

SCI-CONF.COM.UA

SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

**PROCEEDINGS OF II INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
DECEMBER 7-9, 2022**

**TORONTO
2022**

SCIENTIFIC RESEARCH IN THE MODERN WORLD

Proceedings of II International Scientific and Practical Conference

Toronto, Canada

7-9 December 2022

Toronto, Canada

2022

UDC 001.1

The 2nd International scientific and practical conference “Scientific research in the modern world” (December 7-9, 2022) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2022. 750 p.

ISBN 978-1-4879-3795-9

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phauistic composition of Ukraine // Scientific research in the modern world. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-7-9-12-2022-toronto-kanada-arhiv/>.

Editor

Komarytsky M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: toronto@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua/>

©2022 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2022 Perfect Publishing ®

©2022 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Горбась С. М., Голуб В. О., Северин Є. В.* 14
ОСОБЛИВОСТІ САДІННЯ ДЕРЕВ ТА КУЩІВ
2. *Горбась С. М., Заковортний Р. О., Кривонос М. Ю.* 17
ВИКОРИСТАННЯ ШПАЛЕР ПРИ ІНТЕНСИВНОМУ САДІВНИЦТВІ
3. *Данильчук Г. А., Сінджоян Т. В.* 19
ВПЛИВ РЕЖИМУ ГОДІВЛІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРНОЇ РИБИ
4. *Шапакидзе Е. Д.* 28
РАЗРАБОТКА МОДИФИЦИРОВАННЫХ СРЕДСТВ МЕХАНИЗАЦИИ ДЛЯ ЦЕНТРАЛИЗИРОВАННОЙ ВЫКОРМКИ ГУСЕНИЦ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА

VETERINARY SCIENCES

5. *Кос'янчук Н. І.* 36
РОЗВИТОК НЕТРАДИЦІЙНОГО КОНЬЯРСТВА В УКРАЇНІ

BIOLOGICAL SCIENCES

6. *Талыбов Т. Г., Фатуллаев П. У.* 40
СИМБИОТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ПТИЦАМИ И ПАРНОКОПЫТНЫМИ ЖИВОТНЫХ В ПРИРОДЕ

MEDICAL SCIENCES

7. *Bakun O., Ursakii D.* 48
PECULIARITIES OF GENITAL ENDOMETRIOSIS ASSOCIATED WITH INFERTILITY
8. *Khrystych A. V., Efremova O. A.* 56
GENETIC CAUSES OF HUMAN INFERTILITY, CYTOGENETIC ASPECTS OF REPRODUCTIVE DISORDERS
9. *Kovpak A. V., Tumofiychyk I. R., Semenenko S. B., Savchyk T. P.* 65
RATIONAL APPLICATION OF DRUGS FROM THE POINT OF VIEW OF PHARMACOKINETICS
10. *Liudkevych H. P., Sukhan D. S., Stoika Ya. V., Chernachuk A. P., Yakobchuk D. R., Holubets A. V., Khotiachuk L. A.* 70
THE ROLE OF THE IL-1B GENE AND ITS CYTOKINE DURING HEPATITIS C
11. *Virstiuk N., Vakaliuk I., Vatseba B., Vasylechko M., Kocherzhat O., Hunda O.* 78
FREQUENCY OF OCCURRENCE AND FORMS OF THE INTERNAL ORGANS DAMAGE IN THE PATIENTS WITH EARLY POST-COVID PERIOD

12.	<i>Yasnikovska S., Uzinskyi Ye.</i>	81
	PROSPECTS FOR THE USE OF PLATELET RICH PLASMA (PRP) IN THE THERAPY OF REPRODUCTIVE DISEASES OF SEXUALLY MATURE WOMEN AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF MEDICAL TECHNOLOGIES	
13.	<i>Бакун О. В., Кіщук Л. І.</i>	86
	ГЕНІТАЛЬНИЙ ЕНДОМЕТРІОЗ, АСОЦІЙОВАНИЙ ІЗ БЕЗПЛІДДЯМ	
14.	<i>Бакун О. В., Луцьков І. А.</i>	91
	ДИСМЕНОРЕЯ, ЛІКУВАННЯ ТА АСОЦІЙОВАНІ СИНДРОМИ У СТУДЕНТІВ БУКОВИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, УКРАЇНА: ПОШУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
15.	<i>Журавель В. І., Алексійчук О. Ю., Журавель В. В., Зарецький М. М., Тимошенко В. В.</i>	105
	НАПРЯМИ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ В МЕДИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ	
16.	<i>Мацегора Н. А., Капрош А. В.</i>	113
	КЛІНІКО-БІОХІМІЧНІ ПАРАЛЕЛІ У ХВОРИХ НА КО-ІНФЕКЦІЮ ЛІКАРСЬКО-СТІЙКИЙ ТУБЕРКУЛЬОЗ / ВІЛ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ ВИРАЗНОСТІ ІМУНОСУПРЕСІЇ	
17.	<i>Пацаця М. М.</i>	119
	АСПЕКТИ ТРАНСМЕМБРАННОГО ТРАНСПОРТУ ГЛЮКОЗИ У ТОНКІЙ КИШЦІ ТА ПЕЧІНЦІ	
18.	<i>Печеряга С. В., Вінськевич Д. М.</i>	126
	ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ПОЗАМАТКОВОЇ ВАГІТНОСТІ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)	
19.	<i>Пірвердієва І. С., Яремина І. В., Бойко В. В., Ассефа А. В.</i>	134
	ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТА ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЙОГО ЗМІНИ	
20.	<i>Приймак С. Г., Чернак Т. Р.</i>	138
	ПРОГЕСТЕРОН В ЛІКУВАННІ ТА ПРОФІЛАКТИЦІ ЗАГРОЗЛИВИХ ВИКИДНІВ	
21.	<i>Саленкова О. А., Захарова А. О., Білопольська М. І.</i>	141
	СТРЕС ЯК ЕТІОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ДЕБЮТУ ТА ЗАГОСТРЕННЯ ДЕРМАТОЗІВ	
22.	<i>Сивенко О. Л., Путненко І. О.</i>	144
	АСПЕКТИ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ВПЛИВУ ПРИ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА	
23.	<i>Сливка В. І., Дуда К. В., Луцьков І. А.</i>	148
	ПРОЦЕСИ ЛІПОПЕРОКСИДАЦІЇ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗІ ЛЕГЕНЬ	
24.	<i>Солодка О. С., Печеряга С. В.</i>	154
	ПРОБЛЕМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ВАГІТНОСТІ ТА ПОЛОГІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	

25. **Феськова А. О., Стукалкіна Д. С., Монакова О. С.** 159
 АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ПОКАЗНИКІВ ВИЯВЛЕННЯ
 ЗЛОЯКІСНОГО НОВОУТВОРЕННЯ ШИЙКИ МАТКИ, ТІЛА
 МАТКИ ТА ЯЄЧНИКІВ В УКРАЇНІ ЗА 2018-2020 РОКИ
26. **Ясніковська С. М., Брицька М. А.** 166
 ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТКАНИННОЇ
 ІНЖЕНЕРІЇ В АКУШЕРСТВІ ТА ГІНЕКОЛОГІЇ
27. **Ясніковська С. М., Мендель А. О.** 173
 ТРАНСПЛАНТАЦІЯ МАТКИ ТА ЛІКУВАННЯ НЕПЛІДДЯ

CHEMICAL SCIENCES

28. **Klimko Yu. E., Koshchii I. V., Levandovskii I. A., Levandovskii S. I.** 177
 ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND
 N-ALKYLATION

TECHNICAL SCIENCES

29. **Botsiura I. S., Oleinik O. V.** 182
 FUTURE OF PARALLEL COMPUTING
30. **Chernykh O., Komendant O., Bondarenko Ye.** 186
 AN EXPLORATION OF CONNECTING UNITY TO BLOCKCHAIN
 TECHNOLOGY WITH WEB3
31. **Lushchai Yu., Haidenko O., Sintiuurova M.** 189
 INFORMATION TECHNOLOGIES FOR THE RE-USE OF EXISTING
 IT PROJECT PLANS
32. **Onatskyi O., Kotienieva I., Zharova O.** 192
 THRESHOLD SECRET SHARING SCHEME ON THE ELLIPTIC
 CURVES
33. **Галелюка Ю. О.** 196
 АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ ТЕПЛОВОГО ДРЕЙФУ У
 ВОЛОКОННО-ОПТИЧНОГО ГІРОСКОПУ
34. **Гащук О. І., Москалюк О. Є.** 199
 ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КЛІТКОВИНИ НАСІННЯ
 ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР У ТЕХНОЛОГІЇ М'ЯСНИХ ПАШТЕТІВ
35. **Гордієнко К. Ю., Радовенчик Я. В., Гожан Ю. М.** 206
 ВИДАЛЕННЯ ІОНІВ МАГНІЮ З ВОДИ ФОСФАТАМИ
36. **Зубрицький О. І., Даниляк Т. В., Євламнієва С. Г., Малик Л. Б.** 212
 АВТОМАТИЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИРОБНИЧОГО
 ПРОЦЕСУ
37. **Іванченко А. В., Сорока О. В., Воронов В. В.** 219
 ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ ФЕРУМУ(III), ЦИНКУ,
 НІКЕЛЮ(II) ТА ПЛЮМБУМУ(II) ІЗ МОДЕЛЬНИХ РОЗЧИНІВ
 ПРИРОДНИМ ЛІГНОЦЕЛЮЛОЗНИМ СОРБЕНТОМ
38. **Криловецька Д. О., Криловецька Л. О., Рустамова А. Ю.** 224
 ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДЛЯ ІМІТАЦІЇ «ЖИВОГО СВІТУ» В
 ІГРАХ

39. *Кухарчук В. В., Кацев С. Ш., Мадьяров В. Г.* 234
 НЕСТАНДАРТНИЙ АНАЛІЗ В ЕЛЕКТРОТЕХНІЦІ: КОЛА
 ПОСТІЙНОГО СТРУМУ З ІДЕАЛЬНИМИ ЄМНОСТЯМИ
40. *Черних О. П., Батирєв Р. В.* 242
 ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІКАВИХ ПРИЙОМІВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ
 ГРАВЦЯ ДО ІГРОВОГО СВІТУ
41. *Шибицька Н. М., Швайка С. С., Корнійчук І. С.* 247
 ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ІТ-ПРОЕКТУ
 ЗАМОВНИКОМ

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

42. *Kozub P., Miroshnichenko N., Solovei L., Kozub S., Lukianova V.* 255
 MATHEMATICAL MODEL OF AVERAGE MOLAR VOLUMES OF
 CHEMICAL ELEMENTS
43. *Лебедь О. О., Мислінчук В. О., Рибалко А. В.* 261
 ВИЗНАЧЕННЯ ГУСТИНИ ПОТОКУ РАДОНУ З ГРУНТІВ
 СМТ. КВАСИЛІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ
 ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

GEOGRAPHICAL SCIENCES

44. *Рибалова О. В., Ільїнський О. В., Чорнс К. Є.* 267
 ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД ПОВОДЖЕННЯ З ХАРЧОВИМИ
 ВІДХОДАМИ

ARCHITECTURE

45. *Безбабічева О. І., Розенфельд М. В., Абу Мустафа Мохамед Ахмед* 279
 РЕКОНСТРУКЦІЯ МОСТІВ ТА ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
 НАДІЙНОСТІ ОПОР
46. *Ткачук В., Заболотна І., Олійник Т. П.* 285
 ЭКОТЕХНОЛОГІЇ ВЛАШТУВАННЯ ОЗЕЛЕНЕННЯ ПРИ
 ПРОЕКТУВАННІ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ

PEDAGOGICAL SCIENCES

47. *Bilyuk O. H., Ivanchenko A. S., Moiseienko D. D., Kulakova Yu. O.* 295
 PREVENTION OF VOICE DISORDERS OF CHILDREN
48. *Андрєєва О. Ю.* 299
 ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
 ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ
49. *Віцько С. М., Мокляк С. В.* 304
 ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЕДЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ
 ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ
50. *Головка А. М., Гребенніков С. В.* 313
 ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД
 ВОЄННОГО СТАНУ

51.	<i>Грицун Р. С., Шкіринець В. М.</i>	326
	ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ У СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ	
52.	<i>Зінченко Н. В., Лук'яненко М. М., Ніжніченко О. С., Рябека Т. І.</i>	336
	ВИВЧЕННЯ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	
53.	<i>Новицька Д. Є., Орда О. Ф.</i>	341
	GAMIFICATION IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR IN UNIVERSITY	
54.	<i>Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Феклистова И. С., Пакулина А. С.</i>	346
	ВЛИЯНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ТРЕНИРОВОК НА ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА ДЗЮДОИСТОВ-ВЕТЕРАНОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТОВ	
55.	<i>Сосяк М. М., Прочко Ю.</i>	358
	ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ТА ОСВІТНІХ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС 'BLENDED LEARNING'	
56.	<i>Форосян О. І., Колесніченко А. С.</i>	366
	СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	
57.	<i>Шапка В. А., Цюпак І. М.</i>	371
	ОБҐРУНТУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАТЬ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ГРИ «МОНОПОЛІЯ»	
58.	<i>Щербакова Н. М.</i>	380
	ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я	
59.	<i>Ярошевська Л. В.</i>	385
	ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
60.	<i>Spravtseva K. S.</i>	395
	THE PRESENTATION OF SELF IN SOCIAL NETWORKS AS AN ACTUAL TREND IN CYBERPSYCHOLOGY	
61.	<i>Верхоланцева І. О., Вертель А. В.</i>	399
	ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	
62.	<i>Дуюн О. А.</i>	407
	СТАН РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	

63. *Пащенко Л. О.* 411
ЗМІСТ Й СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСТВА У
СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ
64. *Проценко Б. О.* 419
АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК ПРОБЛЕМА
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
65. *Сінельник Я. Ю.* 430
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗЛАДІВ ТА ПОРУШЕНЬ
ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ
66. *Туриніна О. Л., Бондар Л. С.* 434
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У
МОЛОДИХ ПОДРУЖНІХ ПАРАХ
67. *Усик Д. Б., Калуга Н. І.* 444
РОЗВИТОК ПРОЦЕСІВ СПІЛКУВАННЯ З ОДНОЛІТКАМИ У
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
68. *Усик Д. Б., Перепелиця А. Ю.* 452
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
САМОСТАВЛЕННЯ ТА ОБРАЗУ ФІЗИЧНОГО Я У ОСІБ
ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

JOURNALISM

69. *Гордина А. В.* 460
ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОГО БРЕНДУ ЧЕРЕЗ
ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ
70. *Льницька К. С.* 466
СІМПСОНИ ЯК ДЗЕРКАЛО СУЧАСНОГО СВІТУ:
МАС-МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС

ART

71. *Абрамовіч О. О., Гришин В. А.* 474
СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА
СУЧАСНИЙ КІНЕМАТОГРАФ
72. *Кочергін А. О.* 478
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТЕАТР Ю. СТАРЧЕНКА
73. *Кузик О. Є., Габелко О. В., Яцеленко А. А., Плахотнюк О. А.* 486
СТИЛІСТИКА ТА ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АВТОРСЬКОГО
НЕОКЛАСИЧНОГО ТЕАТРУ СУЧАСНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ
«СУЗІР'Я АНІКО»
74. *Пом'яновська Н. В.* 491
МИСТЕЦТВО БУТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРОМ

HISTORICAL SCIENCES

75. *Мазурін О. В.* 494
УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ США В ГУМАНІТАРНІЙ ПІДТРИМЦІ
«МАРІЕЛЬСЬКОЇ ПЕРЕПРАВИ»

76. *Поцулко О. А.* 504
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ДОНБАСУ

POLITICAL SCIENCES

77. *Клячин А. К.* 514
ПОТЕНЦІЙНІ НАПРЯМКИ ТА МОДЕЛІ КАНАЛІЗАЦІЇ
ЕЛЕКТОРАТУ ЗАБОРОНЕНИХ В УКРАЇНІ У 2022 РОЦІ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

PHILOLOGICAL SCIENCES

78. *Gvozd O. V.* 522
INTRODUCTION OF STRUCTURAL SYNTAX IN THE PROCESS
OF TEACHING ENGLISH IN TECHNICAL UNIVERSITIES
79. *Lebedeva E. V.* 526
COMPARATIVE ANALYSIS OF SYNTACTIC UNITS OF
DIFFERENT BUSINESS CORRESPONDENCE GENRES
80. *Slabouz V. V., Pampura S. Yu.* 530
STYLISTIC POTENTIAL OF THE GRAMMATICAL FORMS OF
THE ENGLISH VERB IN COLLOQUIAL SPEECH
81. *Бурковська О. Й., Мамедова Матанат Мушвіг кизи, Чанглі К. М.* 538
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ МЕДИЧНИХ
ТЕРМІНІВ
82. *Зайченко А. В., Яшкіна В. В.* 542
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В
СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ
83. *Запорожець Г. В., Голобір К. Д.* 548
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОМОВНОГО СЛЕНГУ В
ІГРОВОМУ ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ
84. *Федькова І. А.* 557
ІНОЗЕМНА МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ ЯК
СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

PHILOSOPHICAL SCIENCES

85. *Долгий А. І.* 561
ФЕНОМЕН ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ДОБУ КІБЕРСУСПІЛЬСТВА
86. *Звягіна А.* 565
ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТВОРЧОСТІ:
МІМЕЗИС – ВИРАЖЕННЯ – ПРИВЛАСНЕННЯ
87. *Корженко В. В., Козирєва Н. В.* 571
AWAY FROM MOSCOW: «АЛЬФАБЕТИЗМ» ЯК ВИМОГА
ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

ECONOMIC SCIENCES

88.	<i>Галуцьких Н. А., Кошкарьова Є. Л., Абраменко А. С.</i>	582
	ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІТ-ІНДУСТРІЇ	
89.	<i>Громова О. Є., Кручиніна Д. С.</i>	592
	СОЦІАЛЬНІ КЛАСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ	
90.	<i>Гудзь М. В., Поснік М. Ю.</i>	596
	САМОЗАЙНЯТИСТЬ НА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	
91.	<i>Задоя В. О., Кобзар О. С.</i>	602
	ПРОЕКТУВАННЯ ПАРКУ РОЗВАГ У МІСТІ ДНІПРО	
92.	<i>Ісаєва Н. І.</i>	607
	МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	
93.	<i>Мазяр Б. Ю.</i>	614
	КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОТЕНЦІАЛУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	
94.	<i>Нісходовська О. Ю.</i>	621
	ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ВИРОБНИЦТВА КРУП'ЯНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ	
95.	<i>Прушківський В. Г., Прушківська В. В.</i>	629
	ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ АМАРТІЯ СЕНА: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	
96.	<i>Савченко М. В., Коцемир О. А.</i>	636
	ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ІНДИКАТОР ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ	
97.	<i>Слободяник І. М., Назіна А. А., Бичкова С. Ю.</i>	641
	МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	
98.	<i>Татарінов Р. В.</i>	649
	СУЧАСНА СВІТОВА ЕНЕРГЕТИЧНА ПАРАДИГМА ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ	
99.	<i>Фостяк В. В., Єдноралюк А. М.</i>	655
	РОЗВИТОК ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ В УКРАЇНІ	
100.	<i>Чекановська Л. Б., Муха Р. А.</i>	659
	ФРАНЧАЙЗИНГ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ УКРАЇНИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	
101.	<i>Шкурат М. Є., Михайленко А. М.</i>	663
	РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	

LEGAL SCIENCES

102. *Helych A. O., Helych Yu. O.* 669
LIQUIDATION OF THE BANK AT THE INITIATIVE OF THE OWNERS
103. *Hudik V. G.* 674
COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION: THE ROLE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT RESOLUTION
104. *Вольвак О. М.* 681
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ)
105. *Дубчак О. Е., Шевчук А. В.* 683
АКТУАЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ НЕЗАКОННОГО ВИВЕЗЕННЯ НЕОБРОБЛЕНИХ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ
106. *Зардов Р. Р., Сенько В. В.* 689
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ
107. *Зелена О. А.* 692
МІЖНАРОДНІ ВИБОРЧІ СТАНДАРТИ
108. *Матвійчук А. Р.* 698
ПЕРЕКЛАДАЧ ЯК ОСОБА, ЯКА СПРИЯЄ НОТАРІУСУ У ЗДІЙСНЕННІ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ
109. *Мирза С. С., Самох М. Ю.* 705
ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ
110. *Опішняк С. О.* 710
ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
111. *Орехова А. Д.* 721
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ ТА НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
112. *Поліщук М. Р.* 727
ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ ЯК ЗАГРОЗА КОЛЕКТИВНІЙ БЕЗПЕЦІ
113. *Середенко В. В.* 732
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ
114. *Сиводєд І. С.* 738
РОЗСЛІДУВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

115. *Сузанська Д. А.* 743
ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ
116. *Цимбаліст А. Д.* 747
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВВЕДЕННЯ ІНСТИТУТУ
ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 634

ОСОБЛИВОСТІ САДІННЯ ДЕРЕВ ТА КУЩІВ

Горбась Сергій Миколайович

к. с-г. н. доцент кафедри
садово-паркового та лісового господарства
Сумського Національного Аграрного Університету
зав. навчальною лабораторією
садівництва та виноградарства
Сумського Національного Аграрного Університету

Голуб Віталій Олегович

Студент 2 курсу спеціальності лісове господарство
Сумського Національного Аграрного Університету

Северин Євгеній Васильович

Студент 2 курсу спеціальності лісове господарство
Сумського Національного Аграрного Університету

Якість саджанців може істотно вплинути на стан саду і його врожайність. Закладання яблуневих садів високої інтенсивності здійснюється кронами однорічними саджанцями або однорічними крончастими дворічними саджанцями - так званим «knip-baum», що в перекладі з голландської означає «квітуче дерево».

Саджанці з щепленням висотою 20 см, кроною з 5-6 і більше бічних гілок, квітковими бруньками, що сформувалися на кінці, стеблами діаметром не менше 12-15 мм і висотою 80-110 см, з добре-розвинена коренева система. Діаметр стовбура розсади істотно впливає на продуктивність розсади. Використання саджанців преміум-класу з діаметром стовбура понад 12 мм порівняно з нестандартними саджанцями 7-9 мм дозволяє загущувати 2500 дерев/га на третій рік після садіння, забезпечуючи збільшення

врожайності до 9 тонн/га.

Використання дворічних саджанців («кніп-баум») з однорічною кроною забезпечує приріст урожайності яблуні на 24-78% у порівнянні з кронуваними однорічними деревами з аналогічним діаметром гілок і стовбура, і помітно навіть при посадці після шостий рік.

Посадіть дорогу яблуню «кніп-баум» за 4,5 євро (груші дорожчають до 5,5 євро), крончату однорічну за 2/3 цієї ціни або привабливу нерафіновану деревину за 1 євро. У перший рік після посадки «кніп-баум» дає 5-7 тонн яблук з гектара, а на другий рік, залежно від якості саджанців і ретельного догляду, можна отримати 25-35 тонн. плодів на гектар. Сади з 2-річними деревами почали плодоносити раніше, ніж сади з 1-річними деревами.

Посадковий матеріал, відновлений від вірусів у Нідерландах, збільшив урожайність на 20% порівняно зі звичайним посадковим матеріалом. Тільки таку розсаду можна садити і називати інтенсивним садом! Посадка так званих «щурячих хвостів» вимагає додаткових витрат на формування крони.

Саджанці висаджують восени і навесні. У центральних і північних районах їх висівають восени в жовтні, в південних - до середини листопада, але не пізніше ніж за місяць до промерзання ґрунту.

При оптимальних термінах осінньої посадки відростання коренів відбувається до промерзання ґрунту, що сприяє ранній весні та вегетації активних пагонів і своєчасному формуванню крони. Осіння посадка займає 25-30 днів або більше, тому це може бути чудовою роботою. Недоліком осені є те, що коріння і надземна частина можуть підмерзнути і засохнути.

Тому в південних Степах, Криму, Закарпатті, Придністров'ї та Прикарпатті рекомендується проводити підзимовий посів. У центральних районах посадка восени дає позитивний ефект лише при 15-20 см шарі торфу або перегною навколо стовбура. У північних регіонах доцільніше проводити весняну посадку – перші 10-15 днів польових робіт.

Саджанці кісточкових порід садять рано навесні, оскільки вони менш зимостійкі.

Малину, смородину і агрус садять восени. Кращий строк садіння - вересень, жовтень і не пізніше як за 20-30 діб до замерзання ґрунту. Як виняток, іноді практикується і весняне садіння. Рослини висаджують рано навесні на початку польових робіт, але результати одержують гірші, ніж при осінньому садінні, у зв'язку з дуже раннім розпусканням бруньок саджанців під час зберігання

ВИКОРИСТАННЯ ШПАЛЕР ПРИ ІНТЕНСИВНОМУ САДІВНИЦТВІ

Горбась Сергій Миколайович

к. с-г. н. доцент кафедри

садово-паркового та лісового господарства

Сумського Національного Аграрного Університету

зав. навчальною лабораторією

садівництва та виноградарства

Сумського Національного Аграрного Університету

Заковоротний Руслан Олександрович

Кривонос Максим Юрійович

Студенти спеціальність агрономія

Сумського Національного Аграрного Університету

У сучасних інтенсивних садах на карликових підщепах, особливо на ґрунтах легкого механічного складу, для підтримки дерева необхідно влаштувати опори. Дерева на напівкарликових підщепах також потребують опори, принаймні на час формування крони. Вибір способу утримання дерев - кіл або дротяних шпалер біля кожного дерева пов'язаний в першу чергу з їх наявністю на конкретній садовій ділянці. Шпалери виготовлені з одного фута дроту, закріпленого на висоті 2 м на залізобетонних стовпах, з яких звисають опори кожного дерева. Тому однодротяна шпалера не ускладнює пересування працівників по рядах для виконання різноманітних технічних операцій і не пошкоджує дерева. По міцності встановлюють ряд бетонних стовпів через кожні 10-15 метрів, закопують на глибину 1 метр, використовують сталевий оцинкований дріт діаметром 3-4 мм. Натягувачі служать для натягу і кріплення його до крайніх стійок.

Для дротів біля кожного дерева потрібно встановити опори з бамбука, або дерева, обрізки дощок товщиною 3-4 см, або іншого матеріалу - поліетиленових труб і т.п., різними способами закріпивши їх верхні кінці до решітки тип гачка. Саджанці підв'язують до стовпів шпагатом у формі вісімки. Шпалери зроблені з трьох проводів без додаткової опори біля дерев. Його основний недолік

полягає в тому, що він може пошкодити дерево в місці контакту з дротом. Бетонні опори (стовпи) – лозові, але трохи довші. Адже верхній дріт має висоту 2,2-2,3 м, нижній – 0,6-0,7 м від землі, а третій – посередині між ними. При посадці дерев її необхідно чітко розташовувати вздовж рядків, щоб при натягуванні шпалери проводи були віддалені від стовбура і дерева (центрального провідника) на 10-12 см для запобігання їх механічного пошкодження. Окремі опори для кожного дерева повинні бути міцними і витримувати навантаження під час використання. Для цього можна використовувати обрізки металевих труб і дерев'яні опори (прути) довжиною 2,8-3 м і діаметром 8-10 см. Для їх виготовлення використовується тільки свіжа деревина твердих листяних або хвойних порід, надійність і довговічність яких забезпечує креозот. Цвяхи будуть надійно підтримувати дерева протягом 15-20 років. Підв'язування саджанців до шпалери. Найдоступнішим є акриловий шпагат. Однак він недовговічний, занадто жорсткий і може пошкодити кору саджанця. Найкраще підходить для зв'язування дерев спеціально розроблений синтетичний трубчастий шпагат, який є м'яким, міцним і надійним саджанці підв'язують у вигляді вісімки до опори над першою-другою гілкою крони, дотримуючись відстані між стовбуром і опорою на ширину долоні, розташованої горизонтально. Недотримання цього призведе до ризику падіння саджанців з опори, а також ризику того, що нерозгалужені пагони ляжуть на стовбур з боку опори.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Куян В. Г. Спеціальне плодівництво. Підручник / В. Г. Куян. – К: Світ, 2004. – 464 с.
2. Куян В. Г. Плодівництво. Практикум: навч. посіб. / В. Г. Куян, В. М. Пелехатий. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2011.- 216 с.
3. Куян В.Г. Плодівництво: підручник / В.Г. Куян. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2009.- 480 с.

УДК 639.311

ВПЛИВ РЕЖИМУ ГОДІВЛІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРНОЇ РИБИ

Данильчук Галина Анатоліївна,
кандидат с.-г. наук
Сінджоян Тетяна Володимирівна
здобувач вищої освіти
Миколаївського національного
аграрного університету
м. Миколаїв, Україна

У статті подано результати досліджень з впливу режиму годівлі на ефективність вирощування товарної риби. Встановлено, що найбільш доцільним є застосування двократного з повторністю режиму годівлі риби, який позитивно вплинув на кількісні та якісні показники дволіток коропа і рослиноїдних риб.

Ключові слова: гідрохімічний стан, середня індивідуальна маса дволіток, вихід від посадки, рибопродуктивність, витрати корму

Сучасне рибництво не можливе без застосування заходів інтенсифікації, яка є основною умовою ефективного ведення рибництва на промисловій основі. Розвиток інтенсивних форм рибництва та послідовне підвищення його ефективності поряд із рішенням технічних проблем потребує серйозної уваги до технології годівлі й використання повноцінних і економічно вигідних кормів для всіх вікових груп культивованих видів риби. Поряд з отриманням повноцінних за поживністю та дешевих кормів велике значення має добова ритміка та норми внесення корму в залежності від віку риб та умов їх мешкання [1, с. 13].

На теперішній час визначено режим і норми годівлі в залежності від маси риб і умов розвитку. Зі збільшенням маси тіла риб відносна величина раціону зменшується, а з підвищенням температури води до оптимуму – зростає.

Серйозної уваги заслуговують також способи внесення кормів та кратність годівлі [2, с. 47].

Вважаючи актуальним і перспективним визначення ефективності вирощування товарної риби за різних режимів годівлі, нами були проведенні дослідження на нагульних ставах ТОВ “Миколаївське сільськогосподарсько-рибоводне підприємство”. Метою дослідження було вивчення впливу різних режимів годівлі на ефективність вирощування товарних дволіток у полікультурі. Вивчався вплив різних режимів годівлі на гідрохімічний і гідробіологічний режими та рибогосподарські показники ставів. Об’єктом дослідження слугували дволітки коропа і рослиноїдних риб, предметом дослідження – екологічні та технологічні параметри вирощування товарної риби.

Дослідження проводились методом порівняння експериментальних ставів поміж собою та зі стандартними показниками, застосовувалася біометрична обробка даних. Методика досліджень загально визнана для рибницьких господарств.

Дослідження проводились на трьох нагульних ставах загальною площею 18 га. В першому варіанті застосовувався двократний режим годівлі риби, в другому – двократний з повторністю, в третьому – трикратний. В експериментальних ставах годівля дволіток проводилася класичним способом з внесенням кормів по кормовим доріжкам. Добовий раціон ділився порівну на дві або три дачі. В другому варіанті годівлю проводили двічі на добу, але внесення кормів передбачало поділ корму навпіл, так як через 45 хвилин після внесення першої порції корму застосовували повторне внесення такої ж кількості.

Дослідження гідрохімічного стану експериментальних зимувальних ставів проводились у літні місяці. В дослідженнях враховувались основні показники якості води, а саме, кількість розчиненого у воді кисню, окиснюваність води, рівень рН і температура води. Отримані дані представлені в таблиці 1.

Дані гідрохімічного стану експериментальних ставів

Став	Місяць	Показник			
		температура води, °С	вміст кисню у воді, мг/л	окиснюваність води, мг/л	pH
Перший	червень	21,6	4,78	19,9	6,78
	липень	27,9	3,19	23,5	6,50
	серпень	25,8	3,15	22,7	6,61
	середнє	25,1	3,70	22,0	6,63
Другий	червень	21,6	4,22	18,4	7,21
	липень	27,9	3,43	23,7	6,75
	серпень	25,9	3,71	21,4	6,87
	середнє	25,1	3,78	21,2	6,94
Третій	червень	21,5	4,93	18,2	7,06
	липень	27,9	3,11	23,7	6,52
	серпень	25,9	3,15	21,9	6,60
	середнє	25,1	3,73	21,3	6,73
Норматив		22-29	4-6	10-15	7,0-8,5

У першому експериментальному ставу були найгірші показники вмісту кисню і рН середовища, окиснюваність в середньому і за місяці найвища, що пояснюється класичним способом годівлі з внесенням корму двічі на день коли значна кількість органічних речовин потрапляла у воду, так як добова норма штучних кормів розподілялася лише на дві рівні частини. Корм, потрапляючи у воду у достатньо великій кількості, одразу не поїдався рибою, розкисав і починав зброджувати (в літні місяці достатньо висока температура води). Застосування класичних способів годівлі за двократною з повторністю та трикратною дачі позитивно впливали на гідрохімічний стан ставів. Двократне з повторністю внесення штучних кормів майже не впливало на гідрохімічний стан експериментального ставу, що дозволить застосовувати ущільнені посадки риби без їх негативного впливу при збільшенні добових норм годівлі на гідрохімічний режим ставів. Тобто чим вищий рівень інтенсифікації (в першу чергу – це ущільнені посадки риби в полікультурі), тим продуманіше повинна бути організована годівля, щоб вона дозволяла при високих добових нормах

годівлі внесення невеликих разових дач, що, в свою чергу, дозволяло б запобігти погіршенню гідрохімічного стану ставів.

Для дослідження впливу режимів годівлі на природну кормову базу були відібрані і оброблені проби фітопланктону, зоопланктону і бентосу. Отримані дані представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Природна кормова база експериментальних ставів

Став	Місяць	Фітопланктон		Зоопланктон		Бентос	
		екз/м ³	г/м ³	екз/м ³	г/м ³	екз/м ³	г/м ³
Перший	червень	31579	10,34	26100	0,32	568	2,09
	липень	38689	12,67	22300	0,27	520	1,90
	серпень	27781	9,10	6800	0,08	289	1,05
	середнє	32683	10,70	18400	0,22	459	1,68
Другий	червень	33942	13,20	30400	0,37	586	2,13
	липень	39158	15,23	23200	0,28	528	1,94
	серпень	26434	10,28	7000	0,08	316	1,15
	середнє	33178	12,90	20200	0,24	477	1,74
Третій	червень	33442	12,99	28600	0,34	576	2,10
	липень	38958	15,12	22700	0,27	526	1,92
	серпень	27014	9,74	7000	0,08	314	1,14
	середнє	33138	12,62	19433	0,23	472	1,72

Режими годівлі достатньо впливали на розвиток природної кормової бази. Найбільш значний вплив на її розвиток мала годівля риби з застосуванням двократного внесення з повторністю, яка сприяла поліпшенню гідрохімічного стану ставу, що, в свою чергу, позитивно вплинуло на кількість та біомасу фітопланктону, зоопланктону і бентосу. Тому в другому експериментальному ставу спостерігалися найкращі показники природної кормової. Розвиток зоопланктону і зообентосу залежав від структури полікультури, щільності посадки риби, а також застосуванням двократної годівлі з повторністю. Розвиток фітопланктону був пов'язаний не лише зі щільністю посадки білого

товстолобика і режимом годівлі штучними кормами, а й їх якістю та гідрохімічним станом ставу. Постійне забезпечення риби штучними кормами достатньо високої якості зумовило нормальний розвиток зоопланктону і зообентосу, які споживалися коропом в якості високобілкових добавок, а не основного виду корму.

При контрольних ловах, які проводили раз на місяць, визначали середню індивідуальну масу риби експериментальних ставів і порівнювали поміж собою та зі стандартом. Отримані дані наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Динаміка середньої індивідуальної маси дволіток, г

Став	Дата контрольного лову	Вид риби		
		короп	білий товстолобик	строкатий товстолобик
Перший	15.07.2022	115	206	174
	15.08.2022	305	463	416
	15.09.2022	505	751	613
	після облову	505,2±31,90	751,3±33,67	613,1±32,12
Другий	15.07.2022	159	209	203
	15.08.2022	442	525	432
	15.09.2022	781	864	687
	після облову	781,2±28,20	864,2±25,18	687,1±28,63
Третій	15.07.2022	152	203	199
	15.08.2022	436	519	427
	15.09.2022	752	838	651
	після облову	752,2±29,10	838,2±25,81	651,1±29,23
Стандарт		500	750	600

Найбільш високої середньої індивідуальної маси дволітки коропа, білого і строкатого товстолобиків досягли у другому експериментальному ставу. Що, очевидно, пов'язано з найбільш оптимальними гідрохімічним станом та розвитком природної кормової бази ставу, внаслідок застосування двократної годівлі з повторністю.

Визначення вгодованості дволіток проводили двічі – у серпні та на

початку масового вилову. Коефіцієнт вгодваності є критерієм життєздатності риби. Отримані дані коефіцієнту вгодваності дволіток експериментальних ставів порівнювались між собою та з оптимальним нормативним показником (табл. 4).

Таблиця 4

Коефіцієнт вгодваності цьоголіток експериментальних ставів

Став	Дата визначення	Вид риби		
		короп	білий товстолобик	строкатий товстолобик
Перший	10.08.2017	2,2	2,3	2,3
	20.09.2017	2,8	2,9	2,9
Другий	10.08.2017	2,4	2,3	2,3
	20.09.2017	3,2	3,0	3,0
Третій	10.08.2017	2,4	2,3	2,3
	20.09.2017	3,1	2,9	2,9
Стандарт	10.08.2017	2,1-2,3	2,1-2,3	2,1-2,3
	20.09.2017	2,7-2,8	2,7-2,8	2,7-2,8

В усіх експериментальних ставах дволітки коропа і рослиноїдних риб досягли і навіть перевищили нормативні показники вгодваності. Найнижчі показники вгодваності дволіток у першому експериментальному ставу, що, очевидно, зумовлено двократним режимом годівлі. Проте, необхідно відмітити, коефіцієнт вгодваності білого і строкатого товстолобиків перевищував верхню межу стандарту, а коропа – відповідав верхній межі стандарту.

Вихід риби в кінці вегетаційного періоду за результатами облову від посаженої на вирощування на початку вегетаційного періоду є важливим показником кількості риби, отриманої за вегетаційний період.

Цей показник визначається у відсотках до посаженого рибопосадкового матеріалу (в нашому випадку однорічок) в експериментальні стави і є важливим економічним показником щодо ефективності технології вирощування риби. Вихід дволіток розраховувався по закінченню вилову, таблиця 5.

Таблиця 5

Вихід дволіток коропа та рослиноїдних риб в ставах

Став	Вид риби	Показник		
		посаджено, екз./га	виловлено, екз./га	вихід, %
Перший	короп	2400	1949	81,2
	білий товстолобик	1200	988	82,3
	строкатий товстолобик	400	331	82,8
	всього	4000	3268	81,7
Другий	короп	2400	2038	84,9
	білий товстолобик	1200	1032	86,0
	строкатий товстолобик	400	347	86,8
	всього	4000	3417	85,4
Третій	короп	2400	2018	84,1
	білий товстолобик	1200	1026	85,5
	строкатий товстолобик	400	344	86,0
	всього	4000	3388	84,7

Враховуючи, що нормативний показник виходу дволіток від посаджених однорічок у заплавах ставах (експериментальні стави заплавні) по степовій зоні України на 5 % нижче від ставів класичного типу і становить 80 %, необхідно відмітити, в усіх ставах вихід товарних дволіток перевищував норматив.

Строкатий товстолобик в усіх експериментальних ставах мав найбільший вихід, що пояснюється його невеликою питомою часткою у полікультурі, застосуванням штучних кормів і достатньою природною кормовою базою.

До рибогосподарських показників ставів відносяться їх рибопродуктивність та кормові витрати. Дані рибопродуктивності експериментальних ставів представлені в таблиці 6.

Таблиця 6

Рибопродуктивність експериментальних ставів, кг/га

Вид риби	Став		
	перший	другий	третій
Короп	932	1537	1463
Білий товстолобик	719	868	836
Строкатий товстолобик	196	231	217
Разом	1847	2636	2516

Згідно рибоводно-біологічних нормативів рибопродуктивність нагульних ставів степової зони становить по коропу 1400 кг/га, по білому товстолибу - 560 кг/га, по строкатому товстолибу – 300 кг/га. Отже, по коропу рибопродуктивність першого експериментального ставу була нижче нормативного показника на 468 кг/га (33,4 %), другого і третього перевищувала відповідно на 137 кг/га (9,8 %) і 63 кг/га (4,5 %). Рибопродуктивність по білому товстолибу значно перевищувала нормативний показник у всіх експериментальних ставах, різниця відповідно становила 159 кг/га (28,4 %), 308 кг/га (55,0 %) і 276 кг/га (49,3 %). По строкатому товстолибу рибопродуктивність була нижче показника рибоводно-біологічних нормативів в усіх експериментальних ставах, різниця становила відповідно 108 кг/га (36,0 %), 69 кг/га (23,0 %) і 83 кг/га (27,7 %). Загальна рибопродуктивність, як і по видам риби, найвищою була у другому експериментальному ставу, різниця з першим і третім відповідно становила 789 кг/га (42,7 %) і 120 кг/га (4,8 %).

Витрати корму зумовлюються загальною окультуреністю ставів, тобто підготовкою кормових доріжок і майданчиків, організацією годівлі, а також розвитком природної кормової бази, якістю кормів, гідрохімічним станом експериментальних ставів, кліматичними умовами і т.д. За рахунок штучних кормів в корошових ставкових господарствах одержують до 50 – 80 % приросту рибної продукції.

Витрати корму відіграють важливу роль, так як в собівартості товарної рибної продукції складають більше 50%. Дані щодо витрат корму в експериментальних ставах представлені в таблиці 7.

Таблиця 7

Витрати корму в експериментальних ставах

Показник	Став		
	перший	другий	третій
Загальна рибопродукція, т	16,4	15,0	10,4
Витрачено кормів, т	57,1	46,8	34,0
Витрати корму на одиницю приросту, к. о.	3,5	3,1	3,3

В експериментальних ставах витрати корму були нижче нормативних на 0,5-0,9 кормових одиниць. Найменші витрати корму були у другому експериментальному ставу, різниця з показниками інших експериментальних ставів та нормативним становила 0,2-0,4 кормових одиниць.

Застосування режимів годівлі зі збільшенням кратності та повторністю внесення кормів позитивно вплинуло на економічність використання корму. Крім того, корм при потраплянні в воду майже одразу поїдався рибою, що впливало на збереження його поживності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шерман І. М. Годівля риб : Підручник. Київ : Вища освіта, 2001. 269 с.
2. Шерман І. М., Рилов В. Г. Технологія виробництва продукції рибництва : Підручник. Київ : Вища освіта, 2005. 351 с.

РАЗРАБОТКА МОДИФИЦИРОВАННЫХ СРЕДСТВ МЕХАНИЗАЦИИ ДЛЯ ЦЕНТРАЛИЗИРОВАННОЙ ВЫКОРМКИ ГУСЕНИЦ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА

Шапакидзе Елгуджа Давидович,
Доктор технических наук, Профессор
Академик Академии СХН Грузии

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы подготовки корма для централизованной выкормки гусениц тутового шелкопряда всех возрастов. Разработана конструкция модифицированной установки для резки тутовых листьев. На основе лабораторных испытаний установлены оптимальные параметры основных рабочих органов установки. Разработаны рекомендации для фермерских хозяйств.

Ключевые слова. Шелководство, механизация, выкормка гусениц, установка, листорезка.

Введение. Шелководство является одним из традиционных отраслей сельского хозяйства Грузии и всегда рассматривалось как источник укрепления экономики страны, рационального использования трудовых ресурсов и увеличения валютных доходов. Следует также отметить, что грузинская шелковая нить занимала одно из ведущих мест в мире по своему качеству. В 60-х годах 20 века заготовка коконов тутового шелкопряда в Грузии достигала 4,5 тыс. тонн, вместе с шелковым сырьем и изделиями из страны, что более важно, импортировалась грана тутового шелкопряда. Такому широкому распространению способствовало и то, что оно хорошо соответствовало другим отраслям сельского хозяйства Грузии. По ряду объективных и частично субъективных причин микроплазменная болезнь тутовых насаждений “Курчавая мелколистность” в Западной Грузии в 1964 году была полностью уничтожена кормовая база шелководства и оно оказалось в критическом состоянии [1].

В последнее время требования к шелковой ткани в мире сильно возросли.

Соответственно, необходимо сделать качественную с большим количеством нитей, для чего необходимо резко увеличить объем выкормки гусениц тутового шелкопряда при возможности небольших затрат. Работа в этом направлении ведется в первую очередь в Китае, Центральной Азии, Индии и других странах. Около 70% от общего объема шелковой нити, производимой во всем мире, производится в Китае, поэтому в настоящее время Китай стал монополистом в этой области. В последнее время главы мирового шелководства пытаются заниматься производством шелка в странах с большими традициями, в том числе и в Грузии. Одной из причин трудностей работ в шелководстве является отставание в области механизации трудоемких процессов шелководства [2].

Обоснование технических средств для подготовки корма. Отрасль шелководства состоит из четырех подотраслей - кормовая база (туководство), заготовка коконов (выкормка гусениц тутового шелкопряда), гребенное производство и первичная обработка коконов [2,3]. Из вышеперечисленных подотраслей самым трудоемким является выкормка гусениц тутового шелкопряда. Из всех трудовых затрат в шелководстве на заготовку корма приходится 15%, на приготовление корма – 20 %, на выкормку гусениц тутового шелкопряда и получение коконов -55%, на очистку коконов от сдыра и сортировку - 10% [5].

Приготовлению корма включает ошмыгивание листьев с ветвей шелковицы и резку листьев шелковицы для младших возрастов гусениц тутового шелкопряда [6].

Гусениц тутового шелкопряда I-II возрастов кормят измельченными листьями шириной полосы 3-6 мм. С III возраста их кормят листьями шириной полосы 30-40 мм, а в старших возрастах - целыми листьями или побегами [3,7].

Выкормка гусениц туковыми листьями на механизированных установках дозировка корма и распределение на выкормочные поверхности – сложный технологический процесс. Продукты, измельченные по сравнению с листьями в целом, характеризуются большей однородностью, и с помощью дозатора-кормораздатчика можно дозировать и равномерно распределять его на

выкормочные поверхности, что оказывает существенное влияние на результаты кормления (урожай коконов и качественные показатели) [8].

Но в старших возрастах не рекомендуется использовать мелко нарезанный лист, потому что по ряду причин потери листьев велики. Поэтому одной из важных задач решения вопросов механизации шелководства является создание новой конструкции листорезки или модернизация существующих для получения широкого диапазона ширины полос тутовых листьев [5].

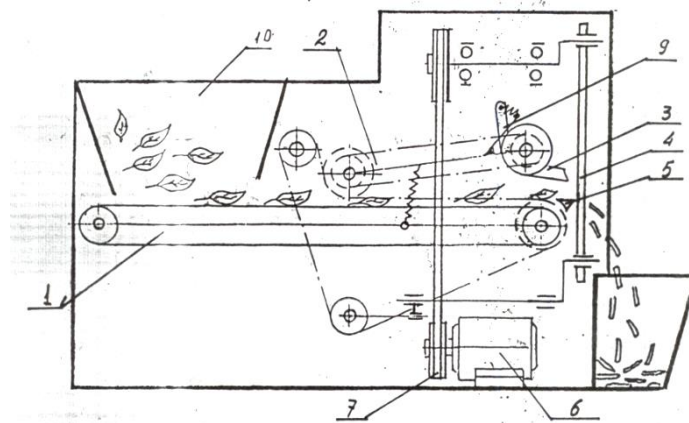
Для модернизации вибыла выбрана машина для резки листьев шелковицы конструкции Института механизации и электрификации Центральной Азии «РТЛ-25» [3] (рис. 1). Несколько экземпляров таких машин были завезены в Грузию в 80-х годах XX века и распространены в опытных станциях Хони и Телави. На сегодняшний день эти листорезки уже не функционируют по разным причинам. Для модернизации использовалась листорезка, научно-исследовательского института шелководства Грузинского Аграрного Университета.

Рис. 1. Установка для резки листьев шелковицы «РТЛ-25» .

Листорезка «РТЛ-25 - 25» представляет собой электрифицированную переносную установку, работающую от однофазной электросети (220В, 50 Гц.). Она обеспечивает резку листьев шелковицы на полосы шириной 3 и 6 мм. Производительность устройства составляет 40-60 кг/час , обслуживает один человек.

Принцип работы устройства приведен на кинематической схеме (рис. 2).

Рис. 2. Кинематическая схема установки для резки листьев «РТЛ-25».

1-ленточный транспортер подачи листьев; 2-цепная передача; 3- антирежущая пластина; 4-нож; 5- цепная передача; 6-эл.двигатель; 7-клиноременная передача; 9- прижимной барабан; 10-бункер.

Лист шелковицы, укладывают в бункер 10, дно которого представляет сам ленточный транспортер подачи листьев 1. Масса листьев шелковицы на ленте-транспортере равномерно распределяется вручную слоем толщиной 30-40 мм. Транспортер периодически, перед каждым срезом, подает лист на противорежущую кромку. Масса листьев, частично прессованная и плотная, подается к противорежущей пластине, где лезвие ножа отрезает полосы одинаковой ширины от слоя листьев. Измельченный лист попадает в тару, помещенную под установкой .

Как уже отмечалось, листорезка «РТЛ-25» может резать листья шелковицы шириной полосы 3 и 6 мм. Измельченными листьями такой ширины можно подкармливать гусениц тутового шелкопряда I и II возрастов. Для гусениц тутового шелкопряда III и IV возрастов листья шириной полосы 3-6 мм нельзя использовать, так как расход листьев велик. Резанный лист с более широкими полосами улучшило бы качество и количество листьев для гусениц тутового шелкопряда III и IV возрастов, что особенно положительно влияет на количество и качество коконов.

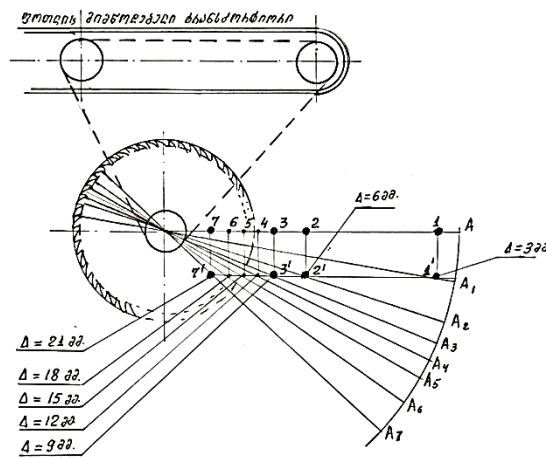
Использование измельченного листа особенно желательно при выкормке гусениц тутового шелкопряда на механизированных установках, так как измельченный лист представляет собой однородную массу и дозировать его и

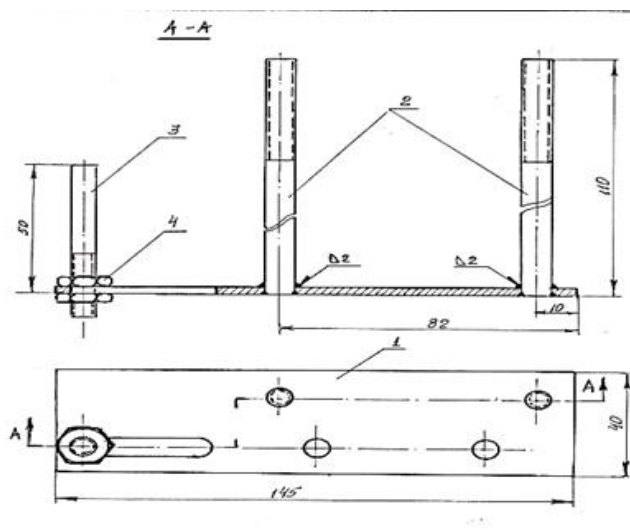
полос от 3 до (21-30) мм, вал имеет 7 положений шагом в 3,0 мм. При I положении ширина резки составляет 3,0 мм, а в положении VII - ширина резки составляет (21-30) мм.

Для резки листьев шириной полос от 3 до (21-30) мм, перемещение транспортера происходит с помощью звездочек привода транспортера и шаг звездочки в пределах 3,0 мм. Кинематическая схема привода транспортера дана на рис. 3. Схема храпового механизма привода транспортера подачи листьев дается на рис.4.

Рис. 4. Кинематическая схема храпового механизма транспортера для подачи листьев.

В конструкции листорезки «РТЛ-25» модифицирован механизм изменения ширины полосы при резке листьев Рис 5, а конструкция модифицированного узла указана Рис. 6.

Рис. 5. Узел механизма изменения ширины полосы при резке листьев.

Рис. 6. Конструкция модифицированного механизма изменения ширины полосы при резке листьев.

Изменение величины ширины полос при резке листьев влияет на производительность листорезки и он от 60 кг/час увеличивается до 300 кг/час, что положительно влияет на экономические стороны процесса выкормки гусениц тутового шелкопряда на механизированных установках.

На основе экспериментальных исследований модифицированная установка для резки тутовых листьев удовлетворяет агро-зоотехнические условия выкормки гусениц тутового шелкопряда и она рекомендуется для внедрения в производство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Шапакидзе Е. Д. Механизация кормовой базы шелководства-основное условие для реабилитации отрасли. Ж. "Агроинфо", №5(19), Тбилиси, 2008, стр. 42-44 (На Груз. языке);
2. Шапакидзе Е. Д. Для развития отрасли шелководства. Ж. "Агроинфо", №6(20), Тбилиси, 2008, стр.13-16(На Груз. языке);
3. Лаврентьев С. Д. и др. "Учебная книга шелководства", Москва, "Колос", 1981;
4. Shapakidze E. "Serikulture mechanization in Georgia", Annals of Agrarian Science, Vol. #2, 2008 p. 60-61;
5. Шапакидзе Е. Д. Механизация шелководства, Учебное пособие, часть I и II, Тбилиси, 1995, (На Груз. языке);

6. Шапакидзе Е. Д. Механизация технологических процессов в шелководстве, “Проблемы Аграрной Науки”, т. XXXVI, Тбилиси, 2006, стр. 160-163(На Груз. языке);

7. Степанишвили Н. Д., Барамидзе Н. С. Справочник шелководы. Тбилиси, 2008, стр.19-21(На Груз. языке);

8. Шапакидзе Е. Д. и др. Кормораздаточное устройство для выкормки гусениц тутового шелкопряда, Авт. Свид. №10111089, 14.12.1982.

VETERINARY SCIENCES

УДК 378. 160792:656.3

РОЗВИТОК НЕТРАДИЦІЙНОГО КОНЯРСТВА В УКРАЇНІ

Кос'янчук Ніна Іванівна,

к., вет. н., доцент

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан нетрадиційного конярства в Україні. Нині у конярстві широко розвиваються чотири напрями: спортивне, молочне, м'ясне і нетрадиційне. Розповідається про використання коней як донорів крові для виробництва лікувальних сироваток, про лікування й профілактичне значення верхової їзди, використання конини й кобилячого молока в педіатрії.

Ключові слова: нетрадиційне конярство, сироватка жеребих кобил, іпотерапія, кобиляче молоко, конина, кумис.

Нині у конярстві широко розвиваються чотири напрями: спортивне, молочне, м'ясне і нетрадиційне.

Упродовж останніх 100-150 років розвивалися нетрадиційні напрями використання коней, поступово набуваючи визнання й технологічного вдосконалення. Такими напрямками є: взяття крові від здорових коней-донорів для виготовлення з неї лікувальних та профілактичних сироваток проти гангрени, дифтерії, ботулізму, правця; виготовлення лікувальних препаратів із сечі жеребних кобил; виробництво сироватки із крові жеребних кобил (СЖК) - біологічного стимулятора багатоплідності овець і кіз та синхронізації охоти у свиноматок, для стимуляції відтворної функції корів, вівцематок та

інших тварин; шлунковий сік коней; використання кобилячого молока і конини як екологічно чистої сировини для виготовлення продуктів дитячого харчування; профілактика й лікування хвороб людей верховою їздою; збирання кінського волосу та використання кінських шкур як хутрової сировини, розведення порід коней оригінальних мастей і рухів (п'ятиалюрні коні). Нетрадиційним є тренування й використання спортивних і прогулянкових коней на інтелектуальних засадах без застосування вудил, повода, батога, хлиста, шпор. Особлива увага приділяється сучасним видам медичної іпотерапії, їх використанню для лікування та профілактики різних захворювань людини, впливу райдтерапії на хворих дітей.

Для багатьох народів Європи і українців споживання конини й кумису є нетрадиційним, хоча останнім часом попит на ці продукти поступово зростає. Проблема дитячого харчування, особливо немовлят, набула нині особливого значення. За даними медичних установ, не менш, як третина немовлят з перших днів свого життя потребують додаткового харчування. Кобиляче молоко виявилось винятково повноцінним продуктом, використання якого забезпечує нормальний розвиток немовлят і дітей молодшого віку. Медичною експертизою визнано за доцільне використовувати для дитячого харчування дитячий кумис. Особливої актуальності набуває дане питання у зв'язку з тим, що Південь України, в тому числі й Миколаївська область, є неблагополучними щодо захворювання на туберкульоз. М'ясні продукти з конини в харчуванні дітей мають цінні дієтичні і лікувальні переваги порівняно з продукцією інших видів м'яса. В умовах України є всі можливості для розвитку продуктивного конярства, передусім на базі природних пасовищ, а також за рахунок раціонального використання ресурсів галузі в районах стаєнного утримання коней, де на м'ясо можна використовувати вибракуване робоче поголів'я та надремонтний молодняк. В Україні в загальному м'ясному балансі конина має незначну частку (близько 2%). За останні роки приватне племінне конярство порівняно з іншими напрямками галузі розвивається найшвидкішими темпами. Пріоритетний розвиток приватного конярства пояснюється необхідністю мати

коней на подвір'ї сільських господарів для використання у підсобному або фермерському господарстві. Тобто сучасне село знов звернулося до використання живої тягової сили, що є економічно обґрунтованим. Розвиток приватного конярства цілком залежить від загальної культури його ведення, яка повинна базуватися на ґрунтовних знаннях особливостей технології даного напрямку галузі.

Близько 40 років тому почали вивчати вплив верхової їзди на стан здоров'я людей, впроваджувати лікування нею деяких хвороб хребта, серцев-судинної і нервової систем, реабілітацію хворих на дитячий церебральний параліч, аутизм та ін. Під час лікувальної верхової їзди тіло розгойдується у трьох вимірах: вліво-вправо, вперед-назад, вгору-вниз. Починають працювати вражені хворобою групи м'язів і нервові структури. Це розвиває у хворих на параліч рухливість, відчуття рівноваги, координацію рухів. Механізм дії іпотерапії на організм людини такий самий, що й будь-якої іншої форми лікувальної фізкультури – під впливом фізичних вправ посилюються функції вегетативних систем. Одночасно з розслабленням ніг йде зміцнення м'язів спини та їхня гармонізація. Для збереження рівноваги на коні необхідна пряма посадка, нахил у будь-який бік веде до сповзання у цьому напрямі. Таким чином, при русі слаборозвинені м'язи формуються і зміцнюються, а закріпачені – розслабляються. Іпотерапія унікальна тим, що навантаження одних м'язів і розслаблення інших йде одночасно [1]. Популярність кінного туризму нині підвищується у всьому світі. За даними Національної асоціації кінного туризму Франції, даний вид туризму займає друге місце після прогулянок на лижах. Оздоровчий вплив верхової їзди, кінного спорту і кінного туризму на організм людини, в тому числі й на її перенапружену стресами психіку, є безперечним. Їзда вершки на лоні природи під час туристських походів і прогулянок відповідає всім вимогам активного відпочинку під час подорожі: вона забезпечує активне навантаження на всю скелетну мускулатуру і внутрішні органи вершника. Інтерес людей до кінного туризму зростає, тому виникає необхідність підготовки кадрів тренерів і

наукової розробки принципів підбору, використання, годівлі та утримання коней на кінно-туристичних базах. Слід також виявити найбажаніший тип коня, відповідний специфічним умовам його використання в кінному туризмі. До вирішення цих питань повинні бути задіяні кінні заводи, племінні репродуктори, іподроми, кінноспортивні школи і секції, вищі і середні сільськогосподарські учбові заклади. Підготувати коня для іпотерапії може лише професіонал-кіннотник, який знає, що кінь, який лікує, повинен бути сам абсолютно здоровим, а також добродушним і слухняним і повністю довіряти людям [2]. Доведено, що за цими характеристиками кращими є такі породи коней: гуцульська, арабська, новоолександрівська ваговозна та інші з сильним врівноваженим типом вищої нервової діяльності [3]. Підбирають коней старшого віку (7-10 років) переважно меринів і кобил, які мають характерний екстер'єр: невисокі, розтягнуті, з широкою спиною, з кроком на рисі – 80-90 см, крок – 68-76 см, міцні кінцівки, але основне – врівноважений норов. Таким чином, механізм взаємодії “людина-кінь” треба ретельно вивчати, а для збереження здоров'я нації мати фінансову допомогу держави на розвиток іпотерапії, реабілітаційних центрів та кінного спорту для інвалідів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нероденко В. В. Биологические основы спортивной тренировки в конном спорте. – Черкасы, 2009. – 412 с.
2. Конярство. Методичні рекомендації. Коцюбенко Г. А., Гроза В. І. Видавництво Миколаївського національного аграрного університету, 2016. С. 26-27.
3. Гопка Б. М. Нетрадиційне конярство: Навч. посібник / Б. М. Гопка, В. Д. Судай, В. Є. Скоцик. – К.: Вища освіта, 2008. – 191 с.
4. Беликов В. А. Подбор лошадей для лечебной верховой езды / В. А. Беликов // Коневодство на пороге XXI века. – Дивово: Изд-во ВНИИ коневодства, 2001. – С. 35-38.

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК:599

СИМБИОТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ПТИЦАМИ И ПАРНОКОПЫТНЫМИ ЖИВОТНЫМИ В ПРИРОДЕ

Тальбов Тариель Гусейнали

доктор биол. наук, проф.,
академик НАН Азербайджана,

Фатуллаев Парвиз Улкар

канд. с.-х. наук, доцент

Институт Биоресурсов Нахчыванского Отделения НАНА

Аннотация: При многолетних наблюдениях выявлено наличие симбиотической связи - комменсализма между растительноядными птицами *Alectoris chukar* Grey - Куропатка и *Tetraogallus caspius* Gmelin - Каспийским уларам с Безоаровым козлом - *Capra aegagrus* Erchleben. Указанное нельзя отнести к хищным птицам, т. к. неоднократно было установлено, что *Aquila chrysaetos* Linn. - Беркут схватывал детеныша безоарового козла.

Ключевые слова: симбиотической связь, комменсализм, куропатка, каспийский улар, безоаровый козёл

Введение. Поскольку Азербайджанская Республика охватывает восточные и относительно южные районы Кавказского экорегиона и расположена в выгодном положении на Африка-Евразийском миграционном пути, она играет большую роль в защите биоразнообразия на Кавказе. Поэтому наша республика присоединилась или собирается присоединиться ко всем принятым международным конвенциям по охране природы. Нахчыванская Автономная Республика, являющаяся составной частью Азербайджанской Республики, расположена в южной части Кавказа. Территория Нахчыванской

МР относится к Приаразской горно - Нахчыванской (Среднеаразской) котловинной подпровинции Малокавказской геоморфологической области в географическом районировании. Территория Нахчыван АР составляет 5502,75 км² (550.275 га), из которых примерно 1300 км² составляют равнины, а 4202,75 км² - горы. На юге и юго-западе Нахчыван граничит с Исламской Республикой Иран (204 км) и Турцией (11 км) по реке Араз, с Республикой Армения (224 км) по горным хребтам Зангезур, Даралаяз и Сарайбулаг до северо-восток, север и северо-запад граничит.

Материал и методы. В качестве материала исследования были взяты безоаровый козел - *Capra aegagrus* Erxleben, обитающий на территории Нахчыванской Автономной Республики. В течение 2006-2019 годов на территории Нахчыванской АР было установлено в общей сложности 79 фото ловушек «Cudde back», «Bushnell», «Panthera» в различных районах территории и велся мониторинг диких парнокопытных и тех, кто ими питается особенно леопард - *Panthera pardus* Linn. В ходе исследований также были получены материалы о птицах (*Alectoris chukar* Grey - куропатка, Каспийский улар - *Tetraogallus caspius* Gmelin), находящихся в симбиотических отношениях с дикими парнокопытными.

Обсуждение результатов исследования. Исследования проводились в Зангезурском национальном парке им. Гасана Алиева, Аразбою и Ордубадском Государственных Природных Заповедниках. В природе некоторые виды в ходе эволюции приобрели множество приспособлений для защиты и улучшения условий своей жизни. Одной из таких адаптаций является комменсализм, преимущества, получаемые различными группами живых существ, когда они живут вместе в природе, не причиняя друг другу вреда для самозащиты и питания.

Средняя высота Зангезурского хребта 3200 метров, и это выше всех хребтов Малого Кавказа и его высочайшая вершина Гямигая (3906 м) находится в Зангезурском национальном парке и является высочайшей вершиной Малого Кавказа на территории Азербайджанской Республики.

Последняя треть Зангезурского хребта - Союгдаг, абсолютная высота которого колеблется в пределах 2000-3000 метров. Этот участок спускается как на юг, так и на запад на протяжении 12 км. Здесь есть крутые склоны и узкие водоразделы, очень часто встречаются выветриваемые скалы.

В ходе наших многолетних исследований на территории Нахчыванского АР при поддержке Всемирного фонда дикой природы (WWF) нам удалось наблюдать наличие взаимоотношений между парнокопытными животными - безоаровым козлами и птицами. В Союгдаге древний ледниковый рельеф уменьшается и достигает уровня небытия за счет оседания рельефов.

Территория Нахчыванской МР отличается своим положением на Кавказе, расположением на пути миграции животного мира, красочными ландшафтами. Поэтому 407 видов (57,89%) из 703 видов позвоночных, обитающих на территории Азербайджанской Республики, и 3021 вид (60,42%) из 5000 видов высших растений сосредоточены на территории автономной республики (табл. 1).

Табл. 1

Таксономический спектр позвоночных на территории Нахчыванской МР

Classis	Ordo	Familia	Genus	Species	Rare species
<i>Ostheichthyes</i>	6	9	28	33	1
<i>Amphibia</i>	1	4	5	6	1
<i>Reptilia</i>	<i>Testudines</i>	1	3	3	1
	<i>Squamata</i>	1	10	29	9
<i>Aves</i>	18	54	159	259	39
<i>Mammalia</i>	6	21	46	70	20
Total:	33	101	270	407	71

На территории Нахчыванской Автономной Республики насчитывается 33 вида рыб, 6 видов земноводных, 39 видов и подвидов рептилий, в том числе 3 вида черепах, 15 видов и подвидов ящериц, 21 вид змей. На территории встречается 259 видов и подвидов птиц и 70 видов млекопитающих. Из них 71 вид занесен в Красную книгу Нахчыванской АР. Среди упомянутых редких видов 32 вида или подвида встречаются в Зангезурском национальном парке, Аразбою и Ордубадском Государственном Природном Заповеднике.

Проведенные нами районы исследований являются одними из основных биотопов леопарда, рыси и других хищников, но поскольку большинство из них предпочитает ночную охоту, было отмечено, что днем они охотятся очень редко.

В ходе наблюдений были выявлены особые формы поведения, приобретаемые для взаимного доверия и самозащиты между птицами, живущими в природе и безоаровыми козлами. Безоаровый козел, который обычно играет роль наблюдателя, стоит на возвышенности и следит за своим окружением, в то время как все другие виды в этом районе могут спокойно пастись. Воспользовавшись этим, каспийские улары, куропатки и другие птицы могут свободно кормиться вместе с ними. Такие взаимные симбиотические отношения иногда наблюдаются у каспийского улара, который стоит на скале и следит за окружающей средой, издавая в случае опасности протяжный свистящий звук. Обычно они издают такой звук во время размножения.

В ходе исследования также была зафиксирована встреча *Alectoris chukar* Grey - Куропатка и *Paralaudakia caucasica* Eichwad - Кавказская агама, во время которой, понаблюдав около полуминуты, агама скрылась между скал, видимо опасаясь, что куропатка может ее убить.

В животном мире симбиоз в широком смысле - это сосуществование двух и более живых организмов разных видов, при этом проявляющееся в различных приспособлениях в зависимости от взаимоотношений между ними. Еще до того, как люди одомашнили диких животных, они научились защищаться от хищников взаимовыгодными способами. В природе сформировалось множество проявлений симбиоза: мутуализм, комменсализм, амменсализм и паразитизм, и виды продолжали свое существование в этом формате.

При мутуализме оба организма извлекают выгоду из этих взаимоотношений. Например, безоаровая коза вовремя предупредив их могут надежно защитить не только коз, но и куропаток или улара от хищников,

Аменсализм - это форма жизни, которая не приносит пользы и наносит односторонний ущерб другой популяции. В этой форме биотических

отношений сосуществование отрицательно для одного из двух взаимодействующих видов.

Другие виды не получают от этого ни пользы, ни вреда. Этот тип взаимодействия в основном встречается у растений например, светолюбивые травянистые виды угнетаются сильной тенью крон деревьев в буковом лесу, но такое «соседство» с деревьями ничего не меняет. У растений иногда продукт, выделяемый одним, замедляет рост другого (аменсаль). Эту связь обычно связывают с прямой конкуренцией и называют антибиозом. Эта форма связи хорошо изучена у растений, на основе которых для борьбы с конкурентами за ресурсы используются различные ядовитые вещества (гербициды), это явление называется аллелопатией.

Паразитизм - это тип симбиоза, при котором один вид использует другой и наносит ему вред. К таким паразитам относятся эктопаразиты (например, клещи), питающиеся кровью различных видов животных, и эндопаразиты, например различные виды ленточных червей, обитающие в желудочно-кишечном тракте, питающиеся полезными веществами из кровотока переносчика, и в то же время отравить его продуктами жизнедеятельности. Иногда, подобно кукушке, подкладывает яйца в гнезда других видов как гнездовой паразит и не заботится о потомстве. Среди растений довольно много паразитических видов.

Нейтрализм. К симбиозу приписывают и мутуалистическую нейтральность, когда совершенно безразлично, какие виды обитают на их территории.

Комменсализм - это адаптация, при которой один вид получает защиту, убежище или пищу за счет другого, не причиняя ему вреда. Например, Серая цапля - *Ardea cinerea* Linn. очищают буйволов от паразитов, следуют за ними по траве и ловя насекомых кормятся.

На этот раз буйвол не получает урона от этой адаптации. Такое же явление наблюдалось между безоаровым козлом и *Pica pica* Linn. - Сорока (рис. 1).

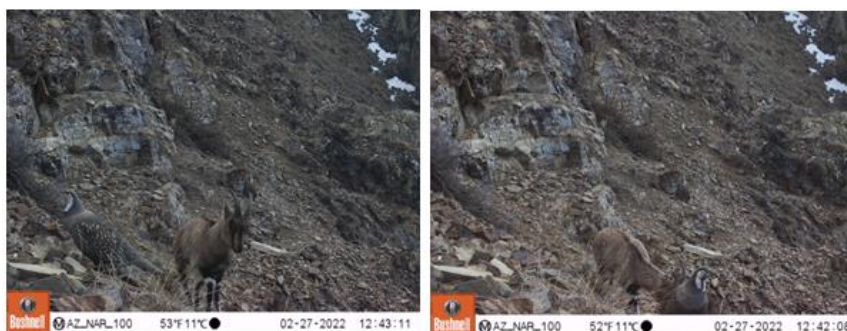

Рис. 1. Сорока - *Pica pica* Linn. и bezoаровый козел - *Capra aegagrus* Erxleben

В ходе наблюдений установлено, что существует взаимодействие между Куропаткой - *Alectoris chukar* Grey, Кавказской агамой - *Paralaudakia caucasica* Eichwad и bezoаровым козлом - *Capra aegagrus* Erxleben (рис.2). Каспийский улар - *Tetraogallus caspius* Gmelin и у bezoарового козла также была обнаружена достоверная взаимосвязь (рис.3). Указанное нельзя отнести к хищным птицам, т.к. неоднократно было установлено, что *Aquila chrysaetos* Linn. - Беркут схватывал детеныша bezoаровой козы (рис. 4).

Рис. 2. Кеклик - *Alectoris chukar* Gray с Кавказская агамой - *Paralaudakia caucasica* Eichwad и bezoаровый козел - *Capra aegagrus* Erxleben

Рис. 3. Каспийский улар - *Tetraogallus caspius* Gmelin и bezoаровый козел - *Capra aegagrus* Erxleben

Рис. 4. Беркут - *Aquila chrysaetos* Linn. захватил детеныша безоарового козла

Результат. При многолетних наблюдениях выявлено наличие симбиотической связи - комменсализма между растительноядными птицами Куропатка - *Alectoris chukar* Grey и Каспийский улар - *Tetraogallus caspius* Gmelin с Безоаровым козлом - *Capra aegagrus* Erchleben. Указанное нельзя отнести к хищным птицам, т.к. неоднократно было установлено, что *Aquila chrysaetos* Linn. - Беркут захватил детеныша безоарового козла.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРА

1. Мамедов Т.С. Экология. Баку: Наука, 2003, 304 с.
2. Базиев Ж. К. Улары Кавказа как пример приспособления к условиям жизни в высокогорье: Автореф. дис. канд. биол. наук. Москва, 1965, 17 с.
3. Зангезурский национальный парк им. академика Гасана Алиева. Сост.: Талыбов Т. Г., Бабабейли Н. С., Алекперов Р. А., Мамедов А. Ф., Сеидов М. М., Ибрагимов А. М., Гасымов Х. З. Нахчыван: Аджери ИПО, 2019, 288 с.
4. География Нахчыванской Автономной Республики. Физическая география. Состав. Талыбов Т. Г., Бабабейли Н. С. [и др.]. Нахчыван: Аджери, 2017, 456 с.
5. Талыбов Т. Г., Вейнберг П. И., Мамедов И. Б., Мамедов Е. Н., Талыбов С. Т. Стратегия защиты азиатских муфлонов и безоаровых козлов в

Азербайджане. Стратегия сохранения Азиатского муфлона и безоарового козла в Азербайджане (резюме на англ. языке). Нахчыван: Аджери, 2007, 72 с.

6. Талыбов Т. Г. Фауна Нахчыванской Автономной Республики (Позвоночных). Россия, Москва, Орехово-Зуево, Редакционно-издательский отдел Государственного Гуманитарно - Технологического Университета (ГГТУ), 2021, 352 с., цв. Илл. 197+3 карты

7. Askerov E., Talibov T., Zazanashvili N., Fatullayev P., Heidelberg A. South - Eastern Lesser Caucasus: the most important landscape for conserving the Leopard (*Panthera pardus*) in the Caucasus region (*Mammalia: Felidae*). *Zoology in the Middle East*. 2015, Volume 61. Issue 2. 95-101.

8. Elshad Askerov, Tariyel Talibov, Karen Manvelyan, Nugzar Zazanashvili, Alexander Malkhasyan, Parviz Fatullayev & Aurel Heidelberg. South-Eastern Lesser Caucasus: the most important landscape for conserving the Leopard (*Panthera pardus*) in the Caucasus region (*Mammalia: Felidae*). *Zoology in the Middle East*, 2015.Vol.61, №2, 95-101,10.1080/ 09397140.2015.1035003 Cross Mark status information for this content will be available soon. Published online: 08 Apr 2015.

9. Elshad Askerov, Tariyel Talibov, Karen Manvelyan, Nugzar Zazanashvili, Parviz Fatullayev, Alexander Malkhasyan. Leopard (*Panthera pardus*) reoccupying its historic range in the South Caucasus: a first evidence (*Mammalia: Felidae*). *Zoology in the Middle East*, received 23 Jul 2018, Accepted 08 Nov 2018, Published online: 11 Dec 2018, 1- 3 p.

10. Talibov Tariyel H., Weinberg Pavel I., Mammadov Ismayil B., Mammadov Etibar N., Talibov Sabuhi T. "Conservation Strategy of the Asiatic Mouflon (*Ovis [orientalis] gmelini* Blyth) and the Bezoar Goat (*Capra aegagrus* Erxleben) in Azerbaijan". In Zazanashvili, Nugzar; Mallon, David. Status and Protection of Globally Threatened Species in the Caucasus. CEPF Biodiversity investments in the Caucasus Hotspot 2004-2009. Tbilisi: CEPF, WWF. Contour Ltd. 2009, pp. 46-52.

MEDICAL SCIENCES

УДК 618.1-007.415-031.1-06

PECULIARITIES OF GENITAL ENDOMETRIOSIS ASSOCIATED WITH INFERTILITY

Bakun Oksana

PhD Professor, obstetrics and gynecology department

Higher educational establishment

“Bukovinian state medical university”

Ministry of Health of Ukraine, Chernivtsi

Ursakii Delia

Student of Bukovinian state medical university

The aim of the study: to conduct a comparative retrospective analysis of the medical histories of patients with endometriosis associated with infertility and patients with tubo-peritoneal factor infertility

Materials and Methods. A retrospective analysis of 485 patient’s medical histories, who applied to the medical centre “Yuzko Medical Center” regarding infertility for the period 2019- 2022 was conducted. The main group (I) consists of 435 women with infertility, associated with endometriosis. The control group (II) consists of 50 women with tubal-peritoneal infertility factor. The obtained results were processed by the method of variational statistics.

Results and Discussion. It has been founded that women with infertility associated with endometriosis, pain syndrome is noted for 305 patients (70,2%). The dependence of the pain syndrome on menstruation was noted for 60,2% of cases. Primary infertility was detected in 40,3% of patients of group I and 84,6% of group II, secondary infertility was diagnosed in 38% of patients group I and 21% of patients of group II. According to the results of the cytological examination, it was found that type II - 320 women (73,6%) predominates and 10 women (21,3%) of the control

group. Type I - 114(26,4%) women of the main group and 42 women (84,6%) of the control group.

Conclusion Thus, modern medicine should continue to study in detail the diseases that cause infertility. Scientists should investigate the causes of infertility formation in order to their further prevention and successful treatment. According to repeated ultrasound data, internal genital endometriosis is not suspected, therefore, it is not possible to rely on ultrasound data as an additional research method, and this requires the discovery of new diagnostic methods.

Key words: endometriosis, adenomyosis, infertility.

Introduction. The problem of infertility has an important medical and social value, which is conditioned by a sharp decrease of birth rate in the conditions of the modern crisis. According to WHO data 15-20% of families in the whole world suffers from infertility, in Ukraine it's about 120-150 thousand couples [1, c. 34]

Endometriosis is a benign, multi factorial gynaecological disease characterised by the presence of endometrial tissue outside the uterine cavity and a systemic inflammatory response, usually associated with pelvic pain and female infertility [2, c. 56; 3, c. 66; 4, c. 77; 5, c. 89; 6, c. 67; 7, c. 11; 8, c. 12]. Heterotopias in endometriosis are only similar to endometrial tissue, but due to their molecular genetic defects, they are characterized by apoptosis disorders, infiltrative growth, the absence of a connective tissue capsule, and the possibility of metastasis. These features make it possible to compare them with the tumour process.

In Ukraine, the trend of the incidence of endometriosis is characterised by growth [9-10]. Endometriosis causes infertility in the vast majority of patients and is considered the second most frequent factor among factors causing reproductive disorders, and, according to various authors, is observed in 25-50% of women with infertility [11, c. 78]. In particular, genital endometriosis is associated with infertility in 25-50% of cases, and the peritoneal form is accompanied by infertility in 60-80% of cases [12, c. 15]. In addition, endometriosis is found in 25-47% of teenage girls who were operated on for pelvic pain [13, c. 78].

In particular, genital endometriosis is associated with infertility in 25-50% of cases, and the peritoneal form is accompanied by infertility in 60–80% of cases [12, c. 33]. In addition, endometriosis is found in 25-47% of teenage girls who were operated on for pelvic pain [13, c. 18]. The frequency of infertility in all localizations of genital endometriosis is approximately 3-4 times higher than the rate in the population, and the frequency of spontaneous abortion ranges from 10 to 50% [14, c.78; 15, c.34; 16, c.47]. However, it is extremely difficult to estimate the true frequency of endometriosis, since in some patients it passes with unexpressed symptoms, and modern diagnostic methods confirm this disease already at the stage of laparoscopic intervention [17, c. 56; 18, c. 88; 19, c. 18].

The aim of the study: to conduct a comparative retrospective analysis of the medical histories of patients with endometriosis associated with infertility and patients with tubo-peritoneal factor infertility.

Materials and Methods: a retrospective analysis of 485 patient's medical histories, who applied to the medical centre "Yuzko Medical Center" regarding infertility for the period 2019- 2022 was conducted. The main group (I) consists of 435 women with infertility, associated with endometriosis. The control group (II) consists of 50 women with tubal-peritoneal infertility factor. The obtained results were processed by the method of variational statistics.

Results and Discussion: the age of the patients ranged from 20 to 42 years in both groups. The average age of patients in group I was 29 ± 0.3 years, group II - 27 ± 0.4 years, respectively.

During the analysis of menstrual function, it was noted that the average age of menarche in the I group was $15,3\pm 0,8$ years, in the II group – $13,4\pm 1,2$ years.

When analyzing the clinical and anamnestic indicators, we found that the main complaint of the patients of the I group was pain syndrome, which was 70,2 % (305 patients) and 8 (15%) of the women of the II group ($p<0,05$). It should be noted that often the pain of patients of group I was constant - it accompanied the entire menstrual cycle or was felt both before and after menstruation. 261 (60,2%) women with endometriosis associated with infertility, complained of the pain syndrome with

the onset of menarche and progressed over the years. In the majority of women of the I group, the dependence of the pain syndrome on menstruation was noted - 404 women (93%) compared to the patients of the II group - 2 (4%) - ($p < 0,05$). Dyspareunia was also noted in patients of the I group - in 306 (70,5%), pain during physical activity - in 43 (10,1%), pain during defecation - in 13 (3,2%), and bloating - in 74 (17,1%), which was not observed in patients of the II group, respectively, ($p < 0,05$). 65 (15%) women of group I and 19 (38%) patients of group II ($p < 0,05$) started early sexual life (before the age of 18), which is closely correlated with TORCH infections in the anamnesis - in 30 (60%) female patients ($p < 0,05$).

Menstrual cycle disorders were detected in 55% of patients of group I with infertility associated with endometriosis and in 16% of patients of group II ($p < 0,05$). Women with endometriosis complain of there was an increase in the duration of menstrual discharge (up to $6,8 \pm 0,8$) days compared to the II group - ($4,2 \pm 0,9$) days. The proportion of adenomyosis fluctuated significantly and, on average, coincided with the data of the literature with the frequency of detection of endometriosis (ranged from 10% to 16%). In a significant part of patients, adenomyosis occurred against the background of another gynecological pathology - uterine fibroids, inflammatory processes of the genitals, abnormal uterine bleeding or was generally an accidental finding during hysteroscopy. The distribution of clinical forms according to the ICD-10 classification was as follows:

Table 1

Distribution of disease histories of women with genital endometriosis by clinical forms according to the ICD-10 classification

Clinical form	Number Abs.	%
Adenomyosis	34	7,9
Widespread (external-internal) endometriosis	317	73,1
Endometriosis of the appendages (fallopian tubes)	6	1,5
Vaginal endometriosis	6	1,5
Cervical endometriosis	6	1,5
Ovarian endometriosis, endometrioid cyst	48	11,1

Primary infertility was found in 40,3% of patients of group I and 84,6% of group II, secondary infertility was diagnosed in 38% of group I and 21% of patients of group II. Group I patients with a history of secondary infertility underwent surgical interventions: caesarean section (5,2%), abortions (9,0%), scraping (14,0%), diathermocoagulation+diathermoexcision - (3,4%). Analysis of gynecological morbidity revealed that women of group I had a history of cervical pathology - 124 (28,6%) women, uterine fibroids - 84 (19,5%) patients. Table 2 shows the distribution of nosological forms according to hysteroscopy and laparoscopy data of patients in the main group.

Table 2

Distribution of nosological forms according to hysteroscopy and laparoscopy data

Detected	Number of women (abs.number)	Number of women (%)
Two-horned uterus	27	6,3
Saddle-shaped uterus	27	6,3
Complete uterine membrane	7	1,6
Endometrial hyperplasia	20	4,7
Polyp of the uterine body	117	26,9
Polyp of the cervical canal	13	3,2
Endometriosis of the pelvic peritoneum	365	84,1
Ovarian endometriosis	73	16,8
Infertility	36	8,5
Retarded proliferation of the endometrium	15	3,6
Early endometrial proliferation	16	3,8
The uterine cavity is reduced in size	11	2,6
Cicatricial deformation of the uterus	11	2,6

According to the results of laparoscopy, multiple endometrioid heterotopias occur in 365 cases, which is 84,1%.

The most common type of surgical intervention in the anamnesis of examined women with tubo-peritoneal factor of infertility were operations on fallopian tubes, including for ectopic pregnancy.

Women of group I, on whom operations for cystic formations of the ovaries were performed twice as often as in group II ($p < 0,05$). It should be noted that according to hormonal homeostasis data, it was found that there were no significant deviations from the norm of hormonal indicators. According to the results of the cytological examination, it was found that type II predominates - 320 women, which is 73,6% (main group) and 10 women (21,3%) of the control group. Type I - 114 (26,4%) women of the main group and 42 women (84,6%) of the control group. Therefore, the predominance of type II indicates an inflammatory process, which is confirmed by the data of bacteriological and bacterioscopic research. The determination of tumor markers (CA 125) is important in the diagnosis of endometriosis, as it is considered one of the sensitive non-invasive tests and is recommended for the diagnosis of endometriosis.

Table 3

The level of tumor markers in the blood serum of women with infertility associated with endometriosis

The name of the tumor marker	Normal value Absolute/relative values (%)	Above reference values Absolute/relative values
CA 125	111/82,3	34/25,8
HE4	135/100	0;0%

However, in the case of the studied patients (group I), its increase was found only in 25,8% of cases among all those studied by this parameter.

Conclusions. Thus, modern medicine should continue to study in detail the diseases that cause infertility. Scientists should investigate the causes of infertility formation in order to their further prevention and successful treatment. According to repeated ultrasound data, internal genital endometriosis is not suspected, therefore, it is not possible to rely on ultrasound data as an additional research method, and this requires the discovery of new diagnostic methods.

REFERENCES

1. Yaseen E. M. (2018). Follow up of women after laparoscopy versus laparotomy in emergency gynecological problems. *Med. J. Tikrit University*, 24(1), 109-127. DOI: 10.25130/mjotu.24.01.11.
2. Sharma R., Biedenharn, K.R, Fedor, J.M., Agarwal, A. (2013). Lifestyle factors and reproductive health: taking control of your fertility. *Reprod. Biol. Endocrinol.*, 11, 66. DOI: 10.1186/1477-7827-11-66.
3. Kimberly L., Case, A. (2011). Advanced reproductive age and fertility. *Int. J. Gynecol. Obstet.*, 33(11), 1165-1175. DOI: 10.1016/S1701-2163(16)35087-3.
4. Lin K., Samantha B., Sammel M. D., Barnhart, K. T. (2010). Risk factors for diminished ovarian reserve and the role of endometriosis. *Fertil. Steril.*, 94(4), S 63. DOI: 10.1016/j.fertnstert.2010.07.247.
5. Bellver J., Melo M. A., Bosch, E. Serra V., Remohi J., Pellicer A. (2007). Obesity and poor reproductive outcome: The potential role of the endometrium. *Fertil. Steril.*, 88(2), 446-451. DOI: 10.1016/j.fertnstert.2006.11.162.
6. Clark A. M., Thornley B., Tomlinson, L., Galletley C., Norman R.J. (1998). Weight loss in obese infertile women results in improvement in reproductive outcome for all forms of fertility treatment. *Hum. Reprod.*, 13 (6), 1502-1505. DOI: 10.1093/humrep/13.6.1502.
7. Freizinger, M., Franko, D.L., Dacey, M., Okun, B., & Domar, A.D. (2010). The prevalence of eating disorders in infertile women. *Fertil. Steril.*, 93(1), 72-78. DOI: 1016/j.fertnstert.2008.09.055.
8. Shafik A., Ratcliffe, N., Wright JT. Importance of histological diagnosis in patients with pelvic pain and laparoscopic evidence of endometriosis. *Gynaecol Endosc.* 2009. (9):301-304. DOI: 1046/j.1365- 2508.2000.00366.x.
9. Bouquet De Jolinière J., Ayoubi JM., Gianaroli L., Dubuisson J. B., Gogusev J., Feki A. Endometriosis: a new cellular and molecular genetic approach for understanding the pathogenesis and evolutivity. *Front Surg.* 2014 May 27.01.16. DOI: 10.3389/fsurg.2014.00016.
10. Acién P., Velasco I. Endometriosis: a disease that remains enigmatic. *ISRN*

Obstet Gynecol. 2013 Jul 17;2013:242149. DOI: 10.1155/2013/242149.

11. Khan K. N., Kitajima M., Inoue T., Fujishita A., Nakashima M., Masuzaki H. 17 β -estradiol and lipopolysaccharide additively promote pelvic inflammation and growth of endometriosis. *Reprod Sci*. 2015 May;22(5):585-94. DOI: 10.1177/1933719114556487.

12. Cakmak H., Guzeloglu-Kayisli O., Kayisli UA., Arici A. Immune-endocrine interactions in endometriosis. *Front Biosci (Elite Ed)*. 2009 Jun 1;1:429-43.

13. Cakmak H., Guzeloglu-Kayisli O., Kayisli UA., Arici A. Immune-endocrine interactions in endometriosis. *Front Biosci (Elite Ed)*. 2009 Jun 1;1:429-43.

14. Khan KN., Kitajima M., Hiraki K, et al. Changes in tissue inflammation, angiogenesis and apoptosis in endometriosis, adenomyosis and uterine myoma after GnRH agonist therapy. *Hum Reprod*. 2010 Mar;25(3):642-53. DOI: 10.1093/humrep/dep437.

15. Young VJ., Browns JK., Saunders PT., Horne AW. The role of the peritoneum in the pathogenesis of endometriosis. *Hum Reprod Update*. 2013 Sep-Oct;19(5):558-69. DOI: 10.1093/humupd/dmt024.

16. Macer M. L., Taylor H. S. Endometriosis and infertility: a review of the pathogenesis and treatment of endometriosis-associated infertility. *Obstet Gynecol Clin North Am*. 2012 Dec;39(4):535-49. DOI: 10.1016/j.ogc.2012.10.002.

17. Giudice L. C. Clinical practice. Endometriosis. *N Engl J Med*. 2010 Jun 24;362(25):2389-98. DOI: 10.1056/NEJMcp1000274.

18. Robboy S. J., Bean S. M. Pathogenesis of endometriosis. *Reprod Biomed Online*. 2010 Jul;21(1):4-5. DOI: 10.1016/j.rbmo.2010.03.031.

UDC 575

GENETIC CAUSES OF HUMAN INFERTILITY, CYTOGENETIC ASPECTS OF REPRODUCTIVE DISORDERS

Khrystych Alla Vasylivna,

Biology PhD, doctor-laboratory assistant,
The Laboratory of the Academician
V. I. Hryshchenko Medical Center

Efremova Olesya Adamovna,

geneticist,
Academician V. I. Hryshchenko
Clinic of Reproductive Medicine
Kharkiv, Ukraine

Annotation. Presented results examination of 400 couples with infertility, 800 individuals. The frequency of genetic anomalies, the structure infertility is presented. The frequency of detected microdeletions or gene disorders in the group of men with severe forms of pathozoospermia was 11.6%.

Key words: Infertility, reproductive functions, chromosomal abnormalities, translocations, karyotype, microdeletions.

Introduction. Infertility in marriage is one of the most important and difficult medical, socio-demographic and economic problems. Infertile frequency marriages in many countries of the world ranges from 10 to 20 %. In Europe fruitless are about 10 % of married couples, in the USA and Ukraine – 15 %, in Canada – 17 %. Infertility how social problem is often cause losses interest in life, work, development heavy emotional disorders [1, 2].

It is known that the reasons for the long absence conception set while gynecological diseases women, it only part to big aggregates all possible factors couple infertility. Reason may not be alone. Distinguish infertility when for lack conception responsible alone or several reasons one partner out couples, or combined infertility when violation reproductive functions suffering simultaneously both

partners. The contribution of genetic factors into masculine and feminine infertility varies. In case identifying severe forms of male infertility genetically deterministic turn out to be from 30 to 50% of cases, and the genetic infertility in women makes up 8-10% of all species female infertility [5].

Among the genetic causes of male infertility, the following pathologies are distinguished: chromosomal pathology, the most common are Klinefelter syndrome and Robertsonian translocations; cystic fibrosis is an autosomal recessive gene pathology in which mutations occur in the CFTR gene; mutations in the AR gene - point mutations in the androgen receptor gene, which leads to impaired spermatogenesis and microdeletion Y chromosomes are mutational fates in the chromosome with lost sections of genes that lead to azoospermia or oligospermia. Depending on the location of the damaged area, the degree of infertility is noted. In women, genetic disorders leading to infertility are less common. Common causes of genetic infertility in women are chromosomal mutations, most often Turner syndrome, trisomy of the X chromosome, Swyer syndrome, translocations; abnormal divergence of chromosomes during the formation of eggs; mutations in blood coagulation genes; violation of endometrial receptivity.

Progress in Algorithms and Technology examination and treatment recent infertility years very essential. At present time in the arsenal of specialists there are such methods auxiliary reproductions like extracorporeal fertilization (IVF), intracytoplasmic injection sperm into egg (ICSI, IMSI), extraction sperm from testis (TESE), preimplantation genetic diagnostics (PGD). All of them, together with clinical and genetic examination and medical genetic counseling help solve the problem of childbearing and reduce the risk of transmission of genetic disorders to offspring. However, in 8-10 % of cases, the cause of infertility can not be established possible that associated with a wide variety of factors affecting reproductive process [2, 3, 4].

However, when used in diagnostics cytogenetic, molecular genetic methods the frequency of detection of violations of the reproductive functions genetic nature much increases.

Materials and Methods. 400 married couples with infertility, 800 people, were examined. Married couples were divided into two groups: group 1 - couples with combined infertility (232 couples), group 2 - couples with male or female isolated infertility (168 couples). Average the age of men was 36 years, the average age women - 32 years. Duration infertility was from 1 to 18 years old. The proportion of patients with primary infertility amounted to 76.5 %, with the secondary - 23.5 %.

Everyone patients was held cytogenetic lymphocyte analysis peripheral blood cultured under conditions in vitro, according co standard procedure. The study was carried out on preparations of metaphase chromosomes, which were prepared according to the generally accepted semi-micro method using the GTG method of differential staining. Chromosomal preparations were analyzed for computer diagnostic system using the Lucia program Cytogenetics.

From general groups married couples who have passed cytogenetic examination in 43 cases in men with azoospermia was held analysis microdeletions at the AZF locus on the Y chromosome by real-time polymerase chain reaction and mutations in the gene transmembrane regulatory protein of cystic fibrosis.

Results research and discussion. 800 people with infertility were examined (400 couples). In our research combined infertility met in 58 % of cases, isolated male infertility - in 42 % of cases. The overall frequency of identified chromosomal anomalies amounted to 1.25 % (10 people). Among numerical chromosomal aberrations identified: Klinefelter syndrome - 2 cases , disomy syndrome on chromosome Y - 1 case; triplo -X syndrome and Turner syndrome mosaic form in one case. Among the structural anomalies, balanced translocations were identified: Robertsonian translocations - 2 cases; reciprocal translocations - 2 cases, Y chromosome deletion - 1 case, as well as chromosome 9 inversion - 1 case. The study of the karyotype in 25 patients (3.1 %) revealed chromosomal variants associated with an increase in satellites, satellite filaments, heterochromatic regions of chromosomes or inversion of the pericentromeric heterochromatin [table1].

According to our data in structure pathozoospermia in men both in the first and in the second group prevailed asthenoteratozoospermia (65 %), further followed by:

azoospermia, asthenozoospermia and teratozoospermia.

Table 1

Structure of chromosome aberrations

Chromosomal aberrations	Group1	Group2
Numerical chromosomal abnormalities	47,XXY 47,XYY mos45,X/46,XX 47.XXX	47,XXY
Structural chromosomal abnormalities (translocations, deletions)	45,XY,rob(13;14)(q10;q10) 46,XY,t(2;12)(q23;pter) 46,XX.t(4;15)(pter;q23)	45,XX,rob(13;14)(q10;q10) 46,X,del(Y)(q11.2)
Inversions	-	46,XY,inv(9)(p12q24)
Satellite polymorphism	13ps+ - 3; 15ps+ - 2; 15cenh - 1; 21ps+ - 3;	13ps+ - 1; 21ps+- one; 22pstk+- one;
extreme options	9qh+ - 2 ; 16qh+ - 1; Yqh +- 3; Yqh - - 3	Yqh + - 3; Yqh - - 1

In severe form of pathozoospermia, we performed molecular studies of germ cells. Men with azoospermia were examined for the presence of microdeletions in the AZF locus of the Y chromosome and for the presence of mutations in the cystic fibrosis transmembrane regulatory protein gene. The results of the survey are shown in Table 2. The frequency of detected microdeletions or gene disorders in the group of men with severe forms of pathozoospermia (43 patients) was 11.6 %. According to the indications, various methods of treatment were used.

According to the literature, more than 17% of patients with azoospermia are carriers of CA [6,7,10]. Mutations in the CFTR gene and microdeletions in the AZF locus of the Y chromosome can cause some forms of azoospermia or oligozoospermia and are inherited. It is known that among men with infertility, both mutations in the CFTR gene (encodes a special transmembrane regulatory protein of cystic fibrosis) and the 5T-allelic variant of the CFTR gene are 1.5-2 times more common than in the population [11]. The carrier frequency for individual mutations

in the cystic fibrosis gene in men with infertility is 12 %. We have identified the following mutations in the CFTR gene in men: delF508 and 5T(IVS8-5T), which accounted for 6.9 % of cases.

Table 2

Spectrum of gene disorders in patients with severe forms of pathozoospermia

Gene disorders	Group1	Group2
Mutations in a gene transmembrane regulatory protein cystic fibrosis	delF 508-1 5T (IVS8-5T) - 1	5T(IVS8-5T) - 1
Microdeletions at the locus AZF chromosome Y	AZF-c-1	A ZF- c -1

The AZF locus of the Y chromosome contains a number of genes involved in the regulation of spermatogenesis. The role of AZF a, b or c microdeletions in the etiology of impaired fertility and spermatogenesis in men with 46,XY karyotype, pathozoospermia, and infertility has been determined in the literature [12]. The frequency of microdeletions a, b, c of the AZF locus is as follows: microdeletion in the AZF subregion c is detected in 75-80 % of cases; in sub -regions of AZF b+c - 20-22 %; in the AZF subregion a - 3-5 % of cases. With azoospermia, 12-15 % of men with microdeletions in the AZF locus were identified, with a less severe form of pathology of spermatogenesis (oligozoospermia) - in 8-10 % of men [5,12,13]. In our study, 4.6 % of microdeletions were found in the AZF c subregion in men with azoospermia.

In addition to the AZF region of the Y chromosome, polymorphism of numerous groups of spermatogenesis genes localized in other regions of other chromosomes is associated with infertility. Over the past three years, the following genes have been associated with male infertility: MTHFR, SHBG, Piwi, CYP19A1, NKO, GSTM1, Bcl2, ESR1, ESR2, TNP1, SOHLH1, EPPIN, GSTT1, TSSK6, TSSK2, MDR1, MSH5, MLH3, H2BFWT, PACRG and FASLG [14-25].

The use of cytogenetic and molecular genetic methods in the diagnosis significantly increases the frequency of detection of reproductive disorders of a genetic nature, which should be taken into account when studying the causes of infertility in married couples.

Conclusion. Thus, the results of our study allow us to draw the following conclusions. Primary infertility prevails in the structure of infertile marriages (76.5 %). Asthenoteratozoospermia prevails in the structure of pathozoospermia among the causes of male infertility (65 %).

The frequency of genetic disorders in the total group (800 people) was 1.25 % chromosomal pathology; An additional molecular genetic examination of 43 men with severe forms of pathozoospermia, mainly with azoospermia, revealed 5 cases (11.6 %) of gene disorders.

Modern methods of assisted reproduction help couples, even with severe forms of infertility, including those caused by genetic factors, in overcoming infertility. However, reproductologists need to clearly understand what type of chromosomal aberrations they are dealing with.

Currently, specialists have in their arsenal such assisted reproduction methods as in vitro fertilization (IVF), intracytoplasmic sperm injection into the egg (ICSI, IMSI), testicular sperm retrieval (TESE), preimplantation genetic diagnosis (PGD). All of them, together with clinical genetic examination and medical genetic counseling, help to solve the problem of childbearing and reduce the risk of transmission of genetic disorders to offspring.

REFERENCES

1. Волков А. Н., Рытенкова О. И., Лысенко Д. И., Луговой К. А. Цитогенетика репродуктивных нарушений у мужчин / *Medicine* т.16 №1 2017 с. 18-23.
2. Никитин О. Д., Базалицкая С. В. Аномалии половых хромосом при мужской infertility. «Здоровье мужчины» №4, 2011 с.151-155.

3. Тавокина А. В. Спектр хромосомных аномалий в кариотипах пациентов с репродуктивными проблемами. «Здоровье женщины» №10 (86) 2013 с 115-120.

4. Курило Л. Ф., Гордеева С. И. Типы хромосомных аномалий у пациентов с нарушением формирования и/или функции органов репродуктивной системы. Андрология и генитальная хирургия. 2009; 3: 24-28.

5. Shi Y. C, Cui Y. X, Wei L. et al. AZF microdeletions on the Y chromosome in infertile Chinese men: a five-year retrospective analysis. Zhonghua Nan Ke xue. 2010; 16:9.

6. Kurilo L. F., Sorokina T. M., Chernykh V. B. Structure of genetically determined diseases of the organs of the reproductive system. Andrology and genital surgery. 2011; 3:17-26.

7. Poongothai J., Gopenath TS, Manonayaki S. Genetics of human male infertility. Singapore Med J. 2009; 4:336-347.

8. Miyamoto T., Tsujimura A., Miyagawa Y., et al. Male infertility and Its Causes in human. Advances in Urology. 2012; 7:8.

9. Starke H., Seidel J., Henn W. et al. Homologous sequences at human chromosome 9 bands p12 and q13-21.1 are involved in different patterns of pericentric rearrangements. European Journal of human Genetics, 2002; 10:790-800.

10. Hofherr S., Wiktor A., Kipp B., Dawson D., Van Dyke D. Clinical diagnostic testing for the cytogenetic and molecular causes of male infertility: the mayo Clinic experience. Journal of assisted reproduction and Genetics. 2011; 8:1091-1098.

11. Chernykh V.B. Y-chromosome microdeletions and CFTR gene mutations as a cause of infertility in men: Sat. Molecular biological technologies in medical practice. Novosibirsk: Alfa-Vista N. 2008; 12:119-126.

12. Chernykh V.B., Chukhrova A.L., Beskorovainaya T.S. Frequency and types of Y-chromosome deletions in male infertility. Genetics. 2006; 8:1-6.

13. Cai ZM. Y chromosome microdeletion and male infertility: past, present and future. Zhonghua Nan Ke xue. 2010; 16(5):94.

14. Safarinejad M., Shafiei N., Safarinejad S. Relationship between genetic polymorphisms of methylenetetrahydrofolate reductase (C677T, A1298C, and G1793A) as risk factors for idiopathic male infertility reproductive Sciences. 2011; 3:304-315.
15. Safarinejad M., Shafiei N., and Safarinejad S. Association of the (TAAAA)n repeat and Asp327Asn polymorphisms in the sex hormone-binding globulin (SHBG) gene with idiopathic male infertility and relation to serum SHBG concentrations. Journal of Steroid biochemistry and Molecular biology. 2011; 1:37-45.
16. Gu A., Ji G., Shi X. et al. Genetic variants in Piwi-interacting RNA pathway genes confer susceptibility to spermatogenic failure in a Chinese population human reproduction. 2010; 12:2955-2961.
17. Hammoud A., Griffin J., Meikle A., Gibson M. et al. Association of aromatase (TTTAn) repeat polymorphism length and the relationship between obesity and decreased sperm concentration human reproduction. 2010; 12:3146–3151.
18. Gu A., Ji G., Zhou Y. et al. polymorphisms of nucleotide-excision repair genes may contribute to sperm DNA fragmentation and male infertility reproductive BioMedicine online. 2010; 5:602–609.
19. Vani G., Mukesh N., Prasad B. et al. Role of glutathione S - transferase Mu-1 (GSTM1) polymorphism in oligospermic infertile males. Andrologia. 2010; 4:213–217.
20. Safarinejad M., Shafiei N., Safarinejad S. Association of polymorphisms in the estrogen receptors, and (ESR1, ESR2) with the occurrence of male infertility and semen parameters. Journal of Steroid biochemistry and Molecular biology. 2010; 4:193–203.
21. Choi Y., Jeon S., Choi M. et al. Mutations in SOHLH1 gene associate with nonobstructive azoospermia human Mutation. 2010; 7:788–793.
22. Safarinejad M., Shafiei N., Safarinejad S. The association of glutathione-S- transferase gene polymorphisms (GSTM1, GSTT1, GSTP1) with idiopathic male infertility. Journal of human Genetics. 2010; 9:565–570.

23. Ding X., Zhang J., Fei J. et al. Options of the EPPIN gene affect the risk of idiopathic male infertility in the Han-Chinese population human reproduction. 2010; 7;1657-1665.

24. Zhang H., Su D., Yang Y. et al. Some single-nucleotide polymorphisms of the TSSK2 gene may be associated with human spermatogenesis impairment. Journal of Andrology. 2010; 4:388-392.

25. Wang W., Lu N., Xia Y. et al. FAS and FASLG polymorphisms and susceptibility to idiopathic azoospermia or severe oligozoospermia reproductive BioMedicine online. 2009; 1:141-147.

УДК: 615.2/3.015.2

RATIONAL APPLICATION OF DRUGS FROM THE POINT OF VIEW OF PHARMACOKINETICS

Kovpak Alona Vasylivna

Assistant professor

Tumofiychyk Inha Romanivna,

Phd, associate professor

Semenenko Svitlana Bogdanivna,

Phd, associate professor

Savchyk Tetiana Pavlivna

Assistant professor

Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University» Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The article discusses the main principles of the interaction of drugs, taking into account the principles of pharmacokinetics. The purpose of this work was to display possible complications caused by the interaction of drugs and methods of their elimination. Pharmacokinetic interaction can occur at any of the phases or stages of drug kinetics, i.e. during absorption from the site of administration, during distribution in the body, including delivery to the site of action, binding to proteins and formed elements of the blood in the process of biotransformation, as well as in process of elimination from the body.

Key words: clinical pharmacy, drug interactions, pharmacokinetics.

It is not uncommon to have to use several medicines at the same time in medical practice. Therefore, unjustified simultaneous use of a large number of drugs (polypharmacy) is an urgent problem of modern pharmacotherapy [1, 8 p.].

When combining drugs, doctors should set specific goals:

- Increasing the effectiveness and/or activity of substances.
- Neutralization of previously administered substances in case of their overdose (phenomenon of antagonism); prevention or elimination of unwanted effects.

- Struggle with accompanying pathology.

However, in the case of improper combination, there is a decrease in the effectiveness and / or activity of drugs, the risk of unwanted reactions increases [2, c. 43].

Let me dwell on the types and varieties of interaction and the factors affecting its presence and expression.

The interaction of drugs can proceed in two basic directions - synergism and antagonism. In those cases, when medicines do not interact, they say about indifference.

Currently, the following types of interaction are usually distinguished:

- Pharmaceutical (physical and chemical);
- Pharmacokinetic
- Pharmacodynamic
- Physiological.

Pharmacokinetic interaction can occur at any of the phases or stages of drug kinetics, i.e. during absorption from the site of administration, during distribution in the body, including delivery to the site of action, binding to proteins and formative elements of blood in the process of biotransformation, as well as in the process of removal from the body.

Some drugs can interfere with the absorption of others, changing the pH value of gastric juice, the rate of gastric emptying, the blood supply of the mucous membrane, its permeability, and the intensity of active transport.

Due to the change in pH, the degree of ionization of drugs, the property of lipid and water solubility changes. For example, reducing the acidity of gastric contents with antacids is accompanied by increased absorption of most alkaloids and weak bases, and the absorption of acidic substances such as sulfonamides, salicylates, nitrofurans, and oral antidiabetic agents is reduced.

Monomycin, kanamycin, tetracycline disrupt the processes of active transport in the intestine. In this regard, the assimilation of folic acid, iron, and cyanocobalamin preparations is inhibited.

Broad-spectrum antibiotics can enhance the anticoagulant effect of coumarin derivatives, causing bleeding. The mechanism of such action is quite complex and consists in suppressing the vital activity of saprophytic microflora, which produces vitamin K, necessary for the synthesis of prothrombin.

It is known that in addition to the ability to bind to plasma proteins, the nature of the distribution of drugs is determined by their ability to penetrate through physiological barriers. Thus, salicylates, increasing the permeability of the histohematogenic barrier, enhance the effect of sulfonamides; trypsin and chymotrypsin open the blood-brain barrier for antibiotics - tetracycline, penicillin, etc.

The interaction of drugs also takes place in the process of their metabolism in the body or biotransformation. This interaction can be carried out either by "induction" or "suppression" of enzymes that carry out biotransformation of drugs. Thus, drugs phenobarbital, meprobamate, seduxen and others cause the induction of microsomal oxidation enzymes and thus reduce the effectiveness of corticosteroids, androgens, estrogens, progesterone, oral contraceptives, anticoagulants [3, c. 38]. Cancellation of the former during combined therapy can lead to the appearance of toxic effects of the listed drugs.

The drug chloramphenicol prolongs the effect of barbiturates, anticoagulants, because it is an inhibitor of enzymes of microsomal oxidation. MAO inhibitors, PASK, rutin, lidol, morphine also have the property of inhibiting biotransformation enzymes. MAO inhibitors inhibit the conversion of barbiturates, diphenine.

Clinically tested combinations of penicillins with aminoglycoside antibiotics, tetracycline with oleandomycin (tetraolean). At the current stage, the international pharmaceutical company "Ranbaxy" also offers combined drugs, such as Cipron ST (ciprofloxacin + tinidazole); candesar H (candesartan + hydrochlorothiazide); brustan (ibuprofen + paracetamol); combined drug for the treatment and prevention of iron deficiency anemia in adults and children ranferon-12 (iron fumarate, folic acid, vitamin B12, ascorbic acid, zinc sulfate); Phenyls (iron sulfate, ascorbic acid, riboflavin, thiamine mononitrate, nicotinamide, calcium pantothenate, pyridoxine

hydrochloride); coldact flu plus, consisting of chlorphenamine maleate, paracetamol, phenylephrine hydrochloride; koldact broncho, consisting of ambroxol hydrochloride, guanphenesin, chlorpheniramine maleate, phenylephrine hydrochloride; Revital ginseng plus (combination Korean ginseng root extract, vitamins, minerals and lipotropic substances).

Such combined drugs are more effective, available because mutual potentiation of pharmacodynamic effects is observed. At the same time, there is an effect on various pathogenetic links of the development of the disease, as well as a safer use of drugs associated with a reduction in the doses of the components included in the combined drug.

Adverse interactions make up 6-10% of adverse reactions when using medicines. An example can be an increase in the toxicity of cardiac glycosides when prescribing thiazide diuretics, the risk of hemorrhagic syndrome when combining fibrates with coumarin anticoagulants or heparin with streptokinase, or when combining antidiabetic agents with β -adrenoblocker propranolol (anaprilin) (hypoglycemia) [4, c. 4].

If the doctor takes into account the pharmacological properties of drugs, he can predict and prophylactically avoid side effects of drugs when they interact. Using advances in clinical pharmacology to solve the problem, the doctor can now skillfully manage the pharmacokinetics and pharmacodynamics of drugs [5 c. 719]. Depending on the tasks of pharmacotherapy, it is possible to inhibit (in case of poisoning) or accelerate absorption, change the distribution of drugs, induce or inhibit the biotransformation of drugs, accelerate or slow down the elimination of drugs.

REFERENCES:

1. Bilay I. M. (2014) Basics of clinical pharmacy: educational and methodical guide to practical classes of pharmacist-interns in the specialty "General Pharmacy". Zaporizhzhia. 92 p.
2. Boiko A. I. (2013) Realizatsiia kontseptsii rozvytku farmatsevychnoho sektoru haluzi okhorony zdorov'ia Ukrainy na 2011– 2020 rr.: zavdannia

pisliadyplomnoi pidhotovky provizoriv. Upravlinnia, ekonomika ta zabezpechennia yakosti v farmatsii. № 3. 42-45.

3. Bilai I. M., Ryzhov O. A., Voitenko H. M. ta in. (2015) Klinichna farmatsiia dlia provizoriv interniv: navchalno-metodychnyi posibnyk do praktychnykh zaniat provizoriv-interniv zi spetsialnosti «Zahalna farmatsiia». Zaporizhzhia. 136 s.

4. Bilay I. (2015) M. Teaching the side effects of medicines at practical classes to pharmacist-interns. Scientific review. No. 10(20). 1-5.

5. Yanchuk A. O., Kuznechenko S. O., Okol M. E. (2018) To the problems of health care management in the context of decentralization of power and spatial planning in united territorial communities. Zaporozhye Medical Journal. Volume 20, No. 5 (110). 717 - 722.

**THE ROLE OF THE IL-1B GENE AND ITS
CYTOKINE DURING HEPATITIS C**

Liudkevych Halyna Petrivna,
head of the PCR laboratory,
Sukhan Daryna Serhiyvna,
assistant professor of pathological anatomy department, PhD
Stoika Yaroslav Vasylovych,
Chernachuk Anastasiia Petrovna,
Yakobchuk Diana Ruslanovna,
Holubets Anzhelika Volodymyrivna,
Khotiachuk Liliia Alexandrovna
Students of the National Pirogov
Memorial Medical University
Vinnytsya, Ukraine

Abstract: Chronic viral hepatitis C (HCV) is a severe infectious progressive disease of the liver. Viral hepatitis C (HCV) occupies a high level of infection in the world and Ukraine. According to Ukrainian experts, about 1.5 million Ukrainians are infected with the hepatitis C virus, but only about 7% know about their diagnosis. According to the WHO, about 20% of the world's population is infected with HCV. However, the numbers of those who are registered are much smaller. This may be due to both the low awareness of the population about this disease and the characteristics of the virus. As you know, HCV often has an asymptomatic course, and it is this condition that often leads to the development of fibrosis, cirrhosis of the liver, and hepatocellular carcinoma. It is important to point out that the cause of such a sharp progression of this disease is severe inflammatory changes in the liver, the catalyst of which is the hepatitis C virus. The purpose of this work is to study the molecular mechanisms that underlie the development of HCV and may be associated with changing the levels of interleukins, one of the main pro-inflammatory cytokines. The relationship between hepatitis and genetic factors is interesting for improving knowledge about HCV. It was observed that the expression of cytokine genes, in

particular interleukin, changes in this condition, accordingly, these pro-inflammatory substances modulate inflammatory processes in the liver and subsequently influence the development of complications or the course of HCV.

Keywords: interleukin, IL-1B, cytokines, liver, hepatitis C, HCV, hepatocellular carcinoma.

Introduction

Hepatitis C is a problem in modern society. At the moment, the whole world is participating in the program for the global elimination of HCV by 2030, which may become an achievable goal due to the wide access to therapeutic options and the unprecedented speed of development of new methods of treatment and diagnostics [1]. Infection with the hepatitis virus itself is not necessary for the development of complications. However, chronic viral hepatitis, especially hepatitis C, is more prone to cirrhosis and hepatocellular carcinoma (HCC). The share of such patients among the general population of patients with HCV is more than 30 and 2%, respectively [2, 3]. Several authoritative studies have confirmed that cytokines, namely interleukin-1, play a significant role in the pathogenesis of hepatitis C. However, this effect remains unclear [4]. Cirrhosis of the liver as a result of hepatitis develops as a result of repeated damage to the organ by the virus itself, the development of inflammation, and the action of the immune system. IL1B as a modulator of inflammation is also involved in fibrogenesis in the liver [5]. That is why the purpose of this study is to study the role of interleukin-1beta and its gene in the development and progression of hepatitis C.

Materials and methods: A literature search was carried out in several information bases, such as PubMed, Google Scholar, and GeneCards. Using keywords, many articles were reviewed, however, using previously developed inclusion criteria, 26 information sources were included in the work itself.

Results and discussion:

The interleukin-1 (IL-1) family includes several functionally similar pro-inflammatory cytokines with different biological activity: IL-1A, IL-1B, and their

common receptor antagonist (IL-1RN). The common link for the three named genes is their influence on inflammation, mediated precisely through IL1B [6]. The interleukin 1-beta (IL1B) gene is a gene that encodes a protein of the same name. The cytokine encoded by this gene is a proprotein synthesized by activated macrophages and is converted into a protein under the influence of caspase 1. Interleukin 1B is an important mediator of inflammatory reactions in the body and is involved in all stages of inflammation [7]. The IL1B gene is located together with other genes of this family on chromosome 11, together forming a cytokine cluster. It occupies 7029 bases and has a negatively oriented strand [8]. These interleukins, along with other pro-inflammatory substances, are markers of inflammation and help hepatocytes fight viral invasion [9]. IL1B is the central link of the cytokine environment that accompanies acute or chronic inflammation [10]. The secretion of this cytokine is stimulated by the perception of a pathogen-associated molecular pattern (PAMP) or metabolic products that accumulate during an infectious disease [11]. Interleukin-1beta production can be activated by two signals. The first of them is a signal to activate NF- κ B (nuclear factor κ B) in hepatocytes, and the second is a Nod-like receptor (NLR), which activates caspase 1, which processes pro-interleukin-1beta, from which an active cytokine molecule is formed [12].

The hepatitis C virus is a virus that, upon infection of a person, primarily affects hepatocytes. And since scientists were interested in the connection between interleukin and HCV, it was appropriate to evaluate the level of gene expression and activity of IL1B in hepatocytes. However, Svetlana Marukian, Christopher T. Jones et al. in their work found that the hepatocytes themselves did not show interleukin activity, instead, it was in Kupffer cells and macrophages of the liver [13]. Hepatic myeloid cells and Kupffer cells are those that do not support HCV replication, however, this virus binds to CD81 on the cell surfaces of hepatocytes with the subsequent association of co-receptor molecules and using phagocytosis, activates the above cells, which are responsible for a significant increase in the level of interleukins in the plasma [14].

Amina A. Negash et al. in their study examined the relationship between

hepatitis C and interleukins and found that it was mediated through the NLRP3 inflammasome. First of all, HCV products trigger the process of potassium outflow and intracellular reactive oxygen species, which lead to the activation of this inflammasome, and this leads to a significant increase in interleukin-1beta, accordingly, the expression of the IL1B gene also increases [15]. The inflammasome as a whole has a rather dual meaning and probably plays a central role in the pathogenesis of HCV. On the one hand, Kupffer cells are the primary source of interleukin in the liver, and NLRP3 itself stimulates the formation of lipid droplets in the hepatocyte, which determines the morphogenesis and replication of HCV [16]. On the other hand, NLRP3-mediated secretion of IL-18 stimulates interferon-gamma, which leads to hepatitis C resistance [17].

Previous studies have studied the role of cytokines in the development and progression of tumors. In particular, it was found that there is an unclear relationship between the levels of interleukin and the progression of HCC [18]. Qin He et al. in the paper described an IL1B-induced increase in the expression and functional activity of member 11 of the family of 7 solute transporters (SLC7A11), which activated ligand-associated cell apoptosis and, accordingly, caused the progression of hepatocellular carcinoma [19]. Gao Liu and Zhaoyun Zong et al. two separate papers also indicated interleukin-1beta-mediated induction of HCC metastasis [20, 21].

Therefore, during HCV infection, an increase in the concentration of IL1B is noted, which is necessarily preceded by an increase in the expression of the corresponding gene. And since genetics is an extremely promising field at the current stage, an interesting question is the connection of polymorphisms of this gene with such a formidable complication of hepatitis C as hepatocellular carcinoma. IL1B has several polymorphisms, the main ones being rs3917356 and rs1143627. SNP rs3917356 was shown in a study by Ki Hong Tak et al., where it was associated with HCC metastasis and an increased risk of portal vein thrombosis [22]. In another work, the rs1143627 (-31T/C) polymorphism was studied. It was found that the T allele of this gene variant correlates with a poor prognosis in HCC [18, 23]. The SNP of this gene -511 T/C was also associated with active chronic viral hepatitis and the

development of complications. In particular, the T allele was associated with an increased concentration of interleukin-1beta [24]. In the work of Nattiya Hirankarn et al. it was investigated that the IL1B gene is a possible candidate gene for the increased risk of HCV persistence and the development of cirrhosis [25]. However, there are studies where the association of IL1B polymorphisms with hepatitis C was not confirmed or denied at all. Thus, Yu Yang et al. in their work did not find a correlation between HCC as a consequence of HCV and SNP above the indicated gene [26].

Conclusions:

The results obtained by us during a review study on the relationship between the cytokine IL1B and HCV indicate that the hepatitis C virus, upon entering the body, infects hepatocytes and, indirectly through the NLRP3 inflammasome, induces an increase in the concentration of interleukin produced by liver cells of macrophage origin. It is also possible to trace the connection between the IL1B gene and HCV, which was especially evident when studying polymorphisms. A clear correlation was found between rs3917356 and rs1143627 of this gene with an increased concentration of interleukin-1beta, an increased risk of complications, and a poor prognosis in HCC, as a result of viral hepatitis C.

LIST OF REFERENCES:

1. Applegate T. L, Fajardo E., Sacks J. A.. Hepatitis C Virus Diagnosis and the Holy Grail. // Infect Dis Clin North Am. – 2018. – Vol. 2. – P. 425-445. - doi: 10.1016/j.idc.2018.02.010
2. Gower E., Estes C., Blach S., Razavi-Shearer K., Razavi H. Global epidemiology and genotype distribution of the hepatitis C virus infection. //J Hepatol. 2014. – Vol. 61(1). – P. 45-57. - doi: 10.1016/j.jhep.2014.07.027
3. Barbier L, Ferhat M, Salamé E, Robin A, Herbelin A, Gombert J. M, Silvain C, Barbarin A. Interleukin-1 Family Cytokines: Keystones in Liver Inflammatory // Diseases. Front Immunol. – 2019. – Vol. 27. - doi: 10.3389/fimmu.2019.02014

4. Borekci G, Karakas Celik S, Kandemir O, Aras N, Yalin S. Kronik hepatit B ve C hastalarında IL-1 beta, IL-1 reseptör antagonisti ve IL-8 gen polimorfizmlerinin araştırılması [Investigation of IL-1 beta, IL-1 receptor antagonist and IL-8 gene polymorphisms in patients with chronic hepatitis B and C]. // Mikrobiyol Bul. 2014. Vol. 48(2). – P. 271-82. - doi: 10.5578/mb.7219
5. Moreira ST, Silva GF, de Moraes CF, Grotto RM, de Moura Campos Pardini MI, Bicalho Mda G, Moliterno RA. Influence of cytokine and cytokine receptor gene polymorphisms on the degree of liver damage in patients with chronic hepatitis C. // Meta Gene. – 2016. – Vol. 9. – P. 90-6. - doi: 10.1016/j.mgene.2016.04.003
6. Tunçbilek S. Relationship between cytokine gene polymorphisms and chronic hepatitis B virus infection. // World J Gastroenterol. – 2014. – Vol. 20(20). P. 6226-35. - doi: 10.3748/wjg.v20.i20.6226.
7. Smith AJ, Humphries SE. Cytokine and cytokine receptor gene polymorphisms and their functionality. // Cytokine Growth Factor Rev. – 2009. Vol. 20(1). – P. 43-59. - doi: 10.1016/j.cytogfr.2008.11.006
8. <https://www.genecards.org/cgi-bin/carddisp.pl?gene=IL1B>
9. Nawaz R., Zahid S., Idrees M., Rafique S., Shahid M., Ahad A., Amin I., Almas I., Afzal S. HCV-induced regulatory alterations of IL-1 β , IL-6, TNF- α , and IFN- γ operative, leading liver en-route to non-alcoholic steatohepatitis. // Inflamm Res. 2017. – Vol. 66(6). - P. 477-486. - doi: 10.1007/s00011-017-1029-3
10. Allen IC, Scull MA, Moore CB, Holl EK, McElvania-TeKippe E, Taxman DJ, Guthrie EH, Pickles RJ, Ting JP. The NLRP3 inflammasome mediates in vivo innate immunity to influenza A virus through recognition of viral RNA. // Immunity. 2009. – Vol. 30(4). – P. 556-65. - doi: 10.1016/j.immuni.2009.02.005
11. Vance RE, Isberg RR, Portnoy DA. Patterns of pathogenesis: discrimination of pathogenic and nonpathogenic microbes by the innate immune system. // Cell Host Microbe. – 2009. – Vol. 6(1). – P. 10-21. - doi: 10.1016/j.chom.2009.06.007
12. Franchi L, Eigenbrod T, Muñoz-Planillo R, Nuñez G. The inflammasome: a caspase-1-activation platform that regulates immune responses and disease

pathogenesis. // *Nat Immunol.* – 2009. – Vol. 10(3). – P. 241-7. - doi: 10.1038/ni.1703

13. Marukian S, Jones CT, Andrus L, Evans MJ, Ritola KD, Charles ED, Rice CM, Dustin LB. Cell culture-produced hepatitis C virus does not infect peripheral blood mononuclear cells. // *Hepatology.* – 2008. – Vol. 48(6). – P. 1843-50. - doi: 10.1002/hep.22550

14. Burlone ME, Budkowska A. Hepatitis C virus cell entry: role of lipoproteins and cellular receptors. // *J Gen Virol.* – 2009. – Vol. 90. – P. 1055-1070. doi: 10.1099/vir.0.008300-0

15. Negash AA, Ramos HJ, Crochet N, Lau DT, Doehle B, Papic N, Delker DA, Jo J, Bertolotti A, Hagedorn CH, Gale M Jr. IL-1 β production through the NLRP3 inflammasome by hepatic macrophages links hepatitis C virus infection with liver inflammation and disease. // *PLoS Pathog.* – 2013. – Vol. 9(4). – P. e1003330. doi: 10.1371/journal.ppat.1003330

16. McRae S, Iqbal J, Sarkar-Dutta M, Lane S, Nagaraj A, Ali N, Waris G. The Hepatitis C Virus-induced NLRP3 Inflammasome Activates the Sterol Regulatory Element-binding Protein (SREBP) and Regulates Lipid Metabolism. // *J Biol Chem.* 2016. – Vol. 291(7). – P. 3254-67. - doi: 10.1074/jbc.M115.694059

17. Serti E, Werner JM, Chattergoon M, Cox AL, Lohmann V, Rehermann B. Monocytes activate natural killer cells via inflammasome-induced interleukin 18 in response to hepatitis C virus replication. // *Gastroenterology.* – 2014. – Vol. 147(1). P. 209-220.e3. - doi: 10.1053/j.gastro.2014.03.046

18. ElSheshtawy NM, Nour MS, Hefny Z, Samir A. Gene polymorphisms of Interleukin 1 γ and Metalloproteinase 3 in Hepatitis C Infected Patients and Hepatocellular Carcinoma Patients. // *Egypt J Immunol.* – 2017. – Vol. 24(1). P. 1-8

19. He Q, Liu M, Huang W, Chen X, Zhang B, Zhang T, Wang Y, Liu D, Xie M, Ji X, Sun M, Tian D, Xia L. IL-1 β -Induced Elevation of Solute Carrier Family 7 Member 11 Promotes Hepatocellular Carcinoma Metastasis Through Up-regulating Programmed Death Ligand 1 and Colony-Stimulating Factor 1. // *Hepatology.* 2021. Vol. 74(6). – P. 3174-3193. - doi: 10.1002/hep.32062

20. Liu G, Sun J, Yang ZF, Zhou C, Zhou PY, Guan RY, Sun BY, Wang ZT, Zhou J, Fan J, Qiu SJ, Yi Y. Cancer-associated fibroblast-derived CXCL11 modulates hepatocellular carcinoma cell migration and tumor metastasis through the circUBAP2/miR-4756/IFIT1/3 axis. // *Cell Death Dis.* – 2021. – Vol. 12(3). – P. 260. doi: 10.1038/s41419-021-03545-7
21. Zong Z, Zou J, Mao R, Ma C, Li N, Wang J, Wang X, Zhou H, Zhang L, Shi Y. M1 Macrophages Induce PD-L1 Expression in Hepatocellular Carcinoma Cells Through IL-1 β Signaling. // *Front Immunol.* – 2019. – Vol. 10. – P. 1643. - doi: 10.3389/fimmu.2019.01643
22. Tak K. H, Yu G. I, Lee M. Y, Shin D. H. Association Between Polymorphisms of Interleukin 1 Family Genes and Hepatocellular Carcinoma. // *Med Sci Monit.* 2018. – Vol. 24. – P. 3488-3495. - doi: 10.12659/MSM.907524
23. Okamoto K., Ishida C., Ikebuchi Y., Mandai M., Mimura K., Murawaki Y., Yuasa I. The genotypes of IL-1 beta and MMP-3 are associated with the prognosis of HCV-related hepatocellular carcinoma. // *Intern Med.* – 2010. – Vol. 49(10). P. 887-95. - doi: 10.2169/internalmedicine.49.3268
24. Ranjbar M., Mohammad Alizadeh A. H., Hajiloi M, Mousavi S. M. Polymorphisms of interleukin-1R receptor antagonist genes in patients with chronic hepatitis B in Iran. // *World J Gastroenterol.* – 2006. – Vol. 12(31). – P. 5044-7. - doi: 10.3748/wjg.v12.i31.5044
25. Hirankarn N, Kimkong I, Kummee P, Tangkijvanich P, Poovorawan Y. Interleukin-1beta gene polymorphism associated with hepatocellular carcinoma in hepatitis B virus infection. // *World J Gastroenterol.* – 2006. – Vol. 12(5). – P. 776-9. doi: 10.3748/wjg.v12.i5.776
26. Yang Y, Luo C, Feng R, Bi S. The TNF- α , IL-1B and IL-10 polymorphisms and risk for hepatocellular carcinoma: a meta-analysis. // *J Cancer Res Clin Oncol.* – 2011. – Vol. 137(6). – P. 947-52. - doi: 10.1007/s00432-010-0959-8

УДК 616.98:578.834.1-06

**FREQUENCY OF OCCURRENCE AND FORMS OF THE INTERNAL
ORGANS DAMAGE IN THE PATIENTS
WITH EARLY POST-COVID PERIOD**

Virstiuk Natalia

Doctor of Medicine, Professor

Vakaliuk Ihor

Doctor of Medicine, Professor

Vatseba Bohdana

Teaching Assistant

Vasylechko Mariana

PhD, associate Professor

Kocherzhat Oksana

PhD, associate Professor

Hunda Oksana

Postgraduate

The Ivano-Frankivsk National Medical University

Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract. In response to SARS-CoV-2 infection in humans the respiratory system is clinically affected. However, the purpose of this study is to identify the impact of the infection on other internal organs. 98 patients were examined in the early post-covid period. 32% of women and 22.9% of men already had internal organs affected. The new symptoms that appeared after Covid-19 were: increased blood pressure (64.7%), heart failure (38.2%), headaches and/or dizziness (67.6%), joint pain (29.41%), increased sugar level (17.6%), digestive disorders (11.8%) and urinary disorders (14.7%).

Key words: Covid-19 disease, post-covid period, angiotensin-converting enzyme 2, cardiovascular disorders, metabolic disorders.

Background/aims: In persons who develop clinical illness in response to SARS-CoV-2, the respiratory system is most commonly affected. However, the virus

can affect any other organ [1]. Pathogenetically, this is due to the mechanism of binding to receptors of angiotensin-converting enzyme 2 (ACE2) present in endothelial cells of blood vessels, heart, brain, heart, kidneys, intestines, liver and other tissues [2]. The mechanism of damage may be direct, or it may arise as a result of systemic disturbances that have led to a failure in the work of a certain organ. Assessment of the internal organs functions may be incomplete in the acute period of the disease, but in the early post-covid period the first manifestations of such lesions may occur. Asymptomatic disorders of vascular endothelium and coagulation at the beginning lead to damage of many organs in the near future [3,4]. These damages can occur at different times, even long after the acute infection subsides.

Methods: We examined 98 patients (ps) with with early post-covid period (50 females, age, 45.3 ± 5.7 yr / 48 males, age, 42.3 ± 4.9 yr). The presence in the anamnesis of internal organs diseases, such as hypertension, diabetes, other cardiovascular diseases, damage to the kidneys and joints, was taken into account. The course of the COVID-19 disease was also analyzed.

Results: Depending on the severity of Covid-19 disease we have found such a distribution: 18 (18,4%) ps with mild Covid-19 disease were treated on an outpatient basis, 37 (37,7%) ps with moderate of Covid-19 disease were hospitalized for bilateral pneumonia and 43 (43,9%) ps with severe Covid-19 disease who were treated in intensive care for acute respiratory distress syndrome and required oxygen therapy. 32.0% of surveyed women had a burdensome medical history and chronic diseases before the case of Covid-19, among men there were 22.9%. Among such a group of patients, a worsening of the course of a chronic disease was observed, and in 70.4%, the appearance of new symptoms, characteristic of damage to another system was noted.

In particular, patients with hypertension and diabetes had signs of kidney and joint damage. The following symptoms were detected for the first time in patients without a complicated medical history: increased blood pressure (64.7%), heart failure (38.2%), headaches and/or dizziness (67.6%), joint pain (29.41%), increased sugar level (17.6%), digestive disorders (11.8%) and urinary disorders (14.7%).

Conclusions: In the early post-covid period, the course of existing chronic diseases worsens, and signs of damage to internal organs appear, including cardiovascular disorders, metabolic disorders, joint and kidney damage.

LITERATURE

1. How does coronavirus kill? Clinicians trace a ferocious rampage through the body, from brain to toes. [Jun;2020];Wadman M, Couzin-Frankel J, Kaiser J, et al. <https://www.sciencemag.org/news/2020/04/how-does-coronavirus-kill-clinicians-trace-ferocious-rampage-through-body-brain-toes> 2020

2. Jain U. Effect of COVID-19 on the Organs. *Cureus*. 2020 Aug 3;12(8):e9540. doi: 10.7759/cureus.9540.

3. Endothelial cell infection and endotheliitis in COVID-19. Varga Z, Flammer A, Steiger P, et al. *Lancet*. 2020;395:1417–1418.

4. Coagulopathy and antiphospholipid antibodies in patients with Covid-19. Zhang Y, Xiao M, Zhang S, et al. *N Engl J Med*. 2020;382:0.

**PROSPECTS FOR THE USE OF PLATELET RICH PLASMA (PRP) IN THE
THERAPY OF REPRODUCTIVE DISEASES OF SEXUALLY MATURE
WOMEN AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT
OF MEDICAL TECHNOLOGIES**

Yasnikovska Svitlana

MD, Associate Professor,
Department of the Obstetrics, Gynecology and Perinatology
Bukovinian State Medical University
Chernivtsy, Ukraine

Uzinskyi Yevhenii

^{6th} year student,
Bukovinian State Medical University
Chernivtsy, Ukraine

Abstract. This article analyzes the literature data on the current state of the issue of the use of platelet-rich plasma for the treatment of pathological conditions in reproductive medicine, in particular endometrial thinning and premature ovarian insufficiency (POI) and poor ovarian response (POR).

Keywords: platelet-rich plasma (PRP), reproductive medicine, endometrial thinning

Introduction. Donne's discovery of platelet-rich plasma in 1842, which is now equated with the discovery of stem cells, became one of the most important achievements in the development of regenerative medicine to date. Now this medical technology is recognized as one of the most promising among the entire array of conservative regenerative therapy, which is widely used in most fields of medical care, in particular: traumatology and orthopedics, cosmetology and dermatology, sports and military field medicine, surgery, obstetrics and gynecology [1]. At the current stage of development, this method has widely attracted the attention of the world scientific community as a minimally invasive procedure of "orthobiology", which is based on the use of autologous plasma with an increased content of platelets

and growth factors (platelet growth factors (PDGF-AB and PDGF-BB), insulin-like factors (IGF -1,2), vascular endothelial growth factors (VEGFs), epidermal growth factor (EGF) to enhance the regenerative properties inherent in every organism from birth [2]. Today, looking at the problem through the prism of the evidence of the use of similar methods, it is possible to assume the effectiveness of the use of PRP in gynecological patients with the following diagnoses: Asherman's syndrome, thin endometrium and genital fistulas, cervical ectopy, cervical ectopy, genital prolapse and urinary incontinence, premature ovarian failure [3].

Purpose of the research. To analyze and systematize the modern evidence base of medicine on the use of platelet-rich plasma in the field of reproductive medicine; to assess the prospects for further development of this method.

Discussion of the results. In recent years, reproductive medicine has reached a new level of providing medical assistance to married couples who are unable to conceive on their own, in particular by increasing the availability of in vitro fertilization, one of the conditions of which is the normal thickness of the endometrium for successful implantation. But at the same time, the proportion of women of reproductive age with a pathological condition - thin endometrium (endometrium <7 mm at the end of the follicular phase, the total proportion of women with this condition is approximately 2.4%), which is considered a threat to the onset of pregnancy and subsequent bearing, has increased. To solve this problem, it was proposed to use extended estrogen therapy, low doses of aspirin, and pentoxifylline, which did not significantly affect the general statistical data of morbidity [4]. The prospect of using PRP has become a revolutionary approach to the correction of endometrial thinning.

The debut clinical trial of the presented technique was a study by Zadehmodarres et al. (2017), which included 10 patients with an endometrium of less than 7 mm at the end of the follicular phase and the inability to conceive due to this pathology. Endometrial thickness increased 48 hours after the first PRP application and reached more than 7 mm after the second PRP application in all patients. The next problematic stage turned out to be successful in vitro fertilization; in 5 studied

women, embryo implantation was successful and 4 of them were able to carry it to birth. Therefore, in this study, it can be assumed that it was PRP that promoted the growth of a functionally active endometrium, which provided further opportunity for a successful pregnancy. A similar large clinical trial of PRP in women with refractory endometrial thinning was conducted in 2019, which also showed a significant clinical effect on the possibility of subsequent pregnancy [5].

Therefore, despite the lack of a significant database of clinical studies, it can be assumed that this technique is promising and needs further testing and improvement.

The next significant pathology in the context of infertility is the insufficiency of the ovulatory function of the ovaries (premature ovarian insufficiency (POI) and poor ovarian response (POR)). Common to these pathological conditions is the lack of stimulated primordial follicles. Factors such as a woman's age and genetic abnormalities, which make it impossible to provide conservative medical care, can significantly complicate this pathology. Current methods include egg donation or adoption, which is often undesirable for married couples who want their own healthy offspring, which stimulates the scientific world to further research [6]. As in the previous diagnosis, there is also the possibility of using PRP to improve the prognosis of pregnancy and childbirth. A systematic review was conducted with the participation of 663 women with reduced fertility who received injections of platelet-rich plasma; the results showed that the improvement of ovarian reserve parameters, such as: serum AHM, serum FSH or antral follicle count (AFC) was established in the majority [7].

Sills et al. studied the prospects of using intraovarian injection of platelet-rich plasma in women with an average age of 42. The result was that the administration of PRP had a positive effect on ovarian ovulatory function two months after transvaginal autologous injection of calcium gluconate-activated PRP in all cases and little affected hormonal function, which suggests the absence of dys hormonal side effects. It is also indicated that the growth and survival rates of follicles in the medium supplemented with PRP were significantly higher than those without PRP, which is a new approach to the follicular stimulation procedure [8].

Conclusion. So, despite the relative novelty and lack of sufficient evidence base of the effect of the use of platelet-rich plasma, this method has been positively recommended in many areas of minimally invasive care. In particular, PRP found its practical application in reproductive medicine, when the chances of getting pregnant and successfully bearing a healthy fetus were reduced to zero. Pathological conditions where the use of this method significantly improved pregnancy statistics were pathological thinning of the endometrium and premature ovarian insufficiency (POI) and poor ovarian response (POR). The obtained data indicate that this method requires further study and development, followed by practical wide application in all areas of medical care.

REFERENCES

1. Mościcka P., & Przyłipiak A. (2021). History of autologous platelet-rich plasma: A short review. *Journal of cosmetic dermatology*, 20(9), 2712–2714. <https://doi.org/10.1111/jocd.14326>
2. Dhillon R. S., Schwarz E. M., & Maloney M. D. (2012). Platelet-rich plasma therapy - future or trend?. *Arthritis research & therapy*, 14(4), 219. <https://doi.org/10.1186/ar3914>
3. Varghese, J., & Acharya, N. (2022). Platelet-Rich Plasma: A Promising Regenerative Therapy in Gynecological Disorders. *Cureus*, 14(9), e28998. <https://doi.org/10.7759/cureus.28998>
4. Sharara F. I., Lelea L. L., Rahman S., Klebanoff, J. S., & Moawad, G. N. (2021). A narrative review of platelet-rich plasma (PRP) in reproductive medicine. *Journal of assisted reproduction and genetics*, 38(5), 1003–1012. <https://doi.org/10.1007/s10815-021-02146-9>
5. Ferrari, A. R., Cortrezzi, S., Borges, E., Junior, Braga, D., Souza, M. D. Antunes R. A. (2021). Evaluation of the Effects of Platelet-Rich Plasma on Follicular and Endometrial Growth: A Literature Review. *JBRA assisted reproduction*, 25(4), 601–607. <https://doi.org/10.5935/1518-0557.20210036>
6. Sfakianoudis K., Simopoulou M., Grigoriadis S., Pantou, A.,

Tsioulou P., Maziotis E., Rapani A., Giannelou P., Nitsos N., Kokkali G., Koutsilieris M., & Pantos, K. (2020). Reactivating Ovarian Function through Autologous Platelet-Rich Plasma Intraovarian Infusion: Pilot Data on Premature Ovarian Insufficiency, Perimenopausal, Menopausal, and Poor Responder Women. *Journal of clinical medicine*, 9(6), 1809. <https://doi.org/10.3390/jcm9061809>

7. Panda, S. R., Sachan, S., & Hota, S. (2020). A Systematic Review Evaluating the Efficacy of Intra-Ovarian Infusion of Autologous Platelet-Rich Plasma in Patients With Poor Ovarian Reserve or Ovarian Insufficiency. *Cureus*, 12(12), e12037. <https://doi.org/10.7759/cureus.12037>

8. Navali N., Sadeghi L., Farzadi L., Ghasemzadeh A., Hamdi K., Hakimi P., & Niknafs B. (2022). Intraovarian Injection of Autologous Platelet-Rich Plasma Improves Therapeutic Approaches in The Patients with Poor Ovarian Response: A Before-After Study. *International journal of fertility & sterility*, 16(2), 90–94. <https://doi.org/10.22074/IJFS.2021.533576.1154>

ГЕНІТАЛЬНИЙ ЕНДОМЕТРІОЗ, АСОЦІЙОВАНИЙ ІЗ БЕЗПЛІДДЯМ

Бакун Оксана Валеріанівна,

Доцент кафедри акушерства та гінекології

Кіщук Лідія Іванівна

студент

Буковинського державного медичного університету

м. Чернівці, Україна

Анотація: Ендометріоз – «загадкова» хвороба, точна причина якої досі не встановлена. Серед етіологічних факторів перераховані вроджені, екологічні, епігенетичні, аутоімунні та алергічні фактори. Вважають, що основним механізмом утворення вогнищ ендометріозу є ретроградна менструація, тобто вихід менструальної крові через маткові труби в черевну порожнину і імплантація злущених клітин ендометрія. Але оскільки цей механізм спостерігається і у здорових жінок, у формуванні вогнищ ендометріозу повинні бути задіяні й інші фактори. У багатьох жінок ендометріоз є причиною безпліддя, хронічного болю та погіршення якості життя.

Ключові слова: ендометріоз, естрогензалежне захворювання, теорія Самсона, теорія Майєра, безпліддя.

Ендометріоз – доброякісне естрогензалежне гінекологічне захворювання, яке характеризується наявністю активних вогнищ ендометрія (залозистих клітин і стромы) або ендометріальної тканини, яка в нормі знаходиться всередині матки, в інших статевих органах [1, с. 34]. Ендометріальні вогнища також можуть виникати в черевній порожнині, сечовому міхурі або сечоводах.

Фактори ризику ендометріозу включають:

1. Раннє менархе – епідеміологічні дослідження, що аналізують цикл жінок з ендометріозом показали, що ранній перший цикл (до 11 років) пов'язаний з ризиком ендометріозу [3, с. 58;6, с. 89].

2. Короткі менструальні цикли (менше 27 днів).
3. Низький індекс маси тіла (ІМТ).
4. Вік 25-29.
5. Щоденне вживання алкоголю в кількості не менше 10 г на добу.
6. Ендометріоз частіше діагностують у безплідних жінок, які активно курять і мають нормальний або низький індекс маси тіла (ІМТ) [8, с. 129].
7. Генетична схильність.
8. Патологія розвитку жіночих статевих органів, що зумовлює порушення відходження менструальної крові.

Патомеханізми утворення ендометріозу до теперішнього часу остаточно не з'ясовані. Більш поширеною є теорія Самсона («ретроградна менструація»). Відповідно до якої, вогнища ендометріозу виникають внаслідок витіснення менструальної крові в порожнину очеревини по маткових трубах [5, с. 45; 6, с. 88].

Проте, літературні дані свідчать, що у 80% жінок з відкритими матковими трубами спостерігається ретроградний відтік менструальної крові, а ендометріоз зустрічається лише у деяких. Це свідчить про наявність інших факторів, що визначають виживання клітин ендометрія в черевній порожнині та їх імплантацію [8, с. 26].

Імплантація в очеревину пояснюється локальним розладом механізмів, що перешкоджають зрощенню. Наслідком цього є підвищена продукція цитокінів макрофагами, включаючи фактор некрозу пухлин та інтерлейкін [5, с.58].

Імунні феномени важливі для пояснення можливих патомеханізмів вогнищ ендометріозу, оскільки дослідження вказують на зміну гуморального та клітинного імунітету [5, с. 77; 6, с. 72]. Є літературні дані про статистично більшу частоту деяких імунних захворювань разом з ендометріозом, наприклад, ревматоїдного артриту або гіпотиреозу [5, с. 167; 7, с. 38].

Інший спосіб утворення вогнищ ендометріозу представлений теорією Майєра, згідно з якою клітини очеревини під впливом гормонів

перетворюються на клітини типу Мюллера [5, с. 33; 8, с. 55]. Ця теорія базується на припущенні про існування в ендометрії здатних до диференціації клітин, які є попередниками мезодермального епітелію яєчників і очеревини малого таза. Ця теорія є особливо корисна для пояснення існування ендометріозу в різних областях тіла, де є мезотелій, наприклад, у плевральній порожнині [5, с. 66].

Розрізняють кілька видів ендометріозу:

1. Ендометріоз яєчників – зустрічається у вигляді поверхневих уражень і кіст едометрію.
2. Перитонеальний – може мати різні форми: білі нальоти на очеревині, дефекти очеревини, червоні, коричневі, чорно-сині та чорні вогнища, безбарвні яскраві везикули та вогнищево розширені кровоносні судини та петехії.
3. Глибокий інфільтруючий ендометріоз.
4. Ендометріоз інших локалізацій.

Трьома найбільш типовими видами є перитонеальний ендометріоз, кісти яєчників і вузлики глибоко інфільтрованого ендометріозу в кишечнику.

Симптоми пов'язані з ендометріозом можуть вплинути на загальний стан здоров'я, психічне та соціальне благополуччя жінки. Це спричиняє значному погіршенню якості життя [4, 5]. У 66% жінок з ендометріозом перші симптоми захворювання з'являються до 20 років [2, с. 99]. До симптомів ендометріозу відносяться: поступово наростаючий гострий передменструальний біль, тазовий біль, біль у крижовому відділі хребта, дисменорея, хвороблива овуляція, біль під час статевого акту, біль при дефекації, біль при сечовипусканні, рясні нерегулярні менструації, хронічна втома та безпліддя. Таким чином основними симптомами є «чотири дис»:

1. Дисменорея – порушення менструального циклу: місячні стають нерегулярні, болючі, рясні, тривалі, чим порушується якість життя жінки.
2. Диспареурія – біль та дискомфорт під час статевого життя.
3. Дизурія – біль і/або різі під час сечовипускання.

4. Дисхезія – болючий і утруднений акт дефекації.

Безпліддя є відносно поширеним симптомом у пацієнтів з ендометріозом. Від 30 до 50% жінок з ендометріозом можуть мати безпліддя [3, с. 44]. Ендометріоз може впливати на фертильність декількома способами: спотворена анатомія малого таза, спайки, рубці на маткових трубах, запалення тазових структур, зміна функціонування імунної системи, зміни в гормональному середовищі яйцеклітин, порушення зародження вагітності та зміна якості яйцеклітин [5, с. 81].

Біль пов'язаний з ендометріозом, найчастіше приймає форму хворобливих менструацій. Передусь появи кровотечі, а також може бути присутнім протягом усього менструального циклу; з часом він посилюється і локалізується внизу живота і глибше тазу [6, с. 49].

Чітко діагностувати ендометріоз можна за допомогою патогістологічного дослідження. Однак ретельно зібраний анамнез, гінекологічний огляд за допомогою дзеркал, бімануальний огляд, додаткові діагностичні тести з використанням методів візуалізації, лапароскопія та біохімічні тести допомагають у початковій діагностиці захворювання.

Основним методом обстеження у діагностиці ендометріозу є ультразвукове дослідження (УЗД) [8, с.49]. УЗД допомагає в діагностиці ендометріальних кіст яєчників і вроджених вад репродуктивних органів, що сприяють ретроградному відтоку менструальної крові в черевну порожнину [6, с. 29]. При інфільтрації ендометріозу сечового міхура або товстого кишечника виправдано проведення цистоскопії, колоноректоскопії та трансректального ультразвукового дослідження [4, с. 39].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bulun SE. Endometriosis. *N Engl J Med.* 2009;360(3):268–279. [PubMed] [Google Scholar]
2. Sampson JA. Peritoneal endometriosis due to the menstrual dissemination of endometrial tissue into the peritoneal cavity. *Am J Obstet Gynecol.*

1927;14(4):422–469. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

3. Davis AC, Goldberg JM. Extrapelvic endometriosis. *Semin Reprod Med.* 2017;35(1):98–101. [PubMed] [Google Scholar]

4. Khan KN, Fujishita A, Kitajima M, Hiraki K, Nakashima M, Masuzaki H. Occult microscopic endometriosis: undetectable by laparoscopy in normal peritoneum. *Hum Reprod.* 2014;29(3):462–472. [PubMed] [Google Scholar]

5. Suda K, Nakaoka H, Yoshihara K, Ishiguro T, Tamura R, Mori Y, Yamawaki K, Adachi S, Takahashi T, Kase H, Tanaka K, Yamamoto T, Motoyama T, Inoue I, Enomoto T. Clonal expansion and diversification of cancer-associated mutations in endometriosis and normal endometrium. *Cell Reports.* 2018;24(7):1777–1789. [PubMed] [Google Scholar]

6. Tseng JF, Ryan IP, Milam TD, Murai JT, Schriock ED, Landers DV, Taylor RN. Interleukin-6 secretion in vitro is up-regulated in ectopic and eutopic endometrial stromal cells from women with endometriosis. *J Clin Endocrinol Metab.* 1996;81(3):1118–1122. [PubMed] [Google Scholar]

7. Bruner KL, Matrisian LM, Rodgers WH, Gorstein F, Osteen KG. Suppression of matrix metalloproteinases inhibits establishment of ectopic lesions by human endometrium in nude mice. *J Clin Invest.* 1997;99(12):2851–2857. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

8. Benagiano G., Brosens I., Lippi D. The history of endometriosis. *Gynecol. Obstet. Investig.* 2014;78:1–9. doi: 10.1159/000358919. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

**ДИСМЕНОРЕЯ, ЛІКУВАННЯ ТА АСОЦІЙОВАНІ СИНДРОМИ У
СТУДЕНТІВ БУКОВИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ, УКРАЇНА: ПОШУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Бакун Оксана Валеріанівна,

к.мед.н., доцент
кафедри акушерства та гінекології

Луцьков Іван Анатолійович,

Студент

Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

Анотація Дисменорея є поширеною проблемою здоров'я серед жінок репродуктивного віку. Наявна інформація про дисменорею у студенток університету в м. Чернівці, Україна, обмежена. Метою дослідження було оцінити поширеність дисменореї та пов'язаних з нею менструальних симптомів, а також методи їх самоконтролю серед студенток Буковинського державного медичного університету (БДМУ).

Це перехресне дослідження було проведено в Буковинському державному медичному університеті, Україна. Вибірка: Всього 197 студентів у віці від 18 до 23 років. Для збору даних використовувалася анкета, яку студенти заповнювали самостійно.

Про дисменорею повідомили більше двох третин дівчат (70,6%). Серед 139 дівчат, які повідомили про наявність дисменореї, інформація, пов'язана з нею, щодо вираженості болю, вживання медикаментів та поведінки при зверненні за медичною допомогою, детально представлена в таблиці. Про сильний біль повідомили (35,2%) респонденток. Дві третини респондентів (66%) повідомили, що використовували медикаменти для зняття болю, а також досить поширеним виявилось використання фітотерапії (69,1%). Проблеми з шлунково-кишковим трактом були найпоширенішими симптомами, з якими стикалися студенти, і були значно вищими серед студентів з дисменореєю.

Менш ніж кожна четверта респондентка (23%) повідомила, що зверталася до лікаря з приводу дисменореї, тоді як більшість з них консультувалися з друзями та родичами.

Дисменорея є дуже поширеною проблемою серед студентської молоді. Ряд симптомів були пов'язані з дисменореєю. Незважаючи на те, що вона є поширеним явищем і може не мати патологічної причини, мало хто зі студентів звертається за медичною допомогою. Підвищення обізнаності може допомогти полегшити тягар цієї поширеної проблеми зі здоров'ям.

Ключові слова: Дисменорея, біль, лікування, Україна, студенти, проблеми, БДМУ

Вступ Менструація є важливим показником репродуктивного та ендокринного здоров'я жінки [1, с. 123; 2, с. 12; 3, с. 78; 4, с. 99]. Незважаючи на те, що це природне явище, багато дівчат стикаються з проблемами менструації, такими як нерегулярна кровотеча, надмірна кровотеча та болючість менструації [5, с.56]. Болюча менструація або дисменорея є поширеним гінекологічним розладом серед молодих жінок. Він визначається як тазовий біль, безпосередньо пов'язаний з менструацією і пов'язаний з різними іншими симптомами. Дисменорея класифікується на дві категорії: первинна, коли огляд органів малого тазу і овуляторна функція в нормі, і вторинна, коли є ідентифікована гінекологічна патологія. Первинна дисменорея, як правило, починається, коли у підлітків настає овуляторний цикл; як правило, протягом 1-го року після менархе [1, с. 89; 6, с. 56]. Дисменорея вважається найпоширенішим симптомом серед усіх скарг на менструальний цикл і становить більший тягар захворювання, ніж будь-яка інша гінекологічна скарга в країнах, що розвиваються [7, с. 11].

Незважаючи на свою поширеність, дисменорея залишається недостатньо вивченою і рідко береться до уваги при оцінці жіночого здоров'я [3, с. 12]. Біль або спазми внизу живота можуть супроводжуватися головним болем, запамороченням, діареєю, відчуттям здуття живота, нудотою і блювотою,

болем у спині та ногах. Ці симптоми є найбільш поширеними причинами звернення підлітків до гінеколога [8, с. 99; 9, с. 13]. Висока поширеність дисменореї серед підлітків (50%-70%), [1, с. 14; 2, с. 45; 9, с. 56] особливо на 1-му році репродуктивного життя, впливає на їх повсякденну діяльність [10, с. 16] і, таким чином, є серйозною проблемою громадського здоров'я [12, с. 17].

Хоча порушення менструального циклу може бути нормальним протягом перших кількох років після менархе, інші менструальні ознаки та симптоми, такі як аменорея, надмірні маткові кровотечі, дисменорея та передменструальний синдром, можуть свідчити про патологічний стан, який потребує негайної уваги та звернення до лікаря [1, с. 18]. Різниця у фізіологічному та патологічному походженні дисменореї може бути недостатньо зрозумілою і призводити до виникнення тривоги, страху, гніву, розгубленості, сорому, відрази і навіть депресії у дівчат під час їх першого менструального досвіду [8, с. 17; 13, с. 48]. Дослідження поширеності менструального болю показали, що багато факторів пов'язані з цим розладом. Ці фактори включають: вік до 20 років, низький індекс маси тіла, куріння, раннє менархе, тривалий або аберантний менструальний цикл, інфекції органів малого тазу, соматизацію, психологічні та генетичні фактори; всі ці фактори можуть впливати на поширеність і тяжкість дисменореї [14, 15] Модифікація способу життя, наприклад, вибір дієти з низьким вмістом жирів, наприклад, вегетаріанської дієти, зменшує тривалість та інтенсивність менструальних болів [16, с. 45], проте на сьогоднішній день фармакотерапія залишається найбільш надійним та ефективним методом лікування абдомінального болю, пов'язаного з первинною дисменореєю [17, с. 38].

Зважаючи на високу поширеність та низьку поінформованість про порушення менструального циклу, вивчення цієї проблеми є вкрай необхідним. Таким чином, дане дослідження було розроблено для оцінки поширеності дисменореї та пов'язаних з нею менструальних симптомів, а також методів їх самоконтролю серед студенток Буковинського державного медичного

університету (БДМУ).

Суб'єкти та методи Це перехресне дослідження проводилося в Буковинському державному медичному університеті, що знаходиться в місті Чернівці, Україна. Вибірка дослідження включала 197 студентів першого курсу медичного університету у 2022 навчальному році. Одружені студенти, студенти з відомою патологією органів малого тазу, а також ті, хто відмовився від участі в цьому дослідженні, були виключені з дослідження.

Дані були зібрані за допомогою валідованої напівструктурної анонімної анкети українською мовою, яку потрібно було заповнити самостійно. Анкета була розроблена з урахуванням попередніх досліджень на цю ж тему, проведених в Україні та інших країнах Європи [18, с. 15; 19, с. 49; 20, с. 49]. Змінними, включеними в анкету, були соціально-демографічні дані та питання, пов'язані з менструацією, включаючи вік менархе, регулярність менструального циклу, тривалість циклу і виділень, біль під час менструації протягом останніх 12 місяців, вираженість болю, симптоми, що виникають під час менструації, а також звернення за медичною допомогою з метою лікування дисменореї. Дисменорея визначається як переймоподібний тазовий біль, що починається незадовго до або на початку менструації і триває 1-3 дні [1].

Регулярна менструація визначалася як цикл, що повторюється один раз на 28-32 дні, тривалістю 5-7 днів [20, с. 18]. Для вимірювання вираженості менструального болю використовувалася шкала від 0 до 10. Учасниць просили оцінити ступінь болю, відмічаючи цифру на шкалі. Оцінка за шкалою була класифікована на легку дисменорею, якщо вона становить від 1 до 3 балів, помірну - від 4 до 7 балів, і важку - від 8 до 10 балів [2, с. 55].

Результати досліджень

У таблиці 1 представлені основні соціально-демографічні характеристики респондентів. Віковий діапазон досліджуваної групи коливався від 18 до 23 років, середній вік становив $19,1 \pm 0,95$ року. Більшість (73,1%) з них були віком ≤ 19 років, а решта - 20 років і старше.

Інформація щодо менструацій респонденток представлена в Таблиці 1.

Віковий діапазон менархе коливався від 9 до 16 років, а середній вік настання менархе становив $12,9 \pm 1,4$ року. Більше половини респондентів (54,9%) повідомили про менархе у віці від 12 до 13 років. Значна частина учасниць дослідження повідомила про нерегулярний менструальний цикл (45,7%). Щодо тривалості менструального циклу, то встановлено середню тривалість $27,8 \pm 3,8$ днів, з діапазоном 21-45 днів. Близько 44% респонденток повідомили про тривалість менструального циклу <28 днів, а 54,2% - від 28 до 35 днів. Дуже мало респонденток (1,9%) повідомили про цикл тривалістю понад 35 днів. Середня кількість днів кровотечі за менструальний цикл становила $6,3 \pm 1,2$ дня, з діапазоном 2-9 днів. Більшість респонденток (83,2%) повідомили про 5-7 днів кровотечі за цикл, 7,5% - про <5 днів, а 9,3% - про більш ніж 7 днів кровотечі за цикл.

Таблиця 1

Інформація щодо менструацій респонденток

Вік менархе		Менструальний цикл	Тривалість менструального циклу		Тривалість менструальних кровотеч	
≤12	26 (13.1%)	Регулярний 107 (54.3%)	<28	47 (43.9%)	<5	8 (7.5%)
12-13	108 (54.9%)	Нерегулярний 90 (45.7%)	28-35	58 (54.2%)	5-7	89 (83.2%)
≥13	59 (32%)		>35	2 (1.9%)	>7	10 (9.3%)

У таблиці 2 представлена інформація, пов'язана з дисменореєю. Про дисменорею повідомили більше двох третин дівчат (70,6%). Серед 139 дівчат, які повідомили про дисменорею, у таблиці детально наведено пов'язану з нею інформацію щодо вираженості болю, вживання медикаментів та поведінки при зверненні за медичною допомогою. Про сильний біль повідомили 35,2% респонденток, 46,8% - про помірний біль, 18% - про легкий біль. Дві третини респондентів (66%) повідомили, що вживають ліки для полегшення болю. Нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП), такі як ібупрофен або німесулід, використовували 64,7% дівчат. Використання фітотерапії також виявилось

досить поширеним (69,1%) з різними травами та домашніми засобами, такими як ромашка та м'ятний чай.

Таблиця 2

Характеристика дисменорей

Дисменорея		Вираженість болю		Використання ліків		Тип використаних ліків		Використання фітотерапії	
Присутнє	139 (70.6%)	Відсутній\ Легкий	25 (18%)	Так	92 (66.2%)	НПЗП*	90 (64.7%)	Так	96 (69.1%)
Відсутнє	58 (29.4%)	Помірний	65 (46.4%)	Ні	47 (33.8%)	Інші	2 (3.2%)	Ні	43 (30.9%)
		Сильний	49 (35.2%)						

НПЗП* - Нестероїдні протизапальні препарати

У таблиці 3 представлені дані щодо симптомів, які відчували респондентки під час менструації. Симптоми можна умовно поділити на шлунково-кишкові (ШКТ) симптоми, болі та будь-які інші симптоми.

Серед шлунково-кишкових симптомів про зміну апетиту повідомили більше половини дівчат. Нудота (45,7%) та здуття живота (43,1%) були іншими поширеними симптомами.

Майже кожна четверта учасниця повідомляла про зміни в роботі кишечника у вигляді діареї, запору або обох цих симптомів. Про блювоту повідомили 23,9%, а про печію або розлад травлення - 20,3% респондентів. Респонденти повідомляли про різні болі.

Найчастіше повідомлялося про біль у попереку, який відчували 54,3% дівчат, та головний біль - 24,4%.

Ще одним симптомом, який турбував дівчат під час менструації, було запаморочення, про яке повідомили 42,1% опитаних, та втома - 24,4%

опитаних.

Таблиця 3

Симптоми, які відчують респондентки під час менструації

Симптом	Частота (%)
Шлунково-кишкові розлади	
Зміни апетиту	106 (53,8)
Нудота	90 (45,7)
Здуття живота	85 (43,1)
Діарея \ запор	48 (24,4)
Блювання	47 (23,9)
Печія або розлад травлення	40 (20,3)
Ломота та біль	
Біль у попереку	107 (54,3)
Головний біль	58 (24,4)
Інші	
Головокружіння	83 (42,1)
Втома	48 (24,4)

У таблиці 4 наведено порівняльний аналіз симптомів, що виникають під час менструації, серед респонденток, які повідомили про наявність дисменореї, та тих, хто не повідомляв про дисменорею. Про нудоту достовірно частіше повідомляли респондентки, які скаржилися на дисменорею (81,1%), порівняно з 18,9% тих, хто не мав дисменореї ($P = 0,003$). Про блювання повідомляли 89,4% респонденток з дисменореєю порівняно з 10,6% респонденток без дисменореї, що робить різницю між двома групами достовірною ($P = 0,001$).

Інші значущі відмінності стосувалися відчуття розладу травлення, про яке повідомляли 82,5% дівчат з дисменореєю порівняно з 17,5% без дисменореї ($P = 0,045$), та зміни апетиту, про яку повідомляли 76,4% респонденток з дисменореєю порівняно з 23,6%, які не скаржилися на дисменорею ($P = 0,037$). Про головний біль значно частіше повідомляли респонденти, які страждають на дисменорею, порівняно з тими, хто не має дисменореї ($P = 0,001$). Вісімдесят шість відсотків випадків головного болю були зареєстровані в групі з дисменореєю. Інші симптоми, такі як здуття живота (74,1%), діарея (77,1%), біль у попереку (67,3%), втома (79,2%) та запаморочення (72,3%), також частіше спостерігалися у групі з дисменореєю, проте ці відмінності не були

статистично значущими.

Таблиця 4

Взаємозв'язок між симптомами та дисменореєю

Назва симптому	Наявність симптому	Дисменорея n (%)	Відсутність дисменореї n(%)	χ^2 (p)
Нудота	Так	73 (81.1)	17 (18.9)	8.88 (0.003)
	Ні	66 (61.7)	41 (38.5)	
Блювання	Так	42 (89.4)	5 (10.6)	10.51 (0.001)
	Ні	97 (67.4)	53 (35.3)	
Здуття живота	Так	63 (74.1)	22 (25.9)	0.912 (0.213)
	Ні	76 (67.9)	36 (32.1)	
Діарея	Так	37 (77.1)	11 (22.9)	1.301 (0.169)
	Ні	102 (68.5)	47 (31.5)	
Печія або розлад травлення	Так	33 (82.5)	7 (17.5)	3.44 (0.045)
	Ні	106 (67.5)	51 (32.5)	
Зміни апетиту	Так	81 (76.4)	25 (23.6)	3.78 (0.037)
	Ні	58 (63.7)	33 (36.3)	
Біль у попереку	Так	72 (67.3)	35 (32.7)	1.20 (0.174)
	Ні	67 (74.4)	23 (25.6)	
Втома	Так	38 (79.2)	10 (20.8)	2.26 (0.091)
	Ні	101 (67.8)	48 (32.2)	
Головний біль	Так	50 (86.2)	8 (13.8)	9.6 (0.001)
	Ні	89 (64.0)	50 (36.0)	
Головокружіння	Так	60 (72.3)	23 (27.7)	0.207 (0.385)
	Ні	79 (69.3)	35 (30.7)	

У таблиці 5 представлена інформація про те, до кого зверталися з приводу дисменореї. Менше ніж кожна четверта респондентка (23%) повідомила, що зверталася до лікаря з приводу дисменореї, тоді як близько 65% консультувалися з друзями, а 57,4% - з членами сім'ї.

Небагато респонденток (4,4%) також повідомили, що консультувалися з приводу дисменореї зі своїми вчителями.

До кого звертались з приводу дисменореї

До кого звертались з приводу дисменореї	n (%)
Друзі	86 (65.2)
Матір\сестри	78 (57.4)
Лікарі	32 (23.0)
Вчителі	6 (4.4)

Узагальнення

Метою даного дослідження було визначення поширеності дисменореї та пов'язаних з нею симптомів, вираженості дисменорейного болю та практики його лікування серед студенток університетів. Це дослідження встановило "типовий" характер поведінки при менструації для вибірки українських дівчат-студентів з точки зору болю, симптомів та поведінки, пов'язаної з пошуком допомоги. Результати цього дослідження показали, що поширеність дисменореї була відносно високою, оскільки про неї повідомили більше двох третин дівчат (70,6%), що вище, ніж показник, отриманий в результаті подібного дослідження в Саудівській Аравії (60,9%) [18, с. 59]. Однак ця пропорція знаходиться в межах значень, отриманих з різних країн, що розвиваються, і розвинених країн. Опубліковані дослідження показали різну поширеність дисменореї серед студенток університетів: 34% в Єгипті, 70,2% в Індії, 85% серед іспаномовних дівчат-підлітків і 93% в Австралії [2, с. 27; 21, с.45; 22, с.58; 23, с.19]. Варіації показників поширеності дисменореї в різних країнах світу можуть бути пов'язані з відсутністю загальноприйнятого методу визначення дисменореї, а також з використанням різних категорій обстежуваної популяції [24, с. 33].

Серед тих, хто повідомив про наявність дисменореї, запитувалася пов'язана з нею інформація щодо вираженості болю, вживання медикаментів та поведінки при зверненні за допомогою. Про сильний біль повідомили 35,2% респондентів у цьому дослідженні, що відповідає результатам перехресного дослідження, проведеного в Університеті Даммам (Королівство Саудівська

Аравія), яке показало, що близько 35% студенток університету мали сильну дисменорею [25, с. 77]. Попередні дослідження показали, що поширеність сильного болю при дисменореї варіює від 0,9%, повідомлених з Кореї, до 59,8%, повідомлених з Бангладеш [26, с. 55].

Спектр симптомів, пов'язаних з менструальним болем, варіюється від різних симптомів ШКТ, включаючи нудоту, спазми в животі, ломоту і болі, відчуття втоми і запаморочення [26, с. 38]. У цьому дослідженні найбільш поширеними симптомами, пов'язаними з дисменореєю, були біль у попереку, запаморочення, нудота і здуття живота. Подібні закономірності симптомів спостерігалися в індійському дослідженні. Вони виявили втому та біль у спині як найбільш поширені менструальні симптоми [22, с. 45]. Однак це не відповідає результатам регіонального дослідження в Палестині, де найбільш поширеними симптомами, пов'язаними з дисменореєю, були фізична втома та емоційна нестабільність, що проявляється у вигляді нервозності/дратівливості [27, с. 78]. Це може бути пов'язано з різницею у сприйнятті дисменореї, культурними та екологічними факторами. Близько двох третин респондентів (64,7%) у цьому дослідженні повідомили, що використовували НПЗП для полегшення болю. Це цікавий результат, який виявив деякі регіональні відмінності у вживанні ліків серед дівчат. У деяких країнах Близького Сходу, таких як Палестина, приблизно 58% студенток з дисменореєю та помірним/сильним болем обрали ліки для зменшення симптомів болісних менструацій. Аналогічні результати були отримані в дослідженні, опублікованому в Ірані [28, с. 56], тоді як в індійському дослідженні лише невелика частка дівчат шукала фармакологічне лікування (25,5%), тоді як більшість використовували фітотерапію та інші нефармакологічні підходи для зменшення болю [22, с. 56]. У поточному дослідженні також було виявлено, що використання фітотерапії, такої як ромашка та м'ятний чай - є досить поширеним (69,1%). Пошук рослинних засобів є спільною рисою серед студенток з дисменореєю в більшості опублікованих досліджень [2, С. 15; 3, с. 48; 4, с. 33; 20, с. 29].

Поведінка респондентів щодо звернення за допомогою показала, що менше ніж кожна четверта респондентка повідомляла про звернення до лікаря з приводу дисменореї. Дівчата надавали перевагу консультаціям з цього приводу з членами сім'ї, тобто з матір'ю, сестрою або подругами. Важливу роль відіграють вчителі, оскільки близько 5 зі 100 респонденток зазначили, що говорили про це зі своїми вчителями. Попередні дослідження повідомляли про небажання дівчат консультиватися з лікарями та звертатися за медичною допомогою з приводу дисменореї [26, с. 33; 27, с. 39]. В індійському дослідженні також повідомлялося, що лише 14,2% зверталися за медичною допомогою [22, с. 77]. Про таке неоптимальне використання медичної допомоги повідомлялося і в інших дослідженнях [29, с. 11; 30, с. 32]. Це може бути пов'язано з тим, що молоді студентки можуть соромитися звертатися до лікаря або вважати, що хворобливі менструації є нормальним явищем, яке не потребує звернення до лікаря. Висновки поточного дослідження, отримані на основі невеликої вибірки і в одному із українських університетів, допомагають узагальнити результати попередніх досліджень. Дане дослідження надало корисну інформацію про проблеми менструального здоров'я серед українських студенток, тим самим допомагаючи лікарям планувати і розробляти стратегії для поліпшення репродуктивного здоров'я серед цієї групи. Важливим також є можливість використати дане дослідження для внесення корективів під час розробки суспільної профілактики дисменореї.

Отримані дані дають змогу провести додатковий аналіз методів, які використовуються для просвітницької роботи серед дівчат та жінок, які страждають на дисменорею.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Padubidri V. G, Daftar S. 16th ed. New Delhi: Reed Elsevier India Private Limited; Dysmenorrhea and pre-menstrual syndrome Shaw's Textbook of Gynecology; pp. 471–4. [Google Scholar]
2. Parker M. A, Sneddon A. E., Arbon P. The menstrual disorder of teenagers

(MDOT) study: Determining typical menstrual patterns and menstrual disturbance in a large population-based study of Australian teenagers. *BJOG*. 2010;117:185–92. [PubMed] [Google Scholar]

3. Sharma A, Taneja D. K., Sharma P, Saha R. Problems related to menstruation and their effect on daily routine of students of a medical college in Delhi, India. *Asia Pac J Public Health*. 2008;20:234–41. [PubMed] [Google Scholar]

4. Avasarala AK, Panchangam S. Dysmenorrhoea in different settings: Are the rural and urban adolescent girls perceiving and managing the dysmenorrhoea problem differently? *Indian J Community Med*. 2008;33:246–9. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

5. Kumbhar SK, Reddy M, Sujana B, Reddy RK, Divya BK, Balkrishna C. Prevalence of dysmenorrhea among adolescent girls (14-19yrs) of Kadapa district and its impact on quality of life: A cross sectional study. *Natl J Community Med*. 2011;2:265–8. [Google Scholar]

6. Durain D. Primary dysmenorrhea: Assessment and management update. *J Midwifery Womens Health*. 2004;49:520–8. [PubMed] [Google Scholar]

7. Patel V, Tanksale V, Sahasrabhojane M, Gupte S, Nevrekar P. The burden and determinants of dysmenorrhoea: A population-based survey of 2262 women in Goa, India. *BJOG*. 2006;113:453–63. [PubMed] [Google Scholar]

8. Agarwal AK, Agarwal A. A study of dysmenorrhea during menstruation in adolescent girls. *Indian J Community Med*. 2010;35:159–64. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

9. Adeyemi AS, Adekanle DA. Management of dysmenorrhoea among medical students. *Int J Gynecol Obstet*. 2007;7:1528–39. [Google Scholar]

10. Sharma M, Gupta S. Menstrual pattern and abnormalities in the high school girls of Dharan: A cross sectional study in two boarding schools. *Nepal Med Coll J*. 2003;5:34–6. [PubMed] [Google Scholar]

11. Ju H, Jones M, Mishra G. The prevalence and risk factors of dysmenorrhea. *Epidemiol Rev*. 2014;36:104–13. [PubMed] [Google Scholar]

12. Kural M, Noor NN, Pandit D, Joshi T, Patil A. Menstrual characteristics

and prevalence of dysmenorrhea in college going girls. *J Family Med Prim Care*. 2015;4:426–31. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

13. Chan SS, Yiu KW, Yuen PM, Sahota DS, Chung TK. Menstrual problems and health-seeking behaviour in Hong Kong Chinese girls. *Hong Kong Med J*. 2009;15:18–23. [PubMed] [Google Scholar]

14. Rizk DE, Mosallam M, Alyan S, Nagelkerke N. Prevalence and impact of premenstrual syndrome in adolescent schoolgirls in the United Arab Emirates. *Acta Obstet Gynecol Scand*. 2006;85:589–98. [PubMed] [Google Scholar]

15. Latthe P, Mignini L, Gray R, Hills R, Khan K. Factors predisposing women to chronic pelvic pain: Systematic review. *BMJ*. 2006;332:749–55. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

16. French L. Dysmenorrhea. *Am Fam Physician*. 2005;71:285–91. [PubMed] [Google Scholar]

17. Lefebvre G, Pinsonneault O, Antao V, Black A, Burnett M, Feldman K, et al. Primary dysmenorrhea consensus guideline. *J Obstet Gynaecol Can*. 2005;27:1117–46. [PubMed] [Google Scholar]

18. Ibrahim N. K, AlGhamdi M. S, Al-Shaibani A. N, AlAmri F. A, Alharbi H. A, Al-Jadani AK, et al. Dysmenorrhea among female medical students in King Abdulaziz University: Prevalence, predictors and outcome. *Pak J Med Sci*. 2015;31:1312–7. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

19. Ismaile S, Al-Enezi S, Otaif W, Al-Mahadi A, Bingorban N, Barayaan N. Prevalence of menstrual pain among Saudi nursing students and its effect on sickness absenteeism. *Health*. 2016;8:198–205. [Google Scholar]

20. Al-AsadiJn AQ. Dysmenorrhoea and its impact on daily routine activities among secondary school students in Basra, Iraq. *J Fac Med Baghdad*. 2013;55:339-44. [Google Scholar]

21. Kamel DM, Tantawy SA, Abdelsamea GA. Experience of dysmenorrhea among a group of physical therapy students from Cairo University: An exploratory study. *J Pain Res*. 2017;10:1079–85. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

22. Omidvar S, Bakouei F, Amiri FN, Begum K. Primary dysmenorrhea and

menstrual symptoms in Indian female students: Prevalence, impact and management. *Glob J Health Sci.* 2016;8:53632. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

23. Banikarim C, Chacko MR, Kelder SH. Prevalence and impact of dysmenorrhea on Hispanic female adolescents. *Arch Pediatr Adolesc Med.* 2000;154:1226–9. [PubMed] [Google Scholar]

24. Chia CF, Lai JH, Cheung PK, Kwong LT, Lau FP, Leung KH, et al. Dysmenorrhoea among Hong Kong university students: Prevalence, impact, and management. *Hong Kong Med J.* 2013;19:222–8. [PubMed] [Google Scholar]

25. Al-Dabal BK, Koura MR, Al-Sowielem LS, Barayan SS. Dysmenorrhea and associated risk factors among university students in Eastern province of Saudi Arabia. *World Fam Med J Inc Middle East J Fam Med.* 2014;7:5. [Google Scholar]

26. De Sanctis V, Soliman AT, Elsedfy H, Soliman NA, Soliman R, El Kholy M, et al. Dysmenorrhea in adolescents and young adults: A review in different country. *Acta Biomed.* 2017;87:233–46. [PubMed] [Google Scholar]

27. Abu Helwa HA, Mitaeb AA, Al-Hamshri S, Sweileh WM. Prevalence of dysmenorrhea and predictors of its pain intensity among Palestinian female university students. *BMC Womens Health.* 2018;18:18. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]

28. Rakhshae Z. A cross-sectional study of primary dysmenorrhea among students at a university: Prevalence, impact and of associated symptoms. *Ann Res Rev Biol.* 2014;4:2815. [Google Scholar]

29. Konapur SK, Nagaraj C. Dysmenorrhoea and premenstrual syndrome: Frequency and effect on daily activities of adolescent girls in rural areas of Bangalore. *Int J Med Sci Public Health.* 2014;3:1225–8. [Google Scholar]

30. Farotimi AA, Esike J, Nwozichi CU, Ojediran TD, Ojewole FO. Knowledge, attitude, and healthcare-seeking behavior towards dysmenorrhea among female students of a private university in Ogun State, Nigeria. *J Basic Clin Reprod Sci.* 2015;4:33–8. [Google Scholar]

УДК: 614

**НАПРЯМИ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ТА КРИТЕРІЇ
ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ
В МЕДИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ**

Журавель Володимир Іванович,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри менеджменту охорони здоров'я,
Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця,

Алексійчук Олександр Юрійович,

к. мед. н., асистент кафедри
пропедевтики внутрішньої медицини № 2,
м. Київ, Україна

Журавель Володимир Володимирович,

завідувач санітарно-карантинним підрозділом
МА «Київ» (Жуляни) санітарно-карантинного відділу Філії
на повітряному транспорті ДУ
Київський обласний ЦКПХ МОЗ України,

Зарецький Максим Миколайович,

лікар відділення хірургічного лікування порушень серцевого ритму
ДУ «Інститут серця МОЗ України», м. Київ, Україна

Тимошенко Вячеслав Володимирович

к.б.н., фахівець з реєстрації лікарських засобів
ТОВ «Джонсон і Джонсон Україна»
м. Київ, Україна

Анотація: Оцінювання доцільності та ефективності залучених у менеджменті медичної організації галузі схем-моделей або систем управління - одна з ключових позицій суб'єктів управління, керівників-менеджерів.

Проте при оцінці їх доцільності, як і результативності управлінської діяльності з організації й надання медичної допомоги пацієнтам, слід використовувати сучасні науково обґрунтовані методологічні підходи та критерії оцінювання.

Ключові слова: менеджмент, управління, схема-модель, система, оцінювання, діяльність, методпідходи, критерії, медична, організація, допомога.

Доцільність залучення управлінських моделей у системі медичної допомоги населенню (СМДН), як й ефективність безпосередньо управлінської діяльності, передусім визначається рівнем організації системи, її складових частин і функціональних процесів, безпосередньо процесу управління, розподілом праці між співробітниками тощо. Тому власне управлінську працю, наприклад, посадових осіб конкретної СМДН можна оцінити за результативністю діяльності, що зображується в різних оцінних показниках (*кількісних або якісних*).

Показники, що визначаються числовою, кількісною характеристикою мають статистичну й математичну інтерпретацію. При цьому зміст і характер організаційно-управлінської діяльності як якісних критеріїв та ознак набувають своїх, нерідко специфічних форм, способів ідентифікації та процедури, реалізація яких може бути здійснена на інструктивно-методичній або регламентованій основі.

Слід пам'ятати, що різні властивості та параметри діяльності суб'єкта та об'єкта управління часто не узгоджуються між собою, знаходяться в діалектичній суперечності, й, відповідно, аналізуються за різними показниками або критеріями ефективності. Для керівників доцільно з метою систематичного, динамічного порівняння сталого й прийдешнього стану та діяльності СМДН мати певний інтегрований, комплексний вимірник.

При оцінюванні ефективності моделей управління та управлінської діяльності менеджменту в СМДН рекомендується використовувати *п'ять напрямів* [1-2]:

а) *логіко-управлінський* – орієнтованість на раціоналізацію, доцільність та оптимальність управлінських дій;

б) *статистико-математичний* – пошук і підтвердження закономірностей на основі різноманітних розрахунків і поглибленого аналізу;

в) *фінансово-економічний* – економічне й фінансове обґрунтування витрат

і показників діяльності;

г) *соціально-психологічний* – створення та облік соціально-психологічних умов праці, одноосібно-колективних ознак і чинників праці, взаємин і клімату;

д) *специфіко-службовий (медичний)* – професійно-цільові особливості діяльності управлінської системи.

Кожне з напрямів методологічних підходів при оцінюванні ефективності схеми-моделі або системи управління та управлінської діяльності містить щонайменше *п'ять груп критеріїв ефективності* щодо їх видів й особливостей [1-2]:

1. *Настановні.*

2. *Пріоритетні.*

3. *Загальні.*

4. *Додаткові.*

5. *Інтегровані.*

Своєю чергою групи конкретизуються переліком типових оцінювальних критеріїв-характеристик. Наприклад, *1-а група (настановні критерії ефективності)* ідентифікуються такими критеріями-характеристиками:

1.1. *Визначення та оцінювання ситуації або проблеми.*

1.2. *Формування задуму й цілей.*

1.3. *Вибір системи та виду управління.*

1.4. *Вибір схеми-моделі функціонування управлінської системи тощо.*

При цьому критеріями-характеристиками ефективності системи управління та управлінської діяльності є їх *раціоналізація організації та якість*.

Загалом критерії-характеристики можна схарактеризувати певним набором критеріїв-ознак, кількість і зміст яких, як і їх ознак-показників, у тому чи іншому ступені варіюватимуться залежно від методологічного напрямку оцінки ефективності системи управління та управлінської діяльності. Зокрема, за логіко-управлінським напрямом настановну групу критеріїв ефективності можна схарактеризувати такими ознаками [1-2]:

1.1. *Визначення й оцінювання ситуації або проблеми:* актуальність;

значущість; розв'язаність; зумовленість; прогнозованість й інші.

1.2. Формування задуму й цілей: інформаційність; колегіальність; конкретність; реальність; переконливість; доступність розуміння підлеглими; перспективність; комплексність; своєчасність; контрольованість; структурованість; масштабність; тривалість й інші.

1.3. Вибір системи (динамічність, раціональність, стабільність, адекватність, надійність, адаптивність тощо) і *виду* (оперативний, ситуаційний, стратегічний, тактичний тощо) *управління*.

1.4. Вибір моделі функціонування системи: доступність; ресурсність; якість; раціональність, доцільність; економічність й інші.

Практичне застосування деяких наведених вище методологічних напрямів та їх критеріїв-ознак оцінювання ефективності управління ілюструє приклад організації апарату управління (АУ). Так, розподіл співробітників АУ на 4-ри службово-посадові групи слід вважати раціональним організаційно-управлінським прийомом, а останній розглядати як один з показників ефективності в управлінні та управлінській практиці. Підставою до цього є:

- диференціація на управлінські рівні з конкретизацією службово-посадового статусу співробітників:
- можливість чіткого, цілеспрямованого й доцільного розподілу обов'язків і функцій співробітників;
- застосування принципу делегування та повноважень із встановленням відповідного рівня регламентації;
- конкретизація змісту управлінської праці співробітників;
- підвищення відповідальності, трудової дисципліни співробітників;
- зацікавленість, самостійність і творчий підхід у роботі співробітників;
- контроль за діяльністю кожного співробітника тощо.

Це має й позитивний психологічний ефект. Зокрема, за даними анкетування співробітників апаратів управління медичних організацій встановлено, що 86,5% посадовців висловили особисте задоволення своїм

посадовим статусом порівняно з тим, коли вони повністю знаходилися в залежності від першого керівника при прийнятті управлінських рішень.

Такий логіко-управлінський підхід до раціоналізації організації суб'єкта управління, як одного з методологічних напрямів оцінювання ефективності управління, знаходить своє математичне обґрунтування й підтвердження при використанні комплексу методик, призначених для вирішення одно- та багатокритерійних завдань вибору альтернативних рішень в умовах невизначеності.

За допомогою комп'ютерної консультативно-експертної системи "Консультант-3" були проведені спеціальні розрахунки щодо вибору оптимальної моделі організації апарату управління з трьох альтернативних варіантів, які показали, що переважною є чотиригрупна організація за методикою нормування та ранжування критеріїв, а оптимальною – за методикою вибору "оптимального рішення". Дані розрахунку представлені у таблиці 1 [1-2].

Таблиця 1

Моделювання оптимальної організації апарату управління за восьмикритерійною матрицею (результати впорядкування варіантів)

Методика Варіант	Нормована матриця	Ранжована матриця	Оптимальний варіант
Чотири групи (I-IV)	1,143	0,344	I – IV
Три групи (I-III)	0,214	0,282	–
Дві групи (I-II)	0,893	0,125	–

Таким чином, як свідчать дані дослідження, стосовно СМДН необхідно застосовувати комплексний підхід до вибору критеріїв-ознак з урахуванням їх диференціації за певним методологічним напрямом оцінювання ефективності, які, своєю чергою, можуть бути визначені відповідно до цілей та завдань, вибраної філософії стратегії управління в конкретний відрізок часу, реальних умов діяльності системи або її підсистем.

Тоді завдання системи, що управляє, полягає у забезпеченні певного варіанта критерію або комплексу критеріїв, що збігаються.

Одним із ключових, пріоритетних завдань в управлінській практиці

медичної сфери є оцінювання її функціонально-організаційної структури управління.

Діагностика та аналіз функціонально-організаційної структури управління (ФОСУ) медичної організації дозволяє:

- визначити тип управління або підпорядкованості: лінійний; функціональний; штабний та ін.;
- провести графічний аналіз ФОСУ з метою визначення первинних кількісних характеристик: числа рівнів управління; чисельності управлінських працівників; показника керованості; номенклатури посад; чисельності функціонально-структурних підрозділів (ФСП); наявної норми керованості;
- описати основні ланки управління;
- побудувати агреговану функціонально-організаційну модель управління і порівняти її зі структурною схемою ФОСУ;
- визначити якісні характеристики за допомогою експертних оцінок і з використанням кількісних показників ФОСУ (табл. 2) [3].

Таблиця 2

Формальні кількісні оцінки функціонально-організаційної структури управління в медичній сфері

1	2	3
Структурний коефіцієнт централізації	$K_{цл} = N_{цл} / N_{оп}$	$N_{цл}$ – кількість ФСП, які управляються з одного центру; $N_{оп}$ – загальне число ФСП одного рівня.
Кількісний коефіцієнт централізації	$K_{кц} = N_{цч} / N_{оч}$	$N_{цч}$ – кількість працівників ФСП, які управляються з одного центру; $N_{оч}$ – загальна кількість працівників.
Об'ємний коефіцієнт централізації	$K_{ок} = O_{ц} / O_{о}$	$O_{ц}$ – обсяг робіт, який виконується централізованим підрозділом; $O_{о}$ – загальний обсяг робіт МО.
Коефіцієнт централізації управління	$K_{цуп} = N_{уц} / N_{уо}$	$N_{уц}$ – кількість працівників центрального управління; $N_{уо}$ – загальна кількість працівників управління.
Коефіцієнт централізації функцій	$K_{цф} = Ч_{цц} / (Ч_{цц} + Ч_{цл})$	$Ч_{цц}$ – число працівників з централізованими управлінськими функціями в центральному АУ; $Ч_{цл}$ – теж, в АУ ФСП, філіалів.
Коефіцієнт централізації окремих управлінських функцій	$K_{ц} = T_{т} / (T_{т} + T_{ц})$	$T_{т}$ – затрати праці співробітників АУ централізованими управлінськими функціями (чол.-днів); $T_{ц}$ – сумарні затрати праці.
Рівень спеціалізації управління	$Y_{спец} = N_{спец} / N$	$N_{спец}$ – число спеціалізованих ФСП; N – загальне число ФСП.
Рівень формалізації підпорядкованості та процесів делегування повноважень	$K_{ф} = Ч_{до} / Ч_{о}$	$Ч_{до}$ – кількість формалізованих посад (наявні посадові обов'язки, які регламентують питання підпорядковано-сті, розподілу праці та обов'язків); $Ч_{о}$ – загальна кількість посад за штатним розкладом.

Продовження табл. 2

Коефіцієнт складності управління	$K_{сл} = Чс/Ч$	Чс – кількість посад; Ч – загальна кількість працівників МО.
Коефіцієнт функціонально-структурного напруження	$K_{сн} = N/d$	N – загальна кількість ФСП, які знаходяться у підпорядкуванні даному апарату управління; d - питома вага співробітників АУ у % від загальної чисельності працівників.
Коефіцієнт дотримання норм управління/керування (число Мюллера)	$K_{упр} = Чф/Чн$	Чф – фактична чисельність працівників, підпорядкованих одному керівнику; Чн – нормативна чисельність працівників, підпорядкованих одному керівнику.
Коефіцієнт функціонально-структурного напруження	$K_{сн} = N/d$	N – загальна кількість ФСП, які знаходяться у підпорядкуванні даному апарату управління; d - питома вага співробітників АУ у % від загальної чисельності працівників.
Коефіцієнт дотримання норм управління/керування (число Мюллера)	$K_{упр} = Чф/Чн$	Чф – фактична чисельність працівників, підпорядкованих одному керівнику; Чн – нормативна чисельність працівників, підпорядкованих одному керівнику.
Показник службово-посадових комунікацій (показник Грайкунаса)	$N=X(X-1)$	N – показник службово-посадових комунікацій; X – число підпорядкованих посадових осіб/розділів роботи

У рамках аналізу функціонально-організаційної структури управління доцільно виявити й проблемні зони та вузькі її місця, оцінити відповідність схеми-моделі управління, наприклад, медичним закладом як організованою управлінською системою, а також її цілей, завдань, залучених технологій, механізмів, прийомів тощо.

Таким чином, з позицій менеджменту у медичній галузі її керівники-менеджери мають обрати:

- ефективні/доцільні схеми-моделі чи системи управління, які дозволяють забезпечувати виконання тих видів діяльності, що дають екстраординарні або ключові результати з питань організації й надання медичної допомоги певним категоріям населення, і нейтралізувати ті дії, які негативно впливають на ці процеси;

- методичний напрям і метод оцінювання та подальшого удосконалення системи управління керованою структурою, що є доцільним для отримання певних результатів за показниками, критеріями, індикаторами й ознаками.

Це, своєю чергою, дозволяє сформулювати характеристики та визначити елементи, які складають схему-модель або систему управління та безпосередньо впливають на їх ефективність (*рівень організації управлінської*

структури, процес управління з ухваленням та реалізацією управлінських рішень, професіоналізм управлінських кадрів, ресурсно-інформаційне забезпечення), а також залучити управлінські методи, функції й техніку, як і технологію та культуру управління. Тобто долучити комплексний підхід щодо їх удосконалення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Журавель В. И., Запорожан В. Н. Менеджмент в системе медицинской помощи / В. И. Журавель В.Н. Запорожан. – О.: Одес. гос. мед. ун-т, 2000. 432 с.
2. Шкільняк М. М. Менеджмент: навчальний посібник/ М. М. Шкільняк, О. Ф. Овсянюк-Бердадіна, Ж. Л. Крисько, І. О. Демків. – Тернопіль, 2017. 251 с.
3. Ладико І. Ю., Сумцрв В. Г. Загальний менеджмент: Навчальний посібник. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського університету імені Володимира Даля, 2004. – 282 с.

УДК 616.24-002.5-097-06:571.27:615.065

**КЛІНІКО-БІОХІМІЧНІ ПАРАЛЕЛІ У ХВОРИХ НА КО-ІНФЕКЦІЮ
ЛІКАРСЬКО-СТІЙКИЙ ТУБЕРКУЛЬОЗ / ВІЛ З РІЗНИМ СТУПЕНЕМ
ВИРАЗНОСТІ ІМУНОСУПРЕСІЇ**

Мацегора Ніна Анатоліївна,
д-р.мед.н., професор
Капрош Антоніна Вікторівна,

к.мед.н., доцент
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

Анотація: Показники ефективності лікування хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ є найнижчими у загальносвітовій когорті хворих на туберкульоз, що обумовлено взаємообтяжливим впливом обох інфекцій та розвитком побічних реакцій внаслідок інтоксикаційного навантаження на органи гепато-біліарної та сечо-видільної системи. Дослідження клініко-біохімічних паралелей підтверджує наявність більш виражених клінічних ознак інтоксикації та значних порушень у роботі органів-детоксикантів, що корелює з виразністю імунодефіциту, який спостерігається у хворих з рівнем CD4+ лімфоцитів менше 50 кл/мкл.

Ключові слова: туберкульоз, лікарсько-стійкий туберкульоз, ВІЛ, імуносупресія, CD4+ лімфоцити.

За глобальними оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у 2020 р. світовий показник ефективності успішного лікування пацієнтів з туберкульозом (ТБ) із множинною лікарською стійкістю (МЛС-ТБ) склав 57 %, а ТБ із широкою лікарською стійкістю (ШЛС-ТБ) – 39 % [1, с. 14]. Показник ефективності лікування МЛС-ТБ в Україні в 2020 р. склав 51 %, а ШЛС-ТБ – 34,4 % [2, с. 9]. Досі невирішеним питанням у контролі за ТБ в Україні є постійне збільшення захворюваності та смертності від ко-інфекції ТБ

з лікарською стійкістю (ЛС-ТБ) та вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) [3, с. 17].

Небажані наслідки лікування ЛС-ТБ/ВІЛ обумовлені з одного боку тим, що пацієнти з коморбідністю ЛС-ТБ/ВІЛ знаходяться у стані виразної імуносупресії, внаслідок чого перебіг ТБ приймає агресивний характер, що з часом призводить до розвитку поліорганної дисфункції [4, с. 78], а, з іншого боку, спільне застосування антимикобактеріальних препаратів (АМБП) та антиретровірусної терапії (АРВТ) призводить до кумуляції або, навіть, синергії побічних ефектів [5, с. 26], які ставлять під загрозу дотримання обох режимів лікування і збільшення випадків невдачі, чи перерви лікування ЛС-ТБ асоційованого з ВІЛ [6, с. 24].

Таким чином, дослідження клініко-біохімічних паралелей є актуальним напрямком для прогнозування ефективності лікування та визначення моделі патогенетичної терапії у хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ з різним ступенем виразності імуносупресії.

Для вивчення клініко-біохімічних показників було досліджено 104 хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ у віці від 20 до 55 років. У вибірці хворих, які підлягали аналізу, чоловіків було 54,8 %, жінок – 45,2 %.

Відповідно до результатів імунологічного дослідження хворі на ЛС-ТБ/ВІЛ були розподілені на лікувальні групи (ЛГ):

- ЛГ-1 включала 52 хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ, у яких рівень CD4+ лімфоцитів в крові був менше 50 кл/мкл.

- ЛГ-2 складалася з 52 хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ які мали рівень CD4+ лімфоцитів від 200 до 50 кл/мкл.

При дослідженні хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ із виразним імунодефіцитом було визначено, що клінічний стан при надходженні до стаціонарного відділення оцінювався як «вкрай важкий» у 11 хворих ЛГ-1 (21,2 %), та у 7 пацієнтів ЛГ-2 (13,5); «важкий» - у 78,8 % випадках ЛГ-1 (41 пацієнт) та 67,3 % - ЛГ-2 (35 хворих). Стан середньої важкості у пацієнтів ЛГ-1 не реєструвався, проте, серед хворих ЛГ-2 така оцінка стану мала місце у 10 випадках (19,2 %).

Задовільного стану у хворих обох лікувальних груп не було зареєстровано.

До початку лікування хворі обох груп пред'являли велику кількість скарг, що було пов'язано, з одного боку, з важким імунодефіцитним станом, обумовленим інфекціями: ВІЛ, генералізованим ТБ з позалегеновими локалізаціями, опортуністичними та грибковими процесами, а, з іншого боку - наявністю різноманітної супутньої соматичної патології, залежностей (алкогольної, наркотичної), та наявності невдалих попередніх епізодів лікування.

Скарги інтоксикаційного характеру (лихоманка, втрата ваги, слабкість, пітливість) домінували над бронхо-легеновими симптомами (кашель, задишка, біль у грудній клітині). Втрата ваги спостерігалася в середньому на $11,0 \pm 3,2$ кг у 40 хворих (76,9 %) ЛГ-1 та у 29 пацієнтів (55,8 %) ЛГ-2 ($p < 0,05$). У деяких хворих реєструвалася кахексія: у пацієнтів ЛГ-1 кахектичний стан зустрічався у 32,7 % (17 випадків), проти 17,3 % (9 хворих) ЛГ-2 ($p < 0,01$). Значне зниження маси тіла супроводжувалося астенизацією у вельми виразній формі. Значна слабкість, як одна із самих ранніх скарг, була притаманна всім пацієнтам ЛГ-1 (100 % випадків), та 86,5 % хворих ЛГ-2.

Лихоманка з показником температури тіла вище 38° С реєструвалася у 94,2 % хворих 1-ої групи (49 випадків), та у 78,8 % (41 хворих) 2-ої групи ($p < 0,05$). Такий високий показник хворих з лихоманкою підтверджував те, що більшість пацієнтів мала активні запальні процеси, які супроводжувалися виразною інтоксикацією, прогресуванням МЛС-ТБ, ВІЛ, та інших опортуністичних захворювань на тлі глибокої імуносупресії.

У хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ було діагностовано багато форм супутньої патології гепато-біліарної та сечовидільної системи у вигляді: вірусних гепатитів С, В та гепатитів інтоксикаційного генезу, явищ цирозу, хронічної ниркової недостатності на тлі ниркової патології. Усе це вказує на наявність поліорганної патології, що більш виразна у хворих у стані глибокої імуносупресії (при вмісті $CD4^{+}$ лімфоцитів нижче 50 мкл/мл).

Біохімічні показники функціонального стану печінки та нирок у пацієнтів

на ЛС-ТБ/ВІЛ з рівнем CD4+ лімфоцитів нижче 50 кл/мкл були підвищені у більшості випадків у порівнянні з пацієнтами з рівнем CD4+ лімфоцитів від 200 до 50 кл/мкл, а саме: гіпербілірубінемія була зареєстрована у 45-ти пацієнтів ЛГ-1 (87 %) та у 17-ти пацієнтів ЛГ-2 (33 %). В середньому рівень загального білірубіну складав $(28,3 \pm 3,9)$ мкмоль/л у 1-ої та $(25,9 \pm 4,8)$ мкмоль/л 2-ої групи відповідно, що свідчило про наявність холестатичного синдрому.

Тимолова проба була підвищена у 100 % пацієнтів ЛГ-1, у середньому до $(12,1 \pm 2,3)$ Од.Н і досягала 2,5-3-х кратного значення відносно норми, порівняно з ЛГ-2 – 96,2 % випадків, в середньому до $(8,9 \pm 2,8)$ Од.Н, що віддзеркалювало наявність порушень білкового обміну та дистрофії гепатоцитів.

Присутність цитолітичного печінкового синдрому підтверджувалася гіперферментемією у значної кількості хворих. Так, активність АЛТ перевищувала норму у 48 % 1-ої та у 33 % 2-ої групи хворих; АСТ – у 82 % та 56 % хворих ЛГ-1 та ЛГ-2 відповідно. Показник активності ферменту ГГТП був вище за норму у більшості хворих ЛГ-1 (94 % 1-ї групи та 44 % 2-ї групи). Висока частота випадків підвищення АСТ та ГГТП віддзеркалювала наявність інтоксикаційного синдрому [7, с. 1246].

Рівень креатиніну в 1-ій групі був підвищений у 41 (79 %) пацієнта, у 2-ій групі – у 27 (52 %) хворих й складав у середньому $(123,0 \pm 11,7)$ мкмоль/л та $(129,8 \pm 9,7)$ мкмоль/л, відповідно. Сечовина сироватки крові була вище за норму у 39 хворих 1-ої групи (75 %) та у 21 хворого – 2-ої групи (40 %), і досягала рівня $(9,3 \pm 0,7)$ ммоль/л та $(9,8 \pm 1,3)$ ммоль/л.

Вищезазначені біохімічні характеристики вказували на те, що у хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ з рівнем CD4+ лімфоцитів нижче 50 кл/мкл мав місце активний інфекційний процес із більш виразним інтоксикаційним синдромом, порівняно з хворими з рівнем CD4+ лімфоцитів від 200 до 50 кл/мкл.

В результаті дослідження клінічних та біохімічних показників у хворих на ЛС-ТБ/ВІЛ з різним рівнем імуносупресії можна зробити наступні висновки:

клінічні прояви інтоксикаційного впливу коморбідної патології на органи гепато-біліарної та сечо-видільної систем корелюють зі ступенем виразності імуносупресії, та частіше спостерігаються у пацієнтів з рівнем CD4+ лімфоцитів нижче 50 кл/мкл.

Тому, саме для цієї групи пацієнтів є необхідним застосування патогенетичної терапії для попередження розвитку дисфункції гепато-біліарної системи з гіпербілірубінемією, підвищенням активності трансаміназ, реакції тимолового помутніння, розвитку ниркової недостатності з гіперкреатиніемією, гіперурикемією, що сприятиме зменшенню кількості побічних реакцій після призначення етіотропної терапії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. WHO, Global Tuberculosis Report 2021, Geneva, Switzerland, 2021.
2. Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України» // ТУБЕРКУЛЬОЗ. Клінічна настанова, заснована на доказових даних. – 2021. – С.8 – 12.
3. Наказ МОЗ України від 25.02.2020 № 530 «Про затвердження стандартів охорони здоров'я при туберкульозі»
4. Окусок О. М., Грищук Л. А. Вплив токсичного ураження печінки на ефективність лікування хіміорезистентного туберкульозу легень // Інфекційні хвороби.— 2016.— № 4.—С. 77—81. doi: 10.11603/1681-2727.2016.4.7220
5. Салина Т.Ю., Морозова Т.И. Клинические проявления и эффективность лечения больных ко-инфекцией туберкулез/ВИЧ-инфекция и гепатитом // Туберкулез и болезни легких — 2017. — 95(9) С. 25 — 29. <https://doi.org/10.21292/2075-1230-2017-95-9-25-29>
6. Фещенко Ю. І., Литвиненко Н. А., Погребна М. В. та ін. Лікування хворих на мультирезистентний туберкульоз та туберкульоз із розширеною резистентністю мікобактерій туберкульозу до протитуберкульозних препаратів: основні причини низьких результатів // Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. — 2016. — №2 (25). - С. 22 - 29.

http://www.vitapol.com.ua/user_files/pdfs/tubvil/tub25iTubi2i2016-3.

7. James C. M. Brust, N. Sarita Shah, Koleka Mlisana. Improved Survival and Cure Rates With Concurrent Treatment for Multidrug-Resistant Tuberculosis–Human Immunodeficiency Virus Coinfection in South Africa. *Clinical Infectious Diseases*. 2018;66 (15 April): 1246 – 1253. doi.org/10.1093/cid/cix1125

АСПЕКТИ ТРАНСМЕМБРАННОГО ТРАНСПОРТУ ГЛЮКОЗИ У ТОНКІЙ КИШЦІ ТА ПЕЧІНЦІ

Пацация Мерабі Мерабійович

студент

Медичний факультет

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація: транспортування глюкози із просвіту тонкої кишки в ентероцити, а у подальшому – також й у гепатоцити шляхом активності трансмембранних переносників неодмінно є важливим компонентом метаболізму даного вуглеводу та взагалі забезпечення сталості гомеостазу.

Ключові слова: глюкоза, транспорт, GLUT, метаболізм, гепатоцити, кишка.

Потрапляння глюкози усередину клітин епітелію тонкої кишки перебігає шляхом полегшеного транспорту натрій-глюкозним котранспортером (SGLT1), хоча глюкозний транспортер 2 типу (GLUT2), основна функція якого полягає у пасивному екстрацелюлярному транспорті молекул глюкози до периваскулярного простору, через транслокацію до апікальної мембрани теж бере участь у даному процесі. Регуляція активності першого відбувається шляхом активного екстрацелюлярного транспорту Na^+ Na^+ , K^+ -АТФазою, пасивного транспорту K^+ K^+ -каналами, активності Na^+ , Ca^{2+} -АТФази (NCX1), хоча даний вплив достеменно не встановлений, Na^+ , H^+ -АТФази (NHE3), а також і кальцій-чутливого рецептору (CaSR), що призводить до збільшення SGLT1 чи GLUT2 [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10]. Подальше транспортування глюкози включно й до печінки призводить до її потрапляння всередину гепатоцитів шляхом активності представників сімейства транспортерів GLUT,

що кодуються генами SLC2A (транспортерів розчинених речовин), а саме: GLUT2 – головного транспортувальника глюкози у клітини печінки та з них, що бере участь у спричиненні хвороби накопичення, гіперглікемії після вживання їжі та гіпоглікемії за голодування у разі порушення його активності, хоча результати досліджень указують на інший існуючий шлях транспортування глюкози з клітин у разі унеможливлення такого процесу через GLUT2; серед інших переносників, значимість яких у гепатоцитах нижча, зазначаються: GLUT1 – може мати важливу функцію під час раннього постнатального розвитку, у нормі експресія гепатоцитами є вкрай низькою, а посилення – може бути показником метаболічних чи онкологічних захворювань печінки; GLUT3 – визначено низький рівень експресії даного переносника, проте у разі розвитку пухлинного ураження показники збільшуються; GLUT5 - бере участь у забезпеченні транспортування фруктози у гепатоцити, хоча й зазначається, що GLUT2 – головний транспортувальник даного вуглеводу; GLUT5 згідно із суперечливими даними різноманітних літературних джерел забезпечує також і перенесення глюкози; GLUT8 - внутрішньоклітинний транспортер глюкози та фруктози із здатністю до транслокації до клітинної мембрани, серед функцій якого також зазначається здатність до переносу трегалози всередину гепатоцитів; GLUT6 – не бере участь у перенесенні глюкози та у печінці визначається у разі розвитку гепатоми; GLUT7; GLUT9 – забезпечує транспорт сечової кислоти до гепатоцитів, а щодо перенесення глюкози та фруктози результати досліджень не є однозначними; GLUT10 – було визначено експресію мРНК даного переносника у гепатоцитах, але водночас зазначається відсутність зв'язку з метаболізмом у печінці; GLUT11; GLUT12; GLUT13 – даних щодо активності з транспортування глюкози немає [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30].

Отже, можна зазначити, що тема функціонування переносників глюкози є актуальною та потребує подальшого вивчення із метою поглиблення знань у цій сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Chen L, Tuo B, Dong H. Regulation of Intestinal Glucose Absorption by Ion Channels and Transporters. *Nutrients*. 2016 Jan 14;8(1):43. doi: 10.3390/nu8010043. PMID: 26784222; PMCID: PMC4728656.
2. Leturque A, Brot-Laroche E, Le Gall M. GLUT2 mutations, translocation, and receptor function in diet sugar managing. *Am J Physiol Endocrinol Metab*. 2009 May;296(5):E985-92. doi: 10.1152/ajpendo.00004.2009. Epub 2009 Feb 17. PMID: 19223655.
3. Au A, Gupta A, Schembri P, Cheeseman CI. Rapid insertion of GLUT2 into the rat jejunal brush-border membrane promoted by glucagon-like peptide 2. *Biochem J*. 2002 Oct 1;367(Pt 1):247-54. doi: 10.1042/BJ20020393. PMID: 12095416; PMCID: PMC1222871.
4. Kellett GL. The facilitated component of intestinal glucose absorption. *J Physiol*. 2001 Mar 15;531(Pt 3):585-95. doi: 10.1111/j.1469-7793.2001.0585h.x. PMID: 11251042; PMCID: PMC2278489.
5. Boudry G, Cheeseman CI, Perdue MH. Psychological stress impairs Na⁺-dependent glucose absorption and increases GLUT2 expression in the rat jejunal brush-border membrane. *Am J Physiol Regul Integr Comp Physiol*. 2007 Feb;292(2):R862-7. doi: 10.1152/ajpregu.00655.2006. Epub 2006 Oct 19. PMID: 17053095.
6. Zheng Y, Sarr MG. Translocation of transfected GLUT2 to the apical membrane in rat intestinal IEC-6 cells. *Dig Dis Sci*. 2012 May;57(5):1203-12. doi: 10.1007/s10620-011-1984-4. Epub 2011 Nov 25. PMID: 22116644; PMCID: PMC3331913.
7. Gromova LV, Grefner NM, Gruzdkov AA, Komissarchik IaIu. [The role of facilitated diffusion in glucose transport across the apical membrane of enterocytes]. *Russ Fiziol Zh Im I M Sechenova*. 2006 Mar;92(3):362-73. Russian. PMID: 16739646.
8. Chaudhry RM, Scow JS, Madhavan S, Duenes JA, Sarr MG. Acute enterocyte adaptation to luminal glucose: a posttranslational mechanism for rapid

apical recruitment of the transporter GLUT2. *J Gastrointest Surg.* 2012 Feb;16(2):312-9; discussion 319. doi: 10.1007/s11605-011-1752-y. Epub 2011 Nov 9. PMID: 22068967; PMCID: PMC3265642.

9. Ait-Omar A, Monteiro-Sepulveda M, Poitou C, Le Gall M, Cotillard A, Gilet J, Garbin K, Houllier A, Château D, Lacombe A, Veyrie N, Hugol D, Tordjman J, Magnan C, Serradas P, Clément K, Leturque A, Brot-Laroche E. GLUT2 accumulation in enterocyte apical and intracellular membranes: a study in morbidly obese human subjects and ob/ob and high fat-fed mice. *Diabetes.* 2011 Oct;60(10):2598-607. doi: 10.2337/db10-1740. Epub 2011 Aug 18. PMID: 21852673; PMCID: PMC3178286.

10. Wong TP, Debnam ES, Leung PS. Diabetes mellitus and expression of the enterocyte renin-angiotensin system: implications for control of glucose transport across the brush border membrane. *Am J Physiol Cell Physiol.* 2009 Sep;297(3):C601-10. doi: 10.1152/ajpcell.00135.2009. Epub 2009 Jun 17. PMID: 19535516.

11. Scow JS, Iqbal CW, Jones TW 3rd, Qandeel HG, Zheng Y, Duenes JA, Nagao M, Madhavan S, Sarr MG. Absence of evidence of translocation of GLUT2 to the apical membrane of enterocytes in everted intestinal sleeves. *J Surg Res.* 2011 May 1;167(1):56-61. doi: 10.1016/j.jss.2010.04.026. Epub 2010 May 11. PMID: 20739033; PMCID: PMC3065950.

12. Gromova LV, Fetissova SO, Gruzdkov AA. Mechanisms of Glucose Absorption in the Small Intestine in Health and Metabolic Diseases and Their Role in Appetite Regulation. *Nutrients.* 2021 Jul 20;13(7):2474. doi: 10.3390/nu13072474. PMID: 34371983; PMCID: PMC8308647.

13. Amann T, Maegdefrau U, Hartmann A, Agaimy A, Marienhagen J, Weiss TS, Stoeltzing O, Warnecke C, Schölmerich J, Oefner PJ, Kreutz M, Bosserhoff AK, Hellerbrand C. GLUT1 expression is increased in hepatocellular carcinoma and promotes tumorigenesis. *Am J Pathol.* 2009 Apr;174(4):1544-52. doi: 10.2353/ajpath.2009.080596. Epub 2009 Mar 12. PMID: 19286567; PMCID: PMC2671384.

14. Thamrongwarangoon U, Sangkhamanon S, Seubwai W, Saranaruk P, Cha'on U, Wongkham S. Aberrant GLUT1 Expression Is Associated With Carcinogenesis and Progression of Liver Fluke-associated Cholangiocarcinoma. In *Vivo*. 2021 Jan-Feb;35(1):267-274. doi: 10.21873/invivo.12255. PMID: 33402473; PMCID: PMC7880799.
15. Sharari S, Abou-Alloul M, Hussain K, Ahmad Khan F. Fanconi-Bickel Syndrome: A Review of the Mechanisms That Lead to Dysglycaemia. *Int J Mol Sci*. 2020 Aug 31;21(17):6286. doi: 10.3390/ijms21176286. PMID: 32877990; PMCID: PMC7504390.
16. Batoool H, Zubaida B, Hashmi MA, Naeem M. Genetic testing of two Pakistani patients affected with rare autosomal recessive Fanconi-Bickel syndrome and identification of a novel SLC2A2 splice site variant. *J Pediatr Endocrinol Metab*. 2019 Nov 26;32(11):1229-1233. doi: 10.1515/jpem-2019-0235. PMID: 31473689.
17. Santer R, Steinmann B, Schaub J. Fanconi-Bickel syndrome-a congenital defect of facilitative glucose transport. *Curr Mol Med*. 2002 Mar;2(2):213-27. doi: 10.2174/1566524024605743. PMID: 11949937.
18. Wu L, Fritz JD, Powers AC. Different functional domains of GLUT2 glucose transporter are required for glucose affinity and substrate specificity. *Endocrinology*. 1998 Oct;139(10):4205-12. doi: 10.1210/endo.139.10.6245. PMID: 9751501.
19. Guillam MT, Burcelin R, Thorens B. Normal hepatic glucose production in the absence of GLUT2 reveals an alternative pathway for glucose release from hepatocytes. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 1998 Oct 13;95(21):12317-21. doi: 10.1073/pnas.95.21.12317. PMID: 9770484; PMCID: PMC22829.
20. Karim S, Adams DH, Lalor PF. Hepatic expression and cellular distribution of the glucose transporter family. *World J Gastroenterol*. 2012 Dec 14;18(46):6771-81. doi: 10.3748/wjg.v18.i46.6771. PMID: 23239915; PMCID: PMC3520166.
21. Gao H, Hao Y, Zhou X, Li H, Liu F, Zhu H, Song X, Niu Z, Ni Q, Chen MS, Lu J. Prognostic value of glucose transporter 3 expression in

hepatocellular carcinoma. *Oncol Lett.* 2020 Jan;19(1):691-699. doi: 10.3892/ol.2019.11191. Epub 2019 Dec 9. PMID: 31885715; PMCID: PMC6924203.

22. Alemi M, Oliveira Â, Tavares SC, Vieira JR, Alves MG, Oliveira PF, Cardoso I. Exploring the Physiological Role of Transthyretin in Glucose Metabolism in the Liver. *Int J Mol Sci.* 2021 Jun 4;22(11):6073. doi: 10.3390/ijms22116073. PMID: 34199897; PMCID: PMC8200108.

23. Zwarts I, van Zutphen T, Kruit JK, Liu W, Oosterveer MH, Verkade HJ, Uhlenhaut NH, Jonker JW. Identification of the fructose transporter GLUT5 (SLC2A5) as a novel target of nuclear receptor LXR. *Sci Rep.* 2019 Jun 26;9(1):9299. doi: 10.1038/s41598-019-45803-x. PMID: 31243309; PMCID: PMC6594926.

24. Douard V, Ferraris RP. The role of fructose transporters in diseases linked to excessive fructose intake. *J Physiol.* 2013 Jan 15;591(2):401-14. doi: 10.1113/jphysiol.2011.215731. Epub 2012 Nov 5. PMID: 23129794; PMCID: PMC3577529.

25. Szablewski L. Glucose transporters as markers of diagnosis and prognosis in cancer diseases. *Oncol Rev.* 2022 Feb 22;16(1):561. doi: 10.4081/oncol.2022.561. PMID: 35340885; PMCID: PMC8941341.

26. Maedera S, Mizuno T, Ishiguro H, Ito T, Soga T, Kusuhara H. GLUT6 is a lysosomal transporter that is regulated by inflammatory stimuli and modulates glycolysis in macrophages. *FEBS Lett.* 2019 Jan;593(2):195-208. doi: 10.1002/1873-3468.13298. Epub 2018 Dec 4. PMID: 30431159.

27. Byrne FL, Olzomer EM, Brink R, Hoehn KL. Knockout of glucose transporter GLUT6 has minimal effects on whole body metabolic physiology in mice. *Am J Physiol Endocrinol Metab.* 2018 Aug 1;315(2):E286-E293. doi: 10.1152/ajpendo.00082.2018. Epub 2018 Apr 17. PMID: 29664675.

28. Cheeseman, Chris & Long, Wentong. (2015). Structure of, and functional insight into the GLUT family of membrane transporters. *Cell Health and Cytoskeleton.* 7. 167. 10.2147/CHC.S60484.

29. Li Q, Manolescu A, Ritzel M, Yao S, Slugoski M, Young JD, Chen XZ,

Cheeseman CI. Cloning and functional characterization of the human GLUT7 isoform SLC2A7 from the small intestine. *Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol*. 2004 Jul;287(1):G236-42. doi: 10.1152/ajpgi.00396.2003. Epub 2004 Mar 19. PMID: 15033637.

30. Mayer AL, Higgins CB, Heitmeier MR, Kraft TE, Qian X, Crowley JR, Hyrc KL, Beatty WL, Yarasheski KE, Hruz PW, DeBosch BJ. SLC2A8 (GLUT8) is a mammalian trehalose transporter required for trehalose-induced autophagy. *Sci Rep*. 2016 Dec 6;6:38586. doi: 10.1038/srep38586. PMID: 27922102; PMCID: PMC5138640.

**ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ ПОЗАМАТКОВОЇ ВАГІТНОСТІ
(ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)**

Печеряга Світлана Володимирівна,
к.мед.н., асистент кафедри акушерства,
гінекології та перинатології

Вінськевич Дмитро Миколайович,
студент
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

Анотація: У статті представлено огляд наукової літератури, що стосується діагностики та сучасних методів лікування позаматкової вагітності. Позаматкова вагітність – серйозна патологія, з великою ймовірністю розвитку важких гінекологічних ускладнень. Вона зустрічається у жінок будь-якого репродуктивного віку. При такій вагітності плідне яйце закріплюється за межами порожнини матки. Завдяки ранній діагностиці, а також своєчасному лікуванню, смертність від ускладнень, за останнє десятиліття, впала на 50%. На сьогоднішній день існують медикаментозні та оперативні методи лікування позаматкової вагітності, які ми розглянемо. При огляді та аналізі літературних джерел в пошукових базах PubMed, Google Scholar, Cochrane Library, Web of Science виявлено, що дана патологія залишається на сьогодні актуальною та вибір методу лікування залишається за лікарем, який має адекватно оцінити стан пацієнтки, акушерську ситуацію та можливі варіанти призначення відповідного лікування.

Ключові слова: позаматкова вагітність, діагностика, лапароскопія, метотрексат.

Вступ. Позаматкова вагітність виникає, коли ембріон, який має імплантуватись в ендометрій порожнини матки, опиняється поза маткою. Актуальність проблеми обумовлена тим, що позаматкова вагітність - одна з

частих причин материнської смертності. Незважаючи на те, що ризик смерті від позаматкової вагітності за останні роки знизився, ця патологія займає друге місце серед причин материнської смертності у світі [1].

На сьогодні однією із серйозних проблем в акушерсько-гінекологічній практиці є позаматкова вагітність. Вона продовжує залишатись патологією, яка може загрожувати не лише здоров'ю, але й життю жінки. Причини позаматкової вагітності є різними, нерідко їх відмічається декілька. Однією з найбільш частих причин виникнення позаматкової вагітності є структурно-функціональні порушення маткових труб, які пов'язані з перенесеними раніше запальними процесами органів малого таза. Основною причиною порушення функції маткової труби є різні анатомічні зміни в її стінці або в оточуючих тканинах і органах, які найчастіше є наслідком різних запальних процесів. Перше місце серед причин займають запальні процеси жіночих статевих органів, які призводять до пошкодження тканин труби і порушують її прохідність [1, 2].

У структурі гінекологічних захворювань питома вага ектопічної вагітності становить 1,6–2,5% [3]. Особливу актуальність представляє те, що після перенесеної позаматкової вагітності в 17,0-50,0% випадків розвиваються репродуктивні порушення у вигляді трубно-перитонеальної безплідності та повторних ектопічних нідацій плідного яйця [4, 3].

Ризик ектопічної вагітності значно зростає зі збільшенням віку матері, кількістю статевих партнерів, при використанні внутрішньоматкових контрацептивів, після запальних захворювань статевих органів (гонореї, хламідіозу) та після оперативних втручань на органах малого таза. Різноманітні чинники ризику тісно взаємопов'язані [7, 3].

Раніше позаматкова вагітність була звичайною невідкладною ситуацією в акушерстві та гінекології, але з роками все більше і більше випадків діагностуються на ранніх термінах, і багато з них виявляються під час спостереження після ЕКЗ або планового ультразвукового дослідження в першому триместрі [5, 3].

Метою нашої роботи були пошук, систематизація й аналіз відповідних літературних джерел щодо сучасних методів діагностики та лікування позаматкової вагітності.

Матеріали та методи. Нами було проведено систематичний огляд та аналіз відповідних літературних джерел щодо сучасних методів діагностики та лікування позаматкової вагітності. Пошук проводили у пошукових базах PubMed, Google Scholar, Cochrane Library, Web of Science.

Результати та обговорення. Одна тільки матка призначена для імплантації плоду та його росту. Коли зигота імплантується в інших місцях, вона не зможе нормально рости і, отже, завжди призведе до абортів або розриву. Найчастіше позаматкова вагітність виникає в дистальній частині маткової труби (в ампулі) – приблизно у 70% випадків. Значно менше вона виникає у середній частині (перешийку) і фімбріях – 12% і 11% відповідно [8]. Інколи може виникати у шийці матки (1%) [6], на яєчнику (3%) [14], і черевній порожнині (менше 1%) [8]. Цервікальна позаматкова вагітність є рідкісним, але потенційно небезпечним для життя ускладненням вагітності; вона становить <1% усіх позаматкових вагітностей і має частоту 1 на 10 000 пологів [6].

Для початку необхідно зібрати ретельний акушерський і менструальний анамнез, щоб встановити термін вагітності і оцінити фактори ризику. При позаматковій вагітності будуть визначатися такі симптоми: вагінальна кровотеча або сильний біль у животі. Але такі самі симптоми можуть бути при невиношуванні вагітності або надзвичайно підвищеним рівнем бета-хоріонічного гонадотропіну людини [9].

Проте діагностувати позаматкову вагітність лише за факторами ризику, анамнезом та обстеженням залишається важко. Клініцисти повинні підозрювати вагітність у будь-якої такої жінки, у якої є абдомінальні або тазові симптоми, і завжди повинні пам'ятати про можливість позаматкової вагітності у будь-якої жінки репродуктивного віку, яка має будь-який із симптомів, згаданих вище.

Рання діагностика встановлюється на основі алгоритмів, які базуються на трансвагінальному ультразвуковому дослідженні високої роздільної здатності і кількісній оцінці сироваткового β -hCG (β -хоріонічного гонадотропіну), виміряного спочатку, а іноді й серійно. Зміни в рівнях β -hCG можуть бути використані для прогнозування позаматкової вагітності. Зростання захворюваності пояснюється ранньою діагностикою, збільшенням частоти запальних захворювань органів малого таза та допоміжними репродуктивними методами [5].

Для того, щоб діагностувати позаматкову вагітність, за допомогою лабораторних досліджень, потрібно визначити рівень β -hCG. При нормальній вагітності, він стрімко зростає впродовж перших 4 тижнів, пізніше повільніше протягом 10 тижнів гестаційного віку. В нормі рівень хоріонічного гонадотропіну буде має збільшуватись кожні 48 годин. Зменшення рівня β -hCG свідчить про невдалу вагітність, але не показує де вона локалізувалась [9, 10].

Якщо локалізація вагітності не була найдена, жінка повинна перебувати під ретельним наглядом, так як може бути розрив позаматкової вагітності при навіть низькому рівні хоріонічного гонадотропіну.

Іншим, не менш важливим методом діагностики є трансвагінальне ультразвукове дослідження. Він є найоптимальнішим способом візуалізації ще на початку першого триместру вагітності. Якщо вона проходить нормально, гестаційний мішок на 5 тижні вагітності, має діаметр від 2 мм до 5 мм. Жовтковий мішок є найбільш ранньою структурою, яка розвивається саме всередині гестаційного мішечка. При проведенні УЗД, і для підтвердження діагнозу позаматкової вагітності, на ньому буде видно, що є позаматковий гестаційний мішок із жовтковим мішком або ембріоном. Але більшість вагітностей, які проходять поза маткою, не мають чітких візуальних ознак, і їх можуть описати як додаткову (неоднорідну) пухлину, яка відокремлена від яєчників. Коли за допомогою трансвагінального ультразвукового дослідження не можливо визначити місце вагітності у жінки, то таким жінкам ставлять діагноз «вагітність невідомої локалізації». У більшості таких пацієнток згодом

буде діагностовано або спонтанний аборт, або прогресуюча маткова вагітність, але у 7-20% випадків буде діагностовано позаматкову вагітність різної локалізації. Тому дуже важливо, щоб діагноз «вагітність невідомої локалізації» ініціював подальші діагностичні шляхи та подальше спостереження, доки не буде відомий остаточний результат вагітності [9].

Підозра на позаматкову вагітність збільшується, якщо візуалізується вільна рідина (у вигляді крові) навколо матки або в Дугласовому просторі, хоча невелика кількість вільної рідини, трансудат через підвищену проникність судин, часто зустрічається на ранніх термінах вагітності.

Позаматкову вагітність можна лікувати хірургічним, медикаментозним або вичікувальним шляхом.

Деякі позаматкові вагітності вирішуються спонтанно через регресію або трубний аборт, не завдаючи шкоди пацієнтці. Вичікувальне ведення позаматкової вагітності — це консервативна стратегія, яка полягає у спостереженні та оцінці того, чи продовжує позаматкова вагітність спонтанно та успішно вирішуватися без втручання [10, 12]. Відповідний кандидат для вичікувальної тактики повинен мати позаматкову вагітність без ознак розриву, бути клінічно стабільною та безсимптомною, а також мати стабільне зниження концентрації β -hCG. Подальше спостереження повинно проводитися від одного до трьох разів на тиждень із визначенням β -hCG та ультразвуковим дослідженням за потреби. Це стосується лиш тих жінок, які є гемодинамічно стабільними, мають значення бета-хоріонічного гонадотропіну у сироватці крові менше 1000 МО/л [11, 13]. Вони можуть уникнути використання метотрексату і його побічних ефектів. Але, дослідження показало, що у жінок, які використовують очікувальну терапію, у 3 рази менший ризик повторної позаматкової вагітності, ніж у тих, хто лікувався медикаментозно або хірургічно. Повідомляється, що показники успішності від 47% до 82% залежно від початкового стану пацієнта [12].

Медикаментозне лікування може застосовуватися для пацієнток із позаматковою вагітністю, що не розірвалася, які гемодинамічно стабільні та

мають мінімальні симптоми і низький об'єм вільної внутрішньоочеревинної рідини при ультразвуковому скануванні. Внутрішньом'язове введення метотрексату є найпоширенішим і найуспішнішим методом лікування позаматкової вагітності, який, як правило, вводиться за протоколом одноразової дози.

Метотрексат є антагоністом фолієвої кислоти, який запобігає реплікації ДНК, а також впливає на клітини, якій проліферують у ембріона, який лиш розвивається. Так, дозу цього препарату вводять внутрішньом'язево з розрахунком на площу поверхні тіла (50 мг на м²). Для того, щоб визначити його ефективність, вимірюють рівень β -hCG на 4 і на 7 день після лікування, а потім кожен тиждень до вирішення проблеми. Якщо рівень хоріонічного гонадотропіну зменшився на 15% між 4-м і 7-м днем після лікування, це може вказувати на те, що лікування є неефективним і потрібна друга доза метотрексату. При цьому кожна третя жінка може легкі, побічні ефекти препарату, а саме: нудота, діарея, кон'юнктивіт, стоматит. З серйозних ускладнень це: анафілаксія, мієлосупресія, ураження легенів. Так як метотрексат може спричинювати порушення функції печінки, важливо перед прийомом ліків отримати результат загального аналізу крові, а також контролювати функцію печінки і нирок, якщо до цього є показання [15].

Золотим стандартом лікування позаматкової вагітності, також її розриву є мінімально малоінвазивна хірургія. Лапароскопія – це безпечний, швидкий і ефективний метод лікування. Для цього використовують дві методики: сальпінгоектомія, при якій маткова труба, яка містить позаматкову вагітність, видаляється і сальпінготомія, при якій після видалення позаматкової маси зберігається уражена маткова труба. Другий метод вимагає від хірурга ретельного вилучення невеликої трофобластної маси, при цьому зберігається маткова труба, але такий тип лікування може бути схильним до утримання трофобластної тканини, після чого настає потреба в проведенні сальпінгоектомії. Для жінок з трубною вагітністю та здоровою контрлатеральною трубою сальпінгоектомія є розумним варіантом лікування,

так як, вона мінімізує ризик персистенції позаматкової маси, а також не знижує майбутню фертильність. Але для жінок з патологією маткових труб слід розглянути консервативне лікування із сальпінготомією, якщо вони в майбутньому хочуть зберегти потенціал для природнього зачаття [3, 12].

Лапароскопічний доступ є кращим, ніж відкритий доступ у пацієнта зі стабільною гемодинамікою. Лапаротомія повинна бути зарезервована для пацієнтів, які мають розрив і перебувають у стані гіповолемічного шоку та компрометації.

Висновок. Таким чином, для лікарів важливо вміти діагностувати і правильно лікувати позаматкову вагітність у жінок будь-якого репродуктивного віку, оскільки це має вирішальне значення для зниження материнської смертності та підвищення ефективності лікування. За останні 20 років відбувся великий прогрес у діагностиці та веденні позаматкової вагітності. Однак навіть зараз значна частина позаматкових вагітностей не діагностується вчасно, а у лікарів існують значні відмінності в стратегіях щодо ведення патології. Тому потрібно створювати навчальні програми, які орієнтовані на підвищення навичок у медичних працівників діагностувати та лікувати різні варіанти ектопічної вагітності за допомогою різних методів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Голота В. Я. Визначення факторів ризику, які сприяють настанню ектопічної вагітності / В. Я. Голота, В. О. Бенюк, Л. І. Мартинова // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2002. – № 4. – С. 79–82.
2. Current knowledge of the aetiology of human tubal ectopic pregnancy / J. L. Shaw, S. K. Dey, H. O. Critchley [et al.] // Hum Reprod Update. – 2010. – V.16. P.432–444.
3. The diagnosis and treatment of ectopic pregnancy / F.A. Taran [et al.] // Dtsch Arztebl Int. – 2015. – V.112(41). – P.693-704.
4. Співак А. В. Особливості акушерсько-гінекологічного анамнезу жінок з позаматковою вагітністю залежно від локалізації / А. В. Співак // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2004. – №1. – С. 104–106.

5. Ectopic pregnancy: Review of 80 cases / B.S.K. Kathpalia, C. D.Arora, N. Sandhu [et al.] // Medical Journal Armed Forces India. – 2018. - V. 74 (2). P.172-176.
6. Risk factors for cervical ectopic pregnancy / L.R. Hoyos, S. Tamakuwal, A. Rambhatla [et al.] // Journal of Gynecology Obstetrics and Human Reproduction. V. 49 (10). – 2020:101665.
7. Farquhar C.M. Ectopic pregnancy / C. M. Farquhar // Lancet. – 2005. V.366. – P.583–591.
8. Diagnosis and management of ectopic pregnancy / Elson C.J. [et al.] // Erratum in: BJOG. – 2016. – V.123(13). – P.e15-55.
9. Diagnosis and management of ectopic pregnancy / V.N. Sivalingam, W.C.Duncan, E. Kirk [et al.] // J Fam Plann Reprod Health Care. - 2011. - V.37 (4). P.231–240.
10. Pregnancies of unknown location: consensus statement / G. Condous, D. Timmerman, S. Goldstein [et al.] // Ultrasound Obstet Gynecol. – 2006. -V.28. P.121–122.
11. Human chorionic gonadotropin profile for women with ectopic pregnancy / C. Silva, M.D. Sammel, L. Zhou [et al.] // Obstet Gynecol. – 2006. V.107. – P.605–610.
12. Committee on Practice Bulletins–Gynecology. ACOG practice bulletin no. 191: tubal ectopic pregnancy // Obstet Gynecol. – 2018. - V.131(2). - P.e65-77.
13. Performance of human chorionic gonadotropin curves in women at risk for ectopic pregnancy: exceptions to the rules / Morse C.B. [et al.] // Fertil Steril. 2012. – V.97(1). - P.101-6.e2.
14. Diagnostic dilemma in ovarian pregnancy: a case series / J. Begum [et al.] // J Clin Diagn Res. – 2015. – V.9(4):QR01-3.
15. Comparison of single-dose and two-dose methotrexate protocols for the treatment of unruptured ectopic pregnancy / K. Gungorduk [et al.] // J Obstet Gynaecol. – 2011. – V.31(4). – P.330-334.

**ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТА ЧИННИКИ,
ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЙОГО ЗМІНИ**

**Пірвердієва Ірина Сергіївна
Яремина Ірина Василівна**

асистенти кафедри
соціальної медицини та організації охорони здоров'я

**Бойко Валерія В'ячеславівна
Ассефа Анастасія Вургесаївна**

студентки

Вінницький національний медичний університет

ім. М. І. Пирогова

м. Вінниця, Україна

Анотація: Здоров'я це основа життєдіяльності кожної людини, що характеризується відповідним гомеостазом, злагодженою роботою усім систем і органів, взаємозв'язком із навколишнім середовищем і, найголовніше, відсутністю хронічних або гострих захворювань, які погіршують його стан. Внаслідок цього у організмі відбуваються послідовні пристосувально-адаптивні зміни відповідно до факторів оточення, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

Ключові слова: здоров'я, гомеостаз, профілактика, фактори, соціум, благополуччя, комунікація

Здоров'я людини в цілому залежить від поєднання соціальних, психічних, духовних і фізичних чинників, які на неї впливають. Так як кожна людина є особистістю, яка росте, розвивається, працює і реалізується в соціумі, соціальне благополуччя є важливим елементом у досягненні здоров'я. Людина є соціально здоровою, обираючи певну роль у суспільстві, усвідомлюючи і відповідаючи за наслідки своїх дій. Фізичне здоров'я полягає не лише у відсутності фізичних дефектів та захворювань, але і у повноцінному

функціонуванні усіх органів і систем в організмі, наявності стійкого імунітету, а також високих адаптивно-приспосувальних можливостей організму. Основою психічного здоров'я слугує відчуття душевного комфорту, яке виникає на тлі задоволення своїх біологічних, соціальних, емоційних потреб. Психічне здоров'я містить у собі формування адекватної самооцінки, індивідуальності, розуміння власних почуттів і емоцій, їх правильну інтерпретацію, а також наявність мети і сенсу життя, здатність до самокритики і самовдосконалення. Фізична, соціальна і психічна складові здоров'я нерозривно взаємопов'язані. При зміні психічного стану слідом за емоційно-когнітивними ознаками спостерігаються фізіологічні прояви. Наприклад, відчуття тривоги, пригнічений настрій чи апатичний стан зазвичай супроводжується швидкою втомлюваністю організму, зміною апетиту, головними болями, безсонням або навпаки пересипанням, що в свою чергу приводить до труднощів у комунікації з людьми. Духовне здоров'я – одна із основних складових, яка полягає у самопізнанні і самовдосконаленні, формуванні власних поглядів на фундаментальні речі. Вибір власної віри, визначення своїх життєвих цінностей та ідеалів, мети існування розвиває людину як особистість і сприяє формуванню здорових стосунків у соціумі. Незважаючи на важливість та значну роль фізичної, соціальної, психічної та духовної складових здоров'я, необхідно зазначити, що значний вплив мають чинники, які діють на організм не прямо, а опосередковано. Це :

-соціально-економічні фактори, до яких відносяться житлові умови, в яких перебуває людина, тип харчування, спосіб відпочинку, умови праці.

-соціально-біологічні, такі як : стать, вік, спадкові захворювання та обтяжений анамнез.

-екологічні фактори та стан навколишнього середовища, мається на увазі ступінь забруднення та зміни екології, які погіршуються майже кожного року. Деталізуючи соціально-економічні фактори, зазначаємо, що спосіб життя, наявність шкідливих звичок, постійний стрес , гіподинамія, тип та спосіб харчування мають впливають на підвищення або зниження загального стану

здоров'я. Задля адекватної діяльності організму, необхідна злагоджена робота органів та систем, надходження у достатній кількості поживних речовин, які виступають як будівельний матеріал. Значне погіршення якості харчування та вживання надмірної кількості жирів, вуглеводів, дефіцит білків призводить до розвитку метаболічних змін, що мають однозначно негативний вплив на стан здоров'я особи. Щодо умов праці та проживання людини, зазначаємо, що наявність адекватного розподілу відпочинку та роботи покращує загальний самопочуття. Соціально-біологічні фактори є невід'ємною частиною стану здоров'я. Похилий вік та обтяжений спадковий анамнез ускладнює перебіг гострих та хронічних захворювань. Щодо статі, то є пряма залежність розвитку певних порушень як чоловічого, так і жіночого організму. Екологія грає значну роль в становленні здорового організму. Забруднення повітря токсичними та канцерогенними речовинами через роботу виробництв, зміни складу питної води, підвищенні дози випромінювання – погіршують життєдіяльність та призводять до ускладнень при захворюваннях. Виходячи з даних тверджень, зазначаємо, що основним завданням закладів охорони здоров'я виступає формування такого способу життя, що зміг би зберегти та покращити власне самопочуття. На даний час застосовують такі методи дослідження стану здоров'я населення: статистичний, соціологічний, екологічний, дані епідеміологічного анамнезу, психологічний. Їх основою є кореляційно - регресивний та системний аналізи. Основною метою застосування перелічених методів є можливість підвищення показників здоров'я, його зміцнення, зниження негативного впливу соціально-економічних, соціально-біологічних, екологічних чинників та поширення ідеї здорового способу життя.

Висновки: Отже, на формування здоров'я людини впливає сукупність факторів, які доповнюючи один одного визначають стан організму. Важливою є необхідність запровадження методів поліпшення стану здоров'я серед населення:

- Проведення оздоровчих профілактичних заходів

- Пропаганда здорового способу життя
- Своєчасне виявлення та лікування гострих і хронічних захворювань
- Усунення негативного впливу екологічних факторів

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Апанасенко Г. Л. Експрес-скрининг уровня соматического здоровья детей и подростков / Г. Л. Апанасенко // Эволюция биоэнергетики и здоровья человека. – Санкт-Петербург : Петраполис, 1992. – С. 107–121.

2. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / И. И. Брехман. – Москва : ФиС, 1990. – 208 с.

3. Булич Е. Г. Концептуальні основи здоров'я і хвороби / Е. Г. Булич, І. В. Муравов // Матеріали 1-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Роль фізичної культури в здоровому способі життя». – Львів : ЛДМУ, 1995. С. 94–95.

4. Амосов Н. М. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья. Человек и общество / Н. М. Амосов. – Донецк : Сталкер, 2002. – 464 с.

5. Белов В. И. Валеология: здоровье, молодость, красота, долголетие / В. И. Белов, Ф. Ф. Михайлович. – Москва : Недра коммюникейшенс Лтд, 1999. 664 с.

**ПРОГЕСТЕРОН В ЛІКУВАННІ ТА ПРОФІЛАКТИЦІ
ЗАГРОЗЛИВИХ ВИКИДНІВ**

Приймак Світлана Григорівна,

к.мед.н., асистент кафедри
акушерства та гінекології

Черпак Тамара Романівна

Студент

Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

Анотація. Викидень називають ще спонтанним абортom. Згідно зі статистикою, це найбільш поширений тип переривання вагітності. Наукові дослідження свідчать, що від 10 до 25% вагітностей закінчуються викиднем. Прогестагенні препарати часто призначають для запобігання втрати вагітності. Гестагени впливають на імплантацію, баланс цитокінів, активність природних клітин-кілерів, вивільнення арахідонової кислоти та скорочувальну здатність міометрія. Таким чином, гестагени використовувалися на всіх стадіях вагітності, включаючи підтримку лютеїнової фази до вагітності, загрозливий викидень, звичний викидень і для запобігання передчасних пологів. Кілька невеликих досліджень показали, що додавання прогестерону може знизити ризик викидня у жінок із звичним або загрозливим викиднем. Мета даної роботи – вивчити вплив застосування вагінального мікронізованого прогестерону в першому триместрі на перебіг вагітності і профілактику повторних та загрозливих викиднів.

Ключові слова: вагітність, викидень, кровотечі, гестагени, прогестерон, плацебо-коньольовані дослідження, PROMISE, PRISM, плацебо, вагінальний мікронізований прогестерон, живонародження.

Матеріалами для дослідження були 2 великих, високоякісних, багатоцентрових плацебо-контрольовані дослідження, одне з яких було

націлено на жінок з неоясненими повторними викиднями (випробування PROMISE [PROgesterone in recurrent MIScarriageE]) і інші, націлені на жінок із кровотечею на раних термінах вагітності (дослідження PRISM [PRogesterone In Spontaneous Miscarriage]). Дослідження PROMISE вивчало 836 жінок із 45 лікарень. Дослідження PRISM вивчило 4153 жінки з 48 лікарень. Жінки були розділені на 2 групи, одна з яких отримувала лікування вагінальним мікронізованим прогестероном у дозі 400 мг двічі на день, а інша група отримувала плацебо.

Дослідження PROMISE виявило на 3% більше живонароджених при застосуванні прогестерону, але зі значною статистичною невизначеністю. Дослідження PRISM виявило на 3% більше живонароджених при застосуванні прогестерону, але зі значенням $P = 0,08$. Лікування вагінальним мікронізованим прогестероном у дозі 400 мг двічі на день було пов'язане зі збільшенням рівня живонароджуваності відповідно до кількості попередніх викиднів. Для підгрупи жінок з 1 або більше викиднями в анамнезі та поточною кровотечею під час вагітності рівень народжуваності становив 75% (689/914) з прогестероном проти 70% (619/886) з плацебо (різниця в частоті 5%; коефіцієнт ризику 1,09, 95% довірчий інтервал 1,03-1,15; $P=0,003$). Користь була більшою для підгрупи жінок з 3 або більше попередніми викиднями та поточною кровотечею під час вагітності; рівень живонародження становив 72% (98/137) з прогестероном проти 57% (85/148) з плацебо (різниця в показниках 15%; співвідношення ризиків 1,28, 95% довірчий інтервал 1,08-1,51; $P=0,004$).

Таким чином, жінкам з викиднями в анамнезі, які мають кровотечу на раних термінах вагітності, рекомендовано використання вагінального мікронізованого прогестерону 400 мг двічі на день.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акушерство і гінекологія: у 2 книгах. Книга 1. Акушерство: підручник / В. І. Грищенко, М. О. Щербина, Б. М. Венцківський та ін. — 4-е видання.

2. Micronized vaginal progesterone to prevent miscarriage: a critical evaluation of randomized evidence: стаття/ Arri Coomarasamy, Adam J Devall, Jan J Brosens, Siobhan Quenby, Mary D Stephenson.

3. Progestogens and pregnancy loss: стаття/ H J A Carp

4. Progestogen for preventing miscarriage in women with recurrent miscarriage of unclear etiology: стаття/ David M Haas, Taylor J Hathaway, Patrick S Ramsey.

**СТРЕС ЯК ЕТІОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ДЕБЮТУ
ТА ЗАГОСТРЕННЯ ДЕРМАТОЗІВ**

Саленкова Олена Анатоліївна

Асистент кафедри
інфекційних хвороб та клінічної імунології

Захарова Анна Олексіївна

Білопольська Марія Ігорівна

Студентки

Медичний факультет

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація: Захворювання шкіри та підшкірної клітковини, не дивлячись на сучасні методи їх діагностики та лікування, залишаються широко розповсюдженою проблемою серед населення. На виникнення дерматозів впливають різноманітні фактори: генетична схильність, стать, вік, географічне положення, клімат, соціально-економічне становище, звички та стрес. Погіршення психоемоційної сфери, що викликано війною, відіграє важливу роль у патогенезі різноманітних дерматологічних захворювань, їх рецидивах та впливає на ефективність лікування. Найбільш виснажливими для пацієнтів є atopічний та себорейний дерматит, кропив'янка, акне та простий герпес.

Ключові слова: дерматози, стресогенний чинник, ураження шкірного покриву, поширеність, якість життя.

Вступ. Захворювання шкіри – одна з найактуальніших проблем у сучасній медицині. Дерматози – це гострі або хронічні патологічні стани шкіри та її придатків, які характеризуються ураженням покриву або появою висипки [1]. Простежується збільшення кількості хворих на дерматози та, згідно з науковими прогнозами, тенденція до більш тяжкого їх клінічного перебігу [2].

Такі стани як стрес, депресія та тривога, що супроводжують суспільство останні 10 місяців, спричиняють розвиток дерматологічних захворювань та загострення наявних проблем шкіри [3]. Двома основними ланками реакції на стресові фактори є активація гіпоталамо-гіпофізарно-наднирничкової системи та симпатичної нервової системи, в результаті вивільняються катехоламіни, кортизол та нейропептиди, що посилюють запалення шкіри та свербіж, порушують функцію шкірного бар'єра, погіршують загоєння ран і пригнічують імунітет [4]. Гормон стресу впливатиме на надмірне вироблення жиру в шкірних залозах, що призводить до закупорки вивідних проток і появи висипки. Каскад подій супроводжується порушенням мікрофлори кишківника, що викликає внутрішнє запалення та проявляється такими дерматозами як акне, екзема та загостренням псоріазу [5]. Стрес має безпосередній вплив на імунну систему, що робить шкіру більш реактивною та чутливою й викликає висипання, кропив'янку та почервоніння.

Мета дослідження. Вивчити роль стресу як етіологічного чинника дерматологічних захворювань задля подальшої раціональної та ефективної лікувальної тактики.

Матеріали та методи. Для виконання роботи було проведено огляд сучасних українських й іноземних наукових джерел та статистичний аналіз. Проанкетовано 92 людини (n=92), що мають стрес на фоні повномасштабного вторгнення.

Результати. За результатами анкетування виявлено, що 21,7% (n=20) респондентів мали рецидиви наявних в анамнезі дерматологічних захворювань, серед них: атопічний (40%) та себорейний (60%) дерматити. Зауважимо, що 30,4% (n=28) із загальної кількості анкетованих стикалися із загостренням акне на фоні стресу під час війни. Щодо показників уперше діагностованих дерматологічних захворювань можна навести наступне: вірусні дерматози - у 17,4% (n=16) опитаних був дебют простого герпесу; 4,3% (n=4) респондентів відзначають виникнення паразитарних дерматозів, а саме - демодекозу; у 17,4% (n=16) та 4,3% (n=4) опитуваних виникли алергічні захворювання шкіри та

кропив'янка відповідно; 8,7% (n=8) респондентів відмітили появу мікозів, що було підтверджено лабораторно методами зішкрябу та мікроскопії. Випадків дебюту піодермій та дерматозів нез'ясованої етіології не виявлено. З-поміж клінічних симптомів, що з'явилися за останні 10 місяців, 26,1% (n=24) опитуваних відмічають свербіж та почервоніння шкірних покривів, а 8,7% (n=8) печіння та біль. Важливо зазначити, що 34,8% (n=32) учасників дослідження відмічають погіршення стану шкірного покриву під час війни, а саме: збільшення площі уражень, посилення інтенсивності висипань, появу свербіжів.

Висновок. Виявлено, що стрес є провокаційним фактором дебюту простого герпесу, демодекозу, кропив'янки й мікозів, та рецидивів таких дерматозів як акне, себореїчний та атопічний дерматит.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Mea A, Weinberg. Diagnosis and Treatment of Acute Inflammatory Dermatoses. *US Pharm.* 2009;34(4):HS-1-HS-6;
2. Mehrmal S, Uppal P, Giesey RL, Delost GR. Identifying the prevalence and disability-adjusted life years of the most common dermatoses worldwide. *J Am Acad Dermatol.* 2020 Jan;82(1):258-259. doi: 10.1016/j.jaad.2019.09.066. Epub 2019 Oct 1. PMID: 31585146;
3. Passeron T, Zouboulis CC, Tan J, Andersen ML, Katta R, Lyu X, Aguilar L, Kerob D, Morita A, Krutmann J, Peters EMJ. Adult skin acute stress responses to short-term environmental and internal aggression from exposome factors. *J Eur Acad Dermatol Venereol.* 2021 Oct;35(10):1963-1975. doi: 10.1111/jdv.17432. Epub 2021 Jun 24. PMID: 34077579; PMCID: PMC8519049;
4. Peters EM. Stressed skin?-a molecular psychosomatic update on stress-causes and effects in dermatologic diseases. *J Dtsch Dermatol Ges.* 2016 Mar;14(3):233-52; quiz 253. doi: 10.1111/ddg.12957. PMID: 26972185;
5. Evers AWM, van Beugen S. How stress affects the skin: from designs to mechanisms. *Br J Dermatol.* 2021 Jul;185(1):12-13. doi: 10.1111/bjd.20397. Epub 2021 Jun 11. PMID: 34114221; PMCID: PMC8361690.

**АСПЕКТИ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ВПЛИВУ ПРИ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ ПЛЕЧОВОГО СУГЛОБА**

Сивенко Олена Леонідівна

Асистент кафедри фізичної та реабілітаційної
медицини, фізичної терапії, ерготерапії

Путненко Іван Олександрович

Студент

Харківський національний медичний університет

Анотація: Патологія нестабільності плечового суглоба, фактори, що впливають на данну патологію, статистичні данні про патологію, тестування та реабілітація різних видів плечової нестабільності, профілактика при нестабільності плечового суглоба, фактори, що впливають на ускладнення плечової нестабільності.

Ключові слова: Нестабільність плечового суглоба, види, діагностика і реабілітація.

Введення. Нестабільності плечового суглобу виникає за рахунок структурних та неструктурних змін анатомо-функціональних компонентів тканин, що формують та оточують суглоб.

Передня нестабільність виникає у 90 - 95% людей, при якій патологічний механізм розвивається внаслідок того, що головка плечової кістки зміщується вперед під ростральний відросток лопатки. Серед причин виникнення зсуву плечового суглобу основними є різкий рух верхньою кінцівкою, удар в плече або падінням на витягнуту руку.

Задня нестабільність - дана патологія виникає під час різкого травмуючого впливу значної сили на плечовий суглоб, в тому числі як прояв політравматичного ушкодження організму людини, в основному, внаслідок дорожньо-транспортній аварії. При цьому головка суглоба заходить за

суглобовий відросток лопатки. Задня нестабільність діагностується не так часто.

Нижня нестабільність складає всього 1% усіх випадків плечової нестабільності. При цьому головка плечової кістки зміщується вниз. Особливо характерні важкі ушкодження м'яких тканин.

Структурні причини нестабільності плечового суглобу можна усунути за допомогою хірургічного втручання, але неструктурні причини, такі як зміна нервово-м'язового контролю в ротаторній манжеті, слід усувати консервативно. Метою цієї роботи є опис функціональної реабілітації при нестабільності плечового суглоба [1, с. 56].

Експертиза. Оскільки клінічний синдром нестабільності плечового суглобу може бути спричинений порушенням капсуло-лабрального комплексу, м'язового контролю та регуляції центральної або периферичної нервової системи, ретельний клінічний огляд, окрім плечового суглобу, також повинен включати аналіз функціональних змін в загальній поставі пацієнта, тести на загальну в'ялість м'язів плеча, дискінезію м'язів, які кріпляться до лопатки, особливо підлопатковий, великий і малий круглий м'яз, пропріорецепцію та стабільність у всьому кінетичному ланцюзі. Велику діагностичну цінність мають функціональні м'язові тести на виявлення передньої та задньої нестабільності та тести, які використовуються для виявлення цілісності ротаторної манжети для точного виявлення структурного анатомічного елемента, який є причиною розвитку нестабільності плечового суглобу.

Нестабільність м'язової структури включає аномальну активацію великих м'язів і одночасне пригнічення нормальної функціональної здатності ротаторної манжети плечового суглобу. Нестабільність м'язової структури може бути клінічно очевидною, але може бути прихованою, вимагаючи динамічної електроміографії для підтвердження діагнозу.

Пацієнти з нестабільною м'язовою структурою мають специфічний підйом руки та, як одну з діагностичних ознак, - внутрішню ротацію, що пов'язана з надмірною активністю найширшого м'яза спини та/або великого

грудного м'язу при гальмуванні підостної, нижньої трапецієподібної, передньої зубчастої та задньої дельтоподібної м'язів [2, с. 118].

Функціональна реабілітація. Фізична функціональна реабілітація зосереджена на збереженні сили та витривалості м'язів і має стосуватися перенавчання моделей рухів, спрямованих на функціональні завдання, які виконує суглоб: відведення, приведення, згинання. Повторення, швидкість і навантаження можна змінювати. Потрібно виконувати вправи на активацію триголового м'язу плеча: віджимання від вертикальної чи горизонтальної поверхні або вправи з підкиданням м'яча. Пліометричні вправи можуть допомогти передати енергію від ніг і тулуба до верхніх кінцівок, як від передачі грудьми двома руками, футбольні кидки згори та кидки з боку в бік [3, с. 2, 4, с. 8]. Легкі швейцарські м'ячі або м'ячі, що відбиваються від трамплів, можна використовувати для підвищення швидкості та витривалості, а медичні м'ячі можна використовувати для силових тренувань.

Пропріорецептивна нервово-м'язова фасилітація корисна для досягнення стабільності та контролю над функціональними патернами, що відновлюють діапазон активних рухів у суглобі. Глобальний реабілітаційний вплив на м'язи верхніх кінцівок потрібно об'єднати з вправами не тільки на м'язи цього кінетичного ланцюга, а й поєднати з фізичними вправами, такими, як кроки та присідання на одній нозі, для відновлення та зміцнення загального фізіологічного шаблону руху.

Профілактика. Для профілактики повторних ушкоджень необхідно виконувати комплекс терапевтичних вправ, що індивідуально призначаються реабілітологом, робити розминку до і після тренування, дозувати навантаження на суглоб, а при наявності захворювань шийного відділу хребта, своєчасно їх лікувати.

Висновок. Пацієнтам з ознаками ненормальної, патологічної активації м'язів, призначаються вправи для стабілізації та правильного постурального вирівнювання рухів у плечовому суглобі [5, с. 3]. Якщо не виконувати рекомендації стосовно лікувально-реабілітаційного впливу, можливий розвиток

ускладнень, а саме зісковзування головки плечової кістки з суглобової западини, вивихів або підвивихів.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Lewis A, Kitamura T, Bayley JIL. Mini symposium: shoulder instability (ii). The classification of shoulder instability: new light through old windows! *Curr Orthop* 2004;18:97–108.

2. Kim S. H., Ha K. I., Jung M. W., et al. Accelerated rehabilitation after arthroscopic Bankart repair for selected cases: a prospective randomized clinical study. *Arthroscopy* 2003;19:722–31.

3. Burkhart S. S., Morgan C. D., Kibler W. B. The disabled throwing shoulder: spectrum of pathology Part III: The SICK scapula, scapular dyskinesis, the kinetic chain, and rehabilitation. *Arthroscopy* 2003;19:641–61.

4. Wilk K. E., Meister K., Andrews J. R. Current concepts in the rehabilitation of the overhead throwing athlete. *Am J Sports Med* 2002;30:136–51.

5. Malone A. A., Jaggi A., Calvert P. T., et al. Muscle patterning instability- classification and prevalence in reference shoulder service. In: Norris T. R, Zuckerman J. D., Warner JJP, Lee Q. T, eds. *Surgery of the shoulder and elbow: an international perspective*. Illinois, USA: American Academy of Orthopaedic Surgeons, 2006. Section 7.

ПРОЦЕСИ ЛІПОПЕРОКСИДАЦІЇ ПРИ ТУБЕРКУЛЬОЗІ ЛЕГЕНЬ

Сливка Віктор Іванович,

к. мед. н., доцент

Дуда Карина Володимирівна,

Луцьков Іван Анатолійович

студенти медичного факультету №1

Буковинський державний медичний університет,

м. Чернівці, Україна

Процеси ліпопероксидації змінюють структуру та фосфоліпідний склад мембран клітин, що негативно впливає на клітинну імунну відповідь внаслідок ушкодження механізмів передачі інформації від позаклітинних регуляторів до внутрішньоклітинних ефекторних систем.

Регуляція ПОЛ здійснюється через систему антиоксидантного захисту - антикисневими, антирадикальними та антиперекисними механізмами. Порушення рівноваги між процесами ліпопероксидації та антиоксидантною системою призводить до лавиноподібної реакції переокиснення, яка закінчується загибеллю клітини [4, 7].

Серед факторів антиоксидантного захисту найважливішими є антирадикальні ферменти. Супероксиддисмутаза (СОД) здійснює рекомбінацію супероксиданіон-радикалів з утворенням перекису водню та кисню. За її відсутності дисмутація супероксидних радикалів призводить до утворення перекису та найбільш агресивної форми кисневих радикалів - синглетного кисню [2, 4]. Регуляція активності СОД здійснюється редокс-системою клітини [3, 10], що запобігає лізису еритроцитів, забезпечує стабільність мембран та форми еритроцитів, а також регулює функціональну активність тромбоцитів при згортанні крові. Антиоксидантна функція СОД у біологічних середовищах особливо важлива при станах, пов'язаних з інтенсивною генерацією активних форм кисню [8, 14].

Глутатіонпероксидаза (ГПО) - фермент, який інактивує перекис водню, гідроперекиси жирних кислот, перекиси білкового та нуклеїнового походження,

кумен- і третбутилгідроперекиси та інші органічні перекиси. Біологічна роль глутатіонпероксидази полягає в захисті мембранних структур клітини від активних форм кисню та продуктів ліпопероксидації при патологічних процесах [2, 14].

У пацієнтів із захворюваннями легень виявлено зниження активності СОД, причому ступінь її пригнічення залежала від нозологічної форми. Встановлено, що зміни активності СОД при туберкульозі легень залежать від характеру процесу: при вогнищевому туберкульозі відмічається збільшення активності ферменту, а при інфільтративному - її зниження [5, 1].

У комплексному лікуванні хворих на туберкульоз легень в останні роки використовуються антиоксиданти, зокрема, натрію тіосульфат, α -токоферол [9]. Застосування цих засобів зумовлено саме тим, що при туберкульозі встановлено підсилення ПОЛ у крові з порушенням систем антирадикального захисту. У хворих на інфільтративний туберкульоз легень інтенсифікація ліпопероксидації відбувається за різкого зниження активності СОД, що свідчить про декомпенсацію антирадикального захисту клітин. Застосування при туберкульозі сумісно з хіміопрепаратами α -токоферолу, вітаміну С або натрію нуклеїнату підвищує ефективність лікування, поліпшує суб'єктивні та об'єктивні показники зовнішнього дихання, помітно покращує ефективність лікування з нормалізацією порушеної рівноваги в системі ліпопероксидація - антиокиснювальна активність [6, 12].

Варто зазначити, що деякі протитуберкульозні препарати здатні провокувати ПОЛ. Встановлено, що профібротична дія ізоніазиду пов'язана з властивістю гідразину (продукту перетворення ізоніазиду в організмі) пригнічувати активність каталази [14].

Ізоніазид викликає додаткову активацію ліпопероксидації, що зумовлено трансформацію субстратної активності моноамінооксидази, яка при цьому набуває властивостей лізиноксидази - ферменту, що формує зрілий колаген - основу фіброзних змін. Крім того, ізоніазид пригнічує активність піридоксалькінази, внаслідок чого відбувається накопичення піридоксалу в

організмі, який стимулює лізиноксидази. Оскільки в профібротичні дії ізоніазиду бере участь інтенсифікація ліпопероксидації, можна розраховувати, що застосування антиоксидантів буде послаблювати цей ефект [11, 13].

У хворих на інфільтративний туберкульоз легень електронографічно виявили структурні зміни МБТ, що виникли під впливом сироватки крові хворих, які отримували тільки антиоксиданти (α -токоферол і натрію тіосульфат). Ушкоджувальний вплив антиоксидантів на МБТ підтверджує їх потенціуючий ефект щодо дії антибактеріальних препаратів. Автори останньої роботи вказують, що застосування двох антиоксидантів у комплексному лікуванні хворих на інфільтративний туберкульоз легень дозволяє зменшити кількість антибактеріальних препаратів. При цьому досягається скорочення строків припинення бактеріовиділення і підвищення частоти загоснення порожнини розпаду (у поєднанні з традиційними методами терапії).

Доведено, що система антиоксиданти - ліпопероксидази бере активну участь у патогенезі розвитку у хворих на туберкульоз легень побічних нейротоксичних реакцій на антибактеріальні препарати, що свідчить про доцільність застосування антиоксидантів у комплексному лікуванні [6]. Найбільший ефект досягається при використанні двох антибактеріальних препаратів у комплексі з двома антиоксидантами [11, 14].

При вогнищевому туберкульозі легень відбувається пригнічення окиснювального фосфорилування та активізація утворення енергії анаеробним шляхом, але без активації ПОЛ. Водночас у хворих на інфільтративний і фібрознокавернозний туберкульоз легень глибокі порушення внутрішньоклітинного метаболізму супроводжуються збільшенням інтенсивності ПОЛ за зниження антиоксидантного потенціалу крові. Під впливом хіміотерапії, в міру клінічного покращання стану хворих, виявляється тенденція до підвищення активності енергетичних ферментів та ПОЛ [2].

У хворих на інфільтративний туберкульоз легень до лікування спостерігав значну активацію ПОЛ, що призводило до збільшення рівня дієнових кон'югатів за пригнічення ферментів антирадикального захисту [7]. У

процесі лікування інтенсивність ліпопероксидації дещо зменшувалася, але не нормалізувалася, що вказує на доцільність додаткового застосування антиоксидантних препаратів

Зв'язок ПОЛ із механізмами ушкодження легеневої тканини при туберкульозі підтверджений експериментально: у плазмі крові щурів через три тижні після зараження тварин МБТ спостерігалось достовірне збільшення вмісту малонового альдегіду з максимальним його підвищенням на шостому тижні спостереження. Рівень α -токоферолу був зменшений у всі строки досліджу, особливо в період максимальної інтенсивності патологічного процесу в легенях [13]. Встановлено, що в процесі розвитку специфічного запалення різко зростає загальна інтенсивність окиснювального метаболізму в альвеолярних макрофагах, у тому числі, кисневого вибуху, що реалізується при зустрічі з МБТ [14]. На етапі сформованої протитуберкульозної резистентності організму щурів, яка документована початком інволюції специфічних змін, стабільність системи ліпопероксидація-антирадикальний захист при високому рівні окиснювального метаболізму у фагоцитах забезпечувалася збільшенням активності супероксиддисмутази за нормальних або знижених значеннях активності каталази [8].

Узагальнюючи дані літературні зазначимо, що одним із важливих ранніх зсувів, які супроводжують розвиток патогенетичних змін при туберкульозі легень, є гіпоксія тканин. Причини, що призводять до розвитку кисневої недостатності та енергетичного дисбалансу при туберкульозі, полягають у безпосередньому ураженні легеневої тканини патологічним процесом.

Вивчення динаміки кислотно-лужного стану крові у вперше виявлених хворих показало, що ступінь прояву ацидотичних зсувів пропорційна туберкульозній інтоксикації.

Про це свідчать і результати експериментальних досліджень, які вказують на порушення дихальної функції мітохондрій легень та печінки, а також постійне зменшення спряженості окиснення та фосфорилування у заражених тварин.

Причиною порушення мітохондріальної функції може бути і посилення процесів пероксидного окиснення ліпідів, яке ініціюється як розвинутою гіпоксією, так і туберкульозною інтоксикацією. Однією з важливих причин зниження доставки кисню та наростання гіпоксії є ушкодження мікроциркуляторного русла в зоні запалення та розвиток фіброзу. Порушення мікроциркуляції підтримується змінами в системі згортання крові, які найбільш виражені у фазі інфільтрації [9].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутов Д. О. Зміни деяких показників оксидантно-антиоксидантної системи у хворих на вперше діагностований деструктивний туберкульоз легень при застосуванні органозберігаючої фармакотерапії / Д. О. Бутов // Експерим. і клін. мед. – 2019. – № 4. – С. 53-56.
2. Бялик И. Б. Полихимиотерапия больных деструктивным туберкулезом / И. Б. Бялик // Укр. пульмонол. ж. – 2013. – № 1. – С. 42-46.
3. Грищук Л. А. Динаміка перекисного окиснення ліпідів та антиоксидантного захисту в щурів при гострому ураженні легень / Л. А. Грищук, М. І. Марущак // Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. 2019. – № 2. – С. 16-19.
4. Жадан В. М. Оцінка деяких показників оксидантно-антиоксидантної системи у хворих на ідіопатичні інтерстиціальні пневмонії / В. М. Жадан // Туберкульоз, легеневі хвороби, ВІЛ-інфекція. – 2019. – № 2. – С. 34-36.
5. Особливості перекисного окиснення білків у пацієнтів з ВІЛ/СНІД-асоційованим туберкульозом, у порівнянні з хворими на туберкульоз і ВІЛ/СНІД / О. А. Растворов, А. В. Абрамов, І. Ф. Беленічев [та ін.] // Запоріж. мед. ж. – 2018. – Т. 13, № 3. – С. 34-37.
6. Отчич О. О. Оцінка окремих показників прооксидантно-антиоксидантної рівноваги крові при застосуванні хіміоозонотерапії деструктивних форм туберкульозу легень / О. О. Отчич, К. Д. Мажак, Д. І. Санагурський // Біологічні Студії. – 2017. – Т. 4. – № 3.

C. 45-54.

7. Показники перекисного окиснення ліпідів у хворих на неалкогольний стеатогепатит при застосуванні антигомотоксичних препаратів / О. Я. Бабак, Г. Д. Фадєєнко, В. М. Фролов, Л. Ю. Гришко // Укр. морфол. альманах. – 2015. Т. 8, № 4. – С. 3-8.

8. Процеси перекисного окислення ліпідів та стан активності супероксиддисмутази у хворих на хронічне обструктивне захворювання легень з вторинною імунною недостатністю / І. С. Лемко, М. Л. Габор, Д. В. Решетар [та ін.] // Укр. пульмонолог. ж. – 2016. № 3. – С. 20-22.

9. Сиренко И.А. Состояние перекисного окисления липидов у детей и подростков с активным туберкулёзом органов дыхания / И. А. Сиренко, С. А. Шматько // Укр. пульмон. журн. – 2014. – № 1. – С. 40-42.

10. Analysis of the local kinetics and localization of IL-1 alpha/tumor-necrosis factor-alpha and transforming growth factor-beta, during the course of experimental pulmonary tuberculosis / R. Hernandez-Pando, H. Orozco, K. Arriga [et al.] // Immunology. – 2006. – V. 90, № 4. – P. 607-617.

11. Chemotheraple evaluation of pulmonary tuberculosis patients with a complication of hepatic dysfunction / I. Shlchi, A. Sato, K. Chlda [et al.] // Kek-kaku. 2020. – V. 66, № 4. – P. 19-27.

12. Involvement of Tachykinin NK1 Receptor in the Development of Allergen-induced Airway Hyperreactivity and Airway Inflammation in Conscious, Unrestrained Guinea Pigs / M. Schuling, A.B. Zuidhof, J. Zaagsma, H. Meurs // Amer. J. Respir. Crit. Care Med. – 2019. – V. 159. – P. 423-430.

13. Nakanishi S. Mammalian tachykinin receptors / S. Nakanishi // Annu. Rev. Neuro-sci. – 2021. – V.14. – P.123-136.

14. Substance P and beta-endorphin-like immunoreactivity in lavage fluid of subjects with and without allergic asthma / K. Neiber, C.R. Baumgarten, R. Rathsack [et al.] // J. Allergy Clin. Immunol. – 2020. – V. 90. – P. 646-654.

ПРОБЛЕМИ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ВАГІТНОСТІ ТА ПОЛОГІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Солодка Ольга Сергіївна,
студентка

Печеряга Світлана Володимирівна,
к.мед.н., асистентка кафедри акушерства,
гінекології та перинатології
Буковинський державний медичний університет
м. Чернівці, Україна

Анотація. Війна є величезним стресовим чинником, особливо для вразливих категорій населення, значну частину яких складають вагітні жінки. Цей вплив можна поділити на психологічний та фізіологічний, так як в деяких місцевостях вагітні мають обмежений доступ не тільки до психологічної підтримки, але й до медичної допомоги, або й до забезпечення таких основних фізіологічних потреб людини, як їжа, сон та комфортні умови проживання. В статті показаний вплив війни на вагітність та ведення вагітності в умовах військового часу.

Ключові слова: вагітність, війна, народження, стрес.

Вступ. При вивченні теми нами було помічено, що вона недостатньо обговорена на офіційному рівні. Так, від МОЗ України на офіційному сайті була викладена коротка стаття, куди можуть звертатися вагітні в умовах воєнного часу, що потрібно мати при собі, а також повідомлено про наявність забезпечення безкоштовних пологів у лікарнях [1]. На всеукраїнському та міжнародному рівні, на популярних інтернет-ресурсах, де публікуються наукові статті та дослідження в галузі медицини, нами не було виявлено досліджень подібного спрямування.

Обговорення. Вивчаючи цю тему, ми помітили такі часті запити, як пов'язані із народженням дитини при переселенні в іншу область та як діяти, якщо довелося народжувати в укритті [2, 3, 4, 7]. Також дуже частими

проблемами стали ті, які пов'язані з викиднями та із грудним вигодовуванням немовлят [3].

В умовах військового стану працює понад 300 медичних закладів, де можуть прийняти пологи та надати вагітній всю необхідну медичну допомогу. За даними НСЗУ, на Львівщині та Одещині їх найбільше, дещо нижче по кількості стоять Вінничина, Черкаська та Дніпропетровська область [1]. Також МОЗ повідомляє, що обмінна карта, посвідчення особи та речі для жінки, її дитини все ще бажано мати, але медична допомога при пологах вагітній буде надана в будь-якому разі, навіть при відсутності чогось із переліку, і вона буде безкоштовною [1, 4]. Таким чином, ведення вагітності та пологів у пологових відділеннях навіть у військовий час є досить комфортними та забезпеченими державою [1, 4].

У деяких лікарнях укриття обладнали з пологовими залами та палатами для неонатологічної допомоги, проте є ще досить багато тих, кому довелося народжувати у звичайних бомбосховищах [3]. Це явище є достатньо частим в умовах постійних повітряних тривог, тому при дослідженні теми нами було виявлені статті з порадами, що робити, якщо роділля народжує в нетиповому місці, як вести такі пологи, як її підтримати та інші важливі поради, проте, вони висвітлені частіше в ЗМІ та окремих блогах [2, 4, 5, 6, 9], ніж на сайтах медичних установ та організацій [1, 8]. Таким чином, ми стикнулися з проблемою недостатнього і не завжди фахового обговорення питання народження в умовах воєнного стану, хоча й деякі автори зазначають залучення конкретних спеціалістів при написанні викладеного матеріалу [2, 7, 9, 10].

В інтерв'ю з директоркою перинатального центру обласної клінічної лікарні м. Кропивницький, Тетяною Мітєєвою, вона зазначила, що після початку повномасштабного вторгнення їх область одна з перших почала приймати вагітних із окупованих територій та тих, де велися активні бойові дії. Частими ускладненнями, за її словами, були передчасні пологи або їх загроза, внутрішня гематома та синдром затримки розвитку плода через підхоплені в поганих умовах інфекційні захворювання, фізичну та емоційну виснаженість та

сильний стрес [5]. Також вплив стресу на виношування та народження дитини зазначила в інтерв'ю і директорка Львівського обласного перинатального центру Марія Малачинська [6]. Вже починають бути помітними і наслідки психологічно травматичних ситуацій, які пережили вагітні [6]. Наприклад, на гучні звуки, як зазначила психолог Оксана Немазенко, жінки з Маріуполя реагували досить бурхливо, проте на повітряну тривогу майже не звертали увагу, так як у їх місті тривога не працювала [5].

Самі матері часто також зазначають, що фізичне виснаження і втрата ваги, які призводять до подальших ускладнень зі здоров'ям матері та дитини, бували не тільки через недостатність харчів як таку, але й через втрату апетиту через психологічно важку ситуацію [6]. Також, навіть перебуваючи вже у медичному закладі, вагітним доводиться часто бігати до укриття та потім знову підніматися до палат по декілька разів на день, в залежності від частоти повітряних тривог, що впливало на емоційну витривалість, впевненість у завтрашньому дні та фізично втомлює жінку [3]. Якщо ж пологи приймають у складних умовах і не підготовлені до цього особи, найкраще рішення – це бути на зв'язку з акушер-гінекологом при цьому, виконуючи його інструкції [5, 7, 8, 9].

Віталіна Устенко, психологиня, серед факторів, які впливають на психологічне самопочуття вагітної, виділяє подвійний тиск на останню. Тобто, жінка може відчувати часом тривогу і через сам факт вагітності та відчуття відповідальності, яке його супроводжує, а в нинішніх реаліях додається тривога через війну, як за себе та дитину, так і через переживання за рідних, близьких, які часто знаходяться в безпосередній близькості до небезпеки, що не додає відчуття впевненості у завтрашньому дні [8, 9, 10].

Жінка може знаходитись навіть у повній безпеці за кордоном, проте почуватись винною, обтяжливою для навколишніх, а також часто безпорадною, не знаючи добре оточення та мови, не розуміючи куди можна звернутись по медичну допомогу і як саме, та перебуваючи далеко від свого партнера чи рідних, які могли б її підтримати у важкий для неї момент [5, 6, 10].

Висновок. Війна серйозно вплинула на ведення вагітності, ускладнивши це, непросте й у мирний час, завдання. Психологічний стан вагітних лабільний і вразливий до зовнішніх умов, при цьому він виснажує вагітну жінку та може вплинути на саме виношування вагітності і народження дитини. Фізично жінка також може страждати від поганого сну, низької якості їжі, відсутності комфортних житлових умов та умов для пологів, що впливає і на її здоров'я, і на стан майбутньої дитини. Це питання має є недостатньо обговорюваним, не тільки у суспільстві загалом, але й на урядовому рівні та у медичних колах зокрема, тому потрібно висвітлювати його частіше.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пологи в умовах воєнного стану: що важливо знати. Надзвичайні ситуації у сфері громадського здоров'я / Рекомендації населенню. МОЗ України. 21 березня 2022 р. [<http://www.dolc.dp.ua/wpress/?p=8348>].
2. Пологи у бомбосховищі: як народжувати, якщо поруч немає лікаря / О. Барсукова, Л. Шупенюк, Г. Крохмаль [та інш.] // Українська правда. Життя. - 2022 р. [<https://life.pravda.com.ua/health/2022/03/17/247850/>].
3. Вагітність та пологи в бомбосховищі під час війни. Мамоведія. Доступ від 16 листопада 2022 р.: [<https://mamovediya.com.ua/vagitnist-ta-pology-v-bomboshovyshi-pid-chas-vijny>].
4. Вагітність і пологи під час війни // The European Endowment for Democracy (EED). Юрфем.ua. 12 квітня 2022 р. [<https://jurfem.com.ua/vahitnist-i-pology-pid-chas-viyny/>].
5. Требунських І. На живих і ще ненароджених: як війна впливає на вагітних українок / І. Требунських // Гречка. - 06 липня 2022 р. [<https://gre4ka.info/statti/70079-na-zhyvykh-i-shche-nenarodzhenykh-iak-viina-vplyvaie-na-vahitnykh-ukrainok>].
6. Вагітність під час війни: передчасні пологи через стрес / Ян-Філіпп Шольц. Репортаж із перинатального центру у Львові для DW. 13 травня 2022 р. [<https://www.dw.com/uk/vahitnist-pid-chas-viiny-stres-chastishe-sprychyniaie>].

peredchasni-polohy/a-61788294].

7. Олійник Л. Вагітна під час війни. Що потрібно знати майбутнім мамам про безпеку та допомогу / Л. Олійник. - 22 березня 2022 р. [https://vn.20minut.ua/help_bijenci/vagitna-pid-chas-viyni-scho-potribno-znati-maybutnim-mamam-pro-bezpeku-11545728.html].

8. Поради: що треба знати вагітним під час війни і чого не варто робити за жодних умов // Офіційний сайт КНП КОР «Київський обласний перинатальний центр». 20 липня 2022 р. [<https://kyiv-oblroddom.lis.org.ua/novini/porady-shho-treba-znaty-vagitnym-pid-chas-vijny-i-chogo-ne-varto-robyty-za-zhodnyh-umov/>].

9. Лелеки в Україну повернуться вже зовсім скоро // Подкаст Наталії Лелюх, акушерки-гінекологині та медичної блогерки. Куншт. 28 лютого 2022 р. [<https://kunsht.com.ua/leleki-v-ukra%D1%97nu-povernutsya-vzhe-zovsim-skoro/>].

10. Як вагітним впоратися з реальністю війни: поради психологині // Інтерв'ю з психологинею Віталіною Устенко. ГО “Докудейз” в межах Всеукраїнської кампанії “Разом - за безпечні пологи!”. Доступ від 14 листопада 2022 р. [<https://bezpechnipolohy.org.ua/article/yak-vagitnym-vporatusia-z-realnistiu-viynu>].

УДК 618.11:618.14:618.146-006.04-036.2(477)

**АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ПОКАЗНИКІВ ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЯКІСНОГО
НОВОУТВОРЕННЯ ШИЙКИ МАТКИ, ТІЛА МАТКИ ТА ЯЄЧНИКІВ В
УКРАЇНІ ЗА 2018-2020 РОКИ**

Феськова Анна Олександрівна
Стукалкіна Діана Сергіївна,
Студентки

Монакова Ольга Сергіївна
Асистент кафедри епідеміології
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Анотація: На сьогоднішній день онкозахворювання залишаються однією з найрозповсюдженіших проблем в світі. В даній науковій роботі наведено аналіз динаміки статистичних показників захворюваності на рак шийки матки, тіла матки та яєчників серед регіонів України.

Ключові слова: рак тіла матки, рак шийки матки, рак яєчників, захворюваність, жіноче населення України

Актуальність: В сучасному світі зростає проблема виявлення, лікування та профілактики онкозахворювань. Рак є основною причиною смерті в усьому світі, на нього припало майже 10 мільйонів смертей у 2020 році при цьому, рак шийки матки (РШМ) посідає 4-е місце в світі серед найчастіших злоякісних новоутворень серед жінок за кількістю вперше діагностованих випадків, яка склала 604 000 за 2020 рік за даними ВООЗ [1]. Згідно з WCRF (World Cancer Research Foundation) рак тіла матки (РТМ) посідає 6-те місце (417 000 вперше встановлених випадків за 2020 р.), а рак яєчників посідає 8-е місце (313 000 нових випадків за 2020 р.) серед найчастіших новоутворень у жінок [2, 3]. Вищезазначені форми раку важливо встановити на ранніх стадіях їх розвитку під час профілактичного огляду, бо саме перші стадії підлягають успішному лікуванню в більшості випадків зі збереженням репродуктивної функції

пацієнток. Актуальність цієї роботи полягає в дослідженні динаміки показників виявлення раку шийки матки, раку тіла матки та раку яєчників в Україні для аналізу значень цих показників.

Мета. Оцінити показники захворюваності на рак шийки матки, рак тіла матки та рак яєчників в Україні за 2018-2020 роки.

Матеріали та методи. При виконанні роботи були використані методи ретроспективного епідеміологічного аналізу. Вивчені показники виявлення РШМ, РТМ та раку яєчників серед українок з 2018 по 2020 роки із використанням статистичних даних із бюлетенів Національного канцер-реєстра No 21-23 – "Рак в Україні" за 2018-2020 роки.

Результати та обговорення. В 2018 році захворюваність на РШМ в Україні становила 19,3 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 56]. Цей показник знизився у 2019 році до 18,5 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 50], це на 4,1% менше, ніж у 2018, при цьому у 2020 році захворюваність ще впала до 16,1 на 100 тис. жіночого населення, що було на 13% нижче в порівнянні з попереднім роком [6, с. 60]. Таким чином, показник захворюваності на РШМ за період 2018-2020 знизився на 16,6%. Захворюваність на РТМ в Україні у 2018 році становила 30,0 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 58]. У наступному, 2019 році, вона помірно знизилась до 29,7 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 52]. За період 2020 року захворюваність знизилась до 25,8 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 62]. Тобто показник захворюваності на РТМ зменшився на 13% за аналізований період. Захворюваність на рак яєчників серед українок у 2018 році становила 15,8 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 60], у 2019 році – 16,1 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 54], а у 2020 році вона знизилась до 14,1 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 64]. У цілому, цей показник знизився на 10,8% за 2018-2020 роки. Спостерігалась загальна тенденція до зниження загальної захворюваності на вищезазначені новоутворення гінекологічного профілю. Далі було проаналізовано показники виявлення досліджуваних патологій саме на профілактичних оглядах.

У 2018 році діагноз РШМ 44,5% пацієнток отримали під час

профілактичного скринінгу [4, с. 56] , у 2019 році - 40,2% [5, с. 50], у 2020 - 33,9% [6, с. 60]. Тобто за період 2018-2020 років виявлення хворих на РШМ при профілактичних скринінгах знизилось на 10,6%. РТМ було діагностовано на профілактичному огляді у 35,7% пацієток [4, с. 58], у 2019 році – у 33,6% пацієток [5, с. 52], у 2020 – у 28,9% захворілих [6, с. 62]. Таким чином за період 2018-2020 років виявлення хворих на РТМ при профілактичних скринінгах знизилось на 6,8%. Рак яєчників було діагностовано на профілактичному огляді у 17,4% жінок за 2018 рік [4, с. 60], 16,3% за 2019 та 12,4% за період 2020 року [5, с. 54; 6, с. 64]. За період 2018-2020 років цей показник знизився на 5%. Наведені дані свідчать, що відсоток вперше встановлених діагнозів саме на профілактичних гінекологічних оглядах поступово знижується за аналізований нами період.

В Україні різні області відрізняються не тільки ландшафтними та екологічними особливостями, а й соціально-економічними факторами, які потенційно можуть впливати на онкологічну захворюваність. До таких факторів відносяться спосіб життя (паління, вживання алкоголю, залежність від психотропних речовин, ожиріння тощо), частота відвідування лікаря-гінеколога з метою проведення профілактичного огляду, матеріальний стан, обізнаність про методи профілактики захворювання, зокрема про вакцинацію проти вірусу папіломи людини. Тому було проаналізовано географічний розподіл виявлення РШМ, РТМ та раку яєчників в Україні. Слід зазначити, що кількість випадків, включених до аналізу, не охоплює дані Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополь. У 2018 році найвищі показники виявлення РШМ було зареєстровано в Кіровоградській, Житомирській та Закарпатській областях: відповідно 30,9, 26,6 та 22,4 на 100 тис. жіночого населення – за стандартизованим показник захворюваності [4, с. 56]. Цього року найменша кількість випадків була зафіксована в Запорізькій області (14,2 на 100 тис. жіночого населення). У 2019 році географічно ситуація була майже ідентичною – показник захворюваності в Кіровоградській області складав (30,5 на 100 тис. жіночого населення), в Хмельницькій області (24,9 на 100 тис.

жіночого населення) та Житомирській області (24,5 на 100 тис. жіночого населення), тоді як Чернівецька область посіла останнє місце в списку із стандартизованим показником захворюваності 11,9 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 56]. В 2020 році тенденцію було продовжено: в лідерах залишились Кіровоградська область з показником 22,6 на 100 тис. жіночого населення та Житомирська область з показником 23,7 на 100 тис. жіночого населення, а в Київській області показник склав 22,7 на 100 тис. жіночого населення. Областю з найменшою кількістю виявлених захворювань на рак шийки матки в 2020 році стала Волинська з показником 10,3 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 60].

Таку ситуацію в Кіровоградській області можна пов'язати із природними покладами урану та радону, через що саме ця область посідає перше місце з поширеності онкологічних захворювань [7, с. 18-19]. Так, захворюваність на РТМ в цій області в 2018 році склала 36,5 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 58], а на рак яєчників – 20,7 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 60], в 2019 відповідно 34,1 та 15,5 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 52], в 2020 році захворюваність на РТМ знизилась до 30,3 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 62], а на рак яєчників знизилась до 13,1 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 64]. Житомирська область теж займала перші позиції щодо захворюваності на РТМ і рак яєчників: в 2018 році рівні захворюваності становили 33,3 та 12,5 на 100 тис. жіночого населення відповідно [4, с. 58, 60]. В 2019 році захворюваність знизилась: показники дорівнювали 29,6 та 11,0 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 52, 54]. Ситуація в 2020 році в цій області дещо змінилась: захворюваність на РТМ знизилась, показник становив 27,7 на 100 тис. жіночого населення, а рівень захворюваності на рак яєчників підвищився і становив 12,2 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 62, 64]. Високі рівні захворюваності на РТМ та рак яєчників спостерігалися в м.Київ. Показник захворюваності на рак тіла матки в 2018 році дорівнював 37,4 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 58], в 2019 знизився до 37,0 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 52], а в 2020 складав 30,2 на 100 тис. жіночого населення

[6, с. 62]. Така ж тенденція спостерігалась в м.Київ. Аналіз захворюваності на рак яєчників показав, що в 2018 році показник становив 18,6 на 100 тис. жіночого населення [4, с. 60], наступного року 18,5 на 100 тис. жіночого населення [5, с. 54], а в 2020 значно знизився до 14,5 на 100 тис. жіночого населення [6, с. 64]. Високі рівні захворюваності в м.Київ вірогідно пов'язані з кращою діагностикою захворювань, однією з складових якої є кращі можливості для жіночого населення звернутись за медичною допомогою та охоплення профілактичними оглядами більшої кількості жінок в порівнянні з іншими містами України. За даними МОЗ України за 2018-2020 роки захворюваність на РТМ та рак яєчників в Кіровоградській, Житомирській областях та м. Києві відповідно мала найвищі рівні захворюваності в Україні. Протягом трьох років відмічається зниження рівнів захворюваності на розглянуті онкологічні захворювання. З числа вперше виявлених РШК у 2018 році 73,8% випадків було виявлено на I-II стадії [4, с. 56], в 2019 році цей показник склав 69,6% [5, с. 50], а в 2020 році – 63,7% [6, с. 60]. З числа вперше діагностованих РТМ у 2018 році 81,1% випадків було виявлено на I-II стадії [4, с. 58], за період 2019 року – 79,7% випадків [5, с. 52], а в 2020 році – 78,5% випадків [6, с. 62]. Рак яєчників на I-II стадії у 2018 році було виявлено у 33,9% пацієток [4, с. 60], у 2019 році – у 34,9% пацієток [5, с. 54], а у 2020 році – у 29,6% випадків [6, с. 64]. Тому іншою вірогідною причиною такого розподілу в 2020 році може бути епідемічна ситуація в Україні через пандемію COVID-19, тому що зменшилась кількість звернень за медичною допомогою через ускладнений доступ до медичних послуг, важке матеріальне становище населення у зв'язку з локдауном. Недостатній рівень охоплення населення медичними оглядами також може впливати на зниження показників захворюваності за 2020 рік в Україні: відповідно до підпункту 3 пункту 37 постанови КМУ від 22.07.2020 № 641 на період дії карантину тимчасово дозволялось залучення до роботи працівників без проходження попередніх та періодичних медоглядів [8]. Таким чином, це вплинуло на рівень захворюваності та виявлення хворих на зазначені форми раку на

профілактичних оглядах. В той же час необхідно підкреслити, що більшість випадків було зафіксовано на перших стадіях, що свідчить про ефективність проведення профілактичних оглядів та потенційно високу обізнаність населення щодо профілактики онкологічних захворювань.

Висновок.

1. Здійснений аналіз даних довів, що захворюваність на діагноз “Рак шийки матки” за останні роки знизилась. Також зменшився відсоток випадків, виявлених на профілактичних оглядах в 2018 та 2019 роках. В 2020 році був впроваджений локдаун через пандемію COVID-19 і карантинні обмеження, що в свою чергу, вплинуло на кількість візитів до лікаря-гінеколога з метою профілактичного огляду. Це підтвердив аналіз захворюваності на рак тіла матки і рак яєчників за період 2018-2020 років: показники теж мали тенденцію до зниження. Крім цього відповідно зменшилась і кількість випадків, які були виявлені на профілактичних оглядах.

2. Захворюваність та встановлення діагнозу на профілактичних оглядах даних патологій за територіальною ознакою нерівномірні: охоплена здебільшого Центральна (Житомирська, Кіровоградська області та м. Київ) і Західна частини. Дана ситуація може бути зумовлена соціально-економічними та екологічними причинами, які в свою чергу впливають на щільність населення на тій чи іншій території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cervical cancer. World Health Organisation: веб-сайт. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cervical-cancer> (дата звернення: 18.11.2022)

2. Endometrial cancer statistics. World Cancer Research Fund International: веб-сайт. URL: <https://www.wcrf.org/cancer-trends/endometrial-cancer-statistics/> (дата звернення: 18.11.2022)

3. Ovarian cancer statistics. World Cancer Research Fund International: веб-сайт. URL: <https://www.wcrf.org/cancer-trends/ovarian-cancer-statistics/> (дата

звернення: 18.11.2022)

4. Рак в Україні 2018-2019. Бюлетень Національного канцер-реєстру України: у № 21 / Федоренко З.П. та ін.; за ред. в.о.директора Національного інституту раку д-ра мед.наук Шипка А.Ф. Київ, 2020. 56-60 с.

5. Рак в Україні 2019-2020. Бюлетень Національного канцер-реєстру України: у № 22 / Федоренко З. П. та ін.; за ред. в.о.директора Національного інституту раку д-ра мед.наук Шипка А. Ф. Київ, 2021. 50-54 с.

6. Рак в Україні 2020-2021. Бюлетень Національного канцер-реєстру України: у № 23 / Федоренко З. П. та ін.; за ред. в.о.директора Національного інституту раку д-ра мед.наук Шипка А. Ф. Київ, 2022. 60-64 с.

7. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Кіровоградської області у 2020 році / Кіровоград, 2020. 18-19 с.

8. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лип. 2020 р. № 641

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ТКАНИННОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В АКУШЕРСТВІ ТА ГІНЕКОЛОГІЇ

Ясніковська Світлана Михайлівна

к.мед.н., доцент закладу вищої освіти
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинський державний медичний університет

Брицька Марина Анатоліївна

студентка 6 курсу
Буковинський державний медичний університет

Анотація. У статті проаналізовано літературні дані щодо сучасного стану питання використання тканинної інженерії в акушерстві та гінекології. Методи тканинної інженерії вимагають значної оптимізації перед широкомасштабним впровадженням. Поточний рівень успішності лікування фертильності наразі недостатній. Щоб інтенсивно впровадити в клінічну практику тканинну інженерію, потрібно отримати більш повну інформацію про можливі віддалені наслідки, а для цього необхідні великі клінічні дослідження, які потребують часу, розвиненої технічної інфраструктури та кваліфікованих спеціалістів.

Ключові слова: тканинна інженерія, яєчник, матка, акушерство, гінекологія, регенеративна медицина.

Вступ. Значна частина населення страждає від безпліддя та гінекологічної дисфункції органів через вроджені захворювання та набуті фактори, пов'язані з сучасним способом життя. З 1990-х років у спробах відновити репродуктивну функцію розробляються нові альтернативи поточним методам лікування [1, с. 12319]. Наразі регенеративна медицина є однією з наймолодших та найперспективніших галузей, що базується на принципах молекулярної біології та генної інженерії. Тканинна інженерія — це галузь, що постійно розширюється, інтегрує різні методи сучасної науки для створення складних тканинних еквівалентів для відновлення або заміни

дисфункціональних органів за допомогою аутологічних клітин.

Мета дослідження. Проаналізувати та систематизувати сучасні медичні дані щодо використання тканинної інженерії в галузі репродуктивної медицини та оцінити перспективи подальшого розвитку даного напрямку медицини.

Результати та обговорення. Як і при будь-якому новому методі лікування, початкові дослідження і навіть досягнення повинні розглядатися з певною обережністю. Однак, в умовах відсутності позитивних результатів від стандартних методів, новий може стати терапією порятунку. Тканинна інженерія вивчає можливий потенціал для відновлення функції органів шляхом часткової або повної їх заміни. Рішення даних завдань здебільшого покладаються на використання аутологічних клітин для відтворення тканин *in vitro* з нативною гістоархітектурою, яку можна прищепити пацієнту для відновлення або повної заміни дефектного органу [1, с. 12319].

Клітинний каркас є специфічною частиною трансплантата, яка призначена для підтримки зростання клітин і формування тканинної структури. Створення каркасів для конструювання тканин жіночих статевих шляхів наразі базується на використанні різноманітних біоматеріалів. Одні з них синтетичні, інші натуральні. Від досліджень *in vivo* до сьогодення використовувалися синтетичні біоматеріали поліетиленгліколь-вінілсульфонат (PEG-VS), полігліколева кислота (PGA) і полімолочна спільно-гліколева кислота (PLGA) [2, с. 4639–4656]. Природні біоматеріали: альгінат, колаген, желатин, фібрин, гіалуронова кислота використовуються окремо або в різних комбінаціях [3, с. 363–368]. Синтетичні біополімери покладаються на гідрофільну взаємодію для адгезії клітин і можуть бути зшиті в різному ступені для контролю жорсткості субстрату. Основною перевагою синтетичних біоматеріалів є їхня низька вартість і висока регульованість макро - та мікроструктури з точки зору форми, абразивності, механічних властивостей, здатності до біологічного розкладання та здатності зв'язуватися з різними молекулами, що представляють біологічний інтерес [4, с. 187–205]. На відміну від синтетичних, природні біоматеріали, важче використовувати для інженерів,

але часто вони є кращим вибором через їхню схожість з власними молекулами. Наприклад, колаген типу I є основним компонентом позаклітинного матриксу і становить 30% сухої ваги людини. Тому це найбільш очевидний кандидат для відтворення каркасу [5, с. 389–414]. Його можна комбінувати з іншими біоматеріалами синтетичного або природного походження, щоб збільшити діапазон його біологічних функцій або механічних властивостей [6, с. 599]. Вибір біоматеріалу для використання повинен залежати від конкретних цілей тканинної інженерії, вимог до функціональних характеристик тканин і передбачуваної стратегії їх введення пацієнту. Крім того, розуміння анатомії, функції та архітектури тканини має вирішальне значення для створення моделей *in vitro* [7, с. 801–812].

Перша спроба тканинної інженерії, здійснена Госденом у 1990 році [8, с. 499]. Культивувано клітини яєчників миші в аутологічному плазмовому згустку, фактично фібриновому каркасі. Стерилізованим мишам прищепили яєчники і в результаті відбулося відновлення фертильності, настання вагітності та відновлення ендокринної функції. Спираючись на роботу Госдена, були представлені різні тканинно-інженерні моделі яєчників, які активно використовують каркаси для підтримки дозрівання фолікула *in vitro* та *in vivo* на експериментальних моделях [9, с. 1117–1134], [10, с. 447–454], [11, с. 62–68]. Згустки плазми показали достатню перспективність, забезпечуючи середовище для дозрівання фолікула та маючи перевагу в тому, що вони аутологічні [12, с. 1163], [13, с. 705–711].

Важливим є налагодження постачання клітин трансплантату поживними речовинами. Laronda Lab реалізували 3D-друк желатинового каркаса для формування мікропористої структури яєчника [14, с. 15261]. Ця техніка дозволила швидко васкуляризувати конструкцію, подолавши обмеження через межу дифузії, наявну в твердих варіантах імплантатах яєчників. Якщо імплантований трансплантат не може швидко васкуляризуватися, фолікули гинуть. Більшість досліджених моделей яєчників показали значну смертність фолікулів, швидше за все, через бар'єр дифузії поживних речовин не

васкуляризованих трансплантатів [15, с. 499]. Однак кілька звітів показують відновлення ендокринної функції та успішну спонтанну вагітність [16, с. 1163], [17, с. 3021–3030].

Незважаючи на перспективність лікування фертильності, необхідно критично розглядати даний метод. Наразі існує велика кількість досліджень моделей яєчників на мишах та помітна нестача досліджень на людях з клінічною трансляцією [1, с. 12319]. Техніка тканинної інженерії вимагає значної оптимізації перед широкомасштабним впровадженням. Поточний рівень успішності лікування фертильності наразі недостатній [18, с. 415–429], [19], [20, с. 1–8], [21, с. 2251–2259]. Щоб наблизитись до будь-яких клінічних випробувань, потрібні подальші дослідження на більших тваринах, особливо на приматах, оскільки мишачі та кролячі моделі показують значні фізіологічні відмінності від людей.

Висновки. Таким чином, незважаючи на новизну, все більше поширення і зростання інтересу до цієї захопливої сфери, вкладання в неї значних інвестицій, широке застосування тканинної інженерії в медицині поки обмежене.

Щоб інтенсивно впровадити в клінічну практику тканинну інженерію, потрібно отримати більш повну інформацію про можливі віддалені наслідки, а для цього необхідні великі клінічні дослідження, які потребують часу, розвиненої технічної інфраструктури та кваліфікованих спеціалістів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Brownell, D., Chabaud, S., & Bolduc, S. (2022). Tissue Engineering in Gynecology. *International journal of molecular sciences*, 23(20), 12319. <https://doi.org/10.3390/ijms232012319>
2. Zhu J. Bioactive modification of poly(ethylene glycol) hydrogels for tissue engineering. *Biomaterials*. 2010;31:4639–4656. doi: 10.1016/j.biomaterials.2010.02.044. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

3. Morpurgo M., Veronese F. M., Kachensky D., Harris J. M. Preparation of characterization of poly(ethylene glycol) vinyl sulfone. *Bioconjug. Chem.* 1996;7:363–368. doi: 10.1021/bc9600224. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
4. Asti A., Gioglio L. Natural and synthetic biodegradable polymers: Different scaffolds for cell expansion and tissue formation. *Int. J. Artif. Organs.* 2014;37:187–205. doi: 10.5301/ijao.5000307. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
5. Chowdhury S. R., Mh Busra M. F., Lokanathan Y., Ng M.H., Law J.X., Cletus U. C., Binti Haji Idrus R. *Advances in Experimental Medicine and Biology.* Volume 1077. Springer; Singapore: 2018. Collagen Type I: A Versatile Biomaterial; pp. 389–414. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
6. Rico-Llanos G.A., Borrego-González S., Moncayo-Donoso M., Becerra J., Visser R. Collagen Type I Biomaterials as Scaffolds for Bone Tissue Engineering. *Polymers.* 2021;13:599. doi: 10.3390/polym13040599. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
7. Auger F.A., Rouabhia M., Goulet F., Berthod F., Moulin V., Germain L. Tissue-engineered human skin substitutes developed from collagen-populated hydrated gels: Clinical and fundamental applications. *Med. Biol. Eng. Comput.* 1998;36:801–812. doi: 10.1007/BF02518887. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
8. Gosden R.G. Restitution of Fertility in Sterilized Mice by Transferring Primordial ovarian Follicles. 1990. [(accessed on 1 October 2022)]. Available online: <https://academic.oup.com/humrep/article/5/5/499/598822> [PubMed]
9. Cadena I., Chen A., Arvidson A., Fogg K.C. Biomaterial strategies to replicate gynecological tissue. *Biomater. Sci.* 2021;9:1117–1134. doi: 10.1039/D0BM01240H. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
10. Tamadon A., Park K. H., Kim Y. Y., Kang B. C., Ku S.Y. Efficient biomaterials for tissue engineering of female reproductive organs. *Tissue Eng. Regen. Med.* 2016;13:447–454. doi: 10.1007/s13770-016-9107-0. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

11. Dolmans M. M. From isolated follicles to the artificial ovary: Why and how? *Curr. Opin. Endocr. Metab. Res.* 2021;18:62–68. doi: 10.1016/j.coemr.2021.01.003. [CrossRef] [Google Scholar]
12. Carroll J., Gosden R.G. Transplantation of Frozen-Thawed Mouse Primordial Follicles. 1993. [(accessed on 1 October 2022)]. Available online: <https://academic.oup.com/humrep/article/8/8/1163/650783> [PubMed]
13. Dolmans M.M., Yuan W.Y., Camboni A., Torre A., van Langendonck A., Martinez-Madrid B., Donnez J. Development of antral follicles after xenografting of isolated small human preantral follicles. *Reprod. Biomed. Online.* 2008;16:705-711. doi: 10.1016/S1472-6483(10)60485-3. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
14. Laronda M. M., Rutz A. L., Xiao S., Whelan K. A., Duncan F.E., Roth E.W., Woodruff T. K., Shah R.N. A bioprosthetic ovary created using 3D printed microporous scaffolds restores ovarian function in sterilized mice. *Nat. Commun.* 2017;8:15261. doi: 10.1038/ncomms15261. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
15. Gosden R.G. Restitution of Fertility in Sterilized Mice by Transferring Primordial ovarian Follicles. 1990. [(accessed on 1 October 2022)]. Available online: <https://academic.oup.com/humrep/article/5/5/499/598822> [PubMed]
16. Carroll J., Gosden R. G. Transplantation of Frozen-Thawed Mouse Primordial Follicles. 1993. [(accessed on 1 October 2022)]. Available online: <https://academic.oup.com/humrep/article/8/8/1163/650783> [PubMed]
17. Smith R.M., Shikanov A., Kniazeva E., Ramadurai D., Woodruff T.K., Shea L.D. Fibrin-mediated delivery of an ovarian follicle pool in a mouse model of infertility. *Tissue Eng. Part A.* 2014;20:3021–3030. doi: 10.1089/ten.tea.2013.0675. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
18. Saravelos S. H., Cocksedge K. A., Li T.C. Prevalence and diagnosis of congenital uterine anomalies in women with reproductive failure: A critical appraisal. *Hum. Reprod. Update.* 2008;14:415–429. doi: 10.1093/humupd/dmn018. [PubMed]

[CrossRef] [Google Scholar]

19. Global Cancer Observatory *Cancer Today*. International Agency for Research on Cancer. 2022. [(accessed on 10 March 2022)].

20. Frati P., la Russa R., Santurro A., Fineschi B., di Paolo M., Scopetti M., Turillazzi E., Fineschi V. Bioethical issues and legal frameworks of surrogacy: A global perspective about the right to health and dignity. *Eur. J. Obstet. Gynecol. Reprod. Biol.* 2021;258:1–8. doi: 10.1016/j.ejogrb.2020.12.020. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

21. Richards E.G., Farrell R.M., Ricci S., Perni U., Quintini C., Tzakis A., Falcone T. Uterus transplantation: State of the art in 2021. *J. Assist. Reprod. Genet.* 2021;38:2251–2259. doi: 10.1007/s10815-021-02245-7. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ МАТКИ ТА ЛІКУВАННЯ НЕПЛІДДЯ

Ясніковська Світлана Михайлівна

к.мед.н., доцент закладу вищої освіти
кафедри акушерства, гінекології та перинатології
Буковинського державного медичного університету

Мендель Антон Олександрович

студент 6 курсу Буковинського державного медичного університету

Анотація. В даній статті проаналізовано сучасні наукові джерела стосовно застосування трансплантації матки у лікуванні непліддя, зумовленого абсолютними матковими факторами, зокрема за умови гістеректомії та у випадку наявності вродженої патології, такої як Маєра - Рокітанського - Кюстера - Гаузера (МРКГ).

Ключові слова: трансплантація, матка, непліддя, оперативна гінекологія, синдром Маєра - Рокітанського - Кюстера - Гаузера (МРКГ), гістеректомія.

Актуальність. Останні розробки у галузі репродуктивних технологій значно поліпшили якість лікування як первинного так і вторинного непліддя, тим не менш непліддя, пов'язане з факторами абсолютного маткового непліддя (AUFİ) вважалося невиліковним аж до 2014р., коли народилася перша дитина після трансплантації матки від жінки в постменопаузі жінці фертильного віку з МРКГ, що було здійснено на базі Гетеборгського університету [1, с. 1361-1363]. Загальна розповсюдженість AUFİ оцінюється у 20000 на 100млн жінок фертильного віку [2, с. 249-256]. Наразі можливе проведення трансплантації матки як від живого, так і від мертвого донора. На сучасному етапі розвитку операції за участі живих донорів проводяться у ряді країн Європи (Швеція, Чехія, Німеччина, Іспанія), Азії (Саудівська Аравія, Індія, Китай, Ліван) та Америки (США, Бразилія). Трупні трансплантати використовують у Туреччині, США, Чехії та Бразилії. Також існує ряд неопублікованих випадків на етапі

проміжних досліджень (Мексика, Сербія, Франція, Італія). За попередніми оцінками, було проведено щонайменше 45 процедур, що призвело до понад 19 пологів [3, с.616-626].

Мета. Проаналізувати висвітлені в науковій літературі результати досліджень щодо ефективності трансплантації матки у лікуванні непліддя.

Обговорення результатів. Усі сучасні протоколи проведення трансплантації та ведення вагітності після пересадки органа базуються саме на дослідженнях, проведених у Гетеборгському університеті та включають:

- 1) Запліднення *in vitro* та кріоконсервація заплідненої яйцеклітини.
- 2) Трансплантація матки та початок імуносупресивної терапії.
- 3) Після встановлення функціонування матки та яєчників проводять транспортування кріоконсервованого ембріона до матки.
- 4) Вагітність та пологи.
- 5) Видалення матки та відміна імуносупресивної терапії [4, с.569-577].

Встановлено основні критерії для відбору донорів: вік від 18 до 50р., нормальний розмір порожнини матки, відсутність ознак онкопатології за результатами онкоцитологічного дослідження, відсутність інфекцій, що передаються статевим шляхом, наявність у анамнезі успішного пологорозрішення з підтвердженим живонародженням.

Наразі досліджуються питання щодо донорства жінок у постменопаузі [5, с. 371-378; 6, с. 634-639; 7, с. 24-27].

Виявлено основні ризики при трансплантації матки та наступній вагітності: вплив імуносупресантів на плід, підвищений ризик виникнення гестозів, передчасних пологів, народження дітей з недостатньою масою тіла та висока серед них питома вага випадків респіраторного дистрес - синдрому. [8, с. 109-116] Стосовно питання ефективності проведеної процедури: результати 45 випадків трансплантації матки показують загальний рівень успіху хірургічного втручання, що визначається технічно успішною трансплантацією з подальшим регулярним менструальним циклом, у 76%. Рівень успіху для процедур для живих і мертвих донорів становив 78% і 64%

відповідно. Середній вік живих, мертвих донорів та реципієнтів складав відповідно 50 років (діапазон 32–62), 38,5 років (19–57) и 29 років (22–38) відповідно. Частота серйозних післяхірургічних ускладнень, що вимагають інвазивного або радіологічного втручання, становила 18% для живих донорів і 19% для реципієнтів. Епізоди відторгнення були більш частими (33%) у ранні строки після втручання (1-5 місяців) , ніж у пізні (6-10 місяців, 21%) [9, с. 213-224]. Тривалість оперативного втручання для живого донора становила в середньому у 2 рази більше часу, ніж для реципієнта. Здорових новонароджених родили 16 реципієнтів, 3 жінки рожали двічі. Загальна частота живонародження на перенос ембріона склала 35,8%. Медіана терміну вагітності склала 35 тижнів гестації. Дванадцять маток було видалено без пологів, при цьому 9 гістеректомій здійснили протягом 7 місяців після трансплантації [10]. Однак окремим питанням залишаються доступність донорів, готовність реципієнта, хірургічні проблеми стосовно успіху втручання та ускладнень та ведення пацієнта після трансплантації та під час вагітності [11, с. 86-87].

Висновок. Таким чином, хоча трансплантація матки і є експериментальним методом лікування непліддя, вона має потенціал стати провідним методом лікування непліддя, обумовленого АУФІ. Наразі втручання проводиться у ряді медичних центрів у понад 15 країнах світу. Тим не менш, успішність залишається порівняно низькою, а питома вага ускладнень досить високою, що вказує на необхідність у подальших дослідженнях та введенні широкого контролю, перш ніж втручання набуде поширення.

ДЖЕРЕЛА:

1. Brännström M. (2021). Uterus transplantation in a Nordic perspective: A proposition for clinical introduction with centralization. *Acta obstetricia et gynecologica Scandinavica*, 100(8), 1361–1363. <https://doi.org/10.1111/aogs.14164>
2. Sieunarine K, Zakaria FB, Boyle DC, Corless DJ, Noakes DE, Lindsay I, et al. Possibilities for fertility restoration: a new surgical technique. *Int Surg* 2005;90(5):249-56.
3. Brännström M, Belfort M. A, Ayoubi J. M. Uterus transplantation

worldwide: clinical activities and outcomes. *Curr Opin Organ Transplant*. 2021 Dec 1;26(6):616-626. doi: 10.1097/MOT.0000000000000936. PMID: 34636769.

4. Brännström, M., Dahm Kähler, P., Greite, R., Mölne, J., Díaz-García, C., & Tullius, S. G. (2018). Uterus Transplantation: A Rapidly Expanding Field. *Transplantation*, 102(4), 569–577. <https://doi.org/10.1097/TP.0000000000002035>

5. Dahm-Kähler P, Kvarnström N, Alfonzo Rodriguez E, Skogsberg Dahlgren U, Brännström M. Uterus transplantation for fertility preservation in patients with gynecologic cancer. *Int J Gynecol Cancer*. 2021 Mar;31(3):371-378. doi: 10.1136/ijgc-2020-001804. PMID: 33649004.

6. Johannesson, L., & Wall, A. (2021). Uterus transplantation - donor and recipient work-up. *Current opinion in organ transplantation*, 26(6), 634–639. <https://doi.org/10.1097/MOT.0000000000000931>

7. Kvarnström, N., Enskog, A., Dahm-Kähler, P., & Brännström, M. (2019). Live versus deceased donor in uterus transplantation. *Fertility and sterility*, 112(1), 24–27. <https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2019.05.029>

8. Brännström M, Dahm-Kähler P. Uterus transplantation and fertility preservation. *Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol*. 2019 Feb;55:109-116. doi: 10.1016/j.bpobgyn.2018.12.006. Epub 2018 Dec 21. PMID: 30711374.

9. Iske, J., Elkhail, A., & Tullius, S. G. (2020). The Fetal-Maternal Immune Interface in Uterus Transplantation. *Trends in immunology*, 41(3), 213–224. <https://doi.org/10.1016/j.it.2020.01.006>

10. Brännström M, Tullius SG, Brucker S, Dahm-Kähler P, Flyckt R, Kisu I, Andraus W, Wei L, Carmona F, Ayoubi JM, Scollo P, Weyers S, Fronek J. Registry of the International Society of Uterus Transplantation: First Report. *Transplantation*. 2022 Aug 11. doi: 10.1097/TP.0000000000004286. Epub ahead of print. PMID: 35951434.

11. Verklan M. T. (2017). Transplantation of the Uterus. *The Journal of perinatal & neonatal nursing*, 31(1), 86–87. <https://doi.org/10.1097/JPN.0000000000000236>

CHEMICAL SCIENCES

ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND N-ALKYLATION

Klimko Yurii Evgenovitch

Koshchii Iryna Volodymyrivna

Levandovskii Igor Anatoliyovych

PhD, Ass.Prof

Levandovskii Svyatoslav Ihorovych

student

National Technical University of Ukraine

"Kyiv Polytechnic Institute"

Kiyv, Ukraine

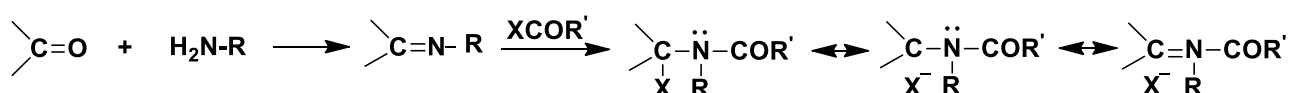
Introduction Acyliminium salts are electrophilic reagents that potentially allow the introduction of various bulk nitrogen-containing groups in aromatic structures, to synthesize important, but inaccessible by other methods, heterocycles. However, the examples in the literature are limited to only a few cases of C-alkylation of aromatic substrates and the synthesis of 2-azetidinones. In the presented work the range of possible aromatic and heteroaromatic objects for alkylation with various acyliminium salts is expanded.

Thus, 1-p-tolyl-N-p-methoxyphenyl-3-oxotetrahydroisoquinoline and 3,4-(2,3-thiopheno)-N-p-methoxyphenyl-5-p-tolyl-2-pyralidone were synthesized. With yields of 54 and 46%, respectively. The fundamental possibility of using acyliminium salts for N-alkylation of aliphatic amines and amino acid esters is shown. Synthesized N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-p-methoxyphenyl)] isopropylamine, methyl esters of N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-n-methoxyphenyl)] glycine, valine, dimethylglycine and adamantiglycine with yields of 53, 49, 47 and 36%, respectively. The structure of all synthesized compounds is proved by physicochemical methods.

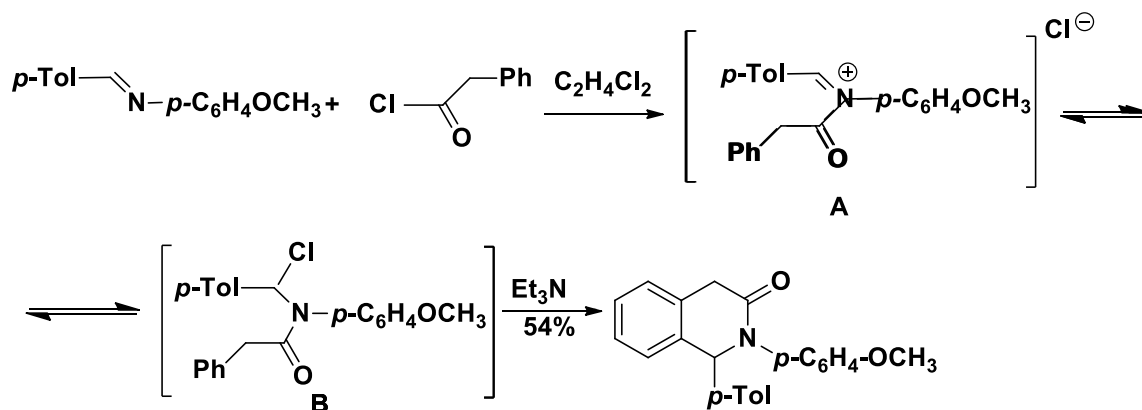
Key words: acyliminium salt, C-alkylation, N-alkylation, triethylamine.

Amidoalkylating reagents, as can be seen from the literature [1, 2], are of great importance for the synthesis of various derivatives of heterocycles by C- or N-alkylation. However, acyliminium salts, which belong to this class of reagents, have been used only for C-alkylation and only in a few cases [2], in particular, for the synthesis of important 2-azetidinones. The aim of the work was both to expand the range of objects for C-alkylation with acyliminium salts and to determine the possibilities of using the latter for N-alkylation.

When considering the reactivity of acyliminium salts, first of all, we must take into account their electrophilic nature. The unshared electron pair of the nitrogen atom, although conjugated to a carbonyl group, still has a significant effect on the C-X bond due to the α -effect.

R, R' = Alk, Ar; X = Hal, O-, N-, S- or P-containing groups.

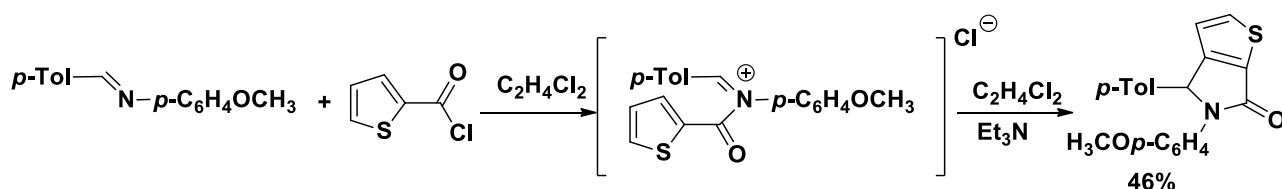
The contribution of ionic structures undoubtedly depends on the electronic nature of the substituent X, but even for N-1-haloalkylamides in the steady state it is not dominant, although it provides increased mobility of functional substituents X in reactions with nucleophiles. Interestingly, the electrophilicity of amidoalkylating agents can increase significantly in the presence of not only mineral acids or Lewis acids, but also bases. In the latter case, an important role is obviously played by intermediates with active electrophilic ability.

As a reagent in our studies was used acyliminium salt obtained from the corresponding Schiff base and phenylacetic acid chloride according to standard methods [2]. Such salts are not stable, they exist only in solutions for a limited time.

Advantageously, there is an equilibrium between the ionic structure (A) and the covalent structure (B).

Similar acyliminium salts have been used to alkylate the benzene nucleus [2]. The authors used AlCl_3 as a catalyst. However, when trying to reproduce this experiment, strong tarring was observed and the target product could not be isolated. When Lewis acid was replaced by Et_3N , a 4-hour boiling in dichloroethane gave an alkylation product in 54% yield. The following signals are observed in the PMR spectrum of the isolated compound: methyl group ($\delta = 2.36$ ppm), methoxyl group ($\delta = 3.74$ ppm), methylene group ($\delta = 4.24$, 1H, $j = 3$, 3 Hz, $\delta = 4.87$, 1H, $j = 3.3$ Hz), hydrogen atoms in aromatic cycles ($\delta = 6.79$ - 7.33 ppm). The IR spectrum shows at 1760 cm^{-1} the valence vibrations of the amide carbonyl group.

It would be interesting to use the acyliminium salt to alkylate another aromatic system also under the influence of Et_3N . For this purpose, a suitable salt based on 2-thiophenecarboxylic acid chloride was obtained. An experiment was performed where, by analogy with the above, intramolecular alkylation of the thiophene ring to position 3 was allowed. Alkylation to position 5, which could be an alternative as the most favorable, is impossible due to the formation of a double-bonded bridge structure at the bridge head. Substitution to position 4 is not possible for the same reason.

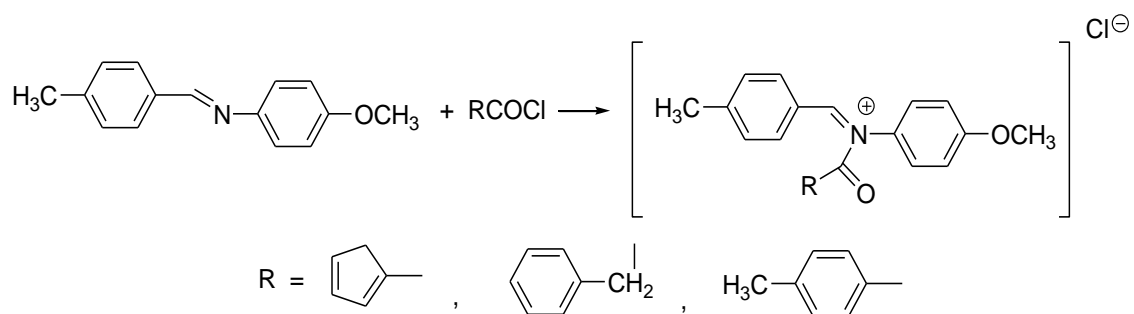

The experiment was performed under the same conditions. The alkylation product was isolated with a yield of 46%. In the PMR spectrum (δ , ppm) of the alkylation product there are signals: methyl group (2.31), methoxyl group (3.82), hydrogen in phenyl nuclei (6.81-7.21), hydrogen in the thiophene fragment (6.53, 1H, $j = 6.6$ Hz, 7.55, 1H, $j = 6.6$ Hz), tertiary hydrogen singlet (7.91). The IR spectrum

shows at 1680 cm⁻¹ the valence vibrations of the amide carbonyl group. These data prove the structure of the synthesized compound.

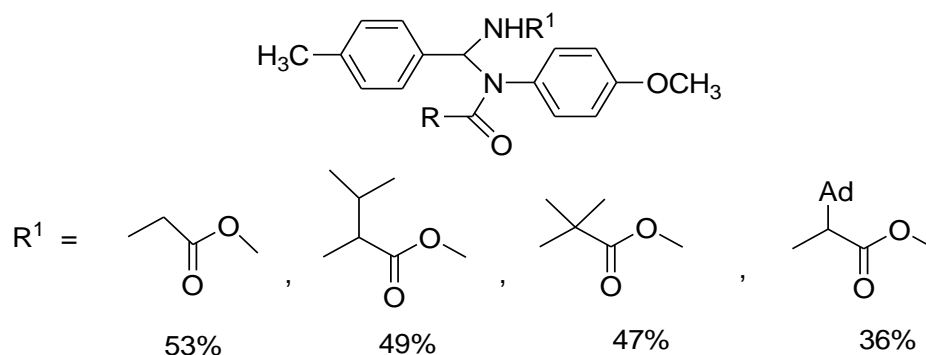
Reaction of acyliminium salts with amino acid esters.

For the first time, the possibility of N-alkylation of amino acids of acyliminium salts with the formation of appropriate N-alkylamides is shown. Yield acyliminium salts were obtained according to the scheme according to the standard method [1,2].

Development of the method of synthesis of potentially biologically active compounds based on acyliminium salts and natural amino acids.

Synthesis was carried out by boiling reagents in dichloromethane in the presence of triethylamine.

Yield for the corresponding esters are indicated in the scheme. A wide range of diverse radicals. As in the amino acid, and in acylating components leads to a large number of compounds with possible physiological activity. All synthesized substances were identified by spectroscopic methods.

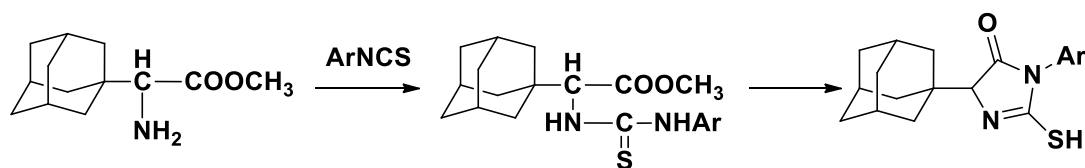
A convenient method of synthesis of potentially physiologically active compounds based on natural amino acids has been developed.

Adamantylcontaining derivatives of natural α -aminoacids.

Adamantylglycin was synthesized by method [3]. As arylisothiocyanates, the following reagents of the company Lankaster were used: phenylisothioate,

p-chlorophenylisothioate, 2-naphthylisothioate. Studies of NMR ^1H spectra were performed on the JEOL spectrometer (90 MHz) in CDCl_3 , chemical shifts were measured in δ -shift. Chromatomass spectra are measured on the Hewlett-Packard 5890-II device with a detector MSD 59771A (capillary 30 m, HP-1, 100-250 $^\circ\text{C}$, 10 $^\circ$ / min).

Thiohydantoines are formed by cyclization of α -aminoacids phenylthiocarbonyl derivatives by acidic agents action. This reaction is used for the determination aminoacids followance of peptides for Edman's. We have found that thioures forming under heating methyl-1-adamantyl glycine ester with various isothiocyanates in benzene give thiohydantoines spontaneously with quantitative yield. The PMR spectrums analysis has shown produced thiohydantoines to exist in solution as thioenol form exclusively. For example, Ar = Ph: 7.8 ppm, SH; 3.57 ppm, singlet CH. The obtained substances could be interesting as matters for biological study.

REFERENCE

1. Bohme H., Hartke K. // Chem. Ber.-1963.-96, №2-S.600-603.
2. Драч Б. С., Броварец В. С., Смолий О. Б. //Синтезы азотсодержащих гетероциклических соединений на основе амидоалкилирующих агентов/ Киев.: Наукова думка, 1992.- 174 С.
3. Krasutsky P. A., Novicova M. I., Semenova I. G. Chim. pharm. 2., 1985. V.19, #17, pp. 825-829.

TECHNICAL SCIENCES

FUTURE OF PARALLEL COMPUTING

Botsiura Iryna Serhiivna,

Student

Kharkiv National University of Radio Electronics

Kharkiv, Ukraine

Oleinik Olena Volodymyrivna,

Senior Lecturer of the Department of Software Engineering

Kharkiv National University of Radio Electronics

Kharkiv, Ukraine

Introductions. Nowadays people have incredible requirements and needs when it comes to speed of computing. For example, Marissa Mayer, former long-time executive, usability leader and key spokeswoman for Google, at the Web 2.0 shared the results of an experiment she performed with the first search page. As google search users asked for more results shown on the first page, as a test was made a decision to load not 10 results as usual, but 30. Traffic and revenue from Google users dropped significantly up to 20%. After investigating, she said that the page with 10 results took 0.4 seconds to generate. The page with 30 results took 0.9 seconds. Half a second delay caused a 20% drop in traffic and was the cause of killing user satisfaction[5]. And parallelizing computing can be that much needed key to speed while sequential computing has come to its potential limit.

Aim. Aim of this work is looking and studying ways that could help increase latency of performance through parallelism in the future. As computer sciences are developing fantastically fast, it can be very useful to try to predict hereafter directions of development in IT industries. With the increasingly omnipresent nature of computers in modern society, the amount of ways to apply and problems connected with it is dramatically expanding. The parallelism importance in each of these two

major development trends establishes the crucial role parallel processing resumes to preoccupation in the theory of computing.

Materials and methods. For this study we turned to literary sources [2, 3, 4, 5] that examined parallel computation concepts and their usages nowadays. Apart from this, articles about future applications of parallelizing the computation were researched. Theoretical research methods were used: abstraction, analysis and synthesis, idealization, induction and deduction, mental modeling, ascent from the abstract to the concrete, etc.

Results and discussion. Looking at current trends that can be noticed nowadays we tried to outline the presumed forms parallel computing may take. There are two main directions that can be studied and potentially prognosticated when we talk about parallel computation. The first is strongly related to the nonstop development and expansion of the Internet and the enhancement in network operation schemes. Having better means available for a group of computers to cooperate in working a computational problem whether they're homogeneous or heterogeneous, geographically near to each other or distributed over the Internet, small or large in number will inescapably form into a advanced profile of clusters and grids in the geography of parallel and distributed computing. Second, more revolutionary, direction taken by parallel computation challenges the very physical level at which information is stored and manipulated in a computing machine. Now the electronic computers use large-scale integration of transistors on silicon chips such that a logical bit is physically realized as a voltage level in an electronic circuit. Although this technology was suitable to sustain a periodical gain in the velocity of processors over the former several decades, its limitations are well seen by now.

Superconducting computing research has been performed since the 1950's, as of 2018 the superconducting computers still have not become commercially accessible. Exascale computing refers to computing systems capable of performing at least 10^{18} IEEE 754 (64-bit) double-precision operations (multiplications and/or additions) per second exa FLOPS [1] is a measure of the performance of a supercomputer. Exascale computing is a significant advance in computer

engineering: first of all, it improves scientific applications and improves the accuracy of forecasts in areas such as weather forecasting, climate modeling, and personalized medicine. [2] Exascale also achieves the supposed processing power of the human brain at the neural level, which is the goal of the Human Brain Project. [3] There was a race to be the first country to build an exascale computer, usually on the TOP 500 list. In 2022, the world's first public exascale computer, Frontier, was announced. As of June 2022, it is the fastest supercomputer in the world[4].

Although superconductor computing does involve using quantum effects (as does conventional computing) it is not considered to be a quantum computer. Quantum computing on the other hand holds the promise of instantaneous computing. Quantum computers are inherently parallel (but not conventionally parallel), and off the charts powerful. Michelle Simmons, research head at the Centre for Quantum Computation and Communication Technology at the University of New South Wales, illustrated the potential of quantum computing in a tangible and visceral way in a recent talk. "Every time I add a quantum bit to a quantum computer, I double the computational power".

Conclusions. In conclusion we can say that parallelism will be a very important part of computing development in the near future. The question is whether quantum parallelism will displace conventional parallelism. We could say yes as progress in computing is unstoppable, but not for a long time. Today's quantum and superconducting computers will have a long journey to go before they can appear on our desktop or mobile phone, but in some time they most surely will and bring crucial speed increase compared to sequential performance and even conventional parallelism.

REFERENCES

1. Kogge Peter. ExaScale Computing Study: Technology Challenges in Achieving Exascale Systems, 2008.
2. Gagliardi Fabrizio; Moreto Miquel; Olivieri, Mauro; Valero, Mateo. The international race towards Exascale in Europe, 2019.

3. Moss Sebastian. The race to exascale: A story of superpowers and supercomputers, 2019.
4. Larabel Michael. AMD-Powered Frontier Supercomputer Tops Top500 At 1.1 Exaflops, Tops Green500 Too, 2022.
5. John Batelle. Search Blog. Marissa Mayer on Googley Lessons https://battellemedia.com/archives/2006/11/marissa_mayer_on_googley_lessons(visited 01.12.2022)

**AN EXPLORATION OF CONNECTING UNITY TO BLOCKCHAIN
TECHNOLOGY WITH WEB3**

Chernykh Olena
cand.phys.-math. Sc., prof.,
Komendant Oleh
Bondarenko Yelizaveta
students
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"
Khariv, Ukraine

Annotation: the possibility of applying the use of blockchain technology in the gaming industry is outlined.

Key words: unity, blockchain, web3

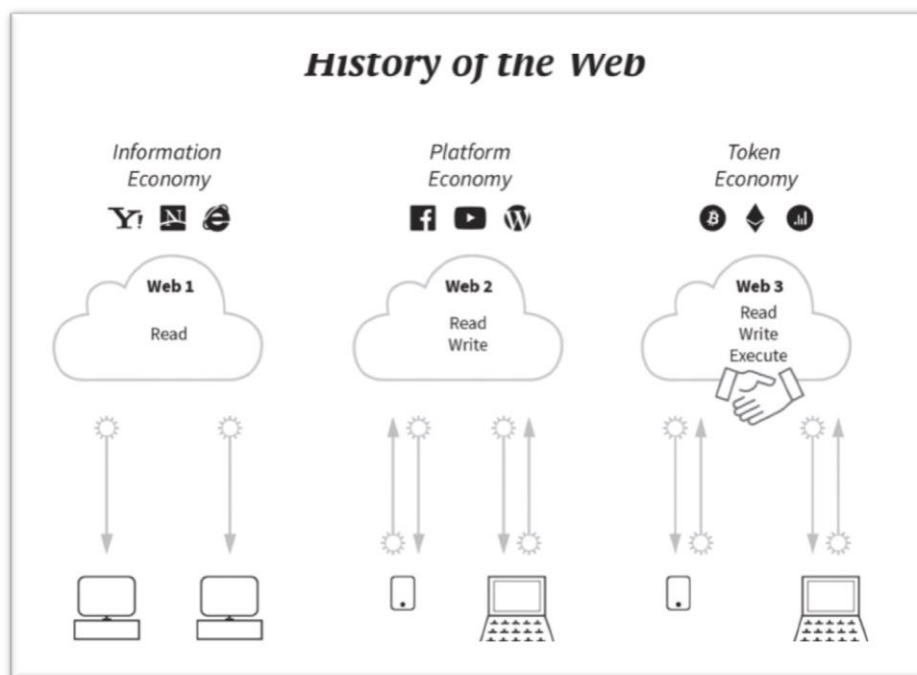
Introductions. In recent years, the demand for Blockchain technology and smart contracts has only increased. Unity has a very large number of developers and unlimited potential. Based on these important points, combining these two things would be very appropriate and useful.

Aim. To learn how to connect Unity projects and smart contracts on existing blockchain networks.

Materials and methods.

The Internet is in constant change and movement as technology advances. Web1 was static, Web2 was dynamic, and Web3 was decentralized (Fig. 1). Web3 is based on blockchain.

Web3 gaming is a huge industry, and its user base keeps growing daily. The exponential growth of Web3 and gamers participating in a blockchain game might be due to blockchain games' decentralized aspects and earning potential.

Fig. 1. Blog History of the Web

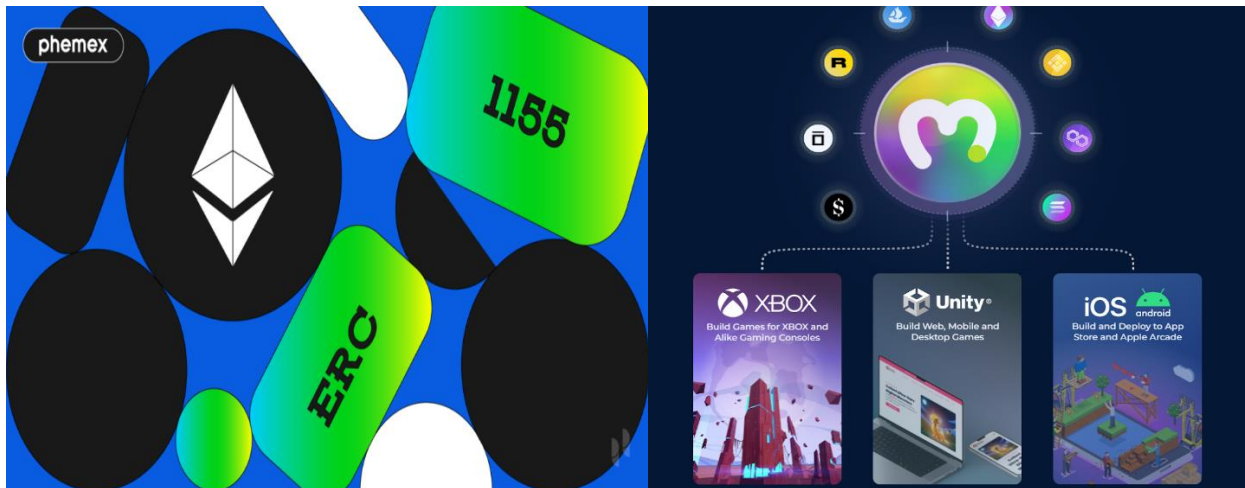
The owning in-game assets and trading them into actual money is also hugely beneficial. However, the feature of executing blockchain game transactions is something that developers find challenging to implement into their projects.

Recently, blockchain technology has been rapidly developing in the gaming industry, and tokenization of games in Unity Blockchain services is also used.

Consider several SDK options (Fig. 2):

1) ChainSafe Gaming SDK is a custom gaming SDK from ChainSafe that allows to interact with the underlying token standards (ERC20, ERC721, ERC1155), interact directly with the EVM, and make custom calls to your own contracts with any interface. For starters, prefabs are already created, there are pop-up scenes and very detailed documentation. Very good choice for development.

2) Moralis' Metaverse SDK is a handy Metaverse SDK from Moralis. It can also be used to interact with EVM networks, but in this case, Moralis can also provide additional benefits in the form of high-speed nodes, additional servers, etc. Thanks to Moralis' Metaverse SDK, you get to cover blockchain game transactions with just a few clicks and some basic setups.

Fig. 2. Several SDK options

Results and discussion.

The gaming industry is just beginning to integrate with blockchain technology, but there are already convenient destructive tools for this.

Whatever the opinions, the future of the gaming industry will be very closely tied to the metaverse and the blockchain.

UDC 681.43.658

**INFORMATION TECHNOLOGIES FOR THE RE-USE OF EXISTING IT
PROJECT PLANS**

Lushchai Yurii,

Ph.D., Associate Professor of the Department
of Transport Law and Logistics,
State Scientific Institution "National Transport University"

Haidenko Oles,

Ph.D., senior lecturer department of automation and
computer-integrated technologies transport

Sintiurova Mariia

Student of the 1st year of the master's degree
Automation and computer-integrated technologies
Kyiv Institute of Railway Transport
State University of Infrastructure and Technologies
Kyiv, Ukraine

Abstract: this article deals with the topic of a modern approach to solving issues related to the achievement of project success, the use of various types of methods, approaches, templates and other technologies aimed at ensuring the success of the project.

Keywords: project management, information technologies, methodology, quality, project goals, planning.

With the ever-increasing complexity of projects, when organizations are faced with the task of achieving the intended goals in a short time and with minimal costs, it is quite difficult to imagine a project management methodology without modern information technologies.

A corporate project management system (CMS), which provides project management with end-to-end control of all projects, works, as well as labor, material, technical and financial resources within one or a group of companies, can provide integral methodological and administrative assistance to the project manager.

It should be mentioned that an important component of the information service is the maintenance of a single knowledge base, which allows you to accumulate and reuse the experience of previous successful projects.

In general , project urgency is assessed differently in different methods. The goals of the project at the planning stage should be formulated as clearly as possible , first of all, descriptions of the criteria by which the project will be evaluated at the end are added to the goals. Based on the essence of the broadest approach in (RMVOK), if it was possible to achieve the set goal and the project works were completed within the set time, with the appropriate level of quality/volume and within the allocated budget, then the project can be considered successful [1, p. 110].

For project management, certain schedules from similar projects, report formats and forms can be reused. From the technical side, codes, specifications, templates , reuse of work can be used gives other projects the possibility of reducing the project implementation period.

It is necessary to simplify actions regarding project templates allow for planning , just as project managers have to do when launching new projects. With the use of project templates, the names of tasks, their duration, labor costs, communication, and even the assignment of resources can be determined in advance.

If necessary , project managers can change all the necessary parameters, but in any case, templates allow you to make project calendars much faster . Very often, project templates reflect solutions that managers have come up with in previous projects.

A project manager must be able to determine what can be reused.

Decisions are made most often as a result of studying the history of project implementation and documentation of previous projects [2, p. 53].

It is also important to take into account the specifics of each project, scale, degree of complexity, duration, etc.

The paper proposes an information technology that allows solving classification tasks and will be a tool that ensures saving of resources during project management, this tool enables integration with a single knowledge base in the

corporate project management system.

Project works (objects) will be presented in the input data and deviations from the planned completion time (signs).

Jobs will be classified into fuzzy classes: successful and unsuccessful.

The degree of ownership of the object n must be determined for each of the classes (a real number from 0 to 1).

The software module is intended for use by the project manager and allows you to select previously successfully completed project works for reuse during the formation of new work plans . The following was also used during the development of the software module: software tool JetBrains PyCharm , Python language, Scikit - Learn package. 09.

LIST OF REFERENCES

1. Danchenko O. B., Zanora V. O. Project management: managing risks and changes in management decision-making processes: a monograph. Cherkasy, 2019. 278 p.
2. Batenko L. P., Project management: Study guide / Batenko L. P., Zagorodnih O. L., Lishchinsky V. V. - K.: KNEU, 2004. - 231 p.

THRESHOLD SECRET SHARING SCHEME ON THE ELLIPTIC CURVES

Onatskyi Oleksii,

Ph.D.,

Kotienieva Inessa,

2nd year master's student

State university

of intelligent technologies and telecommunications,

Odessa, Ukraine

Zharova Oksana,

Ph.D.,

Odessa polytechnic state university,

Odessa, Ukraine

Abstract. Secret sharing is a way to improve the reliability of information storage. The secret sharing scheme is a cryptographic method of sharing a secret among a group of users each of which obtains a piece of a secret, while the original secret is destroyed, and only a certain coalition of users is able to recover the original secret. In this paper we suggest the threshold scheme of secret sharing based on the elliptic curves.

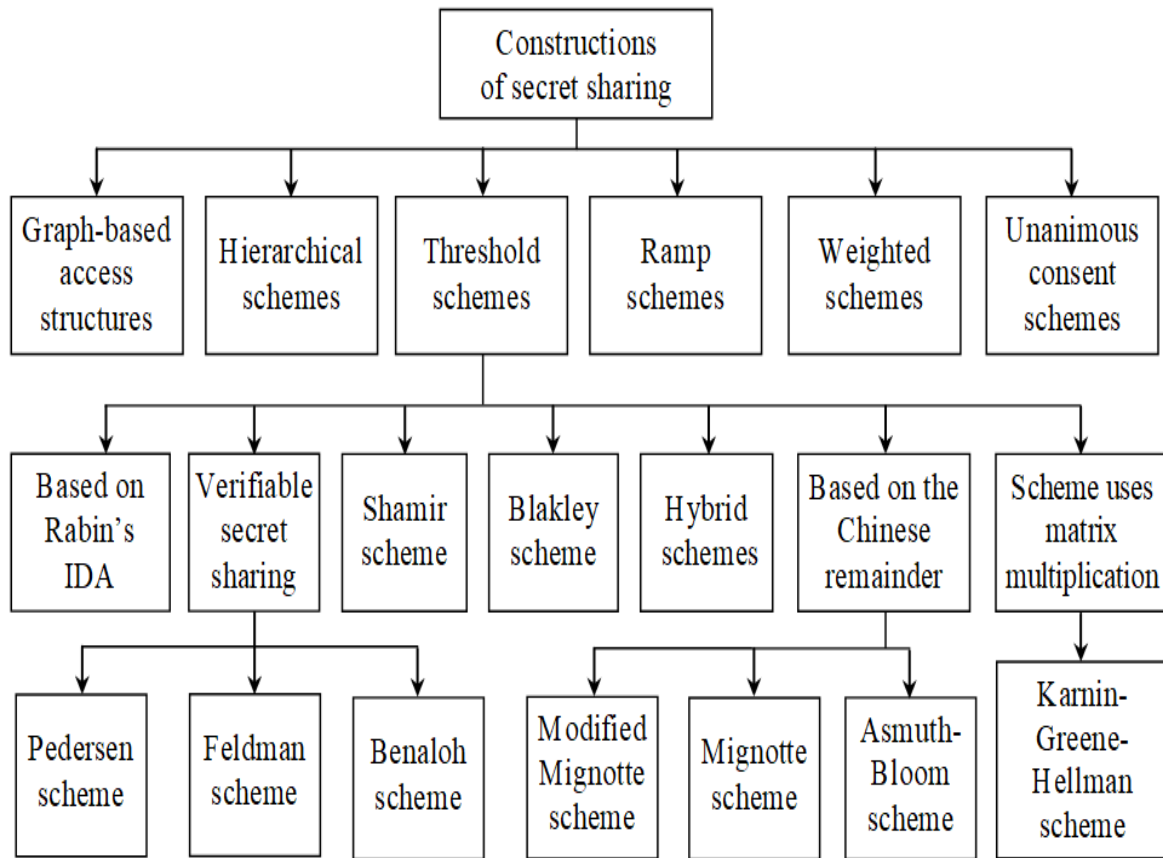
Keywords: secret sharing scheme, shared key, private key, secret sharing, secret reconstruction, threshold secret sharing scheme, elliptic curves.

In order to protect the secret information from loss or compromise, it is necessary to further improve the reliability of the information storage. One of the methods to achieve better security of the information storage is the use of secret sharing schemes [1, 2].

The secret sharing schemes are widely used in the information holding, transfer and processing systems, which provide the distributed data storage. In cryptography the secret sharing scheme is any method of distributing the secret among a group of users such that each of the users receives only a piece of a secret (the so-called share or shadow), and the original secret is destroyed [1].

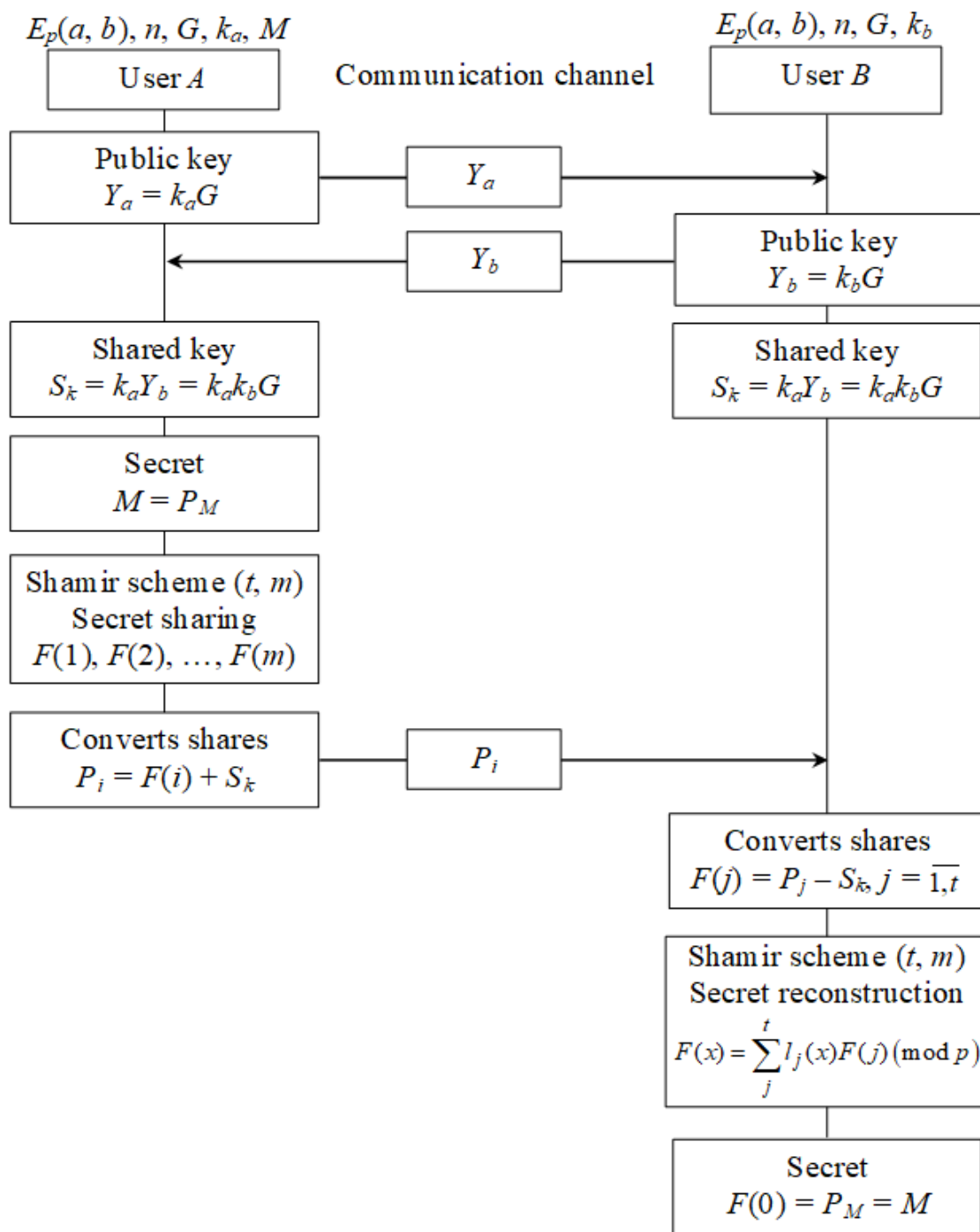
The secret can be reconstructed later by a certain number of users. A general construction method of secret sharing schemes is show in Fig. 1.

Fig.1. Construction method of secret sharing schemes

The aim of the present paper is to implement the threshold schemes of secret sharing based on the elliptic curves (EC). The cryptographic systems based on elliptic curves (Elliptic Curves Cryptography – ECC) [3] belong to a class of systems with public key. The security of ECC is generally ensured by the complexity of the discrete logarithm calculation over a group of points on elliptic curve [3]. The secret sharing scheme with EC is show in Fig. 2.

Let $E_p(a, b)$ be the elliptic curve known to all users of information exchange; G – the pre-agreed base point on this curve (the generator); $\#E_p(a, b) = n$ – the order of group $E_p(a, b)$; secret $M = P_M$ – the put into the point on the EC; k_a, k_b – secret keys of the users A, B ; Shamir threshold secret sharing scheme (t, m) , where m shares and with a threshold of t .

Fig.2. Secret sharing scheme with elliptic curves

The user A chooses the private key k_a and generate public key Y_a , which transfers it to the user B . The user B chooses the private key k_b and generate public key Y_b , which transfers it to the user A . The users A, B calculates a shared key S_k .

The next user A split the secret $M = P_M$ into a number m of secret shares $F(m)$ and which have a threshold of t (for example use Shamir threshold secret sharing scheme (t, m)). The user A converts each of the shares into points P_i . These points are

then passed to the user B . The user B take t points and converts secret shares $F(j)$. Having the different shares $F(j)$, user B are able to reconstruct the secret M . Example of the Shamir threshold secret sharing scheme with EC discussed in the article [4].

The proposed scheme allows you to split shared resources, distributing them across different cloud systems, and then reconstruct them from shared resources. Thus, we will get data security and resilience, for example, if one of the clouds fails, we can still reconstruct data from other cloud systems.

REFERENCES

1. Stavroulakis P., Stamp M. Handbook of Information and Communication Security. Berlin: Springer-Verlag, 2010. 863 p.
2. Schneier B. Applied Cryptography: Protocols, Algorithms and Source Code in C: 20th Anniversary Edition. Wiley, 2015. 784 p.
3. Hankerson D., Menezes A., Vanstone S. Guide to Elliptic Curve Cryptography. Springer-Verlag, 2004. 358 p.
4. Onatskyi O., Dykyi O., Zharova O., Yona L. Modification of the Shamir and Blakley threshold secret sharing schemes with elliptic curves. Інфокомунікаційні та комп'ютерні технології. № 1(03), 2022. – С. 267-283.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПИТАННЯ ТЕПЛООВОГО ДРЕЙФУ У ВОЛОКОННО-ОПТИЧНОГО ГІРОСКОПУ

Галелюка Юлія Олександрівна
Студентка магістратури
Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського
м. Київ, Україна

В даний час у гіроскопічних та навігаційних системах широко застосовуються волоконно-оптичні гіроскопи (ВОГ). Вони малі, надійні, точні, позбавлені недоліків, властивих інерційним гіроскопам, таких як маса частин, що рухаються, схильних до зношування, а також суттєвий час готовності пристрою (тут час, витрачений на розгін маховика). Відсутність рухомих деталей пояснюється пристроєм ВОГ або його мінімальною конфігурацією. Волоконно-оптичний гіроскоп у своїй мінімальній конфігурації включає джерело світла (суперлюмінесцентний діод, лазер або активні ербієві волокна), світлоділник, модулятор, оптоволоконний контур, збирач і детектор. Імпульс світла, проходячи світлоділник, ділиться на два в ідеалі абсолютно однакових променя, які, зустрічно поширюючись, обходять оптоволоконний контур, потім збираються і реєструються детектором. Далі гіроскоп обробляється отриманий сигнал, і на основі зареєстрованої інтерференційної картини від світлових променів розраховується значення кутової швидкості. По суті це і є так званий ефект Саньяка.

Але за всіма позитивними якостями ВОГ ховається досить істотний недолік – дрейф показань через вплив зовнішніх факторів [2].

Так як принцип роботи гіроскопа заснований на ефекті Саньяка, що встановлює пряму пропорційну залежність між швидкістю обертання контуру та фазовим набігом, різні паразитні дрейфи тісно пов'язані з ним.

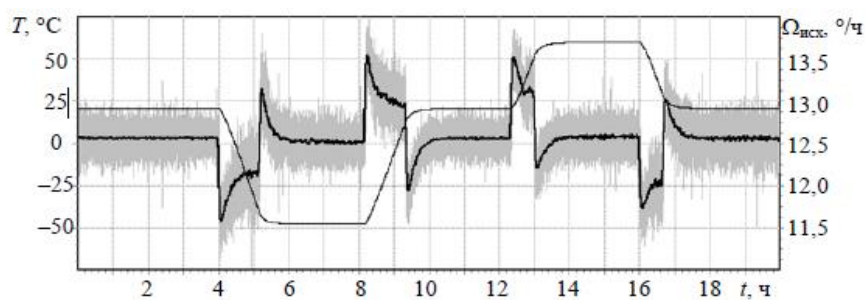
Проблема чисельної компенсації вирішується з використанням різних методик, де вихідними даними є показання датчиків температури у реальному

часі роботи приладу.

В основному розглядаються методики, що базуються на припущенні щодо залежності теплового дрейфу ВОГ від швидкості зміни температури. Використовуються і складніші моделі, враховують, зокрема, вплив другий похідної температури.

Причому прогнозування та корекція дрейфу здійснюються з використанням емпіричних тарірувальних коефіцієнтів, одержуваних, як правило, на основі статистичного аналізу показань ВОГ за результатами термовипробувань.

На рис. 1 наведено результати синхронної реєстрації температури та термоіндукованої кутової швидкості в ході багатогодинного циклічного термовипробування зразка оптоволоконного датчика в діапазоні – 50... 60 °С зі швидкістю зміни 1 °С/хв. [1, с. 16].

Рис. 1 Результати синхронної реєстрації температури та термоіндукованої кутової швидкості

На сьогоднішній день відсутні вироби з нульовим дрейфом в умовах зовнішніх впливів, які не мають вбудованих алгоритмів компенсації. Варто відзначити, що алгоритми компенсації дрейфу ВОГ лише маскують проблему і можуть не завжди адекватно відфільтрувати хибний сигнал, якщо останній виникає і розвивається по відмінному від закладеного алгоритму компенсації закону. Тут виникає необхідність модернізації конструкції ВОГ відповідно до реакції гіроскопа, що спостерігається. Відгук гіроскопа в цих умовах отримують за допомогою натурального експерименту, але за досить високої вартості виробу та тривалості випробувань кількість експериментів буде обмежена [2].

У цих умовах доцільно використання математичного моделювання виникнення дрейфу ВОГ, що дозволяє розглядати безліч варіантів конструкцій ВОГ, не вдаючись до дорогих натурних експериментів. Останні доцільно проводити лише при валідації математичної моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драніцина Є. В., Єгоров Д. А., Унтілов А. А. Зниження впливу зміни температури на вихідний сигнал волоконно-оптичного гіроскопа. *Гіроскопія та навігація*. 2012. № 4 (79). С. 10–20.
2. Zhang Y., Xu H. Fiber-Optic Gyroscope Thermal Calibration through Two-Dimensional N-Order Polynomial for Landslide Displacement Monitoring. *Energies*. 2022. №15. 17 p.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ КЛІТКОВИНИ НАСІННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР У ТЕХНОЛОГІЇ М'ЯСНИХ ПАШТЕТІВ

Гащук Олександра Ізидорівна,

к.т.н., доцент,

Москалюк Оксана Євгеніївна,

к.т.н., доцент

Національний університет харчових технологій
м. Київ, Україна

Анотація: Перспективним науковим напрямком у харчових технологіях є розроблення інноваційних продуктів, в рецептурах яких є використання нетрадиційної сировини з метою отримання повноцінного виробу з оздоровчо-профілактичними властивостями.

Використання клітковини з насіння кунжуту та ядер насіння соняшника у технології м'ясних паштетів є одним із способів отримання продукту спеціального призначення.

При розробленні рецептур модельних систем м'ясних паштетів з додаванням клітковини пропонується використовувати м'ясо та субпродукти птиці та клітковину з насіння кунжуту і з ядер насіння соняшника, у кількості 2-4%. Дослідження підтвердили можливість використання клітковини з насіння кунжуту та ядер насіння соняшника у технології м'ясних паштетів.

Ключові слова: м'ясні паштети, харчові волокна, клітковина насіння кунжута, клітковина ядер насіння соняшника

Вступ. В екстремальних ситуаціях харчування населення повинно бути побудоване на використанні продуктів максимально різноманітних та з високою харчовою цінністю, які при засвоєнні будуть підтримувати молекулярний склад та відшкодовувати енергетичні і пластичні витрати організму на основний обмін речовин, життєдіяльність та ріст організму.

Одним із запропонованих вирішень проблеми такого харчування є виробництво продуктів з високою і повною кулінарною готовністю, до яких відносять різноманітні м'ясні паштети та інші пастоподібні гомогенізовані вироби з свинини, яловичини, субпродуктів, м'яса птиці – висококалорійні тонкоподрібнені продукти з переважаючим вмістом м'ясної сировини [1, с. 92]. Споживання паштету, який часто рекомендують при захворюваннях кишківника, а саме при гастритах, так як у ньому містяться інгредієнти тваринного і рослинного походження у легкодоступній для травних ферментів формі. Вибір компонентів рецептури м'ясного паштету обумовлений їх хімічним складом, функціональними та технологічними властивостями та енергетичною цінністю.

Технологія виробництва паштетів передбачає використання різноманітних за своїми властивостями видів сировини тваринного і рослинного походження [2, с. 47], що визначає різноманіття застосовуваних способів обробки. Комбінуючи варіння, бланшування, пасерування, обсмажування, гомогенізацію та інші види термічного і механічного впливів, отримують ніжний однорідний продукт пастоподібної консистенції, що відрізняється приємним смаком, запахом і кольором.

Серед різноманітних видів рослинної сировини, яку використовують у технології паштетів [1, с. 92] є харчові волокна, які відносять до баластних речовин, які є необхідним компонентом харчування. Харчові волокна – це частина рослинної їжі, яка не перетравлюється в шлунково-кишковому тракті (целюлоза, геміцелюлоза, пектин, лігнін). Баластні речовини підсилюють моторну функцію кишечника, служать продуктами харчування для мікроорганізмів. Вони знижують рівень холестерину в крові, мають антиоксидантні властивостями.

Результати і обговорення: Перспективним науковим напрямком у харчових технологіях є розроблення інноваційних продуктів, в рецептурах яких є використання нетрадиційної сировини з метою отримання повноцінного виробу з оздоровчо-профілактичними властивостями. Використання клітковини

з насіння кунжуту та ядер соняшника у технології м'ясних паштетів один із способів отримання продукту спеціального призначення.

Кунжут не вирощують в Україні, він поширений в Індії, Китаї, Пакистані та Мексиці. Його також широко використовують для виробництва кунжутної олії та масла, а також насіння. Харчова цінність кунжутного насіння [3] представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

**Харчова цінність кунжутного насіння у 100 г
(за даними Nutrition Data)**

вуглеводи: 23,4 г	кальцій: 975 мг (98% денної норми);
жири: 49,7 г	залізо: 14,5 мг (81% денної норми);
білки: 17,7 г	магній: 351 мг (88% денної норми);
вітамін В1: 0,8 мг (53% денної норми);	калій: 468 мг (13% денної норми);
вітамін В6: 0,8 мг (40% денної норми);	цинк: 7,8 мг (52% денної норми).

Енергетична цінність кунжутного насіння: 573 кКал;

Насіння кунжуту багате кількома поживними речовинами, які зміцнюють кістки: кальцій, магній та цинк. Однак у ньому містять природні сполуки, що називають оксалатами та фітатами – антинутрієнти, які зменшують поглинання цих мінералів. Щоб обмежити вплив цих сполук, необхідна термообробка перед використанням. Насіння кунжуту містить два типи рослинних сполук – лігніни та фітостерини. Вони сприяють зниженню рівня «поганого» холестерину. Вміст пінорезінолу, який пригнічуючи дію травного ферменту мальтози сприяє регулюванню рівня цукру в крові. Харчова цінність ядер насіння соняшника представлена у таблиці 2.

Таблиця 2

**Харчова цінність ядер насіння соняшника, у 100 г
(за даними Nutrition Data)**

вуглеводи: 20 г;	кальцій: 78 мг (6% денної норми);
жири: 52 г;	залізо: 5,3 мг (29% денної норми);
білки: 21 г;	магній: 325 мг (77% денної норми);
вітамін Е: 35,2 мг (234% денної норми);	калій: 645 мг (14% денної норми);
	цинк: 5 мг (45% денної норми).

Енергетична цінність ядер насіння соняшника: 584 кКал;

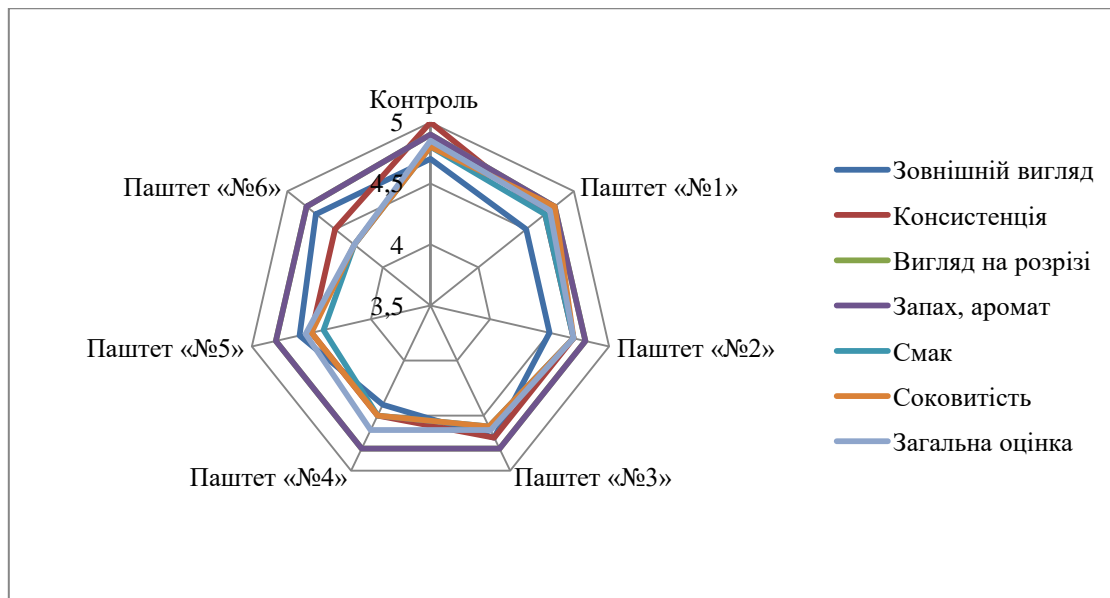
Насіння соняшника сприяє зниженню запальних процесів в організмі. Короткочасне запалення є природною імунною відповіддю. Однак хронічне запалення є фактором ризику для розвитку серцево-судинних захворювань, діабету 2 типу та інших хронічних захворювань. За боротьбу із запальними маркерами С-реактивного білка у складі соняшникового насіння відповідають: вітамін Е та флаваноїди, які виконують антиоксидантну функцію.

Деякі складники насіння соняшника блокують фермент, який змушує судини звужуватися. Також, магній сприяє зниженню рівня артеріального тиску. Лінолева кислота, яка міститься у насінні соняшника використовується організмом на утворення гормоноподібної сполуки і сприяє зниженню рівня холестерину.

В якості компонентів, розроблюваних у науковій роботі м'ясних паштетів з додаванням клітковини, пропонується використовувати м'ясо та субпродукти птиці, клітковину з насіння кунжута у кількості 2-6% або клітковину з ядер насіння соняшника у кількості 2-4%, цибулю, сіль, перець.

За результатами проведеної дегустації та органолептичної оцінки (Рис.1) модельних фаршів з різними рослинними функціональними інгредієнтами зразки відзначалися хорошими смаковими якостями, мали приємний смак і аромат. Консистенція однорідна, ніжна, мастка у всіх зразків. Із додаванням клітковини ядер насіння соняшника (Паштети №4-6) спостерігається дещо зміна смаку і запаху з ноткою приємного аромату. Зразки з клітковиною насіння кунжута (Паштети №1-3) виявили позитивні органолептичні характеристики, що не значно відрізняються від контрольного.

За результатами органолептичних досліджень (Рис 1) найвищу оцінку отримали досліджувані зразки 2, 3, 4, 5. Враховуючи технологічний ефект та економічну доцільність для подальшого дослідження було обрано зразки паштету з клітковини з насіння кунжута у кількості 4 % (Паштет №2). клітковини ядер насіння соняшника у кількості 3 % (Паштет №5).

Рис.1 Загальна оцінка органолептичних досліджень модельних систем паштету

У науковій роботі були досліджені функціонально-технологічні показники розроблених рецептур модельних систем паштетів, серед них вологозв'язувальна (ВЗЗ) та вологоутримувальна (ВУЗ) здатність, стабільність емульсії та пластичність фаршу. Ці показники дають інформацію, про властивості інгредієнтів фаршу добре утримувати монолітну м'ясо-рослинну систему, вологу до і після термічної обробки та, як результат, отримати продукт з хорошими органолептичними властивостями. Результати досліджень представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Функціонально-технологічні показники модельних систем паштетів

Зразок	pH	ВЗЗ, %	Пластичність	ВУЗ, %	Стійкість емульсії
Контроль	6,6	62,3	20,4	67,13	65,4
Паштет «№1»	6,5	45,74	21,6	51,32	67,31
Паштет «№2»	6,4	47,8	24,33	53,2	66,2
Паштет «№3»	6,4	49,64	22,1	56,7	67,47
Паштет «№4»	6,5	40,6	23,77	47,33	65,8
Паштет «№5»	6,3	47,29	19,3	53,1	59,23
Паштет «№6»	6,4	69,7	18,45	73,4	64,7

Проаналізувавши результати досліджень функціонально-технологічних показників виявили, що пластичність, вологозв'язуюча та водоутримуюча здатність фаршів розроблених паштетів корелюється з контролем.

Під час проведення термічної обробки паштетів відбувається максимальне поглинання та утримування водної фази полімерами складових частин продукту, серед них клітковина насіння кунжута та ядер насіння соняшника, що призводить до незначних втрат маси готового продукту. За результатами досліджень найбільший вихід мають зразки паштетів №1 та №5.

Висновок. У м'ясній промисловості харчові волокна використовуються у виробництві усіх груп м'ясопродуктів, а саме всі види ковбасних виробів, продукти дитячого харчування, консерви, напівфабрикати і делікатесні вироби. Використання в технології м'ясних паштетів клітковину ядер насіння від переробки олійних культур дозволяє підвищити харчову і біологічну цінність продукції, сприяє стійкому і рівномірному розподілу інгредієнтів, що призводить до створення продукту стабільної якості.

Отже, при розробленні рецептур модельних фаршів м'ясних паштетів з додаванням клітковини пропонується використовувати м'ясо та субпродукти птиці та клітковину з насіння кунжута у кількості 4 % і з ядер соняшника, у кількості 2 %. Дослідження підтвердили можливість використання клітковини з насіння кунжута та ядер насіння соняшника у технології м'ясних паштетів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. О. І. Гащук, О. Є. Москалюк, І. І. Сімонова Удосконалення технології паштету в оболонці з використанням дієтичної добавки Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Технічні науки. Серія «Харчові технології» Том 18, № 1 (65) Частина 4, 2016. – с. 92-96.
2. В. М. Пасічний, О. А. Топчій, Н. І. Ткач, А. М. Геречук Розробка технології паштету печінкового підвищеної харчової цінності. Науковий вісник PUET: Technical Sciences. № 1(91) (2019) – с. 47-53.

3. Все про насіння: соняшникове, гарбузове, ляне та кунжут.
[Електронний ресурс] – Режим доступу :
<https://life.liga.net/poyasnennya/cards/vse-o-semechkah-podsolnechnye-tykvennye-lnyanye-i-kunjutnye-polza-vred-i-retsepty-blyud>

ВИДАЛЕННЯ ІОНІВ МАГНІЮ З ВОДИ ФОСФАТАМИ

Гордієнко Катерина Юріївна,
аспірант

Радовенчик Ярослав Вячеславович,
к.т.н., доцент

Гожан Юрій Максимович,
студент

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

Анотація: В роботі досліджено особливості формування фосфатів магнію при обробці розведених водних розчинів фосфатом натрію з метою їх пом'якшення в побутових чи офісних умовах. Досліджено вплив рН, температури, співвідношення реагентів на ефективність пом'якшення води та особливості формування твердої фази.

Ключові слова: пом'якшення, магній, фосфат-іони, формування фосфату магнію, залишкова жорсткість.

Критична ситуація з якістю природних вод в багатьох регіонах планети змушує все більше уваги приділяти процесам підготовки води. Сьогодні попередньому очищенню підлягають практично всі поверхневі води та більша частина підземних вод. Значну частину забруднень, що зумовлюють цю глобальну проблему, є сполуки кальцію та магнію, котрі формують таку характеристику води як жорсткість. Жорсткість природних вод коливається в надзвичайно широких межах. Для території України характерна тенденція збільшення жорсткості води в поверхневих водоймах в напрямку з північного заходу на південний схід. Так, якщо води Дніпра мають жорсткість на рівні 4 - 5 мг-екв/дм³, то в річках Приазов'я цей показник зростає до 15 - 30 мг-екв/дм³ [1, с. 9]. Жорсткість води змінюється навіть в більш об'ємних

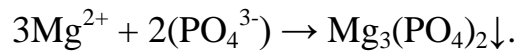
водоймах. Так, якщо для вод Світового океану середня загальна жорсткість складає біля 130,5 мг-екв/дм³, то в Чорному та Каспійському морях вона знижується до 65,5 мг-екв/дм³ та 66,4 мг-екв/дм³ відповідно. В поверхневих водоймах магнієва жорсткість складає, зазвичай, 30 % загальної жорсткості, хоча в окремих регіонах (наприклад, Донбасу) може збільшуватися до 60 %, а для вод Світового океану – майже до 83 %. Тому проблема видалення іонів магнію з природних вод сьогодні, в умовах дефіциту якісних вод, надзвичайно загострюється та актуалізується.

Суть дослідження полягала в приготуванні модельних розчинів із різним вмістом іонів Mg²⁺ та обробці їх різними дозами реагентів при різних співвідношеннях компонентів та різних значеннях рН і температури. Причому, осадження проводили без відстоювання. Осад відфільтровували відразу після осадження на «синій стрічці» та визначали залишкову жорсткість розчину шляхом титрування з використанням еріхромового чорного Т та трилону Б.

Найбільш простим та поширеним є продукт гідролізу іонів магнію - гідроксид магнію. Саме у вигляді гідроксиду видаляються іони магнію в содово – вапняній технології, оскільки карбонат магнію має надто велику розчинність. З іншого боку, значення рН початку осадження Mg(OH)₂ при початковій концентрації іонів магнію 0,01 м складає 10,4, а значення повного осадження – 12,4 [2, с. 345]. Як показали наші дослідження, видалення магнію у вигляді гідроксиду пов'язано із значними недоліками, оскільки таке значне збільшення рН потребує наступного його корегування після відділення осаду, що пов'язано із значними витратами реагентів. Навіть при початковій жорсткості 19,6 мг-екв/дм³ до рН 10,5 утворення твердої фази в об'ємі модельного розчину візуально не спостерігається (рис. 1). Для відчутного ефекту пом'якшення рН необхідно підтримувати на рівні 11 – 11,5. Для систем малої та середньої продуктивності цей метод цілком непридатний, оскільки потребує додаткового етапу коригування рН обробленої води і пов'язаний із значною витратою реагентів.

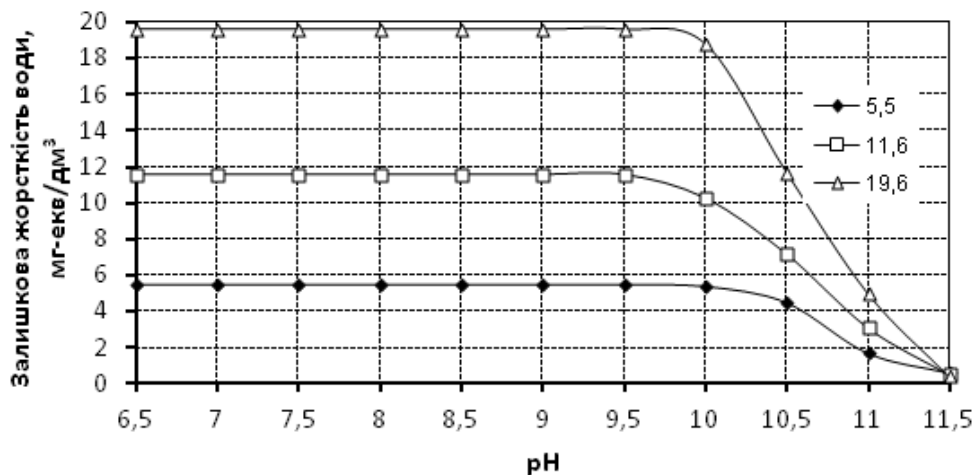
Ще одним реагентом, використання котрого досить часто пропонується в

науковій літературі для осадження іонів магнію, є фосфати [3, с. 46]. При цьому передбачається, що в розчині проходять реакції, котрі в загальному випадку можуть бути представлені в наступному спрощеному вигляді:

В результаті іони магнію зв'язуються в нерозчинну сполуку і можуть бути видалені із обробленої води. Приведене рівняння досить ідеалізоване, оскільки в процесі реакції може утворюватися досить багато проміжних сполук.

Як було встановлено в результаті наших експериментів (рис. 2), зменшення магнієвої жорсткості з допомогою фосфатів виявилася менш ефективним, ніж у випадку видалення іонів кальцію.

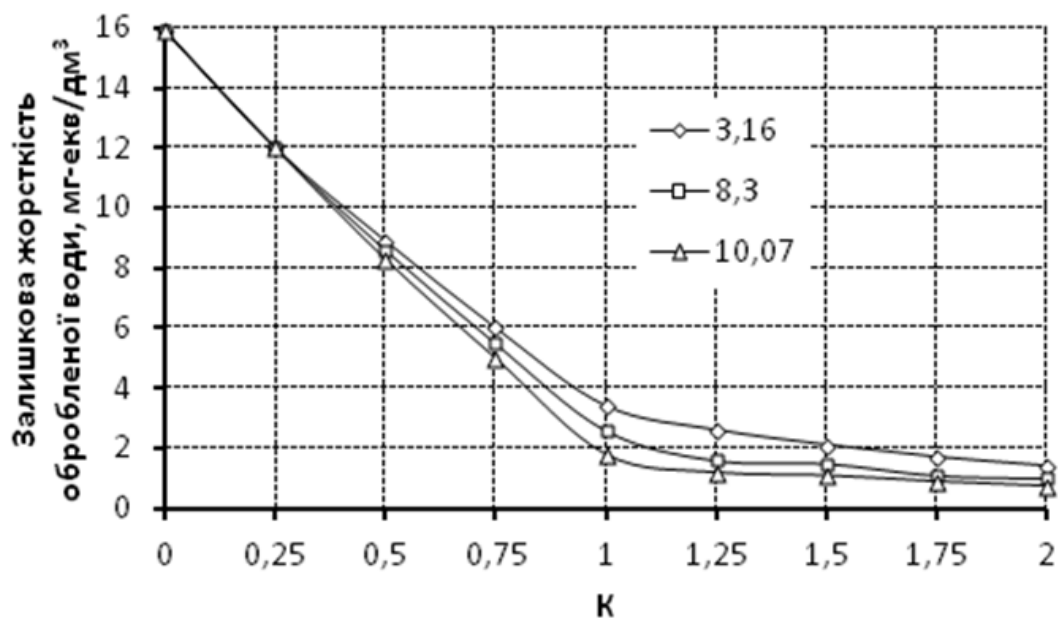
Рис. 1. Залежність залишкової жорсткості води від рН при різних значеннях початкової жорсткості та температурі розчину 22 °С

Навіть при рН 10,07 та $K = 2$ мінімальна залишкова жорсткість води не опускалася нижче $0,75 \text{ мг-екв/дм}^3$ (у випадку з кальцієм – $0,1 - 0,2 \text{ мг-екв/дм}^3$). При зниженні рН спостерігається стабільне зниження ефективності, хоча і не дуже суттєве. Так, при переході з лужного в кисле середовище залишкові концентрації іонів магнію зростають в 2 рази незалежно від значення коефіцієнта K . Якщо зважити на сучасні жорсткі вимоги до вмісту фосфатів у стічних водах, то варто орієнтуватися на стехіометричні співвідношення реагентів для більш повної реакції між компонентами. Як видно з рис. 2, в нейтральному середовищі при $K = 1$ залишкова жорсткість обробленої води

може сягати 3 мг-екв/дм³ і більше. За інших умов (температура, значна початкова магнієва жорсткість) залишкова жорсткість може бути ще більшою, що суттєво знизить загальну ефективність процесу пом'якшення.

Подібні тенденції зберігаються і у випадку зміни початкової жорсткості води (рис. 3). Найбільша різниця спостерігається при значеннях $K \leq 1$, що пояснюється дефіцитом аніонів фосфату та неможливістю формування твердої фази стехіометричного складу.

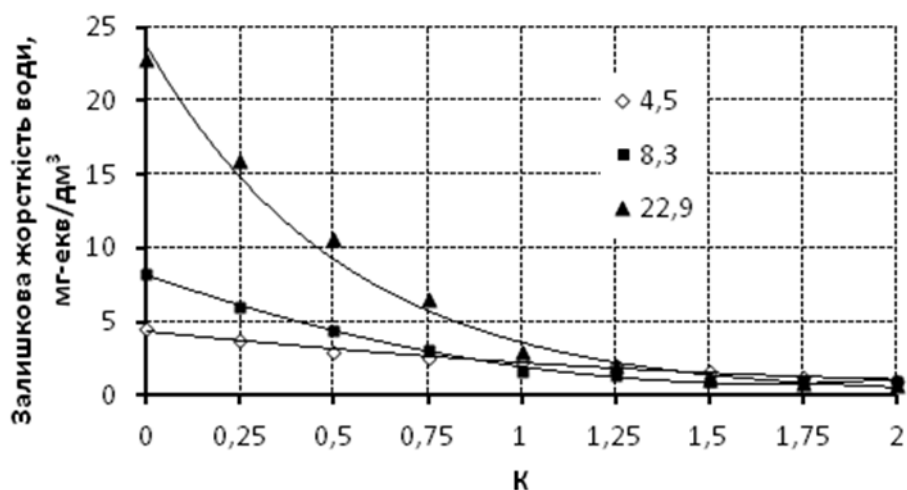

Рис. 2 – Залежність залишкової жорсткості води від коефіцієнту $K = [\text{PO}_4^{3-}, \text{мг-екв}]/[\text{Mg}^{2+}, \text{мг-екв}]$ при різних значеннях рН та температурі розчину 22°C

Проте, навіть при стехіометричному співвідношенні реагуючих речовин ($K = 1$) залишкова жорсткість обробленої води досить значна і коливається в межах 2,5 – 3 мг-екв/дм³.

Подальше збільшення дози фосфату натрію дозволяє дещо знизити залишкову жорсткість обробленої води.

Так, мінімальна залишкова жорсткість обробленої води при $K = 2,0$ зафіксована на рівні 0,7 мг-екв/дм³ при початковій жорсткості 22,9 мг-екв/дм³.

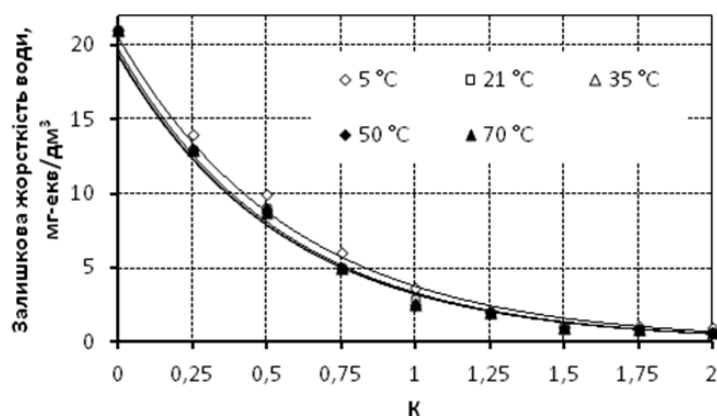

Рис. 3. – Залежність залишкової жорсткості води від коефіцієнту $K = [PO_4^{3-}, \text{мг-екв}]/[Mg^{2+}, \text{мг-екв}]$ при різних значеннях початкової жорсткості, $pH_{п} 6,58$ та температурі розчину $21\text{ }^{\circ}\text{C}$

Відмічено також зростання залишкової жорсткості обробленої води при зниженні початкової її жорсткості. Так, за приведених умов при початковій жорсткості води $8,3\text{ мг-екв/дм}^3$ залишкова жорсткість зростає до $0,95\text{ мг-екв/дм}^3$, а при початковій жорсткості води $4,5\text{ мг-екв/дм}^3$ залишкова жорсткість зростає до $1,0\text{ мг-екв/дм}^3$. Така ситуація викликана, на нашу думку, суттєвим збільшенням маси твердої фази та зростанням pH при збільшенні дози фосфату натрію.

Суттєвою перевагою фосфату натрію в якості осаджувача іонів кальцію є той факт, що температура води практично не впливає на ефективність процесу в широкому діапазоні температур. Як видно з рис. 4, в діапазоні температур $5 - 70\text{ }^{\circ}\text{C}$ ефективність пом'якшення залишається стабільною. Причому, тверда фаза формується відразу після зливання розчинів, що дозволяє відразу її фільтрувати перед використанням обробленої води. Цей факт надзвичайно важливий при пом'якшенні природних вод в умовах відсутності їх попереднього підігріву.

Проведені нами вимірювання температури води в різні періоди року в київській мережів показали, що вона коливається, переважно, в межах $13 - 17\text{ }^{\circ}\text{C}$, але в зимовий період, особливо в умовах недостатнього опалення приміщень, може знижуватися до $8,5\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Рис. 4. – Залежність залишкової жорсткості води від коефіцієнту $K = [PO_4^{3-}, \text{мг-екв}]/[Mg^{2+}, \text{мг-екв}]$ при різних значеннях температури розчину, початковій жорсткості 21 мг-екв/дм, рН 6,58

Висновки. Видалення іонів магнію є обов'язковим процесом технологій пом'якшення води. Традиційні технології не забезпечують достатньої ефективності без виконання особливих умов – нагрівання та коригування рН. Незважаючи на значні залишкові концентрації іонів магнію після обробки води фосфатами, використання їх більш прийнятне для систем малої та середньої продуктивності, оскільки дозволяє проводити пом'якшення за низьких температур та без відстоювання. Зафіксовано зростання залишкової жорсткості обробленої води при зниженні початкової її жорсткості, що ми пов'язуємо із суттєвим збільшенням маси твердої фази та зростанням рН при збільшенні дози фосфату натрію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горєв Л. М., Пелешенко В. І., Хільчевський В. К. Гідрохімія України : підручник. Київ : Вища школа, 1995. 307 с.
2. Гороновский И. Т., Назаренко Ю. П., Некряч Е. Ф. Краткий справочник по химии. Киев : Изд-во АН УССР, 1962. 659 с.
3. Шаблій Т. О. Застосування нових реагентів і технологій в промисловому водоспоживанні / Т. О. Шаблій, В. М. Радовенчик, М. Д. Гомеля. К.: Інфодрук, 2014. – 302 с.

**АВТОМАТИЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА
ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ**

Зубрицький Олег Ігорович

студент IV курсу
спеціальності автоматизації
та комп'ютерно-інтегрованих технологій,

Даниляк Тетяна Василівна

голова циклової комісії
«Нафтогазової інженерії
та технологій і автомобільного транспорту»,

Євlampієва Світлана Григорівна

викладач економічних дисциплін,

Малик Леся Богданівна

к.пед.н., викладач загальнотехнічних дисциплін,
Дрогобицький фаховий коледж нафти і газу
м. Дрогобич, Україна

Анотація. У даній статті розглянуто етапи машинного автоматизованого виробництва, що характеризується звільненням людини від безпосереднього виконання основних функцій технологічного процесу і переходом до керованого управління виробничими процесами, також передачею цих виробничих функцій автоматичним пристроям системи автоматизації і управління технологічними процесами.

Зазначено, що саме такий визначений ступінь звільнення людини від безпосередньої участі у виробництві і говоритиме про коефіцієнт продуктивності того чи іншого автоматизованого виробництва, а кінцевою метою автоматизації є створення повністю автоматизованих виробництв, де роль людини зводиться до складання режимів та програм технологічних процесів, складання програмного комп'ютерного забезпечення і контролю над роботою приладів та устаткування.

Ключові слова: автоматизація виробництва, системи автоматизації і управління технологічним процесом, керований технологічний процес, автоматизація технологічного процесу, технологічний об'єкт управління, програмне забезпечення системи автоматизації і управління технологічними процесами

Сучасний етап розвитку промислового виробництва характеризується переходом до використання інноваційних і новітніх технологій, прагненням досягати гранично важливих високих експлуатаційних характеристик як діючого, так і проектного обладнання, необхідністю звести до мінімуму будь-які виробничі помилки чи втрати. Все це можливо тільки при умові суттєвого підвищення якості управління і комп'ютеризованого керування промисловими об'єктами, яке може успішно реалізовуватися лише за умов використання систем автоматизації і управління технологічним процесом.

На сьогоднішній день для багатьох підприємств нашої країни, в час розвитку науки і техніки, стало просто необхідним впроваджувати у виробництво комплексну автоматизацію, так як наш ринок як внутрішній так і зовнішній, досить невпинно і інтенсивно розвивається [4]. Тому щоб йти в ногу із світовим розвитком економіки наша промисловість повинна використовувати у своєму технологічному виробництві «розумні» комп'ютеризовано-автоматизовані машини та установки. А все це дозволить досягти спрощеної системи управління, керованості, динамічності, високої точності у прогнозуванні, плануванні і відтворенні всієї продуктивної діяльності. Слід зазначити, що і від правильної вибраної моделі комплексної механізованої і комп'ютеризованої автоматизації технологічного процесу буде залежати успіх всієї діяльності на виробництві [2, с. 335-357].

Автоматизація на основі таких виробничих систем, може значно удосконалювати і підвищувати ефективність виробництва, значно спрощувати і полегшувати роботу працівників, сприяти якісному збільшенню випуску продукції. Це автоматизований процес виробництва, під час якого всі або

переважна більша частина операцій, що потребують фізичних зусиль працівника, передаються машинам і здійснюються без його безпосередньої особистої участі, крім функції управління, монтажу, налагодження, нагляду і контролю.

Автоматизація виробничого процесу досягається шляхом організації діяльності і використання систем машин-автоматів, автоматичних ліній різноманітного устаткування, обладнання та інших технічних пристроїв, розташованих у певній визначеній технологічній послідовності й об'єднаних засобами транспортування, управління і контролю для виконання відповідних операцій. Досить вагому роль при цьому відіграє комплексна автоматизація виробництва, коли не має потреби безпосередньо залучати працю людини, але здійснювати процес виробництва під її контролем за всією автоматичною лінією машин-автоматів — від надходження сировини до виготовлення готової і упакованої продукції [4].

Під автоматизацією виробництва слід розуміти використання енергії неживої природи у виробничих процесах або певних частинах із управлінням ними без безпосередньої участі для цілей підвищення виробництва, зниження собівартості, покращення умов праці та вдосконаленої якості готової продукції. За видами автоматизація буває частковою і повною, одиничною і комплексною, первинною чи вторинною.

Отже, автоматизація технологічного процесу – це сукупність методів і засобів, які призначені для реалізації системи або систем, які будуть дозволяти здійснювати управління самим технологічним процесом без безпосередньої участі людини, тобто застосування праці, а лише керування процесом і прийняття людиною відповідальних і важливих рішень в системі автоматизованої діяльності. Як правило, в результаті проектування автоматизації технологічного процесу на виробництві створюється і сама система автоматизації і управління технологічним процесом. Основа автоматизації технологічних процесів – це перерозподіл матеріальних, енергетичних і інформаційних потоків у відповідності з прийнятим критерієм

оптимального управління [7, с. 111 - 133].

Техніко-економічні передумови впровадження у виробництво систем автоматизації і управління технологічним процесом є, по перше, суттєвий ріст масштабів виробництва, а по друге збільшення продуктивності потужностей обладнання та устаткування. В той же час відбувається і ускладнення виробничих процесів, використання форсованих режимів (підвищення температури, тиску, швидкості реакцій і ін.), поява установок і цілих виробництв, які функціонуватимуть в критичних режимах, посилення і ускладнення зв'язків між окремими ланками технологічного процесу. Останнім часом в розвитку багатьох галузей промисловості появилися нові фактори, які пов'язані не тільки з підвищенням вимог до кількості та якості продукції, що випускається, але і з напруженістю в галузі трудових ресурсів. Зростання продуктивності праці, у тому числі шляхом його автоматизації, стає практично єдиним джерелом економічної доцільності, розширення та вдосконалення виробництва [1, с. 56].

Технологічні процеси є матеріальною базою будь-якого виробництва, тому підвищення таких характеристик виробництва, як продуктивність, якість (надійність) продукції, що випускається, рентабельність виробництва, стало необхідним забезпечення «керованістю» технологічних процесів та інтенсивним впровадженням автоматизованих систем і управління ними.

У поняття «технологічний процес як об'єкт управління» ми можемо включити, зокрема, технологічне обладнання, крім датчиків та виконавчих органів, які є конструктивними елементами обладнання, але входять до складу технічних засобів систем автоматизованого управління технологічним процесом.

Під терміном «керований технологічний процес» ми виокремлюємо такий процес, для якого визначено вхідні контрольовані впливи (керуючі та керовані), встановлені детерміновані або ймовірнісні залежності між вхідними впливами та вихідними параметрами виробу (продукту), розроблені методи автоматичного вимірювання вхідних впливів і вихідних параметрів (всіх або їх

частини) та методи управління технологічним процесом. Отже, керований технологічний процес це процес, у принципі підготовлений до застосування системи автоматизації і управління технологічними процесами, тобто для створення якісної і продуктивної системи технологічного процесу в цілому [6].

Завдання, що виконується в системі технологічного процесу – системах автоматизації і управління технологічним процесом, ми можемо сформулювати наступним чином: за отриманими даними про технологічний процес складають технологічні супровідні карти та інструкції, також прогноз роботи технологічного процесу, складають та реалізують такий план керуючих впливів (у тому числі зміна режимів роботи обладнання), щоб у певний момент часу стан технологічного процесу відповідав деякому екстремальному значенню узагальненого критерію якості процесу. Для вирішення цього завдання необхідно мати розроблену математичну модель відповідного технологічного процесу, яка складала б основний зміст алгоритму управління, що реалізується системою автоматизації і управління технологічними процесами [3, с. 126].

Призначення автоматизованої системи управління для будь-якого визначеного виробничого процесу, характеризується необхідними функціональними можливостями, бажаними технічними характеристиками та іншими особливостями, що вирішальною мірою визначаються тим об'єктом, для якого створюється та чи інша система [6, с. 256].

Для систем автоматизації і управління технологічними процесами, керованим об'єктом є так званий технологічний об'єкт управління, що ми можемо визначати як сукупність технологічного обладнання та реалізованого на ньому за відповідними інструкціями або регламентами технологічного процесу виробництва цільового продукту [5, 6].

Наведене визначення технологічного об'єкту управління ми ще можемо доповнити, з одного боку, як єдність процесу та устаткування і, з іншого – як завершеність перетворення вхідних ресурсів на кінцевий продукт (метал, електрична або теплова енергія, хімічні речовини, вироби і ін.).

Під час розробки і впровадження системи автоматизації і управління технологічними процесами важливо правильно виділити об'єкт управління із загальної виробничо-технологічної структури підприємства. Для цього враховують призначення та роль окремих апаратів, агрегатів та установок, ступінь залежності їх роботи від інших, сусідніх виробничих ділянок, наявність розділових (буферних) ємностей між ними, конвеєрів, пресів та ін., і, нарешті, в кінцевому результаті прийнятий (або бажаний) на даному виробництві ступінь централізації управління технологічним процесом.

Підвищення техніко-економічних показників систем управління технічними процесами на виробництві виділяють такі, як якість управління, надійність, зниження витрат на проектування, безпеку експлуатації, можливість адаптації систем управління до властивостей об'єктів, що змінюються. Поліпшення умов роботи оператора великою мірою залежить від використовуваних технічних засобів та устаткування [1, с. 237].

В даний час системи автоматизації і управління технологічними процесами компонується в агрегатні комплекси технічних засобів, які являють собою складні системи апаратних, програмних та конструктивних засобів, орієнтованих на вирішення як типових, так і конкретних завдань з автоматизації технологічних процесів, що виконується відповідно до міжнародної стандартизації, що формується міжнародною електротехнічною комісією [4].

Висновки. Автоматизація технологічного процесу докорінно змінює характер організації виробничого процесу та режимів роботи працюючих. Порівняно із звичайним поточним методом виробництва, де робітник виконує протягом тривалого часу невелику за обсягом операцію диференційованого виробничого процесу, то в систематизованому технологічному виробництві з чітким комп'ютеризовано-автоматизованим управлінням можуть працювати тільки висококваліфіковані оператори і налагоджувальники що контролюватимуть роботу машин і регулюватимуть технологічний процес.

Досвід створення та експлуатації гнучких систем автоматизації і

управління технологічними процесами на виробництві показує значні якісні зміни у змісті і характері роботи виробництва, а також потенційні можливості нової технологічної системи, злагодженої роботи машин, механізмів та устаткування, і автоматизованим управління ними, а все це на сьогоднішній день стало просто необхідним враховувати для створення заводів майбутнього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар Н., Воротін В., Гаєвський О. Економіка підприємства: Навчальний посібник/ За заг. ред. А. В. Калини; Міжрегіональна академія управління персоналом . К.: МАУП, 2006. – 350 с.
2. Гриньова В., Салун М. Організація виробництва: Навчальний посібник/ М-во освіти і науки України, Харківський нац. екон. ун-т. Харків: ВД "ІНЖЕК", 2005. – 550 с.
3. Коммуникация в технике автоматизации / Ханс-Петер Бойерле и Гюнтер Бах-Беценар. - Берлин; Мюнхен: АО Siemens, [отд. изд.], 1991г. – 154 с.
4. SIMATIC Комплексная Автоматизация Производства Каталог ST 80, PCS7 2003 - 2004.
5. ABBEngineer IT Control Builder F Инструкции по инжинирингу Процессовая станция AC 800F.
6. Система управления процессами PCS 7, Руководство по проектированию, 2003. – 450 с.
7. Елизаров И. А., Мартемьянов Ю. Ф., Схиртладзе А. Г., Фролов С. В: Технические средства автоматизации. Программно-технические комплексы и контроллеры: Учебное пособие. М.: «Издательство Машиностроение-1», 2004. 180 с.

УДК 661.183:665.7.032.5

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ ФЕРУМУ(III), ЦИНКУ, НІКЕЛЮ(II) ТА ПЛЮМБУМУ(II) ІЗ МОДЕЛЬНИХ РОЗЧИНІВ ПРИРОДНИМ ЛІГНОЦЕЛЮЛОЗНИМ СОРБЕНТОМ

Іванченко Анна Володимирівна

д.т.н., професор

Сорока Ольга Валеріївна

Воронов Василь Володимирович,

аспіранти

Дніпровський державний технічний університет,

м. Кам'янське, Україна

Анотація. Показано переваги та хімічний склад лігноцелюлозного сорбенту. Встановлено закономірності та особливості вилучення феруму(III), цинку, нікелю(II) та плюмбуму(II) із модельних розчинів природним лігноцелюлозним сорбентом. Розроблено технологічну схему вузлу вилучення техногенних політантів адсорбційним методом із використанням апарата з псевдозрідженим шаром.

Ключові слова: лігноцелюлозний сорбент, ферум(III), цинк, нікель(II), плюмбум(II), технологічна схема

У ХХІ столітті забруднення ґрунтових вод стічними водами промислових підприємств, дефіцит чистої питної води, стали основною проблемою розвитку здорового покоління. Використання промисловими підприємствами великої кількості води призвело до формулювання поняття цінності стічних вод, які є вихідним ресурсом для створення замкнутого режиму та отримання екологічно чистої продукції.

Застосування природних сорбентів у очищенні стічних вод з екологічної точки зору ефективно та економічно вигідно. За останні роки з'явилася велика кількість публікацій у яких акцентовано увагу на оцінці шкаралупи волоського горіха. Значна частина з них орієнтується на його використанні для одержання

сорбентів у технології водоочищення. Хімічний склад шкаралупи волоського горіха наступний: лігнін (35,0 %), целюлоза (30,4 %), полісахариди (12 %) та геміцелюлоза (12,6 %). Найбільш характерними функціональними групами лігноцелюлозних матеріалів є метоксильні – OCH_3 (до 22 %), карбоксильні – COOH (до 16 %), карбонільні – CO (до 7 %), гідроксильні (спиртові та фенольні) – OH (до 11 %). Лігнін є клубкоподібним, термопластичним полімером сітчастої структури [1].

Хімічне модифікування лігноцелюлозних рослинних біоматеріалів застосовується найбільш часто внаслідок доступності, відносно невисокій вартості хімічних реагентів і селективності як самого процесу, так і можливості створення сорбційних матеріалів, селективних по відношенню до іонів металів певного виду. Існують два основних підходи, що дозволяють перетворювати целюлозу в біосорбент, здатний ефективно вилучати іони важких металів з водних розчинів [3].

Нами проведено серію експериментальних досліджень із використання лігноцелюлозного сорбенту (ЛЦС) для вилучення важких металів феруму(III), цинку, нікелю та плюмбуму(I). Встановлено, що при витраті сорбенту $0,5 \text{ г/дм}^3$ після 4 год контактування при використанні СЦЛ вміст Fe знижується з 200 до 24 мг/дм^3 ; Zn – з 200 до 60 мг/дм^3 . При збільшенні витрати сорбенту у 2 рази (1 г/дм^3) вміст Fe(III) знижується з 200 до $11,6 \text{ мг/дм}^3$, Zn – з 200 до $30,7 \text{ мг/дм}^3$. Кращі результати отримано при використанні сорбенту дозою $1,5 \text{ г/дм}^3$, вміст Fe знизився з 200 до 9 мг/дм^3 , Zn з 200 до 25 мг/дм^3 . Ефективність очищення рідких середовищ від іонів Fe(III) при витраті сорбенту $0,5 \text{ г/дм}^3$ складає 50,5 %; 1 г/дм^3 – 71,7%; $1,5 \text{ г/дм}^3$ – 87,5 %. Ступінь вилучення іонів Zn при витраті сорбенту $0,5 \text{ г/дм}^3$ становить 47,5 %; 1 г/дм^3 – 74,36%; $1,5 \text{ г/дм}^3$ – 80%.

Отже, збільшення дози сорбенту впливає на ефективність вилучення металів. Витрата сорбенту $0,5 \text{ г/дм}^3$ є економічно вигідною, проте показники очищення є недостатніми. Встановлено, що ступінь вилучення важких металів при витраті СЦЛ 1 г/дм^3 та $1,5 \text{ г/дм}^3$ є близьким за показниками, тому з

економічної точки зору рекомендовано застосовувати СЦЛ концентрацією 1 г/дм^3 .

Встановлено, позитивний вплив лігноцелюлозного сорбенту на ступінь вилучення іонів Pb(II) і Ni(II) з водних середовищ, зі збільшенням витрати сорбенту з $0,5$ до $1,5 \text{ г/дм}^3$ зростає ефективність вилучення для іонів Pb(II) $88-91\%$, та $85-90\%$.

Лігноцелюлозний сорбент, завдяки своїм яскраво вираженим адсорбційним і іонообмінним властивостям, має великі перспективи для використання в різних галузях хімічної промисловості, в справі охорони довкілля та здоров'я людини [2].

Розроблена технологічна схема вузлу вилучення важких металів техногенних поллютантів адсорбційним методом із використанням лігноцелюлозного сорбенту (СЦЛ), що представлена на рис. 1. Технологічна схема функціонує наступним чином.

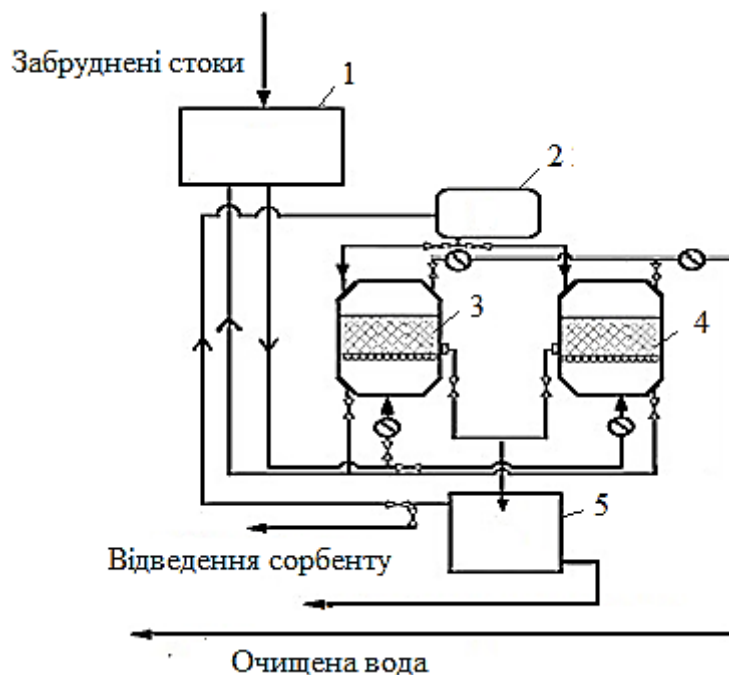
Розчини важких металів промислових виробництв подаються в усереднювач 1, а потім насосом направляються в нижню корпусну частина адсорбера 3 та 4, далі відбувається процес сорбції важких металів на лігноцелюлозному сорбенті.

У якості основних реакторів обрано адсорбери з псевдозрідженим шаром.

Дані апарати мають ряд переваг у порівнянні з іншими конструкціями адсорберів: велика площа контакту фаз при тому ж обсязі завантаження, більший час контакту фаз. Взаємодія потоку рідини з адсорбентом у таких реакторах є максимальною.

Очищений розчин виводиться з адсорбера через отвори у верхній частині апарату.

Концентрація важких металів на виході з апарату не перевищує гранично допустиму концентрацію.

**1 – усереднювач розчинів важких металів; 2 – ємність із адсорбентом;
3,4 - адсорбери з псевдозрідженим шаром; 5 – ємність для відпрацьованого сорбенту;**

Рис. 1. Технологічна схема вузлу вилучення техногенних поліютантів адсорбційним методом

Для організації безперервного процесу запропоновано використовувати два адсорбери: після насичення лігноцелюлозного сорбенту в першому апараті його перемикають на перезавантаження, а другий включають на сорбцію. Відпрацьований адсорбент спрямовують у ємність 5.

Сорбційні можливості адсорбенту дозволяють використовувати його в 4-6 повних цикли сорбційного процесу. Робота виконана завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених-докторів наук за 2022 рік.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галиш В., Пасальський Б., Севастьянова О. Високоєфективні сорбенти з продуктів переробки сільськогосподарської сировини. *Товари і ринки*. № 1, 2017. С. 80–89.

2. Іванченко А. В., Сокол О. Д., Хавікова К. Є., Волошин М. Д. Перспективи хімічної активації природних сорбентів. Тези доповідей міжнародного наукового симпозіуму «Тиждень еколога – 2021», 18–20 жовтня 2021 р. Кам'янське: ДДТУ. 2021.С.75–77.

3. Ivanchenko A. V., Yelatontsev D. O., Soroka O. V., Tkachenko E. E. Outlook of using the adsorption method for extraction of metals from hydrous effluent. *Grail of science*. № 8, 2021.P.149–152.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДЛЯ ІМІТАЦІЇ «ЖИВОГО СВІТУ» В ІГРАХ

Криловецька Дана Олександрівна
Криловецька Лада Олександрівна
Рустамова Анастасія Юрїївна

Студенти
Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури
м. Дніпро, Україна

Анотація: Роботу присвячено дослідженню використання штучного інтелекту для імітації "живого" світу в іграх. В тезах розглянуто підходи використання ШІ в іграх для імітації поведінки людей, тварин, оточуючого світу, та проаналізовано розвиток ігрового штучного інтелекту. Окрім цього в публікації запропоновано нові ідеї для розвитку штучного інтелекту в іграх.

Ключові слова: Штучний інтелект, комп'ютерні ігри, боти, Non-Player Character (NPC).

Вступ. Штучний інтелект – це розділ інформатики, що займається розробкою комп'ютерних систем, основною задачею яких є імітація поведінки і мислення людей. В сучасному світі штучний інтелект стрімко розвивається і, можливо, вже найближчим часом системи штучного інтелекту отримають більше розуміння реальності, стануть кориснішими та більш наближеними до поведінки людей [1, с. 162].

Зараз штучний інтелект є фундаментом для розвитку багатьох галузей, наприклад, автоматизація виробництва, хмарні технології, а також розробка комп'ютерних ігор [2].

Для опису штучного інтелекту в іграх використовується термін «ігровий штучний інтелект», який включає в себе методи традиційного штучного інтелекту, а також безліч інших областей, серед яких є алгоритми теорії керування робототехніки, комп'ютерна графіка та інформатика в цілому.

Доречі, підхід до ігрового штучного інтелекту значно відрізняється від звичайного, оскільки у випадку ігрового штучного інтелекту реалізація має великий вплив на геймплей, сюжет, системні вимоги та бюджет гри, тому розробники баланують між вимогами і намагаються зробити цікавий і невимогливий до ресурсів штучний інтелект, використовуючи різноманітні спрощення та емуляції [3].

Штучний інтелект в іграх надає фанатам відеоігр більше можливостей, робить ігри більш цікавими та зручними. Основними перевагами використання ігрового штучного інтелекту є можливість зробити графіку більш якісною, деталізованою та реалістичною. Також машинне навчання формує реакції на певні дії персонажів на основі багатьох факторів, а не за допомогою попередньо змодельованих алгоритмів. Окрім цього штучний інтелект можна застосовувати для наповнення гри контентом, використовуючи програмне забезпечення PGC, що створює ігровий контент самостійно або під час взаємодії з гравцями [2].

Завдання дослідження. Основними завданнями при дослідженні штучного інтелекту для імітації живого світу в іграх є: аналіз штучного інтелекту в цілому; розгляд підходів, які використовуються для прийняття ботами рішень у грі; проведення аналізу активного розвитку штучного інтелекту на прикладах ігор Кіберпанк, Відьмак 3 та RDR2; а також запропонувати нові перспективні ідеї для розвитку штучного інтелекту в іграх.

Основний матеріал. Щоб було легше зрозуміти, штучний інтелект відповідає за модуляцію чи наслідування природної поведінки персонажів чи окремих об'єктів та явищ. У іграх їх іноді називають ботами. Принцип зводиться до наслідування поведінки для об'єктів, що не контролюються людиною. Іншими словами, AI - це штучна заміна людського інтелекту [4].

Для ігор існує декілька підходів, які найчастіше використовуються для прийняття рішень. Один із самих простих і зрозумілих — це **rule-based III**. В основі лежить список правил і умов, заздалегідь створений розробниками. Наприклад, «якщо гравець наближається до курки ближче, ніж на три метри, то вона починає від нього тікати».

Наступний і не менш розповсюджений підхід – це **кінцевий автомат**. На увазі мається машина з кінцевою кількістю умов. Це метод вивчення та трансформації стану окремих об'єктів або їх груп.

Найпростіше пояснити функціонування кінцевого автомата в грі на прикладі. Припустимо, на гравця нападає ворожий моб (будь-який нестатичний об'єкт у комп'ютерній грі, зазвичай монстр). Монстр залишається у стані очікування, доки зі стовідсотковим здоров'ям не виявляє у полі зору гравця. Після чого переходить в стан нападу і наближається до гравця. Коли ж відстань зменшується до певного рівня, монстр переходить в режим атаки і намагається ліквідувати порушника. Якщо це вдається – він переходить у режим перемоги, у такому разі гра закінчена. Якщо ж у ході атаки гравець зашкодивши віднімає в монстра значну частину запасу здоров'я, залишивши супротивнику менше ніж 20% здоров'я, моб переходить в режим втечі та намагається врятуватися. Втеча закінчується або загибеллю, або його зникненням з поля зору гравця, тоді відбувається автоматичний перехід в режим очікування, як на початку. Основними перевагами кінцевих автоматів є простота реалізації і швидкість виконання [5].

Дерево поведінки - це більш формалізований підхід до побудови поведінки героїв. Його особливість полягає в тому, що всі стани характеру організовані у вигляді розгалуженої структури із зрозумілою ієрархією. Припустимо, є патрулюючий натовп охоронців, головне завдання якого - патрулювати район у транспорті. Раптом з'являється гравець, краде машину і підриває її. NPC переслідують гравця та стріляють в нього деякий час, але коли гравець зникає з зони видимості, охоронцям доведеться повернутися до патрулювання на машині. Але машина знищена, тому ІІІ не може повернутися до свого первісного стану. У такій ситуації він повинен самостійно перейти в стан патрулювання, як і решта опонентів. Дерево поведінки просто дозволяє NPC легко знайти нову умову, а не зависнути [6].

Найцікавішим, на нашу думку є підхід **Адаптивного ІІІ**. Численні сучасні ігри потребують сильного ворога, дії яких важко або неможливо

передбачити. Динамічна поведінка та адаптація до сучасних умов вимагає використання повноцінного ШІ. Система записує вибір, зроблений гравцем під час переломної точки. Усі змінні (рішення) повинні бути оцінені та майбутня поведінка будуватиметься на їх основі. Для ілюстрації ситуації допоможе: стан здоров'я, кількість часу, наявність переваг тощо в бойових іграх. При пошкодженні противника враховується: індикатор захисту, наявність одягу, рівень пошкодження, додаткові бонуси [5].

Це комплексний підхід до ШІ у поведінці гри та її дійових осіб, який викликає особисто в нас захоплення.

Штучний інтелект в іграх відноситься до чутливих і адаптивних відеоігор. Ці інтерактивні дії на основі штучного інтелекту зазвичай створюються для неігрових персонажів або NPC, які діють розумно або творчо, ніби ними керує гравець-людина. AI — це механізм, який визначає поведінку NPC в ігровому світі. Всі геймери мріють, щоб алгоритми, що відповідають за моделювання дій виконавця в грі, стали хоча б трохи наближеними до реальних [7].

ШІ використовується для керування NPC іграх класу AAA (TripleA - клас передових високобюджетних ігор з відкритим вихідним кодом) [8].

Таке застосування ШІ покращується від гри до гри, деякі компанії добре оволоділи технікою, а інші поступово покращують свої продукти з кожним патчем оновлень.

Прикладом активного покращення ми хочемо назвати продукти Cyberpunk: 2077 та The Witcher 3: Wild hunt від CD Project Red.

Гучна «невдача» ШІ в Кіберпанку привернула до себе багато уваги користувачів, але мало хто згадав про нещодавні прекрасні патчі гри від розробників, які не тільки виправили багато старих недоліків, але й додали багато інших покращень для свого ШІ для неігрових персонажів та оточення загалом [9].

- Тепер NPC виконують певну дію та припиняють незалежно від того чи рухається гравець.

- Кожен житель тепер має ім'я та професію чи належність до якогось угруповання.

- Додана різна реакція мирних жителів на погрожування пістолетом водієві: деякі герої покидатимуть машини та тікатимуть, а інші будуть намагатися втекти на машині, спричиняючи ДТП.

- Жителі більше не присідають при наведенні гравцем пістолету, деякі з них тікають, спричиняючи паніку на вулицях, або починають давати відсіч, стріляючи в гравця. За усунення таких персонажів вас не буде розшукувати поліція!

- Коли у Найт-сіті негода та дощ, деякі NPC доставатимуть парасольки, а деякі просто прискорять крок.

- Багато з наведених вище оновлень наближає Найт-сіті 2077-го року до справжнього міста в реальності.

- У шести районах Найт-Сіті тисячі NPC виконують справжню щоденну роботу, включно з безліччю різноманітних персонажів із імплантами кіборгів, унікальним дизайном та анімацією, а також циклами дня й ночі. Але найкраще цикли дня і ночі представлені в грі тих же розробників – The Witcher 3: Wild hunt, де продати товари, поспілкуватися з персонажами, ремісниками неможливо починаючи з конкретного часу.

- Неігрові герої роблять конкретні дії у конкретний час дня або ночі, через що шахтарі не працюють вночі, жінки перуть вранці, діти грають до вечора та йдуть спати.

З цього можна зрозуміти, що польські розробники CD Project Red доволі непогано оволоділи технікою штучного інтелекту для відтворення реалістичного життєвого циклу в своїх продуктах.

Але найбільш вражаючих результатів домоглися розробники іншої гри, які випустили її навіть раніше ніж Кіберпанк.

Прикладом наймовірнішого використання ШІ для відтворення поведінки тварин та неігрових героїв під час змін у навколишньому середовищі та при взаємодії з гравцем є гра Red Dead Redemption 2 від компанії Rockstar Games,

офіційний реліз якої відбувся ще у 2018 році для консолей PlayStation 4 и Xbox One та 5 листопада 2019 року для персональних комп'ютерів під керівництвом Windows.

В грі Red Dead Redemption 2 (RDR2) все набагато складніше. Почнемо з можливостей, які ШІ дав для відтворення реалістичної поведінки фауни гри RDR2.

В грі реалізована унікальна механіка з полюванням на тварин. В ігровому світі є унікальні тварини, поведінка яких унікальна. Тварини майже ніколи не атакують гравця без вагомій причини та відступають при смертельній небезпеці. Поведінка різних груп тварин є різною. Більшість відступить від бою через смертельну небезпеку. Хижаки не вступають в бій наодинці, вони чекають зграю та атакують разом; при численних втратах, відступають [10].

Також в грі реалізована зміна поведінки тварин зі зміною сезону року та приходом сезону розмноження. Під час сезону спарювання навіть безневинний олень чи зубр може напасти на гравця, якщо той підійде занадто близько. Взимку ж голодні хижаки стануть агресивнішими та лютішими у бою.

Також, крім унікального живого тваринного світу, гіперреалістична гра Red Dead Redemption 2 дозволяє гравцям взаємодіяти з неігровими персонажами безліччю способів, викликаючи різні реакції залежно від великого списку умов, включаючи дії, як-от одягання капелюха або навіть плями крові на ньому.

Поведінка гравця, його взаємодія зі світом задають навколишньому середовищу модель спілкування з ним. Тобто, якщо безпосередньо під час гри головний герой буде погано одягатися, не митися, та буде неввічливим у своїх відповідях – люди навколо (NPC) будуть його цуратися, та засуджуючи дивитися на героя. Так само, якщо бути порядним, та вирішувати конфлікти не перестрілкою, а пацифістично – жителі міста будуть вітатися з гравцем та охоче йти на угоди та місії з ним.

Під час пожеж, обстрілів бандитів та жорстоких дій самого гравця, всі заклади міста закриваються, беззбройні персонажі тікають, а охоронці

правопорядку відкриють вогонь та заарештують порушника (гравця включно). Залишки слідів від пожежі та іншого лиха залишаються на місці, а сам вогонь реалістично перекидається на близько розташовані дерев'яні предмети.

Якщо вилучити якогось неігрового персонажа шляхом його вбивства чи викрадання, його сім'я змінює свої звички та поведінку і все це гравець може побачити прокидаючись та проходячи містом.

Цей тип штучного інтелекту, який спрямований на створення відчуття реалізму, це той тип ШІ, якого намагаються досягти більшість розробників. ШІ, який майже повністю відтворює у грі реальний світ та людей у ньому.

Тож ми бачимо, як використання систем ШІ вже розвиває сферу розробки ігор. Складно сперечатися, що ШІ та GameDev дуже пов'язані одне з одним, тому новинки однієї сфери незмінно вносять свої інновації до життя іншої.

А що ж штучний інтелект може дати суттєво нового шанувальникам відеоігор? Щодо цього в нас є декілька ідей.

Потенціал сфери ШІ дуже великий, тому, дивлячись на вже існуючі досягнення, можна сміливо мріяти про майбутні зміни та нові можливості простору ігор.

По-перше, використання машинного навчання ШІ дозволить реалізувати у ряді ігор таку довгоочікувану можливість, як варіація сюжетних ліній. На даний момент більшість ігор мають певний затверджений та закріплений авторами сюжет, довкола якого збудований ігровий світ. Машинне навчання, що дозволяє моделювати не заданий алгоритм (тобто відповідь на певну дію), а формувати нову відповідь системи залежно від факторів, які спричиняє геймер. Так, вибираючи ті чи інші дії, а також залежно від інших параметрів ігрового світу, геймер зможе вибирати, в який бік скривиться сюжетна лінія. Фактично за допомогою більш складного та розвинутого ШІ гра буде сама створювати свій сюжет для кожного гравця особисто, це як написання книги у реальному часі, історія створюватиметься перед очима геймера його власними руками.

По-друге, ШІ-рішення можуть об'єднати реальний світ та світ гри, персоналізувати ігровий світ для кожного геймера особисто, майже повністю

розмиваючи грані світів. Припустимо, що можна створити ПЗ, що дозволяє аналізувати дані та поведінку особи в соціальних мережах, а потім передає ці дані в ігровий світ. Це рішення дозволить моделювати світ гри таким чином, щоб він був найбільш цікавий, приємний та притаманний геймеру.

По-третє, реалізувати "суб'єктивну реальність" для кожного гравця (NPC) [1]. Це дозволить наблизитися до реалізації ігрового AGI (Artificial General Intelligence), колективного інтелекту та переходу на якісно новий рівень комп'ютерних ігор (саме такий підхід реалізується нині у ПДАБА). Це передбачає розвиток "інтелектуальної математики", зокрема для вирішення завдань розрізнення в умовах радикальної невизначеності. [11]. Також доцільно підключати до деяких реалістичних ігор Багатоцільові банки знань для віртуальних агентів [12] та "Глобальний Розум", наприклад, IBM Watson.

Якщо проводити більш детальний аналіз можливостей ШІ у сфері розробки ігор, можна знайти ще дуже багато інших перспективних точок дотику ШІ і GameDev галузей, але ми зупинимось на згаданих вище ідеях.

Висновок. В ході проведення дослідження даної проблематики, було з'ясовано, що штучний інтелект є фундаментом для розвитку ігор і використовується в багатьох підходах маніпуляції поведінки ботів, серед яких є rule-based ШІ, кінцевий автомат, дерево поведінки, адаптивний штучний інтелект.

Також на прикладах Кіберпанк, Відьмак3 та RDR2 було розглянуто розвиток ШІ за останні роки.

Варто відзначити, що окрім аналізу штучного інтелекту, було запропоновано нові перспективні ідеї для розвитку штучного інтелекту в іграх, а саме: використання глибокого машинного навчання, що дозволить реалізувати в іграх варіативність сюжетних ліній; об'єднання реального світу та ігрового для кожного геймера особисто; реалізація ігрового AGI, створення та використання Багатоцільових банків знань, що потребує розвиток "інтелектуальної математики" для ігор.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прокопчук Ю. А. Интуиция: опыт формального исследования / Ю. А. Прокопчук. – Днепр: Изд-во ГВУЗ «ПГАСА», 2022. – 724 с.
2. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації / Матеріали I Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://card-file.ontu.edu.ua/bitstream/123456789/19437/1/Komp_igry_2021_Yushkevych.pdf
3. Ігровий штучний інтелект // nina.az: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://www.wiki.uk-ua.nina.az/Ігровий_штучний_інтелект.html#Погляди
4. Как работает искусственный интеллект в играх? // itProger: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itproger.com/news/kak-rabotaet-iskusstvenniy-intellekt-v-igrah>
5. Стан, досягнення і перспективи інформаційних систем і технологій / Матеріали XVI Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cardfile.ontu.edu.ua/bitstream/123456789/20859/1/Stan_inform_tech_2016_Iv_asyuk.pdf
6. Имитация разума: как устроен искусственный интеллект в играх / Блог компании Нетология // Хабр: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://habr.com/ru/company/netologyru/blog/598489/>
7. AI IN GAMING // arm: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.arm.com/glossary/ai-in-gaming#:~:text=AI%20in%20gaming%20refers%20to,behavior%20in%20the%20game%20world.>
8. AAA (індустрія відеоігор) // Вікіпедія Вільна енциклопедія: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/AAA_\(індустрія_відеоігор\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/AAA_(індустрія_відеоігор))
9. The AI of Cyberpunk 2077: An In-depth Look at the Worst AI in Modern Gaming // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.reddit.com/r/cyberpunkgame/comments/kbk4ap/the_ai_of_cyberpunk_2077_an_indepth_look_at_the/

10. Використання штучного інтелекту в іграх / Текстова частина до курсової роботи за спеціальністю „Інженерія програмного забезпечення” – 121 // eKMAIR:
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22075/Boiko_Bakalavraska_robota.pdf?sequence=1

11. Прокопчук Ю. О., Носов П. С. Шляхи розвитку «інтелектуальної математики». Матеріали VII міжнародної конференції «Адаптивні технології управління навчанням». (Одеса, 28–30 вересня 2021 р.). – Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2021. – С. 11 – 13.

12. Прокопчук Ю. А. Проблемы создания и использования многоцелевых банков знаний в естественных предметных областях // Матеріали V-го Міжнародного форуму «Проблеми інноваційного розвитку та інформаційного суспільства» (Київ, 20-21 жовтня 2016 р): Ч. 2. – К. : УкрІНТЕІ, 2016. – С. 84 – 95.

УДК 621.313

НЕСТАНДАРТНИЙ АНАЛІЗ В ЕЛЕКТРОТЕХНІЦІ: КОЛА ПОСТІЙНОГО СТРУМУ З ІДЕАЛЬНИМИ ЄМНОСТЯМИ

Кухарчук Василь Васильович

д.т.н., професор

Кацев Самоїл Шулімович

к.т.н., доцент

Мадьяров Вячеслав Губейович

к.т.н., доцент

Вінницький національний технічний університет
м. Вінниця, Україна

Анотація. В роботі запропоновано використання ідей та методів нестандартного аналізу в галузі теоретичної електротехніки. Наведені основні засади нестандартного аналізу. Розглянуті характерні приклади аналізу кіл постійного струму з ідеальними ємнісними елементами.

Ключові слова: нескінченно мале число, нескінченно велике число, гіпердійсне число, нестандартне число, стандартне число, електричне коло, ідеальний ємнісний елемент.

Вступ Під час розв'язання різноманітних наукових та прикладних задач, наприклад обчисленні похідних та визначенні коефіцієнтів нескінченних рядів в математичному аналізі, аналізі електричних кіл постійного струму з ідеальними реактивними елементами та визначенні коефіцієнтів реактивних чотириполосників в теоретичній електротехніці час від часу дослідник зустрічається з необхідністю розкриття невизначеностей типу $\frac{0}{0}$. При цьому досить часто застосування класичних методів викликає певні ускладнення. В цих випадках набагато ефективнішим є використання ідей та методів *нестандартного аналізу*.

Важливим є те, що саме ідеї нестандартного аналізу (тобто *безпосередне*

використання нескінченно малих чисел) були тим фундаментом, на якому Лейбніц та Ньютон інтуїтивно будували засади диференційного та інтегрального обчислень. Але пізніше в працях Коші та інших відомих математиків нескінченно малі числа були «вилучені з обігу» і в основу математичного апарату диференційного та інтегрального обчислення були покладені числові та функціональні послідовності і граничні співвідношення величин. Це підвищило аксіоматичну строгість математичного апарату, але, на жаль, ускладнило розв'язання певного кола задач.

Відродження ідей нестандартного аналізу відбулося в 60-х роках минулого сторіччя, коли А. Робінсон запропонував нову аксіоматику математичного аналізу, яка базується на множині *гіпердійсних* чисел, що містить окрім так званих *стандартних* (звичайних дійсних) чисел ще й так звані *нестандартні* (нескінченно малі, нескінченно великі та їх комбінації зі звичайними дійсними) числа.

В даній роботі розглянемо застосування нестандартного аналізу в електротехніці.

Для аналізу електричних кіл постійного струму використовуються різноманітні уніфіковані методи розрахунку, які базуються на законах Ома та Кірхгофа. Разом з тим, існує певне коло задач цього напрямку, для яких безпосереднє використання цих уніфікованих методів практично неможливе. Таке твердження стосується розрахунку кіл постійного струму з ідеальними реактивними елементами. Складність розрахунків в таких колах полягає в тому, що на постійному струмі опір ідеальної індуктивності ($x_L = \omega L$) прямує до нуля, а опір ідеальної ємності ($x_C = \frac{1}{\omega C}$) – до нескінченності.

Зазвичай, для розв'язання таких задач одночасно із законами електротехніки використовують енергетичні характеристики індуктивностей та ємностей, що значно ускладнює аналіз таких кіл, особливо для складних схем. Тому є актуальним застосування математичного апарату *нестандартного аналізу*, який дозволить використати відомі уніфіковані методи для розрахунку

таких кіл.

В наступному підрозділі будуть стисло викладені основні засади нестандартного аналізу, які необхідні для розв'язання вищезгаданих електротехнічних задач. Детальніше з цим математичним апаратом можна ознайомитися в [1, с. 6].

Основні засади нестандартного аналізу

Нехай R – впорядкована множина дійсних чисел. Число α будемо називати *нескінченно малим числом* тоді та лише тоді, коли

$$\forall r \in R (\alpha < r). \quad (1)$$

Число $\beta = \frac{1}{\alpha}$ будемо називати *нескінченно великим числом*. В цьому випадку можна записати

$$\forall r \in R (\beta > r). \quad (2)$$

До нескінченно малих та великих чисел можуть бути застосовані всі алгебраїчні операції (додавання, віднімання, множення, ділення, зведення в ступінь тощо) та теореми (комутативності, асоціативності тощо).

Будемо розрізняти нескінченно малі та великі числа різного порядку, а саме:

- $\alpha > \alpha^2 > \alpha^3 > \alpha^k$ – нескінченно малі числа першого, другого, третього, k -го порядку;

- $\beta < \beta^2 < \beta^3 < \beta^k$ – нескінченно великі числа першого, другого, третього, k -го порядку.

Разом з дійсними числами $r \in R$ нескінченно малі та великі числа утворюють впорядковану множину *гіпердійсних* чисел $*R$. Прийнято називати дійсні числа $r \in R$ *стандартними* або *архімедовими* на відміну від *нестандартних* (неархімедових) чисел $*r \in *R$.

Кожне нестандартне число містить стандартну частину

$$*r = r \pm \alpha, \quad (3)$$

тобто

$$r = st(*r), \quad (4)$$

інакше кажучи звичайне дійсне число є стандартною частиною деякого нестандартного числа (очевидно, таких чисел може бути нескінченна кількість).

Два стандартних числа a та b називаються рівними тоді та лише тоді коли

$$a - b = 0. \quad (5)$$

Два нестандартних числа $*a$ та $*b$ називаються *еквівалентними* (або *нескінченно близькими* одне до одного) тоді та лише тоді коли

$$*a - *b \approx \alpha. \quad (6)$$

Позначення $\approx$ буде означати еквівалентність двох нестандартних чисел.

Для стандартних чисел m та n запишемо основні співвідношення, які випливають з (1 – 6):

$$\frac{1}{\alpha^k} = \beta^k, \quad \frac{m}{\alpha} = m\beta, \quad \frac{m}{\alpha^k} = m\beta^k, \quad (7)$$

$$\frac{m\alpha}{n\alpha} = \frac{m}{n}, \quad \frac{m\alpha}{n} = \frac{m}{n}\alpha, \quad \frac{m}{n\alpha} = \frac{m}{n}\beta, \quad (8)$$

$$m\alpha + n \approx n, \quad m\beta + n \approx m\beta, \quad m\alpha^k + n \approx n, \quad m\beta^k + n \approx m\beta^k. \quad (9)$$

$$\sin \alpha \approx \alpha, \quad \cos \alpha \approx 1. \quad (10)$$

Наведемо характерні приклади використання цих методів в математичному аналізі [2, с. 156].

Знайдемо, наприклад, першу похідну функції $y = x^3$, для чого введемо заміну $dx = \alpha$.

$$\frac{dy}{dx} = \frac{(x + \alpha)^3 - x^3}{\alpha} = \frac{x^3 + 3x^2\alpha + 3x\alpha^2 + \alpha^3 - x^3}{\alpha} = 3x^2 + 3x\alpha + \alpha^2 \approx 3x^2.$$

Для $y = \sin x$ отримаємо

$$\begin{aligned} \frac{dy}{dx} &= \frac{\sin(x + \alpha) - \sin x}{\alpha} = \frac{\sin x \cdot \cos \alpha + \sin \alpha \cdot \cos x - \sin x}{\alpha} \approx \\ &\approx \frac{\sin x \cdot 1 + \alpha \cdot \cos x - \sin x}{\alpha} \approx \cos x \end{aligned}$$

Нехай $y = \cos x$. Тоді

$$\begin{aligned} \frac{dy}{dx} &= \frac{\cos(x+\alpha) - \cos x}{\alpha} = \frac{\cos x \cdot \cos \alpha - \sin x \cdot \sin \alpha - \cos x}{\alpha} \approx \\ &\approx \frac{\cos x \cdot 1 - \sin x \cdot \alpha - \cos x}{\alpha} \approx -\sin x \end{aligned}$$

Цілком природно припустити, що таку ж нестандартну структуру може мати не лише множина дійсних чисел, а і множина уявних чисел, тобто площина комплексних чисел. Тоді, за аналогією з (9) можна записати:

$$m\alpha + jn \approx jn, m\beta + jn \approx m\beta, m + jn\alpha \approx m, m + jn\beta \approx jn\beta. \quad (11)$$

Перед тим, як перейти до застосування отриманих вище виразів для розв'язання різноманітних прикладних задач зазначимо, що не існує загальних правил вибору параметру, який доцільно прирівняти до нескінченно малого (або нескінченно великого) числа. Цей вибір здійснює дослідник в залежності від контексту конкретної задачі. При цьому слід мати на увазі, що у випадку необхідності заміни нескінченно малими числами одразу кількох різнорідних параметрів однієї задачі, визначення співвідношень між цими числами є зовсім непростю задачею і вимагає, іноді, додаткових досліджень.

В наступному підрозділі розглянемо яким чином методи нестандартного аналізу можуть бути використані для аналізу кіл постійного струму з ідеальними ємнісними елементами.

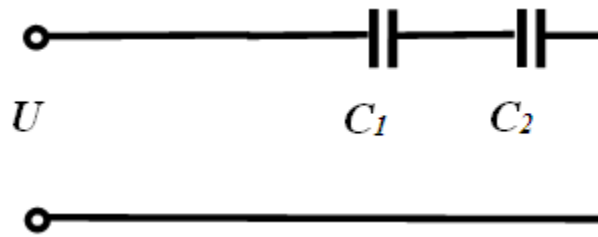
Оскільки коло постійного струму можна розглядати як коло синусоїдного змінного струму, частота якого дорівнює нулю, то для розв'язання таких задач можна застосувати символічний метод за умови $\omega = \alpha$.

Розглянемо характерні приклади для таких задач [3, с. 264].

Аналіз електричних кіл постійного струму з ідеальними ємностями

Очевидно, що в цих випадках для повного комплексного опору вітки можна записати $\underline{Z}_C \approx \frac{1}{j\alpha C}$.

Приклад 1. В колі постійного струму (рис. 1) визначити напруги на ємностях C_1, C_2 .

Рис. 1. Послідовно з'єднані ємності

Розглянемо це коло, як коло синусоїдного змінного струму з кутовою частотою $\omega \approx \alpha$.

Повний комплексний опір кола

$$\underline{Z}_{\text{ex}} \approx \frac{1}{j\alpha C_1} + \frac{1}{j\alpha C_2} = \frac{j\alpha C_1 + j\alpha C_2}{(j\alpha C_1)(j\alpha C_2)} = \frac{C_1 + C_2}{j\alpha C_1 C_2},$$

тоді струм, що через нього протікає

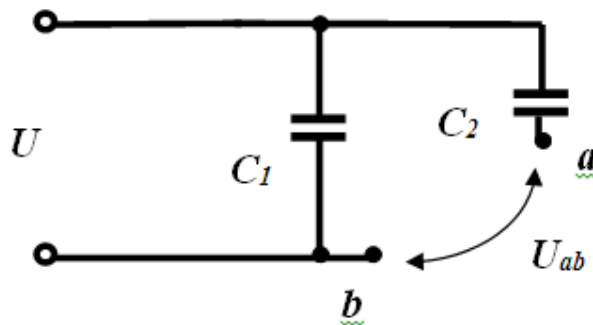
$$\underline{I} = \frac{U}{\underline{Z}_{\text{ex}}} = \frac{U j\alpha C_1 C_2}{C_1 + C_2},$$

звідси напруги на ємностях

$$U_{C_1} = \underline{I} \frac{1}{j\alpha C_1} = \frac{U C_2}{C_1 + C_2}, \quad U_{C_2} = \underline{I} \frac{1}{j\alpha C_2} = \frac{U C_1}{C_1 + C_2}.$$

Приклад 2 В колі постійного струму (рис. 2) визначити напруги U_{C_1} , U_{C_2}

U_{ab} .

Рис. 2. Паралельно з'єднані ємності з розривом.

По-перше, очевидно, що $U_{C_1} = U$.

По-друге, зі схеми кола видно, що вітка з ємністю C_2 розірвана.

Розрив вітки можна представити як умовний ідеальний конденсатор, у якого площа обкладинок прямує до нуля, а відстань між обкладинками прямує до нескінченності, тобто його ємність C дорівнює нескінченно малому

числу.

Тоді комплексний опір цього умовного конденсатора буде дорівнювати

$$\underline{Z}_C \approx \frac{1}{j\alpha_1\alpha_2}.$$

Добуток двох нескінченно малих чисел є нескінченно малим числом більш високого порядку, ніж кожен зі співмножників, тому в загальному випадку має місце одна з нерівностей

$$\frac{1}{j\alpha_1\alpha_2} \leq \frac{1}{jm\alpha_1^2},$$

або $\frac{1}{j\alpha_1\alpha_2} \leq \frac{1}{jm\alpha_2^2}.$

Розв'яжемо задачу для першої нерівності (очевидно, що для другої результат буде аналогічним).

Тоді $\underline{Z}_C \approx \frac{1}{jm\alpha_1^2}.$

В результаті повний комплексний опір другої вітки дорівнює

$$\underline{Z} \approx \frac{1}{jm\alpha_1^2} + \frac{1}{j\alpha_1 C_2} = \frac{jm\alpha_1^2 + j\alpha_1 C_2}{(jm\alpha_1^2)(j\alpha_1 C_2)} = \frac{m\alpha_1 + C_2}{jm\alpha_1^2 C_2},$$

а струм другої вітки

$$\underline{I} = \frac{Ujm\alpha_1^2 C_2}{m\alpha_1 + C_2} \approx \frac{Ujm\alpha_1^2 C_2}{C_2} \approx Ujm\alpha_1^2.$$

Звідси напруги на ємності C_2

$$U_{C_2} = \underline{I} \frac{1}{j\alpha_1 C_2} = \frac{Ujm\alpha_1^2}{j\alpha_1 C_2} = \frac{Um\alpha_1}{C_2} \approx 0.$$

Напругу U_{ab} можна знайти як напругу на умовному конденсаторі

$$U_{ab} = \underline{I} \frac{1}{jm\alpha_1^2} = \frac{Ujm\alpha_1^2}{jm\alpha_1^2} = U.$$

Висновки

1. Авторами вперше виділено клас нестандартних електротехнічних

задач, спрямованих на аналіз електричних кіл постійного струму, до складу яких входять ідеальні ємності. Показано, що розв'язок виділеного класу задач стандартними методами теоретичної електротехніки є занадто складним або взагалі практично неможливим.

2. Для вирішення окресленої проблеми запропоновано поширити методи нестандартного аналізу на задачі аналізу електричних кіл з ідеальними реактивними елементами. Переваги такого підходу підтверджено на прикладах розрахунку електричного кола з ємностями.

3. З метою розширення сфери застосування методів нестандартного аналізу необхідно виділити подібні задачі із різноманітних галузей науки і техніки, в яких використовується диференціальне обчислення і граничні переходи розв'язання яких обмежене стандартними підходами, або взагалі неможливе.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Девис М. Прикладной нестандартный анализ / Девис М. – М.: Мир, 1980. – 237 с.
2. Кухарчук В. В., Кацев С. Ш. Розвиток ідей та методів нестандартного аналізу. *Сучасний рух науки: тези доп. XIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 18-19 жовтня 2021 р. Дніпро. Україна. 2021. С. 155-157*
3. Карпов Ю. О., Кацев С. Ш., Козловський А. В. Розширення області застосування символічного методу розрахунку електричних кіл за рахунок використання методів нестандартного аналізу (частина 2). *Вісник Інженерної Академії України. 2013. №2. С. 262-265.*

УДК 004.92

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІКАВИХ ПРИЙОМІВ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ГРАВЦЯ ДО ІГРОВОГО СВІТУ

Черних Олена Петрівна,

к.ф.-м.н., доцент,

Батирєв Роман Валентинович

студент

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

м. Харів, Україна

Анотація: наведений опис основних прийомів та механік ігор, які роблять її цікавою та дозволяють створити свою гру на движку.

Ключові слова: гемплей, пасхалки, механіка гри, UE

Вступ./Introduction. Гра – це віртуальний атракціон, який повинен приносити гравцю задоволення від ігрового процесу та від занурення у внутрішній світ гри. Для того, щоб гравцю було б цікаво, розробники використовують різні прийоми. Наприклад, для дослідження гравцем ігрового світу на деяких куточках мапи знаходяться різні корисні предмети, або щоденники / книги та записки з різним вмістом. Використання та чергування різних прийомів змушують гравця зануритись у світ гри та отримувати задоволення від процесу.

Мета роботи./Aim. Зацікавити гравця – це дуже нелегка задача. Для цікавого часу проведення дуже часто в грі розробники використовують різні прийоми в її головних аспектах, а саме в Історії ігрового світу, в наповненості ігрового світу та в гемплеї. Тому метою даної роботи було показати деякі основні прийоми, які розробники використовують для зацікавленості гравця та описати як вони працюють.

Матеріали та методи./Materials and methods. Деякі прийоми в іграх працюють між собою і виконують одну й ту саму задачу, але у своїх аспектах

гри вони працюють по різному. І тому не доцільно говорити про них у загальній картині. Правильніше обговорити ці прийоми у своїх частинах гри.

Історія ігрового світу./Game world history.

Гравець дізнається історію ігрового світу через ігрові завдання, які бувають двох типів:

1) Сюжетні завдання:

- сюжетні завдання являються обов'язковими для завершення гри;
- не завжди розповідають повну історію та події ігрового світу, для уважних гравців в діалогах присутні підказки та секрети;
- підказки та секрети, трошки пояснюють події у грі;
- в діалогах можуть знаходитись «пасхалки» на різні події.

2) Побічні завдання:

- побічні завдання не обов'язкові для виконання;
- в нагороду за виконання гравець отримує предмети, внутрішньоігрову валюту або частинку історії;
- частинкою історії може буди: події в світі гри, історія головного героя або нпс (не ігровий персонаж) або історія ігрового світу;
- розкривають більш повну картину головного героя (аббревіатурою ГГ);
- дають можливість потрапити до секретних локацій.

Наповненість ігрового світу./Completeness of the game world.

До наповненості ігрового світу відноситься таємниці, «пасхалки» та взаємодія з гравцем.

– ***Таємниці.*** Дозволяють гравцю отримати внутрішньоігрову валюту або дізнатися розташування тайнику з предметами на мапі. При уважному прослуховуванні діалогів з НПС, по їх підказкам можливо знайти секретне місце/локацію яка не позначається на мапі.

– ***«Пасхалки».*** Присутні в більшості аспектах гри. В озвучці, місцях або локаціях, ігрових предметах, персонажах і т. д. В основному відсилають на творіння авторів (на їхні минулі ігри, або на майбутні) або на «світову класику». *Світова класика – це механіки гри, або нововведення в застарілі*

елементи ігор. Саме цим нововведенням/механікам автори увіковічують в своїх іграх, наприклад легендарний код *Kopati*. При уважному вивченні локацій можливо знайти ігровий елемент, з яким дозволено взаємодіяти, після чого відкриється прохід, який веде до кімнати розробників, або знайти в локації книгу, в якій описуються події минулої гри.

– **Взаємодія з гравцем.** Ставлення ігрового світу до самого гравця. Певні дії гравця впливатимуть на ставлення НПС та торговців до головного герою. При гарній репутації НПС може в діалозі згадати заслуги гравця, а торговці запропонувати знижки на свої послуги. При поганій репутації НПС можуть попросити не спілкуватися з ними, або покинути їхню власність. Торговці можуть відказати в наданні своїх послуг.

Гемплей./Gameplay.

– **в лінійних іграх**, якщо на локаціях уважно оглядатися, можливо знайти щоденник, записку та різні внутрішньоігрові предмети. Щоденники (рис. 1) та записки, розповідають події які відбувалися на локації до приходу головного герою. Залишаються невідомими персонажами, деяких можливо знайти в грі.

– **гри з відкритим світом**, часто в щоденниках та записках розповідають свій Лор (внутрішньо ігрова історія, яка розповсюджується на всю серію ігор), або використовують їх для сюжетних/побочних завдань. Записки розповідають про ворогів, місця та шлях до них, або таємничі події. Щоденники розповідають про певні завдання, або несуть в собі корисну інформацію.

Результати та обговорення./ Results and discussion.

Розглянувши та проаналізувавши ігрові проекти:

1) *Metro 2033 Redux* – гра від української студії 4A Games, події в якій відбуваються після ядерної війни. Розробники дуже вміло розповідають сюжет гри та використовують частини початку гри в фіналі. Світ гри лінійний наповнений щоденниками та пасхалками. Щоденники розкидані по темним місцям локацій, а розмови між персонажами наповнені колоритом та пасхалками. Слухаючи героїв гри, як вони спілкуються між собою (рис. 2), які крилаті вислови використовують: «Ти що, думаєш, ти ковбой із американських

фільмів?» Гра максимально створює симуляцію життя. На станціях люди співають пісні, щось готують або прибираються. А якщо на станції «Рижська» дати бездомному пульку (валюта в грі), то він подякує фразою з фільму зоряні війни (рис. 3).

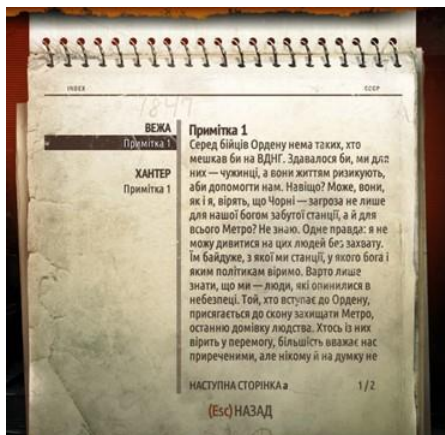

Рис. 1. Щоденник/ записка

Рис. 2. Колорит в діалогах Рис. 3. Пасхалка на зоряні війни

2) Grand Theft Auto V – гра від студії Rockstar Games. Події відбуваються у відкритому світі. Ця гра має дуже багато пасхалок та деталей. На початку гри два головні герої, які мають різні фінансові статуси, розмовляють по-різному. Їхні діалекти значно відрізняються друг від друга. А після того, як по сюжету Франклін (головний герой, який підіймається з мелі) отримує будинок в престижному районі, його діалект кардинально змінюється. Також в грі є різні таємниці. Деякі таємниці ком'юніті гри не можуть досі розгадати (рис. 4). На тайну гори чіліад досі немає повної відповіді. А таємниця чоловіка-8 розгадали, він виявився вбивцею нескінченності (рис. 5). По підказкам, які він залишив по всій ігровій мапі, вдалося знайти частину його жертв та розгадати його загадки.

Таке ставлення розробників до гравців, досі повертає їх до ігри, яка є досі дуже цікавою. Хоч гру і випустили ще в 2013 році.

Рис. 4. Тайна Вбивці нескінченності Рис. 5. Тайна гори Чіліад

3) Dying Light – гра у відкритому світі від студії Techland. Події гри відбуваються під час зомбі апокаліпсису, в відгородженому від світу місті Харран. Розробники вміло грають на відчуттях гравців, особливо на відчутті страху (рис. 6). Для кожного гравця найстрашнішою місією є перша нічна вилазка. Коли все хоче вбити головного героя і розробники підігривають це почуття дуже умисним саунд-дизайном. По місту розкидані щоденники тих, хто вижив. А сама гра заохочує дослідження свого світу винагородами, кресленнями зброї, валютою, та частинками свого лору. Майже кожен гравець після першої ночі, буде боятися йти в ніч знову, але гра заманює подвійними винагородами за нічний час. Перше відчуття ночі в цій грі, незабутнє, і більшість гравців повертається щоб знову його відчути.

Рис. 6. Ніч в Dying Light

Показавши деякі прийоми та механіки гри, які роблять гру цікавими, можна починати створювати свою гру, яка буде тримати гравців у захваті, та змушувати повертатися до неї через певний час.

ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ІТ-ПРОЕКТУ ЗАМОВНИКОМ

Шибицька Наталія Миколаївна,

к.т.н., доцент

Швайка Сергій Сергійович,

Корнійчук Інна Сергіївна

Студенти

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглянуто нюанси оцінки якості ІТ-проекту та ймовірне використання методу контрольних запитань. Вивчення питання оцінки досконалості як складового етапу розробки програмного забезпечення є важливим для задоволення потреб та вимог замовника. Досліджено принцип його використання та ймовірних список запитань та усвідомлено корисність даного методу в умовах можливої наявності неочевидних недоліків.

Ключові слова: розробка програмного забезпечення, ІТ проект, оцінка якості, технічне завдання, метод контрольних запитань.

Вступ. Методи прийняття рішень – актуальна і важлива тема теорії прийняття рішень. Розробка будь-якого продукту передбачає вирішення проблем, які виникають в процесі виконання проекту. Проблема – це ситуація, в якій робота не відповідає очікуваному рівню і де причина такої невідповідності невідома.

Для ефективного їх вирішення існують методи та методики, щодо яких описані їх переваги та недоліки, передумови їх виконання, за допомогою яких можна самому провести аналіз проблем. Тому здатність легко переносити невизначеність під час вирішення проблем, адаптуватися до неї – найважливіші індикатори здатності до прийняття правильного та ефективного рішення.

Метод контрольних запитань - один із методів психологічної активізації

творчого процесу. Мета методу – за допомогою питань підвести до вирішення задачі.

Відповідно до ITILv3 [1], всі вимоги в проекті можна розділити на шість груп. Шостий - сервісний рівень (Service Level) - визначає поведінку сервісу, якість його вихідних даних та інші якісні аспекти, що вимірюються замовником.

Розробка будь-якого продукту передбачає вирішення проблем, які виникають в процесі виконання проекту. Методи прийняття рішень – актуальна і важлива складова теорії прийняття рішень, що займається вирішенням проблемних ситуацій.

Метод контрольних запитань - один із методів прийняття рішень, що використовується для психологічної активізації творчого процесу. Мета методу – за допомогою питань підвести до вирішення задачі [2, с. 445].

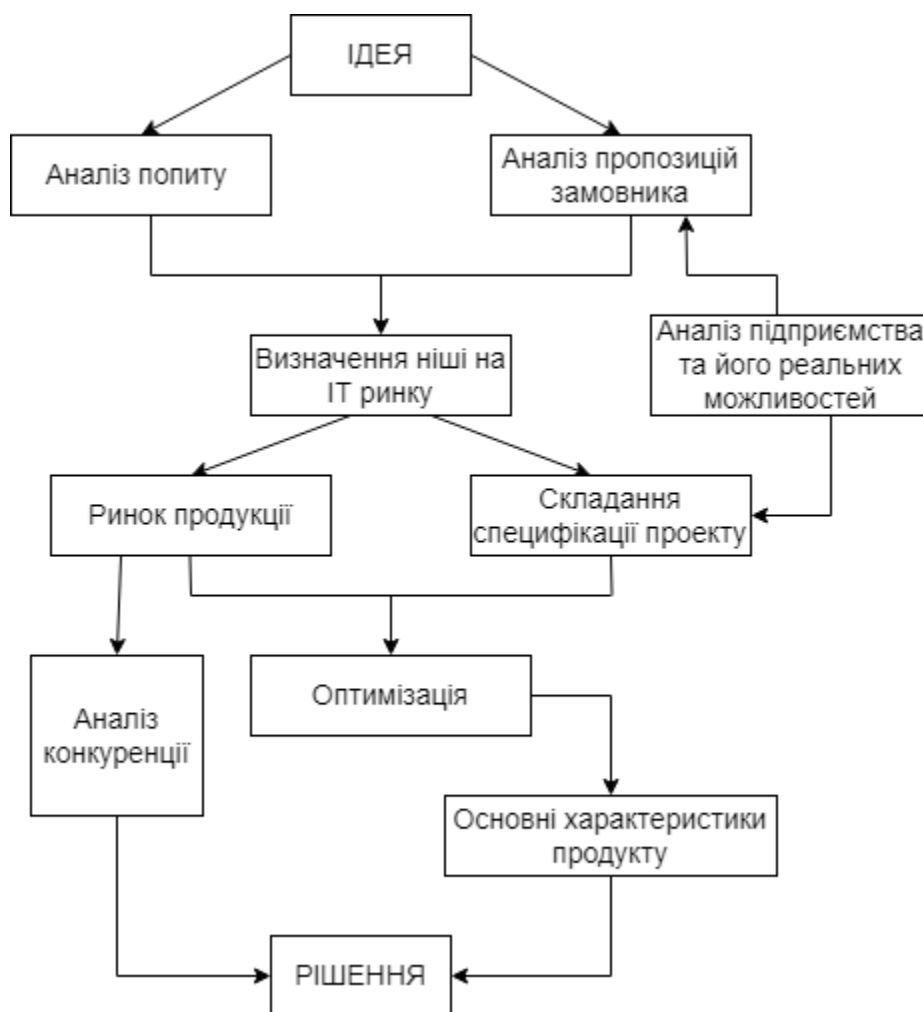
Суть методу полягає у організації пошуку вирішення творчих завдань в команді програмістів шляхом послідовних відповідей на спеціально підготовлені питання. У цьому бізнес-аналітик чи розробник відповідає на питання, які у списку, й відповідно до них розглядає об'єкт чи проблему з різних сторін. Список може містити навідні, евристичні питання, а також конкретні рекомендації, за допомогою яких дослідник маніпулює об'єктом, розкриває та вичерпує його зміст.

Кожне питання, розглядається як «проба», а сам метод може розумітися як удосконалення «Методу проб та помилок» за рахунок надання йому деякої системності та впорядкованості. У зв'язку з цим «Метод контрольних питань» може бути віднесений до методів системного перебору варіантів та до методів стимуляції ідей та психологічної активізації творчості. При цьому досягається новий несподіваний погляд на проблему.

Результатом використання списків може бути цілий спектр винахідницьких рішень, оригінальних бізнес-ідей або переосмислення проблеми та формулювання її з інших позицій з метою подальшого пошуку рішень.

На рисунку, поданому нижче, (рис.1) наведено етапи оцінювання ІТ-проекту замовником.

Рис. 1. Критерії, які необхідно врахувати на шляху від ідеї до кінцевого рішення

Розберемо схему більш детально. Необхідно створити стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ проекту. Для цього є доречним використання формальної процедури SWOT-аналізу. Методологія SWOT-аналізу передбачає встановлення взаємозв'язків між виявленими можливостями і загрозами та сильними і слабкими сторонами проекту шляхом побудови матриці для формування стратегії і альтернатив розвитку проекту у перспективі.

Важливим аспектом є стратегічний аналіз, правильність його побудови. Стратегічний аналіз – це науковий напрям прикладного характеру, орієнтований на адекватне формалізоване системне представлення стратегічних

фінансово-економічних та інших бізнес-цілей, які сприяють максимізації ринкової вартості продукту проекту, на основі комплексного вивчення сформованого та майбутнього характеру впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на результативність проекту.

В системі управління проектом важливе місце посідає управління якістю. У загальному вигляді якість може бути охарактеризована як ступінь відповідності характеристик проекту встановленим вимогам. Вимогами є потреби і очікування покупців чи замовників, які є прописані і визначеними документально або є загальноприйнятими. Управління якістю проекту є ключовим аспектом управління проектом поряд з управлінням вартістю і часом. У забезпеченні конкурентоспроможності якість і управління якістю відіграють велику роль. Моніторинг та управління якістю здійснюється протягом усього життєвого циклу проекту. Не забуваймо, що головним індикатором якості продукту проекту є замовник, майбутній споживач або покупець. Для аналізу варто провести експертизу проекту. Експертиза проекту – це процес аналізу певних областей діяльності при виконанні проекту і складання резюме для поліпшення якості роботи. За результатами експертизи формуються рекомендації щодо виправлення недоліків і помилок, що ведуть до зниження якості проекту. Контроль якості включає відстеження окремих результатів проекту для з'ясування того, чи відповідають вони певним стандартам якості, і для визначення шляхів усунення причин незадовільного виконання. Він має здійснюватися по всьому проекту. Результати проекту включають результати як щодо продукту, так і щодо менеджменту.

Мета роботи. Метою роботи є дослідити принцип оцінювання якості ІТ проекту за допомогою методу контрольних запитань, а також розробити конкретні рекомендації для вирішення проблеми та направлення ходу думки до найсильніших рішень.

Матеріали та методи. Суть методу полягає у організації пошуку вирішення творчих завдань в команді програмістів шляхом послідовних відповідей на спеціально підготовлені питання. У цьому бізнес-аналітик чи

розробник відповідає на питання, які у списку, й відповідно до них розглядає об'єкт чи проблему з різних сторін. Список може містити навідні, евристичні питання, а також конкретні рекомендації, за допомогою яких дослідник маніпулює об'єктом, розкриває та вичерпує його зміст. Кожне питання, розглядається як «проба», а сам метод може розумітися як удосконалення «Методу проб та помилок» за рахунок надання йому деякої системності та впорядкованості. У зв'язку з цим «Метод контрольних питань» може бути віднесений до методів системного перебору варіантів та до методів стимуляції ідей та психологічної активізації творчості. При цьому досягається новий несподіваний погляд на проблему. Результатом використання списків може бути цілий спектр винахідницьких рішень, оригінальних бізнес-ідей або переосмислення проблеми та формулювання її з інших позицій з метою подальшого пошуку рішень.

Результати та обговорення. З використанням методу контрольних запитань, правильне формулювання проблеми — основа основ. І це формулювання, на жаль, не завжди очевидне, іноді його пошук виявляється частиною творчого процесу. Але якщо є сумніви, ніхто не заважає придумати кілька формулювань і кожне розглядати окремо. На рисунку (рис. 2) зображено алгоритм використання методу контрольних запитань. Такий підхід дозволить вигадати величезну кількість варіантів та не дозволить скористатись вже готовим рішенням.

Рис. 2. Алгоритм використання методу контрольних запитань

Існує два шляхи використання методу контрольних запитань, в залежності від умов, які потрібно врахувати під час розробки певного продукту.

1. Використати готові списки контрольних запитань у відповідності до обраної теми.

Розроблено безліч різних списків питань, але всі вони, незважаючи на їх відмінності, мають одну мету – за допомогою відповідей на запитання, спрямувати хід думки у напрямку до найсильніших рішень. Спеціально підібрані питання вимагають таких відповідей, які дозволяють краще усвідомити проблему та умови її вирішення, підказують можливі шляхи вирішення, допомагають долати психологічну інерцію. Контрольні питання складаються з урахуванням досвіду вирішення подібних завдань. Вони можуть використовуватися при вдосконаленні виробництва, продукції, організаційних структур, для пошуку нових бізнес-ідей для виявлення помилок при пошуку рішень різних проблем [2, с. 445].

2. Створити власний список відповідно до розробки. Зважаючи на те, що велику частку в секторі праці займає ІТ, важливо використати метод контрольних запитань для його ефективної роботи. Розробка програмного забезпечення (далі – ПЗ) – важкий і складний процес. Від його ефективності залежить кількість часу, яка буде витрачена на його розроблення, починаючи з постановки завдання і концепту та завершуючи тестуванням та оцінюванням його досконалості. Оскільки ПЗ розробляється на основі технічного завдання (далі – ТЗ) замовника, то необхідно його перевірити на відповідність завданню. Так як ТЗ чітко відображає суть самого ПЗ, його функціонал та очікувані результати, то на основі цих пунктів складають контрольні запитання. Ймовірний список буде виглядати наступним чином:

- Чи були виконані всі умови ТЗ?
- Чи можливо додати інший функціонал, який не був передбачений ТЗ, але може бути використаний в майбутньому?
- Що буде, якщо змінити принцип роботи певного компоненту інтерфейсу, спростивши його?

- Чи можна використовувати продукт в інших сферах?
- Чи не можна змінити послідовність виконання або виключити попередні, підготовчі операції?

- Які додаткові функції може виконувати дане ПЗ?

Основна передумова використання даного методу – широка область пошуку рішення. Якщо вважати, що традиційний метод вирішення творчих завдань – це метод проб та помилок, то кожне питання – це проба чи серія проб. Складаючи списки, їх автори, природно, відбирають із свого досвіду найскладніші питання, найперспективніші напрями пошуку рішення.

Згідно з наведеними вище міркуваннями, найголовніше для розробників - перевірити ПЗ на досконалість та відповідність ТЗ. Таким чином, буде перевірені всі пункти завдання, знайдені можливі недоліки, які до цього були не очевидними, шляхи їх усунення та ймовірні нововведення для задоволення потреб та вимог замовника. Робимо висновок, що метод контрольних запитань буде неодмінно важливим для оцінки досконалості ПЗ.

Приклад використання даного методу:

У США найбільшого поширення набув список питань О. Осборна, які часто застосовуються до різних проектів [3, с. 230]. Приклад інтерпретації до ІТ-замовлення викладено в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Інтерпретація питань О. Осборна в ІТ-індустрії

Питання О. Осборна	Інтерпретація в ІТ
На яку іншу систему схожа дана система і що можна скопіювати?	Що ви хотіли б змінити в інтерфейсі, аби він виглядав більш унікально?
Які нові комбінації елементів систем можливі?	Які критерії варто додати до функціоналу?
Що можна у системі збільшити?	Чи достатньо швидко працює проект?
Які нові комбінації елементів систем можливі?	Чи зручно розташовані функції в залежності одна від одної?
Що можна у системі зменшити?	Інтерфейс виглядає зручно, чи варто щось приховати?

Висновок: Метод контрольних запитань - це метод, який допомагає у вирішенні проблем, які виникають під час виконання завдання на етапі розбору проекту. Даний метод має очевидні переваги (самостійний аналіз проблеми, знаходження нового, не шаблонного рішення, за умови самостійного складання списку питань). Головним недоліком є створення шаблонного рішення, якщо використовувати готові списки, й можливого готового рішення. Даний метод буде особливо корисним у сфері програмного забезпечення для швидкого вирішення основних та побічних проблем, які виникають у процесі розробки, та для створення абсолютно нового рішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Freshworks. Understanding ITIL V3. freshservice. URL: <https://freshservice.com/itil/itil-v3/>.
2. Chien I. Lee. An Appropriate Prompts System Based on the Polya Method for Mathematical Problem-Solving. EURASIA J Math Sci Tech Ed. 2017. Vol. 13, no. 3. URL: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00649a>.
3. Osborn A. F. Applied imagination: Principles and procedures of creative thinking. New York : Scribner, 1957. 379 p.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

MATHEMATICAL MODEL OF AVERAGE MOLAR VOLUMES OF CHEMICAL ELEMENTS

Kozub Pavlo,

PhD (Technical Sciences), Associate Professor
Kharkiv National University of Radio Electronics
Kharkiv, Ukraine

Miroshnichenko Nataliia,

PhDS, scientist
EPFL, the Swiss Federal Institute of Technology in Lausanne
Lausanne, Switzerland

Solovei Liudmyla,

senior lecturer
National Technical University “Kharkiv Politechnic Institute”,

Kozub Svetlana,

PhD (Technical Sciences), Associate Professor
Kharkiv National Medical University

Lukianova Viktoriia,

PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor
Kharkiv National University of Radio Electronics
Kharkiv, Ukraine

Abstract: As a result of the statistical processing of experimental data, a simple mathematical model for calculating the average atomic molar volumes of chemical elements for condensed matter was obtained using only their chemical formula. The proposed model allows to abandon the use of tabular data and uses only data on the electronic structure of atoms, which can be easily calculated using the element number. The use of the obtained model reduces the accuracy of calculations no more than 2% compared to the use of experimental tabular data.

Keywords: average atomic molar volume, chemical elements, compounds, mathematical model

As noted earlier, in contrast to the gaseous state, the calculation of volume of a substance in the condensed state is not a trivial task.

Previous researches have shown that such calculations can be carried out if we accept the possibility of using the average molar volumes of elements in the compound as the sum of their partial values according to the chemical formula. The given tabular data allow to calculate with an average accuracy of 12% for more than 4000 chemical substances for which there are experimental data. But the use of tabular data is not very convenient for software development, so using statistical data processing, mathematical dependences were obtained. Mathematical dependencies allow to calculate the values of average molar atomic volumes by the position of the element in the periodic system.

It was found that a small set of simple relationships is sufficient to calculate the average molar volume of an element (see fig. 1). These dependences use as input parameters only the electronic structure of the element, which can always be determined from the position of the element in the periodic table using the standard outer electron shell of the atom.

$$N s^2 f^4 d^{10} p^6$$

where

N – period number in the periodic table of elements;

s – the number of electrons in the s -block (2 for all f , d , p elements);

f – the number of electrons in the f -block (14 for d and p elements, 0 for $N < 6$)

d – the number of electrons in the d -block (10 for p elements, 0 for $N < 3$)

p – the number of electrons in the p -block.

In this case, the function for calculation will have the following form

$$V = k \cdot V_x(N, s, f, d, p) \quad (1)$$

V_x – function of the relative volume of the atom, un.;

k – size factor, $0.9 \text{ cm}^3/\text{mol}$;

x – the index corresponding to the block in which the element is located;

V – the average experimental volume of the atom in chemical compounds, cm^3/mol .

The simplest formulas are for s and p elements.

The addition of s -electrons reduces the volume of the atom in proportion to their number to the volume of the nearest noble gas, that is, for the period $N-1$

$$V_s = (N-1) \cdot (7-s), \quad (2)$$

and the addition of p -electrons on the contrary increases the volume of the atom to the maximum value for noble gases in the same period

$$V_p = N \cdot (p+1), \quad (3)$$

For f and d elements, the values of atomic volumes can be calculated by a set of formulas for certain intervals (see fig. 1).

$$V_f = 31 - 2 \cdot N - \Delta V_f \quad (4)$$

$$\Delta V_f = 2f - 4 \text{ for } f \in [1;4] \quad (5)$$

$$\Delta V_f = 10 - f \text{ for } f \in [5;8] \quad (6)$$

$$\Delta V_f = 8 - N \text{ for } f \in [9;13] \quad (7)$$

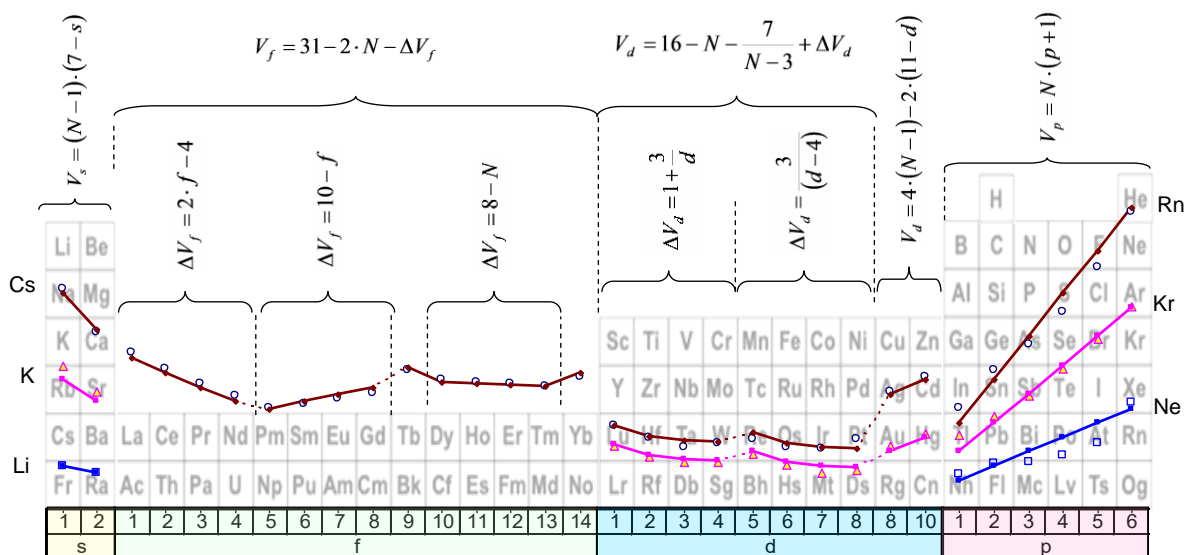
$$V_d = 16 - N - \frac{7}{N-3} + \Delta V_d \text{ for } d \in [1;8] \quad (8)$$

$$\Delta V_d = 1 + \frac{3}{d} \text{ for } d \in [1;4] \quad (9)$$

$$\Delta V_d = \frac{3}{(d-4)} \text{ for } d \in [5;8] \quad (10)$$

$$V_d = 4 \cdot (N-1) - 2 \cdot (11-d) \text{ for } d \in [9;10] \quad (11)$$

The results of calculations are given in table 1 and fig.1 illustrates the form of dependences and the limits of variation of their values in relation to the structure of the periodic system of elements.

Figure 1 – Correspondence of the calculated formulas to the structure of the periodic table of elements

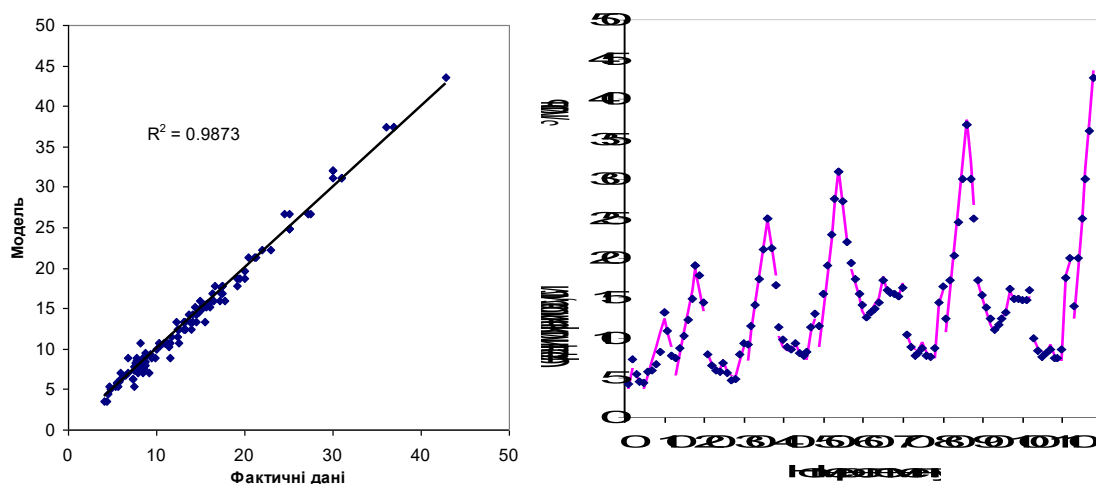
Table 1

Results of calculation of average atomic molar volumes

Element	Molar atomic volume, cm ³ /mol		Element	Average molar atomic volume, cm ³ /mol		Average molar atomic volume, cm ³ /mol	Average molar atomic volume, cm ³ /mol	
	average	calculation		average	calculation		average	calculation
H	4.1	3.6	Nb	8.8	8.3	Tl	12.5	10.8
He	7.4	6.3	Mo	8.6	8.1	Pb	17.2	16.2
Li	5.4	5.4	Tc	9.3	8.6	Bi	20.4	21.6
Be	4.5	4.5	Ru	8.1	7.7	Po	24.5	27.0
B	4.4	3.6	Rh	7.8	7.4	At	30.0	32.4
C	5.7	5.4	Pd	8.3	7.2	Rn	36.9	37.8
N	5.9	7.2	Ag	11.3	10.8	Fr	30.0	32.4
O	6.7	9.0	Cd	13.0	12.6	Ra	25.0	27.0
F	8.2	10.8	In	11.5	9.0	Ac	17.3	17.1
Ne	13.3	12.6	Sn	15.5	13.5	Th	15.4	15.3
Na	10.9	10.8	Sb	19.1	18.0	Pa	13.8	13.5
Mg	7.8	9.0	Te	23.0	22.5	U	12.4	11.7
Al	7.4	5.4	I	27.5	27.0	Np	11.0	10.8
Si	8.7	8.1	Xe	31.0	31.5	Pu	11.7	11.7
P	10.3	10.8	Cs	27.2	27.0	Am	12.4	12.6
S	12.3	13.5	Ba	22.0	22.5	Cm	13.2	13.5
Cl	14.9	16.2	La	19.4	18.9	Bk	16.2	15.3
Ar	19.2	18.9	Ce	17.4	17.1	Cf	15.0	14.4
K	17.8	16.2	Pr	15.6	15.3	Es	14.9	14.4
Ca	14.5	13.5	Nd	14.1	13.5	Fm	14.8	14.4
Sc	7.9	7.2	Pm	12.6	12.6	Md	14.8	14.4
Ti	6.5	6.3	Sm	13.1	13.5	No	16.0	15.3

V	5.8	6.0	Eu	13.7	14.4	Lr	10.0	8.6
Cr	5.8	5.9	Gd	14.4	15.3	Rf	8.4	7.7
Mn	6.8	6.3	Tb	17.3	17.1	Db	7.6	7.4
Fe	5.5	5.4	Dy	16.0	15.3	Sg	8.0	7.2
Co	4.6	5.1	Ho	15.8	15.3	Bh	8.6	7.7
Ni	4.8	5.0	Er	15.5	15.3	Hs	7.5	6.8
Cu	7.9	7.2	Tm	15.3	15.3	Mt	7.5	6.5
Zn	9.4	9.0	Yb	16.3	17.1	Ds	8.5	6.3
Ga	9.2	7.2	Lu	10.4	9.9	Rg	17.5	18.0
Ge	11.5	10.8	Hf	8.8	9.0	Cn	20.0	19.8
As	14.1	14.4	Ta	7.7	8.7	Nh	14.0	12.6
Se	17.4	18.0	W	8.1	8.6	Fl	20.0	18.9
Br	21.1	21.6	Re	8.7	9.0	Mc	25.0	25.2
Kr	25.1	25.2	Os	7.7	8.1	Lv	30.0	31.5
Rb	21.3	21.6	Ir	7.6	7.8	Ts	36.0	37.8
Sr	16.6	18.0	Pt	8.6	7.7	Og	42.8	44.1
Y	11.4	9.5	Au	14.5	14.4			
Zr	9.8	8.6	Hg	16.4	16.2			

The average accuracy of calculations of the average atomic molar volumes is $\pm 0.67 \text{ cm}^3/\text{mol}$, which increases the error of calculation of the average molar volumes of substances by only 2% to 15% (fig. 2), but does not require the use of a table of experimental values.

Figure 2 – Graphical representation of the accuracy of model calculations

As a result of the statistical processing of experimental data, a mathematical model was obtained that allows to calculate the average molar volumes and average density of chemical compounds only by their chemical formula. The proposed model allows to refuse the use of tabular data and uses only data on the electronic structure of atoms, which can be easily calculated using the element number. The use of the

model reduces the accuracy of calculations by no more than 2% compared to the use of experimental tabular data.

REFERENCES

1. Kozub P. A., Kozub S. M. Calculation of density and molar volume of compounds throw the average molar volumes of chemical elements. // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 70-75. URL: <https://sci-conf.com.ua/vii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-science-problems-and-innovations-20-22-sentyabrya-2020-goda-stokgolmshvetsiya-arhiv/>.
2. W. L. Bragg. The arrangement of atoms in crystals. Lond. Edinb. Dubl. Phil.Mag., 40(236):169–189, 1920.
3. Mack E. The Spacing of Non-Polar Molecules in Crystal Lattices: The Atomic Domain of Hydrogen, J. Am.Chem. Soc., 1932, vol. 54, no. 6, pp. 2141- 2165.
4. Pauling L. The Nature of the Chemical Bond, Ithaca: Cornell Univ., 1960, 3rd ed.
5. Bondi A. Van der Waals Volumes and Radii, J. Phys.Chem., 1964, vol. 68, no. 3, pp. 441–451.
6. Waber J.T, Cromer D.T. Orbital radii of atoms and ions. J Chem Phys 1965; 42: 4116-23.
7. Ghosh D.C, Biswas R. Theoretical calculation of absolute radii of atoms and ions. part 1. the atomic radii. Int J Mol Sci 2002; 3: 87-113.
8. P. Ganguly Atomic sizes and atomic properties J. Phys. B At. Mol. Opt. Phys., vol. 41, no. 10, p. 105002, May 2008
9. A. Houari, Hall determination of atomic radii Inst. Phys., vol. 43, pp. 519–521, 2008.

**ВИЗНАЧЕННЯ ГУСТИНИ ПОТОКУ РАДОНУ З ГРУНТІВ
СМТ. КВАСИЛІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ**

Лебедь Олександр Олександрович,

к. т. н., доцент

Національний університет водного
господарства та природокористування

Мислінчук Володимир Олександрович,

к. п. н., доцент,

Рівненський державний педагогічний університет

Рибалко Андрій Володимирович,

к. п. н., доцент,

Національний університет водного
господарства та природокористування

Анотація. Представлені результати досліджень густини потоку радону з ґрунтів смт Квасилів (Рівненська об'єднана територіальна громада, Україна). Визначено ступінь радононебезпечності різних територій даного регіону. Отримані результати можуть бути корисними для ріелторської оцінки житла, що експлуатується.

Ключові слова: радон, густина потоку радону, есхаліяція, логнормальний розподіл, активність.

Радон є рідкісним, найдорожчим і найнебезпечнішим отруйним хімічним елементом після плутонію. Відомо, що за нормальних умов він має газоподібний стан у 7,5 разів важчим за повітря, у ґрунті добре адсорбується. Тому концентрація радону в ґрунті може в тисячі разів перевищувати його вміст у приземному шарі атмосфери.

Слід зазначити, що щільність іонізації даного елемента дуже висока. Не випадково допустима доза радону для людини в 10 разів менша, ніж допустимі дози β - та γ - випромінювання [1-3]. Переважно радон в організм людини

надходить інгаляційним шляхом завдяки дочірнім продуктам його розпаду (ДПР). При цьому доза за рахунок ДПР радону складає близько 99% від дози, створеної власне Радоном, і ДПР, таким чином, вносять основний вклад в опромінення внутрішніх органів.

Короткоживучі ДПР радону розпадаються переважно в легенях до виведення, випромінюючи 5 α - частинок і 4 β - частинки. Два ізотопи з короткоживучих дочірніх продуктів (^{218}Po і ^{214}Po) випромінюють альфа-частинки, енергія яких створює істотну дозу опромінення легень.

Крім того, мультиплікативна дія на організм радону, його ДПР і низки факторів нерадіаційної природи (пил, вихлопні гази двигунів, продукти згорання тютюну тощо, посилює несприятливі ефекти, зумовлені даними факторами: 1. Прискорюється розвиток сілікотичного процесу в легенях; 2. З більшою імовірністю виникають пухлини бронхів навіть у тих, для кого вірогідність появи ракових захворювань у природних умовах дуже низька; 3. Водночас з тютюновим димом онкогенний ефект впливу радону і його ДПР збільшується в 2-10 разів і, що важливо, зменшується латентний період розвитку раку легень [4].

Таке опромінення епітелію легень приводить до виникнення онкологічних захворювань, в основному, аденокарциноми та лусковидної карциноми.

Кількість смертей від раку легень, пов'язаних з присутністю радону в житлі, коливається від 150 (Нідерланди) до 40477 (Південна Корея) осіб на рік. За оцінками [5] у світі від 3,3% (Великобританія) до 20% (Швеція) всіх смертей від раку легень, ймовірно, викликані опроміненням радоном в приміщеннях. В Європейському Союзі в 2014 році було прийнято директиву "Council Directive 2013/59/EURATOM" [6], в якій сформульовано конкретні вимоги до національних законодавств країн-членів ЄС щодо вирішення загальної проблеми впливу експозиції радону на глобальний стан здоров'я населення Європи.

Дана директива мала на меті до лютого 2018 року в законодавства країн

ЄС ввести поняття базового рівня середньорічної концентрації на рівні 300 Бк/м^3 для житлових приміщень та робочих місць і, у випадку його перевищення, розробляти «плани дій щодо радону» з метою зниження за допомогою низки будівельних та вентиляційних заходів.

Дослідження густини потоку радону з ґрунтів (*ГПР*), як правило, зосереджені в районах зі специфічною геологічною будовою, наприклад, з високими концентраціями радіонуклідів уранових та торієвої родин, родовищ корисних копалин або в гірничо-складчастих областях з високою сучасною сейсмічною або вулканічною активністю. Інформація, отримана в них,

використовується з дозиметричною і геофізичною метою: для контролю радіаційної безпеки в кар'єрах і шахтах, вироблення критеріїв оцінки потенційної радоннебезпечності територій, радонної дозиметрії в житлових і виробничих приміщеннях, пошуку і оконтурюванні уранових, вуглеводневих та інших родовищ, передбаченні землетрусів, вулканічної активності, геологічного картування розривної тектоніки, різноманітних зон дроблення

Рис. 1. Карта смт Квасилів

порід тощо. Саме до таких «проблемних» територій відноситься смт. Квасилів (рис.1), розміщене в межах Українського кристалічного щита, багатого на поклади уранової руди. Значення *ГПР* важливе для будівництва, оскільки за будівельними нормами максимальним значенням густини потоку радону з ґрунту в місці будівництва для більшості країн світу є $75 \text{ мБк}/(\text{с} \cdot \text{м}^2)$ (для України – $80 \text{ мБк}/(\text{с} \cdot \text{м}^2)$).

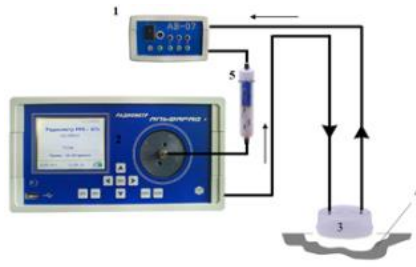
При перевищенні даного показника у будівельних нормах пропонується комплекс спеціальних дій при будівництві будинків, наприклад, відмова від спорудження підвалів під будинком, збільшення вимог до фундаментів тощо.

Смт Квасилів знаходиться в Ровенському ґрунтово-меліоративному районі, який займає лісостепову частину області. Серед інших районів Рівненщини він відзначається найбільшими площами цінних родючих ґрунтів. Тут найбільш поширені сірі опідзолені ґрунти, утворені на лесовидних суглинках (особливо добре проникних для радону). Загальна площа їх становить понад 290 тис. га.

Друге місце за поширенням (понад 49 тис. га) займають чорноземи, утворені на лесах і лесовидних карбонатних суглинках. Проте в зв'язку з горбистим і хвилястим рельєфом та інтенсивним використанням ґрунти району зазнають значного впливу водної ерозії. Загальна площа еродованих земель перевищує 115 тис. га, в тому числі слабозмитих є 60 тис. га, середньозмитих - 35 тис. га, сильнозмитих – 20 тис. га. Найбільшого впливу водної ерозії зазнають ґрунти в Млинівському, Рівненському та Здолбунівському адміністративних районах. Середньо - та сильнозмиті ґрунти розміщені на пологих ($5 - 10^\circ$) та розлогих ($10 - 15^\circ$) схилах [7]. Нами вимірювання густини потоку радону з ґрунту проводилось комплексом "Альфарад плюс" для моніторингу радону, торону та їх дочірніх продуктів (рис. 2). Вимірювальна камера об'ємом $0,94 \text{ дм}^3$ виконана у вигляді циліндра, з розміщеним всередині високовольтним електродом, і герметично закрита фланцями з обох боків. На вхідному фланці встановлено аерозольний фільтр, а в центрі вихідного – напівпровідниковий детектор. Проба повітря накопичувальної камери 3 за допомогою повітрорудки 1 через патрон-осушувач 5 поступає у вимірювальну камеру радонметра 2. Принцип визначення *ОА* Радону-222 базується на електростатичному осадженні заряджених іонів ^{218}Po із відібраної проби повітря на поверхню α - детектора (напівпровідниковий детектор). Ядро ^{222}Rn , що розпадається всередині камери, залишає продукт свого розпаду ядро ^{218}Po як позитивно заряджений іон.

Електричне поле всередині камери приводить в рух цей позитивно заряджений іон в напрямку до детектора, до якого він електростатично притягується

Рис. 2. Схема відбору проби повітря для визначення густини потоку радону з ґрунту 1 – автономна повітродувка; 2 – блок вимірювання ОА; 3 - накопичувальна камера; 4 – ґрунт; 5 – патрон - осушувач

ГПР ^{222}Rn визначається за кількістю зареєстрованих α -частинок при розпаді атомів ^{218}Po , які осіли на детектор. Було проведено 24 вимірювання *ГПР* з ґрунтів смт Квасилів в період 2022 року в літньо-осінній період. Результати досліджень представлені в Табл.1.

Таблиця 1

Статистика ГПР (в мБк/(м² · с)) з ґрунтів смт Квасилів

Тип	К-сть	Ар. серед.	Геом. серед.	Середнє квадр.	$\sigma_{\text{геом}}$	max	min
<i>ГПР</i> з ґрунтів	24	91 ± 23	74,7	52,5	0,48	190	24

Висновки

1. Просторовий розподіл густини потоку радону, очевидно, описується логарифмічно нормальним законом, значення *ГПР* коливаються в широких межах, однак переважна їх більшість (99%) потрапляє в інтервал «3 сигма» для логнормального розподілу. Інтервал становить (20 – 190)мБк/(м² · с) для середніх по селищу значень з середнім арифметичним (91 ± 23)мБк/(м² · с) і середнім геометричним 74,7мБк/(м² · с). Ці значення можна вважати регіональним фоном *ГПР* для території смт Квасилів (фонове радонове поле).

2. Геометричне середнє *ГПР* близьке до критичного значення, закладеного в будівельних нормах, тому при виділення ділянок під будівництво в селищі обов’язково необхідна перевірка *ГПР* з ґрунту.

3. Пропонується використовувати отримані дані для ріелторської оцінки житла, що експлуатується.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кидибаев М.М. Радон – газ, про который нужно знать все: материалы Международной конференции «Проблемы радиоэкологии и управления отходами уранового производства в Центральной Азии». Бишкек – Иссык-куль, 6–9.06.2011. С. 80–82.
2. Сердюков А. С., Капитанов Ю.Т. Изотопы радона и продукты их распада в природе. М.: Атомиздат, 1975, 296 с.
3. Финкельштейн Д. Н. Инертные газы. М.: Наука, 1979, 200 с.
4. Севальнев А. І. Радон: радіаційна безпека і методи захисту [Навч. пос.] / А. І. Севальнев, М. І. Костенецький, В. П. Торгун, А. В. Куцак // Запоріжжя. - 2009. – 88 с.
5. Lebed O. O., Lysytsya A. V., Myslinchuk V. O., Hladun L. V., Rybalko A. V. Radon induced lung cancer in residents of Rivne (Ukraine) calculated by various risk models. // Ukrainian Journal of Ecology, 10(2), 2020, pp 311-318. DOI: 10.15421/2020_103.
6. Council of the European Union. (2014). Council Directive 2013/59/EURATOM of 5 December 2013 laying down basic safety standards for protection against the dangers arising from exposure to ionising radiation. Brussels O.J. EU. Available from: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/65527fd1-7f55-11e3-b889-01aa75ed71a1/language-en/> Accessed on 25.12. 2017.
7. Природа Рівненської області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1976. -156 с.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

УДК 504.054

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД ПОВОДЖЕННЯ З ХАРЧОВИМИ ВІДХОДАМИ

Рибалова Ольга Володимирівна,

канд. техн. наук, доцент, доцент,

Ільїнський Олексій Володимирович,

канд. біол. наук, доцент, викладач

Чорнс Катерина Євгеніївна,

студентка

Національний університет цивільного захисту України,

м. Харків, Україна

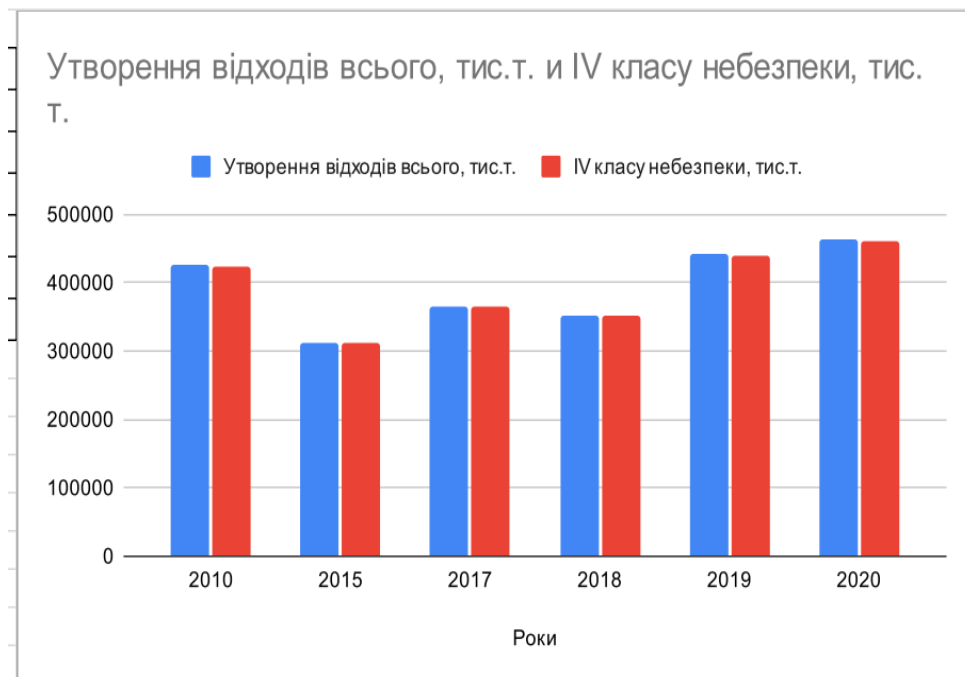
Анотація: В роботі проаналізовано стан поводження з харчовими відходами в Україні. Проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо способів переробки харчових відходів та сортування сміття. Визначено перспективи утилізації харчових відходів в Україні з метою захисту навколишнього природного середовища, забезпечення сталого розвитку країни, що є особливо актуальним при адаптації законодавства Європейського Союзу.

Ключові слова: харчові відходи, сталий розвиток, переробка, сортування, біогазовий комплекс, анаеробна ферментація.

Проблема поводження з відходами є актуальною для усіх країн світу. В Україні стан поводження з побутовими відходами в край незадовільний. За даними державної статистичної звітності станом на кінець 2020 року у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств країни накопичилось 15,6 млрд. т відходів, у тому числі відходів 1-III класів небезпеки 12,2 млн. т. [1].

З кожним роком зростають обсяги утворення відходів. На рис.1 показано

динаміку утворення відходів з 2010 по 2020 роки, в тому числі відходів IV класів небезпеки.

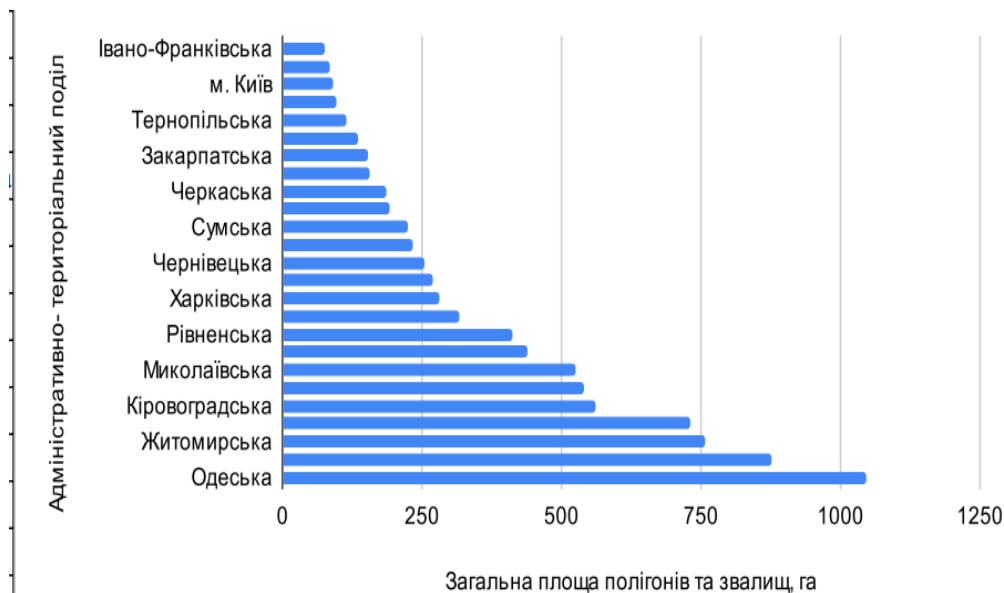
Рис.1. Динаміка утворення відходів в Україні з 2010 по 2020 роки

У територіальному розрізі найбільшого техногенного навантаження зазнають промислово розвинені регіони. У 2019 році найбільша кількість відходів утворилась у Дніпропетровській (66,9 %), Полтавській (21,2 %) та Донецькій (5,8 %) областях. Сумарний обсяг відходів, що утворилися у цих областях, становить 93,9 %. На решту областей припадає 6,1 % від загального обсягу утворення відходів.

За даними Міністерства розвитку громад та територій України загальна кількість твердих побутових відходів (ТПВ), які були зібрані протягом 2020 року, становить 54,119 млн. куб. м або 10,715 млн. т. [1].

В Україні, на відміну від європейських держав, характерно низький рівень перероблення й утилізації твердих побутових відходів та високий показник їх захоронення на полігонах.

Станом на 01.01.2021 року в Україні знаходиться 6045 полігонів та звалищ ТПВ. Під звалищами та полігонами знаходиться біля 8,8 тис. га території країни (рис.2).

Рис. 2. Загальна площа полігонів та звалищ в регіонах України, га

Кількість перевантажених сміттєзвалищ становить 261 од. (4,3%), а 868 од. (14%) не відповідають нормам екологічної безпеки.

Через неналежну систему поводження з твердими побутовими відходами в населених пунктах, як правило у приватному секторі, у звітному році виявлено 22,6 тис. несанкціонованих звалищ, що займають площу 0,56 тис. га, з них ліквідовано у 2020 році 21,7 тис. несанкціонованих звалищ площею 0,53 тис. га. [1].

Понад 79% населення України охоплено послугами з вивезення побутових відходів.

Потреба у будівництві нових полігонів складає понад 318 одиниць. Через неналежну систему поводження з твердими побутовими відходами в населених пунктах, як правило у приватному секторі, у 2020 році виявлено 22,6 тис. несанкціонованих звалищ, що займають площу 0,56 тис. га. [1]

Харчові відходи складають приблизно 30-50 % у структурі твердих побутових відходів. Процентне співвідношення може змінюватися від сезонів року. Щороку пересічний українець викидає на смітник близько 250 кг побутових відходів, половина з яких є харчовими.

Наразі викликає занепокоєння проблема стрімкого накопичення харчових відходів в Україні. Тенденції розвитку господарства у світі зумовили умовний поділ населення на дві категорії: одні живуть в умовах перевиробництва,

інші - відчувають гостру нестачу продовольства. Щорічно третина вироблених у світі продуктів, а це близько 1,3 млрд т, втрачається чи перетворюється на відходи. Глобальні кількісні втрати харчових продуктів та відходи з них на рік становлять приблизно 30% для зернових, 40–50% для коренеплодів, фруктів та овочів, 20% для олійного насіння, м'яса та молочних продуктів та 35% для риби. Низька культура споживання не лише зумовлює надмірні обсяги накопичення харчових відходів, а й справляє чималий вплив на довкілля, фінансові показники держав та етичні норми. Україна не є винятком. Відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання утворенню, перероблення та утилізацію харчових відходів і втрат гальмує розвиток національної економіки, суперечить принципам сталого розвитку.

В рамках проєкту «Харчові відходи: відповідальне споживання» за підтримки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) вона проводить дослідження. В ході роботи заплановано оцінити масштаби утворення та накопичення харчових відходів та втрат, а саме: їх кількість, склад, причини та фактори утворення, обсяги накопичення, вплив на довкілля.

На основі зібраних даних встановлено, що однією з причин, які заважають споживачам зменшувати кількість харчових відходів, є відсутність локальних станцій з їх переробки чи утилізації. Крім того, значна частина населення не володіє достатніми знаннями у сфері поводження з відходами, саме тому необхідно включити освітній компонент у систему просвітницької діяльності.

Фрукти, овочі, м'ясні продукти, яйця, хліб – найпопулярніші пункти у продовольчому списку українців. При купівлі товарів лише невелика частина населення замислюється над наслідками надмірного споживання. Фрукти, овочі, коренеплоди та картопля мають найвищі показники втрат з-поміж їстівних плодів. За оцінками ФАО, 1 кг викинутої їжі спричиняє 2 кг викиду вуглекислого газу (CO₂), що посилює глобальний парниковий ефект. Харчові відходи сприяють надмірному споживанню прісних вод та викопного палива, що разом з викидами метану від розкладання продуктів харчування

беззаперечно впливає на глобальні зміни клімату. Варто зазначити, що чимала кількість ресурсів йде і на виробництво продуктів харчування. Згідно з дослідженнями, на вироблену, але не спожиту їжу припадає приблизно 1,4 млрд га землі, що становить майже 1/3 сільськогосподарських угідь планети. Харчові втрати впливають і на збіднення біорізноманіття на глобальному рівні. Щоб максимально збільшити обсяги продукції сільського господарства, розорюються додаткові площі, що призводить до зникнення численних видів рослинного та тваринного світу. Масове вирощування худоби для споживання та використання пестицидів у рослинництві зумовлює азотне, фосфорне та хімічне забруднення в річках та прибережних водах, тим самим впливаючи на стан флори і фауни якщо 30% продовольства стає відходами, 30% прісної води стає скидами. За оцінками науковців, 1 кг викинутої яловичини – це витрата 50000 л води, а 1 склянка вилитого молока – 1000 л води.

Економічне зростання і сталий розвиток держави вимагають термінового скорочення антропогенного впливу на довкілля шляхом змін у виробництві та споживанні товарів і ресурсів. Зокрема, глобальною ціллю сталого розвитку ООН, пунктом 12.3 передбачається: «До 2030 року зменшити вдвічі на душу населення рівень продукування харчових відходів у роздрібній торгівлі та від споживачів, а також зменшити втрати продуктів харчування у ланцюгах виробництва та постачання, зокрема, втрати після збору врожаю». Відповідно до Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, впровадження нових моделей споживання є ключовим етапом досягнення продовольчої безпеки та ресурсоефективної економіки. В ході виконання проекту експертами всеукраїнської екологічної ліги було з'ясовано, що дослідження обсягів втрат харчових продуктів, харчових відходів по відношенні до обсягів продовольства на сьогодні обмежене, оскільки жодна база даних не узагальнює світову статистику щодо харчових втрат, яка б передбачала використання гармонізованої методології збору даних для аналізу.

Зокрема, національне законодавство розглядає харчові відходи як складову побутових відходів або частину відходів виробництва продовольства,

що не відображається в державній статистичній звітності як окремі відходи. Конкретні визначення надаються лише в правилах двох відомств. За одним з документів, харчові відходи – це продукти харчування, які повністю або частково втратили свої первісні споживчі властивості в процесі їх виробництва, оброблення, вживання або зберігання.

Чітке поняття «харчові втрати» не закріплено, але в загальному значенні їх пов'язують з природним або технологічним зменшенням кількості чи якості харчового продукту на ранніх стадіях виробництва. Тобто, різниця між поняттями полягає у ланках продовольчого ланцюга. Усунення недосконалостей та прогалин в системі нормативно-правового забезпечення управління відходами є одним з першочергових завдань екологічної політики держави, адже без основоположних визначень не можливо побудувати ефективну систему управління.

Особлива увага повинна бути приділена оптимізації процесів виробництва для зменшення екологічного впливу на довкілля. Харчова промисловість відноситься до найбільш матеріалоємних галузей, тому раціональне використання сировини має особливо важливе значення.

Утилізація відходів виробництва поряд з комплексним використанням сировини є найважливішими напрямками зниження матеріалоємності. Основна маса відходів та побічних продуктів харчової промисловості, а це близько 70%, йде на виготовлення тваринницьких кормів, близько 20% спрямовуються на виробництво продуктів харчування та технічної продукції, решта використовується як добриво та паливо. Відходи харчових підприємств дуже об'ємні, містять багато вологи, мало транспортабельні і не можуть довго зберігатися [2].

Розглянемо досвід впровадження переробки харчових відходів в інших країнах.

Британія є одним із світових лідерів в технології перетворення харчових відходів на енергію. В той час як більшість країн добувають енергію зі сміття через спалювання, Британія розвинула технологію так званого «анаеробного

розщеплення» харчових продуктів. Суть її полягає в тому, що бактерії розщеплюють харчові залишки в ємності без кисню, утворюючи при цьому біопаливо. Така технологія дозволяє виробляти 200 кВт-год енергії з однієї тонни сміття. А загалом в Британії цю технологію використовують понад 200 заводів, які постачають енергію понад 500 тис будинків [3].

Південна Корея в 1995 переробляла всього 2% своїх харчових відходів. Тепер їй вдається переробляти до 95%.

За даними Міністерства навколишнього середовища, в середньому південнокорейці викидають 930 грамів сміття в день, 40 відсотків з яких складають харчові відходи. Це становить понад 130 кг харчових відходів на душу населення в рік.

Для порівняння, за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй, харчові відходи на душу населення в Європі і Північній Америці становили від 95 до 115 кг на рік.

У 2005 році в Південній Кореї було заборонено викидати продукти на звалище, а в 2013 році уряд запровадив обов'язкову переробку харчових відходів з використанням спеціальних біорозкладних пакетів. В середньому сім'я з чотирьох чоловік платить за такі пакети 6 доларів в місяць, що стимулює людей до побутового компостування.

Південнокорейський уряд запровадив радикальні заходи для того, щоб утилізувати гори непотрібної їжі. Технології зіграли провідну роль. У 2013 році Сонгпа, район на південний сході Сеула, почав впроваджувати централізовану систему збору харчових відходів на основі радіочастотної ідентифікації (RFID) в декількох квартирних комплексах по всьому місту. Жителям були видані унікальні електронні ідентифікаційні мітки, які вони використовують при зберіганні харчових відходів в одному з декількох сотень пунктів збору.

У 2017 році влада району Сонгпа підрахувала, що система скоротила кількість харчових відходів на 36 000 тон, або 25 відсотків від того, що було викинуто в 2012 році, і досягла 7 мільярдів тон (приблизно 156 мільйонів гривень) економії бюджету.

Насправді, Південна Корея досить добре справляється зі своїми харчовими відходами за світовими стандартами. Приблизно 95 відсотків харчових відходів в даний час переробляються: в компост, корм для тварин, тверде паливо та газоподібний метан (за допомогою анаеробного зброджування).

Ресторани та інші заклади громадського харчування у Південній Кореї також мають змогу зменшувати власні витрати завдяки самостійній переробці харчового сміття. Мобільні та автономні утилізатори EcoVim - легко та швидко переробляють харчові відходи на добрива та сировину для біопалива. Під час переробки виділяється конденсат, який можна використовувати як технічну воду [4].

Одним з найбільш альтернативних вирішень проблеми харчових відходів є біогазові установки. Широке застосування біогазова енергетика знайшла в сільському господарстві, яке є невичерпним, але не єдиним джерелом сировини для біогазових комплексів.

Перші біогазові установки переробляли відходи і продукти тваринництва і рослинництва та стали повсякденним атрибутом тисяч сільськогосподарських підприємств у багатьох країнах світу.

За останнє 10-річчя біогазові комплекси стали також все ширше використовуватися для вирішення екологічних проблем жителів великих і малих міст, вирішуючи проблему утилізації величезної кількості харчових відходів, що утворюються в них. При цьому на перше місце виходять питання екології та збереження сприятливого довкілля і лише потім – терміни окупності і розмір одержуваних доходів.

Анаеробна ферментація харчових відходів визнається екологічним законодавством країн ЄС найбільш прийнятним способом їх утилізації. У порівнянні з компостуванням, ця технологія дозволяє запобігти викидам в атмосферу парникових газів – двоокису вуглецю і метану, а також додатково виробляє з харчових продуктів зелену електроенергію, тепло або моторне паливо – біометан.

Проблема переробки харчових відходів у біогазових комплексах ускладнюється їх різноманітністю і наявністю сторонніх включень, які потрібно попередньо видаляти.

Біогазові комплекси, що працюють на харчових відходах населення, або на їх суміші з іншими видами сировини, називають МВТ-комплексами, де аббревіатура МВТ розшифровується як Mechanical Biological Treatment (механіко-біологічна обробка). Як випливає з назви, на таких підприємствах використовуються дві різні технології – механічна обробка і анаеробна ферментація. На першому етапі відбувається видалення з харчових відходів різних предметів, які не піддаються, утруднюють або перешкоджають ферментації органіки – пластмаса, метал, скло, батарейки, плівка, текстиль тощо.

На другому – відбувається звичайне зброджування харчових продуктів в безкисневому середовищі з виділенням біогазу. Після переробки 80-90% початкової маси харчових продуктів піддається сепарації. Утворена суха речовина з вологістю близько 70% використовується як добриво, або піддається подальшому аеробному компостуванню, як цього вимагає законодавство деяких європейських країн. Рідка фракція направляється на розведення чергової порції сировини, або доочищається для скидання в систему каналізації.

Звичайні МВА-комплекси вимагають попереднього сортування побутових відходів, широко розвиненого в більшості європейських країн. Від якості такого сортування багато в чому залежить безперебійність роботи таких підприємств, їх продуктивність.

На початок 2018 року в Європі створено 570 діючих МВТ-біогазових комплексів, які щорічно переробляють 55 млн тонн харчових відходів [5].

Також другим дієвим способом вирішення накопичення харчових відходів є компостування. Але тут же виникає наступна проблема, для компостування потрібно сортувати сміття. Сортування сміття повинно проводитися, як на рівні домогосподарств, так і в промисловості, в тому числі харчовій.

З січня 2018 року у Закон «Про відходи» було внесено зміни, які суворо зобов'язують сортувати сміття та забороняють захоронення на полігонах неперероблених твердих відходів. Контейнери встановили, штраф передбачили. Але на цьому контроль закінчився. Тому бажання давати речам «друге життя» - це вже особисте питання відповідального ставлення до природних ресурсів.

Щодо підприємств з вторинної переробки матеріалів, то в Україні їх налічується понад 100. Зокрема з переробки пластику – понад 30. З відходів виготовляють штучну вовну, з якої потім інші виробники роблять одяг, подушки та інші корисні речі.

Щоб вторсировину можна було переробити — вона повинна бути чистою та правильно розсортованою. Не можна її змішувати з харчовими відходами. Саме тому упакування слід мити та висушувати, адже сортуванням займаються не машини, а люди, які вручну потім перебирають відвантажені відходи. Ще одна причина у тому, що спершу ці відходи збирають, накопичують, а вже за якийсь час сортують. Тому на залишки їжі чи напоїв умови та час точно вплинуть не кращим чином.

Щодо успішної системи сортування Швейцарія вважається однією із найчистіших країн світу, яка переробляє практично 100% своїх відходів. Додатково країна ж імпортує ще 800 тисяч тонн сміття. У Швейцарії сортують все, що тільки можна. У цій системі не передбачаються винятки ні для кого. Всі громадяни зобов'язані розподіляти сміття по різних контейнерах. Якщо людина не згідна з цим законом – платить штраф. У Швейцарії навіть існує так звана сміттева поліція, яка за допомогою сучасних технологій аналізує сміття, залишене не в тому місці або без оплати податку, знаходить і штрафує порушника.

Швеція переробляє понад 90% всього сміття, з якого отримують паливо та сировину для виробництва. Країна настільки успішна в сфері сортування та рециклінгу, що теж імпортує сміття з інших держав.

У Німеччині переробляють 67% відходів. Ще 31% використовують для

виробництва електроенергії та лише 2% — захороняють на полігонах. У 2005 році в Німеччині заборонили вивозити на сміттєзвалища невідсортоване сміття. Відходи відвозять на полігони, якщо перед тим їх визнали непридатними для переробки чи спалювання [6].

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», передбачається зменшити до 2030 року частку відходів, що захоронюються від загального обсягу утворених відходів до 35% [7].

Отже, для вирішення проблеми харчових відходів в Україні, перш за все потрібно адаптувати законодавство в сфері поводження з відходами до світового. Також створити програми, які б передбачали впровадження альтернативних способів переробки. Важливу роль відіграє екологічна свідомість населення, тому має місце запровадження навчання щодо поводження з відходами, сортування. Баки для роздільного збору повинні бути всюди, де утворюється сміття. Не лише при житлових будинках, а й у парках, скверах, супермаркетах, комерційних приміщеннях. Важливо аналізувати і впроваджувати закордонний досвід з метою забезпечення сталого розвитку держави і збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2020 році: <https://mepr.gov.ua/news/38840.html>
2. Поводження з харчовими відходами: <https://www.ecoleague.net/pres-tsentr-vel/novyny/2019-rik/zhovten/item/1706-povodzhennia-z-kharchovymy-vidkhodamy-hlobalna-problema-sohodennia>
3. Без сміття: хто у світі навчився жити без відходів: <http://solvetpv.lviv.ua/bez-smittyia-hto-u-sviti-navchivsya-zhyty-bez-vidhodiv/>
4. Компостування та переробка харчових відходів призводити не лише до покращення екології, а ще й до суттєвої економії - приклад Південної Кореї

<https://nowasteukraine.com/ua/n295408-kompostuvannya-pererobka-harchovih.html>

5. Харчові відходи і біогазова енергетика:

<https://biz.nv.ua/ukr/experts/kharchovi-vidkhodi-i-biohazova-enerhetika-2445139.html>

6. Не тренд, а необхідність: чому важливо сортувати відходи:

<https://ecolog-ua.com/news/ne-trend-neobhidnist-chomu-vazhlyvo-sortuvaty-vidhody>

7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19/conv#top>

ARCHITECTURE

624.21

РЕКОНСТРУКЦІЯ МОСТІВ ТА ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОСТІ ОПОР

Безбабічева Ольга Іллівна,

к.т.н., доцент

Розенфельд Микола Володимирович,

ст. викладач

Абу Мустафа Мохамед Ахмед,

магістрант

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Анотація: Розглядається важливість забезпечення несучої здатності опор при відновленні мостових споруд. В останні роки збільшуються обсяги робіт з реконструкції та відновлення старих, або частково зруйнованих мостів. При виконанні відповідних робіт не завжди приділяється належна увага таким важливим несучим елементам мостів, як опори.

Ключові слова: мости, реконструкція, опори, підсилення, технології, надійність, живучість

Застосування сучасних методів реконструкції і ремонтів для збереження опор мостів супроводжується появою нових технологій, матеріалів і потребує удосконалених методів проектних та розрахункових робіт. Розвиток цих напрямів необхідний, бо більшість мостів України виконані зі збірного залізобетону, мають великий вік, є різними за конструктивними схемами та за умовами експлуатації. При цьому, протягом багатьох років профілактичні та поточні ремонти пошкоджень для величезної кількості мостів відкладались,

навіть, коли потребувались термінові усунення дефектів. В той же час тимчасові та постійні навантаження на мости, а саме на опори, лише збільшувались. Так, протягом років, масштабні реконструкції мостів здійснюють шляхом укладання на прогонові будови монолітної плити підсилення з розширенням прогонових будов. А опори, зокрема фундаменти, в більшості випадків, залишають такими, як були. При цьому, наявні запаси міцності тіла опор, ригелів, фундаментів постійно зменшувались і наблизились до критичного стану. Велика кількість мостів частково або значною мірою постраждали з початком військових дій на території України. В військовий час мостові споруди служать для руху важкої військової техніки, великої кількості людей, нестандартних вантажів і часто стають об'єктами, які підривають або обстрілюють спрямовано. Водночас, швидке відновлення мостів, особливо опор, на яких розміщуються прогони, стає актуальною та складною інженерною задачею в умовах фінансової та соціальної нестабільності, та невизначеності багатьох факторів. При цьому, шанс відновити мостові споруди більше, якщо елементи споруд мають властивості ремонтпридатності та живучості.

Встановлення нових опор на нових мостах завжди було трудомістким та витратним процесом. Будівництво опор іноді складає до 60-70% вартості всієї споруди. Реконструкція опор існуючих мостів є складною на всіх етапах (попереднє обстеження, оцінка фактичного стану підводної частини та основ, проектні розробки з розглядом різних варіантів, будівельна частина). Проекти реконструкції мостів в частині відновлення опор набувають особливих рис, внаслідок невизначених умов стану основ, невизначеності рівня пошкоджень внаслідок корозії бетону та арматури. В разі руйнацій від вибухів та стихійних лих, задача відновлення несучої здатності та надійності опор ще складніше. Такі роботи, як збереження опор існуючих мостів, своєчасне відновлення, усунення дефектів, втілення нових рішень, що підвищують живучість та ремонтпридатність, моніторинг стану, стають важливішими.

При впровадженнях сучасних рішень в проекти реконструкції мостів,

потрібно ретельно розглядати не лише прогони, але й опори для підвищення довговічності та експлуатаційної надійності споруд, для покращення показників технічного стану, збільшення вантажопідйомності всіх конструкцій мосту. Приблизно 12% мостів станом на 2019 р мали вік понад 80 років [1] і більша частка з них (63,5%) не відповідали вже тоді діючим нормам. Після 24 лютого 2022 р., з початком інтенсивних бойових дій, з'явилась велика кількість мостових споруд на всій території України, з пошкодженнями окремих елементів або майже повністю зруйнованих. Частина з них може бути відновленою, включаючи підсилення опор та фундаментів. При розгляді варіантів таких робіт в літературі [2] були проаналізовані різні схеми підсилення фундаментів, наприклад такі: з влаштуванням додаткових пальових фундаментів з об'єднанням їх в загальну конструкційну систему з існуючими фундаментами та спорудженням додаткових опор; збільшення площі обпирання фундаментів мілкою закладенням на природних основах тощо. Питанням підсилення опор мостів, в випадках, коли вони являли загрозу для стану всієї споруди, багато уваги приділено в роботах вчених: Кваша В. Г., Салійчук Л. В. Так, у роботі [3] показана серед інших схема підсилення опор з додаванням нових несучих елементів опор з боків споруди. Причиною термінової реконструкції став підмив старих опор. Про перерахунки міцності та деформацій опор при проведенні робіт з реконструкції мостів внаслідок заміни або додаткових навантажень прогонів говориться у роботі [4] і наводиться приклад перерахунку опори, так як при реконструкції прогонів була змінена статична схема конструкції. Причини руйнувань мостів, наслідками яких стає реконструкція, відновлення елементів, приблизно однакові у різних країнах світу. Виключенням стають країни з воєнними діями. В таких країнах ситуація набагато гірше. За даними Департаменту транспорту США [5] за період з 1967 по 2006 р. найбільш розповсюдженими причинами руйнувань мостів та їх елементів були: гідравлічні (57%); механічні зіткнення транспортних засобів (13%); перевантаження (12%); вогонь (3%); землетруси (1%); інші (14%). Моделювання процесів ударного впливу на опори мостів від наїзду

транспортних засобів з наведенням прикладів багато чисельних досліджень теоретичного та експериментального характеру є актуальними [6].

Підмив опор під час паводків, повинів або при розмивах русла стає причиною заміни або реконструкції опор або мосту в цілому. Міст у Сваляві (рис. 1) є лише одним з багатьох прикладів. Він потерпів від розмиву під опорами у 2016р. Проїзна частина просіла при цьому на 1,5 м.

Рис.1. Підмив опору мосту у м. Свалява, 2016 р

В роботі [7] досліджуються можливі наслідки від втрати несучої здатності основи при неувважному ставленні до стану опор та змін в ґрунтових основах при виконанні обстежень, і вказується про часті випадки втрати стійкості елементами стоянів. В статті приведені розповсюджені для умов України дефекти елементів опор, опорних частин, пальових фундаментів, які впливають на втрату несучої здатності та втрату стійкості опор. Для запобігання аварійним випадкам, та для підвищення надійності опор, в нормативах існують вимоги до заборони улаштування фундаменту мілкого закладення для масивних фундаментів руслових опор мостів для будь-яких ґрунтів, окрім скельних (п.8.4 [8]). Але при розробці проектів реконструкції мостів ця вимога ураховується не завжди.

На долю дефектів будівництва припадає до 70% всіх дефектів конструкцій [9]. Найбільш поширеними є: відхилення в процесі забивання паль, зміщення зон обпирання балок на ригелі; порушення технології; занижений клас бетону; відхилення пальового поля від проекту і встановлення з цієї

причини близько до краю ригелю балок прогонових будов. Велика кількість аварій та падінь мостових конструкцій відбувається саме під час виконання робіт з реконструкції [10].

Існуючі практики та засоби відновлення міцності опор та прогонів мостів, наявність великої кількості сучасних матеріалів, вибір фірм-підрядників, – тим не менше, потребують індивідуального підходу до вибору рішення для якісної та надійної реконструкції окремого мосту.

Обирати технології реконструкції та відновлення мостів, матеріали та схеми для виконання робіт потрібно, спираючись на стан всіх існуючих елементів, зокрема, опор та основ. Важливим є дотримання нормативних положень, виконання перевірочних розрахунків, моделювання роботи конструкцій та розгляд різних варіантів. Для прийняття проектних рішень як конструктивних, так і організаційних, включаючи безпеку робіт, застосовують етапи оцінювання можливих ризиків з метою їх зменшення. Важливими є етапи дослідження ефективних варіантів реконструкції з метою мінімізації ризиків та наслідків, налагодження засобів контролю якості робіт.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар Л. П., Коваль П. М., Степанов С. М., Панібратець Л. Г. Експлуатаційний стан мостів України. *Автошляховий України*. 2019. №2. С.57-67.
2. Остапенко І. С. Аналіз методик реконструкції та капітального ремонту фундаментів автомобільних мостів з врахуванням досвіду воєнних конфліктів. *Мости та тунелі: теорія, дослідження, практика*. 2021. №19. С.62-68.
3. Кваша В. Г., Салійчук Л. В. Підсилення опор при реконструкції мостів. *Ресурсоекономні матеріали, конструкції, будівлі та споруди*. 2013. Вип.25. С. 739-753.
4. Кваша В. Г., Салійчук Л. В., Котенко В. Т., Нечипоренко М. В. Перерасчет фундамента промежуточной опоры моста при его реконструкции. Сб. научн. трудов Полтавского национального технического университета

им. Ю. Кондратюка, 2013. Вып. 3(1). С. 174-183. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpgmb>

5. A Performance Based Approach for Loading Definition of Heavy Vehicle Impact Events. Publication No. FHWA-HIF-18-062 Infrastructure Office of Bridges and Structures . *US Department of Transportation. Federal Highway Administration.* September 2018. 128с.

6. Chunwei Zhang, Gholamreza Gholipour, Asma Alsadat Mousavi. State-of-the-Art Review on Responses of RC Structures Subjected to Lateral Impact Loads. *Archives of Computational Methods in Engineering* . 2020. <https://doi.org/10.1007/s11831-020-09467-5>

7. Боднар Л. П. Завгородній С. С. Коваль П. М. Панібратець Л. Г, Яструбінецький В. Л. Дослідження впливу дефектів конструкцій автодорожніх мостів на їх несну здатність. *Дороги і мости.* 2020. Вип.21. С 236-249.

8. СОУ 42.1-37641918-093:2013. Мости та труби. Варіантне проектування. Київ, 2013. 39.с.

9. Експлуатація і реконструкція мостів / Страхова Н.С., Голубев В.О., Ковальов П.М., Тодіріка В.В., Київ: Транспортна академія України, 2002. 408 с.

10. Безбабічева О. І., Волошин В. В. Робота над помилками, або чому падають мости. *Conference Proceedings of the 1st International Conference on Advanced Research in Science and Education.* Barcelona, Spain, 18 June 2021. (pp. 6-12). https://ispic.ngo-seb.com/assets/files/1_conf_18.06.2021.pdf

**ЕКОТЕХНОЛОГІЇ ВЛАШТУВАННЯ ОЗЕЛЕНЕННЯ ПРИ
ПРОЕКТУВАННІ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ**

Ткачук Владислав,

Заболотна Інеса,

студенти

Олійник Тетяна Петрівна,

к.т.н., доцент

Одеська державна академія будівництва і архітектури

м. Одеса, Україна

Анотація. Розглядається можливість розміщення зелених насаджень у громадських будівлях, переваги «живих» інтер'єрів у порівнянні з традиційними. Наведено приклади вітчизняного та зарубіжного досвіду. Запропоновано проекти влаштування озеленення в інтер'єрах багатофункціональних громадських культурних центрів (м. Київ). Проекти ґрунтуються на найбільш передових архітектурних, біологічних та інженерних дослідженнях використання рослин усередині будівлі. Розглядаються принципи та особливості монтажу зеленого простору.

Ключові слова: зелені насадження, вертикальне озеленення, атріумне озеленення, зелений простір; екобудівництво; технологія будівництва; екологізація.

Актуальність дослідження. Однією з глобальних проблем сьогодення стала негативна екологічна ситуація мегалополісів. Занадто мала кількість рослин в містах, негативно впливає на екологію міста. В свою чергу, не достаток спілкування з природою позначається на погіршенні здоров'я мешканців, що його населяють.

Як спосіб створення сталого, екологічно здорового та комфортного середовища проживання людини є світова тенденція впровадження «зелених» стандартів у будівництві, що регулюються екологічними нормативами. Такий

захід дозволить знизити навантаження на природу та забезпечить досягнення сприятливих умов для людини. Тому на даний час актуальним напрямом в архітектурі є інноваційні технології «green» building або «зелене» будівництво на основі добровільної сертифікації об'єктів.

Створення комфортних умов усередині приміщень та на прилеглий території, зменшення тиску на природне оточення у процесі будівництва, експлуатації та утилізації об'єкта можливе за дотримання вимог екологічних нормативно-правових актів та «зелених» стандартів будівництва. Об'єкти, сертифіковані за «зеленим» стандартом, забезпечують мінімальне забруднення навколишнього середовища та високий рівень екологічної безпеки для людей.

Раніше екологічні стандарти та сертифікація об'єктів нерухомості не застосовувалась для громадських культурно - розважальних центрів. Проте нині у зв'язку зі значним зростанням кількості подібних комплексів тенденція оцінки їхнього впливу на міське середовище спостерігається у всьому світі та в Україні. Нині в Україні вже сертифіковано по міжнародним зеленим стандартам низку офісних об'єктів (Shell Kiev Office, м. Київ, LEED Gold), продовольчий супермаркет (Billa, Київ, DGNB, сертифікат Silver, pre-assessment).

При оцінці екологічності будівель розглядають енергоспоживання, матеріали, що використовуються при будівництві, управління відходами, водними ресурсами, експлуатаційна ефективність будівлі, вплив об'єкта на навколишнє еко-середовище і т. д. Крім цього, однією з найважливіших вимог для громадських будівель є необхідність забезпечення відповідності нормативним документам мікроклімату всередині будівель. Ці вимоги можна виконати за допомогою сучасних методів «зеленого» будівництва, наприклад, озеленення внутрішніх інтер'єрів. Озеленення відноситься до високотехнологічних архітектурних рішень, що підвищують рівень комфорту, довговічність конструкцій та відповідають ряду екологічних вимог «зелених» стандартів

Озеленення громадських центрів, де населення проводить своє дозвілля,

робить покупки, це заходи щодо створення в рамках інтер'єру різних варіантів розміщення рослин: вертикальних стін, зимових садів, флористичних композицій. Використання рослин при організації внутрішнього простору допомагає вирішити декілька завдань. Оточення у вигляді зелених композицій має позитивний психоемоційний вплив: знижує рівень тривожності, знімає стрес, тому відвідувачі більше часу проводять у центрі. Маркетингові дослідження показали, що торгові площі з озелененням показують більш високі продажі, ніж торговельні площі без рослин. Додавання пишної зелені робить перебування в такій будівлі привабливішими для потенційних відвідувачів. Люди відчують себе у більшій безпеці, отже, хочуть довше залишатися у торговому залі та робити більше покупок. Загальна година перебування в озеленому торговому центрі збільшується на 20%, а з ним і товарообіг.

Крім цього, наявність рослин в інтер'єрах значно покращує мікроклімат приміщень: збільшує вміст кисню, знижує запиленість, зволожує та освіжає повітря, поглинають шум. Безумовно, найціннішою функцією рослин для об'єктів з великою кількістю людей є фітонцидність. Це санітарні властивість рослин, тобто, здатність утворювати та виділяти антимікробні леткі речовини, що мають бактерицидну дію. Зелені насадження також наголошують на архітектурі, приховують малофункціональні зони та інші дефекти конструкції.

При доборі рослин для інтер'єрів необхідно враховувати низку особливостей. Зокрема, цвітіння деяких видів рослин та їх пилок можуть викликати алергічні реакції та головний біль у відвідувачів [1]. За деякими рослинами потрібен спеціальний догляд, певне світло, вологість, інакше замість стильного декору можна отримати досить сумну картину. Рослини, що утворюють сад, повинні не просто уживатися один з одним, але і гармоніювати за кольором, розміром, фактурою листя, створюючи неповторний малюнок, кольорові переходи та рельєф композиції.

Аналіз популярних тенденцій фітодизайну, а також безлічі технологій розміщення рослин в інтер'єрі показує, що особливе значення це має у країнах із високим рівнем урбанізації, коли люди у мегаполісах задихаються серед

бетону, асфальту, де 60% міської території займають кам'яні споруди. Передові технології будівництва дозволяють застосовувати найрізноманітніші архітектурно-планувальні варіанти озеленення: сади у будівлях, трав'яні стіни, зимові сади [2, 3].

Впровадження живих інтер'єрів у будівництві є актуальним у всьому світі. Інноваційним рішенням еко-архітектури є оформлення суспільних просторів за технологією вертикального озеленення із закріпленням на поверхні стіни рослин (Патрік Бланк) (рис.1). Відтінок унікальності кожному інтер'єру, котрий служить тлом для життєдіяльності людей, надають модульні живі стіни з каркасом з розміщеними на ньому контейнерів із землею або "зелені ширми", які найчастіше використовується при створенні «живих» картин в інтер'єрах . Сучасним прикладом громадських будівель є зимові сади в Сінгапурі , Hotel Jakarta, Амстердам, торговий центр в Куала Лумпурі, музей сучасного мистецтва в Сан-Франциско (рис. 2).

Рис. 1. Технологія вертикального озеленення

Рис. 2. Приклади сучасного екодизайну громадських будівель

В Україні також починають впроваджувати світовий досвід використання інтер'єрів будівель з метою озеленення та як екологічну складову міського середовища [4]. Наприклад проект ТРЦ Respublika Park (Київ), відповідно до тренду на біофільний дизайн, втілює адаптацію антропогенного середовища відповідно до природного, використовуючи живі рослини та природне світло (рис.3). В інтер'єрах та екстер'єрах ТРЦ акцент зроблено на екологічність - висаджено понад 2000 живих дерев, організовано зони відпочинку для відвідувачів.

Рис. 3. Інтер'єр ТРЦ Respublika Park (Київ)

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення специфіки, факторів та технологій формування «живих» інтер'єрів для багатофункціональних громадських культурних центрів.

Завдання дослідження: аналіз та узагальнення досвіду проектування та будівництва будівель з «живим» інтер'єром; монтаж та конструкція; правильне функціонування «живих» інтер'єрів.

Об'єкт та методи дослідження: об'єктами дослідження є два проекти культурних центрів запроектованих у м. Київ, вул. Набережно-Лугова.

Результати досліджень. Розроблено проекти багатофункціональних громадських культурних центрів у м. Київ із внутрішнім озелененням.

В основі проектів лежить використання інноваційних методів, що

поєднують розробки у «зеленій» архітектурі та кліматології, що дозволяють моделювати просторові ситуації із заданими мікрокліматичними параметрами ще на стадії ескізного архітектурного проектування.

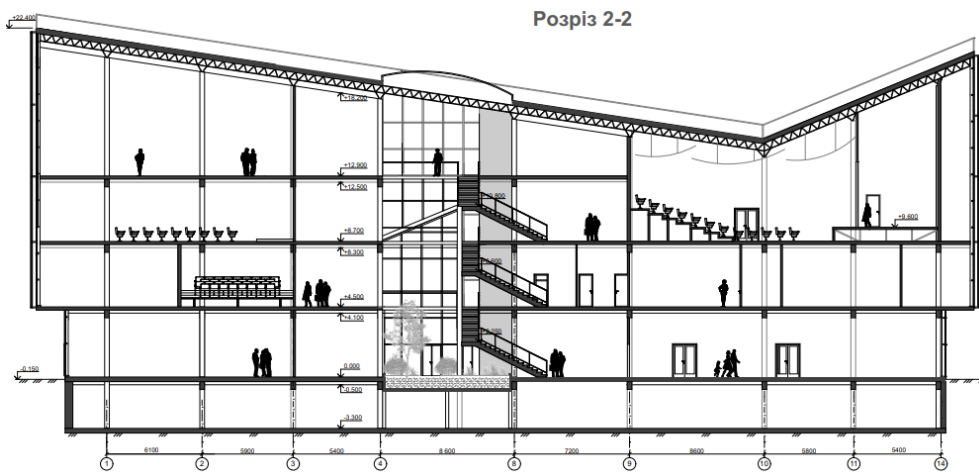
Акцентом інтер'єру першого проекту є центральна частина вестибюлю з зеленим оазисом із різноманітним озелененням, який виконує роль терморегулятора як літом, так і зимою (рис.4). Він розділяє вестибюль на декілька функціональних зон, а саме зону відпочинку та робочу зону. Через розташування його перед головними входами в культурний центр він спрямовує потік людей в потрібні приміщення.

Рис. 4. План першого поверху

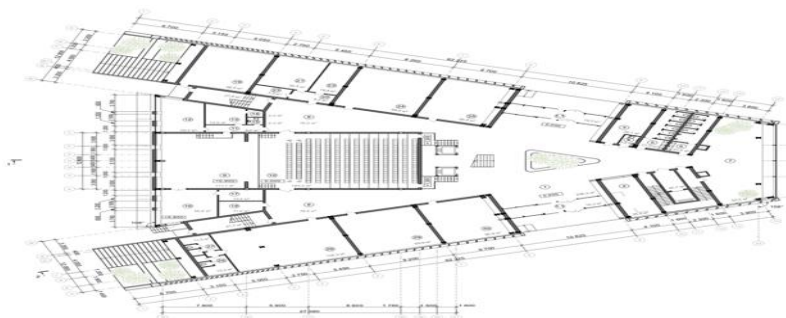
Запроектовано 10 видів різноманітних дерев і кущів, типу: ареки, фікуса каучукового, заміокулькас, різновиди бенджаміна, цитрусові дерева і т.д. У конструкції підлоги ховаються спеціальні труби з холодною водою, що утримують освіжаючі повітряні маси внизу, тоді як тепле повітря піднімається до вершини атриума.

Таким чином, рослини почуваються чудово незалежно від погодних умов. Також на розрізі можливо побачити нішу, яка заглиблюється на 1,0 м (рис. 5).

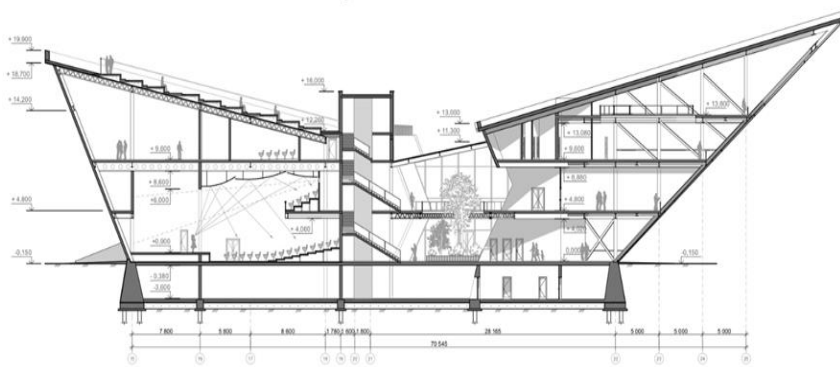

Рис. 5. Озеленення центру та розріз будівлі

В другому проекті акцентом інтер'єру є центральна частина вестибюльно-виставкового простору з вертикальним озелененням та зеленим оазисом, також передбачено влаштування зеленого даху з озелененням, як елемента рекреаційного простору (рис.6). Загальний вигляд даного простору визначило прийняте стилістичне вирішення – хай-тек, тому функція інтер'єру підпорядкувала собі вирішення простору. Вздовж стін та металевих ферм перекриття висаджено вертикальне озеленення (рис.7).

Рис. 6. План першого поверху

Рис. 7. Розріз будівлі

Рослини виступають завісою будівлі: відбиваючи сонячні теплові промені, вони оберігають його стіни від надмірного нагрівання (рис.8). Виткі і лазячі рослини зменшують проникнення в приміщення забрудненого повітря і пилу .

В даному інтер'єрі застосовані такі рослини: епіпремум. Листя велике з цікавими варіантами забарвлення. Швидко зростаючий, легко черенкується і укорінюється, добре переживає стресові ситуації, рідко ушкоджується шкідниками та хворобами. Філодендрон лазячий. Компактна ліана з серцеподібним темно-зеленим листям. Добре зберігає контур малюнка, легко черенкується і укорінюється.

Рис. 8. Озеленення центру

В проектах враховували орієнтацію будівлі по сторонам світу. З південного боку зимовий сад надає можливість ефективного енергозбереження, але потрібна потужна система вентиляції. На північній стороні зимовий сад будівлі є своєрідним буфером між теплою будівлею та холодною вулицею.

Зимовий сад на східній стороні ідеальний для рослин та придатний для житла.

З погляду конструктивного рішення проектів, навантаження на фундамент зимового саду має бути таким самим, як і на фундамент всієї будівлі. Регулювання температурно - вологісного режиму забезпечує вентиляція - за допомогою прорізів, що відкриваються. Витяжні елементи влаштовуються у покрівлі, припливні – у нижній частині зимового саду.

Всі рослини для внутрішнього озеленення будівель зручно розділити за розмірами на дві групи: «0–2» (дрібні та середні рослини до 2 м заввишки) та «2–12» (великі рослини заввишки від 2 до 12 м). У просторовому холі високі рослини та крупнолисті пальми (монстера, цикас, юкка) або інші рослини у підлогових стилізованих вазонах, візуально збільшуючи простір. Місця під сходами заповнюються фітоконструкцією, що імітуючи квіткову клумбу або міні ландшафт. Для озеленення центральної зони центру рекомендовані великі декоративно-листяні рослини - арека, спатіфіллум, фінікова пальма. Високу зону атріуму на кілька поверхів чудово прикрасить фітостіна з живих рослин.

У зони відпочинку запроектовано квітучі рослини в ларцях, наприклад, азалию або гарденію. Створюють атмосферу затишку та розслабленості також підлогові рослини на штамбі. Фуд-корти, зони харчування позначені чагарниками туї або підкарпусу. Між столиками добре будуть виглядати зонуючі перегородки з ліанами – наприклад, сциндампус у підвісному кашпо виглядає дуже затишно.

Висадка озеленення в будівлі. Опускання дерева в нішу нижче за рівень підлоги цілком виправдане. Контейнер у ніші не займає площу підлоги та простір над ним, як підлогові вазони великих діаметрів. А головне, дерево, що росте з підлоги як із землі, - це елегантний прийом, що стирає межі між інтер'єром та екстер'єром.

Якщо пристрій ніші в підлозі технічно неможливий і контейнер просто ставиться на підлогу, то застосовується другий спосіб зробити його невидимим - декорування зовнішніх стінок контейнера щільним шаром ампельних рослин, які звисають майже до підлоги.

Висновки. Використовуючи існуючий світовий досвід та сучасні технології озеленення громадських просторів, запропоновано два проектні рішення багатофункціональних громадських культурних центрів (Київ), які забезпечать підвищення екологічності будівель та нормативні вимоги до мікроклімату приміщень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зелений тренд [Електроний ресурс]. - Режим доступу: <https://rau.ua/novyni/novini-partneriv/zelenyj-trend-shen/>
2. Технологія вертикального озеленення [Електроний ресурс]. - Режим доступу: <https://and-studio.ru/blog/2019/02/25/2006.html>
3. Сучасні прийоми впровадження озеленення в інтер'єр - Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-priemy-vnedreniya-ozeleneniya-v-interier-zhilogo-prostranstva>
4. Рослини для торгових центрів [Електроний ресурс]. - Режим доступу: <https://fleurplants.com.ua/ua/articles-ua/plants-for-shopping-centers-ua>

PEDAGOGICAL SCIENCES

PREVENTION OF VOICE DISORDERS OF CHILDREN

Bilyuk O. H

Candidate of Pedagogical Sciences,
senior teacher of the department of Special Education
of the V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv

Ivanchenko Anastasia Serhiivna

Moiseienko Daria Dmytrivna

Kulakova Yuliia Olehivna

students of the V. O. Sukhomlynskyi
National University of Mykolaiv

The article contains information on the prevention of voice disorders of children. The essence of concepts and the relevance of research are revealed. Psychological and pedagogical literature is analyzed and the basic principles and methods of solving this problem are revealed.

Keywords: prevention, voice disorders in children.

Children's voice disorders are an urgent problem in the field of speech therapy today. Effective prevention of various voice disorders occurs from early childhood.

Voice disorders significantly affect the formation of the communicative function of speech. Various deviations of speech development negatively affect the perception of speech, expression of their own opinions, mastery of knowledge and the formation of the child's personality. The speech therapist should ensure that the child is fluent in all sounds of the native language. Timely development of speech promotes the development of the child's psyche, allows you to consciously perceive the phenomena of the environment. Various speech disorders affect the activities and behavior of the child. [3]

The struggle for correct pronunciation is one of the important forms of work on

the general speech culture of preschool and school age children. Especially important is the work on the development of oral speech in the preschool period. Without a full mastery of the language, the child in the future in general secondary education will not be able to acquire strong and deep knowledge. The speech therapist should eliminate everything that may interfere with the child's free communication with the team. Already in the children's institution it is necessary to create favorable conditions for the development of children's speech, to work together with the family on its development, to correct speech deficiencies. Thus, to create a proper developmental speech environment for the development of intelligence and preparation of the child for school. Full mastery of speech at the initial stage of schooling is a necessary prerequisite for successful learning of the school program, the formation of the child's personality and its social adaptation, mastery of means of speech communication, error prevention, etc. (E. Danilovichute, L. Zhuravlyova, R. Lalaeva, R. L. Paramonova, N. Pakhomova, I. Pryshchepova, N. Savinova, V. Tarasun, M. Sheremet, A. Yastrebova, etc.). [1]

Prevention of voice disorders is based on measures of social, pedagogical and psycho-hygienic prejudice of mental disorders. It is important to remember the risk factors for speech disorders. The biological risk factors include left-handedness, family burden of speech pathology. The primary defect in newborns may be hearing, vision, motor disorders both in uncomplicated form and in various combinations of several primary defects. Corrective and pedagogical measures include the development of orientation-cognitive reactions, fixation of gaze, its tracking, auditory concentration, stimulation of motor activity, development of reflexes of oral automatism, evocation of vocal reactions, etc. Special attention is paid to the development of sensory perception. Parents should be involved in the work as much as possible. Socio-psychological risk factors are deprivation, punishment at home and in a children's educational institution, unwillingness to attend kindergarten, fear, etc. In the prevention of voice disorders can be identified basic areas of research, including:

1. Development of sensory functions and psychomotor skills (visual and

auditory perception, visual and auditory differentiations; spatial representations; kinetic and kinesthetic organization of movements, constructive praxis, conditioned motor reactions and graph-imaging abilities).

2. Development of interanalyzer interaction, successive functions.

3. Development of mental functions (visual and auditory attention, memory).

4. Development of intellectual activity (mental operations: comparison, comparison, classification, symbolization, analysis and synthesis, abstraction, generalization, formation of skills of activity planning, self-control and self-correction in activity; education of motives for educational activity).

5. Development of speech and formation of skills of arbitrary analysis and synthesis of language units (development of coherent monologue speech, ability to judgments and inferences; improvement of lexical-grammatical and phonetic design of speech). [2]

Prevention of voice disorders should be considered as the prevention of direct speech disorders, which includes two main areas: strengthening and maintaining the physical and mental health of the child; ensuring proper speech development. In general, the prevention of voice disorders, as well as the prevention of any diseases or pathological conditions is based on the elimination, if possible, from the life of the child of the causes that can lead to disorders.

Thus, it is established that early diagnosis allows to detect and correct disorders of voice disorders in the process of educational and play activities with repeated performance of one action, but for different game tasks and in different game problem situations.

REFERENCES

1. Bernik T. Organization of speech therapy for school -age children in the special education system. Defectology. 2006. № 1.
2. Savinova N. V, Stelmakh N. V, Wednesday IV and others. Psychological-pedagogical and technological bases of differentiated logo diagnostics and logo correction: monograph. Nikolaev: Illion, 2017.

3. Almazova E. S. Voice disorders in children and adolescents. K., 2009, p. 231
4. Belobrykina O. A. Language and communication. A guide for parents and teachers. K.: Development Academy, 2008.
5. Sheremet M. K. Speech therapy: textbook. 3rd ed., revision. and additional K.: VD "Slovo", 2013.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЯЗЫКОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Андреева Ольга Юріївна,

ст. викладач

Запорізький державний медичний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: В современном динамично развивающемся поликультурном мире, а также в условиях глобализации коммуникативная компетенция является ключевой для любого современного специалиста. В роли главных мер бытия человека чаще всего выступает многообразие перемен, которыми охвачены базовые сферы жизни – культура, технология, познавательная практика, экономика, коммуникативные отношения. Под высоким уровнем владения украинским или русским как иностранным языком понимается свободная речь в бытовой и профессиональной сфере (отсутствие языкового барьера) отсутствие в речи грамматических ошибок, достаточный словарный запас. Высокий уровень языка подразумевает в первую очередь высокий уровень коммуникативной компетенции.

Ключові слова: коммуникативная компетенция, дидактическое обеспечение, аудитивно-письменная адекватность

Мировой и отечественный опыт свидетельствует об активном внедрении информационных технологий в образовательный процесс. Этот опыт свидетельствует также, что развитие компьютерной техники способствовало созданию качественно новых технологий обучения, которые активно применяются при изучении различных учебных дисциплин, в том числе украинского и русского как иностранного. В большинстве зарубежных и украинских вузов активно применяются компьютерные технологии для обучения студентов иностранному языку. Компьютерные технологии обучения

представляют собой неотъемлемую часть традиционного педагогического процесса. Они выполняют задачу усовершенствования труда преподавателя и сокращения затрат его рабочего времени, за счет переноса акцента в учебном процессе на компьютерные технологии обучения под его руководством. Современный мультимедийный компьютер, как носитель компьютерных технологий (представление полноценного цифрового видео, анимация, компьютерные обучающие игры, качественное воспроизведение звука, возможность записи, анализа, воспроизведения и последующего визуального отображения интонации говорящего и многое другое) — это идеальный помощник преподавателя и неотъемлемая составная часть компьютерной технологии обучения иностранному языку.

Информатизация сферы образования Украины создает благоприятные условия для использования компьютерных технологий в изучении украинского и русского как иностранного языка. Но существующие технологии недостаточно полно раскрывают их позитивный потенциал и не обеспечивают требуемого качества языковой подготовки будущего специалиста. Эффективность его языковой подготовки с применением компьютерной технологии может быть обеспечена, если:

- компьютерная технология изучения иностранного языка отражает требования Государственного образовательного стандарта специальности, доступна преподавателю и студенту, носит дифференцированный характер, позволяя удовлетворять потребности студентов, имеющих разный уровень языковой и компьютерной подготовки;

- дидактическое обеспечение компьютерной технологии позволяет преподавателю творчески реализовывать ее потенциал, дает ему основу для дальнейшего совершенствования уровня и качества этой технологии с учетом целей профессиональной подготовки будущих специалистов и особенностей учебной группы;

- компьютерная технология и ее дидактическое обеспечение позволяют реализовывать ее не только на занятиях, но и в самостоятельной работе

студентов;

- уровень аппаратного обеспечения лингафонного кабинета в полной мере соответствует потребностям новейших информационных технологий, реализуемых в современных обучающих программах по украинскому и русскому как иностранному языку;

- обеспечивается необходимая компьютерная подготовка и преподавателя, и студентов, а также мотивирование использования ими компьютерной технологии изучения языка.

Однако применение компьютерных технологий для обучения студентов украинскому и русскому как иностранному языку обуславливает ряд противоречий:

1. Между высоким уровнем развития компьютерных технологий, применяемых в обучении иностранным языкам и другим предметам, и низким уровнем применения данных технологий в реальном учебном процессе отдельных вузов, недостаточной разработке и освещении данного вопроса в специальной литературе.

2. Между потребностью педагогической практики в высокоэффективном обучении иностранным языкам и несоответствием содержания компьютерных обучающих программ государственному образовательному стандарту по иностранным языкам для высших учебных заведений.

3. Между процессом постепенного перехода от традиционных форм обучения и существованием этих форм одновременно с появлением, становлением и развитием новых форм обучения, построенных на применении компьютерных технологий обучения. Проблема разработки дидактического обеспечения для компьютерных технологий обучения иностранным языкам не нашла достаточного отражения и научного анализа как в зарубежных, так и в отечественных работах.

Наиболее благоприятными педагогическими условиями применения компьютерной технологии обучения студентов украинскому и русскому языку являются: соответствие объема и содержания учебной информации,

реализованной в компьютерной технологии обучения, государственному образовательному стандарту по иностранному языку; готовность аппаратного и программного обеспечения компьютерного лингафонного кабинета; готовность преподавателя для проведения занятий по иностранному языку в компьютерном лингафонном кабинете; готовность студентов изучать иностранный язык в компьютерном лингафонном кабинете и электронной библиотеке вуза.

Разработанная технология обучения студентов иностранному языку, по сравнению с ранее используемыми в образовательном процессе, несет в себе новые возможности по: контролю за ходом и результатом занятия; управлению познавательной деятельностью студента; предоставлению информации; обеспечению дифференцированного подхода к студентам; сохранению результатов работы каждого студента в виде, пригодном для дальнейшей статистической обработки.

В реализации компьютерной технологии сохраняется ведущая роль преподавателя: он создает компьютерную программу обучения в соответствии с государственным образовательным стандартом, работает над её совершенствованием, обеспечивает обучение студентов языку с применением компьютерной технологии.

Дидактическое обеспечение информационной технологии обучения иностранному языку представляет собой определенный комплекс. Такой комплекс включает собственно дидактическое (содержательное), информационное, технологическое (компьютерная программа изучения языка, представленная на компьютере преподавателя и компьютерах студентов), методическое (методические рекомендации преподавателю и студентам), познавательно-деятельностное (описание методики управления познавательной деятельностью студента на занятии) обеспечение.

Основными типами компьютерных технологий изучения иностранного языка, получивших внедрение в украинских вузах, являются следующие: информационного характера: тексты, словари, иллюстративный материал;

программы, направленные на решение частных образовательных задач: тренажеры; компьютерные игры; контролирующие программы; справочные системы; образовательные программы.

Оценка качества информационной технологии осуществляется по составляющим (направлениям): уровень владения украинским или русским как иностранным языком; профессионально - деловая и бытовая направленность подготовки; объем языковой подготовки. Критериями оценки являются: аудитивно-письменной, речевой, прагматической адекватности, соответствие государственному образовательному стандарту.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агеев В. Н. Электронные учебники и автоматизированные обучающие системы.-М.: 2001.-79 с.

2. Аджемов А. С. Единое образовательное пространство на основе инфотеле-коммуникационных технологий // Сети и системы связи. 2001. № 11. С. 2023.

3. Гатиатуллина Э. Р. Проблематика и истоки исследования социальной идентичности // Научные проблемы гуманитарных исследований. 2011. № 11. С. 269-274.

4. Гиркин И. В. Новые подходы к организации учебного процесса с использованием современных компьютерных технологий // Информационные технологии, 1998, № 6. С. 44-47.

5. Потатуров В. А. Культура и цивилизация: диалектика взаимоотношений (методологические аспекты) // Образовательные ресурсы и технологии. 2014. № 3(6). С. 52-62

УДК 37.374.1

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЕДЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

Віцько Сергій Миколайович,

к.п.н., доцент

Мокляк Сергій Володимирович,

студент

Донбаський державний педагогічний університет

м. Слов'янськ, Україна

Анотація. У статті розкривається основний зміст проблеми формування позитивної мотивації до ведення здорового способу життя у школярів, розглядається можливість ефективного використання потенціалу позашкільних навчальних закладів у процесі формування здорового способу життя підлітків. Належна увага приділяється проблемі збереження здоров'я та профілактиці соціально значущих проблем підліткового віку. Акцентується увага на організації занять з питань формування здорового способу життя в умовах клубної діяльності.

Ключові слова: здоров'я, підлітки, здоровий спосіб життя, позашкільні навчальні заклади, клубна діяльність, охорона здоров'я, фізкультурно-оздоровча робота,

На сучасному етапі розвитку школи позашкільна робота є однією з найважливіших ланок зв'язку навчання з життям, із змінами, що відбуваються у суспільстві.

Ця робота як складова та невід'ємна частина навчально-виховного процесу допомагає розв'язувати проблеми підвищення якості знань учнів із здорового способу життя у вільний від навчання час, готує їх до активної практичної діяльності та сприяє вихованню творчої особистості [1].

Ми розглядаємо особистісно зорієнтований підхід у вихованні здорового

способу життя школярів як навчально-виховний процес, що надає можливість кожному учню усвідомити себе особистістю, відповідальним суб'єктом власного фізичного, психічного, духовного розвитку, і, спираючись на свої природні здібності, за допомогою вільного вибору певних засобів досягнення визначеної мети організувати такий спосіб життєдіяльності, який сприятиме саморозвитку, самовдосконаленню і самореалізації.

Наше дослідження свідчить, що виховання здорового способу життя учнів можливе за умови сприяння формуванню у школярів мотиваційно-смыслові основи зміцнення здоров'я. Навчити підлітка відповідально ставитися до власного здоров'я й здоров'я близького суспільного докільля як до найвищих суспільних та індивідуальних цінностей [2].

Важливим засобом виховання у підлітків здорового способу життя була позашкільна робота, яка проводилась у формі навчально-тренувальних занять в спортивно-оздоровчих клубах. У розробці та обґрунтуванні концепції формування здорового способу життя молодших підлітків засобами позаурочної фізкультурно-спортивної роботи ми спиралися на основні теоретико-методологічні концептуальні положення особистісно орієнтованого виховання та гендерний підхід у клубній діяльності [6].

Дані досліджень у галузі фізичного виховання про рухові переваги хлопчиків і дівчаток у багатьох випадках співпадають. Так, для хлопчиків основне місце займають рухи швидко-силового характеру, витривалості, сили. У виборі спортивних секцій, гуртків і клубів вони надають перевагу спортивним іграм, одноборствам, боксу, важкій атлетиці, бодібільдінгу тощо. Дівчатка обирають вправи для розвитку гнучкості, пластики, краси рухів. Відвідують секції з художньої, спортивної, ритмічної гімнастики, плавання, фігурного катання, хореографії тощо [3].

Визначаючи зміст клубної діяльності, ми керувалися такими принципами:

- * уникнення дублювання шкільної програми, розширення форм, методів і змісту позашкільної роботи;
- * зв'язок позашкільної роботи з уроками фізичної культури;

- * врахування вікових, психофізіологічних та індивідуальних особливостей підлітків;

- * використання індивідуальних, групових та масових форм роботи.

В організації і проведенні формувального етапу експерименту ми виходили з таких принципових положень:

- * формування цілісного уявлення підлітків про фізичну культуру, здоровий спосіб життя і загальну культуру людини з опорою на інтерес до занять фізичними вправами (мотиваційний аспект);

- * засвоєння учнями знань і вмінь, що дозволяють усвідомлено займатися фізичною культурою як на уроках фізичної культури, клубних заняттях, так й самостійно (діяльнісно-освітній аспект);

- * всебічна фізична підготовленість і оволодіння різноманітними руховими вміннями і навичками, що забезпечують управління своїм тілом в різних життєвих ситуаціях (діяльнісний аспект) [4].

Виходячи із положень гендерного підходу у формуванні здорового способу життя ми в експериментальні групи залучали дівчаток, які відвідували дитячий спортивно-оздоровчий клуб “Мрія”, що входить у склад фізкультурно-оздоровчого клубу “Олімп”, та хлопчиків, які відвідували спортивний підготовчо-міліцейський клуб “Гарт”. В контрольних групах заняття проводилися за шкільною програмою “Основи здоров’я і фізична культура” та відвідували тільки уроки фізичної культури.

Для занять розроблялися блоки практичної частини програм “Аеробіка” і “Рукопашний бій”.

Програма “Аеробіка” включала такі розділи: степ-аеробіку, танцювальну аеробіку, кікбокс-аеробіку, комплексні заняття. Кожний розділ розрахований на 70 годин, в ньому передбачалися як практичні так і теоретичні заняття.

Програма “рукопашний бій” складалася з практичного матеріалу, який включав: технічну, фізичну і методичну підготовку хлопчиків.

Дослідження показали, що оптимальним співвідношенням засобів, застосованих на заняттях є такі: для дівчаток: 30 % степ-аеробіка;

30 % - танцювальна аеробіка; 30 % – кікбокс-аеробіка і 10 % – стретчинг (або атлетична спрямованість); для хлопчиків: 60 % – технічна підготовка; 30 %-фізична підготовка; 10 % – методична підготовка.

Це співвідношення засобів може коректуватися залежно від використання на заняттях системи вправ, індивідуальних особливостей тих, хто займається.

Відповідно з традиції, яка склалася і обґрунтована науковими дослідженнями та багаторічним практичним досвідом, оптимальною структурою занять з оздоровчої аеробіки, тому що в будь-якій організованій формі занять фізичними вправами є структура, в якій виділяють три частини: підготовчу, основну і заключну.

Підготовча частина заняття з аеробіки – розминка складалася з загальної і спеціальної частин. У загальній частині виконувалися вправи на крупні м'язові групи та суглоби. Спеціальна частина розминки використовувалась для тих м'язових груп і суглобів, на які в основній частині заняття було найбільше навантаження під час майбутнього тренування. Вправи, які включалися у розминку, добиралися з врахуванням контингенту дітей та діяльності, яка планувалася в основній частині заняття.

В розминку включалися нескладні у координаційному плані вправи, які виконувались з невисокою амплітудою. Вона починалася з виконання “побутових” рухів, що зустрічаються у повсякденному житті в яких задіяні великі м'язові групи – звичайний крок, приставні кроки з різними рухами рук, модифікації різних кроків, вправи у стійці ноги порізно зі згинанням та розгинанням у колінних суглобах і рухами рук. Використовуючи ці вправи з застосуванням різних засобів підвищення інтенсивності рухів, підлітки досягали поступового підвищення температури м'язів. Відчуття теплоти було сигналом до можливості використання вправ динамічного стретчингу, якому ми надавали більше переваги, ніж статичному, який дозволяв зберегти емоційний настрій підліткам, що рухалися у темпі музичного супроводу.

Під час виконання вправ стретчингу інтенсивність розминки дещо знижувалась. Але з допомогою цих вправ готувалися основні м'язові групи,

яким в основній частині заняття припадало основне навантаження.

Основна частина заняття містила два основних розділи - аеробну серію і силове тренування, яке виконувалось на килимку або біля гімнастичної стінки на тренажерах тощо.

Аеробна частина входила в основну частину заняття. Тривалість аеробної частини залежала від мети заняття (підтримання і розвитку витривалості; розвитку координації). Вона поділялася на 3 періоди: період поступового підвищення інтенсивності до цільових показників (3-7 хв); період підтримання цільових показників (10-20 хв.) і період зниження цільових показників інтенсивності (37 хв.). Силове тренування є складовою основної частини заняття, тривалість якого залежить від мети заняття (розвиток або підтримання силових здібностей).

Ця частина складається з силових вправ чітко регламентованих технікою виконання, яка дозволяла вибірково впливати на певні м'язові групи. Амплітуда і темп виконання вправ взаємопов'язаний з вибраною методикою розвитку або підтримання сили. Використовувались вправи статико-динамічного характеру, що виконувались у режимі легкого, середнього або великого навантаження. Найбільш часто застосовувались вправи що впливають на м'язи живота, спини, верхнього плечового поясу, рук, таза, верхньої частини ніг. Вихідне положення при виконанні вправ добиралося таким чином, щоб забезпечити ізолюваний вплив на ті або інші м'язи.

Заключна частина заняття мала відновлювальну спрямованість. Для зняття психомоторного і загального напруження використовували вправи на "розслаблення" або "розтягування". Тривалість заключної частини не була стандартною величиною, вона змінювалась в залежності від динаміки втоми підлітків (5-7хв.).

Вправи на "гнучкість" – стретчинг, виконувались з вихідного положення лежачи, сидячи і в стійці з метою відновлення та підтримання рівня розвитку гнучкості. Вправи стретчингу виконувались в статичному режимі під повільну, спокійну музику і були спрямовані своїм впливом на м'язи найбільш втомлені у

процесі заняття.

У застосуванні вправ на “розслаблення” використовували елементи китайської гімнастики тайцзі-цуань, плавні, повільні хореографічні рухи, елементи йоги, спеціальні вправи для дихання, елементи аутотренінгу.

Навчально-тренувальні заняття для хлопчиків спортивно-оздоровчого клубу “Гарт” також склалися з трьох частин. Підготовча частина (тривалість 15-25 хв.) поділялася на дві частини: фізіологічна розминка і освітня частина. Фізіологічна розминка передбачала підготовку функціональних систем організму до виконання завдань основної частини. Вона включала ходьбу, біг, виконання загальнорозвиваючих вправ на місці і в русі, рухливі ігри. У освітній частині виконувались спеціальні вправи (бій з тінню, вправи школи рукопашного бою, вправи умовного бою тощо).

У основній частині заняття (тривалість 30-45 хв.) вирішувалися такі завдання: оволодіння технічними і тактичними навичками та їх удосконалення; психологічна підготовка, що забезпечувала здібність до високої психічної напруги; фізична підготовка (виконання вправ зі скакалкою, з набивними м'ячами, на гімнастичних приладах, рухливі і спортивні ігри).

Заключна частина (тривалість 5-8 хв.) включає вправи заспокійливого характеру, дихальні вправи, вправи на розслаблення.

Типова структура навчально-тренувального заняття змінювалась в залежності від конкретних умов і завдань.

Така структура занять дозволяла ефективно засвоювати навчальний матеріал з того чи іншого розділів програми, підтримувати інтерес і активність молодших підлітків за рахунок діяльності, яка відповідала їхнім інтересам і мотивам.

Разом з навчально-тренувальними заняттями в клубах використовувались різноманітні форми виховної роботи, спрямованої на реалізацію цілісного процесу формування духовних і фізичних якостей молодших підлітків, ціннісного ставлення до здорового способу життя [5].

Організовані в клубах команди з аеробіки та рукопашного бою

неодноразово брали участь у різних масових заходах , які проводилися в місті. Дівчатка підготували показові виступи і брали участь в організації та проведенні таких заходів, як “День фізкультурника”, “День здоров’я”, “День студента” тощо, їх запрошували на різні міські конкурси, які проводились у навчальних закладах. Хлопчиків запрошували з показовими виступами на свята “День міліції”, “День Збройних Сил України”, “День захисників Вітчизни”, “День Перемоги” тощо. Молодші підлітки неодноразово за свої показові виступи від організаторів отримували подяку. Це стимулювало їх до ще більшої плідної роботи в процесі тренувальних занять.

У спортивно-оздоровчих клубах поряд з тренувальними заняттями велику увагу надавали створенню теплої та дружньої атмосфери. У вихідні дні дівчатка спортивно-оздоровчого клубу “Мрія” з великим задоволенням відвідували в клубі заняття гуртка “Дівич-вечір”, який був створений тренерами з аеробіки і психологом клубу. На заняття гуртка дівчатка приходили майже всією групою і брали активну участь в обговоренні актуальних для них проблем. Теми диспутів і бесід планувалися заздалегідь з врахуванням побажань учнів, наприклад: “Як стати привабливою?”, “Чому краще займатися аеробікою?”, “Як заняття аеробікою впливають на ходу і формування фігури” тощо. Наприклад, дискусія на тему “Краса фігури” була організована для всіх дівчат, що відвідували клуб.

У зв’язку з тим, що діяльність клубу “Гарт” спрямована на знайомство та підготовку школярів до майбутньої професії військовослужбовця, клуб тісно співпрацював з відповідними службами органів МВС, військовими частинами та військкоматами, вищими військовими навчальними закладами, запрошуючи до роботи кваліфікованих працівників цих установ для проведення з дітьми відповідних занять з метою покращення фізичної і психологічної підготовленості. Так, наприклад, неодноразово відбувались знайомства вихованців клубу із діяльністю спецпідрозділу “Беркут”, спільно з військовослужбовцями аеромобільних військ організувалися показові виступи з одноборств. А восени, під час Всеукраїнських зборів-змагань з

військово-прикладного багатоборства, підлітки знайомилися з особливостями військової професії, фізичної культури та спорту в армії. Офіцери проводили з учнями заняття та пробні змагання на смузї перешкод, з кросової підготовки, стрільби з пневматичної зброї, гімнастичних вправ на перекладині. Майже в кожній військовій частині демонструвалися навчальні фільми з фізичної підготовки.

У процесі клубної роботи широко використовувалися позитивні й негативні приклади різних способів життя. Головним прикладом для наслідування у дітей були тренери і інструктори. Вони є не тільки професіоналами своєї справи, але й завжди у гарній фізичній формі, доброзичливі і привітні. Вони давали молодшим підліткам рекомендації, які стосувалися не тільки навчально-тренувального процесу, але й особистої поведінки. Дехто з підлітків до відвідування клубу робили спробу палити, адже це вважається модним і престижним атрибутом сучасної молоді. Але особистий приклад кумирів, а також постійна роз'яснювальна робота про шкідливість паління дала позитивні результати.

Залучалися до проведення бесід і батьки учнів, які на особистому прикладі розкривали основи вдалого сімейного життя, розповідали, як вони дотримуються вимог здорового способу життя та усвідомлюють його значення для щасливого сімейного життя.

Таким чином, експериментальна робота з формування у молодших підлітків здорового способу життя в процесі клубної діяльності показала, що учні, які стали на шлях ведення здорового способу життя набули знань і умінь вести здоровий спосіб життя, займатися фізичними вправами, контролювати свою оздоровчу діяльність. У них сформовано активно-позитивне ставлення, в основі якого лежить усвідомлення важливості міцного здоров'я, регулярних занять фізичними вправами. Вони можуть надавати допомогу своїм товаришам з формування у них здорового способу життя. Відомо, що зовсім по-іншому учні сприймають інформацію, отриману від своїх товаришів, тим більше, що вони бачили позитивні зміни, які відбулися з підлітками, що усвідомили

значущість ведення здорового способу життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойченко Т. Є. Формування в учнів середньої школи системи знань про здоров'я людини: Дис. ... канд. пед. Наук: 13.00.01 – К., 1994. – 257 с.

2. Ковальчук О. В. Здоровий спосіб життя як складова культури здоров'я учнів загальноосвітніх шкіл/О .В. Ковальчук, О. В. Непша// матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мелітополь, 14-15 вересня 2017 року)/ за ред. Л. М. Донченко, С. І. Пачева, І. А. Арсененко, О. В. Непши А. М. Крилової. – Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2017. – С. 137-140.

3. Гончарук Михайло. Особливості формування здорового способу життя молоді засобами фізичного виховання. // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збірник наукових праць. – Луцьк, 2005. С. 27-29.

4. Михайлович Майя. Фізкультурна активність як засіб зміцнення здоров'я. // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збірник наукових праць. – Луцьк, 2005. – С. 307-309.

5. Рижков С. В. Виховання в учнів відповідальності за збереження власного здоров'я.- . – К.: Освіта,1999. – 128с.

6. Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості : зб. ст. VII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Україна, Слов'янськ-Краматорськ, 18-19 бер., 2020 р.) / гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2020. 375 с.

УДК 796.071.4

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

**Головко Анатолій Михайлович,
Гребенніков Сергій Володимирович,**
старші викладачі кафедри
фізичного виховання і спорту,
Київський національний університет
будівництва і архітектури,
м. Київ, Україна

Анотація: у роботі описані принципи і методи фізичної підготовки, які можна і слід використовувати тренерам-викладачам фізичного виховання й спортивним педагогам на заняттях з фізичного виховання у закладах вищої освіти у період й в умовах воєнного стану.

Ключові слова: фізична підготовка, студентська молодь, період воєнного стану.

За часи незалежності України в державній політиці у сфері виховання відбулися глобальні зміни щодо надання пріоритетного місця та вагомого значення патріотичному вихованню. Вимоги щодо військово-патріотичного виховання особистості визначено у нормативно-правових актах Уряду України, інших актах законодавства. А, отже, і основною метою державної політики України в галузі фізичної культури і спорту, за сучасних умов, є військово-патріотичного виховання нації як одного з чинників національної безпеки країни. Таким чином, сфера освіти базується на державних стандартах освіти, спрямованих на виконання Указу Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, Плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки тощо [1, 2]. Звертаємо увагу на те, що весь План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки науково

обґрунтований відповідно віковим нормам, з урахуванням стану здоров'я, рівня фізичного і психічного розвитку учнів закладів загальної середньої освіти і здобувачів освіти та впроваджується відповідно до законів України «Про фізичну культуру і спорт», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про професійну (професійнотехнічну) освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 01 березня 2017 року № 115 тощо.

Таким чином, Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки та План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки [1, 2] направлені, у першу чергу, на збереження та зміцнення здоров'я в дітей татмолоді. Адже, як зазначено в Наказі МОН від 27.10.2021 № 1141/4088 «Протзатвердження Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти», за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я у 2019 році за рівнем здоров'я українці перебували на 93 місці із 169 країн світу. В Україні щороку від серцево-судинних захворювань помирають тисячі українців. Регулярні заняття фізичною культурою та фізичним вихованням допомагають знизити рівень захворюваності на хвороби серцево-судинної системи до 36 відсотків, зменшити негативний вплив на організм людини шкідливих звичок, підвищити рівень стресостійкості та уникнути проявів асоціальної поведінки, сприяти розвитку всіх сфер суспільства [3]. У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» в статті 1 поняття «воєнний стан» трактується як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення

загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4].

Отже, роль фізичної підготовки у закладах освіти молоді (зокрема, студентів вищих закладів освіти) стає надзвичайно актуальною щодо реалізації Указу Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки та Плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки [1, 2]. Особливо, в умовах воєнного стану, по суті, це сприяння підвищенню рівня військово-патріотичної вихованості учнівської та студентської молоді, курсантів; формування у молоді стійкого інтересу та потреби у регулярних заняттях фізичною культурою; підвищення рівня освіченості у галузі фізичної культури, спорту і здорового способу життя; поліпшення якості процесу фізичного виховання і освіти молоді тощо.

Надзвичайно важка та нестабільна соціально-політична ситуація в нашій країні тягне за собою низку проблем, серед яких: виховання громадянина-патріота; формування в учнів закладів загальної середньої освіти та здобувачів вищої освіти духовно-моральних цінностей; відродження української національної культури; збереження та зміцнення здоров'я в учнівської та студентської молоді, курсантів під час уроків, занять, тренувань в умовах воєнного стану тощо. Ключову роль у вирішенні цих завдань займають заклади середньої та вищої освіти.

Система навчально-виховного процесу у державних національних університетах (зокрема, у Київському національному університеті будівництва і архітектури), у закладах загальної середньої освіти базується на: Указі Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», наказі МОН України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних

рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки [5-7] та інших нормативно-правових документах України.

Сьогодні, в умовах воєнного стану, особливе значення набуває військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді, курсантів як складник патріотичного виховання, що має за мету забезпечити активну участь громадян у збереженні безпеки України від зовнішньої загрози й зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України. Військово-патріотичне виховання є одним із основних складових національно-патріотичного виховання [5]. Тому зараз науково-педагогічним працівникам, тренерам-викладачам кафедр фізичного виховання і спорту державних національних університетів, тренерам збірних команд вищих закладів освіти з різних видів спорту, спортивним педагогам, інструкторам та викладачам, які працюють у вищих закладах освіти у спортивних гуртках (де постійно займаються здобувачі вищої освіти, зокрема, студентська молодь), вихованці повідомляють про своє місце перебування, чим займаються (наприклад, навчаються дистанційно, волонтерська робота, благодійницька діяльність, працюють у територіальній обороні, вступили до лав ЗСУ тощо). А, отже, на основі офіційних даних, новин ЗМІ України, наказів тощо, регулярно завантажується спеціальним відділом на сайти закладів вищої освіти (ЗВО), а тренерами у хмарні сервіси Google студентських груп, чатів, спортивних гуртків повідомлення, новини, оголошення для учнівської та студентської молоді, курсантів в умовах воєнного стану. Отже, вся інформація стимулює читачів бути патріотами України – своєї Батьківщини, вчитися допомагати знайомим і незнайомим людям, виховуються морально-вольові якості (чуйність, порядність, надійність, наполегливість, дисциплінованість тощо).

Забезпечення оптимальної фізичної активності студентської молоді є одним із пріоритетних чинників підвищення здоров'я нації. Нині, в умовах

дистанційного навчання, обумовленого пандемією COVID-19 та бойовими діями на території України в наслідок військового вторгнення Росії, спостерігається збільшення відсотку студентської молоді, яка має недостатній рівень фізичної активності. Крім тривалих обмежень в руховій активності, постійне знаходження під негативним впливом інформації зі ЗМІ про нові захворювання та трагічні наслідки війни негативно впливають на психоемоційний стан здобувачів освіти. Запровадження дистанційної форми навчання з кожної дисципліни на період карантину та воєнного стану вимагає від студентів значну кількість часу проводити за комп'ютерами під час виконання завдань. Залікова сесія також потребує опрацювання великої кількості навчального матеріалу. Такий спосіб життя є небезпечним для здоров'я і може мати негативні наслідки, що в подальшому може призвести до погіршення стану емоційного, фізичного і психічного здоров'я студентської молоді. Стресових ситуацій неможливо уникнути, важливо їх конструктивно пережити і пристосуватись до нових обставин. Так як стрес впливає на емоції, настрої, поведінку людини і на людський організм в цілому, важливим є вміння правильно поводити себе в екстремальних умовах з метою збереження свого здоров'я.

З метою уникнення нервових перенавантажень, регуляції психоемоційного стану, підтримки оптимального рівня здоров'я доцільно формувати психоемоційну стійкість у здобувачів вищої освіти, окремими складовими якої є стійкість, врівноваженість, опірність. Психоемоційна стійкість допомагає особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому впливу обставин, підтримувати належний рівень самопочуття і працездатності під час різних випробувань. Стресостійкість дозволяє переносити стресові ситуації без неприємних наслідків для діяльності індивіда і його оточення. З метою впевненої протидії стресу постає проблема формування в студентській молоді навичок щодо ефективного планування часу на фізичну та розумову працю та відпочинок, навичок корекції психоемоційного стану. Здобувачі вищої освіти мають стати схильними до оптимізму, опанувати методи та засоби, спрямовані на розслаблення, навчитися контролювати свої

емоції, думки і вчинки, налаштувати себе на позитив.

Під час вибору методів формування стресостійкості слід враховувати індивідуальні особливості конкретного здобувача освіти. Щодо використання специфічних антистресових заходів, то актуальним буде використання аутогенного тренування, різноманітних методів релаксації, систем біологічного зворотного зв'язку, дихальної гімнастики, включення у життя студентської молоді позитивних емоцій, музики, фізичних вправ, проведення часу з домашніми тваринами, спілкування з друзями, присвячення часу хобі, перегляд улюбленого відеофільму, читання книг, тощо.

В умовах дистанційного навчання дотримання рекомендованих режимів фізичної активності здобувачами вищої освіти можливе лише за умов усвідомлення ними необхідності рухової активності як невід'ємного чинника здорового способу життя, свідомого ставлення до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності. Досягнення такого ефекту потребує проведення пояснювальних і просвітницьких кампаній і акцій, створення принципово нової моделі процесу фізичного виховання в умовах дистанційного навчання з залученням інформаційних технологій: проведення у режимі он-лайн занять, тренувань, надання консультацій, перегляду відео, використання гаджетів, програмних додатків для різних смартфонів з метою здійснення оперативного контролю для визначення різних функціональних показників організму.

Дистанційний курс з фізичного виховання має складатися з теоретичної та практичної частини, містити оптимальне поєднання методів, форм та засобів фізичного виховання, забезпечувати дотримання режиму фізичної активності згідно з віковими нормами, забезпечувати наявність емоційно сприятливої атмосфери, сприяти формуванню у молоді культури здоров'я. Значна увага має приділятися самостійним заняттям з використанням усіх можливих форм фізичної активності. Теоретичний курс має бути складено з урахуванням сучасних методологічних підходів та оптимізовано за структурою. Обов'язковою має бути наявність контрольних заходів щодо перевірки залишкових знань. Щодо теоретичного курсу, обов'язковим є надання знань

щодо рухової активності, необхідної для підтримки стану здоров'я на достатньому рівні. Здобувачі вищої освіти мають розуміти зміст поняття тип фізичної активності (розрізняти способи участі у фізичній активності). Мають розрізняти форми рухової активності: аеробну, силову, рухову активність, спрямовану на розвиток гнучкості, координації рухів; мають усвідомлювати вплив на організм різних форм рухової активності. На період карантину та воєнного стану здобувачам вищої освіти можна рекомендувати: 1) дотримуватись рекомендацій МОЗ України щодо заходів запобігання захворюваності на коронавірусну інфекцію; 2) за жодних умов не зменшувати рівень рухової активності, що життєво необхідно для підтримки належного рівня власного здоров'я; 3) з метою формування стресостійкості і збереження здоров'я здобувачів вищої освіти на належному рівні, розроблено комплексну програму самостійної роботи студентів, що передбачає використання традиційних та нетрадиційних засобів фізичного виховання: а) комплекс статичних та динамічних вправ для розвитку фізичної якості гнучкості в домашніх умовах; б) комплекс вправ для розвитку сили м'язів рук, тулуба, черевного пресу, ніг; в) комплекс вправ зі скакалкою, а за відсутності останньої – комплекс імітаційних вправ (стрибки на двох; одній; навхрест, лівій, правій; стрибки з пересуванням); г) комплекс вправ зі стільцем; д) комплекс дихальних вправ; е) комплекс вправ з аутогенного тренування.

Вправи зі стільцем є ефективним засобом для покращення фізичної форми та подолання стресу в домашніх умовах. Перед виконанням комплексу необхідно звертати увагу на те, щоб стілець не ковзав по підлозі (його можна поставити на гімнастичний килимок). Виконувати такі вправи можливо сидячи на стільці, стоячи біля нього і з опором на нього. Виконання комплексів вправ зі стільцем сприяє розвитку фізичних якостей гнучкості, сили, рівноваги, витривалості та координаційних здібностей. Ці вправи можна виконувати як ранкову гімнастику. Для зміцнення м'язів рук рекомендовано виконувати різноманітні згинання, розгинання рук з упором на стілець. Для розвитку сили м'язів черевного пресу – підйоми прямих або зігнутих в колінних суглобах ніг,

сидячи на стільці. Для розвитку гнучкості та рухливості у суглобах потрібно виконувати різноманітні нахили тулуба, скручування сидячи на стільці або стоячи біля нього. Такі вправи як згинання та розгинання ніг, їхнє одночасне чи по чергове відведення і зведення сидячи на стільці зміцнюють м'язи ніг. Стоячи біля стільця з опором на його спинку однією рукою, можна виконувати махи ногами, випади. Ефективними вважаються також присідання на стілець до дотику. Можна виконувати прості танцювальні рухи під музичний супровід біля стільця, обходячи його, що сприяє розвитку координаційних здібностей та покращенню емоційного стану.

Висновки

1. Реалізація завдань виховання свідомого ставлення здобувачів вищої освіти до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, формування в них гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я, залежить від врахування їхніх потреб, інтересів, цінностей, що визначають головні напрямки, мотиви їхньої поведінки та діяльності, думки та вчинки у процесі навчальних занять з фізичного виховання, під час самостійних занять фізичними вправами та спортом, участі у спортивно-масових і фізкультурних заходах. Використання комплексної програми із застосуванням традиційних та нетрадиційних засобів фізичного виховання дозволяє оптимізувати психоемоційний стан, знизити рівень тривожності, забезпечує приріст рівня фізичної працездатності, покращує рівень стану здоров'я, що в цілому сприяє формуванню стресостійкості як одного із важливих факторів надійності, ефективності та успішності дій в екстремальних ситуаціях. Під час дистанційного навчання для підвищення рівня військово-патріотичної вихованості, збереження та зміцнення здоров'я в учнівської та студентської молоді, курсантів на заняттях фізичного виховання, уроках фізичної культури, тренуваннях в умовах воєнного стану науково-педагогічними працівниками (тренерами-викладачами кафедр, спортивними педагогами, інструкторами, викладачами фізичного виховання, тренерами гуртків) вивчаються, закріплюються, вдосконалюються,

використовуються сучасні технології, методи й засоби фізичної підготовки молоді та студентів . Подібні відеоматеріали, презентації всі можуть вивчати й самостійно, що сприяє кращому їх закріпленню.

2. Сьогодні стає актуальною і вкрай необхідною розробка Концепції фізичної підготовки студентської молоді в умовах воєнного стану. Актуальність розробки цієї Концепції обумовлена складною соціально-політичною ситуацією в Україні, тимчасовою окупацією українських територій і проведенням збройних акцій терористів особливо у східних регіонах нашої держави. Тому здійснення системного підходу до військово-патріотичного виховання, фізичної підготовки дітей та молоді є одним з головних складових національної безпеки України. Дотримання положень такої Концепції дасть змогу оптимізувати військово-патріотичне виховання дітей, учнівської та студентської молоді, суттєво підвищити обороноздатність нашої країни й поліпшити національну безпеку України. Реалізація такої Концепції забезпечується кадровою та матеріально-технічною базою, наявною у сфері освіти України, що не потребує значних витрат і т.д. Об'єктами військово-патріотичного виховання є діти дошкільних закладів, учні загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів освіти, студенти вищих закладів освіти. Особлива увага повинна при цьому приділятися військово-патріотичному вихованню дітей, учнівської та студентської молоді, які навчаються і мешкають у східних регіонах України та на тимчасово окупованих територіях півдня України , а також дітям-інвалідам, які мають фізичні й психічні вади, обмежені рухові можливості.

3. Військово-патріотичне виховання та фізична підготовка дітей, учнівської та студентської молоді в Україні є невід'ємною частиною системи національної безпеки країни, важливим компонентом гуманітарного виховання дітей і молоді, формування у них патріотичних почуттів, фізичного та морального здоров'я, вдосконалення освітньої, фізичної, психологічної, соціальної та морально -духовної готовності до військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях. Ідеологічною основою

військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді є загальнолюдські та гуманістичні цінності, які втілюють демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості, а також цілісна сучасна теорія особистісно орієнтованого виховання. Критеріями ефективності військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді є рівні їхньої військово-патріотичної вихованості та показники освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної готовності до військової служби.

4. Організаційно-педагогічною основою військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки дітей, учнівської та студентської молоді у закладах загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти є предмет «Захист України», навчання на військових кафедрах, військово-патріотична діяльність у процесі позакласної і позашкільної роботи з військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки. Зміст військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки дітей, учнівської та студентської молоді визначається навчальними програмами з предметів «Захист України», «Фізичне виховання», «Професійно-прикладна фізична підготовка» та військових дисциплін закладів вищої освіти, що базуються на принципах прогностичної педагогіки й враховують вікові особливості дошкільників, учнів та студентів і тісно пов'язуються з навчальним матеріалом інших предметів і дисциплін, що формують фізичну, моральну і духовну основу особистості в процесі навчання, позакласної та позашкільної роботи з військово-патріотичного виховання.

5. Мета Концепції військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки дітей, учнівської та студентської молоді України полягає в створенні науково-методологічних засад для системної і цілеспрямованої діяльності закладів освіти, органів державної влади і громадськості щодо виховання молодого людини – громадянина-патріота України, готової розвивати бажання отримати військову професію з метою захисту Вітчизни та служби в Збройних силах України.

6. Проведене наукове дослідження дозволяє виділити основні завдання та надати рекомендації щодо сприяння підвищенню рівня військово-патріотичної вихованості та фізичної підготовки учнівської та студентської молоді, курсантів: 1) підвищення статусу військово-патріотичного виховання в українському суспільстві загалом та в системі освіти зокрема; 2) підвищення престижу військової служби як виду державної служби, а звідси культивування ставлення до солдата як до державного службовця; 3) створення спільно з Міністерством оборони України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством молоді і спорту України, іншими міністерствами та відомствами, а також органами державної влади та місцевого самоврядування і козацькими громадськими організаціями Центрів військово-патріотичного виховання і фізичної підготовки до військової служби у всіх регіонах України; 4) розробка спільно з Міністерством оборони України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством молоді і спорту України, іншими міністерствами і відомствами, а також органами державної влади та місцевого самоврядування і козацькими громадськими організаціями Програми військово-патріотичного виховання і фізичної підготовки молоді до військової служби; 5) внесення в державні стандарти повної загальної середньої освіти, змін щодо забезпечення об'єднання предмета «Фізична культура» з предметом «Захист України» в єдину галузь «Військово-патріотичне виховання і фізична культура» з метою підвищення якості військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти; 6) організація взаємодії з політичними партіями та громадськими об'єднаннями (у тому числі - козацькими громадськими організаціями) як стратегічними партнерами і союзниками щодо розроблення спільних планів, заходів і проєктів з військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки молоді; 7) організація взаємодії з комітетами батьків військовослужбовців (солдатських матерів), сімей загиблих, ветеранськими організаціями з метою створення системи сприяння молодій особистості у підготовці, службі в Збройних Силах України і наступній адаптації до цивільного життя; 8) видання та

розповсюдження військово-патріотичної літератури, електронних і друкованих засобів масової інформації, що спеціалізуються на військово-патріотичній тематиці; 9) створення військово-патріотичних медіапрограм, активне використання можливостей «Інтернету» для роботи з молодіжною аудиторією; 10) Ініціювання наукових досліджень і наукових розробок з військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки у закладах загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти; 11) Впровадження у навчальний процес сучасних виховних технологій з військово-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді; 12) відродження на нових теоретико - технологічних засадах виховної системи у процесі навчального, позакласного та позашкільного військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді; 13) забезпечення формування в учнівської та студентської молоді освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної готовності до військової служби та активної протидії сепаратизму, аморальності, шовінізму, фашизму.

7. Особливе значення для інформаційного забезпечення реалізації Концепції, оцінювання ефективності проведених заходів з військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки мають показники соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень, контент-аналізу електронних й друкованих засобів масової інформації. Необхідним є також створення єдиної всеукраїнської бази даних громадських організацій, державних установ, спортивних організацій та об'єднань, які займаються військово-патріотичною діяльністю.

8. Слід передбачити наступні механізми реалізації вказаної вище Концепції військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки учнівської та студентської молоді: 1) вдосконалення законодавства України про військово-патріотичне та фізичне виховання, національну безпеку, оборону, освіту, військовий обов'язок і військову службу, інші державні нормативно-правові акти; 2) аналізу досвіду реалізації, внесення змін і удосконалення Концепцій військово-патріотичного виховання та фізичної

підготовки інших країн світу; 3) науково-методичного забезпечення роботи з військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки в Україні, розвитку наукових досліджень в цій галузі, введення державних і відомчих премій за кращі наукові розробки з військово-патріотичного виховання та фізичної підготовки (кращий підручник, науковий посібник, краща інформаційна технологія тощо); 4) здійснення послідовного системного моніторингу реальної практики військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегія національно-патріотичного виховання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15>
2. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>
3. Наказ МОН від 27.10.2021 № 1141/4088 «Про затвердження Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/01/11/nakaz-mon-vid-27-10-2021-1141-4088-prozatverdzhennia-kontseptsii-rozvytku-shchodennoho-sportu-v-zakladakh-osvity/>
4. Закон України Про правовий режим воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>
7. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://drive.google.com/file/d/1a5ON59us5c7phf2PM9vYZ-J677AaJW3w/view>

**ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ
ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ У СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

Грицун Руслана Сергіївна,
викладач кафедри психології,
соціальної роботи та гуманітарних дисциплін
Шкіринець Віктор Миколайович,
викладач кафедри географії і туризму
ПВНЗ «МЕРУ імені академіка Степана Дем'янчука»,
студент магістратури
Відокремлений структурний підрозділ
закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна» Рівненський інститут
м. Рівне, Україна

Анотація У роботі досліджено інклюзію як текст через призму художніх творів для дітей. Окреслено вплив біографічних відомостей на розвиток літератури з інклюзивним змістом, проаналізовано проблемно-тематичне розшарування художніх текстів інклюзивного спрямування та особливості інклюзивних образів-персонажів. Доведено, що проблема інклюзії не табу у сучасній прозі для дітей. Інклюзивна література активно розвивається упродовж останніх десятиліть та має на меті виховати толерантного, свідомого, не байдужого, доброзичливого читача.

Ключові слова: інклюзія, дитяча література, інклюзивна література, інклюзивна біографія, образ-персонаж, інклюзивне оточення.

Література для дітей – це особливий пласт художніх творів, які віддзеркалюють дитячу сутність, вони проникають до найпотаємніших куточків душі не лише маленького читача, але й дорослих. Проза для дітей у ХХІ столітті вражає своїм проблематико-тематичним розмаїттям, образністю, жанрово-стилістичними особливостями, однак незважаючи на всю широту мотивів, проблема інклюзії у сучасній українській прозі для дітей й досі

залишається на маргінесах, тоді як представники зарубіжної літератури порушували цю проблему ще з кінця ХХ століття.

Інклюзія – це вимога сьогодення. Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами – це інноваційний рух українського суспільства ХХІ століття у контексті євроінтеграційних змін, адже «кожна людина», «кожна дитина», незважаючи на стан здоров'я, наявності або ж відсутності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, комфортного життя, право реалізуватися в інклюзивному суспільстві.

В основі інклюзивної освіти покладена ідея, що передбачає належне ставлення до людей з інвалідністю, відсутність будь-якої дискримінації та створення спеціальних умов. Література не може залишатися осторонь, адже книга – це невичерпне джерело знань, це ефективний інструмент впливу на дитячий світогляд.

Зв'язок літературознавства та інклюзії досліджували М. В. Варданян, О. С. Деркачова, Т. Б. Качан, В. Кизилова, С. Патра, А. Чередник, С. В. Шаров, Т. М. Шарова. Діти-інваліди, люди з обмеженими можливостями – це тематика для сучасної молоді, яка шукає себе в суспільстві, прагне знайти кращий шлях у житті. Читаючи такі твори, у них з'являється бажання жити, творити і приносити радість оточуючим. Пропонуємо детальніше проаналізувати образи головних персонажів повістей Алана Маршалла «Я вмю стрибати через калюжі», Андрія Бачинського «140 децибелів тиші», Вікторії Надикто «Пригоди Даші й Тіні», Мар'яни Лелик «Даруватиму тобі», Наталії Вій «Закохана назавжди».

Алан – головний персонаж повісті Алана Маршалла «Я вмю стрибати через калюжі». Це шестирічний хлопчик, який переніс тяжку хворобу - поліомієліт, що стало причиною його інвалідності. Вихідець штату Вікторія, з Тураллі, сільської австралійської місцевості. Сім'я Алана (батьки та троє дітей) не заможна, проте вони не бідували. Батько був об'їждчиком коней і приїхав у Вікторію з квінслендської глушини.

Автор так змальовує образ головного героя: «Незабаром по тому як мене

паралізувало, м'язи на моїх ногах почали зсихатися, а спина, раніше рівна й сильна, викривилася. Сухожилля в ногах напнулось і, поступово скорочуючись, зігнуло їх у колінах» [50, с. 9]. Попри свою хворобу та складне лікування, хлопчик не розуміє чому довкола всі шкодують його: «Я щоразу дивувався, спостерігаючи, яке враження справляє моя хвороба на відвідувачів. Бувало, хтось стане коло мого ліжка і так сумно дивиться на мене, от ніби промовляє: «Яке страшне лихо...» Це мене тішило, і я думав, що я і справді неабияка персона. Я не розумів, чому люди приписують мені хоробрість. Як на мене, така похвала дорівнювала найвищій нагороді» [50, с. 21].

Образ Алана руйнує стереотипний образ людини з інвалідністю, хлопчик розумів, що хворі люди не схожі на здорових, проте і він не був схожим на хворого. Юнак не волав від болю, з усіх сил намагався не боятися життєвих обставин та не вагаючись, долав їх крок за кроком. Взірцем для нього був батько, саме тому хлопчик з шаною ставився до дорослих «Я поважав дорослих. Я вважав, що вони здатні подолати будь-які труднощі й наділені великою мужністю. Вони можуть полагодити, що завгодно, вони знають усе, вони дужі, й на них можна покластися. Я мріяв про той час, коли виросту й стану таким як вони» [50, с. 34].

Автор показує палітру настрою, емоцій, які відчуває головний герой, вони не завжди позитивні і це нормально, хлопець відчуває злість на свою хворобу, але не відчуває ненависті до оточуючих.

Алан Маршалл детально окреслює внутрішній світ підлітка, його переживання та думки: «Слово «каліка» в моїй уяві стосувалося до інших людей, але аж ніяк не до мене. Дорослі, щоправда, весь час називали мене калікою, і врешті-решт я змушений був визнати, що, мабуть, заслуговую на таке назвисько. Але я раз і назавжди вирішив: хай для інших людей каліцтво - непоправне лихо, а для мене воно — ніщо» [50, с. 96].

Дитина з інвалідністю, переконаний автор, не усвідомлює, яких труднощів у житті завдають знерухомлені ноги. Звісно, з ними пов'язані всілякі незручності, нерідко вони дратують, але дитина ніколи й гадки не припускає,

що скалічені ноги можуть завадити їй зробити те, що вона хоче.

Алан Маршалл стверджує, що дитина помічає свою недугу тільки тоді, коли їй про неї нагадують: «В дитинстві каліцтво не викликає почуття сорому; лише навчившись розуміти погляди тих людей, що не вміють приховувати своїх почуттів, починаєш уникати їхнього товариства. І як не дивно, з неприхованою огидою на каліку дивляться лише кволі, хворобливі люди, свідомі своєї власної неповноцінності. Здорові, сильні люди не цураються каліки, бо їм і на думку не спадає поставити себе на його місце. Лише ті, кому загрожує немічність, лякаються, коли бачать її в інших» [50, с. 96].

Письменник чітко дає зрозуміти читачу, що людина з інвалідністю, себе відчуває «іншою» через призму думки його оточення, бо насправді, людині з особливими потребами властиві ті ж самі емоції, почуття, що й здоровим: «Я був щасливий. Біль не мучив мене, і я міг ходити. Але дорослі, які навідувалися до нас після мого повернення, не вірили, що я можу бути щасливим. Мою життєрадісність вони називали «мужністю»; «Я мав нормальний розум і життя сприймав як нормальна дитина, дарма що ноги мої були скалічені. Коли ж мене відрізняли від моїх товаришів, я опирався цьому й тим самим не давав скалічити собі душу» [50, с. 97].

Автор абсолютно переконаний, що діти з інвалідністю сприймають довкілля так само, як і їхні здорові однолітки. Діти не впадають у відчай і не оплакують своєї долі. Вони не думають про те, як їм важко ходити, вони міркують як туди дістатися: «Дитина не страждає через те, що вона каліка; страждають дорослі, що дивляться на неї» [50, с. 99].

Отже, повість Алана Маршалла «Я вмію стрибати через калюжі» - це енциклопедія для того, хто впевнений, що інвалідність синонім до слова припереність, автор руйнує стереотипи мислення про людей з особливими потребами. Він показує, що немає чіткої межі між світом здорових та інвалідів, це всього лише наше помилкове бачення, це ми своїм безпідставним жалем створюємо образ немічної, безсилою, нездатної логічно мислити та аналізувати людини. Проте, це помилка, адже, автор чітко промовляє до читача, через образ

головного героя, що всі людські почуття не залежать від фізичного стану.

Проаналізуємо образ головного персонажа повісті Андрія Бачинського «140 децибелів тиші».

Сергій Петрина – шестикласник, юний музикант з ідеальним музичним слухом, адже успадкував його від батьків, які теж були музикантами. Мама викладала в музичній школі по класу скрипки, а тато грав на кларнеті у симфонічному оркестрі філармонії. Тож коли хлопчику виповнилося шість батьки мало не посварилися через те, який музичний інструмент має опанувати їхня дитина. Врешті-решт вибір зупинився на фортепіано, хоча малий з усіх сил впрошував батьків віддати його на карате.

Зовнішній вигляд: «Хлопець вдався статурою в батька — невисокий і худенький. Навіть куйовдив догори русявого чуба, щоб здаватися хоч на кілька сантиметрів вищим. Але все одно на уроках фізкультури завжди стояв у кінці шеренги, серед найменших. Зате був дуже спритним і, граючи у футбол, міг легко «обмотати» будь-кого зі суперників» [5, с. 7].

Хлопчик виявляв неабиякі здібності не тільки у спорті, але й в музичному мистецтві. Йому вдалося здобути перемогу в обласному конкурсі юних піаністів, і здобути право взяти участь у престижному міжнародному конкурсі у Польщі. Проте, шалене захоплення спортом, мало негативні наслідки, тому що на одному з матчів його штовхнули, що стало причиною вивихнутої руки, а про конкурс можна було забути, батько аби втішити сина запропонував усією сім'єю поїхати до моря. Однак, це і стало початком великої трагедії: автотроща, що забрала життя батьків та сестри, а Сергій втратив можливість говорити та чути. Безхмарне дитинство обірвалося в одну мить, після довготривалого лікування Сергія відправили в інтернат для глухих дітей.

Катастрофа поділила життя хлопця на два світи: світ звуків, до якого був призвичаєний з малечку, де панувала любов та піклування; та світ жестів, який здавався йому абсолютно чужим та холодним, зовсім незатишним і це змушує хлопця замкнутися у своєму панцирі: «Сергій вперше в житті побачив як глухі спілкуються між собою. З народження він ріс в оточенні звуків музики. Тепер

його оточувала тиша, а музику мало замінити безперервне переплетіння пальців, долонь і рук перед очима. У цю мить йому особливо гостро забракло мами й тата з їхнім вічним «пилянням» на скрипці і «дуттям» на кларнеті, а ще малої Іринки з її щоденними ранковими примхами і голосінням... Не стримавшись, Сергій розплакався» [5, с. 16]. Підліток не може змиритися з думкою, що тепер він сам, закутий у безшумний світ. Однак усе зло нівелюється, коли Сергій торкається клавiш фортепіано, музичний інструмент - це символ надії, адже саме з фортепіано пов'язані хороші, хоча й сумні спогади: «У грудях защеміло... Він підвівся, підійшов до запиленого інструмента й обережно підняв кришку. Микола Павлович зацікавлено спостерігав за ним. Сергій підтягнув до фортепіано крісло, сів і боязко торкнувся пальцями клавiш. Потім заплющив очі і... почав грати! Мелодія відлунювала в порожньому залі, заповнюючи собою увесь простір. Сергій виконував вальс Шопена, який готував до конкурсу в Польщі. Хлопець боявся розплющити очі і продовжував грати наосліп. Не чув музики, але відчував, що пальці все пам'ятають і не схиблять. Раптом Яринка, яка доти сиділа спиною до фортепіано і ні на що не звертала уваги, напружилася. Повернулася, поволі підійшла до інструмента і притулилася вухом до задньої деки. Потім розпростерла руки і притиснулася до фортепіано усім тілом. Її очі засяяли якимось дивним блиском, а на губах з'явилася ледь помітна усмішка» [5, с. 35-36].

Цей момент став переломним не тільки для Яринки, яка боялася усіх, але й для самого Сергія, хлопець побачив, що навіть у тих обставинах, у яких опинився він, можна радіти життю, можна мати друзів, можна посміхатися.

У тексті наголошується на байдужості людей: «...Ніби відкуповуються грошима, щоб ті каліки швидше пройшли і не псували своїм видом гармонію навколишнього світу...» [5, с. 77], на безпорадності держави «Кидають їм, мов подачку, ту пенсію нещасну - і живи собі як знаєш» [5, с. 97]. «Розподілять по інтернатах для неповносправних. З часом хтось не витримає, знову втече й пристане до... банди. Або створить власну, послуговуючись досвідом,

здобути у Глухаря. А тих, хто залишиться в інтернаті, через кілька років примусово виставлять за двері, залишивши наодинці з байдужим світом. Одному із сотні пощастить, якщо вдасться поступити вчитися на зубного техніка чи й навіть педагога. Хтось стане хорошим муляром-штукатуром, столяром чи монтажником і непогано зароблятиме на ремонтах квартир. Когось за державною квотою візьмуть на якусь некваліфіковану роботу. А всі інші знову підуть жебрати і спиватися під парканом від розпачу і безнадії...» [5, с. 127–128], на злочинних схемах експлуатації людей з інвалідністю угрупованнями, що примушують їх просити милостиню чи займатися крадіжками, на хабарництві й байдужості поліції та опікунських рад, які нерідко співпрацюють із кримінальними організаціями.

З особливим теплом зображує автор учителів з інтернату, які опікуються дітьми з інвалідністю, а також професора зі Львова: вони небайдужі, фахові, терплячі, жертовні, з любов'ю опікуються дітьми з порушеннями слуху, відвойовуючи їх у лихої долі та лихих людей («Рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт!» [5, с. 128]). А. Бачинський створює позитивний образ Учителя, який прагне допомогти дитині, навчити, відновити її довіру до людей і світу, сформувати відчуття захищеності, наскільки це можливо в такому непростому світі. Власне, дає читачеві модель поведінки в подібних ситуаціях.

Подолання життєвих негараздів через призму мистецтва відображено в оповіданні Мар'яни Лелик «Даруватиму тобі». Авторка акцентує увагу на двох головних дійових особах: Наді – матері та Вірі – донці. Через ці образи-персонажі письменниця віддзеркалює обмін дарами: любов'ю, довірою, взаємопідтримкою, взаємодопомогою, розумінням.

Віруня – улюблена донечка Надії, проте тато від неї відмовився, обравши кар'єру музиканта. Дівчинка змалечку часто хворіла, а у віці шести місяців, що дитина не зможе бачити. Надія пообіцяла собі, що даруватиме своїй пташечці усі барви світу, та захистить свою дівчинку від усього злого. Завдяки матері Віра мала безхмарне дитинство, навчилася бачити все, але не очима, а серцем, так, як не вмів ніхто («Жодній людині, яка бачила віру вперше, навіть думка не

закрадалася про те, що дівчинка не бачить – так вільно вона почувалася серед інших, так природно поводитися») [44, с. 16], вона навчилася «чути» кольори, розрізняти сорти троянд, порівнювати їх з людьми, грати на фортепіано. Авторка показує як дитина щодня вчилася «бачити» цей світ, любити його, бути щасливою.

В образі Надії вміщено алгоритм поведінки батьків дитини з особливими освітніми потребами:

- любити дитину усім серцем;
- не ізолювати її від суспільства;
- не робити «інакшою» своїми заборонами та страхами;
- говорити на рівних, чути дитину та розуміти її;
- не мати таємниць, говорити відверто, бо діти все відчують;
- навчитися довіряти дитині;
- вселяти віру у власні сили та можливості.

Ми переконані, що такі образи в дитячій художній літературі виховують в юних читачів доброзичливість, толерантне ставлення, зменшує рівень дитячої агресії та булінгу, оскільки, те що дітям не здається чужим, не викликатиме в них захисної реакції, а розуміння проблеми інклюзії не викликатиме насмішок, проте художні персонажі не можуть кардинально вплинути на дитячий світогляд, дитині треба зразок для наслідування, тому, передусім, нам дорослим потрібно змінити своє ставлення до людей з фізичними вадами. До цього закликає авторка оповідання «Закохана назавжди» - Наталі Вій.

Головний герой оповіді, не дитина – дорослий чоловік («Він з тих нереальних чоловіків, поряд з якими відчуваєшся запаморочливо гарною...») [14, с. 94], який уособлює в собі образ захисника, сили, мужності, сміливості. У 2014 році Влас став учасником антитерористичної операції, де втратив ліву руку. У чоловіка відбулося переосмислення життєвих цінностей: сьогодні ти - повністю здоровий, а лише мить, і ти – людина з інвалідністю. Найскладніше усвідомити, як навчитися не просто існувати, а жити за нових обставин («Знадобилось декілька місяців розмов, ніжності, ...підтримки та

надзвичайних моральних зусиль Власа, аби він повернувся у свій звичний стан активного, щирого хлопця з класним почуттям гумору і сильним, уважним, впевненим поглядом») [14, с. 98], а ще звикнути до жалісливих поглядів, власне, дорослих, які мали б розуміти, що таке ставлення морально вбиває людину з особливими потребами («На мене дивляться неначе я голий, Анюто. Чому наше суспільство таке дике? Дійсно, потрібно мати сталеві нерви й непохитну впевненість у собі, аби не засісти вдома на все життя... Не дивися з цим диким сумом і жалем... Морально дуже важко») [14, с. 98]. Авторка закликає бути свідомими особистостями, не обманювати дітей, називати все своїми іменами, не створювати зайвих ілюзій у дитячому світогляді, бо діти повинні усвідомлювати, що є різні люди, та що не біда, коли у людини немає рук чи ніг, коли у неї трохи інший вираз обличчя чи пересувається на візочку або має дивну міміку чи поведінку – це всього лише певні обставини людського життя. Провідні психологи та педагоги стверджують, що казка відіграє позитивну роль у розвитку та вихованні дитини, адже у казках часто порушені екзистенційні проблеми, які відображені через символи, знаки, фантастичні події, образи, які наділені магичними якостями.

Усі ці особливості Вікторія Надикто віддзеркалила у «Пригодах Даші й Тіні». Авторка ділить буття Даші на дві реальності:

- справжню, у якій «більшу частину дня Даша займається лікувальними процедурами, а меншу грає з подругами – у Даші складна хвороба з довгою назвою: мусковісцидоз. Це найрозповсюдженіше з рідкісних генетичних захворювань. Така гидота, через яку людині складно дихати та перетравлювати їжу» [51, с. 11].

- казкову, у якій вона - фея, що живе у лілеї, яка може танцювати та веселитися, турбуватися про квіти з квітня по жовтень.

На жаль, у справжній реальності дівчинка не може пережити стільки пригод, як її казкова фея, проте вона не впадає у відчай, адже, якщо щось не вдається реалізувати, про це можна мріяти та фантазувати. У казковій реальності – Даша (Нанні) змогла втекти з полону страшного Павука,

допомогти добрій чарівниці зібрати усі чари, познайомилася з Володарем снів та повернула дівчинці Ліні її Тінь. Та найголовніше, фея зуміла позбутися огидної хвороби, однак нічого не вдалося б якби Даша зі справжньої реальності не вірила б у диво, не любила б життя таким, яким воно є: з хворобою, ліками, капельницями.

Проаналізувавши особливості інклюзивних персонажів, умовно виділяємо такі образи:

- персонажі з проблемами опорно-рухового апарату;
- персонажі з вадами мовлення та слуху;
- персонажі з порушенням зору;
- образи з вадами дихальної системи.

Усі інклюзивні образи-персонажі мають спільну рису, вони зуміли полюбити життя, змогли подолати життєві перешкоди, залишитися добрими, сміливими, спроможними вірити у диво. Вони руйнують традиційний образ людини з інвалідністю. Таким чином, сучасна українська література є своєрідним джерелом формування світоглядної концепції демократичного суспільства, у якому кожна людина, попри інвалідність чи інші вияви інакшості в порівнянні з типовим, має однакові права і можливості реалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маршалл А. Я вмю стрибати через калюжі: повість; пер. з англ. М. Пінчевського. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2016. 256 с.
2. Бачинський А. 140 децибелів тиші: повість. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 128 с.
3. Лелик М. Даруватиму тобі. *Terra інклюзія 2018*: збірка інклюзивних оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2018. С. 6-35.
4. Вій Н. Закохана назавжди. *Terra інклюзія 2019*: збірка інклюзивних оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2019. С. 90-101.
5. Надикто В. Пригоди Даші і Тіні; іл. Ірина Задніпряна: казка укр. мовою для серед. шк. віку. К.: Видавничий центр «12», 2018. 100 с.

УДК 377.004.77(477)

ВИВЧЕННЯ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Зінченко Наталія Василівна,
завідуюча відділенням сестринської справи,
Лук'яненко Марина Миколаївна,
Ніжніченко Оксана Сергіївна
Рябека Тамара Іванівна,
викладачі
Комунальний заклад освіти
Полтавський базовий медичний коледж
Полтавської обласної ради
м. Полтава, Україна

Анотація: У даній статті розглянуто особливості дистанційної форми навчання з погляду комунікацій між викладачем та здобувачем освіти, висвітлено веб-ресурси, якими користуються викладачі освітніх компонентів «Онкологія», «Педіатрія», «Патоморфологія та патофізіологія», «Математика», представлені платформи для забезпечення онлайн-конференцій.

Ключові слова: дистанційне навчання, викладач, здобувач освіти, освітні компоненти, веб-ресурси.

Особливої значущості в сучасному світі набуває саме дистанційне навчання. Це технологія широко використовує комп'ютерні навчальні програми та створює за допомогою сучасних телекомунікацій інформаційне освітнє середовище для постачання навчального матеріалу та спілкування здобувачам фахової передвищої освіти, базується на принципах відкритого навчання.

Звичайно, такий вид навчання має ряд переваг. Підвищує ефективність самостійної роботи, дає нові умови для закріплення нових професійних навичок кожному здобувачу освіти, що так важливо для майбутніх фахівців в медичній сфері. Викладачам дає можливість в свою чергу реалізовувати нові форми і

методи навчання. Впевнено можна стверджувати, що розвиток дистанційного навчання буде продовжуватися і ще більше вдосконалюватися із розвитком інтернет-технологій і подальшим вдосконалення методів дистанційного навчання.

Технології дистанційного навчання представлені педагогічними та інформаційними технологіями.

Характерними рисами дистанційного навчання є - нова роль викладача, модульність, якість, гнучкість, економічність, технологічність та позитивний вплив на здобувача освіти.

Розглядаючи особливості дистанційної форми навчання з погляду комунікацій між викладачем і здобувачем освіти, то можна визначити наступні характерні риси:

– спілкування викладача і здобувача освіти за принципом «один до одного», що може прирівнюватися до індивідуальної консультації;

– самоосвіта, що передбачає самомотивацію здобувача освіти щодо власного навчання та підвищення рівня самоорганізації особистості;

– взаємодія «одного до багатьох», оскільки викладач має змогу працювати відразу з безліччю здобувачів освіти (нагадує традиційне аудиторне навчання);

– взаємодія «багатьох до багатьох» дає можливість одночасно спілкуватися здобувачам освіти між собою для вирішення дискусійних питань, при цьому обмінюючись між собою досвідом.

Слід відзначити, що в умовах дистанційного навчання класична роль викладача зовсім не зменшується, оскільки він має визначити рівень опанування знаннями кожного здобувача освіти, визначитися щодо подальшої корекції програми навчання, щоб досягти найкращого засвоєння пройденого теоретичного та практичного матеріалу. За необхідності здобувач освіти може отримати консультативну допомогу викладача з різних питань використовуючи інтернет як засіб зв'язку, спілкуючись в онлайн режимі або в чаті.

Для забезпечення викладання освітніх компонентів ми використовуємо

різні веб-ресурси або ж створюємо власні. Але важливо пам'ятати про критерії вибору інструментів під час викладання навчальних дисциплін, що має відповідати поставленим методичним цілям та можливостям веб-ресурса для максимального досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному форматі.

Порівнюючи кілька елементів, слід враховувати їх універсальність, доступність, зрозумілість та безпечність.

Застосовуючи дистанційну форму навчання для освітніх компонентів ми урізноманітнюємо її види та порівнюємо кілька елементів, враховуючи їх універсальність, доступність, зрозумілість та безпечність.

Найбільш поширеними є наступні види дистанційних технологій:

- дистанційні лекції, конференції, вебіари та семінари, що проводяться за допомогою засобів телекомунікацій з різних платформ;

- чат-заняття – спілкування користувачів ресурсу в режимі реального часу;

- електронна пошта, що забезпечує передачу повідомлень як у формі звичайних текстів, так і в графічній, звуковій, відео формах;

- служби обміну миттєвими повідомленнями, мобільні застосунки (наприклад, Viber, Telegram) та соціальні мережі, що дозволяють створювати закриті чати, групи, обговорювати тему, завдання та проблеми під час заняття;

- телеконференції;

- тестування – важлива складова для поточного та підсумкового контролю знань здобувачів освіти фахової передвищої освіти.

Найбільш поширені веб-ресурси для вивчення освітніх компонентів, які ми застосовуємо є платформи Moodle, Zoom.

Сучасна платформа для навчання, яка надає викладачам, здобувачам освіти дуже розвинутий набір інструментів та багато можливостей для комп'ютеризованого навчання, в тому числі дистанційного є платформа Moodle.

Її можна використовувати в навчанні здобувачів освіти як в комп'ютерних класах навчального закладу, так і для самостійної роботи вдома.

У даному середовищі, а саме під час занять з навчальних дисциплін «Онкологія», «Математика», «Педіатрія», «Патоморфологія та патофізіологія» здобувачі освіти отримують:

1) постійний доступ до навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання для самостійних робіт, алгоритми практичних навичок у текстовому та відео форматах; книги, посібники, методичні розробки для кращого розуміння нового матеріалу і подальшого тестування;

2) засоби для можливої групової роботи;

3) можливість завантаження файлів у різних форматах з виконаними ситуаційними задачами;

4) можливість перегляду результатів проходження дистанційного курсу здобувачем освіти;

5) можливість спілкування з викладачем через особисті повідомлення для вирішення незрозумілих питань та уточнення інформації;

б) можливість перегляду результатів проходження тесту для власного самоконтролю.

Також, зручним сервісом для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей, який я застосовую у своїй роботі, є Zoom. Для користування даним видом сервісу необхідна попередня реєстрація та створення облікового запису.

Перевагами платформи Zoom є:

1) можливість проведення групових занять в реальному часі;

2) зручність користування додатком на різних засобах (смартфон, комп'ютер, планшет) за посиланням;

3) можливість планування заняття заздалегідь на певний час, згідно розкладу занять;

4) наявність інтерактивної дошки, яку можна демонструвати здобувачам освіти під час викладання освітнього компоненту «Гінекологія» для наочності, кращого розуміння нового матеріалу та вирішення ситуаційних задач та клінічних випадків.

Не менш сучасною є платформа LearningApps.org, яка дозволяє створювати:

1) інтерактивні вправи для закріплення матеріалу під час вивчення освітнього компоненту здобувачами освіти;

2) можливість використання інтерактивної дошки для виконання індивідуальних вправ на різні теми для закріплення матеріалу, повторення вже вивченого матеріалу під час заняття.

Отже, на сьогоднішній день впровадження в освіту технологій дистанційного навчання значно підвищує продуктивні можливості, розширює інформаційне освітнє середовище не лише здобувачам освіти, а також збільшує можливості комунікації викладачів з колегами інших навчальних закладів.

Найбільш доступною та безпечною, а головне – безкоштовною, є саме платформа Moodle, яка дає можливість організувати не лише традиційні дистанційні курси, а і взаємодію між викладачем та здобувачем освіти під час вивчення освітнього компонента та в повній мірі опанувати знання для покращення кваліфікаційного рівня кожного здобувача освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дистанційна освіта. Вища освіта: інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном. URL:<http://vnz.org.ua/dystantsijnaosvita/pro>.

2. О. Амаліна, О. Цуркан «Дистанційне та змішане навчання. Досвід, поради, інструменти». 2022 рік.

3. О. Буйницька «Інформаційні технології та технічні засоби навчання», 2019 рік.

GAMIFICATION IN LEARNING ENGLISH GRAMMAR IN UNIVERSITY

Новицька Дарія Євгенівна,

викладач

Орда Олександра Федорівна,

ст. викладач

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

м. Харків, Україна

Annotation: The introduction of game elements into the learning process helps lecturers to increase the cognitive activity of students, the formation of interest in knowledge, the development of educational motivation and initiative. Gamification in education is the process of spreading games to different areas of education, which allows to consider games both as a learning and upbringing method, and as a form of organizing a holistic educational process.

Key words: computer technology, gamification, distance education, quality of education, English grammar, gamified learning.

In modern world, education is a crucial aspect for a person of the 21st century. English remains one of the main languages in the European arena of international relations.

In learning English, grammar is the main issue, that inhibits students' desire to learn the language. Grammar is the basics of English that enable students to read, write, speak and understand English effectively. In order to achieve a higher level of knowledge in English language, studying grammar is mandatory. Learning should be interesting, so that students have a better result.

Modern students are a generation that has grown up with computer technologies and has a new attitude to the learning process and higher learning requirements. Thus, the role of lecturers comprises creating a productive environment that can motivate students to develop skills, ensuring them in the future. Technology

provides students with wide access to information and facilitates the creation and sharing of knowledge, and requires educators to work to find ways to increase student motivation and engagement. Thus, the question appears as to the development of new teaching strategies that increase motivation and interest and maximize students' assimilation of knowledge. Among the various strategies, gamification has attracted the interest of lecturers. Gamification is a promising new distance learning strategy and has great potential to improve student learning.

The distance learning system requires contributing to the solution of many important issues:

- increasing the level of the quality of education
- realizing the needs of qualified specialists regardless of their place of residence and providing them with professional mobility
- increasing students' motivation
- creating a more attractive learning process to attract more students
- development of a unified educational space on the territory of Ukraine.

Taking into account all the needs of higher education, the use of gamification as a part of educational activities in higher educational institutions is relevant.

The main reason for choosing gamification for learning English grammar is that it is a successful learning tool that provides a competitive platform to fully engage students in learning and improve their academic performance.

This means that many lecturers today prefer to use a more stimulating way of conducting their classes, rather than a conversation or lecture method.

Gamification is game elements in non-game contexts to persuade people and solve problems. Research on gamification shows that it can make students more enthusiastic and motivated to improve their English [2].

The purpose of the article defines the following research tasks:

- To develop a qualitative approach using gamification in studying English grammar in higher education;
- Familiarize yourself with the advantages and disadvantages of using gamification in the study of grammar;

- Implement the gamification model in practice when studying grammar in classes;
- Based on the analysis of research results, develop recommendations for the effective use of gamification in distance learning of English grammar.

Methodological recommendations for organizing and conducting classes with gamification elements:

- it is very important to remember the social aspects of teaching and learning
- the purpose of the lesson is to immerse students in the content of the curriculum and to cultivate a positive attitude towards learning. Learning is no longer a time-consuming task, but a fun and rewarding quest.

There are several ways in which lecturer can use the power of the game and bring gamification into higher education for positive outcomes.

Gamification can be applied in a wide range of situations, ranging from digitally complex to casual, informal and analog [1]. The lecturer can create gamified activities of different scale, duration and complexity in order to:

1. Provide extra-credit rewards to students;
2. Promote team competition and cooperation in the group;
3. Implement complex multi-level schemes over a longer period of time to give students an immersive experience.

For convenience, gamified processes in classes are organized around two axes - the level of technical complexity (from non-/low-tech to high-tech) and the duration of the activity (from short to long). The lecturer is free to adapt the gamification activities to increase or decrease their complexity and change their duration according to their pedagogical needs.

To study English grammar in a class at a higher educational institution, it is better to choose low-tech short-term gamification in order not to complicate the learning process, but on the contrary to diversify it.

Low-tech, short-term gamification activities use digital tools that require minimal technical instruction from the lecturer and are easy to install on a computer or smartphone. These include a variety of low-tech in-class tools such as Canvas

Quizzes, Quizlet Live, Kahoot, Wordwall or Zoom, and interactive games using Mentimeter. The ease of implementation shows that even gamified activities of less complex design can be pedagogically useful, intellectually challenging, and socially engaging for student needs.

In addition, with gamification, the lecturer can create contexts that enable unconscious learning, as students' attention is focused on the message rather than the language. Thus, when students are focused on the game, they learn the language in the same way as they learn their mother tongue, that is, without realizing it.

With the help of gamification, you can study any topic of the grammatical component of the English language, starting from irregular verb forms, question formation, active or passive state, to learning and understanding different tenses. Gamification provides students with the opportunity to train and practice grammar rules and forms in a scrolling format, then placing them in a communicative framework.

Based on the results of this research work, we identified the following advantages regarding the implementation of gamification in the study of English grammar:

1. students take personal responsibility for what they think the grammar is about.
2. the lecturer can freely find out what students actually know and understand without being the center of their attention.
3. under the guise of a game, such elements as motivation, competition and learning to follow the rules are involved. Arguments lighten and enliven the atmosphere in the class in such a way that most students do not focus their attention and do not associate the class with the complex process of studying the grammar part.
4. the time during which the game lasts is a period of intensive participation of students in the process of assimilation and application of the rules at an unconscious level.

During the approbation of the methodology developed by us and the experimental situation, the effectiveness of using the gamification methodology in

studying English grammar in the distance learning format was reliably revealed.

Based on this work, it can be concluded that gamified learning is effective from the point of view of students' grammatical achievements. Students can achieve better results when they learn grammar using online language games. Some of the factors that influence positive academic achievement include motivation and positive emotions from presenting information in a playful way. Online language game is fun and not difficult. Due to this, we motivate students to play the game and memorize grammatical constructions on an unconscious level. When students have fun playing, their confidence and self-esteem in learning grammar increases.

Because students are positive about learning grammar, they benefit from it, achieving better results, knowledge and grades.

Therefore, it would be best if lecturers start using online language games in teaching English grammar. It is extremely important for lecturers to effectively integrate modern computer technology in helping their students and diversifying their classes for effective learning outcomes. Overall, with the rapid development of technology and gadgets, students will benefit immensely from gamified learning.

REFERENCES

1. Mario Buljan «Gamification for learning: Strategies And Examples», 2021
2. Landers R. N., & Landers A. K. (2015). An empirical test of the theory of gamified learning the effect of leaderboards on time-on-task and academic performance. *Simulation & Gaming*

УДК 796.525:796.015.576

**ВЛИЯНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ТРЕНИРОВОК НА
ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ
КАЧЕСТВА ДЗЮДОИСТОВ-ВETERАНОВ РАЗНЫХ ВОЗРАСТОВ**

Перебейнос Владимир Борисович

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического образования,

Заслуженный деятель науки и техники,

шестой ДАН дзюдо,

Спортивная школа Aad van Polanen

г. Лейден, Нидерланды

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук,

академик УАННП, шестой ДАН дзюдо,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

Аспирант

Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры

г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами обобщены результаты анализа, обосновывающие позитивное влияние экспериментальной программы тренировок на функциональное состояние и профессиональные качества дзюдоистов-ветеранов разных возрастов.

Ключевые слова: тренировочный процесс, экспериментальная программа, дзюдоист-ветеран, функциональное состояние, профессиональные качества дзюдоиста, спортивная подготовленность.

Результаты проведенного в ходе исследования анализа доказывают позитивное влияние экспериментальной программы тренировок на функциональное состояние и профессиональные качества

дзюдоистов-ветеранов разных возрастов.

Данные проведенного на первом этапе исследования эксперимента по внедрению трехразовых тренировок в разных возрастных группах дзюдоистов-ветеранов показали неодинаковое их влияние на функциональное состояние спортсменов. Так, в первом возрастном периоде ветеранского дзюдо (30-34 года) осуществлявшиеся за подготовительный период тренировочные нагрузки не оказывали существенного влияния на состояние функциональной системы (табл. 1).

Таблица 1

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 30-34 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	177,0±1,78	176,9±1,85	0,24	>0,05
Масса тела, кг	72,5±1,83	72,7±1,75	0,12	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	51,5±1,30	52,7±1,32	0,65	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	111,6±3,36	115,1±3,36	0,74	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	69,0±1,58	71,5±1,89	1,07	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	72,9±1,65	69,1±2,01	1,51	>0,05
АМЕ, усл. ед.	219,0±4,77	211,8±4,86	1,06	>0,05
УФС, усл. ед.	0,37±0,03	0,41±0,03	1,00	>0,05
АП, усл. ед.	2,12±0,18	2,30±0,19	0,69	>0,05

ЧСС - частота сердечных сокращений; АДсист – артериальное систолическое давление; АДдиаст – артериальное диастолическое давление; АНАМЕ – анаэробная метаболическая емкость; АМЕ – аэробная метаболическая емкость; УФС - уровень физического состояния; АП - адаптационный потенциал.

Аналогичные данные получены при применении 3-х разовых занятий в неделю у дзюдоистов-ветеранов 35-40, 41-45 и 46-50 лет (табл. 2, 3, 4). Однако в большей степени сдвиги по отношению к предыдущим возрастным группам получены в ЧСС, АМЕ, УФС и АП, но их результаты не являются достаточно достоверными ($p > 0,05$).

Таблица 2

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 35-40 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	175,4±1,81	175,5±1,82	0,25	>0,05
Масса тела, кг	75,8±1,61	75,9±1,62	0,09	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	52,9±1,33	53,4±1,36	0,27	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	115,3±3,35	116,7±3,38	0,30	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	71,7±1,88	73,6±2,00	0,69	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	69,5±2,02	67,6±2,17	0,67	>0,05
АМЕ, усл. ед.	205,6±4,40	204,7±4,12	0,18	>0,05
УФС, усл. ед.	0,42±0,04	0,43±0,04	0,17	>0,05
АП, усл. ед.	2,38±0,20	2,42±0,20	0,14	>0,05

Таблица 3

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 41-45 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 14$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	175,6±1,81	175,3±1,70	0,08	>0,05
Масса тела, кг	76,2±1,49	77,8±1,56	0,14	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	53,8±1,31	55,6±1,43	0,93	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	115,5±3,12	118,8±3,14	0,75	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	72,1±1,76	74,8±1,78	1,08	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	64,1±1,72	68,5±2,01	1,66	>0,05
АМЕ, усл. ед.	201,8±4,21	205,1±4,36	0,55	>0,05
УФС, усл. ед.	0,47±0,03	0,41±0,03	1,43	>0,05
АП, усл. ед.	2,84±0,20	2,40±0,19	1,57	>0,05

Таблица 4

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 46-50 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 14$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	175,1±1,76	175,0±1,75	0,07	>0,05
Масса тела, кг	78,5±1,61	78,9±1,66	0,11	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	56,1±1,44	57,9±1,41	0,90	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	117,3±3,11	121,5±3,14	0,95	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	74,2±1,77	76,6±1,80	0,95	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	62,8±1,81	65,2±1,81	1,33	>0,05
АМЕ, усл. ед.	196,2±4,0	202,4±4,20	1,05	>0,05
УФС, усл. ед.	0,52±0,04	0,43±0,03	1,80	>0,05
АП, усл. ед.	3,15±0,21	2,82±0,20	1,14	>0,05

За время проведения тренировочного процесса в подготовительном

периоде с 3-разовыми тренировками в неделю в старших возрастных группах (51-55 и 56-60 лет) получены более значительные сдвиги (табл. 5, 6). Так, у дзюдоистов 51-55 лет большинство показателей (АД, АНАМЕ, АМЕ) находятся на уровне $t=1,77-1,88$ при $p>0,05$, а ЧСС выросло на $4,2$ уд. мин⁻¹ ($t = 2,22$; $p<0,05$).

Таблица 5

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 51-55 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 12$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	174,5±1,69	174,4±1,73	0,05	>0,05
Масса тела, кг	75,6±1,63	76,2±1,68	0,15	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	54,4±1,32	58,6±1,30	2,22	<0,05
АДсист., мм. рт. ст.	116,5±2,06	121,7±2,08	1,77	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	73,2±1,82	77,8±1,80	1,80	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	69,4±1,89	64,5±1,90	1,83	>0,05
АМЕ, усл. ед.	205,5±3,51	196,2±3,48	1,88	>0,05
УФС, усл. ед.	0,39±0,02	0,43±0,02	1,43	>0,05
АП, усл. ед.	2,39±0,10	2,56±0,11	1,13	>0,05

Дзюдоисты старшей возрастной группы (56-60 лет) после 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода получили достоверные изменения в показателях АДдиаст. ($t = 2,17$; $p < 0,05$), уровня физического состояния ($t=2,22$; $p<0,05$), АНАМЕ ($t=2,23$; $p<0,05$) и адаптационного потенциала ($t = 3,31$; $p<0,01$).

Таблица 6

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 56-60 лет под влиянием 3-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 12$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	174,1±1,73	174,3±1,74	0,08	>0,05
Масса тела, кг	76,2±1,68	76,9±1,70	0,15	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	58,3±1,33	61,9±1,34	0,91	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	121,1±2,04	126,9±2,07	1,99	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	76,1±1,77	81,66±1,81	2,17	<0,05
АНАМЕ, усл. ед.	68,7±1,82	63,0±1,80	2,23	<0,05
АМЕ, усл. ед.	199,6±3,33	192,1±3,26	1,61	>0,05
УФС, усл. ед.	0,40±0,02	0,48±0,03	2,22	<0,05
АП, усл. ед.	2,59±0,12	3,12±0,11	3,31	<0,01

Другие показатели функционального состояния приближены к уровню

достоверности, а именно: ЧСС в покое ($t=1,91$; $p>0,05$), АДсист. ($t=1,99$; $p>0,05$), АМЕ ($t=1,61$; $p>0,05$).

Полученные результаты свидетельствуют о существенном влиянии 3-разовых тренировок в неделю за подготовительный период на функциональные показатели дзюдоистов-ветеранов преимущественно 56-60 лет, что позволяет утверждать о нецелесообразности увеличения нагрузок до 4-х и более. Поэтому в дальнейших наших исследованиях указанные возрастные группы спортсменов были исключены.

Проведенный тренировочный процесс в следующем году с использованием структуры подготовки дзюдоистов-ветеранов в подготовительном периоде с применением 4-разовых тренировок в неделю оказал положительное влияние на спортсменов возрастных групп 30-34 и 35-40 лет (табл. 7, 8).

У дзюдоистов-ветеранов 30-34 и 35-40 лет после внедрения 4-х разовых тренировок в конце подготовительного периода повысились показатели метаболической емкости сердца (на 3,1 и 3,8 усл. ед. от АНАМЕ и на 6,1 и 7,8 усл. ед., АМЕ; $p>0,05$), а также уровня физического состояния (на 0,6 и 0,7 усл.ед.; $p>0,05$) и адаптационного потенциала (на 0,13 и 0,31 усл.ед.; $p>0,05$).

Таблица 7

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 30-34 лет под влиянием 4-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	177,1±1,59	177,0±1,60	0,03	>0,05
Масса тела, кг	70,6±1,42	76,5±2,00	2,13	<0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	51,9±1,32	54,4±1,46	1,27	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	112,1±3,21	115,7±3,26	0,79	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	69,7±1,60	72,9±1,68	1,38	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	67,7±1,73	70,8±1,68	1,29	>0,05
АМЕ, усл. ед.	210,4±4,71	216,5±4,86	0,90	>0,05
УФС, усл. ед.	0,42±0,03	0,36±0,05	1,43	>0,05
АП, усл. ед.	2,26±0,18	2,13±0,17	0,52	>0,05

Таблица 8

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 35-40 лет под влиянием 4-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	177,0±1,6	176,6±1,70	0,09	>0,05
Масса тела, кг	77,1±2,00	77,2±2,01	0,25	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	55,8±1,41	59,1±1,44	1,63	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	115,9±3,10	121,7±3,27	1,29	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	71,6±1,51	75,8±1,72	1,83	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	63,4±1,71	67,2±1,70	1,58	>0,05
АМЕ, усл. ед.	202,6±4,41	210,1±4,70	1,16	>0,05
УФС, усл. ед.	0,49±0,04	0,42±0,05	1,40	>0,05
АП, усл. ед.	2,56±0,19	2,25±0,17	1,19	>0,05

Указанное свидетельствует о положительном влиянии использования 4-разовых тренировок в указанных возрастных группах [1, с. 192].

Наряду с этим использование 4-х разовых тренировок для дзюдоистов 41-45 и 46-50 лет имеет предельные с достоверностью показатели (при $t=2,15$) у большинства из нами использованных (табл. 9, 10).

Таблица 9

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 41-45 лет под влиянием 4-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 14$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	176,6±1,7	176,4±1,8	0,08	>0,05
Масса тела, кг	77,1±2,00	76,9±2,02	0,07	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	54,7±1,61	56,8±1,60	0,87	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	119,8±3,46	125,4±3,26	1,18	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	71,4±2,00	74,1±2,01	0,95	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	69,2±2,10	64,3±1,84	1,76	>0,05
АМЕ, усл. ед.	210,6±4,21	201,4±4,11	1,56	>0,05
УФС, усл. ед.	0,46±0,04	0,54±0,04	1,43	>0,05
АП, усл. ед.	2,48±0,20	3,03±0,22	1,83	>0,05

**Изменение антропометрических и функциональных показателей
дзюдоистов-ветеранов 46-50 лет под влиянием 4-разовых тренировок в
недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 14$)**

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	176,3±1,80	176,2±1,81	0,06	>0,05
Масса тела, кг	76,8±2,01	77,1±2,01	0,11	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	55,3±1,62	59,7±1,64	1,91	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	122,6±3,18	130,9±3,21	1,84	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	72,4±1,96	77,5±1,98	1,83	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	68,3±2,08	62,6±1,81	2,07	<0,05
АМЕ, усл. ед.	208,5±4,14	198,1±4,08	1,80	>0,05
УФС, усл. ед.	0,47±0,03	0,58±0,04	2,20	<0,05
АП, усл. ед.	2,49±0,21	3,08±0,23	1,90	>0,05

В возрасте 41-45 лет под влиянием существенных нагрузок ухудшились показатели артериального давления (АДсист. $t=1,18$; АДдиаст. – $t=0,95$; $p>0,05$), метаболической емкости сердечной мышцы (АНАМЕ) $t=1,76$; АМЕ $t=1,56$ ($p>0,05$) и уровня физического состояния ($t=1,83$; $p>0,05$).

В дальнейшем в возрасте 46-50 лет большинство показателей ухудшились после подготовительного периода и находилось в пределах $t=1,80-2,07$ ($p>0,05$), что свидетельствует о напряжении в функционировании систем организма.

Самые молодые возрастные группы (30-34 и 35-40 лет) были вовлечены нами в дальнейшее исследование поскольку предыдущие исследования выявили неизрасходованный потенциал возможностей этих групп.

Подготовительный период с 5-кратными тренировками в микроцикле осуществлялся по разработанной нами специальной схеме.

Проведенные результаты тестирования в начале и конце исследования выявили существенные ($p<0,05$) изменения, особенно у дзюдоистов-ветеранов 35-40 лет в показателях увеличения ЧСС в покое (на 3,9 уд.мин⁻¹) и АМЕ (на 7,5 усл. ед.), в других результатах указанных групп изменения недостоверны ($p>0,05$), но некоторые из них имеют предельные показатели ($t=1,67-2,03$) (табл. 11, 12).

Таким образом, использование 5-ти разовых тренировок в неделю в подготовительном периоде дзюдоистов-ветеранов, сразу после выхода из спорта высших достижений (30-34 и 35-40 лет), является эффективным с целью

поддержания функциональной подготовленности, соревновательной деятельности и сохранения здоровья.

Таблица 11

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 30-34 лет под влиянием 5-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	169,3±1,74	169,1±1,73	0,21	>0,05
Масса тела, кг	73,4±1,80	73,0±1,79	0,25	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	52,6±1,31	56,0±1,36	1,80	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	112,0±3,16	119,9±3,21	1,75	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	70,8±1,82	75,2±1,86	1,69	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	71,8±1,72	56,9±1,68	2,03	>0,05
АМЕ, усл. ед.	217,1±4,56	206,4±4,50	1,67	>0,05
УФС, усл. ед.	0,38±0,03	0,42±0,03	0,95	>0,05
АП, усл. ед.	2,14±0,14	2,43±0,17	1,32	>0,05

Таблица 12

Изменение антропометрических и функциональных показателей дзюдоистов-ветеранов 35-40 лет под влиянием 5-разовых тренировок в недельном микроцикле в течение подготовительного периода ($n_1 = n_2 = 15$)

Показатели	На начало $\bar{X}_1 \pm m_1$	На конец $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Длина тела, см	175,0±1,80	169,8±1,75	0,20	>0,05
Масса тела, кг	76,3±1,68	75,8±1,72	0,23	>0,05
ЧСС в покое, уд.мин ⁻¹	53,1±1,32	57,0±1,38	2,04	>0,05
АДсист., мм. рт. ст.	112,6±3,08	120,8±3,17	1,86	>0,05
АДдиаст., мм. рт. ст.	71,4±1,85	76,6±1,89	1,97	>0,05
АНАМЕ, усл. ед.	71,4±1,71	66,6±1,70	1,99	>0,05
АМЕ, усл. ед.	213,4±2,58	205,9±2,45	2,11	<0,05
УФС, усл. ед.	0,39±0,3	0,48±0,4	1,80	>0,05
АП, усл. ед.	2,15±0,15	2,58±0,18	1,87	>0,05

Важной частью нашего исследования стало определение влияния использования теоретических занятий на профессиональное развитие и саморазвитие дзюдоистов-ветеранов. Решение задачи по теоретическому обоснованию и экспериментальной проверке педагогической системы профессионально-личного развития дзюдоистов-ветеранов предполагало определение ее соответствия требованиям современной интерактивной технологии [2, с. 189]. Формирующий эксперимент по проверке эффективности педагогической системы профессионально-личного развития дзюдоистов-ветеранов с использованием интерактивных методов был проведен

на базе спортивного клуба дзюдо «Слобожанец» г. Харькова в реальных испытуемых условиях тренировочной деятельности. В эксперименте приняло участие 18 спортсменов в возрасте 31-50 лет, включая членов сборной команды Украины по дзюдо среди ветеранов. Был проведен цикл теоретических и методических занятий в рамках постоянного семинара по профессиональному развитию и саморазвитию дзюдоистов-ветеранов. Организация проведения педагогического опыта состояла из двух частей. Основная задача первой части эксперимента заключалась в ускорении профессионально-личного развития и саморазвитии дзюдоистов-ветеранов на основе интерактивных методов педагогического воздействия. Программа по профессиональному развитию и саморазвитию дзюдоистов-ветеранов была рассчитана на 60 ч. в год, из них: 30 – под руководством тренеров и 30 – в форме самостоятельной работы. Особенностью программы было то, что на примерах практики подготовки дзюдоистов-ветеранов рассматривались конкретные психолого-педагогические ситуации их профессионального развития и саморазвития. В процессе обучения участникам эксперимента оказывалась индивидуальная помощь посредством консультаций по тематике экспериментальной программы, предлагались интерактивные учебно-методические разработки и литература. Контрольная группа (КГ) не использовала экспериментальную программу.

Результаты внедрения экспериментальной программы, полученные на основе экспертной оценки испытуемых дзюдоистов-ветеранов, свидетельствуют о том, что наиболее выраженные сдвиги произошли в показателях, характеризующих: укрепление и сохранение здоровья ($t=3,60$; $p<0,01$); спортивно-профессиональную результативность ($t=4,05$; $p<0,001$); умение пользоваться интерактивными методами усвоения знаний и навыков ($t=3,41$; $p<0,001$); готовность к личностно-профессиональному совершенствованию ($t=4,73$; $p<0,001$); способность к объективной оценке результатов своей спортивной успеваемости и профессиональной компетентности ($t=3,71$; $p<0,01$); удовлетворенность занятиями ($t=4,19$; $p<0,001$); наличие возможностей решать проблемные задачи ($t=3,42$; $p<0,01$);

готовность к коммуникации и взаимодействию ($t=3,44$; $p<0,01$); целенаправленность ($t=2,56$; $p<0,05$); коллективизм и коммуникативное умение ($t=3,06$; $p<0,01$); организаторские способности ($t=2,65$; $p<0,05$); позитивное отношение к новациям ($t=2,58$; $p<0,05$) и стрессоустойчивость ($t=2,62$; $p<0,05$).

Объективными показателями экспериментальной проверки стали также и прогрессивные сдвиги в основных параметрах самооценки. Так, у дзюдоистов-ветеранов экспериментальной группы (ЭГ) наблюдается рост показателей самооценки после эксперимента по всем параметрам ($p<0,05-0,01$), тогда как в КГ (в которой не внедрялась экспериментальная программа) уменьшилась такие параметры, как самооценка себя в знаниях принципов, стратегии и тактики дзюдо (1,2% опрошиваемых), самооценка результатов своей спортивной деятельности (0,5%), самооценка готовности к профессиональному совершенствованию (0,1%). Можно констатировать достоверные прогрессивные изменения в основных параметрах самооценки дзюдоистов-ветеранов экспериментальной группы в ходе эксперимента.

Таблица 13

**Изменения в основных параметрах самооценки
дзюдоистов-ветеранов ЭГ ($n_1=n_2=18$) и КГ ($n_1=n_2=16$) в ходе эксперимента
(% опрошиваемых)**

Параметры самооценки	На начало эксперимента				На конец эксперимента			
	КГ $\bar{X}_1 \pm m_1$	ЭГ $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p	КГ $\bar{X}_1 \pm m_1$	ЭГ $\bar{X}_2 \pm m_2$	t	p
Высокая самооценка себя в знаниях принципов, стратегии и тактики дзюдо	43,8±1,18	44,3±1,20	0,30	>0,05	42,6±1,17	49,2±1,29	3,79	<0,01
Высокая самооценка результатов своей спортивной деятельности	46,7±1,2	46,9±1,2	0,08	>0,05	46,2±1,18	51,2±1,2	2,98	<0,05
Высокая самооценка общей спортивной культуры поведения	42,2±1,18	41,3±1,17	0,54	>0,05	42,5±1,18	46,8±1,2	2,56,	<0,05
Высокая самооценка готовности к профессиональному совершенствованию	40,3±1,15	39,6±1,14	0,43	>0,05	40,2±1,15	45,9±1,17	3,48	<0,01
Высокая самооценка в стремлении к самообразованию	41,9±1,16	42,2±1,18	0,18	>0,05	42,0±1,17	48,7±1,21	3,99	<0,01
Высокая самооценка в профессиональной компетентности	50,6±1,24	49,6±1,22	0,57	>0,05	51,9±1,22	56,4±1,24	2,59	<0,05

Исследование позволило сделать нам следующие **выводы**.

Внедрение 3-, 4- и 5-разовых тренировок в неделю у дзюдоистов-ветеранов всех возрастов оказало неодинаковое их влияние на функциональное состояние спортсменов. При 3-разовых тренировках в неделю достоверных сдвигов в морфо-функциональных показателях возрастов 30-34; 35-40; 41-45; 46-50; 51-55 лет не обнаружено ($p > 0,05$), в то же время как в группе дзюдоистов 56-60 лет достоверно ухудшились показатели АДдиаст ($t=2,17$; $p < 0,05$), АНАМЕ ($t=2,23$; $p < 0,05$), УФС ($t=2,22$; $p < 0,05$), АП ($t=3,31$; $p < 0,01$), что свидетельствует о напряжении работы функциональных систем организма дзюдоистов- ветеранов.

При 4-кратных тренировках наиболее существенные сдвиги получены у дзюдоистов-ветеранов 46-50 лет в показателях АНАМЕ ($t=2,07$; $p > 0,05$) и УФП ($t=2,20$; $p < 0,05$). В других, меньших по возрасту группах и исследованных показателях, результаты не имеют достоверности ($p > 0,05$).

При 5-кратных тренировочных занятиях в неделю показатели функционального состояния дзюдоистов 30-34 и 35-40 лет имеют тенденцию к усилению напряжения работы систем организма, но их результаты не достигают достоверных изменений ($p > 0,05$). Указанное свидетельствует, что для поддержания уровня подготовленности наиболее молодых ветеранов-дзюдоистов целесообразно использовать 5 тренировок в неделю, в то же время как для других, более старших спортсменов-ветеранов, 5-кратные тренировки будут негативно влиять на их функциональное состояние.

Полученные результаты подтверждены функциональными показателями и корреляционными взаимосвязями.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Perebeynos V. B., Pakulin S. L., Feklistova I. S., Pakulina H. S. (2022) Individualizirovanny`j podxod k postroeniyu trenirovochnogo processa dzyudoistov-veteranov [An individualized approach to the construction of the training process of veteran judokas]. Proceedings of the *Innovations and prospects of*

world science. Abstracts of the 15th International scientific and practical conference (Canada, Vancouver, October 12-14, 2022). Vancouver: Perfect Publishing, pp. 189-199.

2. Pakulin S. L., Perebeynos V. B., Feklistova I. S., Pakulina H. S. (2022) Metodologicheskij apparat issledovaniya po postroeniyu individual'nogo trenirovochnogo processa dzyudoistov-veteranov [Methodological apparatus of research on the construction of an individual training process of veteran judokas]. Proceedings of the *Science and technology: problems, prospects and innovations. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Osaka, Japan, October 19-21, 2022).* Osaka: CPN Publishing Group, pp. 184-194.

УДК 378.011.3 – 051:81'243

**ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ТА
ОСВІТНІХ ОНЛАЙН ІНСТРУМЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС 'BLENDED LEARNING'**

Сосяк Мирослава Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики
англійської мови і методики її навчання

Прочко Юрій

магістрант

Дрогобицький державний педагогічний

університет імені Івана Франка

м. Дрогобич, Україна

Анотація: У статті розглядаються можливості застосування англомовних інтернет-ресурсів та освітніх онлайн ресурсів у процесі формування англомовної лінгвістичної компетентності учнів старшої школи. Зроблено спробу практично показати застосування новітніх засобів навчання при формуванні фонетичної, лексичної, граматичної компетентностей старшокласників у форматі «змішаного навчання».

Ключові слова: лінгвістична компетентність, онлайн ресурси, інтернет ресурси, змішане навчання.

З огляду на пандемію коронавірусу і воєнний стан в Україні, українські вчителі змушені у пришвидшеному темпі опановувати нові форми навчання і адаптувати навчальні матеріали з використанням сучасних онлайн інструментів задля забезпечення здобувачів освіти повноцінним, рівним і зручним доступом до знань. Відповідно до цього система шкільної освіти розпочала процес активної трансформації і реформування. Так, зокрема було створено платформу nus-english.com.ua, яка відповідає стандартам і критеріям середньої освіти в Україні, враховуючи специфіку контексту викладання у сучасній українській

школі і міжнародні практики та підходи до викладання іноземної мови. Відтак, кожний освітній заклад поставив за мету створення інноваційного сучасного загальноосвітнього навчального середовища, концептуальною ідеєю якого є відкритість до інновацій, визнання їх ключового значення в його структурі, що й визначає рівень інноваційного потенціалу навчального закладу. Викладання усіх предметів, зокрема англійської мови, у загальноосвітніх закладах набуло нових граней і форм.

Метою цієї статті є теоретичне і емпіричне представлення використання наявних сформованих підходів і методів для формування лінгвістичної компетентності учнів, адаптуючи широкий спектр англійських онлайн-ресурсів та освітніх онлайн інструментів під час формату «змішаного навчання»

До написання цієї статті залучені проаналізовані теоретичні і практичні розвідки вітчизняних авторів Конєва М. З., Панасюка Ю. В., Горошкіна О. М., Полонської Т. К., Савченко О. Я. та західних дослідників Ruth MH Wong, Jack Croft Richards, Willy A. Renandya, Scott Thornbury, Jeremy Harmer, а також досвід викладання в закладі середньої освіти та онлайн для міжнародного ринку з використанням різноманітних новостворених англійських онлайн-ресурсів та адаптивних освітніх онлайн інструментів.

З огляду на сформовані обставини заклади середньої освіти масово почали впроваджувати модель «змішаного навчання» [1], яке відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій популяризує поєднання офлайн і онлайн навчання з використанням технології «перевернутого класу» (flipped classroom), який передбачає попереднє самостійне ознайомлення учня з новим матеріалом (асинхронний режим) та його подальшим обговоренням вже на уроці (синхронний режим) [2]. Відтак, сама форма змішаного навчання і розширення розуміння поняття «класичний урок», спонукає до імплементації інноваційних засобів забезпечення навчального процесу, а відтак англійські онлайн-ресурси стають його невід'ємною частиною. Головною ж ціллю вивчення англійської мови в закладах середньої освіти прийнято вважати сформованість у них

іншомовної комунікативної компетентності [3] на рівні незалежного користувача [4], тобто здатність учнів використовувати знання мови у конкретному спілкуванні, взаємодіяти з навколишніми й віддаленими людьми та подіями, володіти навичками роботи у групах у різних соціальних ролях. Очевидно, що така ціль не може бути досягнута без формування лінгвістичної компетентності, яка включає знання в галузі фонетики, лексики, і граматики зі сторони учня або ж вміння як уникати моментів з вимовою схожих за звучанням, але різних за значенням слів, вдало підбирати лексичні відповідники, швидко використовувати граматичні конструкції в різних контекстах. Звісно, що інтеграція англomовних інтернет ресурсів та освітніх онлайн інструментів для формування цієї компетентності також має пряму кореляцією з добре відомими нам методами до проведення уроків The Silent Way, Dog Me (Unplugged), Total Physical Response, Community Language Learning, Communicative Language Teaching, Task-Based Learning, Lexical Approach, TTT, PPP, Suggestopedia, Natural Approach / Direct Method, та Audio-Lingual Method [5, p. 145–328].

Так, з власного досвіду, найбільший потенціал інтеграції англomовних онлайн ресурсів та інструментів для забезпечення знань з фонетики мають такі методи як Presentation, Practice, and Production (PPP), Testteachttest (TTT), Community Language Learning (CLL) та Communicative Language Teaching (CLT). Поєднання англomовних інтернет ресурсів і вивчення граматики найбільш вдало забезпечується посередництвом використання тих же TTT, PPP, а також Audio-Lingual Method. Вивчення нової лексики з залученням англomовних онлайн ресурсів та інструментів найбільш вдало можуть бути реалізовані під час використання окрім класичного PPP, також більш спеціалізованими Lexical Approach, Task-Based Learning, Natural Approach / Direct Method, та Suggestopedia.

Практичне відпрацювання фонетичних знань у вибраних методологічних моделях проведення уроку може бути реалізовано через залучення наступних англomовних онлайн-ресурсів: Duolingo, Lyricstraining, Playphrase, Youglish,

Memrise, SayHi, Livemocha, Fluentu, ELSA Speak: English Accent Coach, English Pronunciation. Так, до прикладу, для постановки правильної вимови лексичних одиниць в 10 класі в розділі People and Relationships [6, с. 17–38] (to affect, affectionate, aggressive, ambitious, bossy, charming, competitive, energetic, envious, imaginative sensitive, sociable, spoil) корисним буде залучення насамперед Playphrase та Youglish. Ці англомовні ресурси дають учням змогу самостійно познайомитись із прикладами звучання даних слів в різних контекстах посередництвом коротких відео нарізок. Для пояснення таких найбільш легко сплутаних слів як effect - affect, have an impact - to impact, a record - to record, або ж слів з подвійною американською і британською вимовою, до прикладу schedule, water, neither, either, або ж просто складних, з огляду на артикуляційну фонетичну особливість української мови, слів: although, culture, sauce, literature, conscientious доцільним буде використання таких онлайн інтерактивних словників як Howjsay і Hottopronounce. Вони забезпечують учнів звучанням слів в словосполученнях, в різних контекстах і з різним типом звучання - британським і американським. Це дає учням змогу відчутти фонетичну особливість англійської мови на практиці та уникнути помилок під час використання лексичних одиниць в мовленні. Творчо подати нові лексичні одиниці з огляду на вимову допоможе також Lyricstraining, де міститься банк аудіо і відео матеріалів з легким пошуком по ключових словах. Відтак, учні зможуть прослухати вимову, темп, інтонацію і ритм потрібних слів в контексті улюблених пісень з можливістю їх подальшого відпрацювання з залученням ширшого вокабулярного матеріалу. Такі англомовні онлайн ресурси як Duolingo, Memrise, Say Hi, Livemocha, Fluentu, ELSA Speak: English Accent Coach, English Pronunciation можуть стати у нагоді при самостійному бажанні учнів покращити власний рівень pronunciation skills або у форматі змагання всередині класу, адже всі ці ресурси дозволяють виконувати багаторазові pronunciation drilling і окремих слів, і повноцінних речень з урахуванням фонетичних особливостей американської і британської англійської.

Полегшити засвоєння складних граматичних тем і пропрацювати

повторювальні помилки на письмі допоможуть такі англомовні онлайн-інструменти як Grammarly, Wordtune, Grammar Girl, Hemingway App, Readability-Score, Aztekera Passive voice checker, Grammar Monster, Pro Writing Aid, однією з функцій яких є відслідковування найбільш частих граматичних помилок. Для відпрацювання ж усного граматичного мовлення підійдуть такі онлайн інструменти як word wall speaking cards, learning apps, kahoot, quizizz, jeopardy, eslgamesplus, live worksheets video, які дозволяють забезпечити індивідуальні, парні, і групові види відпрацювань на конкретні граматичні теми. Так, до прикладу, одинадцятикласники можуть відпрацювати граматичну тему - Conditionals I-II типів [7, с. 17–40] за допомогою спершу демонстрації тематично цікавого для старшокласників відео, яке містить граматичну тему, і заповнення почутих пропусків на live worksheets video. Саме така подача пояснення матеріалу має перевагу над простою презентацією граматичних правил, адже дозволяє учневі самому знаходити відповіді на практиці і відповідно одразу намагатись застосовувати отримані знання. Важливою частиною опісля controlled drilling, який можна забезпечити одним із онлайн сайтів на граматику -test-english, english-grammar, english-hilfen, є free practice, забезпечити який можемо посередництвом speaking flash cards, створених одразу на декількох ресурсах word wall, jeopardy, kahoot, learning apps. Окрім того, для відпрацювання теми чудово підійде quizizz, на якому можна створити опитування з його подальшим обговоренням, а також eslgamesplus, де можна створити boardgames і тим самим максимально залучити всіх учнів. Використання ж згаданих граматичних інструментів для відпрацювання граматики на письмі, наприклад, Grammarly, Wordtune, Grammar Girl буде корисним для самостійного опрацювання теми і самоперевірки. Важливим є те, що кожен з цих ресурсів дозволяє кастомізувати і адаптувати граматичну тему під потреби та інтереси учнів, що вразі збільшує залученість учнів і сприйняття ними нового матеріалу. Окрім того, перевагою онлайн ресурсів є їх легка адаптивність і тим самим універсальність. Так, для вивчення нової лексики можемо частково використовувати вже згадані нами англомовні онлайн

ресурси та інструменти, попередньо дещо адаптувавши їх. До прикладу, у десятикласникласників, опрацьовуючи тему Choose the career [6, с. 40–62], можуть виникнути труднощі із запам'ятовуванням і оперуванням великої кількості нових лексичних одиниць. Залучення англомовних онлайн ресурсів та інструментів у цьому випадку відбуватиметься зважаючи на мету, яку ставить вчитель - 1) забезпечення швидкого ознайомлення і активізації слів, 2) підтримка активного вокабулярного запасу в довгій перспективі, 3) перетворення пасивного запасу в активний. Для забезпечення швидкого ознайомлення і взаємодії з новими словами буде доречно використати візуалізацію значень слів посередництвом quizlet, quizizz, wordwall, kahoot. Вони дозволяють сформувати швидкі візуальні зв'язки з новими словами, застосувати різного роду вправи на drilling, matching, filling the gaps, true false. Слід сказати, що форма подачі не обмежується словом і перекладом чи картинкою нових лексичних одиниць. Цілком доцільним є подача слів у контексті та з lexicalchunks, прихильниками якого є послідовники Lexical Approach, до прикладу з'єднай професію і обов'язки, які вона передбачає. Відео контент (YouTube, ESL.video, Coe.in), на кшталт інтерв'ю підлітків, уривки з фільмів на Play phrase та Youglish, дозволять оживити і адаптувати тему до природовікових потреб. З іншого боку, ознайомлення зі словами може бути подано завдяки Natural Approach / Direct Method та Suggestopedia, обидва з яких передбачають залучення відео і аудіо-контенту для донесення значень слів без використання пояснень ні на рідній, ні на іноземній мові. Корисним тут буде відео, в якому робітник розказує про свою роботу, описуючи всі обов'язки протягом дня за 3-5 хвилини. На етапі роботи з новими лексичними одиницями можемо також перейняти один із форматів PET екзамену, де потрібно прослухати аудіо і в тексті позначити слова, які не співпадають з почутим. Послідовним і логічним буде використання нової лексики спершу під час використання тематичних speakingflashcards (wordwall, jeopardy) в парах, а також під час командної роботи у контексті task-based learning, де знадобляться онлайн дошки (miro, jamboard, padlet) для синхронного і асинхронного

навчання. Регулярне залучення учнів до роботи над спільними проектами (task-based learning) власне і є найкращим способом до перетворення пасивного словникового запасу в активний. Забезпечення ж довготривалого запам'ятовування слів можливе завдяки вже згаданим quizlet, quizizz, kahoot, wordwall, які у цьому випадку можна використовувати у різних формах: для спільного повторення в класі шляхом проведення швидких Check-points, для регулярних щомісячних або тематичних опитувань-тестів, для самостійного формування особистого індивідуального банку слів, які слід запам'ятати і\або вивести в активну фазу.

Варіативність способів перекладу значень - картинка, пояснення на англійській мові, використання речення з пропуском, серії запитань з цим словом і можливої відповіді - дозволяє якісно впровадити нові лексичні одиниці в словообіг здобувача освіти на довготривалу перспективу. Підсумовуючи, зазначимо, що імплементація моделі компетентнісного підходу в систему освіти України сформувала новий погляд на кінцеві можливі результати здобувача освіти в галузі англійської мови, а саме оволодіння учнями іншомовного досвіду, який забезпечує сформованість у них іншомовної комунікативної компетентності на рівні незалежного користувача.

Шляхи і способи залучення англomовних онлайн ресурсів та інструментів для забезпечення лінгвістичної компетентності напряду залежать від методу проведення уроку та поставлених вчителем проміжних і кінцевих цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Blended learning in school education – guidelines for the start of the academic year 2020/21. Електронний ресурс – Режим доступу: https://www.schooleducationgateway.eu/downloads/Blended%20learning%20in%20school%20education_European%20Commission_June%202020.pdf
2. Rosenberg T. Turning Education Upside Down. Електронний ресурс Режим доступу: https://archive.nytimes.com/opinionator.blogs.nytimes.com/2013/10/09/turning-education-upside-down/?_r=0

3. Полонська Т. К. Компетентнісний підхід як провідний засіб оновлення змісту іншомовної освіти в сучасній гімназії. Електронний документ – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/719707/1/3_%D0%9F%D0%BE%D0%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BD.pdf

4. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10 – 11 класи. Електронний ресурс – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/inozemni-movi-10-11-19.09.2017.pdf>

5. Richards J., Renandya W. Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge University Press, 2002. 422p.

6. Карпюк О. Д. Англійська мова (10-й рік навчання) (English (the 10th year of studies)) підручник для 10-го класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. – Тернопіль: “Видавництво Астон”, 2018. – 256 с.

7. Карпюк О. Д. Англійська мова (11-й рік навчання) (English (the 11th year of studies)) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту. – Тернопіль : Астон, 2019. – 256 с.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Форостян Ольга Іванівна,

д.п.н., професор,
завідувач кафедру
дефектології та фізичної реабілітації,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

Колесніченко Анастасія Сергіївна,

магістр ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

Демократичні перетворення в Україні обумовили глобальні зміни у філософії освіти, визначенні її мети, завдань, методів діяльності. Сучасна демократія вимагає від людини готовності і здатності до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, себе як повноправного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни. Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму й громадянської зрілості особистості, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, діловитість; активну позицію кожної людини, зокрема її самореалізацію у матеріальній і духовній сферах суспільного життя, дотримання конституційних норм тощо.

Важливим показником розвитку суспільства є гуманне, турботливе і милосердне ставлення до дітей з особливостями у розвитку, які мають право на повноцінне життя.

Досліджуються теоретико-методологічні засади соціалізації особистості дитини з особливими потребами. Пошук шляхів та форм роботи соціальної адаптації осіб з вадами психофізичного розвитку є важливим завданням корекційної педагогіки на сучасному етапі. Актуальним стає вивчення

особливостей становлення людей з обмеженими функціональними можливостями в суспільстві та процесів їхньої адаптації, інтеграції, соціалізації в повсякденне життя. Соціальна адаптація дітей-інвалідів буде успішною, якщо вони матимуть можливість набувати досвід спілкування в умовах масових навчальних та виховних закладів. Інклюзивне навчання.

Мета статті: виявлення та сприяння у вирішенні проблем соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Ефективність соціальної адаптації, особистісного розвитку дітей з особливими потребами залежить від того, наскільки успішно будуть підготовлені дошкільники з особливими потребами до шкільного життя.

В дошкільному дитинстві важливо сформувати у вихованців не тільки мовленнєву компетентність (навички правильної звуковимови, оволодіння звуко – буквенним аналізом та синтезом, елементами грамоти тощо) необхідно навчити дитину спілкуватися, товаришувати з однолітками, знаходити відповіді на складні життєві ситуації, планувати та підпорядковувати свої дії інтересам колективу.

Актуальним це питання є вже і через помітне зростання рівня інвалідності в останні роки. Понад 650 мільйонів людей, що становить приблизно 10-15 % населення світу живуть з інвалідністю. Вони представляють собою найбільшу групу меншин. В Україні сьогодні налічується близько 186 тисяч дітей-інвалідів, а за даними ЮНІСЕФ прогнозується 212 тисяч хворих дітей і 85 тисяч дітей з важкою інвалідністю. До сьогодні в Україні не існує єдиного терміну стосовно осіб, що мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Так у засобах масової інформації, спеціальній літературі вживаються поняття: інвалід, особи з обмеженими функціональними можливостями, люди з обмеженою дієздатністю, люди з особливими потребами, особи з вадами розвитку. У законодавчих документах, як правило, домінує термін «інвалід».

Слід розрізняти інтеграцію й інклюзію. Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, і передбачає навчання

дитини з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу з обов'язковим фаховим психологом – педагогічним супроводом.

Діти з особливими освітніми потребами, включаючись в освітній процес дошкільного закладу, взаємодіють зі здоровими дітьми, спостерігаючи за ними, наслідують їх, отримуючи соціальний досвід, як і їхні ровесники. [2]

Інтенсивна соціальна взаємодія сприяє встановленню дружніх, позитивних стосунків, своєрідної мережі соціальної підтримки. Спільні заняття стимулюють концентрацію уваги дітей. Посилюють їхню мотивацію до навчання. Дитина з особливими потребами спостерігає за реакцією інших дітей на те чи те завдання, бачить способи його виконання, чує їхні мовленнєві висловлювання. Такі спостереження сприяють формуванню інтересу до пізнання навколишнього світу, до навчальної діяльності, до співпраці, забезпечуючи успішну соціальну, психологічну та фізичну адаптацію до умов життєдіяльності здорових дітей.

Соціальна реабілітація дитини-інваліда – це комплекс заходів, спрямованих на відтворення порушених чи втрачених дитиною суспільних зв'язків та відносин. Метою соціальної реабілітації є відновлення соціального статусу дитини, забезпечення соціальної адаптації у суспільстві, досягнення певної соціальної незалежності.

Сутність соціально-педагогічної реабілітації полягає у створенні таких умов для саморозвитку людини, в результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості.

Навчальні плани, індивідуальні програми розвитку розробляються з урахуванням особливостей дитини: її інтересів, стилю пізнання, рівня розвитку, властивостей темпераменту та характеру, культури родини. Відповідно адаптується фізичне і навчальне середовище групи. Дитина з особливими потребами має можливість поступово рухатися вперед, педагоги не вимагають від неї виконувати все так, як від повносправних дітей. Велика увага має приділятися соціально-емоційній сфері. Такий підхід сприятиме розвитку позитивної самооцінки, самостійності, незалежності.

Ще Л. С. Виготський вказує на антипедагогічність правил, згідно яких ми для зручності підбираємо однорідні колективи відсталих дітей. Роблячи це, ми не лише йдемо проти природної тенденції в розвитку дітей, але, що значно більш важливо, ми позбавляючи розумово відсталу дитину колективної співпраці та спілкування з іншими, які стоять вище у своєму розвитку, ускладнюємо, а не полегшуємо найбільшу причину, що спричинює недорозвиток його вищих функцій. Надана сама собі, дитина з вадами у розвитку тягнеться до дитини, яка стоїть вище за своїм розвитком. Ця різниця інтелектуальних рівнів - важлива умова колективної діяльності. Дитина з проблемами у розвитку, яка знаходиться серед собі подібних, позбавлена такого животворного джерела розвитку.

Інтеграція дітей з особливими потребами набула світового масштабу. До цього процесу долучені всі високорозвинені країни. Особливої активності вона набула в останні десятиріччя. Саме останнім часом спостерігається посилена увага до зазначеної категорії дітей, активно відбуваються процеси їхньої інтеграції в загальний соціум, розробляються засоби участі у спільному навчально-виховному процесі та шкільному житті.

Такий підхід до освіти дітей з особливими потребами покликаний до життя низкою різнохарактерних причин. В цілому їх можна означити як соціальне замовлення суспільства і держави, що досягли певного рівня економічного, культурного і правового розвитку. В основі концепції інтеграції лежить дотримання принципу прав дитини на користування всіма можливостями, які пропонує суспільство. Шлях розвитку відсталої дитини лежить через співпрацю, соціальну допомогу іншої людини, яка спочатку є її розумом, її волею, її діяльністю. Це положення цілком співпадає із нормальним шляхом розвитку дитини. Отже, шлях розвитку відсталої дитини лежить через спілкування та співпрацю, через іншу людину. Інтеграція дітей з особливими потребами в колективи повносправних ровесників навчає їх виявляти активність, ініціативу, свідомо робити вибір, досягати згоди у вирішенні проблем, приймати самостійні рішення. Ставлення до такої дитини, як до

особистості, а не як патологічного суб'єкта передбачає визнання в ній особистості, прийняття її індивідуальних особливостей, поваги її честі та гідності. [4]

Висновок: інтенсивна соціальна взаємодія сприяє встановленню дружніх, позитивних стосунків, своєрідної мережі соціальної підтримки. Спільні заняття стимулюють концентрацію уваги дітей. Посилюють їхню мотивацію до навчання. Дитина з особливими освітніми потребами спостерігає за реакцією інших дітей на те, чи те завдання, бачить способи його виконання, чує їхні мовленнєві висловлювання. Такі спостереження сприяють формуванню інтересу до пізнання навколишнього світу, до навчальної діяльності, до співпраці, забезпечуючи успішну соціальну, психологічну та фізичну адаптацію до умов життєдіяльності здорових дітей. Діти з особливими освітніми потребами, включаючись в освітній процес дошкільного закладу, взаємодіють зі здоровими дітьми, спостерігаючи за ними, наслідують їх, отримуючи соціальний досвід, як і їхні ровесники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виготський Л. С. Собрание сочинений. Т. 4. - М.: Педагогика, 1984. с. 258- 259.
2. «Вихователь – методист дошкільного закладу». Журнал №10, 2009р.
3. «Вихователь – методист дошкільного закладу». Журнал №11, 2009р.
4. «Організаційно – методичні засади діяльності інклюзивно ресурсних центрів» (навчально – методичний посібник), заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ, 2018.

**ОБГРУНТУВАННЯ СПЕЦИФІКИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧКИ
ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ ДІТЬМИ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ГРИ «МОНОПОЛІЯ»**

Шапка Валентина Анатоліївна,
студентка, 2 курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта,
Херсонський державний університет

Цюпак Ірина Миколаївна,
к.пед.н., доцентка кафедри
педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти,
Херсонський державний університет
м. Херсон, Україна

Анотація: у статті науково висвітлено теоретичні та методичні аспекти формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом гри «Монополія». Схарактеризовано гру «Монополія» та розроблено рекомендації з формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом гри «Монополія».

Ключеві слова: економічні знання, діти дошкільного віку, засіб, гра «Монополія».

Вступ. У новому періоді формування фінансових взаємозв'язків постає проблема в процесі розвитку економічних уявлень дитини. Запити сучасного суспільства тісно пов'язані з розвитком моральних цінностей, працьовитості людини, її творчості та креативності, формуванню економічних понять і норм суспільства. Економічне виховання дітей старшого дошкільного віку не передбачає підготовку майбутніх економістів, а вибудовує мету близьку їй потрібну кожній людині.

Мета роботи: представити результати дослідження з теми кваліфікаційної роботи «Формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом гри «Монополія»».

Матеріали та методи. Формування позитивної налаштованості дитини до участі у різних видах праці, закладають основи економічної та фінансової грамотності у дошкільному віці, а також складаються початкові уявлення про працю дорослих, роль у суспільстві та житті кожної людини. У ході освітньої діяльності у дитини виховується ціннісне ставлення до власної праці, праці інших людей та її результатів. Дошкільник знайомиться зі складними взаємозв'язками між фінансово-економічними поняттями: гроші, праця, товар, ціна і етичними: чесність, щедрість, економність.

Результати та обговорення. Дослідженням проблеми економічного виховання займалися вчені, які розкривають особливості формування економічних понять з різних сторін освітньої діяльності, так економічне виховання дитини дошкільного віку трактується через формування: основ економічної культури (Калугіна Юлія, Шевчук Н.), економічної свідомості (Кашуба Людмила, Черешнюк Олена), економічної компетентності (Ковтун Єлизавета, Калугіна Юлія, Ковтун Єлизавета), економічної соціалізації та економічної освіти (Дудник Наталія), економічного досвіду (Нікуліна О., Мельничук Т.).

Щодо засобів формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку науковці пропонують використовувати заняття, екскурсії, проведення дидактичних ігор економічного змісту, мовленнєві логічні завдання, економічні брей-ринги, проведення свят і розваг, зустрічі з цікавими людьми з економічної сфери, сюжетно-рольові ігри, творчі завдання й ситуації, читання художніх творів та бесіда за їх змістом, ігри-подорожі, ігри-змагання, ігри-презентації, ігри-стратегії, економічні вікторини (Сало Л., Манжелій Н., Богдан Т., Найдьон Н., Мороз В., Цюпак І.).

Аналіз педагогічних дослідженнях з проблеми формування економічних знань та понять у дітей дошкільного віку, дав змогу визначити напрями та

форми організації ефективної роботи з формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку: у закладі дошкільної освіти (- на спеціально організованих заняттях; - під час колективних та самостійних ігор (сюжетні, дидактичні, настільно-друковані ігри); участь батьків у економічній освіті дітей (- залучення до здійснення покупок; - ігри удома (сюжетні, дидактичні, настільно-друковані ігри).

Зміст організації навчання являють дії та операції, що асоціюються з навичками, котрі потрібно набутися дитині для подальшого їх використання у практичній діяльності. А оцінка результатів освітченості обумовлюється досягнутими дітьми дошкільного віку рівнем сформованості знань, тобто рівнем їх економічної компетентності. Тому розглянемо зміст цієї дефініції. Так, Калугіною Ю. у дослідженні обґрунтовано сутність термінів «компетентність», «економічна компетентність», «економічне мислення», «економічне виховання», «економічна культура» [1, с. 112-115]. Отже, економічна компетентність дітей дошкільного віку, розкрито автором, як «певна сукупність знань дитини з економіки, її розуміння тих чи інших понять в цій сфері та сформованість у дитини певних умінь і навичок економічної діяльності» [1, с. 115]. Це поняття, на думку автора є міждисциплінарною категорією.

У дослідженні Ковтун Є. розкрито поняття «економічна компетентність», яку автор тлумачить: «як соціально-економічну компетентність дитини дошкільного віку, адже діти не є виробниками матеріальних благ і не відносяться до категорії економічного самостійного населення, у них немає професійних, економічних і соціальних статусів» [2, с. 45].

Сучасні підходи до економічної освіти обумовлюють можливості формування економічної компетентності дітей дошкільного віку, під якою ми розуміємо: інтегративну якість особистості, що включає елементарні економічні уявлення в галузі економіки, а також морально-економічну спрямованість якостей особистості, здатність до рефлексії власних економічних досягнень.

Загальновідомими засобами формування економічної компетентності дітей старшого дошкільного віку є знайомство з роботою батьків, пояснення призначення закладів, фірм та економічної інфраструктури міста, участь у розподілі та виконанні роботи по дому, навчання ефективним способам домашньої праці, творчості у праці та дозвіллі, у плануванні витрат сім'ї, розповідь про призначення грошей тощо. Однак не менш дієвими, цікавим й притаманним віку є використання ігрових засобів (сюжетно-рольових, дидактичних, математичних та настільно-друкованих ігор економічного змісту).

Пропонуємо розглянути гру «Монополія», як засіб формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку, адже у науковій літературі даний засіб не знайшов свого освітньої призначення у порівнянні з сюжетно-рольових, дидактичних та математичних ігор. Настільно-друкована гра «Монополія» - це одна з найпопулярніших економічних стратегій, яка адаптована для дітей дошкільного, молодшого шкільного та для дорослих, яка занурює з головою в світ економіки, фінансових угод і операцій з нерухомістю.

Проаналізувавши наявні у інтернет середовищі та крамницях різновидів настільних ігор «Монополія», було відповідно віку обрано два набори: «Настільна гра «Hasbro Gaming Монополія: Моя перша Монополія» (для дітей віком старше 5 років)» [3]; «Настільна гра «Money & Polly. Junior» (для дітей віком 6 років)» [4].

Пропонуємо методичні рекомендації з формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом економіко-спрямованої настільно-друкованої гри «Монополі». Робота складається з таких етапів: перший етап передбачає знайомство з настільною-грою «Монополі»; другий етап – пояснення правил гри «Монополі»; третій етап – реалізація ігрового задуму гри або засвоєння правил гри та задоволення ігрової потреби (перше коло гри; наступне коло гри); четвертий етап – освітня робота з ігровим засобом (реалізація освітнього

завдання); п'ятий етап передбачає участь батьків, а саме використання гри «Монополія» удома.

Розкриємо рекомендації з формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом гри «Монополія» відповідно до визначених етапів роботи.

Під час *ознайомлення дітей з настільною грою «Монополі»* потрібно приділити увагу розгляданню та називанню її складових. Розглянемо базовий набір гри, адже ігрові набори можуть відрізнятися дуже сильно в залежності від варіанту гри, власне, як і методи, як грати в гру «Монополія». Але є певний класичний набір, до якого входить ігрове поле, фігурки, гроші, картки, гральні кубики. Знайомство з фігурками передбачає розповідь про них, пояснення їх призначення, обов'язково дати дітям їх роздивитися потримати у руках, покрутити, пограти.

Наступним елементом гри є гроші, їх ще називають моновалюти або монокошти, які найчастіше мають паперовий, або ламінований вигляд. Огляд грошей теж передбачає знайомство, показ та пояснення номіналу, уточнення правил, щодо охайного та бережного ставлення до них: не згинати, не м'яти, не крутити тощо. Марченко Б. зазначає, що до комплекту деяких ігор можуть входити набори карток «Шанс», «Банківська скарбниця» [5].

Гральні кубики, потрібні для визначення кількості кроків, які потрібно здійснити на ігровому полі. Знайомство з кубиком передбачає уточнення його функціональної та ігрової складової, принципів маніпуляції ним та подальші дії після отримання результату числового показника, що випав.

Розглядаючи ігрове поле, вихователь звертає увагу дітей на початок «Старт» та напрямок руху по клітинках, звертає і аналізує, обговорює, те що зображено у клітинках, адже це майбутні елементи, що потрібно купувати, продавати, отримувати з них налог тощо. Знайомство з локаціями можна поєднати з поясненням правил.

До комплекту ігор обов'язково входять правила, які мають бути зрозумілі, докладні, і зручні для прочитання та пояснення дітям відповідного

віку. *Пояснення правил гри «Монополія»* це другий етап роботи. Спрощені версії настільної гри «Монополія» розраховані на дітей 5-6 років, на думку Марченко Б. у використанні таких ігор є певні нюанси, а саме те, що дитина повинна вміти читати і рахувати [5].

Проте, з урахуванням того, що нами вирішено використовувати гру під керівництвом дорослого (ведучого), достатньо того, що б дитина вміла рахувати, розуміти поняття економічного характеру, що й було визначено під час констатувального етапу експерименту з визначенням показників когнітивного критерія, де показники в основному мали високий та середній рівень. Отже, вихователь бере на себе роль того хто пояснює правила гри, розповідає як грати в гру «Монополію». При поясненні правил, вихователь звертає увагу дітей на те, що дотримання правих сприятиме успіху в грі, тому їх дотримання є обов'язковим.

Третій етап, що передбачає власне *реалізацію ігрового задуму гри*, тобто перша гра у якій буде відбуватися засвоєння правил, ігрових дій з тренувальною метою, це теж потрібно пояснити дітям, щоб не спричинити емоційний дискомфорт та не втратити мотивацію для реалізації ігрових дій, таким чином відбувається звикання до гри та задоволення ігрової потреби. Схарактеризуємо послідовні етапи гри:

1. Власне гра починається з розкладання ігрового поле.

2. Обрання фішок-гравців. Щоб попередити суперечки у виборі фігур, потрібно запропонувати випадковий вибір, наприклад: витягти з торбинку ту яка перша потрапить до рук тощо.

3. Наступним етапом у грі, є розкладання грошей, як правило, кожному гравцеві належить певна кількість в залежності від правил передбачених виробником.

4. Перший хід. Щоб обрати хто за ким буде ходити всі гравці, по черзі, повинні викинути кубики, а починає той, у кого випало більше число, якщо випадає у двох гравців однакове число, вони змагаються між собою і так поки не визначиться послідовність.

5. Гра відбувається на ігровому полі за годинниковою стрілкою, тобто зліва направо від локації «Старт». а) перше коло гри. Гравець кидає кубик, рахує кількість очок, які йому випали і здійснює таку ж кількість ходів на ігровому полі. Потрапляючи на певну локацію, в залежності, що позначено у клітинці, за свої гроші гравець купує майно, або виконує дію яка передбачена на локації; б) повторне коло гри. Цей етап гри має пояснюватися окремо, адже передбачає виконання нових економічних дій та функцій гравців. Зайшовши на нове коло, гравець вимушено зупиняються на локації, яку вже купив хтось із інших гравців, тому власнику сплачується данина (зазначена вартість перебування на локації вказана на картці власника). Такі особливі стаціонарні та не покупні локації, як «В'язниця», «Парк атракціонів», «Податкова», «Бюджет/Суспільна скарбниця», «Шанс» потребують виконання певного завдання позначеного правилами гри.

Як зазначено Марченко Б., найчастіше гра «Монополія» триває від півгодини до 6 годин, проте бувають і рекорди [5]. Але така тривалість гри притаманна дорослим, які відповідно до віку більш сконцентровані та можуть утримувати увагу довше. З дітьми дошкільного віку гру можна завершити і раніше, головне, щоб не втратити емоційно-позитивне налаштування на виконання ігрового задуму.

Як вже було зазначено, що гра завершується, коли один з гравців зберігає свій бюджет, а решта гравці стають банкрутами. Проте, якщо вихователь помічає втрату інтересу до гри, можна запропонувати підрахувати прибутки гравців, а за результатами визначити переможця, ним буде дитина, яка має найбільший бюджет, тобто кількість грошей та нерухомість у її грошовому еквіваленті.

Специфікою гри є те, що вона не керується випадковістю ходу, що випав на кубику. Тому на це теж звертається увага дітей, це попередить переживання дітей, щодо малого показника на кубику, якщо в когось випадає більша позначка. Головне у сутності *реалізації ігрового освітнього задуму гри* (четвертий етап). Дітям пояснюється, що можна купувати нерухомість, а можна

не купувати, також можна виставляти наявну нерухомість на аукціон, а можна зібрати всі активи і стати монополістом. Збирати локації можна починаючи з найдешевших, закінчуючи найдорожчими й тим самим домогтися банкрутства всіх інших учасників.

У процесі гри потрібно звертати увагу дітей на правильне використання економічної термінології: назви локацій; економічні терміни та поняття - гроші, податок, рента, решта з покупки, вартість, бюджет, заробітна плата; економічні дії - купити, продати, виставити на аукціон, сплатити вартість, сплатити ренту, сплатити податок, дати решту, отримати заробітну плату та ін.

Засвоївши з дітьми правила та особливості виконання ігрових дій у закладі дошкільної освіти під керівництвом вихователя, доречно запропонувати *батькам брати участь у формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку засобом гри «Монополія»* вдома (п'ятий етап). Роботу з батьками можна побудувати таким чином: 1. Опитування, під час якого з'ясувати, чи знайомі батьки з такою грою, як «Монополія». Виявити категорію батьків які не знають переваги гри для розвитку дітей дошкільного віку. 2. Консультація, для батьків з демонстрацією гри «Монополія». 3. Надання батькам рекомендацій, щодо реалізації ігрового задуму гри «Монополія». 4. Проведення консультацій для батьків, які відчують труднощі у використанні та організації гри вдома.

Щодо рекомендацій, то вони повторюють специфіку роботи вихователя, відмінністю є участь у грі членів родини, таки чином, дорослий може залучити членів родини, друзів дитини, або старших братів/сестер.

Головним у організації гри вдома, є прояв дорослими власного інтересу, правильні реакції на успіхи та поразки учасників гри, а також на власне правильне реагування на програш чи перемогу. Адже «неправильна реакція» може знизити мотивацію до подальшого бажання грати у гру.

Отже, основною умовою формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку є використання термінології економічної спрямованості під час ігрових дій, вміння комунікувати з

учасниками гри вирішуючи економічні проблеми, використовувати отримані знання на різних етапах гри та швидко реагувати на економічні ігрові ситуації. Досліджено засоби й методи формування навички практичного використання економічних знань дітьми дошкільного віку, визначено етапи організації роботи з використання гри «Монополія» та схарактеризовано методичні рекомендації їх реалізації у закладі дошкільної освіти та вдома за участі батьків вихованців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калугіна Ю. Дефініційний аналіз дослідження понять у контексті проблеми «Формування економічної компетентності дітей старшого дошкільного віку». Молодий вчений, 2020, 2 (78). С. 112-115. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1218>.

2. Ковтун Є. Ф. Формування економічної компетентності у дітей дошкільного віку. Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика Суми, 2022. С. 43-47.

3. Настільна гра Hasbro Gaming Монополія Моя перша Монополія (A6984). Інтернет-магазин «Розетка». URL: https://rozetka.com.ua/ua/hasbro_my_first_monopolia_a6984121/p638485/.

4. Настільна гра «Money & Polly. Junior». Мій Успіх. Інтернет крамниця Panama.UA. URL: <https://panama.ua/ua/product/965713/>.

5. Марченко Б. Як грати в «Монополію»: правила, види, прийоми і цікаві факти. URL: <https://neuron-toys.com/uk/kak-igrat-v-monopoliyu-pravila-vidy-priemy-i-interesnye-fakty/>.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я

Щербакова Надія Миколаївна

к. п.н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

м. Бердянськ, Україна

Анотація: розглядаються шляхи формування ціннісного ставлення школярів до власного здоров'я.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, учні початкової школи, життя, здоров'я, здоровий спосіб життя.

Удосконалення освітнього процесу початкової школи є предметом дослідження багатьох учених. Так, цю проблему вивчали В. Андрієвська, Н. Бібік, М. Вашуленко, Д. Гамільтон, М. Євтух, Л. Коваль, Н. Олефіренко, В. Паламарчук, О. Савченко, А. Хаберман та ін. У своїх наукових розвідках дослідники доводять, що одним із способів підвищення ефективності освітньої діяльності є застосування педагогічних інновацій, зокрема інформаційно-комп'ютерних технологій, що дозволяє педагогам здійснювати якісне вирішення багатьох освітніх завдань, одним із яких є збереження здоров'я дітей.

Термін «здоров'я» у науці тлумачиться як природний стан організму, що характеризується відсутністю будь-яких відхилень від норм, захворювань, що можуть виникнути під впливом біологічних і соціальних факторів. Науковці (О. Аксьонова, Н. Амосов, Т. Андрущенко, Л. Гримак, М. Гуменюк, Н. Денисенко та ін.) характеризуючи здоров'я наголошують на тому, що це комплексна фізіологічна, біологічна, психологічна і педагогічна категорія, яка відображає адаптаційні резерви організму під час взаємодії із зовнішнім оточенням.

Особлива увага в процесі організації життєдіяльності учнів з метою збереження здоров'я надається формуванню здорового способу життя, характеризуючи який дослідники виділяють його рівень, якість і стиль. *Рівень життя* – ступінь задоволення матеріальних, культурних та духовних потреб дитини; *якість життя* – це, перш за все, цікава для учня діяльність, взаємини з іншими людьми, характерні особливості соціального оточення; *стиль життя* - це можливість проявляти самостійність, ступінь захищеності дитини, її здатність бути собою. Педагоги і батьки повинні прагнути не лише до забезпечення сприятливих для дитини умов життя, але й навчити її самостійно турбуватися про свою безпеку, що набуває особливого звучання в сучасних реаліях.

Учені (В. Гайденок, Г. Гамрецька, О. Молчанюк та ін.) вважають, що використання інформаційно-комп'ютерних технологій є невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу й водночас засобом посилення функціональності змісту та забезпечення мотивації учнів. Саме інформаційно-комп'ютерні технології дозволяють істотно оптимізувати процес навчання, зробити його цікавішим, емоційно насиченішим, динамічнішим і наочнішим. Саме використання інформаційно-комп'ютерних технологій дозволяє організувати гнучке управління учінням школярів, інтенсифікувати і активізувати процес опанування ними необхідним досвідом.

Використання інформаційно-комп'ютерних технологій відкриває нові способи отримання інформації, стимулює інтерес учнів до самостійної пізнавальної діяльності, спонукає до самоконтролю тощо. Використання мультимедійних засобів також дозволяє підвищити рівень опрацювання навчального матеріалу через одночасне поєднання зорового та слухового сприйняття.

Застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у навчанні вносить у розвиток учнів різні зміни, що стосуються їх пізнавальних та емоційно-мотиваційних процесів; вони впливають на характер самостійної пізнавальної діяльності школярів, при цьому посилюється їх пізнавальна

мотивація під час роботи з різною інформацією. Так, застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у процесі вивчення соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі надає можливість сформувати в учнів початкової школи базові знання про здоров'я людини та навички безпечної поведінки й здорового способу життя.

Для вивчення сучасного стану порушеної проблеми було проведено опитування вчителів початкових класів. Його результати дозволили нам констатувати про те, яке значення педагоги надають вивченню соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі, як вони знайомлять учнів з особливостями організації власного життя та збереження здоров'я, які шляхи в роботі зі школярами в контексті формування їх ціннісного ставлення до власного здоров'я вважають ефективними. Усі педагоги, які брали участь у нашому дослідженні високо оцінили значущість вивчення зазначеної освітньої галузі саме у початковій школі. Вони підкреслювали вікові особливості молодших школярів та визначали протиріччя між бажаннями учнів бути сміливими, самостійними та наявністю в них незначного досвіду поведінки в різних ситуаціях, наявності лише деяких знань про небезпечність і готовність діяти відповідно до правил безпеки.

Називаючи шляхи роботи з учнями в окресленому напрямку, більшість учителів наголошувала на використанні інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема медіапрезентацій. Наприклад, під час вивчення теми «Харчування і здоров'я» вчителеві потрібно подати навчальний матеріал про овочі, фрукти, молочні продукти, їх значення для росту й розвитку так, щоб школярі його сприйняли, осмислили, запам'ятали та використовували у своєму повсякденні. Враховуючи те, що учні початкових класів вразливі, чутливі, непосидючі, то організація роботи на уроці буде ефективною, якщо педагог застосує мультимедіапрезентацію. За її допомогою він зможе ефективно візуалізувати статичну й динамічну інформацію, дібрати необхідний навчальний матеріал, підготувати інтерактивні завдання (наприклад: знайди зайвий предмет, знайди правильне закінчення прислів'я; накрий на стіл;

прокоментуй малюнок тощо). Це допоможе школярам закріпити набуті знання та вміння й отримати позитивні емоції від роботи. Такий підхід забезпечить більш високий рівень засвоєння школярами навчального матеріалу, крім того у них розвиватиметься аналітичне мислення, готовність, прагнення самостійно здобувати нові знання.

Ефективним в організації пізнавальної діяльності учнів є використання також на вже готових програмних засобах, зокрема розвивальних мультиплікаційних фільмів: «Поради тітоньки Сови», «Уроки обережності», «Супергерої йдуть до школи», «Смішарики» тощо. Саме вони надають можливість у цікавій для дітей формі отримати знання та побачити конкретні приклади поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Уявне спілкування з героями мультиплікаційних фільмів створює ігрову ситуацію. Дитина мов би бере участь у діях, які виконують герої фільму. Педагогічний аспект використання гри, як форми співтворчості, у початкової школі розкривається в організації діалогової взаємодії під керівництвом педагога. Чому саме гру визначаємо як ефективний метод у роботі з учнями під час вивчення ними соціальної та здоров'язбережувальної галузі? По-перше, це діти, яким тільки виповнилося шість-дев'ять років. І для них гра все ще залишається провідним видом діяльності, вони хочуть гратися й прагнуть до цього. У школу вони беруть із собою цікаві іграшки, граються не тільки на перерві, але й на уроці, коли учитель цього не помічає. По-друге, створення ігрових ситуацій з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій дозволяє вчителю вирішувати водночас два завдання: 1) накопичення, осмислення, засвоєння учнями знань, які пов'язані із небезпечністю у життєвих ситуаціях і з необхідністю збереження власного життя та здоров'я, а також здоров'я близьких йому людей; 2) формування у них умінь та навичок поведінки, тобто вправління у конкретних педагогічних ситуаціях (як поводитися в екстремальних ситуаціях, як проявляти турботу про старших та менших за віком людей, як поводитися з незнайомими людьми тощо).

Як показує досвід нашої роботи, для того щоб забезпечити засвоєння

учнями конкретних знань про безпеку життєдіяльності й здоровий спосіб життя, про дієві правила поведінки, необхідно в освітній процес упроваджувати інформаційно-комп'ютерні технології. Це дасть можливість підготувати учнів до моделювання навчальних ситуацій, сприйняття подій, явищ та процесів у динаміці. Крім того саме інформаційно-комп'ютерні технології можуть забезпечити візуалізацію й відображення на великому екрані недоступних безпосередньому сприйняттю процесів і явищ; інтерактивне управління процесами, змодельованими на екрані (віртуальна участь дітей у різних ситуаціях).

Отже, використання інформаційно-комп'ютерних технологій забезпечує таку презентацію навчального матеріалу, за якої дитина сприймає його одразу декількома органами чуттів паралельно. У наслідок цього учень охоче включається до активної пізнавальної діяльності, прагне до самостійного виконання дій. Навчальний матеріал засвоюється учнями осмислено, надовго запам'ятовується, накопичується досвід практичної поведінки, що дуже важливо для формування ціннісного ставлення дітей до власного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська В. Етапи впровадження ікт в освітній процес початкової школи. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. № 7. С. 38 – 49.
2. Андрієвська В. Олефіренко Н. Мультимедійні технології у початковій ланці освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2010. № 2 (16). URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/228/214>
3. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової школи: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 3-тє вид., без змін. Київ: Богданова А. М., 2009. 226 с.
4. Шакотько В. В. Методика використання ІКТ у початковій школі. Київ : Компютер, 2008. 128 с.

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ярошевська Лариса Віталіївна

к.п.н., доцент

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна

Анотація. В статті представлено історичні аспекти розвитку дистанційної освіти в Україні. Проаналізовано сучасні реалії розвитку вітчизняної освіти, орієнтація її на гуманізацію та демократизацію, відродження національних традицій, спрямованість на розвиток духовного та культурного потенціалу. Визначена необхідність посилення уваги до якості фахової підготовки майбутніх учителів у ЗВО, які б відповідали потребам сучасної школи. Обґрунтовано шляхи модернізації та активізації навчально-виховного процесу в оновленій освіті у напрямку розкриття і повного використання потенціалу сучасного вчителя.

Ключові слова: освіта, дистанційне навчання, мережеві платформи, інформаційні технології, мобільність, доступність, методи, студенти.

Розвиток високих технологій у все більших масштабах підвищує попит на інтелектуальність в освіті широких мас населення будь-якої країни. Це кардинально змінює стан системи освіти в суспільстві, її інституційний статус. Освіта стає не лише інструментом взаємопроникнення знань і технологій у глобальному масштабі, а й капіталу, засобом боротьби за ринок, розв'язання геополітичних завдань.

Сучасному суспільству потрібна масова якісна освіта, яка спроможна забезпечити зрослі вимоги до споживача та виробника матеріальних і духовних благ. Виконати соціальне замовлення суспільства через збільшення асигнувань

на освіту, зростання кількості закладів освіти та іншими традиційними способами не в змозі навіть заможні країни. Тому поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов. Питання про те чи бути дистанційному навчанню сьогодні вже не здається дискусійним. Все більше людей в усьому світі прагнуть отримати освіту онлайн.

З кожним роком зростає кількість освітніх центрів та мережевих платформ, що пропонують найрізноманітніші навчальні курси, університети впроваджують в свою практику окремі елементи дистанційного навчання або повністю переорієнтують свою діяльність на концептуальну модель дистанційної освіти, формуються центри моніторингу і контролю якості дистанційно освітніх послуг. Все частіше висловлюється думка, що дистанційне навчання як «Освіта майбутнього» здатна стати альтернативою академічному, остаточно змінивши освітню парадигму сучасного інформаційного суспільства.

Такі якості дистанційного навчання, як мобільність, доступність і демократичність - коли все, що потрібно для отримання спеціальних знань або підвищення професійної кваліфікації в будь-який зручний для студента час це персональний комп'ютер і доступ до мережі Інтернет, - найкращим чином відповідають потребам сучасної людини, успішна самореалізація якого залежить від його вміння вчитися протягом усього життя, гнучко мислити, швидко реагувати на динамічні зміни в глобалізованому соціумі і в разі необхідності змінювати місце проживання й професію.

Ці переваги дистанційного навчання досить часто перекривають такі його негативні сторони, як відсутність безпосереднього, «живого» спілкування викладача і студента, тобто певною мірою його монологічність, яка провокує пасивність молоді; недостатність практичних занять і відсутність належного контролю, що необхідно в разі невисокого рівня самоорганізації і вмотивованості студента, який отримує освіту дистанційно.

Так, завдяки розвиненим інтернет-технологіям сьогодні можна без

відриву від робочого місця і без порушення звичного життєвого ритму розширити свої уявлення про різні області гуманітарного та природничо-наукового знання, вивчити іноземну мову, навчитися основам гри на музичних інструментах.

Розвиток дистанційної освіти в Україні розпочався значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи і здійснювався за несприятливих умов. По-перше, рівень інформатизації українського суспільства становить не більш як 2-2,5% від рівня країн Заходу. 85% ЗЗСО та ЗВО оснащені комп'ютерною технікою, яка не відповідає сучасним вимогам, відсутні спеціалізовані робочі місця дистанційного навчання. Освіта практично не охоплена Internet системою. Лише близько 50 закладів освіти (університети, інститути, коледжі, школи тощо) мають власні Web-сайти, що недостатньо в масштабі держави [2, с.57]. Водночас зміст Web-сайтів носить виключно інформаційний характер і не спрямований на навчання.

По-друге, теоретичні, практичні та соціальні аспекти дистанційної освіти розроблені недостатньо. Окремі надруковані праці українських вчених П. В. Дмитренка, В. М. Кухаренка, В. В. Олійника, Ю. А. Пасічника, С. Сазонова, О. В. Третяка та ін. належать переважно періоду до 1999-2000 рр. та істотного впливу на загальну ситуацію щодо дистанційної освіти в Україні не мають.

По-третє, в Україні довгий час, практично до 2000 р., була відсутня державна стратегія розвитку дистанційної освіти, що знайшло відображення в законодавстві України в галузі освіти.

Загалом, дистанційна освіта в Україні за станом на кінець 2000 року не відповідає вимогам, що ставляться до інформаційного суспільства і не забезпечує повноцінного входження України в міжнародний освітній простір [5, с.28].

Протягом останніх двох десятиріч років, відбувається процес переходу від традиційного навчання до навчання на базі комп'ютерних технологій. Це стало можливим з розвитком мережі Інтернет, що дало можливість пересилати

необхідну кількість даних з одного кінця світу в інший, вільно вести дискусії з іншими користувачами мережі в online режимі і розміщувати інформацію на Інтернет-сайтах, роблячи її доступною для всіх бажаючих.

Сучасні інформаційні технології дають змогу підвищити та вдосконалити ефективність освітнього процесу. Під час реформування освіти у ЗВО прогресивно розробляється концепція дистанційної освіти, що передбачає розробку різноманітних технологій, у тому числі технології змішаного навчання.

За концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні, дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатною формами навчання, що реалізується, в основному, за технологіями навчання в режимі online.

В основу дистанційної освіти в Україні та у світі покладено наступні дидактичні принципи:

- природо відповідність;
- науковість і доступність;
- наочність;
- свідомість та активність;
- системність;
- систематичність і послідовність;
- зв'язок теорії з практикою.

Дистанційному навчанню характерні класичні дидактичні ознаки: мета, зміст, методи, засоби, форми навчання, тих, кого навчають і тих, хто навчає.

Але ДН має і специфічні характеристики. Однією із таких характеристик є те, що дистанційне навчання побудоване на принципах інформатизації освіти і широкому застосуванні телекомунікаційних технологій.

Сучасні принципи дистанційного навчання за В. Биковим та Н. Клокар:

- інтерактивність – передбачає діалог викладача з користувачем;
- адаптивність – забезпечує індивідуальний темп проходження

навчання, передбачає самостійний вибір реєстрації слухачем, курс, де й коли зручно навчатися, терміни консультацій і складання іспитів, періодичне відновлення навчальної діяльності;

- гуманістичність – полягає в спрямованості навчання та освітнього процесу в цілому до людини; у створенні максимально сприятливих умов для оволодіння змістом навчання; засвоєнні обраної професії для розвитку і прояви творчої індивідуальності, високих громадянських, моральних, інтелектуальних якостей, що забезпечували б йому соціальну захищеність, безпечне та комфортне існування;

- пріоритетність педагогічного підходу – передбачає проектування дистанційного навчання з розробки теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, що планується реалізувати; досвід комп'ютеризації дозволяє стверджувати, що коли пріоритетною є педагогічна сторона, система виходить більш ефективною;

- педагогічна доцільність застосування нових інформаційних технологій – вимагає педагогічної оцінки ефективності кожного кроку проектування та створення дистанційного навчання; найголовніше в цьому - змістове наповнення навчальних курсів і освітніх послуг;

- вибір змісту освіти – відповідність змісту дистанційної освіти нормативним вимогам Державного освітнього стандарту і вимогам ринку;

- забезпечення захисту інформації, що циркулює в дистанційному навчанні – передбачення організаційних і технічних засобів безпечного та конфіденційного зберігання, передавання і використання потрібних відомостей, створення безпечних умов під час зберігання, передавання й використання;

- стартовий рівень освіти – вимагає наявності професійних компетентностей;

- відповідність технологій до навчання – адекватність технологій навчання моделям дистанційного навчання;

- гнучкість і мобільність – створення інформаційних мереж, баз і банків знань та даних для дистанційного навчання, що дозволять коригувати

або доповнювати освітню програму; водночас вимагається збереження інформаційної інваріантної освіти, що забезпечує можливість переходу на навчання по споріднених або інших напрямках;

- економічність – передбачає раціональне використання фінансових та матеріальних ресурсів, точний розрахунок ефективності підвищення кваліфікації за даною формою навчання.

Дотримання цих принципів під час впровадження дистанційного навчання в ЗВО сприятиме розвитку та поліпшенню ефективності навчання студентів, визначить зміст, форми організації та методи дистанційного навчання.

В останні десятиліття швидко розвиваються науково-методичні основи дистанційного навчання. Проблемам з питань розвитку дистанційної освіти присвячені роботи багатьох зарубіжних науковців: Р. Деллінг, Д. Кіган, А. Кларк, М. Мур, Г. Рамбле, М. Сімонсон, М. Томпсон ін. та вітчизняними: О. Андреев, Г. Козлакова, І. Козубовська, В. Олійник, Є. Полат, А. Хуторський. Але, незважаючи на велику кількість наукових досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні нагадує традиційні форми заочного навчання, без застосування всіх можливостей нових форм і методів навчання.

Дистанційне навчання – це технологія, що базується на принципах відкритого навчання, широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення, створює за допомогою сучасних телекомунікацій інформаційне освітнє середовище для постачання навчального матеріалу та спілкування.

Дистанційне навчання має низку переваг перед іншими формами навчання. Так, практично не виходячи з дому чи не покидаючи свого робочого місця, можна підтримувати регулярний контакт з викладачем за допомогою телекомунікаційних технологій, відеозв'язку, отримувати структурований навчальний матеріал, представлений в електронному вигляді. Незначна за часом та обсягом частина навчального процесу дистанційної освіти може здійснюватися за очною формою (складання іспитів, практичні, лабораторні

роботи тощо). Професіоналізм, прагнення до співробітництва, високий рівень комунікації з колегами – основні ознаки дистанційного навчання. Технології дистанційного навчання складаються з педагогічних та інформаційних технологій. Характерні риси дистанційного навчання розглянуто у таблиці 1.

Таблиця 1

Характерні риси дистанційного навчання

Ознака	Сутність
1	2
Гнучкість	Студенти, що отримують дистанційну освіту, в основному не відвідують регулярних занять, а навчаються у зручний для себе час та у зручному місці.
Модульність	В основу програми дистанційної освіти покладається модульний принцип; кожний окремий курс створює цілісне уявлення про окрему предметну область, що дозволяє з набору незалежних курсів-модулів сформувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам.
Паралельність	Навчання може здійснюватися одночасно з професійною діяльністю (або з навчанням за іншим напрямком), тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності.
Велика аудиторія	Одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації великої кількості студентів, спілкування за допомогою телекомунікаційного зв'язку студентів між собою та з викладачами.
Економічність	Ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентроване і уніфіковане представлення інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання повинні призвести до зниження витрат на підготовку фахівців.
Технологічність	Використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій, які сприяють входженню людини у світовий інформаційний простір.
Соціальна рівність	Рівні можливості отримання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу.
Інтернаціональність	Можливість отримати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни та надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, що проживають за кордоном
Нова роль викладача	Дистанційна освіта розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалювати ті курси, які він викладає, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до інновацій.
Позитивний вплив на студента	Підвищення творчого та інтелектуального потенціалу людини, що отримує дистанційну освіту, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення.
Якість	Якість дистанційної освіти не поступається якості очної форми навчання, оскільки для підготовки дидактичних засобів залучається найкращий професорсько-викладацький склад і використовуються найсучасніші навчально-методичні матеріали; передбачається введення спеціалізованого контролю якості дистанційної освіти на відповідність її освітнім стандартам.

Дистанційне навчання надає здобувачам вищої освіти доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає нові можливості для творчого самовираження, знаходження та закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати нові форми і методи навчання із застосуванням концептуального моделювання явищ і процесів.

Сьогодні широко використовується велика номенклатура систем дистанційного навчання та управління дистанційним навчанням як з відкритим кодом (умовно безкоштовних), так і платних, широковживаних та вузькоорієнтованих.

ATutor – модульна система дистанційним керуванням навчання з відкритим кодом. Поширюється на основі GNU General Public License. Для установки необхідно мати комп'ютер з веб-сервером Apache 1.3.x, PHP версії > 4.2.0 та MySQL версій > 3.23.x і > 4.0.12 (версії 4.1.x і 5.x офіційно не підтримуються). Система розроблена з урахуванням доступності та можливістю адаптації за бажанням користувача. Щодо операційної системи сервера, обмежень немає – система є кросплатформеною.

Claroline – платформа дистанційного навчання та електронної діяльності з відкритим кодом. Аналогічно з ATutor, поширюється на основі GNU General Public License. Сумісна з такими операційними системами, як Linux, Mac і Windows. Забезпечує інтуїтивно простий інтерфейс для адміністрування. В основу організації Claroline LMS покладено концепцію просторів, пов'язаних з курсом чи педагогічною діяльністю. Кожен з просторів забезпечений інструментарієм для створення, організації та управління навчальними матеріалами; можливостями для забезпечення взаємодії між користувачами тощо.

Live@EDU – система дистанційного навчання, виконана з використанням технології Active Server Pages на платформі Microsoft. Для установки та коректної роботи системи серверна частина повинна бути забезпеченою ОС Microsoft Windows NT Server 4.0, базою даних Microsoft SQL Server 7.0 та

Microsoft Internet Information Server 4.0. Клієнтська частина повинна мати установлену ОС, яка забезпечує доступ до мережі Інтернет та браузер, що обслуговує протокол HTTP версії 3.0, а також програмне забезпечення для перегляду і створення лекційних матеріалів.

eFront є новим поколінням систем електронного навчання, яка об'єднує в собі функції системи управління навчанням та системи створення та управління навчальних матеріалів. Використовується для організації навчального процесу у навчальних закладах, а також для підвищення кваліфікації, атестації та відбору працівників у різномасштабних організаціях. Система побудована на трьох типах користувачів – Адміністратор, Викладач та Студент.

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) - пакет модульного програмного забезпечення з відкритим кодом (ліцензія GNU GPL), який призначений для створення курсів дистанційного навчання та web-сайтів. Ця програма управління дистанційним навчанням орієнтована на взаємодію між викладачем та студентом, також використовується для підтримки очних курсів. Moodle може бути встановленим на будь-який комп'ютер, який підтримує PHP та роботу із СУБД MySQL, PostgreSQL, Microsoft SQL Server; програмне забезпечення є кросплатформним. В основу проекту покладено п'ять принципів, які об'єднані спільною назвою «соціальний конструктивізм»:

- в сучасному навчальному середовищі ми всі одночасно є потенційними вчителями та учнями;
- ми успішні в навчанні, особливо тоді, коли намагаємось створити чи пояснити щось людям;
- великий внесок в навчання роблять спостереження за роботою наших колег; розуміння інших дає змогу вивчити їх більш індивідуально;
- навчальне середовище повинне бути гнучким, забезпечувати учасникам навчального процесу простий інструмент для реалізації їхніх навчальних потреб.

SharePointLMS – система дистанційного навчання, розроблена на потужній багатофункціональній платформі MS Office SharePoint Server 2007. Є комплексним рішенням, яке об'єднує всіх користувачів (викладачі, студенти, адміністратори тощо) у єдиний інформаційно-навчальний простір та забезпечує інструментарій для спільної роботи. На відміну від Moodle, Claroline та ATutor, система є платною. Використовується не лише навчальними закладами та центрами навчання, а й підприємствами, організаціями, державними структурами.

Необхідність модернізації освіти в Україні та прагнення вищої школи відповідати європейським освітнім стандартам диктує використання інноваційних методик, мобільних і динамічних форм навчання, до яких відноситься дистанційне навчання, яке довело свою ефективність в процесі підготовки фахівців з різних галузей, в тому числі гуманітаріїв і представників творчих професій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуржій А.М. Інформаційні технології в освіті / Проблеми освіти: наук. метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. II. – С. 5-11.
2. Дмитренко П. В., Пасічник Ю. А. Дистанційна освіта. – К.: НПУ, 1999. 25 с.
3. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4.02.1998 р.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПІ, 2000. 12 с.
5. Кудрявцева С. П. Міжнародна інформація : навчальний посібник / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – К. : Видавничий дім «Слово», 2018. – 400 с.
6. <http://www.second-chance.ru/kolledzh-berkli-odin-iz-luchshikh-provajjderov-distancionnykh-programm-obucheniya-v-ssha.html>

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

THE PRESENTATION OF SELF IN SOCIAL NETWORKS AS AN ACTUAL TREND IN CYBERPSYCHOLOGY

Spravtseva Kateryna Serhiivna

Second year graduate student,
Department of Personality Psychology and Social Practices
Borys Grinchenko Kyiv University
Institute of Human
Kyiv, Ukraine

Annotation: The phenomenon of self-presentation requires additional attention of researchers, in particular through the prism of cyberpsychology. Web space gives new opportunities for social interaction and thus represents itself as a new field for the presentation of self. This work focuses attention on the differences between real and virtual space.

Key words: self-presentation, cyberpsychology, self-identification, social networks, self-consciousness.

Self-presentation is an integral part of social interaction in a group. The history of this phenomenon doesn't have any precise date of the beginning of its existence though we may claim that the first signs of human self-presentation were discovered not later than the late Paleolithic period. It is proven by the discovery of the first bone and stone jewelry which had such functions as aesthetics, demonstration of social status, group affiliation of the owner, and thus was a means of self-identification of ancient man [1, p. 54-67].

The scientific research of this phenomenon became popular in the XX century after the publication of "The presentation of self in everyday life" by American sociologist E. Goffman in which he sees determination of nature of social situation

considering the possibility to control the majority of social interaction as the main function of self-presentation. The usage of self-presentation mechanisms gives effective acceptance of personality roles by society, determination of active and passive subjects, the level of their mutual effect and their interaction [2].

In modern science the difficulty of the phenomenon of self-presentation is represented by various approaches to defining this psychic phenomenon under study. In particular, most researchers consider self-presentation as a common feature of individual's social behavior (a conscious behavior aimed at making a definite impression on the loved ones; constant process or ambition of the subject to introduce the desirable image to his inner audience) (M. Weigold, R. Kovalsky, T. Leary, D. Marcus, A. Schlenker). Self-presentation is seen as a way of cognitive dissonance resolution (L. Festinger, F. Heidegger); a connection between self-presentation and self-consciousness is indicated (A. Bass, A. Fenigstein, M. Scheer).

Nevertheless, a modern, complete survey of this concept is impossible without taking into consideration self-presentation of a person in virtual world, in social networks in particular, which is a publicly available means of communication in the XXI century. The study of the characteristics of people's behavior when interacting with digital technologies becomes necessary with the growing popularity of virtual connection and the development of computer technologies. Actually, these factors contributed to the separation of cyberpsychology into a separate branch of science, which combines the doctrine of personality, society and digital technologies [3].

Social networks, which are defined by their modern researchers as: "internet channels of mass and interpersonal communication that facilitate the perception of interaction between their users and highlight the value of the author's content created by them" [4, p. 46-65], today become an immense field for researching the peculiarities of virtual interaction for cyberpsychologists and sociologists. Using the means of freely creating and editing the content of a personal profile in social networks, users can manage their own virtual image and directly influence the impressions of other users about their own personality, which is the **basis** of virtual self-presentation [5, p. 179-183].

Self-presentation is an integral component of virtual communication, which is closely related to the idea of "self-concept" and three components of "self": real, social and ideal [6, p. 530–539]. According to Monika Vitti, identity in the web space is undoubtedly closely related to the real self-identity of an individual, but it is its more simplified form [7, p. 109–114].

Self-presentation in the web space is undeniably related to self-presentation in real life, but it has its own specificity: cyberspace gives its users the opportunity to experiment with different versions of self-identification, allows to analyze the reactions to them of other web users, and therefore to manage the presentation of oneself depending on the goal set [8]. The difference of self-presentation in cyberspace is also the possibility of conducting statistical and quantitative analysis of impressions on the self-presentation of other users, with the help of social network tools.

Conclusions: Self-presentation in virtual space is a fairly new and relevant topic for study in the field of cyberpsychology. Although the nature of self-presentation in the web space and real life has a common psychological basis, self-presentation in social networks has significant technical features, increased opportunities to control the impressions and evaluations of other users. Such specificity of self-presentation can potentially cause a threat of violation of cyber security of users and create a provocation of manipulative behavior, therefore it requires a more detailed study.

LIST OF REFERENCES

1. Frank W. Marlowe (2005) Hunter-Gatherers and Human Evolution. *Evolutionary Anthropology Issues News and Reviews* 14(2):54 – 67 DOI:10.1002/evan.20046
2. Goffman E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
3. Whitty, M. T., & Young, G. (2017). *Cyberpsychology the study of individuals, society and digital technologies* / Monica Therese Whitty, Garry Young. The British Psychological Society/Wiley.

4. Caleb T. Carr & Rebecca A. Hayes (2015) Social Media: Defining, Developing, and Divining, *Atlantic Journal of Communication*, 23:1, 46-65, DOI: 10.1080/15456870.2015.972282
5. Michikyan M., Subrahmanyam K., Dennis J. Can you tell who I am? Neuroticism, extraversion, and online self-presentation among young adults // *Computers in Human Behavior*. 2014. (33). P. 179– 183. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.010>.
6. Shim M., Lee-Won R.J., Park S.H. The self on the Net: The joint effect of self-construal and public self-consciousness on positive self-presentation in online social networking among South Korean college students // *Computers in Human Behavior*. 2016. (63). P. 530–539. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.054>.
7. Whitty M.T., Doodson, J., Creese, S., Hodges, D. A picture tells a thousand words: What Facebook and Twitter images convey about our personality // *Personality and Individual Differences*. 2018. (133). P. 109–114. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.12.050>.
8. Fullwood C. (2018). Impression Management and Self-Presentation Online. *The Oxford Handbook of Cyberpsychology*

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ЯКІ
ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Верхоланцева Ірина Олександрівна,
студентка

Вертель Антон Вікторович,

к. філос. н., доцент

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

м. Суми, Україна

Анотація: Більшість дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування характеризуються високим рівнем особистісної тривожності. Для них характерний прояв загальної емоційної нестабільності, стійке занепокоєння майбутнім на тлі підвищеної стомлюваності та нервово-психічної виснаженості. Діти-сироти відчують емоційний дискомфорт у відносинах з дорослими, що знижує показник успішності навчання у школі. Вони відчують емоційний стрес, пов'язаний із ситуацією міжособистісної взаємодії. Особливо це актуально у незнайомій ситуації, що вимагає підвищеного адаптаційного потенціалу та вміння проявити себе в контексті соціальної взаємодії.

Ключові слова: діти-сироти, порушення психічного здоров'я, депривація, психологічна криза.

Термін «сирітство» містить багато аспектів. Сирота – це малолітня або неповнолітня соціально депривована дитина, у якої відсутні батьки. У психолого-педагогічному контексті сирітство – негативний соціальний феномен, що характеризує специфічний спосіб існування неповнолітніх дітей, які залишилися без піклування батьків. Як зазначають Л. Я Оліференко, Т. М. Шульга, «діти-сироти – це специфічна соціально-демографічна група дітей від народження до 18 років, які залишилися без піклування батьків з

економічних, моральних та соціальних причини. Найбільш поширеним є соціальне сирітство, на думку Е. М. Рибинського це «самоусунення чи нехтування виконанням батьками своїх батьківських обов'язків (спотворення батьківської поведінки)» [5, с. 23].

Основні причини соціального сирітства: зубожіння населення, соціально-економічна стратифікація українського суспільства, криза системи освіти, стрімка урбанізація, війна в Україні. Ці фактори негативно впливають на інститут сім'ї, як наслідок: демографічна криза, зниження рівня народжуваності, стрімке зростання неповних сімей. Діти-сироти мають проблеми з соціалізацією, на думку Т. Парсонса, засвоєння соціальних ролей - невід'ємна частина процесу соціалізації особистості, неодмінна умова імплементації людини у суспільство [2, с. 448].

У дітей-сиріт спотворені уявлення про соціальні ролі, засвоєння цих ролей потребує індивідуального психологічного та педагогічного впливів. У дітей позбавлених батьківського піклування, які перебувають в інституційних закладах інтернатного типу, спостерігається не просто відставання у розвитку чи недорозвинення особистісних новоутворень, а формування принципово нових (специфічних) механізмів, за допомогою яких дитина пристосовується до життя. Це відбувається не тільки внаслідок порушення комунікативних та емоційних зв'язків з батьками, але і тому, що життя в закладі інтернатного типу не вимагає від дитини функцій, які вона повинна виконувати в родині.

Особливо важким для дітей-сиріт є засвоєння сімейних ролей. Діти цієї категорії та діти із звичайних сімей мають спільні характеристики та низку відмінностей. У дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків низький загальний психічний тонус, порушені процеси саморегуляції, домінує поганий настрій. Високий рівень тривожності, занижена самооцінка, невпевненість, знижена емоційно-пізнавальна взаємодія, що призводить до гальмування психологічного розвитку [7, с. 87].

Причинами порушень психічного здоров'я дітей-сиріт виступають наступні фактори: погана генетична спадковість (алкоголізм, наркоманія),

неврологічні та психічні захворювання. Слід зазначити, що психічна патологія, як наслідок зачаття дітей у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, притаманна саме дітям цієї категорії. Статистичні данні свідчать про те, що вихованці закладів інтернатного типу мають спадкові психопатологічні проблеми (затримки психічного розвитку, олігофренії, шизофренію).

У край складному становищі знаходяться діти позбавлені батьківського піклування, які мають затримку психічного розвитку. Ця вразлива категорія дітей-сиріт не завжди має як медичну, так і психологічну підтримку і допомогу. Наукові дослідження показують, що оцінка інтелектуальних порушень у дітей цієї категорії психолого-медико-педагогічними консультаціями у 60-80% не відповідає дійсності [3].

Негативним є система психологічних та соціальних впливів колишніх батьків на покинуту дитину. Характерними ознаками соціального сирітства є безпритульність, бездоглядність. Поширеними є різноманітні форми насильства: сексуального, психологічного, фізичного.

Наслідками жорстокого поводження з дитиною є ознаки сенсорної та соціальної депривації, затримка психічного розвитку, неврологічні розлади, енурез, порушення когнітивної діяльності, експлозивність, емоційна лабільність, патологічна брехливість. Найвпливовішим фактором, який впливає на дезадаптацію дитини є відсутність батьківської сім'ї з відповідною організацією життя, з властивими тільки для біологічної сім'ї особливостями та стилем спілкування з рідними, особливо з матір'ю.

Розрив стосунків з батьками призводить до деприваційних розладів психіки, ступінь виразу яких залежить від того, в якому віці дитина була ізольована від матері. На ранніх етапах розвитку, деприваційні процеси призводять до затримки загального та моленневого розвитку, до затримки розвитку дрібної моторики, міміки та пантоміміки. Внаслідок, з'являються порушення емоційно-вольової сфери, які мають форму страхів, високої тривожності (ситуативної та особистісної); розлади поведінки (ускладнене спілкування, агресивні реакції, погане відчуття дистанції у міжособистісній

взаємодії, складність у налагодженні контакту.

Ці характеристики в основному відносяться до соціального сирітства.

З. Фройд розвиває думку про те, що розлука з матір'ю змушує дитину гостро переживати свою безпорадність, викликає у нього повторно емоцію страху, внаслідок чого це переживання фіксується, вступає у зв'язок з яким-небудь зовнішнім об'єктом і переходить у фобію [6].

Розлука з матір'ю призводить до негативних наслідків в емоційній сфері, які не піддаються корекції, хоча, слід зазначити, на інтелектуальний розвиток це не впливає, він повністю нормалізується. Це пов'язано з тим, що прихильність до дорослої людини є біологічною необхідністю та вихідною психологічною умовою для розвитку дитини. Найбільш важливим дорослим для дитини під час становлення первинного міжособистісного зв'язку є мати.

В останні роки ширше використовуються поняття «материнська турбота» (maternal care) та «материнство» (mothering), що застосовуються у неофрейдистській літературі (Дж. Боулбі, Р. Сірс, А. Фройд). Дослідники акцентують увагу на ролі матері, її біологічних зв'язках з дитиною, що замикаються на виношуванні дитини, грудному вигодовуванні та догляді за дитиною, що тягне за собою стимуляцію ерогенних зон дитини (оральна, анальна, фалічна). А. Адлер, Дж. Боулбі, Й. Лангеймер, А. Фройд, Р. А. Шпіц досліджували розвиток дитини в умовах закритої установи. На їхню думку, сферу спілкування дітей, які виховуються поза сім'єю з дорослими, характеризує особлива напруженість, стриманість, агресивність [1].

Г. Х. Рейнголд і Н. Бейлі з'ясувати психологічний вплив на дитину великої кількості вихователів (multiple mothering), вони провели експеримент, до кінця якого у дітей, яких доглядав один вихователь, діагностували підвищену соціальну реактивність. Група, в якій працювали чотири вихователі, відставала у розвитку. Вчені зробили висновок, що наявність одного дорослого, який піклуються про дитину, не сильно впливає на її розвиток, якщо така умова діяла лише три місяці. У закладах денного відвідування кількість вихователів особливого не впливає на розвиток дитини.

Педагоги та психологи не вважають взаємовідносини матері та дитини біологічно обумовленими. Біологічно доцільнішою є політропність дитини - наявність у неї багатосторонніх та міцних зв'язків із оточуючими дорослими. Всебічний розвиток дитини-сироти в закладі інтернатного типу можливий за умови добре налагодженої роботи педагогів та психологічної служби.

До сирітських установ із деструктивних сімей зазвичай надходять діти, позбавлені батьківського тепла, які страждають від психічної депривації. Травматичним для дитини-сироти може виявитися будь-яка зміна звичного соціального оточення. Навіть усиновлення, передача в опікунську чи прийомну сім'ю викликають низку дезадаптивних реакцій. Психіка дитини зазнає важкого випробування при переведенні зі звичного закладу до іншого, особливо якщо це пов'язано з відривом від братів та сестер.

Основним набутим дефектом являється затримка та спотворення інтелектуального та особистісного розвитку. У багатьох випадках (85–92%) випускники дитячих будинків не здатні до навчання за програмою загальноосвітньої школи. Дітям-сиротам властиві інфантилізм, уповільнене самовизначення, незнання та неприйняття себе як особистості, нездатність до свідомого вибору своєї долі.

Викладені вище дані дозволяють констатувати, що у розвитку інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, і у соціалізації дітей, які виховуються в інтернатних закладах, виявляється певна специфіка. У дітей, які виховуються поза родиною від народження, спостерігаються серйозні особистісні відхилення. В результаті заміни людей, які піклуються про дитину, до яких вона емоційно прив'язується, у дитини розвивається незацікавленість у соціальних контактах. Образ дорослого не асоціюється у неї, а ні з теплом, а ні з любов'ю. За Е. Еріксоном, у дитини в цьому випадку не формується довіра до навколишнього світу [8, с. 72].

Вихованці інтернатних закладів не мають досвіду вирішення конфліктних ситуацій у спілкуванні з однолітками та дорослими, вони більш агресивні, не

бажають визнавати свою провину, тобто, по суті, у них домінують захисні форми поведінки у конфліктних ситуаціях.

У закладі інтернатного типу, дитина-сирота має обмежене коло спілкування. У неї немає можливості вибору, як у дітей, які навчаються у звичайних закладах освіти. Характер взаємовідносин в групі дітей-сиріт, дуже схожий на спілкування між рідними братами і сестрами. Така специфічна взаємодія, з одного боку сприяє своєрідній емоційній стабільності, впевненості та захищеності, на кшталт сім'ї, а з іншого перешкоджає формуванню навичок ефективного спілкування з однолітками та дорослими, налагодженню соціальних контактів за межами інтернатного закладу.

Особливості психічного розвитку дітей, що виховуються в закритому дитячому закладі, полягають у вираженому домінуванні бажань, пов'язаних із повсякденним життям, навчанням, виконанням режимних моментів, правил поведінки.

І. В. Дубровіна, яка проводила порівняльне дослідження дітей, які виховуються в сім'ї та поза сім'єю, з'ясувала, що останні відстають у фізичному та психічному розвитку. Причина відставання полягає у якості виховного процесу. Зокрема: не враховуються психічні та індивідуальні особливості дитини; вихователями використовується залежність дитини від їх настрою, уваги, авторитету для управління її поведінкою; немає розуміння того, що здоров'я та розвиток дитини залежить не тільки від правильного харчування, режиму дня, а й психологічного комфорту; у дитячих будинках зберігається жорстка регламентація та монотонність способу життя, відсутність свободи вибору в поведінці [4, с. 86].

Вченими виявлено однобічність, бідність мотиваційної сфери вихованців, заниженість емоційного благополуччя, гіпертрофована потреба у спілкуванні з дорослими, агресивність дітей, невміння та небажання визнати свою провину, проблеми довільної саморегуляції поведінки (невміння самостійно планувати та контролювати свої дії).

Порівняння дітей із сімей та дитячих будинків підтверджує уповільнення

розвитку інтелекту, почуттів, характеру. У дітей, що виховуються у дитячих будинках, спостерігається інтенсивне формування принципово інших механізмів, які дозволяють дитині пристосуватися до життя в особливих умовах.

Проблеми педагогічного характеру найчастіше пов'язані із соціально-педагогічною занедбаністю дітей-сиріт, які потрапляють у дитячий будинок вже з девіантною поведінкою. У перші місяці після влаштування до дитячого будинку девіантна поведінка спостерігається у 70% дітей та підлітків. Разом із психопатологічними проявами майже у половини дітей-сиріт виявляється загальний психологічний недорозвинення (ретардація), що ускладнює виховний процес.

Таким чином, можна зробити такі загальні висновки. Сирітство - соціально-психологічне явище, яке посилюється та зростає кожним роком; сирітство – це криза в житті дитини, яка залишає глибокий слід у її долі та впливає на формування гендерної ідентичності; дітям-сиротам потрібна кваліфікована психологічна та психотерапевтична допомога у подоланні та компенсації недоліків розвитку, а також у соціально-психологічній підтримці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Индивидуальная психология и развитие ребенка. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2017. 176 с.
2. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем. *Американская социологическая мысль*. 1996. С. 462–478.
3. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Воронеж: НПО «МОДЕК», 2007. 304 с.
4. Психическое развитие воспитанников детского дома / под редакцией И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской. М.: Педагогика, 1990. 264 с.

5. Рыбинский Е. М. Управление системой социальной защиты детства: социально-правовые проблемы. М.: Academia, 2004. 222 с.
6. Фрейд З. Фобические расстройства. Маленький Ганс. Дора. Т. 5. СПб.: Восточно-европейский институт психоанализа, 2012. 370 с.
7. Шипицына Л. М. Развитие личности ребенка в условиях материнской депривации. СПб.: ЛОГУ, 1997. 156 с.
8. Эриксон Э. Детство и общество. СПб.: Лет. Сад, 2000. 415 с.

СТАН РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Дююн Оксана Анатоліївна,

практичний психолог

КЗ «Харківська спеціальна школа №2» ХОР,

м. Харків, Україна

Анотація: Визначено стан волонтерського руху в світі. Досліджено розвиток волонтерства в Україні. Вивчено широту залучення населення країн до волонтерської діяльності. Досліджено принципи волонтерства в Україні. Проведено анкетне опитування волонтерів та визначено причини, які спонукали їх волонтерською діяльністю.

Ключові слова: волонтерство, волонтерський рух, Україна, допомога, принципи, діти

Вступ. Спочатку в умовах пандемії коронавірусу, а потім в умовах бойових дій в Україні стрімкими темпами став розвиватися волонтерський рух, що зумовлено необхідністю надання різноманітної допомоги всім верствам населення, особливо дітям.

Мета роботи. Метою роботи є дослідження сучасного стану волонтерського руху в Україні та в світі.

Матеріали та методи. В дослідженні використано методи аналізу та узагальнення, анкетного опитування.

Результати та обговорення. Вперше волонтерську діяльність ініціював Жан Анрі Дюнан у 1859 році при створенні Міжнародного комітету Червоного Хреста.

На сьогоднішній день волонтерська діяльність знайшла широке розповсюдження в усьому світі. У волонтерському русі задіяна майже п'ята частина дорослого населення в світі (табл. 1).

Зайнятість населення в волонтерській діяльності за країнами світу

Назва країни	Залученість у волонтерську діяльність населення
США	понад 60% жінок і 50% чоловіків
Ірландія	33%
Франція	понад 19%
Північна Корея	майже 4 млн осіб
Данія	Приблизно 50%
Німеччина	Понад 30%
Японія	26%
Велика Британія	до 30 %

Цікавою є статистика стосовно часу, який населення приділяє волонтерській роботі. Так, в США волонтерству приділяють в середньому 3,5 години на тиждень; у Франції – понад 20 годин на місяць; в Канаді – 191 годину на рік; у Німеччини – більше 15 годин на місяць; у Північній Кореї – 451 млн годин робочого часу; в Данії – у середньому 14 годин на тиждень [1].

Україна за світовим індексом волонтерської діяльності у 2020 році посідає 44 місце, в ній задіяні 19 % населення. За рівнем грошових пожертв на благодійність Україна знаходиться на 28 місці, а за показником допомоги незнайомцю – 21 місці. В цілому за рівнем благодійності Україна в 2020 році посіла 20 місце з 114 країн, які брали участь в дослідженні [5].

Відповідно до Закону України [6] «Про волонтерську діяльність», волонтерство – це добровільна неприбуткова соціально спрямована діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (безоплатних робіт та послуг).

В Україні волонтерський рух визнано в низці законодавчих актів, а саме: Законах України «Про волонтерську діяльність» [6], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [7] та «Про соціальні послуги» [8].

В Україні волонтерська діяльність ґрунтується на принципах:

- законності;
- гуманності;
- рівності;
- добровільності;

- безоплатності;
- неприбутковості.

Основною діяльністю волонтерського руху є соціальна робота, спортивні заходи та акції зі збереження довкілля. Сьогодні в світі спостерігається тенденція залучення населення в волонтерську діяльність на постійній основі до роботи в місцевих органах влади, державних установах, в органах поліції та громадської безпеки тощо [2-4].

За даними ООН статистичний портрет виглядає таким чином: волонтер, середній вік якого – 38 р., стаж роботи – понад 5 років (75% волонтерів), є представниками 150 національностей і 100 професій [9]. В Україні, на підставі проведеного нами опитування, волонтерство – це, в основному, жіноча справа (85% опитаних респондентів), середній вік волонтерів – 40 років (57% респондентів), стаж роботи – понад 10 років (43% опитаних).

Варто зазначити, що 59% опитаних не мали досвіду волонтерської роботи до початку бойових дій в Україні. Основною причиною, чому опитувані не займалися волонтерством до 24 лютого, віднесено: неоплачуваність цієї праці (54% опитаних), 35% опитаних вважали це марною тратою часу та 11% опитаних не бачили кар'єрного зростання. З тих опитуваних, які мали досвід волонтерської роботи, 53% опитаних мали за мотивацію самореалізацію, 31% опитаних розглядали нові можливості, були важливими комунікації з іншими людьми для 43% опитаних, суспільно корисна праця – для 34% опитаних, спільність цінностей важлива для 11% опитаних, можливість проявляти ініціативу – для 9% опитаних.

Основними напрямками волонтерської діяльності в Україні. Спрямованої на дітей, на сьогоднішній день є:

- психологічна допомога дітям;
- організація розважальних заходів для дітей;
- допомога в процесі навчання;
- медична допомога;
- матеріальна допомога (харчові пакети, гігієнічні засоби, одяг тощо).

Висновки. Отже, підводячи підсумки, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день волонтерство в Україні визнане на державному рівні та є суспільно корисною та важливою діяльністю для всіх верств населення, особливо дітей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Волонтерство та самоорганізація: світовий досвід // Ми – кияни, 26 січня – 8 лютого 2015 р.

2. Мазій І. В. Історичні аспекти становлення волонтерської діяльності у соціальній та безпековій сфері в світі та Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nogo.ru/speeches/other9.doc

3. European Year of Volunteering. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/citizenship/european-year-of-volunteering/index_en.htm

4. Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. статей. – Львів : ЛІЕТ, 2010. – № 5. – 328 с. – С. 117–123.

5. Gallup World Poll website. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gallup.com/analytics/318875/global-research.aspx>

6. Про волонтерську діяльність : Закон України № 3236-VI від 19.04.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

7. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України № 2558-III від 21.06.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>.

8. Про соціальні послуги : Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

9. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.

ЗМІСТ Й СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Пашенко Любов Олексіївна

студентка

Харківський національний університет

імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Вступ. В умовах постійно зростаючої конкуренції на ринку праці, сучасному соціуму край необхідні активні й ініціативні громадяни, які є лідерами свого життя, які здатні критично мислити, нестандартно підходити до розв'язання нагальних проблем, ефективно працювати в команді, брати на себе відповідальність у прийнятті рішень. Формування такої особистості – надмета сучасної системи вищої освіти, що орієнтує її на виховання лідера – творчого, ініціативного, відповідального фахівця й громадянина своєї держави.

Необхідність дослідження змісту й шляхів формування лідерських якостей у сучасної молоді посилюються й тим, що саме в студентські роки найбільш повно розкриваються організаторські здібності особистості, формуються і розвиваються вміння і навички лідера, лідерські якості, необхідні для ефективного досягнення актуальних цілей в буденному житті.

Це зумовлює важливість набуття майбутнім фахівцем лідерських якостей, завдяки яким він у подальшій професійній діяльності зможе ухвалювати своєчасні самостійні рішення, оволодівати навичками переконування, організовувати командну роботу, ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням.

Мета. Сформулювати у студентів власне поняття терміну «лідер» та «лідерство», познайомити їх з основними видами лідерства. Розширити їх уявлення про те, хто може буди лідерами та як виховати ефективного лідера в собі.

Матеріали і методи. Питання лідерства у студентському середовищі залишається доволі актуальним, оскільки більшість студентів, попри наявні в них якості, не вміють ефективно їх використовувати або вектор їхньої спрямованості не збігається із загальним напрямком навчального чи наукового процесу – здобуття необхідної кваліфікації, що є найголовнішим на етапі остаточного формування дорослої особистості

«Лідерство схоже на красу – йому складно дати визначення, але коли ви бачите його, то точно знаєте, що воно – перед вами» – Воррен Бенніс, був американським вченим, організаційним консультантом та автором, який широко вважався піонером сучасної галузі лідерських досліджень. Бенніс був професором університету та видатним професором ділового адміністрування та засновником Інституту лідерства в університеті Південної Каліфорнії.

Лідерство починається з особистості лідера, його сутності та цінностей. Саме «сила» останніх створює підґрунтя та є імпульсом для впливу як на власне життя і успіх, так і на життя та успіх інших людей чи організацій. Значення індивідуального лідерства для лідерства організаційного відзначають більшість дослідників цього феномену. Наведемо на підтвердження кілька цитат, що досить влучно засвідчують вище сказане:

«Хочеш змінити світ — почни з себе» – М. Ганді.

«Першочергове завдання лідера не має відношення до вміння керувати іншими людьми — передусім він повинен пізнати себе і навчитися управляти собою» – Я. Бояцис.

Для початку пропоную ознайомитись з різними визначеннями терміну «лідерство»:

Лідерство – когнітивний конструкт, тобто уявлення про те, що лідер – це індивід, який наділений певними якостями та відповідно поводить себе.

Лідерство складається з подій (актів) лідерства. Зазвичай лідерство розглядають як тривалий процес, у якому поєднано окремі події, що мають початок і кінець.

Лідерство засноване на неформальному впливові лідера. Ресурс впливу

лідера на послідовників має виражений особистісний компонент, а не просто формальний.

Формальні лідери – це люди, яких члени організації обирають чи призначають на яку–небудь формальну посаду.

Формальний лідер (явний) – це керівник організації або її відділу. Роль неформального лідера визначається на основі негласного визнання колективом його авторитету. Характер взаємодії формального і неформального лідерів і визначає загальну ефективність управління організацією. Неформальні лідери - це авторитетні в групі люди

Щоб вивчити феномен неформального лідерства, необхідно розглянути колектив як малу групу. Формальна структура колективу визначається посадовим статусом членів групи, неформальна структура складається на основі відносин, обумовлених особистими якостями всіх, що входять до неї. В колективі, що склався, неформальна структура характеризується наявністю загальної мети (яка не завжди усвідомлюється членами групи і не завжди пов'язана з вирішенням виробничих завдань). У свою чергу, це викликає потребу в чіткому визначенні завдань і пошуку шляхів їх вирішення. Необхідність формулювання мети та її досягнення приводить до появи лідера, в завдання якого і входять всі ці процедури, а також управління людьми.

Неформальний лідер — це член групи, який офіційно не має керівної посади, але через свої особисті якості, життєвий досвід і поведінку займає особливе положення — лідерське. Істотні чинники, що визначають можливість неформального лідерства, включають: вік, посаду, професійні знання та вміння, психологію особи, особисті якості, з яких головні — компетентність і чуйність, визнання групою.

Джерелом лідерства є здатність підтримувати творчу напругу й енергію, що виникає тоді, коли люди говорять правду і передають іншим своє представлення майбутнього та розуміння теперішнього». К. Бланшар, розкриваючи сутність організаційного лідерства, підкреслює, що лідерство «виникає на всіх рівнях організації». М. Ке де Врі, аналізуючи характеристики

організацій–лідерів, стверджує, що такі організації «дуже чутливі до оточення. Згуртовані, з сильною культурою, спільним баченням світу та системою мислення. Є прихильниками розподіленого лідерства, заохочуючи лідерство на всіх рівнях організації. Підтримують постійні інновації, які є джерелом організаційного життя. Заохочують оптимістичний настрій співробітників. Продукують культуру навчання, реальності помилок, сприйняття різностороннього мислення та дій. Продукують наявність системної перспективи, формування синергетичного ефекту». Актуальність організаційного лідерства пояснюється потребою здійснення «трансформації організації» в умовах наявних сьогодні тенденцій і відповідно до потреб і викликів суспільного розвитку. Для визначення основних типів лідерства за основу візьмемо основні типи суспільної діяльності: політичну, державну, підприємницьку, громадську, освітню тощо

Констатуючи лідерство як фактор суспільного розвитку, деякі дослідники використовують також поняття суспільного лідерства, що, по суті, є об'єднанням політичного і державного лідерства.

Розглянемо також базові якості, які повинні бути притаманні кожному лідеру:

Інтелект EQ (емоційний інтелект) – група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій оточуючих.

Соціальний інтелект – сукупність здібностей, що визначає успішність соціальної взаємодії. Включає в себе здатність розуміти поведінку іншої людини, свою власну поведінку, а також здатність діяти відповідно до ситуації.

Здатність до змін – як і будь-яка інша характеристика людини є поєднанням внутрішніх(генетичних) та зовнішніх факторів.

Бажання зробити світ кращим

Результативність – не робіть роботу за команду: створюйте такі умови, щоби кожен досяг потрібного результату

Інноваційність – це філософія та підхід, який комбінує різні стилі лідерства щоб впливати на підлеглих та допомагати їм розробляти креативні

ідеї, продукти та послуги.

Щирість – одна з важливих позитивних рис особистості, яка виявляється у чесності, правдивості, відсутності протиріч між реальними почуттями та намірами стосовно іншої людини (або групи людей) і тим, як ці почуття і наміри підносяться їй на словах.

Харизма – це особливе обдарування, винятковість особистості, що викликає захоплення, повагу оточуючих та забезпечує популярність

Також існують, так звані, допоміжні якості, наявність яких лиже більше допоможе лідеру:

Уміння надихати – Люди часто йдуть не за лідером, вони йдуть за тим, хто перший встане й піде за лідером. Розуміння цього важливо для інкорпорування змін у команду. Щоби знайти цих «амбасадорів», тих, хто «встане й піде» за лідером, довіритись цим людям. Навчіть їх чомусь, якщо хочете, щоби вони довіряли вам і навчили чогось вас. Лиш тоді їх буде надихати ваше бачення, ваше лідерство, саме тоді вони будуть промотувати це іншим. Надихайте й надихайтесь — і ви отримаєте вірних послідовників.

Передбачення – уміння прораховувати свої кроки наперед.

Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально–етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти

Адаптивність – це природжена та набута здатність до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності життя при будь–яких умовах.

Відповідальність – загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи.

HQ («health qualit» / «якість здоров'я»)

- Слідкуйте за якістю харчування, бо ми є тим, що ми їмо.
- Рухайтеся, бо рух – життя. Знайдіть той вид спорту, який найкращим чином відповідає вашим фізичним можливостям.
- Знайдіть собі хобі.
- Займайтеся по можливості улюбленою справою.
- Женіть геть стреси (спорт допоможе), подорожуйте, та не будьте егоїстичні, частіше посміхайтесь і завжди майте гідну мету для досягнення.

Всі вищеназвані якості можна об'єднати у три групи

- Психологічні/емоційні (сміливість, незалежність, чесність, працездатність) Розумові/інтелектуальні (рівень у лідерів вище, ніж не у лідерів)
- Фізіологічні (зріст, вага, тип фігури, зовнішній вигляд та інш.)
- Особистісні ділові (набуті лідером навички та вміння під час виконання своїх функцій)

Результати та обговорення. Важливим пунктом у підготовці ефективних лідерів є навчання. Система навчання лідерів має охоплювати, з одного боку, підготовку до безпосередньої практичної діяльності в сфері управління, що пов'язано з розвитком аналітичних, комунікативних, організаторських здібностей. З іншого боку, необхідною є орієнтація на самовдосконалення особистості, виховання здатності до самоорганізації, самодисципліни, самоаналізу, самооцінки результатів діяльності. Цей складник реалізовується через проведення школи лідерського активу, ділових ігор та заходів інших форм, які організуються адміністрацією навчального закладу, кураторами, викладачами. Форми проведення школи лідерського активу є різноманітними, зокрема: збори активу, виїзд факультетського (університетського) активу для проведення різних тренінгів, таборів-семінарів для лідерів тощо. Цікавою і дієвою формою розвитку лідерських якостей студентів є кураторська (робота вожатого) діяльність студентів старших курсів стосовно студентів молодших курсів. Одночасно з практичним функціонуванням як лідера, що актуально для студентів старшокурсників, цей вид діяльності розв'язує важливе завдання

адаптації студентів-першокурсників до умов вузівського середовища.

Неоцінений потенціал у практичній лідерській діяльності має студентське самоврядування. Водночас, оскільки студентському самоврядуванню відводиться важливе місце в реалізації всіх напрямів виховної діяльності, його необхідно розглядати не лише як ініціативну діяльність самих студентів, спрямовану на розв'язання важливих питань в різних сферах студентського життя, а й насамперед як важливу форму виховної роботи у вищому навчальному закладі.

Висновок. Визначені тенденції розвитку лідерських якостей, мають реалізовуватися в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Форми й механізми роботи із студентами, взаємодія навчального і позанавчальних процесів сукупно зумовлюють розв'язання важливого соціального завдання - підготовці ініціативних, самостійних, відповідальних фахівців, які здатні до ефективної управлінської діяльності в якісно інших умовах суспільного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лідерство в групах (колективах) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://subject.com.ua/psychology/psyho_pedagog/34.html
2. Лідер і лідерство [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://pidru4niki.com/1685030337343/psihologiya/lider_liderstvo
3. Формальне та неформальне лідерство [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5391049/page:56/>
4. Виклики лідера на шляху до команди мрії [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/columns/challenges-for-lider/> Майкл А. КУСУМАНО і Девід Б. ЙОФФІ
5. Стратегії геніїв. П'ять найважливіших уроків від Білла Гейтса, Енді Гроува та Стіва Джобса/ ПРАТ "Харківська книжкова фабрика "Глобус"" , 2017.
6. Лідерство в команді [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://stud.com.ua/30617/psihologiya/liderstvo_komandi

7. Вибір стратегії вирішення конфлікту. Реферат [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28535/>

8. Лідерство у студентському житті. Наталя КОЗАК [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/5591/1/%D0%9A%D0%9E%D0%97%D0%90%D0%9A%20%D0%9D..pdf>

9. Сутність лідерства як вищого еволюційного рівня управління. С. А. Калашнікова [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/4_5_2010/23.pdf

10. Становлення особистості інноваційного лідера крізь призму соціально-психологічних вимірів. Д.В. Шихненко – аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ. УДК 354. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/13_2016/20.pdf

11. Адаптивність та адаптаційні можливості [Електронний ресурс] Режим доступу: https://pidru4niki.com/16850303/psihologiya/adaptivnist_adaptatsiyeni_mozhливosti

12. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. КРАСНОЩОК Інні Петрівна. Журнал «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки» УДК 378.035.04:316.46 DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-194-144-15

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проценко Богдан Олександрович

магістрант

Міжрегіональна Академія управління персоналом

м. Київ, Україна

Дана стаття присвячена проблемі адиктивної поведінки підлітків. Представлено основні наукові підходи (біологічний, соціальний, психологічний, психоаналітичний та ін.) до визначення адиктивної поведінки. Адиктивна поведінка підлітків визначається як наявність непереборної потреби змінити свій психічний стан за допомогою адиктивних агентів (психоактивних речовин або певних видів діяльності), а також біологічна, сформована на основі (генетичної), психологічної, соціальної та симптоматичні фактори. На основі аналізу національних та міжнародних наукових досліджень визначено руйнівні фактори, що впливають на його розвиток: біологічні, психологічні, екзистенціальні, соціальні, особистісні, комунікаційні. Розглянуто індивідуальні особливості підліткового віку, групу факторів ризику формування адиктивної поведінки. Визначено етапи розвитку адиктивної поведінки підлітків. Пошук засобу, що викликає залежність, який відповідає індивідуальним потребам особистості. Ви відчуваєте раптову зміну свого психічного стану через цей об'єкт, і ви закріплюєте цей зв'язок у своїй свідомості. Визначає, як часто він перетворюється на засіб, що викликає залежність. встановлення адиктивних стереотипів поведінки, повне домінування адиктивних форм поведінки, психічні розлади та відповідні біологічні зміни. Визначено основні адиктивні речовини (об'єкти залежності, що призводять до формування залежностей): психоактивні речовини (алкоголь, наркотики, фармацевтичні препарати, токсичні речовини) та окремі види діяльності (азартні ігри, комп'ютер, секс, їжа, робота, музика, крупи тощо). Проаналізувати види та форми профілактики підліткової адиктивної поведінки.

Видами профілактики адиктивної поведінки підлітків визначено первинну, вторинну та третинну профілактику. Вони не існують ізольовано одна від одної, а є складовими єдиної профілактичної системи, сприяючи формуванню у підлітків позитивного ставлення до здорового способу життя, виявленню груп ризику, соціально-соціальному взаємодії з ними. Включає виховну та психологічну профілактичну взаємодію. родина.

Ключові слова: адиктивна поведінка підлітків, наркоманія, наркоманія, профілактика адиктивної поведінки.

Особливого розгляду потребують процеси виникнення підліткової наркоманії, ігрової, комп'ютерної ігрозалежності та інших форм адиктивної поведінки. Тому дослідження причин розвитку адиктивної поведінки у підлітків та методів їх розвитку є актуальними для профілактики, лікування та корекції.

Метою даної статті є визначення основних напрямків наукових досліджень у галузі адиктивної поведінки підлітків та визначення видів її профілактики.

Для визначення процесу зловживання різноманітними речовинами (психоактивними речовинами, алкоголем, тютюном), які змінюють психічний стан людини та формують адиктивну поведінку, В. Міллер вперше використав термін «адиктивна поведінка» [5, с. 105]. .

Теорію адиктивної поведінки досліджували О. Безпалько, О. Кондратьєв, Ц. Короленко, Б. Левін, Д. Семенов та ін. Проблему профілактики адиктивної поведінки у підлітків досліджували В. Бітінський, О. Змановська, О. Кирилова, С. Кулаков, О. Личко, Н. Максимова, В. Оржеховська та ін.

Ц. Короленко ввів у наукову літературу термін «адиктивна поведінка». За словами авторів, «адиктивна поведінка — це відхід від реальності шляхом штучної зміни психічного стану людини шляхом прийому певної речовини або постійного зосередження уваги на певному типі діяльності, який потрібно розвивати. Це форма девіантної поведінки, що включає формування бажання

хотіти підтримувати інтенсивні емоції» [7]. Ц. Короленко підкреслює, що адиктивна поведінка домінує в житті людини, виводить її з ладу та позбавляє можливості боротися із залежністю.

До розуміння цього поняття С. Кулакова близьке розуміння поняття «наркоманія» В. Міллером і М. Ландрі. С. Кулаков визначає адиктивну поведінку, яка характеризується наявністю фізичної та особистісно-психічної залежності [9].

Тому термін «залежна поведінка» пов'язаний з терміном «залежність». Деякі автори (В. Бітенський, С. Кулаков, А. Личко та ін.) визначають залежність як хворобу, а залежність – як супутню форму порушення поведінки. Інші (А. Войскунський, О. Змановська, С. Мінаков та ін.) використовують ці терміни як синоніми.

Деякі вчені (І. Богданова, О. Безпалько, В. Донських, О. Змановська, Є. Ільїн, Ц. Короленко, С. Кулаков, А. Личко та ін.) висловлювали думку, що «ми використовуємо термін адиктивна поведінка». Це пов'язано з наявністю залежності від хімічних речовин і формою зловживання ними. А. Личко сказав: двадцять чотири]. Цікаве трактування терміну «адиктивна поведінка» в контексті адиктивної поведінки дає О. Безпарко. На думку авторів, адиктивна поведінка характеризується прагненням відірватися від реальності шляхом штучної зміни психічного стану шляхом прийому різних хімічних речовин або постійної уваги до певних видів діяльності. розвивати та підтримувати інтенсивні емоції [1, с. 103]. Продовжуючи думку О. Безпалько, І. Богданова стверджує, що адиктивна поведінка передує різним видам хімічної залежності [3, С. 320].

Ми вважаємо, що термін «адиктивна поведінка» може бути пов'язаний з терміном «компульсія», якщо розглядати адиктивну поведінку як таку, що негативно впливає на вольовий компонент особистості (ред. В. Блейхер, І. Крук) визначає компульсію як «непереборна потреба індивіда діяти або діяти так, як він вважає ірраціональним або безглуздим, і радше діятиме так, як йому пояснюють». Це гендер. внутрішньою потребою, а не зовнішнім впливом» [2].

Таким чином, адиктивну поведінку можна розглядати як початкову стадію фізичної або психологічної залежності, оскільки це поведінка, яка передуює виникненню залежності та може характеризуватися наявністю примусу.

Сьогодні існує безліч теорій, які вказують на фактори виникнення та подальшого розвитку адиктивної поведінки. Залежно від того, як вчені трактують природу адиктивної поведінки, можна виділити два напрямки. Перший (психологічний) трактує розвиток наркоманії як явище, що має переважно соціально зумовлені причини. Другий - як явище, пов'язане з біологічними особливостями біологічної тканини людини. Згідно з екзистенціальною концепцією В. Франкла, безпосередніми причинами адиктивної поведінки є екзистенціальна фрустрація та екзистенціальна порожнеча.

Відповідно до системної моделі особистості С. Кулакова – порушення важливих для особистості критичних функцій і систем стосунків (комунікативні порушення), згідно теорії С. Доулінга, слід уникати сильних емоцій. А. Адлер вказує, що низька самооцінка є причиною виникнення та подальшого розвитку адиктивної поведінки. Т. Шибутані вважає, що причиною виникнення залежності є потреба уникнути фрустрації. Існують і інші теорії щодо розвитку адиктивної поведінки, пов'язані з положенням індивіда в системі сімейного мікросоціального середовища. Аналіз наукової літератури дозволив виділити кілька виховних факторів, які можуть впливати на розвиток залежності у підлітків, вважають вчені, які досліджували теорію залежності. Низький культурний рівень сім'ї і, як наслідок, недостатній культурно-освітній рівень особистості (О. Артемчук, Ю. Лисицин). деструктивні стосунки в родині, виховна занедбаність (Б. Братусь), безконтрольність батьків за поведінкою дітей (О. Пилипенко).

Деякі вчені вказують на особистісні фактори, які сприяють розвитку адиктивної поведінки у підлітків. Наприклад, Н. Пихтіна зазначає, що на розвиток адиктивної поведінки у підлітків впливають такі фактори, як

звільнення, компенсація, стрес, безробіття, відсутність пізнавального інтересу [12]. І. Харвіч вказує на зв'язок між адиктивною поведінкою та відчуженням [4]. А. Адлер визначає відчуження як фактор комплексу неповноцінності та форму прояву деструктивної поведінки, яка може призвести до розвитку адикції [4]. Н. Максимова показує наявність особистісної схильності до адиктивної поведінки. Це проявляється в нездатності особистості правильно сприймати життєві ситуації, ставитися до людей і до себе, правильно регулювати поведінку [11]. Б. Сігал визначає психологічні характеристики людей з адитивними моделями поведінки як: Зниження здатності справлятися з труднощами повсякденного життя. Зовнішні прояви прихованої неповноцінності та зверхності. Бажання брехати; бажання звинувачувати інших, знаючи, що вони не несуть відповідальності. Схильність уникати відповідальності при прийнятті рішень. Стереотипи, Повторюваність поведінки, Залежність, Тривожність [8, с. 125].

О. Ратинська визначає індивідуальні особливості підліткового віку. Це група факторів ризику формування адиктивної поведінки. Підвищений егоцентризм. Ми закликаємо органи освіти встати, протестувати та боротися. підвищене прагнення до дорослості та сімейної незалежності, незрілість моральних переконань, підвищена чутливість до підліткових змін. Схильність до перебільшення ступеня складності проблеми. криза ідентичності негативна чи несформована Я-концепція гіпертрофовані поведінкові реакції перехід пасивних допінгових стратегій у подоланні труднощів [14, с. 234].

Слід також звернути увагу на комплексну модель формування адиктивної поведінки у підлітків. Так, О. Змановська викладає уявлення про природу адиктивної поведінки у формі моральної, хворобливої, симптоматичної, психоаналітичної та системно-індивідуальної моделей [6]. Згідно з теорією О. Змановської, моральна модель пояснює виникнення залежності етичними та моральними переконаннями суспільства в конкретній історичній перспективі. Симптоматичний - як результат певних поведінкових звичок; психоаналітичний - як результат проявів порушень динаміки та індивідуальних

особливостей особистості, що сформувалися в перші роки його життя; системний індивідуальний - розлад життєво важливих функцій в результаті порушень асоціюється з

Тому вивчення факторів виникнення та розвитку адиктивної поведінки потребує комплексного підходу із залученням як біологічних (генетичних), так і психологічних, соціальних і симптоматичних факторів.

Для вивчення методів профілактики адиктивної поведінки необхідно розглянути її вид і стадію формування. Адиктивний тип, як зазначає Ю. Попов поведінка має свої особливості та симптоми, і її результати неоднакові, але всі вони мають типові механізми розвитку та інтеграції [13, с. 4].

Відповідно до Addictive Substances, Mood-Changing Vehicles for Teens, автори визначають такі типи підліткових залежностей: Пристрасть до певних видів діяльності (азартні ігри, комп'ютер, секс, переїдання або голодування, робота, постійне прослуховування переважно низькочастотної, ритмічної музики, телебачення, політика, релігія, сектантство, маніпуляція свідомістю, нездорове захоплення фантастичною літературою, «дамські романи» тощо). Найбільш деструктивним видом підліткової адикції Ю. Попов вважає суїцидальну поведінку. Згідно з визначеними передумовами формування адиктивної поведінки, на першому етапі розвитку залежності підлітки починають шукати добавки. Це принаймні дозволить вам докопатися до «альтернативних станів». На деякий час.

Л. Корсун визначає етапи формування підліткової адиктивної поведінки [8, С. 125]. На першому етапі задіяна емоційна складова психіки. Автори вважають, що відправною точкою для формування адиктивних процесів є переживання різких змін психічного стану у вигляді піднесеного настрою, відчуття задоволення, екстазу, надзвичайного піднесення, відчуття драматизму, ризику.Зберігаючи цей зв'язок частіше у зв'язку зі специфічною поведінкою (наприклад, прийом речовин, що змінюють свідомість, переживання, пов'язані з небезпечними ситуаціями в азартних іграх, незвичайне відчуття збудження, коли звикли до колекцій тощо). Таким чином, підлітки розвивають певне

розуміння того, що вони можуть змінити свій психічний стан без особливих зусиль. зусилля за допомогою засобів, що викликають залежність. Другий етап формування адиктивної поведінки передбачає створення визначеної послідовності роботи з агентом залежності. Встановлюється частота здійснення адиктивної поведінки залежно від індивідуальних особливостей, особливостей виховання, культурного рівня, комунікабельності. оточення, зміни звичних стереотипів тощо. На третій стадії адитивний ритм перетворюється на стереотипний, звичний тип реагування. На цьому ж етапі підлітки можуть вважати, що їхня поведінка контролюється. На четвертій стадії повне домінування адиктивної поведінки, занурення в адиктивний процес і остаточне відчуження та ізоляція від суспільства. На п'ятій стадії адиктивна поведінка порушує як психічні, так і біологічні процеси. Це стосується, наприклад, наркоманів. Отруєння вражає цілі органи і системи, викликаючи виснаження всіх життєво важливих ресурсів.

Отже, адиктивна поведінка підлітків характеризується наявністю непереборної потреби змінити свій психічний стан за допомогою речовин, що викликають залежність (психоактивних речовин або певних видів діяльності), і може бути визначена як сформована на біологічній (генетичній) основі. , психологічні, соціальні та симптоматичні фактори. Різні прояви залежної поведінки підлітків вимагають лікування та корекції поведінки, комплексного підходу до її профілактики. У зв'язку з цим під час використання тих чи інших засобів і профілактичних методів необхідно враховувати як фактори формування наркоманії, так і інформацію про її стадії.

О. Змановська та В. Рибніков визначають соціально-просвітницьку діяльність для залежних людей [6]. суспільство); педагогічне консультування (сімейне, групове, індивідуальне), спрямоване на орієнтацію в проблемах особистості та визначення їх ефективних шляхів вирішення. кризовий супровід (надається, коли людина перебуває у складній життєвій ситуації, з метою відновлення свого психологічного стану завдяки позитивній психологічній підтримці);соціальний освітній тренінг (ефективність соціального

функціонування особистості (проводиться у формі активного групового тренінгу) для підвищення Профілактика – найефективніший спосіб зменшити випадки адиктивної поведінки у підлітків. На нашу думку, для визначення профілактичних особливостей адиктивної поведінки підлітків необхідно визначити поняття «профілактика». Визначення цього поняття та огляд його основних функцій сьогодні привертає увагу багатьох науковців. Так, О. Безпарко зазначає, що профілактика «базується на своєчасному виявленні та корекції негативних інформаційних, виховних та організаційних факторів, що спричинюють відхилення у психологічному та соціальному розвитку, поведінці та здоров'ї дітей та молоді. Як і організація побуту та дозвілля» [1, С. 35]. Профілактика в розумінні А. Капської – це «комплекс економічних, політичних, правових, медико-психологічних, виховних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі, організмі» [15, с. 32]. Тому профілактику можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та попередження негативних явищ у суспільстві. Профілактика адиктивної поведінки у підлітків спрямована на виявлення груп ризику, просвітницьку діяльність педагогів і соціальних працівників, профілактику її розвитку серед старшокласників.

Профілактика адиктивної поведінки підлітків має основні форми (загальний і специфічний), види (первинний, вторинний, третинний) та рівні (індивідуальний, сімейний, суспільний) і може здійснюватися за альтернативними підходами. Спираючись на термінологію ВООЗ, Л. Корсун визначає три типи профілактики адиктивної поведінки підлітків залежно від стадії її формування [8, С. 126–127]. Первинна виховна профілактика включає виховання, спрямоване на формування морально-психологічної стійкості як основного виховання характеру, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях. Завданнями первинної профілактики є: Формує уявлення про позитивний і негативний досвід поведінки людини по відношенню до себе та інших. Профілактика ранніх проявів у дітей нерозуміння тих чи інших шкідливих звичок; Формування уявлень про норми моралі у вихованні власної

стійкості до тих чи інших шкідливих звичок; Важливість власного життя, психофізіологія психічної працездатності організму, формування уявлень про наслідки вплив наркотичних речовин.

Вторинна профілактика передусім передбачає діагностику та виявлення залежності у людини. Основними завданнями вторинної профілактики є: Соціально-просвітницька робота з подолання адиктивної поведінки. вивчення умов і факторів, які можуть сприяти розвитку схильності до адиктивної поведінки; виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, які передують прояву адиктивної поведінки; чинників прояву схильності, умов, що їй передують, вивчення мотивації особи і на цій основі виявлення осіб групи ризику, організація безпосереднього спілкування спеціалістів з такими особами. Третинна освітня профілактика включає корекцію поведінки підлітків та реабілітацію через систему заходів, спрямованих на модифікацію, перевиховання, переорієнтацію та реабілітацію особистісної поведінки хворих на алкоголізм і наркоманію. Проблеми третинної профілактики полягають у наступному. Створення соціального середовища, психологічного клімату та позитивного психологічного благополуччя, які сприяють корекції адиктивної поведінки. За типом профілактики підліткової адиктивної поведінки О. Ратинська визначає такі форми та методи профілактики [14, С. 234]: Методичні рекомендації для вчителів з методів антинаркотичної освіти та консультації, лекції та практичні заняття, розробка та впровадження. у навчальному процесі курси з предметів, що торкаються природи та дії психоактивних речовин, лекції для батьків про види психоактивних речовин, їх природу та причини вживання, спеціальності навчання. орієнтований на учнів, психолог повідомлення батькам про особливості вікової психології в молодшому підлітковому віці, тренінги психологічного спілкування, підвищення впевненості в собі та стресових ситуацій Уміння евакуації та масові розважальні заходи як умови змістовного проведення дозвілля Серед форм і методів вторин. профілактики, О. Ратинської входять: Працівники кримінальної служби міліції у справах неповнолітніх, протиправні бесіди з відділами

боротьби з наркотиками, працівники ЦСССДМ, працівники медико-соціального реабілітаційного центру, запрошені на виховні години лікарі-валеологи. Це конкурси плакатів і розписів. Соціально-психологічний тренінг з профілактики адиктивної поведінки у старшокласників. До форм і методів третинної профілактики автори відносять психологічні практикуми для батьків з техніки безпеки куріння та вживання алкоголю в сім'ї, індивідуальну роботу психологів і соціальних педагогів з учнями груп ризику Масу: навчання бесіди, консультування та методики релаксації. Отже, вивчаючи досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, можна зробити висновок, що основною ознакою адиктивної поведінки підлітків є наявність залежності від адиктивних речовин. Наявність його стереотипності, повторюваності, примусу. Нездатність контролювати свої імпульси. Залежна поведінка потребує лікування та корекції. Найефективнішими засобами подолання підліткової залежності є первинна, вторинна та третинна профілактика. Це має наслідки для формування у підлітків позитивного ставлення до здорового способу життя, виявлення груп ризику, визначення превентивних соціальних, освітніх та психологічних взаємодій між ними та їхніми родинами. Оскільки первинна, вторинна та третинна профілактика адиктивної поведінки підлітків є складовими єдиної профілактичної системи, які не можна розглядати ізольовано одна від одної, соціальні, освітні та соціальні інтервенції з підлітками групи ризику Єдина система профілактичних заходів, спрямована на психологічну роботу, – це необхідні для подальшого розвитку та їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ : Логос, 2003. 134 с.
2. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов. Воронеж : МОДЭК, 1995. 640 с.
3. Богданова І. М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.
4. Гурвич И. Н. Социальная психология здоровья. Санкт-Петербург :

СПбГУ, 1999. 1023 с.

5. Завадська Л. А. Профілактика адиктивної поведінки. Соціальна педагогіка. Луцьк, 1999. С. 105–111.

6. Змановська Є. В., Рибников В. Ю. Девіантна поведінка особистості і групи. Київ : Логос, 2010. 352 с.

7. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе : деструктивное поведение в современном мире. Новосибирск : Наука, 1990. 222 с.

8. Корсун Л. С. Характеристика адиктивних залежностей підлітка та їх подолання. Соціальна педагогіка: виклики ХХІ століття : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 4 квітня 2014 р. : у 2-х ч. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Ч. 2. С. 122–130.

9. Кулаков С. А. Психотерапия и психопрофилактика аддиктивного поведения у подростков. Москва ; Санкт-Петербург : Гардарика, 2003. 470 с.

10. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология. Москва, 1991. 304 с.

11. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2000. 200 с.

12. Пихтіна Н. П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адиктивної поведінки учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 1999. 20 с.

13. Попов Ю. В., Бруг А. В. Аддиктивное суицидальное поведение подростков. Обозрение психиатрии и медицинской психологии. 2005. № 2. С. 3–6.

14. Ратинська О.М. Соціальна профілактика адиктивної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. № 1(38). С. 233–237.

15. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А.Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗЛАДІВ ТА ПОРУШЕНЬ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Сінельник Яна Юрїївна

студентка магістратури
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

Анотація: Теоретична розвідка присвячена психологічним особливостям розладів та порушень харчової поведінки індивідів. Висвітлена в статті проблема досі залишається актуальною, адже зачіпає важливі аспекти людського існування. Правильність або ж неправильність харчування впливає на повноцінність розвитку та функціонування кожної особистості. Відхилення від здорового способу харчування спричиняє різноманітні порушення такі як набір надлишкової ваги чи її критичного для організму зниження, різке погіршення загального рівня здоров'я, виникнення специфічних хвороб. В роботі також описано відмінність між розладами та порушеннями харчової поведінки.

Ключові слова: базова потреба, харчова поведінка, розлад харчової поведінки, порушення харчової поведінки, *нервова булімія, нервова анорексія*, екстернальна харчова поведінка.

Харчування є необхідністю для усіх живих істот. У свій час відомий вчений та психолог Абрахам Маслоу запропонував ієрархічну систему людських потреб, віднісши харчову поведінку до категорії базових (фізіологічних), без задоволення яких неможливий розвиток і формування потреб більш високого рівня [1, с. 213].

Для повноцінного функціонування людського організму необхідна енергія, яка отримується в результаті прийому їжі і подальших метаболічних процесів. Харчову поведінку людини можна описати як складний феномен, що

поєднує у собі як біологічні так і соціальні та психологічні процеси. Формування такої поведінки починається ще від народження і продовжується усе життя [2, с. 30].

Розмежуємо поняття «розлад» і «порушення» харчової поведінки. Розладом харчової поведінки можна назвати певні відхилення у прийомі їжі, що стають причиною виникнення фізіологічного та психологічного нездужання і в результаті перетворюються на комплексну медико-психологічну проблему. До таких розладів належать [3, с. 434]:

- нервова булімія (для захворювання характерний постійний контроль ваги, переїдання з подальшим звільненням від їжі шляхом викликання процесу блювання);

- нервова анорексія (захворювання для якого характерний нав'язливий страх набрати зайвої ваги, навмисне зниження власної ваги);

- психогенне переїдання (компульсивне переїдання, періодичне надмірне вживання їжі з виникненням у подальшому почуття провини);

- аллотриофагія (спотворені смакові вподобання, вживання неїстівних речовин: скла, цвяхів);

- геофагія (перекручування апетиту, вживання в їжу специфічних продуктів: глини, землі, крейди тощо);

- сітофобія (відмова приймати їжу);

- орторексія (нездорова, нав'язлива фіксація на здоровому харчуванні) [4].

Найбільш широко висвітлені у науковій літературі нервова анорексія та нервова булімія. Особи, що страждають на нервову анорексію мають спотворене уявлення власного тіла. Характерними симптомами цього захворювання є зниження ваги тіла до критичного рівня (нижче норми для певного віку і статури), хворі на анорексію постійно бояться набору ваги. Нервова булімія проявляється періодами різкого компульсивного переїдання, компенсаторною поведінкою і надмірною увагою індивіда до його ваги чи особливостей фігури [5, с. 13].

Порушення харчової поведінки – це набір поведінкових стереотипів (особливостей харчування), що проявляються як недоїдання чи переїдання і становлять загрозу для повноцінного здорового функціонування людського організму, але не визначаються як окрема хвороба. До таких порушень можна віднести емоціогенний, екстернальний та обмежувальний тип харчової поведінки [3, с.434]. Якщо у людини переважає екстернальна харчова поведінка, то прийом їжі вже не прив'язаний як зазвичай до почуття голоду, важливим є не те коли і скільки разів особа вживала їжу, а те, на скільки привабливо виглядають страви, яка у них текстура, колір чи запах та на скільки приємне товариство навколо [6]. Дослідження психологічних проблем пов'язаних з харчовою поведінкою виходить сьогодні на новий рівень, адже їх значущість для суспільства стає все більшою. Науковці активно працюють над створенням нових ефективних психокорекційних програм, адже за даними ВООЗ кількість осіб, у яких підтверджено розлад харчової поведінки невинно зростає, підвищується і рівень смертності людей з такими видами порушень. Харчування вважається одним з найважливіших чинників, що впливає на здоров'я населення. Не менш важливим лишається і психологічне сприймання свого тіла людиною, більшість людей, що страждають від анорексії чи булімії мають викривлене сприйняття реальності, що супроводжується тривожними чи депресивними станами [3, с. 433].

Причини виникнення харчових порушень чи розладів можуть бути найрізноманітнішими, та беручи до уваги, що підвалини харчових вподобань і звичок закладаються ще в дитячому віці, варто приділити значну увагу взаєминам «матір-дитина», першим рокам життя, психологічній атмосфері, що склалася в родині, особливостям вживання їжі (в якому вона вигляді подається, якій консистенції, які її смакові якості), наявності різких змін в раціоні чи зміні середовища проживання [2, с. 30]. Також не менш важливим є вплив значимих осіб, кумирів на особу в підлітковому віці, на її сприймання себе і власного тіла, якщо воно викривляється, то неминуче виникатимуть певні психологічні порушення, що без відповідного втручання з часом мають тенденцію

переростати в психічні розлади харчової поведінки.

Висновок: вивчення психологічної проблематики харчових розладів та порушень харчової поведінки не втрачає своєї актуальності, адже несвоєчасне виявлення і відповідно несвоєчасне надання фахової допомоги має дуже серйозні наслідки і шкодить як фізичному і психологічному здоров'ю, так і соціальному благополуччю людини. Важливо приділяти увагу «екологічності» харчування та сприймання тіла ще з дитинства, щоб в дорослому віці у особи залишилося здорове уявлення про себе, та сформувалося адекватне ставлення до прийому їжі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. А. Г. Маслоу. Мотивация и личность / Перевод. с англ. Татлыбаевой А. М. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
2. Сорокман Т. В., Лозюк І. Я. Харчова поведінка та характеристика харчування дітей дошкільного віку // Сучасна педіатрія. Україна. 5 (117). 2021 р. С. 29-34.
3. Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Actual trends of modern scientific research. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. MDPC Publishing. Munich, Germany. 2021. Pp. 21 - 27.
4. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5). Washington, D.C: American Psychiatric Association.
5. Лінет Вайтед. Подолати розлад харчової поведінки / пер. з англ. Ігор Грицюк: наук. ред. Катерина Явна. (Серія «Сам собі психо- терапевт»). Львів: Видавництво Українського католицького університету. Свічадо, 2014. 112 с.
6. Шебанов В. Корекція розладів харчової поведінки за екстернальним типом [Електронний ресурс] / Віталій Шебанов // Український науковий журнал Освіта регіону політологія психологія комунікації – Режим доступу до ресурсу: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1138>.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У
МОЛОДИХ ПОДРУЖНІХ ПАРАХ**

Туриніна Олена Леонтіївна

канд. психол. наук, професор

Бондар Любов Сергіївна

студент

Міжрегіональна Академія управління персоналом,

м. Київ, Україна

Анотація: у статті розкрито проблему рольових очікувань у молодих подружніх парах; визначено чинники, які впливають на рольові очікування молодої подружньої пари, їх особливості.

Ключові слова: сім'я, молодь, шлюб, молоді подружні пари, рольові очікування, чинники впливу.

Сім'я завжди була одним із найважливіших соціальних інститутів. Роблячи неоціненний внесок у розвиток нового покоління, вона стає основою та показником високого рівня розвитку держави, запорукою майбутнього країни, її розвитку та процвітання.

У зв'язку з цим у сучасному суспільстві, в умовах постійного прогресу, соціальних реформ та обраного європейського напрямку розвитку, сім'я, як важливий соціальний інститут, схильна до серйозних змін і модернізації.

Сучасне покоління молодих людей утворило нову структуру інтересів, орієнтацій та цінностей. Через це соціальний інститут під назвою "сім'я" постійно трансформується, з'являються нові ролі та мотиви для формування шлюбу, формується сучасна сімейна політика, яка вкрай відрізняється від традиційної. У психології сім'єю називають соціальну групу, що має

відповідність певним нормам, цінностям суспільства, об'єднана сукупністю міжособистісних контактів, що формуються у спільній взаємодії і впливі один на одного [1, с.15].

Згідно з законодавством України молодого сім'єю вважається подружжя, в якому вік чоловіка або дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) – віком до 35 років [2, с. 10].

Також відомо, що за класифікацією типів сімей, молода сім'я – це сім'я в перші 5 років після укладення шлюбу [3, с. 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що *молода сім'я* – це динамічна, нещодавно створена мала соціальна група молоді, яка ще не набрала досвіду, але пов'язана соціально-економічними та інших потребами, взаємною моральною відповідальністю та родинними відносинами.

Сучасний стан еволюції розвитку сім'ї демонструє напрочуд змінену структуру та принципи її функціонування в цілому.

Так, характерними рисами (принципами життя молоді подружньої пари) сучасної молоді родини стають[4]:

1. зростання вимог до вдалого шлюбного життя;
2. зменшення дітонародження та кількості дітей в сім'ї;
3. поєднання сімейної та професійної самореалізації;
4. послаблення гендерної диференціації у виконанні родинних функцій;
5. зниження влади батьків над дітьми і влади чоловіків над жінками;

У зв'язку з цим родина (а саме її головні члени) покликана виконувати ряд важливих функцій для реалізації своїх основних потреб. На початку шлюбних відносин виконання цих функцій, їх розподіл формують принципи родини, їх подальші взаємини. Розглянемо традиційні (основні) функції звичайної родини (Див. Табл.1.) [3, с. 29-30]

Функції сім'ї

<i>Назва функції родини</i>	<i>Суть функції</i>
Репродуктивна	дітонародження;
Господарсько-побутова або економічна	матеріальний аспект родини, а саме її годування, облаштування побуту, домашній затишок, купівля одягу, регулювання сімейного бюджету та інше;
Регенеративна	статус, сімейні цінності, соціальне становище членів родини у суспільстві;
Виховна (освітня)	виховання дітей, їх соціалізація, супровід навчального процесу (особливо актуальний у сучасних умовах);
Рекреативна	відповідає за відпочинок родини, інтимні стосунки, культурну та емоційну насиченість життя родини;
Комунікативна	формування спілкування у межах родини та за її межами.

За характером розподілу сімейних обов'язків і за тим, хто у сім'ї є лідером, виділяють 3 основні типи сімей: **традиційна, не традиційна та егалітарна сім'я** (родина рівних). Слід розуміти, що сучасні родини поєднують ознаки того чи іншого типу, але окремі риси певного типу все ж притаманні більше.

Науковці зазначають, що головними показниками успішного розвитку родини є *схожість сімейних цінностей, функційно та соціальнорольова адекватність, розвиток яких зумовлений поняттям про структуру родини.*

Структура кожної родини складається з декількох головних елементів, успішне функціонування яких забезпечує успішний та довготривалий шлюб. До *головних складових елементів успішного шлюбу* можна віднести: сімейні ролі (розподіл сімейних ролей); ієрархія лідерства (розподіл влади); згуртованість; родинні межі (стосунки між членами родини та оточенням); гнучкість (всебічна підтримка) [5, с. 32].

Важливу увагу у досягненні щасливого шлюбу відносять саме сімейним ролям. Розглянемо це поняття завдяки визначенню психологічного термінологічного словника:

"Роль сімейна – стійка функція сімейної системи, закріплена за кожним її

членом". Тобто у поняття «роль» включаються бажання, цілі, переконання, почуття, соціальні настанови, цінності та дії, які очікуються чи приписуються кожному [6, с.16]

Сучасна сім'я не завжди дотримується традиційних правил і норм, та й практика в кожній парі завжди індивідуальна. Тут має значення, які зразки сімейного розподілу обов'язків вони обрали, які мають уявлення про функціонально-рольове призначення та обов'язки кожного з них.

Сімейна роль має декілька різних класифікацій у залежності від напрямку розгляду: шлюбний статус родини або функціональний.

Шлюбно-родинний розглядає традиційні сімейні ролі, які є формальним статусом і звичайним для розуміння: це ролі дружини, чоловіка, невістки, тестя, брата, мами та інші.

Класифікація за *функційними особливостями* знайомить з такими сімейними ролями, як господарка (сімейний побут), вихователь (виховання дітей), годувальник (від якого залежить наповнення сімейного бюджету).

З огляду на те, що сьогодні функції сучасної молодої родини постійно модернізуються, то ця класифікація є умовною, адже ту чи іншу роль в різних родинях можуть приміряти, як чоловік, так і жінка. Наприклад, годувальником чи вихователем у сучасній родині може бути лише один чи обидва.

Також досить відомою типологією вважається поділ сімейних ролей на три категорії [7, с. 25]:

1) Сегрегована роль подружньої пари – чітке розмежування ролей і відповідальності.

2) Спільний рольовий тип родини – рівноправний зі спільним прийняттям рішень у побуті, вихованні дітей тощо.

3) Симетричний сімейний тип бере на себе роль закритої спілки, відчуженості від суспільства. Тут відбувається найменший поділ сімейних обов'язків.

Даний розподіл дає можливість ще раз переконатися у різнотиповості сімейних ролей, а також в тому, що соціально-рольова та функціональна

адекватність молодій родині у вірному розподілі сімейних ролей залежить від декількох факторів [8, с. 145]:

– **рольові очікування** (установка чоловіка та дружини на активне виконання партнером сімейних обов'язків);

– **рольові вимоги** (особиста готовність кожного з партнерів виконувати сімейні ролі).

Саме поняття рольових очікувань є визначним. Адже у подружній парі багато залежить від того, з якими ідеальними уявленнями молоді люди одружуються, як вони собі уявляють подружнє щастя. Між ідеальними уявленнями та реальними взаємовідносинами людей завжди були, є і будуть значні розбіжності. Це найпоширеніше джерело незадоволеності подружнім життям. Крім того, подружня пара може виявити, що шлюб приніс не те, чого від нього очікували. Розбіжність між шлюбними очікуваннями та дійсністю може бути різного ступеня гостроти.

Рольова поведінка у шлюбі багато в чому залежить від того, чи будуть партнерські комбінації, сімейні цінності, уявлення про сімейне життя та про розподіл ролей співпадати, відповідати уявленням та очікуванням одне одного.

Відповідно до цього пропоновано наступну класифікацію рольової поведінки та рольових очікувань подружжя [3, с. 33-35]:

- Орієнтованість на рівноправність: очікує рівних правий і рівних обов'язків;

- Романтичний партнер: емоційний, чекає на душевні стосунки, спираючись на почуття та міцні узи кохання, істотне значення для нього мають сентиментальні символи: він відчувається обдуреним, коли партнер відмовляється грати з ним у ці романтичні ігри;

- Раціональний: дотримується прав та обов'язків, відповідальний, не емоційний, пристосований до життя;

- Товариський партнер: очікування від партнера бути, перш за все, другом, розділяє тягар сімейних обов'язків та зовсім не претендує на романтичну любов;

- Незалежність у поглядах: зберігання певної дистанції щодо свого партнера, постійне уникнення інтимних проявів стосунків, постійні вимоги щодо поваги;

Деякі з партнерських комбінацій цілком конгруентні. Наприклад, незалежний партнер одружується з таким самим незалежним або раціональний відповідно з раціональним партнером. Інше подружжя може будувати свої відносини за принципом комплементарності, у третіх на початку шлюбного союзу простежується конфліктність (наприклад, конфліктні особливості поєднання романтичного та реального (незалежного) партнерів) [9, с. 110]

Виходячи з цього, можна сказати, що рольові очікування, як явний компонент функціонально-рольової структури та елемент сімейної взаємодії, забезпечують успішне функціонування родини за умови повної узгодженості сімейних ролей задалегіть. Зрозуміло, що найкращим варіантом при цьому постає модель сучасної егалітарної сім'ї, побудованої на сучасних принципах, де основною умовою збереження гармонійних відносин між подружжям, безконфліктного функціонування сім'ї як малої групи виступає умова рівномірного розподілу домашніх обов'язків між подружжям.

Але треба також розуміти, що поряд із прагненням узгоджувати свою поведінку з рольовими очікуваннями шлюбного партнера в сімейному житті дуже важливо не забувати і про власні бажання та установки. Адже не так важливо які є рольові очікування та потреби родин, як сам факт збігу цих рольових очікувань, їх ідеальному узгодженні у кожній родині окремо, тобто **сімейно-рольова сумісність**.

За результатами емпіричного дослідження, проведеного у ході написання цієї статті було визначено що **головними чинниками впливу на рольові очікування** молодих сімей України є **господарський (очікування у побуті), освітньо-виховний, емоційно-психотерапевтичний та соціальна активність**. У дослідженні методом онлайн-опитування в Інтернет респонденти повинні були дати відповідь згідно своїм цінностям та поглядам, уявленням про подружнє життя і свого партнера. Для проведення дослідження було використано

36 питань (окремо для чоловіків та ждя жінок), відповіді на які знаходяться у діапазоні від “Повністю згодна/згоден” до “Повністю незгодна/незгоден”. Усього було опитано 20 пар (40 осіб), які підпадають під класифікацію молодої сім'ї.

Гармонійне структурування сімейних ролей, їх вірний розподіл, позитивно впливає на функціональність молодої родини та визначається рядом чинників, зокрема:

- 1) узгодженість ролей в межах подружжя;
- 2) балансом між потребами сім'ї та окремого її члена,
- 3) відповідність "роль (обов'язок) - можливості";
- 4) комплексне поєднання одночасно декількох ролей (колективне заробляння грошей, виховання дітей тощо) [3, с. 20]

При цьому не гармонійне структурування конфліктних родин відзначається протилежними характерними рисами: суперечливість ролей, перевантаженість ролями одного (або обох) партнерів, невідповідність можливостям особистості, невизначеність та хаотичність функціонально-рольової структури тощо.

Такий негативний вплив призводить найчастіше до сімейного конфлікту, що може поділятися на 3 типи [7, с. 67]:

- Конфлікт рольових образів (невірне уявлення про сімейні обов'язки та межі відповідальності);
- Міжрольовий конфлікт (поєднання одночасно декількох протилежних ролей);
- Внутрішньорольовий конфлікт (суперечливі вимоги до ролі).

Комплекс проблем всіх типів сімей обумовлений питанням про призначення сім'ї в сучасному світі, соціально-економічними та побутовими проблемами, моральною неготовністю до створення родини, низьким рівнем освіти, поганим здоров'ям та шкідливими звичками.

До важливих чинників впливу на рольові очікування та одночасно головних проблемних питань молодих подружніх пар можна також віднести:

1. *Соціально-економічні та побутові чинники* впливу на показники рольової взаємодії – до цієї групи можна віднести проблеми, пов'язані з рівнем життя сім'ї, її бюджетом, потребами родини. Це дуже впливовий чинник, який породжує більшість конфліктів. Фахівці відзначають, що найбільша кількість конфліктних ситуацій, як правило, відбуваються в малозабезпечених сім'ях. Крім того, це одна з найчастіших проблем розлучень в Україні [10, с. 253].

2. *Чинник освіти та виховання* – у цій групі проблеми можна розглядати стан теми сімейного виховання, сімейного досвіду, освіти, батьківських ролей, місце дитини у родині. Зазначені проблеми природним чином пов'язані із соціально-економічними та психологічними проблемами та проблемами стабільності сім'ї, адже для гармонійного повноцінного розвитку кожної людини сім'я є головним інститутом виховання, а від освіченості та культурного рівня особистості залежить її погляди на життя, шлюб, рівень життя, благополуччя родини тощо [11] [12, с. 124].

3. *Соціально-психологічні чинники* – ця група включає найширший спектр проблем: вони пов'язані зі знайомством, вибором шлюбного партнера, поняттям сімейних цінностей та індивідуально-типологічними особливостями: якостями особистості, автономією та самоствердженням, розвитком індивідуальних рис (характеру та темпераменту), соціальним становленням та соціальною активністю.

Таким чином, можна назвати ряд факторів, що визначають неблагополуччя сім'ї [13, с. 13]:

1) Це падіння життєвого рівня, безробіття та низький дохід сім'ї, тим самим погіршення умов утримання дитини.

2) Відсутність і недолік у сім'ях емоційного та довірчого спілкування, тим самим конфлікти у відносинах між дорослими членами сім'ї та дітей.

3) Падіння моральних засад сім'ї алкоголізм наркоманія батьків, і звідси- жорстоке ставлення до дітей, нехтування їхніми інтересами та потребами.

З цього випливає, що сучасна молода сім'я може переживати не найкращі

часи: економічна нестабільність, житлові проблеми та інше. На функціонування інституту сім'ї безпосередньо впливають сучасні тенденції розвитку суспільства – поширення емансипації, свободи вибору, індивідуалізації тощо. Все це, в свою чергу, може призвести до послаблення внутрішньо-сімейних зв'язків, зростання кількості неповних сімей і як слідство потреби професійного втручання психолога для підтримки їхнього особистого статусу життя.

Щоб досягти структурованої гармонії, необхідно, перш за все, розуміти головні чинники впливу на рольові очікування. Подібні чинники та їх рівень позитивного розвитку допомагають в цілому більш успішно вирішувати проблеми, досягати згоди у розподілу ролей (рольова адекватність), внаслідок чого значно підвищується задоволеність шлюбом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лютак О.З. Термінологічний словник з курсу «Психологія сім'ї» Івано-Франківськ: ПЮІ Львів, ДУВС, 2011. 19 с.
2. Серпаненко К. Статистика української родини: хто в домі головний і скільки у нього домочадців [Текст]. – [Режим доступу]<https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/statistika-ukrainskoj-semi-kto-v-dome-glavnyu-i-skolko-u-nego-domochadcev-1162753.html> (18.08.2018) (16)
3. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї [Текст]: навч. посіб. / Раїса Петрівна Федоренко. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 364 с.
4. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: збірник наукових праць, заснований інститутом соціології НАН України. Випуск 7(21). ISSN 2409-1103 2020.
5. Соціологія сім'ї : конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія» у 2-х частинах. Ч. I. Сім'я як соціальний інститут / Н. О. Ляшенко, Н. М. Семке. Харків : НТУ «ХП», 2018. 96 с
6. Лютак О.З. Термінологічний словник з курсу «Психологія сім'ї» Івано-Франківськ: ПЮІ Львів, ДУВС, 2011. 19 с.
7. Психології сім'ї: конспект лекцій / Ірина Ушакова Х.: НУЦЗУ, 2019.

90 с.

8. Шнейдер Л.Д Психологія сімейних відносин. Курс лекцій К.: Квітень-прес, 2000. 512 с.

9. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

10. Вплив соціально-економічних характеристик сім'ї на показники рольової взаємодії та сімейного благополуччя подружжя //Матеріали науково-практичної конференції “Актуальні проблеми практичної психології” Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2006 р. 351 с. С.253-256.

11. Освіта впливає на рівень життя: Як вона змінюється в країнах ЄС? [Текст]. [Режим доступу] <https://euukrainescoop.medium.com/education-in-eu-countries-6f0b332592e1> (1.10.2018)

12. Бех І. Д. Духовні цінності розвитку особистості / Педагогіка і психологія №4 (14) 1997, науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії пед. наук України. С.124-129.

13. Вовчик-Блакитна М. В. Підготовка молоді до сімейного життя / М. В. Вовчик-Блакитна. К.: Педагогіка, 1984. 48 с.

**РОЗВИТОК ПРОЦЕСІВ СПІЛКУВАННЯ З ОДНОЛІТКАМИ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Усик Дмитро Борисович

кандидат психологічних наук , доцент

Калуга Наталія Ігорівна

магістрантка

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Анотація: У статті приведено аналіз розвитку дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано розвиток потреби у спілкуванні, розглянуто формування комунікативної діяльності під час сюжетно-рольової гри. Визначено гендерні відмінності у спілкуванні дітей дошкільного віку.

Ключові слова: старший дошкільний вік, мовлення, спілкування, гра, комунікативна діяльність, соціальна роль.

В дошкільному дитинстві в основному завершується довгий і складний процес оволодіння мовою. Розвивається звукова сторона мови. Молодші дошкільники починають усвідомлювати особливості своєї вимови. Але в них зберігаються ще і попередні способи сприйняття звуків, завдяки чому вони впізнають невірно вимовлені дитячі слова. До кінця дошкільного віку завершується процес фонематичного розвитку.

Мова стає засобом спілкування і мислення дитини, а також предметом свідомого вивчення, оскільки при підготовці до школи починається навчання читанню і письму. Як вважають психологи, мова для дитини стає рідною. Дошкільник засвоює рідну мову практично в процесі спілкування з людьми, що оточують його. Мовлення стає досконалим засобом спілкування, який поступово звільняється від зв'язку з предметною ситуацією.

Потреба в спілкуванні з дорослими та однолітками визначає становлення

особистості дитини. Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його знайомства з оточуючою дійсністю. Провідним засобом спілкування у дітей дошкільного віку є мова. Вислуховуючи відповіді, дитина вимагає, щоб дорослий серйозно ставився до неї, як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим отримало назву пізнавального спілкування. Якщо вона не зустрічає такого відношення, у дитини виникає негативізм та впертість.

Рушійними силами розвитку психіки дошкільника є протиріччя, як виникають у зв'язку з розвитком цілого ряду потреб дитини. Найважливіші з них: потреба в спілкуванні, з допомогою якої засвоюється соціальний досвід; потреба в зовнішніх враженнях, в результаті чого відбувається розвиток пізнавальних здібностей; потреба в рухах, яка призводить до оволодіння цілою системою різноманітних навичок та вмінь. Розвиток провідних соціальних потреб у дошкільному віці характеризується тим, що кожна з них набуває самостійного значення.

У дітей дошкільного віку розвивається потреба в спілкуванні з ровесниками. Поштовхи до ініціативних «контактів з ними дають спільні сюжетні ігри. На відміну від ігрових дій, виконуваних дитиною з предметами, сюжетно-рольова гра потребує співучасників (для виконання, наприклад, функцій водія, кондуктора, пасажирів і т. ін.). На певному етапі розвитку дитина дошкільного віку не задовольняється іграшками і навіть дорослими як партнерами по грі. [4, с. 106].

У закладі дошкільної освіти діти рано входять у товариство ровесників, навчаються зважати на бажання інших дітей, пропозиції товаришів, поступатися своїми бажаннями, допомагати один одному, уболівати за загальні інтереси, відповідати за спільну справу. Все це – перші ознаки становлення дитячого колективу, стійкість якого залежить від керівництва вихователя.

Характерним для дітей дошкільного віку є конформність, тобто підкорення їх більшості, майже некритичне й неусвідомлене сприймання як належного того, що говорять чи роблять «усі». Ця їх риса пояснюється

схильністю малят до наслідування. З розвитком самостійності дитини дошкільного віку вона поступово зникає і наприкінці дошкільного дитинства виявляється лише у тих, для яких взагалі властива залежна поведінка.

У товаристві дітей дошкільного віку звичайно виділяються діти, здатні лідирувати в спільних іграх чи дитячих справах, вони вміють взяти на себе певну роль в ігровій діяльності, відзначаються вміннями в ручній праці, читанні тощо. Популярність їх у дитячій групі спочатку визначається не тільки справжніми достоїнствами чи внутрішніми перевагами над іншими, а й зовнішніми особливостями – привабливий вигляд, нарядний одяг, охайність. Поступово набувають значення такі риси, як уміння щось робити, організувати спільну гру, кмітливість, спритність, доброта.

Дитина дошкільного віку є членом суспільства, поза суспільством вона жити не може, основна його потреба – жити разом з оточуючими людьми, але це здійснити в сучасних історичних умовах неможливо: життя дитини дошкільного віку проходить в умовах опосередкованого, а не прямого зв'язку зі світом. Саме з цього протиріччя і народжується рольова гра – самостійна діяльність дітей, що моделює життя дорослих [2, с. 167].

Майже всі науковці розглядають гру як провідну діяльність дошкільника, визначаючи соціальну обумовленість її розвитку. Гра - соціальна за своїм походженням і змістом, вона є історичним утворенням, пов'язаним із розвитком суспільства, його культури. Гра – особлива форма життя дитини дошкільного віку в суспільстві. Вона являє собою діяльність, в якій діти виконують ролі дорослих, відтворюючи в ігрових умовах їх життя, працю та стосунки між ними. Через гру дошкільники задовольняють власні потреби у спілкуванні з дорослими, у суспільному житті з ними.

Гра – це діяльність, у якій дитина дошкільного віку спочатку емоційно, а потім інтелектуально засвоює всю систему людських взаємин. Сутність гри, як провідної діяльності, в тому, що діти відображають в грі різні сторони життя, особливості комунікативної діяльності дорослих, набувають і уточнюють власні знання про навколишній світ.

На рубежі раннього і дошкільного віку у дитини виникають перші види ігор. Це, перш за все, режисерська гра. За нею зразу ж з'являється образно - рольова гра. В ній дитина дошкільного віку уявляє себе ким завгодно і відповідно діє. Обов'язковою умовою розгортання гри є яскраві, інтенсивні переживання: дитину дошкільного віку вразила побачена нею картина, і вона сама, в своїх ігрових діях відтворює цей образ, який викликав у неї сильний емоційний відгук.

Саме режисерська та образно-рольова гра стають джерелом сюжетно - рольової гри, яка досягає своєї найбільш розвинутої форми в середньому дошкільному віці. Пізніше з неї виділяються ігри з правилами та інші види ігор. Слід відзначити, що виникнення нових видів ігор не значить відміну старих, уже освоєних, – всі вони зберігаються і продовжують удосконалюватися. В сюжетно-рольовій грі діти відтворюють безпосередньо людські ролі і взаємини. Діти граються один з одним, або з лялькою, як ідеальним партнером, який теж наділяється своєю роллю. В іграх з правилами роль відходить на другий план і головним є чітке виконання правил гри; зазвичай тут з'являється мотив змагання, особистий або командний виграш. Це – більшість рухливих, спортивних та друкованих ігор [4, с. 47–48].

Центральним компонентом в сюжетно-рольовій грі є роль, яку бере на себе дитина дошкільного віку. В дитячій грі є всі професії, які є в навколишньому житті дорослих осіб. Але самим прекрасним в рольовій грі є те, що взявши на себе функцію дорослої особи, дитина дошкільного віку відтворює її діяльність дуже узагальнено, в символічному вигляді. В грі вперше виникає нова форма задоволення дитини дошкільного віку – радість від того, що вона діє так, як вимагають правила. В грі дитина дошкільного віку плаче, як пацієнт, і радіє, як граючий. Це лінія розвитку довільності, яка має своє продовження в шкільному віці [2, с. 82].

Важливу роль у формуванні особистості дитини дошкільного віку має потреба у спілкуванні з однолітками, в оточенні яких він знаходиться з перших днів життя. Між дітьми можуть виникати найрізноманітніші форми взаємин.

Тому дуже важливо, щоб дитина дошкільного віку з самого початку перебування в дошкільному закладі, здобувала позитивний досвід співробітництва, взаємодопомоги.

На третьому році життя взаємини між дітьми виникають, в основному, на основі дій з предметами, іграшками. Ці дії набувають сумісного, взаємозалежного характеру. Діти старшого дошкільного віку в сумісній комунікативної діяльності засвоюють такі форми співробітництва: чергують і узгоджують дії; сумісно виконують одну операцію; контролюють дії партнера, виправляють його помилки; допомагають партнеру, виконують частину його роботи; приймають зауваження партнера, виправляють помилки [2, с. 43].

У процесі сумісної комунікативної діяльності діти набувають досвіду керівництва іншими дітьми, досвіду підкорення. Прагнення до керівництва у дітей дошкільного віку визначається емоційним відношенням до своєї діяльності, а не позицією керівника. Діти ще недостатньо усвідомлюють боротьбу за керівництво.

Особливе місце в спілкуванні дітей починають займати відносини хлопчиків і дівчаток. Ще наприкінці раннього віку дитина засвоює якесь ефемерне знання про свою статеву належність, але вона ще не дізналася, яким змістом повинні бути наповнені слова «хлопчик» і «дівчинка».

У період дошкільного віку дорослі починають свідомо чи несвідомо навчати дитину статевої ролі відповідно до загальноприйнятих стереотипами, орієнтуючи її в тому, що, значить, бути хлопчиком чи дівчинкою. Хлопчикам зазвичай дозволяють більше проявляти агресивність, заохочують фізичну активність, ініціативність. Від дівчаток чекають душевності, чутливості та емоційності.

У сім'ї дитину з дня на день орієнтують на цінності її статі. Їй повідомляють, як повинні вести себе хлопчик чи дівчинка. У кожній культурі існують шаблони виховання дітей як майбутніх чоловіків і жінок. Установки дорослих лягають в основу поляризації поведінки. Крім того, стереотипи чоловічої та жіночої поведінки входять в психологію дитини через

безпосереднє спостереження поведінки чоловіків і жінок. Кожен з батьків несе ціннісні орієнтації своєї статі: такі ознаки, як душевність, чутливість, емоційність, більше притаманні жінці; сміливість, рішучість, самовладання - ознаки мужності. [6, с. 173]

У дошкільному віці дитина виявляє зовнішні відмінності чоловіків і жінок в одязі і манері поводитися. Діти наслідують усьому: форм поведінки, які є корисними і прийнятними для оточуючих, стереотипними формами поведінки дорослих, які є шкідливою соціальною звичкою. Усвідомлення свого «Я» неодмінно включає і усвідомлення власної статевої приналежності. Почуття власної статевої приналежності в нормі вже стає стійким у дитини в дошкільному віці.

Відповідно до сприйняттям самого себе як хлопчика чи дівчинки дитина починає вибирати ігрові ролі. При цьому діти часто групуються в ігри за ознакою статі.

У цьому віці виявляється відкрита доброзичлива упередженість до дітей своєї статі та емоційно забарвлена, затаєна упередженість до дітей протилежної статі. Це визначає розвиток самосвідомості в контексті статевої ідентифікації.

Спілкування дітей в період дошкільного віку показує їх упереджену причетність до соціальних ролей чоловіків і жінок. У грі і в практиці реального спілкування діти засвоюють не тільки соціальні ролі, пов'язані з статевою ідентифікацією дорослих, але способи спілкування чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток. [1, с.426]

Дошкільний вік (3 до 7 років) є прямим продовженням раннього віку в плані загальної сензитивності, здійснюваної нестримністю онтогенетичного потенціалу до розвитку. Це період оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з однолітками.

У дошкільному віці дитина, освоюючи світ постійних речей, опановуючи вживанням все більшого числа предметів за їх функціональним призначенням і відчуваючи ціннісне ставлення до навколишнього предметного світу, з подивом

відкриває для себе деяку відносність простоту речей.

У цей період через ставлення з дорослим інтенсивно розвивається здатність до ідентифікації з людьми, а також з казковими й уявними персонажами, з природними об'єктами, іграшками, зображеннями і т.д.

Відчуваючи потребу в любові і схваленні, усвідомлюючи цю потребу і залежність від неї, дитина вчиться прийнятим позитивним формам спілкування, доречним у взаєминах з оточуючими людьми. Вона просувається у розвитку мовного спілкування і спілкування за допомогою виразних рухів, дій, що відображають емоційне розташування і готовність будувати позитивні відносини.

У цей період продовжує бурхливо розвиватися мова, здатність до заміщення, до символічних дій і використання знаків, наочно-дієве і наочно-образне мислення, уява і пам'ять [3, с. 96].

Слід зазначити, що комунікативні риси і стиль спілкування хлопчиків і дівчаток не зовсім однакові. Це стосується і рівня товариськості, і характеру аффіліації. На перший погляд хлопчики у всі вікові періоди спілкуються більше за дівчат. Із самого раннього віку вони активніше дівчаток вступають у контакти з іншими дітьми, затівають спільні ігри і т.д.

Почуття приналежності до групи однолітків і спілкування з ними для чоловіків у будь-якому віці значно важливіше, ніж для жінок. Однак розходження між статями в рівні товариськості не стільки кількісні, скільки якісні. Хоча метушня і силові ігри приносять хлопчикам величезне емоційне задоволення, у них зазвичай є присутнім дух змагання, нерідко гра переходить у бійку. Зміст спільної діяльності і власний успіх у ній значать для хлопчиків більше, ніж наявність індивідуальної симпатії до інших учасників гри. Хлопчик вибирає, насамперед, цікаву гру, у якій він може виявити себе; заради цього він вступає в контакт, навіть якщо партнери йому не особливо подобаються. Чоловіче суспільство, як і весь стиль життя, скоріше предметні і інструментальні, чим експресивні.

Спілкування дівчат виглядає більш пасивним, зате більш дружнім і

вибірковим. Судячи з даних психологічних досліджень, хлопчики спочатку вступають у контакти один з одним і лише потім, у ході ігрової чи ділової взаємодії, у них складається позитивна установка, з'являється духовна тяга один до одного. Дівчата, навпаки, вступають у контакт головним чином з тими, хто їм подобається, зміст спільної діяльності для них вторинний. З ранніх віків хлопчики тяжіють до більш екстенсивного, а дівчатка — до інтенсивного спілкування; хлопчики частіше грають великими групами, а дівчатка – по дві чи по три. [5, с.93].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навчально -методичний посібник. Київ : Освіта, 2006. 196 с.
2. Давидович П. Чи правильно говорить ваш вихованець // Дошкільне виховання. Київ, 2003. № 8. С. 12–13.
3. Єлькін Д.К. Психологія спілкування. Київ : Мікрос–СВС, 2004. 121 с.
4. Єфименко М. Емоційний портрет дошкільника: методика ігрового тестування // Дошкільне виховання. Київ, 2004. № 4. С. 12–14.
5. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Київ : Стилос, 2002. 144 с.
6. Левченко О. Д. Мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку // Вісник Прикарпатського університету : Педагогіка. 2014. Вип. 3. С.29–37.

УДК 159. 923

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМОСТАВЛЕННЯ ТА ОБРАЗУ ФІЗИЧНОГО Я У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Усик Дмитро Борисович

кандидат психологічних наук, доцент

Перепелиця Анна Юрїївна

Магістрантка

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Анотація: У статті приведено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку самоствавлення та образу фізичного Я у осіб юнацького віку. Проаналізовано кількісне визначення рівня незадоволеності образом власного тіла, проведено оцінювання відображення в образі тіла ставлення особистості до себе, досліджено власне ставлення до образу фізичного Я, визначено платформи з соціального оточення, що можуть впливати на уявлення юнаків та дівчат про ідеальний образ тіла.

Ключові слова: юнацький вік, самосвідомість, самоствавлення, образ фізичного Я, особистісна значущість.

Юнацький вік є відповідальним етапом формування нового рівня самосвідомості особистості, уявлень про себе, усвідомленням власної унікальності і неповторності, із формуванням самоствавлення особи до власних зовнішніх характеристик. У зв'язку з цим І. Кон відзначав, що психологічні складнощі переходу від дитячого віку до дорослості, протиріччя між рівнем домагань та образом «Я» зумовлюють те, що та емоційна напруженість, що стосується підліткового віку, зберігається і в юнацькому періоді [1, с. 33]. За концепцією Е. Еріксона, успішність проходження кризи ідентичності, що так важливо в даному віковому періоді, залежить від розвитку рефлексивних здібностей та її адекватного самоствавлення. Неадекватне самоствавлення може бути причиною становлення делінквентної та аутоагресивної поведінки та

блокувати процес особистісного зростання вцілому [2, с. 30]. Самоставлення, орієнтоване на фізичні критерії зовнішності породжує низку психологічних проблем формування аутентичної Я-концепції, побудови нового образу тіла, самоповаги (І. Кон, Р. Моляко, Н. Шевченко). Найбільш характерними вони є у підлітковому та ранньому юнацькому віці, що обумовлюється саме фізичними змінами в період завершення статевого дозрівання. У дослідженні взаємозв'язку самоставлення та образу фізичного Я у осіб юнацького віку брали участь 57 студентів 1-6 курсів Сумського державного університету, СумДПУ імені А. С. Макаренка та Сумського національного аграрного університету. За гендерним розподілом у дослідженні брали участь 27 осіб чоловічої статі та 30 осіб жіночої статі.

Ми використовували такі методики в якості інструментарію:

1. «Опитувальник образу власного тіла» О.А. Скугаревського, що передбачає можливість дослідження кількісного визначення рівня незадоволеності образом власного тіла [4].

2. Опитувальник самоставлення В. Століна використовується для оцінки відображення в образі тіла ставлення особистості до себе [3]. За допомогою даного опитувальника можна визначити ряд факторів ставлення до себе.

3. Методика дослідження самоставлення до образу фізичного Я (А. Черкашина (МДСОФ)) [5]. Зазначена методика дає можливість дослідити власне ставлення до образу фізичного Я у двох підсистемах: «Я в у порівнянні з Іншими», тобто самооцінка і система «Я – Я», тобто емоційно-ціннісне ставлення (особистісна значущість).

4. Анкета «Приклади привабливості», яка присвячена визначенню платформ із соціального оточення, що можуть впливати на уявлення юнаків про ідеальний образ тіла.

Для реалізації завдання нашого дослідження ми використали набір психологічних діагностичних прийомів та провели кількісний та якісний аналіз результатів. При дослідженні загального самоставлення у осіб юнацького віку, ми отримали такі результати (таблиця 1).

Таблиця 1

Результати дослідження самоствавлення осіб юнацького віку за методикою В. Століна (у %)

	Шкала S (інтегральна)	Шкала самоповаги (I):	Шкала аутосимпатії (II)	Шкала очікування позитивного ставлення інших (III)	Шкала самоінтересу (IV)
Ознака не виражена	5,26	21,05	15,79	21,05	10,53
Ознака виражена	17,54	21,05	12,28	52,63	15,79
Ознака яскраво виражена	77,19	57,89	71,93	26,32	73,68

При дослідженні вираженості установок на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» досліджуваного у осіб юнацького віку, ми отримали такі результати - у осіб юнацького віку переважає позитивне самоствавлення. За всіма пунктами зберігається тенденція яскравої вираженості ознак, окрім 22% респондентів із загальної вибірки. Найменш вираженим є показник «Саморозуміння», він відсутній у 42% досліджуваних студентів. Більш ретельно результати представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

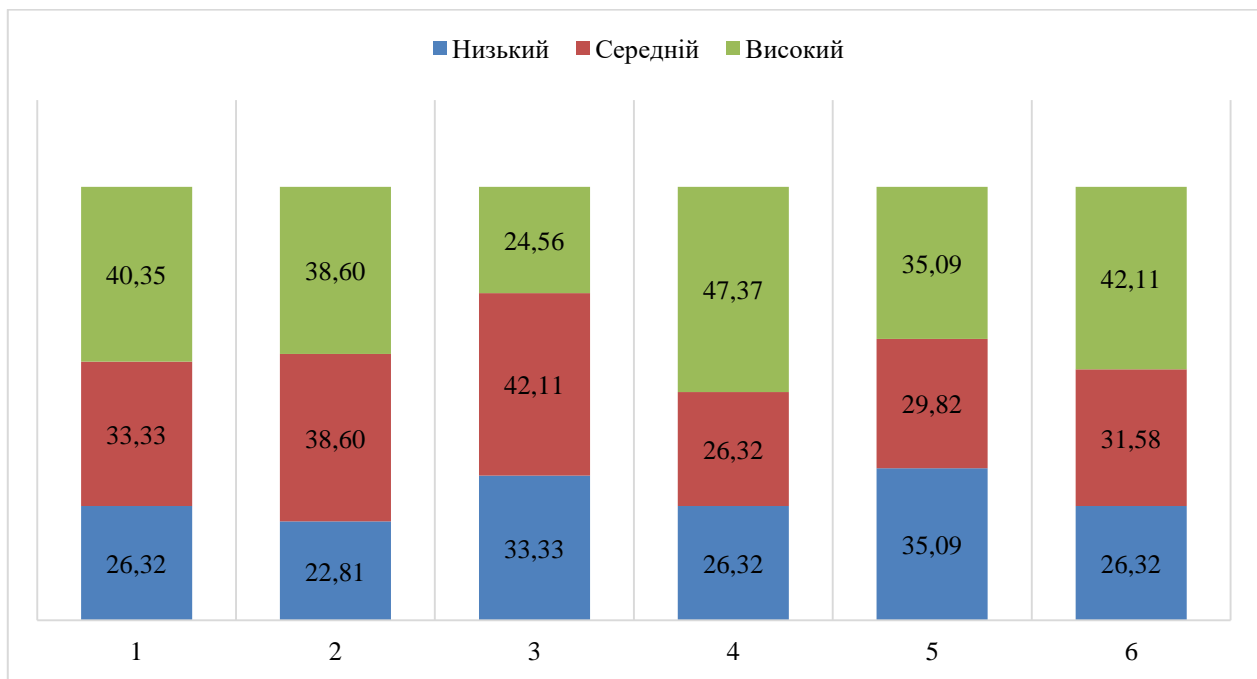
Результати дослідження самоствавлення осіб юнацького віку за методикою В. Століна(у %)

	1.Самовпевненість	2.Очікування ставлення інших	3.Самоприйняття	4.Самопослідовності	5.Самозвизначення	6.Самоінтерес	7. Саморозуміння
Ознака не виражена	21,05	21,05	15,79	15,79	64,91	10,53	42,11
Ознака виражена	26,32	36,84	52,63	38,60	15,79	10,53	36,84
Ознака яскраво виражена	52,63	42,11	31,58	45,61	19,30	78,95	21,05

Ми з'ясували, що досліджуваним особам юнацького віку притаманно глобальне почуття «за» самого себе, віра у власні сили, здібності, енергію,

самостійність, оцінку своїх можливостей, контроль власного життя. Юнаки є самопослідовними, схвалюють себе в цілому і в суттєвих деталях, мають особистісну довіру та позитивну самооцінку. Проявляють інтерес до власних думок та почуттів, готові спілкуватися із собою «на рівних» та впевнені у своїй цікавості для інших. Хоча частині респондентів бажано покращити властивість – розуміти себе.

При дослідженні ставлення до образу фізичного Я у осіб юнацького віку, ми отримали такі результати (рисунок 1):

Рис. 1. Результати дослідження ставлення до образу фізичного Я у осіб юнацького віку у %

Примітка: 1 – самооцінки анатомічних характеристик, 2 – особистісна значущість анатомічних характеристик, 3 – самооцінки функціональних характеристик, 4 – особистісна значущість функціональних характеристик, 5 – самооцінки соціальних характеристик, 6 – особистісна значущість соціальних характеристик.

Розглянемо їх детальніше. Загалом більша частина студентів має позитивне ставлення до власного тіла. Суттєвої різниці при порівнянні оцінки власних анатомічних характеристик із іншими, ми не виявили. Що може свідчити про власні переконання студентів, їх влаштовує їх загальна

привабливість, мають реальні уявлення про своє тіло. Досліджувані юнаки прагнуть покращити функціональні характеристики та мати гарний вигляд у соціумі, зокрема за допомогою покращення свого стилю за рахунок одягу, аксесуарів та косметики.

Помітна суттєва різниця між особистісною значимістю та самооцінками поданих даних. Це говорить про підвищений рівень домагань щодо своєї привабливості та функціональних ознак(витривалості, сили, спритності).

Ми можемо стверджувати, на основі сказаного вище, що реалістичність тілесного самосприйняття, визначає ставлення до образу фізичного Я. Для людей із реалістичним сприйняттям власного тіла важливо мати відчуття своєї зовнішньої привабливості, у формі тіла та відповідно стиль одягу, вони мають середній рівень самооцінки характеристик образу фізичного Я.

Люди, які мають спотворений образ фізичного Я, більше заціклені на, підкреслюванні привабливості свого обличчя, мати соціальні аксесуари модної зовнішності, ніж розвивати функціональні характеристики. Для впевненості та привабливості при спілкуванні з іншими людьми, вони використовують таку компенсаторну модель поведінки Перебільшення розмірів свого тіла демонструє присутність м'язового напруження і зайвого витрачання енергії, застосовуючи різні аксесуари та соціальні атрибути або ж інакші форми компенсаторної поведінки

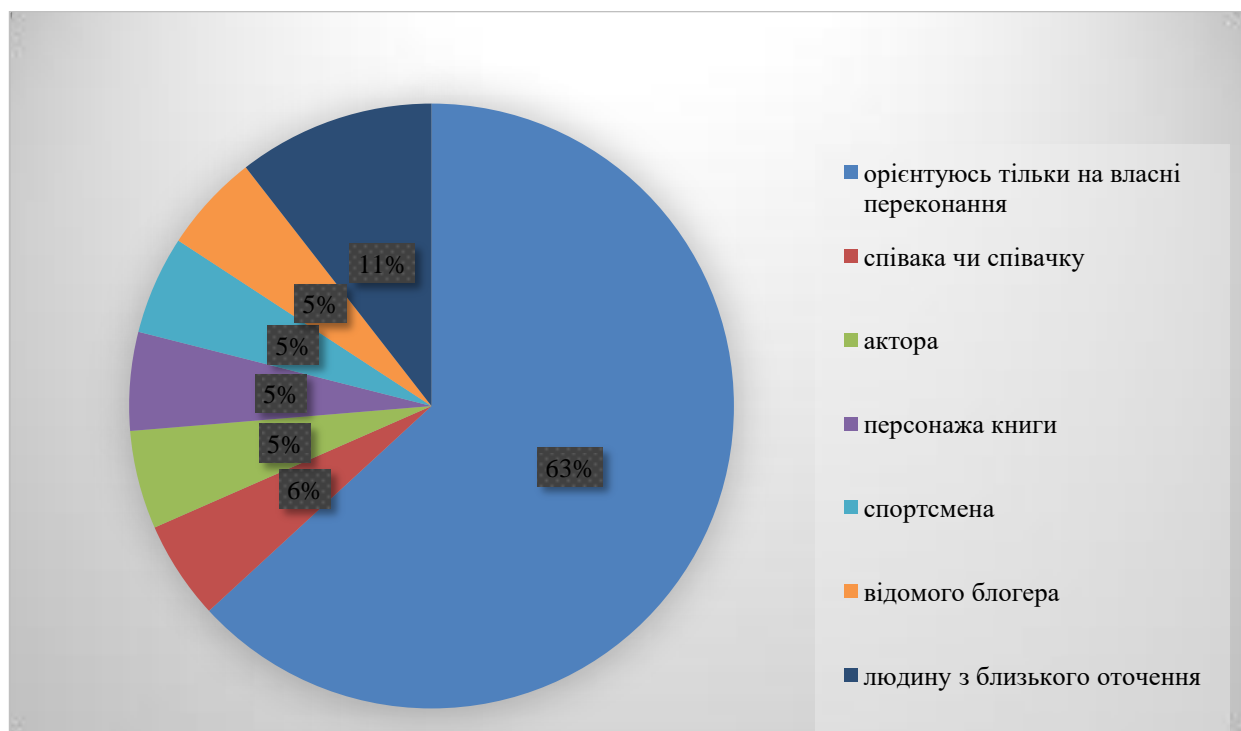
У ході дослідження образу власного тіла за методикою «Опитувальник образу власного тіла О.А. Скугаревського» ми з'ясували, що 22,8% респондентів мають виражену незадоволеність власним тілом. 77,2% респондентів мають результати в межах норми. Це означає що в даній кількості респондентів присутнє адекватне сприйняття власного тіла. Тобто вони об'єктивно оцінюють свою зовнішність, та не прагнуть до певного ідеалу. Уваги приділяється в більшій мірі здоров'ю, а не зовнішній красі.

За результатами анкетування ми також з'ясували, що 74% досліджуваних осіб юнацького віку мають уявлення про ідеальний вигляд тіла чоловіка чи жінки. Хоча й більша частина досліджуваних вказали, що не прагнуть до

еталонної зовнішності (58%), але значна частина студентів вказали, що все ж таки хотіли мати параметри ваги, стану шкіри, волосся і т.д., які відповідають стандартам краси. 63% респондентів вважають, що їх впевненість у собі залежить від зовнішнього вигляду, для решти 37% така невпевненість в собі через поганий зовнішній вигляд є ситуативною, але все рівно зовнішність впливає. Хоча у 37% ставлення до свого тіла, його частин не змінюється в залежності від реакцій оточуючих на їх зовнішній вигляд.

Більшість досліджуваних (57%) орієнтуються на власні уявлення при оцінці своєї зовнішності та формування уявлень, але частина респондентів (37% та 21% частково) вважають, що на їх уявлення впливають соціальні мережі та вигляд акторів серіалів та фільмів (37% та 21% частково так вважають). Серед прикладів еталону зовнішності респонденти обирають (див. рисунок 2)

Рис. 2. Результати анкетування «Я бачу приклад краси в...»

Для підтвердження гіпотези нашого дослідження ми використали метод кореляційного аналізу між показниками самоствавлення та ставлення до образу фізичного Я. За результатами кореляційного аналізу ми отримали достовірні значення позитивного кореляційного зв'язку між показниками само ставлення, за методикою В. Століна, та образу фізичного Я, за методикою МДСОФ

А. Черкашиної. Наявність такого зв'язку означає, що при покращенні відношення до фізичного образу Я підвищуються показники загального самоствавлення людини.

Стійкі взаємозв'язки прослідковуються як на рівні самооцінок так і на рівні особистісної значимості. Коли особи юнацького віку позитивно оцінюють свій вигляд, покращують його функціональні характеристики, прагнуть краще виглядати, то ми маємо тенденцію до покращення глобального самоствавлення, самоповаги, аутосимпатії, саморозуміння, самопослідовності, самоприйняття та самоінтересу. Також покращуються позитивні очікування від реакцій інших людей. В іншому ж випадку, якщо наші оцінки мають іншу полярність, то при збільшенні показників самозвинувачування, будуть зменшуватись показники ставлення до образу фізичного Я.

Такі ж результати ми отримали при проведенні кореляційного аналізу між показниками ставлення до образу фізичного Я за методикою «Опитувальник образу власного тіла» О. А. Скугаревського та показниками самоствавлення.

У ході емпіричного дослідження ми з'ясували, що у осіб юнацького віку переважає позитивне самоствавлення.

Досліджуваним особам юнацького віку притаманно глобальне почуття «за» самого себе, віра у власні сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей, контроль власного життя.

Юнаки є самопослідовними, схвалюють себе в цілому і в суттєвих деталях, мають особистісну довіру та позитивну самооцінку. Проявляють інтерес до власних думок та почуттів, готові спілкуватися із собою «на рівних» та впевнені у своїй цікавості для інших. Хоча частині респондентів бажано покращити властивість – розуміти себе. Реалістичність тілесного самосприйняття, визначає ставлення до образу фізичного Я. Люди, які мають спотворений образ фізичного Я, більше заціклені на, підкреслюванні привабливості свого обличчя, мати соціальні аксесуари модної зовнішності, ніж розвивати функціональні характеристики.

Особи юнацького віку в більшій мірі орієнтуються на власні переконання

про ідеали зовнішності, але присутній вплив соціальних мереж та соціуму.

Між показниками самоствалення та образу фізичного Я виявлено статистично значущий кореляційний зв'язок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицька І. М. Особливості образу фізичного "Я" у ранньому юнацькому віці // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 28 березня 2018 року). Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 144–149.
2. Мацевко Н. Феномен самоствалення у психології // Психологія особистості. Київ, 2010. № 1. - С. 202-210
3. Рождественський А. Ю. Образ тіла у просторі психологічного досвіду особистості // Психологія : зб. наук. праць. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2000. Вип. 3 (10). С. 66–77.
4. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / Чепелева Н. В. та ін. Київ : Педагогічна думка, 2008. 255с.
5. Хоменко К. В. Науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми самоствалення в юнацькому віці // Проблеми сучасної психології. Київ, 2013. Вип. 22. С. 611-623.
6. Чигирин Т. О. Самопрезентація: визначення, види, стратегії, техніки // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. Київ, 2012. С. 245-253.

JOURNALISM

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОГО БРЕНДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ

Гордина Альона Віталіївна

магістрантка

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

ім. Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація. Феномен особистого бренду – явище відносно нове, яке останнім часом активно вивчається науковцями різних сфер та провідними інституціями. Однак, саме через новизну терміну, його академічна література все ще недостатньо розроблена. Зважаючи на це, дана стаття спрямована на те, щоб подати огляд різнопланових академічних поглядів щодо бренду особистості, а також визначити нове сучасне бачення і тенденції раніше зазначеної концепції.

Ключові слова: особистий бренд, тренд, соціальні мережі, діджиталізація, коронакриза, війна.

В епоху інформаційного суспільства особистий бренд стає все більш цікавим та привабливим для фахівців різних галузей та напрямів. Він вже не описується як додатковий ресурс, а зазначається як інструмент для якісного просування та розвитку. Кожного року збільшується кількість людей, які готові заради успішної кар'єри формувати та розвивати свою особистість. Причиною виникнення цього явища аналітики вважають бажання самостійно керувати своєю кар'єрою, прагнення звернути на себе увагу на ринку праці, що динамічно змінюється, та ефективно будувати відносини з роботодавцями.

Водночас, на сьогодні чітко окреслити термін «особистий бренд» досі неможливо. Через невпинний інформаційний потік простежується різноманіття термінології та понять, що різняться від автора до автора. Пояснення варіюються від чистого традиційного маркетингу до використання психологічно релевантних підходів. Зважаючи на це, надалі буде представлений огляд найбільш популярних думок щодо концепції.

Вперше визначення особистого бренду надав американець Том Пітерс у своїй статті *FastCompany* в 1997 році. Саме тому з того часу бізнес-ринок США так активно «постачає» особисті бренди – Джефф Безос, Ілон Маск, Опра Вінфрі – будь-який успішний у своїй галузі професіонал, який грамотно зумів розвинути свою персону. Традиційний підхід до визначення поняття пропонує Х. К. Рамперсад: «Більшість традиційних концепцій особистого брендингу зосереджені в основному на особистому маркетингу, створенні іміджу, продажах, упаковці, зовнішньому вигляді, просуванні себе та бажанні стати відомим» [1]. Схожа полеміка простежується й у поглядах Д. Шаубеля. Так, він стверджує, що особистий бренд – це зміна того, ким ви є, щоб відповідати очікуванням інших [2]. Але пізніше науковець все ж таки зазначив, що персональний бренд описує процес, за допомогою якого окремі особи та підприємці диференціюють себе і виділяються з натовпу, визначаючи і формулюючи свою унікальну ціннісну пропозицію, чи то професійну, чи то особисту, а потім використовують її на різних платформах задля досягнення конкретної мети. Таким чином, люди можуть підвищити своє визнання як експертів у своїй галузі, здобути репутацію та довіру, просунути кар'єрними сходами та зміцнити впевненість у собі. Його коротка версія цього визначення наступна: «Це те, як ми продаємо себе іншим» [2].

Попри розповсюдженні традиційні визначення концепції в науково-академічному дискурсі виявляються поняття, які доволі часто пов'язуються з особистим брендом, хоча мають інший сенс:

- *Індивідуальний брендинг*. Цей термін науковці А. Клоуз, Дж. Мулард та К. Монро поєднують з особистим брендом, визначаючи це як «персону, яка

добре відома в суспільстві або яка є предметом маркетингових, міжособистісних чи міжорганізаційних комунікацій» [3].

- *Самореклама.* Л. Моліньє поставив знак рівності між особистим брендингом та саморекламою [4].

- *Імідж.* Л. Робертс представила авторитетну точку зору на професійний імідж, що також вплинуло на розуміння особистого бренду при розгляді його компонентів [5].

- *Репутація.* Деякі автори порівнюють репутацію з особистим брендом, проте між цими поняттями є явні відмінності [6].

У сучасному ж світі пропонується новий погляд на концепцію. Наприклад, провідний авторитет у галузі особистого бренду, Personal Brand, зазначає, що «особистий бренд – це широко визнане і значною мірою однакове сприйняття чи враження про людину, засноване на її досвіді, знаннях, компетенціях, діях та/або досягненнях у співтоваристві, галузі чи ринку загалом» [7]. Крім того, автори акцентують увагу на різниці понять «персональний бренд» та «персональних брендинг». Так, перше – це мета, а останнє – процес і стратегія, за допомогою яких досягається мета. Тобто, ви створюєте особистий бренд за допомогою процесу та стратегії особистого брендингу. Також, до актуальних думок, які змінюють світогляд на концепцію, можна віднести бачення Н. Веховські. Вона описує бренд особистості як щось набагато більше, ніж репутація, співставляючи термін з керуванням враженнями, спілкуванням та інструментом лідерства [8]. Варто зазначити, що на сучасне бачення терміну значно вплинули глобальні процеси. Кризові ситуації за останні три роки стали поштовхом не тільки для всебічної діджиталізації, а і певного переформатування сталих тлумачень. Одним із них стала концепція особистого бренду, яка до пандемії коронавірусу здебільшого описувалася у всесвітній мережі як штучно створений образ задля відповідності бажань аудиторії. Однак, під час надлюдських екстремальних умов термінологія отримала інше забарвлення та відкинула всі фальшиві маски, зосередивши увагу на своїй основі - особистості.

Із початком коронакризи, коли світ безповоротно поринув у Інтернет-простір, чітко простежується тенденція, коли бренд особистості виходить на перший план перед брендом компанії. Причиною цього стало те, що в першу чергу суспільство почало все більше довіряти людям, а не підприємствам. Пандемія COVID-19 та обмеження, які були запроваджені внаслідок неї, пришвидшили цей психологічний процес. До цієї кризи більшість світового населення скептично відносилася щодо надання та отримання онлайн-послуг і робила вибір на користь спілкування з клієнтами/продавцями в режимі «офлайн». Водночас, внаслідок пандемії у зв'язку із недостатньою соціальною комунікацією із зовнішнім світом та збільшенням вільного часу (наприклад, за рахунок збереження часу, що витрачався на дорогу до роботи) люди почали шукати соціалізацію, якої так бракувало в реальності, у віртуальному вимірі, і таким чином, задовольняли свою біологічну потребу в комунікації.

Як наслідок, у веб-всесвіті постало нове бачення персоналії - віртуального друга, до якого в будь-який момент можна завітати «в гості» на сторінку. Користувачам потрібен максимально наближений до реального життя акаунт. Саме це стало поштовхом до появи тренду на людяність та щирість образів на просторах соціальних медіа, і особистий бренд став відповідати своїй назві як ніколи. Потреба в людині також яскраво проявлялася тоді, коли при сумнівах щодо будь-яких питань стосовно нових технологій, онлайн послуг і т.п., суспільство в першу чергу шукало індивіда, який пройшов через подібне та має практичний досвід, і може розповісти про всі переваги чи недоліки об'єкта. Це спостереження підтверджується результатами дослідженням Nielsen, у ході якого 89% респондентів надали відповідь, що найбільше довіряють особистим рекомендаціям знайомих (із вуст у вуста), тоді як веб-сайти та спонсорство брендів зайняли нижчі позиції [9]. Швидкоплинність трендів можна побачити навіть на прикладах використання бренду особистості в 2022 році – у контексті російської збройної агресії проти України. Хоча вони мають спільну рису – бренд особистості як «віртуальний

друг», все ж таки є момент, де вони різняться. Якщо перший випадок приніс світові тренд на анонімність і маски з реального життя перейшли у віртуальне, то під час військового стану, коли питання безпеки гостро потребує розуміння, що за люди тебе оточують, цей карнавал навпаки припиняється. Відтепер, як незалежним особам, так і фірмам рекомендується показувати обличчя свого бренду, щоб не втратити аудиторію. Безособовому контенту вже так сильно не довіряють – довіряють людям. За часи війни особистий бренд став основою маркетингу та просування ідей, філософії, проведення гуманітарних зборів. Так, при згадуванні благодійних внесків, так званих «донатів», в українців, скоріше за все, це слово буде асоціюватися з І.Лаченковим або супутниками С.Притули. На завершення, варто зауважити, що через постійні зміни поглядів та тенденцій бренду особистості з'являються такі негативні наслідки, як маніпулювання свідомістю людей через підміну понять. Оскільки чіткого загального окреслення термін ще немає, об'єкт дослідження стає інструментом для проведення шахрайської діяльності – інфоциганства. Так, на просторах соціальних мереж можна знайти безліч прикладів, де вам буде запропоноване «менторство з особистого бренду», однак, що саме автор вкладає в це поняття і чи справді воно відноситься до цієї сфери – ви дізнаєтеся після оплати без можливості повернення коштів.

Висновки Проаналізувавши концепції особистого бренду з самого першого використання поняття до динамічних змін сьогодення, можна зробити висновок, що термін досі немає чіткого окреслення та проявляється в багатьох різноманітних формах. З огляду на це, рекомендується вивчення цієї проблематики в наукових колах та пошук єдиної універсальної теорії або структуризації підходів, що підвищить рівень обізнаності соціуму та зменшить ризики потрапляння під негативний вплив.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Rampersad H. K. Authentic Personal Branding: A New Blueprint for Building and Aligning a Powerful Leadership Brand / Hubert K. Rampersad., 2009. (IAP)

2. Schawbel D. Me 2.0: Build a Powerful Brand to Achieve Career Success / Dan Schawbel., 2009. – (Kaplan Publishing).
3. Close A. G. Establishing human brands: Determinants of placement success for first faculty positions in marketing [Электронный ресурс] / A. G. Close, J. G. Moulard, K. B. Monroe // Journal of the Academy of Marketing Science. 2010. Режим доступа до ресурсу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1985825.
4. Molyneux L. What journalists retweet: Opinion, humor, and brand development on Twitter [Электронный ресурс] / Logan Molyneux // Journalism. 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1464884914550135>.
5. Roberts L. M. Changing Faces: Professional Image Construction In Diverse Organizational Settings [Электронный ресурс] / Laura Morgan Roberts // Academy of Management. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <https://journals.aom.org/doi/10.5465/amr.2005.18378873>.
6. In Search of Eminence: A Personal Brand-Building Perspective on the Achievement of Scholarly Prominence in Marketing [Электронный ресурс] / C. H. J. P. Bentley, D. Campbell, J. J. Singh // Journal of Marketing Education. 2010. Режим доступа до ресурсу: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0273475310379337>.
7. Definition of a Personal Brand vs. Personal Branding [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://personalbrand.com/definition/>.
8. Wiechowski N. Personal Branding with LinkedIn: The Think Natalia Method / Natalia Wiechowski., 2020.
9. Nielsen Trust In Advertising Sell Sheet [Электронный ресурс]. – 2022. Режим доступа до ресурсу: <https://www.nielsen.com/wp-content/uploads/sites/3/2021/11/2021-Nielsen-Trust-In-Advertising-Sell-Sheet.pdf>.

СІМПСОНИ ЯК ДЗЕРКАЛО СУЧАСНОГО СВІТУ: МАС-МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС

Ільницька Катерина Сергіївна,
магістрантка
ОП “Міжнародна журналістика”
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

Анотація Дана стаття присвячена дослідженню рефлексії фізичної дійсності у анімаційній подобі, а також те, який ця дія створює ефект на засоби масової інформації та яку відіграє роль.

Мультиплікаційний серіал для дорослих може мати більший вплив, ніж здається на перший погляд. *Сімпсони* спромоглися не тільки відображувати нашу реальність, а й викликати зворотну реакцію, таким чином фактично змушуючи людей реагувати на самих себе.

Ключові слова: мультсеріал, засоби масової інформації, вплив, культура.

Вступ З початку 1930-х років звичний для нас жанр телевізійної продукції серіал почав стрімко завойовувати прихильників і швидко став популярним. Все завдяки зручному формату. Коротші в порівнянні з повнометражними фільмами, серіали займають не так багато часу, а те, що в них багато епізодів, дозволяє розповісти довшу історію з великою кількістю деталей.

Шалена популярність даного формату змусила задуматися й мультиплікаторів, і вже 1 серпня 1950 року світ побачив перший анімаційний серіал із назвою *Кролик-хрестоносець*. Усі успішні ідеї, як відомо, швидко набувають розголосу, а отже і наслідувачів. Мультсеріали почали з'являтися один за одним і ось, 19 квітня 1987 року у рамках програми *Шоу Трейсі Ульман* відбувається трансляція першого епізоду анімаційного сіткому *Сімпсони*.

Серіал миттєво завойовує серця глядачів і після 3 сезонів відокремлюється від передачі, отримуючи власний час у прайм-тайм в ефірі телеканалу Fox.

Особливістю *Сімпсонів* є охоплення широкого ряду соціальних, політичних та культурних аспектів. Завдяки цьому анімаційний сітком про родину жовтих чоловічків став найтривалішим в історії американського телебачення та одним із найвпливовіших медіа продуктів сучасності.

Ціль роботи - у вигляді теорії ознайомитися із способом, у який мультсеріал *Сімпсоні* впливає на мас-медійний простір.

Відповідно до мети сформульовано наступні **завдання**:

- визначити основні прийоми, що використовуються у наративі серіалу;
- розглянути вплив твору на галузь, до якої він належить;
- розглянути вплив твору на простір мас-медіа в цілому.

Методи дослідження

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні завдання дослідження:

1. Вивчення теоретико-методологічного аспекту елементів проблеми дослідження за літературними даними;
2. Теоретичний аналіз психолого-методичної літератури з дослідження;
3. Спостереження (перегляд серіалу);
4. Пошук та аналіз матеріалів, пов'язаних із серіалом.

Наукова теза даної роботи полягає у тому, що вигаданий світ, побудований на основі справжнього із використанням елементів реалізму, здатний відображати реальне суспільство і зміни у ньому. Також передбачається, що рефлексія дійсності у фікції впливає на зростання кількості розповсюдженої інформації про обраний серіал, що служить його безпосередній популяризації. Таким чином обрана телевізійна продукція буде розглянута у мас-медійному дискурсі.

Результати. Матеріальний обсяг роботи охоплює окреме попкультурне явище, що міститься у формі франшизи, яка складається з мультиплікаційного серіалу, повнометражного анімаційного фільму, коміксів, комп'ютерних ігор та навіть парку розваг.

Славу *Сімпсони* заробили тим, що герої - проста американська родина середнього робочого класу - нагадують глядачам їх самих. Проблеми, що виникають, часто мають за собою важкий моральний вибір, і персонажі вирішують їх у нетривіальний спосіб. При цьому майже усе обігрується сатирою чи іронічними вставками, а кожен епізод має щонайменше одну відсилку до інших явищ популярної культури. В *Сімпсонах* ніщо не є святим чи недоторканим, навіть тема релігії, тому серіал має зарівно багато прихильників, як і ворогів. Однак, “чорний піар це теж піар”, чи не так?

Завдяки своїй популярності це було лише питанням часу, коли *Сімпсони* підуть далі за телебачення. Із середньою кількістю глядачів першого сезону у 27,8 мільйони *Сімпсони* швидко перетворилися на цілу франшизу.

У мас-медійному дискурсі варто почати з основ: сам мультсеріал був створений для трансляції через телебачення – один зі стовпів засобів масової інформації. Більше того, він показується у прайм-тайм – найактивніший період телетрансляції за добу із найвищими показниками переглядів. *Сімпсони* стали першою анімаційною програмою в історії американського прайм-тайм телебачення із шаленим успіхом уперше після довгої перерви. До цього найбільшою популярністю тішився мультсеріал *Зачекайте, доки ваш батько прийде додому* на початку 1970-х років [1]. *Сімпсони* мали настільки великий вплив на зміну сприйняття мультиплікації на телебаченні, що у 1990-х роках стався справжній бум «дорослої» анімації. Справа у тому, що до *Сімпсонів* мультсеріали розглядалися як щось винятково дитяче, аж тут раптом з'являється анімаційна розвага для дорослої аудиторії. Цією концепцією *Сімпсони* надихнули телевізійну спільноту на створення інших недитячих мультсеріалів, таких як *Король гори*, *Південний парк*, *Футурама*, *Сім'янин*, *Критик* та *Бівіс та Батхед* [2]. Отже, фактично дякуючи *Сімпсонам* ринок

телевізійного етеру раптово поповнився значною кількістю нових програм.

Сімпсони вплинули і на «живі» серіали, тобто такі, де знімалися люди. Наприклад, британський сітком *Закумарені* зі слів його режисера Едгара Райта був спробою «оживити» *Сімсонів* [3]. До того ж, один із творців серіалу *Офіс*, Рікі Джервейс, стверджує, що *Сімпсони* мали сильний вплив на сам серіал [4].

У 1991 році з'являються комікси із назвою *Simpsons Illustrated*. Останнім випуском *Simpsons Illustrated* було одноразове видання коміксів під назвою *Simpsons Comics and Stories*. Приголомшливий успіх цієї, здавалося б, одноразової книги призвів до створення "Bongo Comics Group", яка з 1993 року видала численні комікси про *Сімсонів* [5]. Таким чином, франшиза мультсеріалу поширилася у рамках традиційних медіа, охоплюючи вже не тільки телебачення, а й друковані видання.

Досить швидко популярний американський мультсеріал розлетівся по всьому світу. Однак, після кількох сезонів стало відомо, що шоу було знято з етеру в кількох країнах. У серпні 2006 року Китай заборонив показ *Сімсонів* на телебаченні в прайм-тайм, «щоб захистити китайські анімаційні студії, що переживають труднощі» [6]. Принаймні, так стверджується в офіційній версії відмови від трансляції. А у 2008 році на росії група представників декількох П'ятидесятницьких церков виступила із вимогою заборонити показ *Сімсонів*, *Сім'янина*, *Південного парку* та інших Західних мультсеріалів на телебаченні через «пропаганду різноманітних гріхів» [7]. У висновку справи суд виніс негативне рішення, тобто відмовив.

Не буде дивиною те, що із таким колосальним успіхом, а також контроверсійністю *Сімсонів* багато обговорюють у друкованих виданнях. З приводу мультсеріалу висловилося навіть офіційна газета Ватикану у грудні 2009 року. Тоді *L'Osservatore Romano* описала сюжети епізодів *Сімсонів* як «розумні та реалістичні». Видання зазначає, що завдяки *Сімсонам* дорослі заново відкрили для себе мультфільми, навіть незважаючи на наявність у мультсеріалі грубих виразів та сцен насильства [8].

Із появою нових медіа *Сімпсони* вирішили не зупинятися на досягнутому

та розширили свій вплив на соціальні мережі. У мультсеріалу є власні офіційні сторінки на Facebook, Twitter та Instagram. У своїх соц. мережах *Сімпсони* публікують уривки минулих епізодів, а також анонси нових. Однак 26 лютого 2022 року творці мультсеріалу порушили звичний тип публікацій та розмістили на своїх аккаунтах зображення родини Сімпсонів із українськими прапорами. Малюнок був зроблений Меттом Грейнінгом та, очевидно, схвалений керівництвом телекомпанії. Таким чином, *Сімпсони* та телемережа Фок висловили підтримку України після початку повномасштабного вторгнення з боку росії.

Мал. 1: загальний вид сторінки мультсеріалу в Instagram

Говорячи про інтернет та нові медіа неможливо не згадати галас, який здійнявся у 2015 році, коли хтось раптово подивився серію, у якій Дональда Трампа назвали президентом Сполучених Штатів, і поспішив поділитися цим у соціальних мережах. Це сколихнуло увесь інтернет і призвело до того, що інформаційні портали та соціальні мережі рясніли гучними заголовками про те, що *Сімпсони* спорокували майбутнє.

У дійсності "пророцтво" належить не давній серії, а короткометражному епізоду, який був випущений 7 липня 2015 року у якості відповіді на офіційну

заяву Трампа 16 червня 2015 року про наміри висуватися на пост президента США. Тривалість епізоду складає лише 1 хвилину 30 секунд і оповідає історію про Гомера, якому на вулиці запропонували легкий підробіток. Все, що йому треба було зробити – вийти на акцію підтримки Дональда Трампа, що балотується у президенти. Гомер дає згоду та вже у наступній сцені стоїть у натовпі людей. Одні з них тримають плакати із написом «Vote» - «Голосуйте», у той час як деякі інші мають плакати із написом «Paid» - «Оплачено».

Насправді, цей момент висміював те, що починаючи із президентських виборів 1988 року Дональд Трамп розглядався як потенційний кандидат на пост президента США майже на кожних виборах [9].

Отже, як вже було згадано, у 2015 році про передбачення *Сімпсонів* щодо Трампа заговорили усюди: в соціальних мережах, онлайн виданнях та навіть традиційних видах медіа, таких як телебачення. В Україні про це писали зокрема онлайн сторінки медіахолдингу 1+1 [10], видання Бабель [11], інформаційне агентство Уніан [12], та багато інших.

Схожі прецеденти трапилися довкола Коронавірусу, вірусу Ебола, пожежі у Нотр-Дамі, російсько-української війни та багато іншого, які нібито передбачили *Сімпсони*. Насправді ж, більшість із цих новин є фейками, як от із випадком пожежі, де вогонь на даху храму домалювали [14]. Цей та багато інших фейків спростувала незалежна аналітична платформа “Вокс Україна”.

Висновки У висновках хочеться відзначити, що навіть фейкові новини притягують багато уваги до мультсеріалу. І хоча таким чином *Сімпсони* отримують додаткове джерело слави, вони все ж є причиною великої кількості неправдивої інформації. Незважаючи на те, що у минулому вони мали величезний позитивний вплив на розвиток розважальної частини мас-медіа, у сучасності, вони негативно впливають на загальний медіа простір, хоч і не призводять цим до катастроф.

Однак, серіал ще не закривають, а це значить, що *Сімпсони* ще мають шанс вплинути на сьгоднішні засоби масової інформації позитивно. Чи впораються вони із цим - покаже час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alberti J. Leaving Springfield: The Simpsons and the Possibility of Oppositional Culture. - Wayne State University Press, Detroit, 2003.
2. ASD-inform Ватикан назвал сюжеты Симпсонов «реалистичными и умными» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://sd.net.ua/2009/12/24/vatikan_simpsons.html
3. Instagram @thesimpsons - Малюнок 1.
4. Deneroff H. Matt Groening's Baby Turns 10. - Animation, January 2000.
5. Martin B. Gross Prophets [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20100718215746/http://www.gq.com/entertainment/humor/201008/directors-roundtable-extended-version-comedy-issue-apatow-landis?currentPage=4#ixzz0u4u2e5ot>
6. McDonald J. China Bans 'Simpsons' From Prime-Time TV [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/08/13/AR2006081300242.html>
7. Radford B. Groening launches Futurama comics [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.findarticles.com/p/articles/mi_qn4191/is_20001119/ai_n9979492
8. Schuchardt R. Ricky Gervais Part One [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20061028150624/http://www.dvdactive.com/editorial/interviews/ricky-gervais.html>
9. Smith K. Stop pretending — Donald Trump is not running for president [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://nypost.com/2015/05/30/stop-pretending-donald-trump-is-not-running-for-president/>
10. Вокс Чек НЕПРАВДА: У «Сімпсонах» передбачили пожежу в Нотр-Дамі та теракт 11 вересня 2001 року [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://voxukraine.org/neppravda-u-simpsonah-peredbachyly-pozhezhu-v-notr-dami-ta-terakt-11-veresnya-2001-roku/>
11. Козенко А. Прокуратуру попросили из "Южного парка"

[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/1187370>

12. Пивоваров С. Які з прогнозів «Сімпсонів» (поки що) не справдилися [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://babel.ua/texts/23190-zhinka-prezident-ssha-kolonizaciya-marsa-v-2026-roci-ta-povstannya-robotiv-yaki-z-prognoziv-simpsoniv-poki-shche-ne-zbulis>

13. ТСН "Сімпсони" передбачили перемогу боксера Енді Руїса-молодшого над Ентоні Джошуа [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://tsn.ua/tsikavinki/simpsoni-peredbachili-peremogu-boksera-endi-ruyisa-molodshogo-nad-entoni-dzhoshua-1355874.html>

14. Уніан У "Сімпсонах" знайшли передбачення смертельного коронавірусу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.unian.ua/curiosities/10843439-u-simpsonah-znayshli-peredbachennya-smertelnogo-koronavirusu.html>

ART

УДК 37.013.73

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА СУЧАСНИЙ КІНЕМАТОГРАФ

Абрамовіч Олена Олександрівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри режисури та майстерності актора

Гришин Владислав Андрійович,

магістр,

Київський національний університет

культури і мистецтв

м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено проблематику взаємозв'язку сценічного та кіномистецтва. Розглянуто основні етапи розвитку кінематографа і акцентовано на тих мистецьких підходах, прийомах та методах кіномистецтва, в яких чітко відчувається вплив театральної естетики. Констатовано, що деякі кінорежисери у власних творчих пошуках генерували креативний процес запозичення сценічних засобів виразності, спрямовуючи його в річище нових ідей і концепцій, відповідно до специфіки мови кінематографа.

Ключові слова: сценічне мистецтво, кінематограф, театральність, кінорежисери.

Криза західноєвропейської культури кінця XIX ст. активізувала видовищні архаїчні форми, характерні для періоду зміни культур, спровокувавши альтернативні моделі, які розширюють етичні норми соціуму і порушують класичні традиції. Кінематограф з'явився наприкінці XIX ст., в добу урбанізації, інтенсивного технологічного розвитку, всесвітніх виставок,

народження масового суспільства і ніс в собі відбиток цього соціокультурного контексту. З одного боку він походив до фотографії з її технічними та художніми особливостями, з іншого – був співзвучний з літературою та театром як близькими йому видами мистецтва.

Відносини кінематографа та театру давні, і осмислення їх почалося з періоду теоретичного осмислення кінематографа як виду мистецтва, в процесі набуття власної специфіки. Спочатку в кінематографі активно використовувалися театральні напрацювання та театральна система виразності (акторська гра, театральні мізансцени та декорації). Театральні режисери сприймали досвід кіно, а потім переходили в екранне мистецтво – цей перехід був досить природним.

У момент, коли кінематограф почав усвідомлювати свою специфіку, виникло відторгнення театального впливу, який сильно відчувався на різних періодах його становлення. При цьому багато кінорежисерів (І. Бергман, А. Вайда, Л. Вісконті, К. Зануссі, Р. Фасбіндер, М. Форман та ін.) продовжували експериментувати з застосування різноманітних прийомів сценічного мистецтва. Відома вітчизняна дослідниця Г. Погребняк зауважує, що «в кіно застосовували прийом «театр у фільмі», розгортали дію фільму на кону, створювали візуальні пластичні образи, що широко охоплювали дійсність в усьому її естетичному розмаїтті» [2, с. 25]. На її думку, характерним для творчості кінорежисерів ХХ ст. є: використання мімічної виразності, пластики персонажів, прямих звернень героїв до глядача, гіпотетичної «четвертої» стіни між публікою і виконавцями, фронтальних мізансцен, внутрішньокадрового монтажу задля творення цілісних хронологічно послідовних епізодів» [2, с. 25].

Кінематографічна театральність – явище, яке сформувалося в європейському мистецькому кіно 1950-х рр., отримавши розвиток в сучасному кінематографі. Італійський режисер Л. Вісконті, фільми якого мають «театральне забарвлення» [5, с 24], використовує кінематографічне і театральне як взаємодоповнюючі семіотичні коди, органічно поєднуючи стилі і почуття одного середовища з іншим; театральність є ключем до розуміння фільмів

німецького режисера В. Шретера [3, с. 7]. Кінематографічно-театральна естетика Л. Вісконті, П. Шеро та В. Шретера виникла з тієї самої епохи посилення інтермедіальності та інтермедійного дискурсу. На думку дослідників, кінематографічна театральність, що присутня в творах цих режисерів викликає у глядача водночас естетичне задоволення та інтелектуальне залучення. Вона кидає виклик радикальному роздвоєнню естетиці сценічного мистецтва і кінематографа, демонструючи, що кінематографічна та театральна естетика можуть вдало співіснувати в єдиному творі та навіть посилювати одна одну [4, с. 109]. В цій гібридній естетиці кінематографічної театральності коди одного середовища присутні в іншому без спроби нівелювати або послабити те, що було визначено як остаточно естетика панівного середовища. Натомість театральні коди скоріше інформують, взаємодіють з інструментами кіно.

На межі ХХ–ХХІ ст. відбулися глобальні зміни в сферах суспільного життя і культури, які породили нові форми комунікації, медіа, мистецтв. Театрі і кіно, найбільш гостро і стрімко реагуючи на подібні зміни, запропонували нові експериментальні способи взаємодії глядача і візуального контенту, які стали сприйматися як такі, що належать до інших сфер діяльності. При цьому традиційні форми стали стрімко втрачати свою роль.

На думку провідного вітчизняного теоретика кіно І. Зубавіної, в координатах сучасної культури кінематограф наділений особливим статусом: «протягом ХХ–ХХІ століть екран став медіумом, посередником між людиною та світом, що інтенсивно впливає на масову свідомість, надає еталонні моделі поведінки, формує ціннісні критерії, породжує «героїв нашого часу» тощо» [1, с. 75].

Сучасний період розвитку кінематографа характеризується тим, що, на відміну від традиційного мистецтва, якому властива нормативність і стабільність, сучасне мистецтво створює лише ілюзію стабільності, стійкості, повторюючи в тій чи іншій формі знайомі теми, мотиви, типи та сюжети. На безпосередній залежності мистецтва постмодерністського періоду від масової

культури наголошували багато дослідників. Окрім того, на початку XXI ст. змінюється ставлення до мистецтва, оскільки завдяки сучасним технологіям будь-яка людина може відчути себе кінорежисером, виклавши власний «кінотвір» в Інтернет. Великою мірою це розмиває звичні, сформовані категорії естетичної оцінки художнього твору і зазвичай призводить до діаметрально протилежного трактування одного і того самого явища художньої культури.

Говорячи про взаємодію традиційних та інноваційних сценічних форм і ідей з сучасним кінематографом, варто зазначити, що сучасні режисери зазвичай тяжіють до контрастного поєднання елементів різноманітних естетичних дискурсів театрального з кінематографічним, підкреслюючи таким чином взаємодію між художніми культурами. Паралельно з цим можна спостерігати також використання традиційно несумісних елементів з метою створення нової художньої цілісності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубавіна І. Б. Кіноархетипіка як ядро екранного наративу. Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого: зб. наук. праць. 2015. Вип. 16. С. 75–83.
2. Погребняк Г. П. Авторський кінематограф у художній культурі другої половини XX – початку XXI століття : автореф. дис. доктора мистецтвознавства : 26.00.01 / Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2021. 40 с.
3. Grundmann R. The Passions of Werner Schroeter. in *Werner Schroeter*, ed. Roy Grundmann. Vienna: FilmmuseumSynemaPublikationen, 2018.
4. Sirmons J. K. Cinematic Theatricality: The Aesthetics of Excess. PhD Thesis. Columbia university, 2021. 224 p.
5. Sontag S. Film and Theatre. *Tulane Drama Review*. 1966. Issue 11. no. 1.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ТЕАТР Ю. СТАРЧЕНКА

Кочергін Артем Олександрович

студент 2-го курсу магістратури
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна

Анотація: Дослідження присвячене особливостям режисерського стилю Ю.Старченко у жанрі рок-опер на прикладі аналізу вистав «Юнона і Авось», «Монарх, повія і чернець», «Ісус Христос – суперзірка». Розкрито процес інтелектуалізації ХАТМК, через творчі експерименти Ю. Старченко з боку режисури, музичної складової та акторського мистецтва у рок-операх.

Ключові слова: рок-опера, арія, музичний матеріал, Ю.Старченко, ХАТМК, «Юнона і Авось», «Монарх, повія і чернець», «Ісус Христос - суперзірка»

Для театру музичної комедії України жанр рок-опери довго залишався недосяжним: причина полягала в тому, що музичним керівникам театрів оперет бракувало технічної оснащеності симфонічного оркестру інструментами рок-гурту. До того ж не було універсальних виконавців у театральних колективах. І лише захоплення новим жанром режисера Харківського театру музичної комедії Ю. Старченко і диригента Ш. Палтаджян допомогли вивести рок-оперу («Юнона і Авось», 1986) на рівень вистави «великого» стилю, у «фокусі» якого стали емоція та видовище.

Слід зазначити, що у період з 1986 по 1995 рр., на відміну від інших театрів, ХТМК на чолі з головним режисером Ю. Старченком взяв курс на жанр рок-опери. На той час Ю. Старченко, знаходячись під сильним враженням від постановки М.Захарова — вистави «Юнона і Авось» в «Ленкомі», випустив однойменну виставу (третю в СРСР). В.Айзенштадт зазначив, що під час підготовки вистави режисер надихався мізансценами і сценографією

«спектаклю прототипу» [1].

Запозичено було з московської постановки й соло «Єретика» у пролозі та образ Марії з немовлям на руках, створений за допомогою пластично-акустичних засобів. Відмінним від ленкомівської версії був і фінал першої дії. Він розкривав не конфлікт в трикутнику Резанов, Кончита та Федеріко, а відображував «протистояння нерівних сил – навали завойовників на чолі з Резановим і незіпсованої природи в особах Кончітти та Федеріко» [2, с. 4]. В українській постановці за основу брали оригінальну версію О. Рибнікова, тому в виставі ХТМК звучання було більш симфонічне, ніж рокове. Ш. Палтаджяна розповідав, що О.Рибников, зателефонувавши до театру поцікавився, чи дійсно «Юнону і Авось» «співають без фонограми, і був вражений, адже складність партій та оркестрового матеріалу у цілісному варіанті виявилася недосяжною для інших колективів [6].

За часи очільництва Ю. Старченка трупі ХТМК вдалося оволодіти важливими категоріями сучасного театру (час і простір). Музична партитура в багатомірному ігровому просторі звучала самодостатньо. Через символіку постановники змогли розкрити «конфлікт» інтонаційних сфер симфонічного оркестру та електроніки. Використані для позначення часу тембри різних музичних інструментів і навіть голосів, сприяли створенню атмосферних сцен і вистави в цілому.

Місцем дії у виставі став не конкретний, а символічний вимір фантазій та почуттів. Простір магнетизував своєю космічною темрявою. Повне світло спалахувало лише в масових сценах, а камерні епізоди делікатно супроводжував лише промінь прожектора. Вся авансцена була своєрідним символічним комунікативним простором двох світів: світу Головного автора і світу його персонажа (графа Резанова). Саме там відбулася зустріч Головного автора і його романтичного двійника. У глядача мало склалися враження, що ця зустріч відбувається на межі двох різних вимірів.

Комунікативним був також і вихід героїв до рампи із сповідальними монологами напівпошепки під супровод дзвіночків з оркестру. На авансцені

Кончітта із свічкою в руках адресувала глядачу свою молитву, також, проголошуючи своє кредо Резанову, звертався до глядача головний автор, і помирав головний герой.

Головну роль графа Резанова у 1986 р. Ю. Старченко довірив акторам з різним амплуа – М. Бутковському («простак») і В. Побережцю («характерний герой»). Кожен з них по-своєму розумів свій образ. Наприклад, Резанов характерного В. Побережця був мужнім і пристрасно-авантюрним. А у М. Бутковського граф вийшов молодшим, більш ліричним і інтелектуальним. М. Бутковський в дуеті з В. Донченко («субретка») у першій постановці рок-опери свідомо відійшли від опереткових принципів виразності. Кончита у виконанні В.Донченко була тендітна та зворушлива. У 1987 р. акторка стала лауреатом премії Спілки театральний діячів у регіональному огляді молодих акторів.

Роль нареченого Кончити Федеріко мала елементи акробатики, але в ній не було складної вокальної партії. Протягом двох десятиліть її грав драматичний актор О. Логвиненко.

Сольні партії Богоматері, на відміну від романсових партій графа Резанова, були наповнені оперним вокалом О. Журавльової та Л. Волобуєвої.

Складною вокально була і партія Головного Автора (Г. Бабич). Ю. Старченко концептуально переосмислив деяких персонажів рок-опери, у число яких потрапив і Головний Автор. У версії режисера Головний Автор був своєрідним голосом історії, а не стороннім та безпристрасним спостерігачем.

На початку 90-х рр. центральні жіночі ролі вистави виконували С.Кукоба (Голос Богоматері) та Н. Антоненко (Кончита), наприкінці десятиліття роль Кончити виконувала М. Тюрешова, а у 2004 р. після кординального поновлення вистави роль Кончити дісталась Н. Ларкіній. Замість О. Логвіненка в ролі Федеріко тепер грав молодий драматичний актор О. Андренко на пару з С. Сеніком, якому допоміг досвід соліста балету.

Слід відзначити гармонійний дует співочих акторів, випускників кафедри майстерності актора ХНУМ ім. І. Котляревського, актора «Театру 19» О. Дідика

та С. Тимченко (Резанова і Кончити).

Варто зазначити, що у 1989 р. ХТМК був єдиним на теренах України, хто вирішив доторкнутись до матеріалу рок-опери О.Журбіна на базі новели Т. Манна «Флоренца». Концепція вистави Ю. Старченка «Монарх, повія і чернець» полягала в тому, щоб поєднати сюжет занепаду періоду гуманізму XV ст. у Флоренції та добу вітчизняної «перебудови». Ю.Старченко бажав «наочно співставити конфлікт Відродження та Середньовіччя із конфліктом часів «сталінізму» та «відлиги» або опозицією брежнєвського та горбачовського часів» [4]. Ю.Старченко створив «агента від глядача», як Гіда XX ст., якого П. Грушко прописав, як колективний образ відвідувачів музею. О. Логвиненко та О. Гавінський, виконавці ролі Гіда, коментували події [4].

Працюючи над виставою режисер спробував розширити ансамбль акторів-однодумців. Він вперше довірив роль Лоренцо Медичі із драматичним зерном вокалісту, артисту на амплуа «коміка» А. Клейну. Роль старшого сина Медичі режисер віддав вокалісту В. Федоренку. Варто також згадати Г. Бабича, який виконуючи складні вокальні партії, без штампів жанру зіграв роль молодшого сина Медичі кардинала Джованні. Роль Блазня Пульчі виконав М. Бутковський. Але через брак матеріальних можливостей, виникли технічні проблеми з постановкою. Для вистави були задіяні дротові мікрофони, якими акторам довелося обмінюватися під час дії. Це ускладнювало сприйняття непростой поезії вокального тексту П.Грушка.

Основною проблемою експериментів Ю. Старченка у справі інтелектуалізації театру «легкого жанру» став «повний інформаційний вакуум навкруги його режисури і досягнень кращих акторів харківської трупи для центрів», де вже давно точилася жорстка дискусія щодо шляхів розвитку жанру [7].

На цьому етапі в ХТМК постало питання про вимоги до артистів у часи «перебудови». Режисер формував акторський ансамбль, який крім синтетичності та відповідності потрібному типу ролі мав передати осмисленість сценічної поведінки. Актори того періоду вміло оперували

творчими методами Б.Брехта і М.Чехова і володіли засобами публіцистичного спілкування із глядачем. Від акторів (колись салонного жанру) режисер вимагав інтелектуальної розкутості та мобільності.

В 1993 р. Ю.Сарченко звертається до рок-опери за Е. Ллойд Веббером і Я. Кеслером – «Ісус Христос – суперзірка». Вистава йшла у театрі ім. Моссовета (режисер П. Хомський). Ю. Старченко робить сцену не дуже аскетично: залишає акторам мікрофони і реквізит з натяками на євангельську тему – символічну таємну вечерю і храмові менори та, на відміну від московської версії уникнув спокуси осучаснити дію [5, с. 4]. У виставі розкривався багатовимірний біблійський конфлікт між Ісусом та Юдою, Магдаліною та Юдою, Магдаліною та Пілатом, месією та апостолами, Богом і натовпом. Пластичною структурою вистави орудував В. Логвиненко.

Головна різниця між оперетою і рок-оперою Е. Ллойд-Веббера полягала в тому, що лейтмотиви героїв «мігрували», а не закріплювалися за кожним з них. Як приклад — тема арії Ісуса у Гетсиманському саду, яка продовжується в останній арії Магдаліни перед Пілатом. Також тема арії Юди переходить до фінального аріозо Пілата. В цьому криється натяк на низку зрад, які призвели до страти Христа. Таке режисерське бачення вистави висувало високі вимоги до акторського складу.

Різниця з московською виставою помічалася і у поданні музичного матеріалу Ш.Палтаджяном, яка полягала в тому, що це було не рокове, а симфонічне звучання. Властивий для ХТМК вокально-драматичний синтез підкреслив пріоритет академічного вокалу: в кожній музичній фразі відчувався драматизм, який мав перевагу над вокальною манерою, яка використовувалась у рок-опері [4]. Гра Г. Бабича вражала своєю глибиною і драматичністю проживання образу Ісуса. Зокрема Ю.Старченко згадував, що «роль Ісуса складна, адже вимагала від артиста сполучити людську іпостась євангельського Сина Божого і власне ставлення до цієї найбільшої в історії постаті», але Г.Бабач повністю з нею впорався [4].

Роль Магдаліни на прем'єрі виконала О. Кацаєва. Її вокальна манера була

ближча до стилю рок-опери [5, с. 4]. Актриса зуміла розкрити внутрішній конфлікт Марії і зблизити героїню з Ісусом (Г. Бабичем) та Юдою (М. Бутковським). Іншою виконавицею ролі була О. Слепцова.

Робота над виставою була складною не лише в опануванні жанровими особливостями рок-опери. Ю. Старченку вдалося залучити до театру інтелектуального глядача, який симпатизував сміливості режисера до обрання такої глобальної теми. Цікаво, що працюючи над образом Юди разом з В. Побережцем, режисер свідомо уникав інтелектуалізації героя. За порадою православного священника, актор на сцені обмежився констатацією Зла образу Юди, розкриваючи мотиви вчинку свого персонажа. Акцент у виставі був зроблений не на акторську, а на вокальну складову образу.

Інший виконавець цієї ролі М. Бутковський до розробки образу підійшов з іншого боку і в ансамблі з Ісусом М. Бабича було утворено міцний духовний зв'язок розумного Юди і мудрого Ісуса. Виконавець ролі Юди, М. Бутковський наполягав на тому, що його герой є єдиним, хто розуміє Ісуса. Для прикладу можна згадати сцену, в якій Юда сперечається з учнем Ісуса Сімоном (І. Максименко). Під час діалогу, Юда розуміє, який він обмежений [7]. Таким чином, Юда М. Бутковського фізично долав відстань, надаючи важливість своїм аргументам. В цей час Ісус Г. Бабича був статичним і тільки протиставляв Юді прямий погляд.

У постановці ХТМК ідейне розходження з Ісусом послужило головним імпульсом до злочину зрадника Юди. Виправдуючи свого героя, актор-інтелектуал не намагався міняти голос і давати йому негативні відтінки, а виступав ніби адвокатом свого героя. На противагу йому, у монологіях Г. Бабича, О. Кацаєвої та М. Бутковського відчувалися нотки притаманні рок-стилістиці. В деяких сценах непохитний та врівноважений Ісус здавався простою людиною, яка сумнівається, боїться, розчаровується. І навпаки Юда, втомлений від спроб довести свою правду Ісусу, став більш глибоким. М. Бутковський зміг передати внутрішній стан людини, яка з ревностями спостерігає за діями Ісуса та Марії і виношує план зради. Якщо розглядати

злочин Юди та Ісуса, як жертву, стає зрозуміло, що вони обидва мали принести себе в жертву. Ці два діаметральні образи зближувалися за задумом режисера.

Символічною стала сцена, в якій пісочні хвилі пустелі (бо пісок є символом забуття) поглинали зрадника. Це був дуже сильний і вражаючий театральний прийом жертвоприношення. Арії у виконанні Г. Бабича звучали потужно, бо актор внутрішньо проживав кожен музичну фазу. Глядач після кульмінаційного форте мов розчинявся від різкого контрасту – трагічної тиші. Внутрішнє напруження, перебування актора у ритмі ролі, висвітлювалося лише скупими виражальними засобами: лише погляд і особливий рух Ісуса. Концепцію образу Ісуса, виконану і створену Г. Бабичем можна вважати новаторською як для ХТМК так і для традиційного тлумачення цього образу рок-виконавцями.

В. Робертс в ролі Пілата поєднав власну фактуру зрілого чоловіка з експресією молодого людини. В свою чергу, інший виконавець ролі В. Тюлев був більш співчутливим у розмовах з Ісусом. Драматичні нотки в голосі, шляхетна і водночас гнівлива інтонації, дозволили актору створити глибокий багатогранний образ. Пілат був переконливим не лише у драматичному аспекті, а й у вокальному плані.

Складним був весь процес постановки: постійно точилися творчі дискусії. Ю. Старченко вирішив сцену Ірода в епатажній пластиці, поставлений В. Логвиненком. Вийшла зовсім інша сцена, бо не можна було перейти моральну межу.

Варто зазначити, що виставу було зіграно двадцять вісім разів. «Ісус Христос – суперзірка» змінила аудиторію глядачів ХАТМК та користувався попитом та популярністю серед молоді та інтелігенції, а також сприяла тому, щоб інтегрувати ХАТМК до сучасного європейського мистецтва. Але після зміни керівника, виставу грали лише пару разів на рік, лише з нагоди великих православних свят. Постійно змінювався акторський, хоровий, балетний склади, що спричинило змінену прем'єрної концепції, закладеної режисером. До того ж пішли з життя виконавці ролей Магдаліни та Ірода (О. Кацаєва і

В. Уборцев), крім того, виїхав з України єдиний виконавець Сімона Зіло та І. Максименко.

Також варто наголосити, що постановка Ю. Старченка сходила до стильових джерел українського авангардного філософського театру Л. Курбаса та В. Блавацького: «В ній максимального втілення здобула головна ідея його творчості: любові до ближнього» [4].

Таким чином, перша та остання вистави рок-опери склали в історії ХТМК своєрідний диптих, об'єднаний тяжінням до символізму та філософської проблематики. Жанрове визначення «Юнони і Авось» – містерія, вистава-доля, яке дав О.Рибников [3], як і сюжет іншої рок-опери, запозичений з Євангелія, передбачали нову етичну відповідальність театру, що брався втілити ці твори на своїй сцені. Безпрецедентним в той період став сам факт наближення театру «легкого жанру» засобами музики та поезії та акторських виражальних засобів до категорії духовності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзенштадт В. И пришел мюзикл // Красное знамя. 1988. 13 окт.
2. Дяченко Я. Не старіє вічна тема // Зоря Полтавщини. 1987. 15 черв. С. 4.
3. «С легким жанром!» інтерв'ю О. Рибников О. 2.04.2005 р.
4. Старченко Ю. Інтерв'ю від 10.11.2001 / вела Ю. Коваленко // Особистий архів Ю. П. Щукіної.
5. Хомайко Ю. Евангелие от Уэббера и Кесслера // Вечерний Харьков. 1994. 7 янв. С. 4.
6. Чигрин В. Гімн кохання // Панорама. 2001. № 46 (565). 16 листоп.
7. Щукіна Ю. Творча діяльність театрів оперети і музичної комедії України II половини XX - початку XXI ст.: жанровий аспект : монографія. Харків: Колегіум, 2021. 366 с.

УДК 793; 792,8

**СТИЛІСТИКА ТА ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АВТОРСЬКОГО
НЕОКЛАСИЧНОГО ТЕАТРУ СУЧАСНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ
«СУЗІР'Я АНІКО»**

Кузик Олег Євгенович

кандидат педагогічних наук.

Габелко Олександр Віталійович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Яцеленко Андрій Анатолійович

кандидат педагогічних наук.

Науковий керівник

Плахотнюк Олександр Анатолійович

кандидат мистецтвознавства, доцент

Кафедра режисури та хореографії

факультету культури і мистецтв

Львівського національного університету

імені Івана Франка

м. Львів. Україна

Висвітлено питання, унікальної авторської неокласичної хореографії та першого професійного приватного театру сучасної хореографії на вітчизняному просторі 90-2000 років ХХ століття. Окрім того, розглянуто окремі специфічні особливості балетмейстерського стилю Аніко Рехвіашвілі.

Ключові слова: хореографія, неокласика, балет, мистецтво, сюжет, балетмейстер, хореографічний твір, хореографічна лексика.

Як зазначає О. Плахотнюк: «сьогодення вимагає дослідження своєрідного танцювального ринку ідей, обміну знаннями та інформацією; можливість займатись самоосвітою як професійним вченим у галузі хореографічного мистецтва так і початківцям; перспектива розвивати свої індивідуальні пошуки, надбання і знахідки у хореографічному мистецтві; вивчати місцеві та міжнародні тенденції, пов'язаними з науковою продуктивністю і

відслідковувати головні тенденції в системі розвитку і збереження танцю; просувати власні ідеї та поширювати наукові знання з хореографії в Україні та за її межами; представити на міжнародну аудиторію свої унікальні методики або інноваційні дослідження на тему танцю; залучення до міжнародних проектів у сфері танцю; встановлення ділових контактів з теоретиками та практиками в галузі танцю та представниками танцювальної традиції з усього світу» [2, с. 263].

Дослідження стосується першого українського, авторського, неокласичного, професійного театру «Сузір'я Аніко». У грудні 1995 р. було створено Театр хореографічних мініатюр «Сузір'я Аніко». З 1996 р. – Театр сучасної хореографії «Сузір'я Аніко», з 2002 р. «Балет Аніко» також зустрічається і інша назва «Театр сучасної хореографії “Сузір'я Аніко”». Художнім керівником і балетмейстером Театру стала народна артистка України, професор, завідувача кафедри класичної хореографії КНУКіМ, головний балетмейстер та художній керівник Національної опери України ім. Т.Шевченка – Аніко Юріївна Рехвіашвілі [1, с. 5–6].

Відповідно до думки О. Плахотнюка «Репертуарна політика балетних труп та національних театрів спрямована таким чином, що має спільну тенденцію до об'єднання в репертуарі класичної спадщини балетного мистецтва, балетів популярніших сучасників та робіт локальних (національних) хореографів-балетмейстерів. Завдяки розвиненим технологіям (відео- теле- фіксації, мережі Інтернет) глядачі, як і танцівники та балетмейстери мають змогу отримати швидкий доступ до найцікавіших зразків хореографічного мистецтва всього світу» [3, с. 43], звертаємо увагу на репертуар даного Театру.

Отже, розглянемо хореографічні постановки А. Рехвіашвілі: 1996 р. - «Італійський альбом» одноактний балет, на муз. Дж. Ревербері, А.Вівальді. «Рондо» – одноактний балет в балеті, «Марення» – хореографічна мініатюра. 1997 р. «Болеро» на муз. М. Равеля, одноактний балет. 1998 р. «Пори року» на муз. А. Вівальді, одноактний балет, Національна опера України

ім. Т. Шевченка, заслужені артисти України Я. Гладких, Є.Кайгородов, М. Мотков. У 1997–2000 рр. були поставлені на Аніко балет ансамблевій композиції: «Festive (Tremolo)» на муз. Г. Черненко; «Зірка» (1997), «Фія ночі», «Передчуття» на муз. Дж. Ревербері (1998); «Ave Maria» на муз. Дж. Качині (1999); «Місячне коло чи новий день» на муз. Г. Черненко (2000). З 1998–2000 рр. для солістів Національної опери України імені Тараса Шевченка - Я. Гладких, Є.Кайгородова «Маска» на муз. Ж. Бізе – Р. Щедріна, «Пульс» на муз. Г. Черненко, «Pas de deux» (неокласичне) на муз. Дж. Россіні; для заслуженої артистки України – Т. Голякової та А. Доцишина «Страх» на муз. П. Габріеля; для народної артистки України – О. Філіп'євої та заслуженого артиста України М. Моткова «Танго» на муз. А. П'яцола, «Серенада» на муз. Г. Пьорсола; для народної артистки України Г. Кушнар'євої та О. Шаповалова «Чотири поцілунка» на муз. Я. Сібеліуса; для народної артистки України О. Філіп'євої та заслуженого артиста України В. Буртана «Скажені думки» на муз. Жан-Мішель Жарра. У 2001 р. у Національної опери України імені Тараса Шевченка було поставлено двоактний (спочатку трьохактний) неокласичний балет «Віденський вальс» на муз. І.Штраус-батька, Р. Штрауса, І. Штрауса-сина, який є в репертуарі до сьогодні. У 2006 р. Аніко поставила постмодерний балет «Даніела» на муз. М.Чембержи. З 2012 р. Аніко була головним балетмейстером та художнім керівником балетної трупи Національної опери України ім.Т. Шевченка [1, с. 5–6].

Отже, неокласичний балетний театр відходить від форм академічної традиції старих театрів доби «романтичного балету», він може бути державною чи авторською структурою. Йому властиві такі стилістичні ознаки як неокласичний танець – класичні рас побудовані таким чином, щоб простежувався та розкривався психологічний або асоціативний зміст, а також використання балетних форм – багатоактного та одноактного балету, а також хореографічної мініатюри, музично-танцювальної форми, балету-перформансу, поетичного перформансу, перформансу.

У неокласичному балетному театрі більша перевага надається музичному

твору, в якому класичні риси органічно повторюють всі складні особливості музики. Сучасний неокласичний театр має два жанри – безсюжетний та сюжетний.

Театр сучасної хореографії «Сузір'я Аніко чи Балет Аніко», є дійсним носієм неокласичного стилю в авторському балетному театрі, а також носієм неокласичної традиції в Україні у 1995–2010 рр. Репертуар, форми та жанри репрезентації цілком відповідають неокласичному стилю в сучасному балеті, хоча з певною авторською особливістю.

А. Рехвіашвілі, як у власній балетмейстерській творчості, так і в авторському неокласичному балетному театрі, використовує майже всю палітру формально-технічних, символічних, зображально-виражальних, жанрово-стилістичних аспектів та чинників для репрезентації на глядача.

Вона використовує власні новації у костюмах, танцювальному тексті прочитання музичного матеріалу (саме танцсимфонії), естетика балетів, мініатюр виглядає поєднанням імпресіонізму, з експресіонізмом на неокласичній основі, з використанням стилізації народно-сценічного танцю та модерн-танцю, техніці контемпорарі данс, імпровізації.

Важливим є передача авторського роздуму на певну психологічну тему взаємовідношень чоловіка та жінки. Найчастіше у хореографічних композиціях використовується психологічна атака на глядача. Також, важливим є широкий діапазон художньої роботи Аніко Рехвіашвілі, це і авторський балетний театр, і постановки в національних театрах України, а також хореографічне оформлення п'єс у драматичних театрах та великі естрадні концерти, фестивалі та шоу програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антіпова І. Аніко Рехвіашвілі: Я вибудовую емоції. *Майдан зірок*. 1998. № 19. С. 5–8.
2. Plakhotnyuk O. Congress of the UNESCO international dance council in Lviv: significance and concept. *зб. наук. ст. Вісник Національної академії*

керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал. Київ : Міленіум, 2018.
№ 2. С. 258–263. URL:
https://nakkkim.edu.ua/images/vidannya/Visnyk_NAKKKiM/Visnyk_2_2018.pdf

3. Plakhotnyuk O. Cosmopolitan processes in the theater of classical balletю
Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Pravo. Zarządzanie.
Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2020. № 5
(33). vol. 3. P. 38–43. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.7>

МИСТЕЦТВО БУТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРОМ

Пом'яновська Наталія Володимирівна

концертмейстер

Волинський національний університет

ім. Лесі Українки

Факультет мистецтв, кафедра музичного мистецтва

м. Луцьк

Анотація: У статті ми проаналізували низку фахових компетенцій, які дають змогу здобувачу вищої освіти стати справжнім професіоналом, майстром своєї справи, піаністом-концертмейстером. Адже виконувати музику різних стилів і жанрів потрібно з розумінням характеру та особливостей її звучання.

Ключові слова: концертмейстер, здобувач вищої освіти, фахові компетенції, педалізація.

Педагогічна діяльність – найскладніша, найдинамічніша професія, що вимагає витрат розумової та психічної енергії. А якість підготовки здобувачів освіти залежить від навчально-виховного процесу, де реалізуються творчі здібності майбутніх педагогів. Музичне мистецтво має специфічні унікальні можливості цілеспрямованого впливу на формування творчої особистості майбутнього педагога. [1]

Викладач, піаніст, концертмейстер – це професія, без якої не обійтися у загальноосвітніх школах, творчих дитячих студіях, музичних або педагогічних освітніх закладах, музичних школах – і, як наслідок – концертах, виступах, екзаменах, творчих вечорах, оперних театрах та ін.

Концертмейстер – музикант, що очолює одну з груп симфонічного або оперного оркестру, перший скрипаль оркестру або ж піаніст-ілюстратор у освітніх закладах [2]. На нашу думку – це піаніст-акомпаніатор, який виконує і художню, і музичну функцію. В його обов'язки входить не тільки

акомпанувати на концертах, а ще й так звана «чорнова робота» - керівництво виконавцями під час вивчення ними партій.

Навчаючись концертмейстерської майстерності, здобувач вищої освіти повинен оволодіти такими фаховими компетенціями та навиками, як:

- музично-виконавський;
- артистичний;
- володіння навиками ансамблевої техніки;
- знання вокальних та диригентських прийомів;
- відмінний музичний слух;
- читання партитури;
- транспонування партій чи музичного твору в інші тональності;
- оволодіння прийомами і навиками педалізації;
- виховання відношення до педалізації, як до творчого процесу.

Результату навчання сприятиме знання музичної психології та педагогіки та наукових знань в галузі музикознавства.[4]

Одним з елементів піаністичного мистецтва, що допомагає досягнути виразності виконання є педалізація. Вона призначена не тільки для зв'язування звуків, а й витримування гармоній, посилення або послаблення звучання. Майстерне застосування різноманітних способів взяття і зняття правої педалі (запізнююча педаль, пів педаль, чверть педаль, вібруюча або тремолоюча педаль та інші), одночасне або окреме використання обох педалей, протиставлення педального та безпедального звучання та інші прийоми педалізації урізноманітнюють колорит звучання, збагачують його яскравими відтінками, особливо важливих при виконанні творів композиторів-романтиків та імпресіоністів.

Концертмейстер виконує особливу функцію: він може «договорювати» після соліста. У цьому на допомогу прийде третя педаль – затримуюча. Вона підіймає демпфери клавіш, по яких вдаряють пальці в момент натискання педалі, завдяки чому звуки, що відповідають цим клавішам, «витримуються»,

продовжують звучати.

Концертмейстер також може підкреслювати і поглиблювати психологічний зміст виконуваного твору, або ж, наприклад, створювати фон. Важливою складовою цієї спеціальності є вміння працювати під керівництвом диригента на репетиціях та індивідуальних заняттях під час навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : «К.І.С.» , 2004. 112 с.
2. Концертмейстер – Енциклопедія Сучасної України. Електронний ресурс URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=3260
3. Нейгауз Г. Г. Про мистецтво фортепіанної гри. Записки педагога.
4. Рудницька О. П. Вчись цінувати прекрасне / О. П. Рудницька. Київ : Музична Україна, 1983. – 112 с.

HISTORICAL SCIENCES

УДК: 94(355:351.86)

УЧАСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ США В ГУМАНІТАРНІЙ ПІДТРИМЦІ «МАРІЕЛЬСЬКОЇ ПЕРЕПРАВИ»

Мазурін Олексій Володимирович

ад'юнкт

Національна академія сухопутних військ

м. Львів, Україна

Анотація: Досліджено роль та особливості застосування підрозділів Збройних сил США у виконанні урядових завдань із гуманітарної підтримки «маріелітос» - біженців від режиму Фіделя Кастро під час масової імміграції з Куби до США в 1980 році.

Ключові слова: Маріельська переправа, Збройні сили США, біженці, імміграція, внутрішня функція збройних сил, Операція Оперативної Групи з Переселення.

Актуальність теми. Збройні сили в ХХ-ХХІ столітті використовувалися урядами провідних країн світу для вирішення імміграційних питань. В залежності від рішень державного керівництва, військові підрозділи здійснювали заходи із силового стримування міграційних потоків або, навпаки, із сприяння та організації процесу прибуття біженців.

Малодослідженим залишається політико-історичний аспект реалізації та видозміни цієї нетипової функції збройних сил. В той же час, аналіз історичного досвіду проведення подібних військових операцій набуває все більшої важливості в контексті адекватного реагування на нові загрози національній безпеці країн світу.

Результати та обговорення. «Маріельська переправа» (англ.: Mariel boatlift, ісп.: éxodo del Mariel) - акт масового переселення біженців з Куби в США в 1980 році став кульмінацією попередніх хвиль міграції (наприклад, Камаріоканська криза 1965 року), спричинених комуністичним режимом Ф. Кастро. Дефіцит продовольства, економічні санкції, відсутність релігійних і громадянських свобод спонукали кубинців шукати захист в посольствах країн Латинської Америки. Ряд інцидентів (зокрема, випадок в Гавані 1 квітня 1980 року, коли група шукачів притулку на автобусі прорвалася на територію посольства Перу спричинивши загибель кубинського поліцейського), підштовхнув владу Куби послабити заборону на виїзд з острова. Така зміна імміграційної політики призвела до стрімкого зростання бажаючих покинути комуністичну країну, які створили кризу в роботі іноземних дипломатичних установ. Наприклад, виключно територію посольства Перу у квітні заповнили більше 10.000 шукачів притулку. У якості жесту доброї волі 14 квітня 1980 року президент США Дж. Картер дозволив 3,500 кубинцям перебратися на територію США та пообіцяв сприяти розселенню біженців у інших країнах [1, с. 4]. 20 квітня 1980 року, після офіційного оголошення режимом Кастро дозволу емігрувати в США усім охочим, розпочалася неорганізована евакуація із заливу Маріель в штат Флорида. За біженцями прибували човни (в тому числі риболовні шхуни та відпочинкові катери), що були куплені або орендовані родичами та знайомими кубинських втікачів. Посадка біженців відбувалося під контролем кубинських правоохоронців, які надмірно застосовували силу, службових собак та перевантажували транспорт людьми. В результаті використання човнів не придатних плавання у відкритих водах, надмірної кількості пасажирів на суднах призвели до 27 випадків загибелі людей у морі, як мінімум 45 кораблів затонули, 15 перекинулися [2, с. 20].

Перші два судна з більше ніж тисячі, що знаходилися в водах затоки, прибули в Флориду, 21 квітня 1980 року. В наступні 20 днів прибули 30.000 осіб. До кінця серпня кількість біженців становила приблизно 1,3% від загального населення Куби [3, с. 11]. Загалом 125,000 осіб переправилися в США протягом

158 діб, з них 110,000 у перші 5 тижнів [4, с. 182]. Звершенням «Маріельської Переправи» можна вважати одностороннє рішення уряду Куби про припинення випуску біженців із затоки 25 вересня 1980 року [5, с. 11-12].

Кубинська влада, оголосивши дозвіл на еміграцію, використала ситуацію аби позбавитись від «соціально небажаних елементів»: злочинців, гомосексуалістів, людей з асоціальною поведінкою, німечних та психічно хворих осіб. Їх примусово садили на евакуаційні кораблі разом із іншими іммігрантами, ускладнюючи процес фільтрації кримінальних елементів. В підсумку, в США прибули 1.761 особа засуджена тяжкі злочини: вбивство, зґвалтування або крадіжку зі зломом. 23.927 осіб засуджених за інші злочини, в тому числі близько 2.000 політичних в'язнів [4, с. 309]. Відсоток правопорушників серед біженців вкоренив в суспільній свідомості громадян США образ «маріелітос», як злочинців, в той же час, як іммігранти попередніх хвиль, що сприймалися «шукачами свободи» [6].

Цілеспрямована політична стратегія Ф.Кастро полягала у використанні власної внутрішньодержавної кризи та примусової хаотичної масової імміграції для тиску на свого геополітичного опонента. Координатор уряду США у справах біженців Віктор Палм'єрі охарактеризував такі дії, як форму партизанської боротьби [7, с. 93]. Кількість біженців, яка в рази перевищувала квоту у 3,500 осіб, неможливість повного фізичного закриття акваторії, провал дипломатичного стримування, відсутність належної координації між залученими державними відомствами вже на початку травня спричинили перевантаження цивільних установ у Флориді. Це, в свою чергу, що змусило уряд США використати логістичні спроможності, технічний та людський ресурс власного військового відомства. Операція Оперативної Групи з Переселення (Task Force Resettlement Operation) стала спільним проектом Міністерства оборони США та ряду цивільних відомств: Федерального агентства з надзвичайних ситуацій, Державного департаменту, Служби імміграції та натуралізації, Міністерства охорони здоров'я та Служби федеральних маршалів США [1, с. 9]. Неурядові благодійні організації також

активно долучилися до сприяння діяльності центрів для біженців.

Велика кількість човнів в затоці, їх хаотичний рух та ризики для пасажирів-біженців викликала необхідність залучити до патрулювання вод, контролю дотримання морського законодавства та для проведення рятувальних операцій додаткові підрозділи Берегової охорони та Військово-морських сил США. До морської операції, на яку США виділили з федерального бюджету 345.7 млн. доларів, було залучено: 22 великі сторожові кораблі, 42 патрульні катери, 43 малі човни, вертольотоносець, 2 десантних посадкових платформи, 2 великих десантних кораблі, 9 мінних тральщиків. Загальний наліт 36 вертольотів та 33 літаків, були задіяні в операції, склав 9,026 годин [5, с. 12]. Спостережні польоти проводилися, як вдень так і в темну пору доби.

З метою розвантажити переповнені центри розміщення і контролю біженців у Флориді уряд США дав розпорядження створити спеціалізовані об'єкти на базі армійських військових містечках. Залучалися військові бази, які вже використовувалися подібним чином під час евакуації біженців із Південного В'єтнаму в 1975 році: Авіабаза Елгін у штаті Флорида, Форт Чаффі в штаті Арканзас, Форт Індіантаун Геп у Пенсільванії та Форт МакКой у Вісконсині [1, с. 4].

Авіабаза Елгін прилягала до приміщень виставкового центру площею 2500 кв.м., де розташувалися цивільні установи Федеральний процесінгового центру. Звідти біженці прибували до військового містечка, яке отримало неофіційну назву «Табір Свободи» (ісп. Campo Libertad). До прийому «маерілітос» у десятиденній строк 3202-м Інженерно-саперним загоном було побудовано 413 наметів, в тому числі 370 спальних. Волонтери надали понад 60 тонн одягу. Було встановлено системи гучномовного зв'язку, радіоточки, прокладено більше 1500 м. телефонного кабелю. Типографські підрозділи виготовлювали бланки, талони на харчування, інформаційні бюлетені та плакати. Біженців зустрічали капелани, були організовані та рекреаційні заходи (наприклад, надавався реквізит для боксу та футболу, музичні інструменти, демонструвалася фільми, проходили курси англійської мови [1, с. 107]),

логістичний персонал забезпечував кубинців білизною, харчуванням, засобами гігієни. Медики 363-го Польового Госпіталю надавали медичну допомогу, пік якої припав на 9 травня, коли було здійснено 1174 прийоми у відділеннях невідкладної допомоги. Охорона периметру здійснювалася персоналом 3201-го Загону Поліції охорони ВПС США. Загалом 1178 військовослужбовців підтримували діяльність табору, витративши з травня по вересень 1980 року понад 44 313 людино-години. Перші 125 біженців прибули на авіабазу 3 травня, вже 11 травня кількість прибулих склала 10 025 осіб. Збройні сили організовували харчування, медичний огляд (який включав флюорографію) та тимчасове проживання. В цей час служби імміграції та натуралізації та слідчі органи цілодобово проводили перевірку осіб та оформлення міграційних документів [8].

Ключовою локацією в діяльності Оперативної Групи з Переселення став Форт Чаффі в штаті Арканзас. В мирний час ця кадрована військова частина зі штатом 14 військовослужбовців та 127 цивільних осіб виконувала функцію навчального центру для резервістів. 7 травня 1980 р. на базі Форту Чаффі розпочав діяти центр розселення біженців (поруч з тим, функції із організації із тренувань також виконувалися). Для прийому біженців протягом 48 годин після отримання наказу 47-й польовий госпіталь з Форту Сілл розгорнув госпіталь на 100 ліжок, інженери підготували житлові приміщення на 6000 осіб, встановили охорону навколо зони розквартирування та створили центр обробки біженців. Було також створено офіс зв'язків з громадськістю для роботи з великою кількістю журналістів. 10 травня кількість біженців в Чаффі досягла 2386 осіб, при чисельності персоналу 1150 військовослужбовців. 23 травня налічувалося вже 19.048 біженців. У відповідності до кількості прибулих, підрозділи 46-го інженерного батальйону облаштували намети на 20.000 осіб [1, с. 10-11, 67-68].

Підсумкові звіти штабних секцій Форт Чаффі дають можливість зрозуміти широкий спектр проблем, які довелося вирішувати військовому персоналу на початку діяльності табору: протести членів Ку-Клукс-Клану, відсутність у біженців елементарних навичок користування санітарними

вузлами, пошкодження кабелів гризунами, дефіцит автотранспорту. Збір розвідувальної інформації серед мешканців табору проводився без відповідної конспірації та безсистемно, існувала нестача досвідчених перекладачів. Відсутність фінансування потреб підрозділів психологічних операцій та військово-цивільного співробітництва для випуску газети та створення радіостанції призвели до того, що біженці не змогли отримувати вичерпну інформацію про діяльність табору та процедури обробки, що призводило до незадовільного психологічного стану кубинців [1, с. 35-55]. Вкрай негативним моральним фактором у таборі став гострий дефіцит сигарет, при тотальній пристрасності кубинців до паління тютюну [1, с. 107].

Основною проблемою, з якою вперше стикнулися військові підрозділи при проведенні гуманітарних операцій такого типу, стали регулярні та масові акції протесту в таборах. Велика скупченість людей, повільні темпи оформлення і імміграційних перевірок (наприклад в Форт Чаффі за два тижня функціонування було передано родичам лише близько 100 біженців [1, с. 107], на авіабазі Елгін лише 97 з більше ніж 10.000 [8]), брак інформації, затримки в проведенні медогляду призводили до невдоволення серед біженців. Крім того, через стигматизацію «маріелітос» за ознаками раси та класу волонтерським організаціям було складно знайти спонсорів для розміщення цих людей [9, с. 71]. 24 травня на авіабазі Елгін біженці оголосили голодування. Пізніше в той же день 300 кубинців перелізли через паркани і закидали охорону табору цеглою та камінням. Поліція безпеки відновила порядок після того, як прибуло підкріплення із найближчих військових частин [8]. 26 травня в Форт Чаффі близько 400 протестуючих перебралися через паркани та знищили військове майно. Втікачів було повернуто в табір співробітниками місцевої поліції за сприяння військовослужбовців [1, с. 11]. Наступного дня губернатор штату Арканзас Білл Клінтон, реагуючи на цей інцидент, відвідав центр для біженців, аби оцінити загальний стан безпеки. Губернатор залучив 65 представників Національної гвардії для патрулювання периметру форту та групу швидкого реагування із 160 військовослужбовців з Форт Сілл [1, с. 108]. 1 червня 1980 р.

напруженість в Форт Чаффі досягла піку: сотні кубинців влаштували заворушення. Використовуючи палиці, пляшки та запалюючі суміші, біженці взяли штурмом головні ворота і рушили до сусіднього містечка, де їх зустріла поліція, яка у відповідь на агресивну поведінку відкрила вогонь по порушникам. У протистоянні було поранено сорок кубинців і п'ятнадцять поліцейських [9, с. 73]. Бунт спричинив кардинальні зміни в системі безпеки. Близько 2000 військовослужбовців з Форт Сілл були прикомандировані для забезпечення безпеки по периметру. 489-й Інженерно-саперній бригаді було доручено побудувати подвійне спіральне загородження навколо всієї зони розміщення біженців. У районі розквартирування були організовані кінні та піші патрулі військової поліції. В наметах біженців 6 та 10 червня були проведені обшуки під час яких було вилучено півтонни предметів контрабанди, саморобної зброї, спиртних напоїв та самогонний апарат [1, с. 107-108]. Як зазначала газета «Арканзас Таймс», до бунту 1 червня єдиним стримуючим бар'єром у Форт Чаффі була бавовняна мотузка навколо кубинського житлового масиву. Після заворушень губернатор Клінтон і президент США Джиммі Картер перетворили легко укріплений табір на в'язницю, оточену кілометрами колючого дроту [10].

Акції протесту призвели до змін повноважень військовослужбовців. З початку діяльності таборів правоохоронна діяльність в середині периметру таборів покладалася здебільшого на Службу маршалів США. Після протесту 1 червня Департамент Сухопутних військ ЗС США змінив правила застосування сили на об'єктах, де утримувалися іноземці. Передбачалося, що у випадках коли цивільні правоохоронці не мали достатньої кількості особового складу для підтримання правопорядку, військовий командир вживав заходи для забезпечення безпеки осіб та об'єктів, запобігав несанкціонованому проходу за межі периметру безпеки, застосовував мінімальну силу для стримування затриманих осіб [1, с. 30]. У звіті підполковника Альфреда Кінкеда, командира оперативно-тактичної групи Сухопутних військ ЗС США у Форт Чаффі, відзначається що основними оперативними завданнями особового складу

стали: а) реагування на громадські заворушення, б) охорона периметру табору, в) підтримання порядку і законності в таборі, г) проведення тренувань із реагування на надзвичайні ситуації та бунти [1, с. 59-60]. Зміна акценту військової операції з гуманітарної на поліцейсько-силову відобразилася на настроях особового складу та керівництва. Дослідниця Я. Ліпман [9] відмічає, що військовий персонал мав сумніви щодо правомірності виконання поліцейських завдань армійськими підрозділами, поступово стиралися межі між військовими та гуманітарними завданнями підрозділів, а перебування «маріелітос» в таборах біженців сприймалося і фактично виглядало тюремним ув'язненням. В пресі з'являлися порівняння таборів біженців із місцями утримання військовополонених.

З 25 вересня по 9 жовтня 1980 р. відбулося переведення в Форт Чаффі близько 5.000 біженців, які вважалися «важкими випадками», із таборів у Форт Індіантаун Геп, Форт МакКой і авіабази Еглін. До цього періоду в Чаффі була створена відокремлена локація «Рівень II» для постійних порушників громадського порядку. 299-й інженерно-саперний батальйон протягом трьох тижнів виконав масштабні роботи із будівництва 4,7-кілометрового ланцюгового паркану висотою в 3 метри та шестижильного колючого дроту. Тим часом, підрозділи Сухопутних військ та Національної гвардії завершили виконання поліцейсько-охоронних функцій і передали їх цивільним структурам: Службі Маршалів, Поліції, Федеральній службі охорони, Відділу затримання та депортації імміграційної служби, Управлінню в'язниць. Військовослужбовці ЗС США відповідали за охорону периметру, затримання та повернення втікачів і для силової допомоги в екстрених випадках [1, с.189, 233-234]. 19 лютого 1982 р. Форт Чаффі припинив функціонування, як табір для біженців. Уряд США передав останніх 395 біженців до Міністерства юстиції, багато з них були відправлені до в'язниці в Атланті [9, с. 78].

Збройні сили США провели ретельний та усесторонній аналіз операції, яка на відміну від попередніх місій із розміщення біженців із Угорщини та В'єтнаму, вимушено мала обмежено силовий характер [1]. У звіті від 1984 р.

Сухопутні війська ЗС США відзначили, що операція може розглядатися як мобілізаційні навчання. Зазначався досвід, що отримали підрозділи військової поліції зі стримування натовпу. Однак підкреслювалося, що високе робоче навантаження призводило до стресу і втоми особового складу, подібних до тих, що виникають під час бойових дій [9, с. 79]. Командування матеріального забезпечення Повітряних Сил США назвало операцію «успішним застосуванням військового досвіду для виконання гуманітарної місії без попередньої підготовки». Відмічалися якісна співпраця з урядовими та неурядовими організаціями, високий рівень і швидкість проведення будівельних робіт та якість матеріально-технічної підтримки [8]. Відмічено створення підрозділом психологічних операцій газети «La Vida Nueva», яка стала не лише освітнім та інформаційним ресурсом, але й голосом кубинських біженців, які втекли із країни з тотальною цензури преси [9, с. 76].

З політичної точки зору, «Маріельська переправа» стала передвісником зростаючої ролі військових в операціях з надання допомоги біженцям. В перспективі ця роль проявилася в 1994 році, коли тисячі кубинських і гаїтянських біженців затримувалися і переправлялися на американську військово-морську базу в Гуантанамо. Міграційна криза 1980 року продемонструвала проблему розподілу поліцейських, гуманітарних і військових функцій. З точки зору преси та громадськості, використання військових баз в якості таборів для біженців, а військовослужбовців в якості правоохоронців, підкреслило схожість між утриманням «маріелітос» і військовополонених. «Маріельську переправу» можна вважати ключовою історичною точкою в зміні філософії використання збройних сил в вирішенні імміграційних питань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Department of the Army. Task Force Resettlement Operation: after action report, Fort Chaffee, Arkansas, 7 May 1980 - 19 February 1982. *Ike Skelton Combined Arms Research Library Digital Library*. PDF 547 p.

URL: <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll11/id/1299/> (date of access: 25.10.2022).

2. Scotti P. Cuban boatlift from Mariel, Cuba - to Key West, Florida. *Public affairs office 7th Coast guard district*, 1980. Miami, Florida. https://media.defense.gov/2020/Apr/23/2002287256/-1/-1/0/1980_MARIEL_SUMMARY.PDF (date of access: 25.10.2022).

3. Hawk K., Villella R., de Varona A., & Cifers K. Florida and the Mariel Boatlift of 1980: The First Twenty Days. University of Alabama Press, 2014. 360 p.

4. Larzelere A. The 1980 Cuban Boatlift. Washington, DC: National Defense University Press, 1988. 558 p.

5. Parker R. Did the USCG Use the Lessons Learned from the 1980 Mariel Boatlift from Cuba in Dealing with the Haitian Migration Crisis of 1991-2?, 1993. *Naval War Coll Newport* <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA264168>

6. Jacklin J. The Cuban Refugee Criminal: Media Reporting and the production of a popular image. *International Journal of Cuban Studies*, 2019. 11(1), pp. 61-83. DOI: 10.13169/intejcubastud.11.1.0061

7. Greenhill K. Weapons of Mass Migration. Cornell University Press, 2010. 360 p. DOI:10.7591/9780801458668

8. Mason T. Operation red, white, and blue: Eglin AFB and the Mariel Boatlift. *Air Force Materiel Command* URL: <https://www.afmc.af.mil/News/Article-Display/Article/1703372/operation-red-white-and-blue-eglin-afb-and-the-mariel-boatlift/>(date of access: 25.10.2022).

9. Lipman J. A Refugee Camp in America: Fort Chaffee and Vietnamese and Cuban Refugees, 1975-1982. *Journal of American Ethnic History*, 2014. 33(2), 57. DOI:10.5406/jamerethnhist.33.2.0

10. 1980 - Crisis at Ft. Chaffee. *Arkansas Times*, 2004. URL: <https://arktimes.com/news/cover-stories/2004/09/23/1980-crisis-at-ft-chaffee> (date of access: 28.11.2022).

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ДОНБАСУ

Поцулко Олена Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент
Донецький національний медичний університет
м. Лиман, Україна

Анотація. У статті досліджено особливості соціальної регіональної ідентичності вимушених переселенців Донбасу через їхню історію заселення, ціннісні орієнтації, спосіб життя та вплив русифікаторських заходів. Так, в процесі формування територіальної цілісності держави відбувся розкол приналежності «українців» до ідентифікації – українець/українка, в результаті цього через деякий час спалахнув конфлікт між громадянами України, зокрема Донбасу за відокремлення від держави. А чинником цього конфлікту було формування саме регіональної ідентичності Донбасу.

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, регіональна ідентичність, криза соціальної ідентичності, трансформації, вимушені переселенці, Донбас.

Актуальність дослідження. Проблема соціальної регіональної ідентичності вимушених переселенців Донбасу завжди була актуальною для українського суспільства, держави та загальноукраїнського політичного процесу. Особливо вона загострилася з початком військових дій, а потім і повномасштабної війни в Україні. Відомо, що «вертикаль влади» формується саме з низового рівня, а саме на цьому рівні й формується ідентичність, зокрема регіональна. Якщо з цієї позиції розглядати Донбас та його регіональну ідентичність, то він має свої погляди стосовно світогляду та ставлення до української державності в цілому. Завдяки нерівноправним відносинам з-за наявних ресурсів та їх концентрації в руках регіональних еліт, тут набули

розповсюдження різні форми соціальної взаємодії. Наслідки вираженої регіональної ідентичності та неоднозначність соціальної структури свідчать про психічний стан роздвоєності суспільства на культуру мобільності та культуру вкоріненості, яку і треба дослідити, щоб зрозуміти сутність та особливості соціальної регіональної ідентичності вимушених переселенців Донбасу.

Виклад основного матеріалу. Головним в розумінні психічного стану вимушених переселенців є криза соціальної ідентичності. Ідентичність (від лат. *identicus* – тотожний, однаковий) – це явище усвідомлення людиною своєї приналежності до тієї чи іншої соціальної групи, прийняття соціально-особистісної позиції в рамках певних соціальних ролей [3, с. 9]. Ідентичність є свого роду епіцентром життєвого циклу кожної людини. Від сформованості та якісних характеристик ідентичності залежить функціональність особистості в дорослому самостійному житті. Ідентичність обумовлює здатність індивіда до асиміляції особистісного та соціального досвіду і підтримці власної цілісності та суб'єктності в схильному до змін зовнішньому світі.

Існують такі основні аспекти соціальної ідентичності, як: 1) індивідуальність (усвідомлене відчуття власної унікальності і власного окремого існування); 2) тотожність і цілісність (відчуття внутрішньої тотожності, безперервності між тим, чим людина була в минулому, і чим обіцяє стати в майбутньому; відчуття того, що в житті є узгодженість і сенс); 3) єдність і синтез (відчуття внутрішньої гармонії, що народжується через синтез образів себе і дитячих ідентифікацій в осмислене ціле); 4) соціальна солідарність (відчуття внутрішньої солідарності з ідеалами суспільства, відчуття того, що власна ідентичність має сенс для шановних людей (референтної групи) і відповідає очікуванням) [3, с. 12].

Під регіональною ідентичністю розуміють сприйняття індивідом себе як представника певної «уявної спільноти», що базується на єдності території проживання, соціально-культурного досвіду, ціннісних орієнтацій і способу життя. Згідно з іншим визначенням, це «системна сукупність культурних

відносин, пов'язаних з поняттям «мала батьківщина» [2, с. 41].

Коли відбуваються кардинальні (і навіть катастрофічні) зміни у зовнішньому світі – не просто зміна місця проживання, а коли людину викидають зі звичного життя, руйнують її домівку, соціальні зв'язки, коли існує загроза здоров'ю та життю, повинні відбутися різкі трансформації уявлень особистості про себе і своє місце в системі життєвих відносин. Саме тому, допомога в переживанні кризи соціальної ідентичності стає важливою для адаптації та ресоціалізації людей, що вимушено стали переселенцями. На наш погляд, кризу соціальної ідентичності пережили майже всі в період трансформаційних змін пострадянського суспільства. Хтось зміг швидко адаптуватися, хтось ще досі живе минулим. Зараз в умовах страшних випробувань для суспільства в Україні також відбувається трансформація цінностей і зміна уявлень про себе та інших, про своє місце в світі та систему суспільних відносин – криза соціальної ідентичності всього українського народу. Але для тих, хто вимушений змінити місце проживання, цей процес виявляється особливо важким. Негативні симптоми цієї кризи проявляються у відчутті власної неповноцінності, переживанні так званих негативних почуттів, пов'язаних з приналежністю до той чи іншої соціальної, професійної, етнічної, територіальної групи. Сумніви у власній позитивній соціальній групі супроводжуються втратою позитивної соціальної ідентичності і, звісно, втратою самоповаги. Щоб реалізувати свою базову потребу в самоповазі, людина намагається належати до якоїсь позитивно оцінюваної соціальної групи, що має високий суб'єктивний статус. Однак, якщо порівнювати кризу соціальної ідентичності в загальноукраїнському розумінні з кризою соціальної регіональної ідентичності вимушених переселенців Донбасу, то можна з впевненістю сказати, що остання має свої особливості.

Щоб краще зрозуміти етнічні відносини на Донбасі треба розглянути, хоча б коротко, історію формування цього регіону. В Донбасі інтернаціоналізація історії, зокрема міфів, що оточують радянські та регіональні ідентичності, та ототожнення з етнічно змішаним населенням,

злилися в регіональну «прикордонну ідентичність між росіянами та українцями»[8, с. 138]. Куромія описує цей прикордонний регіон як уявне співтовариство, яке «живе у своїй репутації свободи і терору» [5, с. 3]. Донбас став відомим і ганебним як «країна свободи» для злочинців та біженців різних етнічних груп, головна мета яких – це втеча від політичних переслідувань чи економічних труднощів [4, с. 206]. Як стратегічно важлива сфера (і в Російській імперії, і в Радянському Союзі), Донбас постійно потребував робочої сили, яка готова була взяти на себе «тяжкі та небезпечні промислові завдання» в добувній економіці. Ця відданість була прославлена в радянській пропаганді. Урбанізація супроводжувала цей швидкий економічний розвиток. Важка індустріалізація на Донбасі розпочалася приблизно в 1860-х роках, а трохи пізніше (приблизно з 1880-х років) вона активно субсидувалась міжнародними інвестиціями із Західної Європи. Донбас став етнічним плавильником, де різні групи населення настирливо (з боку влади) складали в пазл – один до одного. Ця «взаємодія» в буквальному та конструктивістському сенсі була природною реальністю.

На відміну від історії свободи на Донбасі простежується і спадщина терору. Тисячі жителів Донбасу було ув'язнено під час сталінських терорів у 1930-х роках [6, с. 217]. Крім того, сільське населення Східної України у великій кількості загинуло під час Голодомору в 1932 – 1933 роках. Після вбивчої депопуляції на території Донбасу були переміщені переважно російські поселенці, щоб заповнити трудовий пробіл населення регіону.

З посиленням напливу руських ораторів після тридцятих років ХХ століття та Другої світової війни вплив російської мови та культури збільшувався. Русифікація призвела до обмеження доступу до «українських шкіл, засобів масової інформації та культури». Кількість шкіл з українською мовою навчання на Донбасі неухильно знижувалась, починаючи з 1950-х років. Соціальні реалії та мовна освіта увібрали в себе політику «русифікації». У 1933 році більше ніж 60% учнів ще навчалися українською на Донбасі, а вже у 1989 році, за два роки до розпаду Радянського Союзу – в той час, коли етнічні

ідентифікації були більше пов'язані з вибором мови, понад 60% жителів Донбасу вважали російську мову за свою рідну [9, с. 267].

Примітно те, що ще з кінця 1950-х років не було заборонено виховувати та навчати дітей українською мовою. Але місцеві українці Донбасу віддавали перевагу саме російськомовним навчальним закладам, незважаючи на те, що не існувало жодної заборони щодо україномовних середніх та вищих навчальних закладів в цей час. За радянських часів переймання російської мови та російської «культури» взагалі стало основою для, так званого, «символічного капіталу» [7, с. 102], оскільки російська була домінуючою мовою в Радянському Союзі. Розпад Радянського Союзу змусив український уряд сприяти поширенню українськомовних шкільних програм і навчальних закладів на Донбасі. Проте на Сході та Південному сході України навіть на початку ХХІ століття їх відсоток був не значним.

Із здобуттям Україною суверенітету, Росія постійно нав'язувала свою позицію прилеглим територіям у вигляді подачі українізації, як нацизму і фашизму. Однак на противагу цій пропаганді навіть на Сході країни відбувалося поширення українського слова, розвиток української культури та розуміння своєї ідентичності. У добу незалежності на Донбасі поширювалися радянські та імперські інтерпретації історії, спрямовані на формування регіональної ідентичності, базованої на фундаменті антиукраїнських інституцій. Історія розумілася як різновид пропаганди. Тому спотворення минулого є однією з основних стратегій антиукраїнських сил та Росії на Донбасі. Важливою складовою пропагандистської війни є війна пам'яті по лініях протистояння українських національного та радянсько-неоімперського наративів. Культивується думка, що Донбас створено Російською імперією і СРСР, що це територія формування «новоросів», «народу Донбасу», які мають свій менталітет і майже нічим не пов'язані з Україною. На часі повноцінне осмислення минулого регіону, оскільки відтворення правдивої історії повинно послужити для відновлення зв'язків всередині розділеного суспільства та допомогти створити спільне майбутнє. Основна мета – це створення вагомого

історичного тла, що спростовує претензії Донбасу на особливий шлях регіонального розвитку, і доведення того факту, що його поступ можливий лише в складі демократичної України, а не у фейкових «республіках» чи авторитарній росії. На той період часу на територіях Донбасу виражено здобували позиції проросійські прихильники. Почалися пошуки історичних фактів та образів історичної пам'яті, які дали б підстави визначати певні політичні еліти, як захисників інтересів регіону. На цьому тлі почала будуватися так звана регіональна ідентичність. Питання власних цінностей відмінних від національної ідентичності на Донбасі виявилися під час помаранчевої революції, почався розподіл громадян на «свій-чужий» і Донбас виявився своєрідним центром консолідації людей зі схожими поглядами на життя. Несподівано для багатьох з'ясувалося, що українські націоналісти, яких в Донецьку ніхто ніколи не бачив, мають свої плани на цей регіон. Вони, як вважали донеччани, мали спроби нав'язування власних героїв, бачення історії та своєї мови в якості обов'язкових цінностей. В той час почався конфлікт національних поглядів та інтересів – конфлікт ідеологій, який дав поштовх до ідеологічного та політичного розділення країни.

Починаючи з 2014 року, для Донбаського регіону українська ідентичність поступово стала схожою з націоналізмом і «фашизмом», а російська – з інтернаціоналізмом і антифашизмом. Штучно протиставлявся «україномовний проєвропейський Захід і проросійський Схід, який постійно ностальгує за Радянським Союзом», розділяючи їх на дві соціокультурні спільноти з різною історичною пам'яттю та ідентичністю. Начебто їм важко співіснувати в одній державі. Створюючи навколо Великої Вітчизняної війни мілітаристський культ, демонізуючи «українців-фашистів», «регіонали» закладали ідеологічні основи антиукраїнських подій весни 2014 року. Сепаратистам не довелося придумувати майже нічого нового, щоб виправдати захоплення влади, заклики до втручання росії та розв'язування війни проти України. Тому що перемога Майдану означала перемогу фашизму, для даного регіону. А це дало привід для легітимізації влади ДНР та ЛНР, гасла яких звучали на засадах історичної

пам'яті про Перемогу радянського союзу. До того ж як радянські, так і російські погляди на Другу світову війну є своєрідною передумовою для трактування війни на сході України. Український офіс міжнародного дослідницького агентства IFAK Institut провів соціопитування «Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольних і окупованих територій Донецької області». На замовлення Міністерства інформаційної політики в грудні 2017 року були опитані жителі окупованої та неокупованої території Донецької області. Опитування показало, що за роки окупації жителі ОРДЛО стали ментально віддалятися від України, а ось на звільнених територіях ситуація виглядає трохи краще. Респондентів запитували про те, як вони визначають військові дії на Сході України, чи вважають вони себе українцями, а також що об'єднує жителів Донецької області з жителями інших регіонів країни. Цифри показали, що жителі окупованих територій ще зберігають зв'язки з підконтрольною територією, але поступово вони все ж таки віддаляються від України.

Міністерство інформаційної політики та аналітичний центр «Фабрика думки» Донбас» представили результати соціологічного дослідження:

По-перше, на підконтрольних Україні територіях Донбасу зріс рівень громадянської ідентичності і помітно знизився рівень територіальної. На окупованих територіях на колишньому рівні залишилася значна територіальна ідентичність і помітно знизилася ідентифікація себе як «громадян ДНР»;

По-друге, ще в грудні 2017 року 42% жителів підконтрольної Україні частини Донецької області вважали себе українцями (в 2016 році таких було 32%). Рівень територіальної ідентичності знизився з 61% в 2016 році до 45% у 2017 році.

По-третє, на тимчасово окупованій території 13% респондентів вважають себе «громадянами ДНР» (в 2016 році їх було 18%). Зате на цій території підвищився рівень територіальної ідентичності, який в сукупності дорівнює 72%.

По-четверте, 41% опитаних жителів в окупації заявили, що власними

цінностями і способом мислення вони більш схожі на жителів росії, а 34% вважають, що не схожі ні на жителів росії, ні на жителів інших регіонів України. На вільній території області близькість до українців відзначають 34% опитаних, а кожен четвертий – свою регіональну «унікальність».

По-п'яте, 52% жителів підконтрольної частини Донецької області вважають збройний конфлікт на сході України як конфлікт між політичними елітами росії та України. Так саме вважають і 40% респондентів на окупованій території.

По-шосте, 5% в ОРДЛО визнають, що протистояння – це гібридна війна рф проти України, а 67% опитаних не чули такий термін взагалі. 55% жителів в окупації називають війну «громадянською» (в 2016 році їх було 44%).

По-сьоме, зменшилася кількість тих, хто вважає, що це війна росії проти України – 8% респондентів у 2017 році (14% в 2016 році). Цифри на неокупованій території істотно відрізняються: 31% називали військовий конфлікт протистоянням між рф і Україною.

По-восьме, мешканці окупованої частини Донецької області в рівній мірі підтримують сценарії про надання цим територіям незалежності – 43% або особливого статусу в складі України – 43% [2, с. 46].

На жаль, Донбас залишається поки більше проросійським регіоном, ніж орієнтованим на Європу. Більше третини опитаних на неокупованій території, а саме 37%, не хочуть, щоб Україна приєднувалася до якого-небудь зовнішньополітичного союзу, 24% підтримує приєднання до ЄС, а 29% підтримують приєднання до економічного і політичного союзу з рф (в 2016 році так думали 22% опитаних); більше половини опитаних на окупованих територіях відзначили, що з жителями інших регіонів України їх об'єднує культура і традиції – 57%, а також недовіра до Української влади – 53%. У той же час існує кількість факторів, які роз'єднують набагато більше для половини респондентів. Зокрема, до цих факторів належать: цінності та спосіб мислення – 62%; розчарування змінами в країні – 54%; приналежність до українського громадянського суспільства – 52%; віросповідання – 51%;

бажання змінити життя в Україні на краще – 49%; 68% жителів підконтрольної і 72% окупованої частинах Донецької області спілкуються з родичами, знайомими, які живуть в інших регіонах України; на підконтрольних територіях Донецької області серед джерел інформації зменшилася частка телебачення (з 83% до 77%), радіо (з 17% до 8%), спілкування з оточуючими (з 55% до 47%), зате зросла частка Інтернет-видань (з 45% до 54%) і друкованих ЗМІ (з 18% до 24%). Користування соціальними мережами залишилося практично на колишньому рівні – 36%. На окупованих територіях серед основних джерел інформації зросла частка телебачення (з 78% до 81%), Інтернет-видань (з 43% до 53%), соціальних мереж – з 42% до 53% (в сукупності більше половини користуються Інтернетом і соціальними мережами – 53%), невеликий відсоток – друкованими ЗМІ. У той же час, істотно зменшилася частка радіо в якості джерела інформації (з 11% до 2%) і спілкування з оточенням (65% до 44%) [1].

Висновки. По-перше, соціальна ідентичність – це процес, що триває все життя людини, він є сходженням на нові (все ширші) рівні ідентифікації, що показали кризовий характер цього процесу.

По-друге, Донбас себе завжди ідентифікував, як особливий регіон, розквіт якого був пов'язаний в середині ХХ століття з розвитком важкої промисловості, який так і залишився в колективній свідомості людей до теперішнього часу.

По-третє, головною особливістю соціальної регіональної ідентичності вимушених переселенців Донбасу є ідентичність, яка і сьогодні залишається радянською. Вони не є українцями, але і росіянами також не стали. Їм в принципі це і не цікаво було.

По-четверте, головний чинник голосування на референдумі (так званому) було намагання покращити своє матеріальне становище через залучення росії. Ніяких політичних поглядів, або підтримки ідеологій не було. Ідентичність сформувалася там вже давно і змінювати її для мешканців Донецька та області не було ані сенсу, ані бажання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жители ОРДЛО ментально отделяются от Украины, соцопрос. [Електронний ресурс]. URL: <https://donbass.live/%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BB%D0%BE-D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BE%D1%82%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8F%D1%8E%D1%82%D1%81%D1%8F%D0%BE%D1%82%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%8B%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81/>.
2. Коржов Г. Регіональна ідентичність Донбасу: генезис та тенденції розвитку в умовах суспільної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 38 – 51.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон [пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
4. Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised edition. – London and New York: Verso Books, 2006. – 256 p.
5. Kuromiya H. ‘Der Donbass-Albtraum’, Ukraine-Analysen 152. Bremen: Länder-Analysen. Forschungsstelle Osteuropa, 2015. P. 2 – 5.
6. Kuromiya H. ‘Stalinist Terror in the Donbas. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 215 – 222.
7. Moore R. (2008) «Capital» in M. Grenfell. Pierre Bourdieu: Key Concepts. – Stocksfield: Acumen, 2008. – P. 101 – 117.
8. Wilson A. Ukraine Crisis. What it means for the West. – New Haven and London: Yale University Press, 2014. – 236 p.
9. Wilson A. The Donbas between Ukraine and Russia: The Use of History in Political Disputes’// Journal of Contemporary History. – 1995. – № 30 (2). P. 265 - 289.

POLITICAL SCIENCES

329.63

ПОТЕНЦІЙНІ НАПРЯМКИ ТА МОДЕЛІ КАНАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТОРАТУ ЗАБОРОНЕНИХ В УКРАЇНІ У 2022 РОЦІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Клячин Андрій Костянтинович

к. політ. наук,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Анотація. В статті визначені головні напрямки «каналізації» бувшого електорату заборонених в Україні проросійських партій на підставі аналізу динаміки партійних вподобань цього електорату на останніх парламентських (2019 р.) та місцевих (2020 р.) виборах та соціологічних досліджень щодо рейтингів підтримки цих партій, проведених протягом 2021 – на початку 2022 р. (до різкого падіння рейтингу та заборони перелічених «проросійських» партій).

Ключові слова. «Партійна система України», «проросійські партії», «каналізація електорату», «парламентські та місцеві вибори», «моделі переорієнтації виборців».

До травня 2022 року в політичному спектрі України існувало декілька політичних партій, які в своїх програмних положеннях, законодавчої діяльності, інших практичних діях та заявах своїх лідерів демонстрували лояльне ставлення до реалізації інтересів іншої держави, а саме Російської Федерації, чи навіть відверте лобіювання цих інтересів на політичних теренах України.

Ці партії мали свій електорат, якій обчислювався більш ніж мільйоном

виборців по всій країні і, хоча більшість цього електорату концентрувалася в певних регіонах України (східні та, частково, південні), але ці виборці не були локалізовані тільки в цих регіонах, а й по всій країні [1].

Під час військового становища 03 травня 2022 року Верховна рада України прийняла рішення заборонити діяльність цих проросійських партій. А саме, «Опозиційна платформи – За життя!», «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Ліва опозиція», «Союз лівих сил», «Держава», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України», партія «Соціалісти» та «Блок Володимира Сальдо» [2].

На цьому тлі та, розуміючи перспективу проведення наступних парламентських виборів, дуже важливим є питанням, на які політичні сили переорієнтується електорат проросійських партій, бо його кількість значна, вподобання та очікування сформувався, але він буде змушений обирати нові політичні сила для підтримки [3].

Серед переліку заборонених проросійських партій є абсолютний лідер електоральної підтримки та єдина з переліку парламентська партія - «Опозиційна платформа – За життя!» (далі «ОПЗЖ»). Вихідними даними для аналізу електоральної динаміки партій «ОПЗЖ» є результати цієї партії на останніх парламентських виборах (2019 р.), місцевих виборах (2020 р.) та рейтингові показники цієї партії згідно з соціологічними дослідженнями кінця 2021 – початку 2022 року (до заборони цієї партії).

На парламентських виборах в 2019 «ОПЗЖ» набрала 12,96% від числа тих, хто проголосував, тобто 1 906 934 голоси (явка – 14 550 621 виборців).

На місцевих виборах (в обласні ради та з урахуванням зведених даних за результатами виборів в об'єднані територіальні громади Донецької та Луганської області, де вибори в облради не проводились) «ОПЗЖ» набрала 12,46%, тобто 1 218 583 голоси (явка – 9 777 158 виборців).

На підставі зведеного рейтингу (за результатами всіх оприлюднених загальноукраїнських соціопитувань за період з листопаду 2021 по 23 лютого 2022 року) «ОПЗЖ» набрав би орієнтовно 13,03% від кількості тих, хто

проголосував, тобто 1 917 638 голосів (робоче значення явки ми використали явку на парламентські вибори 2019 року).

Є підстави стверджувати про досить стабільний електорат партії «ОПЗЖ». В 2020 році кількість набраних партією голосів в цілому по країні знизилось на 36,1% у порівнянні з 2019 роком. Але і явка виборців знизилася на третину від попередньої – на 33,6%. Тому в розрахунку на відсотки від кількості виборців, які отримали бюлетені, результат партії був близьким до результату 2019 року.

Така стабільність електорату підтверджується і таким маркером як явка та результати партії «ОПЗЖ» у базовому регіоні – Донецька область. А саме, зниження явки на місцевих виборах порівняно з парламентськими 47,2% і зниження кількості тих, хто голосував за «ОПЗЖ» – на 50,1%.

В цій ситуації вимальовується шість базових моделей каналізації електорату заборонених в Україні «проросійських» партій.

Модель перша – «Ребрендинг». Намагання використати цю модель - найбільш передбачувана дія для партії «ОПЗЖ». Ребрендинг однойменної фракції в парламенті відбувся під робочою назвою «Платформа за життя і мир» («ПЗЖМ»), [4]. А також в деяких місцевих радах (наприклад, в Дніпровській міськраді під назвою «За Україну! За Дніпро!») [5].

При ребрендингу ця партія збереже відомих для прихильників імідж і лідерів. Однак цей факт гарантує отримання «ребрендованим» політичним брендом у спадок від «ОПЗЖ» її наявної токсичності, враховуючи рейтинг партії після 24 лютого 2022 року перед її заборонаю – 1,3% (відповідно до телефонного опитування компанії «Info Sapiens» от 31 березня 2022 [6].

Крім того, повністю успадкувати рейтинг «ОПЗЖ» новому бренду «БЗЖМ» буде складно ще й через потенційні складнощі або зовсім неможливість провести голосування в зруйнованих військами РФ громадах, а також на потенційно небезпечних територіях, які можуть залишитися після війни в безпосередній близькості від кордону. із РФ. Наприклад, ще у 2020 році на території Донецької області було скасовано проведення виборів у

10 громадах, а в Луганській області – у 8 громадах [7].

Також визначальним чинником буде наявність величезної кількості внутрішньо переміщених осіб, які за новим місцем проживання не зможуть не захочуть зареєструватися на вибори і проголосувати. А кількість таких осіб із «базових» для «ОПЗЖ» та інших «проросійських» партій Донецької та Луганської областей може становити сотні тисяч і навіть мільйони [8].

Модель друга – «Абсентеїзм» електорату заборонених партій в силу емоційних (розчарування) та технічних (складність чи неможливість внутрішньо переміщених осіб зареєструватися та проголосувати за новим місцем мешкання) причин.

Базовий електорат у проросійських партій був у східних областях України. Багато хто не зможе проголосувати фізично. Багато внутрішньо переміщених осіб забажають витратити сили та час на реєстрацію (за кордоном або в регіонах України, де вони тимчасово переживають), і, тим більше, голосування не маючи партійних орієнтирів. Всього внутрішньо переміщених осіб в Україні близько 6,9 мільйонів [9].

Модель третя – «Голосування за партію Президента В. Зеленського («Слуга народу»).

Тенденцією електоральних вподобань у військовий час стала переорієнтація виборців різних партій на політичну силу Президента «Слуга народу» на рівні 62,15% на підставі зведеного рейтингу за підсумками всіх оприлюднених загальноукраїнських соціопитувань за період 24 лютого 2022 01 серпня 2022 (наразі ці показники трохи знижуються).

На користь цього варіанту говорить можливий пошук колишнім електоратом проросійських партій такого собі зручного варіанта, а саме партії, яка не вселяє побоювань (не радикально правого штибу).

А також природний конформізм багатьох виборців та голосування у мейн-стрімі – «за Зеленського», «більше не за кого».

Цей показник партії Президента може зазнати значних змін через три чинники. Перше, механічне – опитування не могли охопити всіх по території, а

лише активних громадян. Друге, - природна брехня, коли багато респондентів воліли перебувати в мейн-стрімі воєнного часу, тобто висловлюватися «за Президента, а отже, і за його партію».

Але зі зміною кон'юнктури вони можуть змінити свою думку. Третій – це контекст війни та образу Президента як глави держави у воєнний час. Цьому впливу харизми В.Зеленського піддалися виборці у всьому світі, а не лише в Україні.

Але у мирний час, тільки з його настанням можлива нова парламентська кампанія, коли страх перед війною почне йти на другий план, ейфорія від дій влади в ході війни спаде, повернеться вимогливе ставлення до держави характерне для українського суспільства у мирний час, неминуче загостряться соціально-економічні проблеми за підсумками війни, з'являться соціальні образи, партію влади та її лідера почнуть атакувати політичні конкуренти [10].

Модель четверта – «Хаотична дисперсія електорату» «проросійських партій» серед інших політичних проєктів. Варіант спонтанного (практично випадковий вибір, зумовлений настроєм виборця) чи протестного («за будь-кого аби проти патріотично налаштованих партій») голосування виключати не можна. Його можливі показники необхідно вимірювати за допомогою соціологічних досліджень. Проте вірогіднішою у парадигмі переорієнтації на інші політичні партії може бути наступна – П'ята модель.

Модель п'ята – «Переорієнтація» електорату «проросійських партій» на існуючі «неідеологічні» партії (такі як, наприклад, «За майбутнє!») без яскравої політичної та соціальної ідеології, які зможуть «дописати» собі привабливі для цих виборців меседжі.

Або відносно загальноукраїнські партії («Розумна політика», «Українська стратегія Гройсмана»), які нещодавно з'явилися, і які мають у своєму позиціонуванні або ідеологічних засадах соціально близькі цим виборцям елементи (не проросійські, а радше ціннісні, соціально-економічні).

Перспектива такої моделі каналізації полягає в тому, що перелічені партії,

особливо «неідеологічні», на кшталт «За майбутнє!», зможуть, без шкоди для свого іміджу, використовувати на різних територіях порядок денний актуальний саме там і для виборців, які там живуть. Тоді як старі загальноукраїнські партії звикли оперувати універсальними для загальнополітичними гаслами, і їм важко буде переорієнтувати свої структури «ткати ковдру з клаптиків – місцевих порядків денних».

Політичні партії, які нещодавно виникли при належному організаційному та ідеологічному забезпеченні, також зможуть мобільно «підлаштуватися» під очікування мешканців на конкретних територіях, і для цього їм не доведеться щось перебудовувати в ідеології чи логістиці – і те й інше у них тільки формується, а тому нічого не доведеться «ламати через коліно».

Крім того, ці нові чи неідеологічні партії зможуть зробити своїм козирем опору на регіональні партійні проекти, які мали підтримку на територіях під час місцевих виборів 2020 року та на лідерів цих проектів, які стануть як їх прийнято називати у політтехнологів та консультантів «ЛЮМами» (лідерами громадської думки) та ВІП-агітаторами за ту чи іншу партію. І саме ці успішні регіональні партійні проекти та їхні лідери зможуть переорієнтувати частину колишніх виборців «проросійських» партій на нові політичні проекти, як це сталося у згаданому 2020 році на виборах до місцевих рад.

В цю п'яту модель гіпотетично можуть бути інтегровані технології поглинання загальноукраїнськими партіями регіональних партійних проектів, які отримали підтримку виборців на попередніх місцевих виборах, або створення з цих регіональних проектів певного супер об'єднання в національному масштабі, наприклад умовну «Партію мерів міст».

Модель шоста – «Нові партійні проекти». Це найбільш непередбачувана і поліваріантна модель, втілення якої буде залежати від багатьох кон'юнктурних чинників: поява нових політичних фігур за підсумками війни, формування

нового порядку денного, зумовленого результатами війни та напрямками відновлення України, виникнення нових суспільних ідеологічних запитів, наявність фінансово-організаційних ресурсів для формування повноцінних нових партійних проєктів, інші економічні, політичні, гуманітарні показники.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Позачергові вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року [Електронний ресурс] https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini/pozachergovi-vibori-narodnih-deputativ-ukraini-21-lipnya-2019-roku.html#
2. «ВР остаточно заборонила діяльність проросійських партій» [Електронний ресурс] <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343743/>
3. Результати соціопитувань: рейтинги партій [Електронний ресурс] Ukraine Elections **Вибори в Україн** https://ukraine-elections.com.ua/uk/socopros/parlamentskie_vybory
4. ОПЗЖ перейменувала себе у «Платформу за життя і мир» і продовжить працювати у ВР як група [Електронний ресурс] <https://novynarnia.com/2022/04/21/opzzh-perejmenuvala-sebe-u-platformu-za-zhyttya-i-myr-i-prodovzhyt-praczuuvaty-u-vru/>.
5. «За Україну! За Днепр!»: в Днепровском горсовете создана новая депутатская группа из экс-партийцев ОПЗЖ [Електронний ресурс] <https://nv.ua/dnipro/novaya-deputatskaya-gruppa-za-ukrainu-za-dnepr-v-dneprovskom-gorsovete-iz-chlenov-opzzh-50229002.html>
6. Результати соціопитувань: рейтинги партій [Електронний ресурс] Ukraine Elections **Вибори в Україн** https://ukraine-elections.com.ua/uk/socopros/parlamentskie_vybory
7. Отмена выборов в ОТГ на Донбассе может быть полем для манипулятивных схем со стороны власти – политолог [Електронний ресурс] <https://hromadske.radio/ru/publications/otmena-v-borov-v-oth-na-donbasse-mozhet-b-t-polem-dlia-manypuliatyvn-kh-skhem-so-storon-vlasty-polytoloh>

8. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 мільйонів людей: звідки і куди їхали найбільше [Електронний ресурс] <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>

9. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні зросла до 6,9 млн осіб – МОМ [Електронний ресурс] <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856074.html>

10. Бутусов Ю. У Зеленського в крові гаманець та язик. Він брехун [Електронний ресурс] <https://espreso.tv/u-zelenskogo-v-krovi-gamanets-ta-yazik-vin-brekhun>

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 81'33

INTRODUCTION OF STRUCTURAL SYNTAX IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH IN TECHNICAL UNIVERSITIES

Gvozd Olga Viktorovna,

Senior Lecturer

Odessa University “Odessa Polytechnic”

Odessa, Ukraine

Abstract. The article describes the possibility of usage of some scientific research results in the field of discoursology. First of all this concerns training to translate the English engineering texts in different fields.

The success of professional activity in teaching students a foreign language in a non-linguistic university depends to a large extent on the linguodidactic skills of the teacher. The need for such special training is now beyond doubt, and here we can agree with the opinion of A. K. Krupchenko [1] on the need to develop theoretical and methodological foundations for teaching a language for professional purposes, designed to “... overcome the contradictions between the traditional methods of teaching foreign languages to specialists and modern requirements for the level of their knowledge and professional linguistic skills; between the need for a large number of foreign language teachers to work in non-linguistic educational institutions and the virtual absence of their systematic training; between the accumulated rich practice of teaching foreign languages to specialists and the insufficient development of scientific and theoretical foundations for teaching foreign languages in the field of professional communication.

It seems that such “scientific-theoretical foundations” can be the results of studies of text corpora of scientific and engineering discourse. According to

academician L. V. Shcherba [2], some applied and theoretical aspects of corpus linguistics are able to help achieve the goals of didactics, and ideally we can talk about the triune orientation of all linguistics. Moreover, applied research itself always contains elements of theoretical analysis.

This position is confirmed by the well-known linguist B.Yu. Gorodetsky [3]. In his opinion, applied linguists (teachers, translators, etc.) can use computer cases in teaching languages and for solving their professional problems. The project “Annotated reference on the scientific results of the research work “Speech standard of modern scientific communication: ways of formation and description technologies” explicitly states that the electronic corpus of scientific texts can be used in solving various problems not only of a linguistic, but also of an educational nature.

First of all, we should consider which aspects of corpus linguistics can be used in the process of teaching English, and in particular, in the methods of translating texts of scientific communication. In technical universities teachers (who have not only many-years-experience, working with texts referring to scientific fields of knowledge but also the results of corpus studies as well as the experience in compiling the probabilistic-statistical models and their use in the educational process) begin, along with theoretical grammar, to introduce elements of structural linguistics, and specifically structural syntax. Teachers believe that it is logically determined by the analytical sign system of the English language, is more accessible for understanding by students of technical universities who are prone to algorithmic activity, and is more economical in terms of time costs.

Structural syntax considers the structural components of the text: words, syntagms, phrases, superphrasal units (syntagms are not considered in the article due to the prosodic nature of these fragments of the sentence; segments – syntactic segments of the sentence are of interest). The coherence and integrity of the text is based on the interconnectedness and interdependence of its structural components. At the same time, semantic and syntactic coherence are distinguished. Among the formalized means of syntactic coherence, for example, the linking words (prepositions, conjunctions, pronouns, articles, words with temporal and causal

meanings) are considered. They can also be called ambiguous words, since they do not have semantic functions and play the role of just grammatical means that establish relationships between semantically filled words. Linking units (ambiguous words) connect words and aggregates in a sentence, consisting of a control word and all those words that – directly or indirectly – are subordinate to it. Thus an idea is formed about the units and relationships within the sentence. The further translation procedure involves the introduction of the so-called components of the translation procedure, i.e. dictionaries. Such a semantic-syntactic representation is based on the syntactic tree of the sentence which has “semantic” nodes or “semantic” links.

Therefore one of the main tasks in introducing structural linguistics into the process of teaching the translation of scientific communication texts is to determine the most accurate lexical-semantic variants (LSV) of linking words, which often have a rather complex semantic structure. This is possible only in one case – if there is a frequency list of tokens (probabilistic-statistical model) based on statistical processing of text corpora.

Teachers of some non-linguistic schools create and publish frequency dictionaries based on the text corpora of various areas of technical knowledge that are the part of the scientific and technical discourse.

Usually the material for compiling text corpora was American and English scientific articles taken from the journals of relevant specialties. For example, for the specialty “Acoustics”, articles from the journals IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing, The Journal of the Acoustical Society of America, etc. were processed.

The presence of several frequency dictionaries made it possible: 1) to confirm the data of other researchers who were engaged in corpus linguistics; 2) to compile a list of the most complex linking words in terms of ambiguity, functioning in text corpora, for its further introduction into the process of teaching the translation of specialized texts; 3) to accurately determine the variants of meanings of polysemantic connecting elements and the frequency of their use in text corpora.

The results of studies of the text corpora and the subsequent creation of

frequency dictionaries confirmed the information that almost all connecting words (often called the class of fill words in linguistics) are concentrated in the high-frequency zone of frequency lists and occupy from 65 to 80% any scientific text.

When teaching the translation of texts of scientific communication, students are presented with a list of connecting words, which includes 14 units – exclusively prepositions or words with temporal and causal meanings with complex semantic systems, the lexical-semantic variants (LSV) of which were determined through contextual analysis. Prepositions or words with temporal and causal meanings that have a single LSV in the texts or an insignificant frequency of use are not included in the list. The items in the list, as well as their meanings, usually are presented in descending order of frequency of use and are accompanied by examples from the analyzed texts.

The approach based on the introduction of structural syntax into the training process can be called very formalized, having all the disadvantages of rigid structures – the impossibility of going beyond the sentence, selective perception and “grabbing” the most important information [2, p. 45...50]. However, it also has undeniable merit as a tool for a detailed syntactic and semantic analysis of a sentence. In this capacity, it can be successfully used in the methodology of teaching the translation of scientific discourse texts in order to achieve a level sufficient for the practical use of this aspect of the English language in future professional activities.

BIBLIOGRAPHY

1. Крупченко А. К. Введение в профессиональную лингводидактику. М.: МФТИ, 2005. 311 с.
2. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. *Языковая система и речевая деятельность*. Л.: Наука, 1974. С. 24-39.
3. Городецкий Б. Ю. Предисловие. *Новое в зарубежной лингвистике*. М.: “Радуга”, 1983. Вып. XII. Прикладная лингвистика. С. 3 – 4.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF SYNTACTIC UNITS OF DIFFERENT
BUSINESS CORRESPONDENCE GENRES**

Lebedeva Elena Viktorovna

Senior Lecturer

National University "Odessa Polytechnic"

Odessa, Ukraine

Abstract. The article considers different types of sentences functioning in the texts corpora of official discourse and exactly in two genres included in it. The size of both corpora is one hundred tokens.

Keywords: business letters, programs, statistical linguistics, communication, complex sentence.

Recently in connection with the development of business activity, special attention is paid to commercial correspondence, business and official correspondence [1, 2]. We should note that this genre of official discourse is often considered as a whole without taking into account the specific features inherent in different types of texts which, accordingly, belong to different areas of business activity. This paper describes two different types of texts included in the genre of business correspondence, namely, business letters and programs. To describe their features a syntactic parameter was chosen, i.e. the typology, frequency of use and lexical content of elementary and integral sentences functioning in texts are analyzed.

The study is limited to a text corpus with the size of 100,000 tokens (50,000 tokens extracted from the texts of each genre), since it was necessary to obtain fast and reliable frequency calculations for analysis [3]. The text corpus is based on the official correspondence of the British Council. All elementary and integral sentences were extracted from the texts, which served as the objects of the statistical linguistic description. Their total number is 500 units.

As a result of a quantitative analysis of different types of sentences it was

found that in the types of texts under consideration they have different numerical values of occurrence. Out of 500 sentences of the texts of letters we extracted 121 simple and 379 complex sentences, of which 52 are compound and 327 are complex. In the texts of program genre for the same number of sentences, 219 simple and 281 complex sentences were registered; 54 of them are compound and 227 are complex. Thus within the genre of official correspondence there are more complex and compound sentences in the texts of letters than in the ones of programs, fewer simple ones, and almost the same distribution of compound sentences. For the texts of the official correspondence genre the characteristic feature is the presence of sentences with several main ones that have subordinations, which within this genre also demonstrate different numerical values: for the texts of letters - 78 units, for programs half as much – 38 units, for example: As you know there further payment of your maintenance allowance to be made from 1st July until the end of your scholarship and it is necessary for us to know whether you want this paid into your present account in Edinburgh or whether you wish to make other arrangement elsewhere. The reason for the difference in the statistical distribution of sentences lies in the communicative orientation of these texts. Thus the purpose of a letter is to ensure non-contact communication between the addressee and the sender, to inform not only about the event but also about where, when, under what conditions, etc. it occurs, which is expressed by various kinds of subordinate clauses. Another thing is a program, the function of which is often reduced to a simple message about an event, etc. or a description of an object, event, etc., which is achieved in the first case by simple sentence, and in the second – by subordinate attributive clauses (51 units). For example: Those who already read our Weekly Fishing News will know that a high standard will be reached by this publication which is to serve as a link between the newspaper and technical books. The titles of the films will be given each month in this program. The remaining subordinate clauses in complex sentences are distributed as follows: in the programs, attributive clauses – 51 units, adverbial clauses – 37 units (of which 16 are conditional ones), additional – 19 units. Subordinate clauses in letters: adverbial clauses – 90 (of which 52 are conditional sentences),

additional - 62 sentences, attributive sentences – 22. The increased frequency of the use of these sentences in the entire genre of official correspondence is explained by the fact that with their help the main function of correspondence is realized – the function of message presentation, for example: This just to remind you that I am counting on your giving your lecture on European education to our Diploma class on the afternoon of February 4th at 4.15 p.m.

However, despite the difference in the goals of communication, which is clearly reflected in the numerical values of the syntactic units used, the main characteristics of various types of sentences both in letters and in programs are exactly the same and do not depend on the specifics of the texts. For example, in all texts of the business correspondence genre, regardless of the type of text, complex sentences with multi-stage subordination are most widely represented, and sentences with sequential subordination have a higher frequency of occurrence than with parallel (34 and 22 units, respectively), because, of course, more versatile information can be embedded in a complex sentence with sequential subordination, as evidenced by the semantics of “connectors” in these types of sentences. So, 'because' indicates the reason, 'when' – time, 'whether' – choice, doubt, 'that' – suggestion, order, request, wish, etc. For example, *If you have not already told, I should be grateful, if you would let me know on what date you will be leaving Edinburgh and where you will be staying.* In both types of texts among the additional sentences a large proportion are conjunctioless, connected with the main sentence by an asyndetic connection, for example: *Miss Paxton of British Council says there is a place for you on the coach tomorrow.* Most of the conditional sentences are so-called “open” condition sentences, i.e. conditional + subjunctive, for example: *Let us know if you would like to accept this invitation.* Such sentences are used both in main and subordinate clauses to indicate circumstances that are realized in the present and future. As for the lexical content of the syntactic structures found in the analyzed types of texts, it can be noted that if a method called cliché is widely used in letters, which is characterized by a variety of speech patterns, for example: *could you please tell me, would you please let me know, yours sincerely, this is to certify,* etc., then there is practically no

cliché in the programs.

A feature of the lexis of letters is also connotation: *cordially invited, warmth of hospitality, terribly sorry*. In programs, this characteristic is not observed since it is used for strict telling the information. Since writing is conditioned by the oral type of communication, the lexis of this genre is mostly commonly used. For example, *If more than one place is requested, please give name and nationality of second applicant-overseas students only are eligible and their wives are very welcome, but we regret we cannot accept children*. Programs have not only commonly used, but also general scientific and even terminological units of stratification layers of vocabulary which usually depends on its thematic focus, for example:

Workstreams Of The Conference: *1. Theoretical aspects of electrical engineering. 2. Electric machines and power semiconductor converters. 3. Electromechanical automation systems. 4. Computer information systems and technology. 5. Information security systems. 6. Diagnostics and metrology of electrical and computer systems. 7. Innovations in the educational process.*

So, a comparative analysis of the text corpora of letters and programs that are part of the “Official Correspondence” genre showed that there are quite large differences between these types of texts in statistical data and lexical content, but in terms of such a characteristic as the typology of sentences, they completely coincide.

BIBLIOGRAPHY

1. Разговорова Н. Н. Лингвостилистические особенности делового письма (на материале английской коммерческой корреспонденции): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. М., 1983. 202 с.

2. Partridge E. Usage and abusage: A Guide to Good English. London: Penguin Books, 1971. 384 p.

3. Захаров В. П. Корпусная лингвистика [Учебно-метод. пособие]. СПб: СПбГУ, 2005. 48 с.

**STYLISTIC POTENTIAL OF THE GRAMMATICAL FORMS OF THE
ENGLISH VERB IN COLLOQUIAL SPEECH**

Slabouz Viktoriia Vasylivna,
PhD in Philology, Associate Professor,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, 19, Henerala Batiuka Str.,
Donetsk region, Ukraine, 84116

Pampura Svitlana Yuriiivna,
PhD in Philology, Associate Professor,
State Higher Educational Institution
“Donbas State Pedagogical University”,
Sloviansk, 19, Henerala Batiuka Str.,
Donetsk region, Ukraine, 84116

Abstract: The article deals with the expressive use of grammatical forms of the verb in modern English colloquial speech since their figurative use plays an important role in expressing stylistic nuances in a literary text and everyday speech. The stylistic potential of the aspectual-tense forms of the verb is due to the presence of grammatical synonyms in the language and the possibility of metaphorical rethinking of these forms in speech.

Keywords: colloquial speech, connotation, expressiveness, English verb, grammatical stylistics, grammatical synonym, transposition.

In modern linguistics, there is a steady increase in interest in the study of the problems of stylistics. This is due, first of all, to a change in the approach to the study of language and speech, since linguistics today no longer considers language according to the principle of immanence as a closed system.

It becomes anthropocentric and studies the language in close connection with a person as a producer of speech, his/her consciousness, thinking, spiritual and practical activity. As a result, well-known and previously studied linguistic

phenomena are considered from a new perspective.

No section of linguistics is as closely related to a person as stylistics, which just studies the interaction of textual categories, the content, and functional specifics of these categories, reflecting the subjective author's intention of the writer and the subjective reader's perception of the recipient.

In the process of communication, the interlocutors are not limited to a simple transfer of information. Each participant in communication seeks to influence the feelings and mind of his/her interlocutors and, as Ch. Lehmann writes, the stronger "the desire to influence, the more carefully the selection of language means is made, the more expressive the message" [8, p. 110]. Expressiveness is an integral characteristic of lively everyday speech when speakers are not limited by style limits. Considering the expressiveness of speech, stylists traditionally pay attention to vocabulary, which is not surprising, since the word is the main carrier of information. However, one should not underestimate the stylistic possibilities of units of other language levels, and in particular grammar.

After all, as the authors believe, a change in grammatical forms while maintaining the vocabulary and general content of the text leads to a violation of subtle, sometimes barely noticeable, but essential semantic and stylistic connections.

The active development of grammatical stylistics began in the late 60s of the 20th century [1; 2; 3; 7; 9]. But despite the increased interest in the problems of grammatical stylistics, many linguists still note the lack of knowledge of this area of knowledge, primarily morphology. In recent decades, certain aspects of grammatical stylistics have been actively studied, for example, the peculiarities of the stylistic functioning of verbal and nominal forms, the semantic structure of grammatical forms, and their semantic relationships [4; 5; 6; 8].

In addition, the stylistic potential of grammatical forms and constructions continues to be considered within the framework of traditional stylistics and theoretical grammar. The absence in modern linguistics of works devoted to the study of the stylistic possibilities in general of all units of the grammatical level determined the purpose of the article which is to study the peculiarities of the stylistic functioning

of the morphological units of the English language in colloquial speech.

The colloquial style is one of the main functional styles of modern English. It is mainly presented in an oral dialogic form and is the most dynamic and changeable language style.

It is characterized by free word usage, simplification of syntactic constructions, and rather significant deviations from the strict language norm. If deviations from the norm existing in the language paradigm become typical and frequent in colloquial speech, they gradually move into other functional styles, which ultimately leads to a change in the norm itself or a change in its stylistic characteristics.

Thus, in colloquial speech, first of all, all potential directions for the development of the language system as a whole are reflected. In addition, it implements to a greater or lesser extent all the functions of the language, including emotive and aesthetic, which is undoubtedly important for stylistic research.

Taking into account the above-mentioned peculiarities of colloquial speech, it is necessary to characterize stylistically marked grammatical forms in relation to the existing norm, style peculiarities, and the presence of emotional and stylistic colouring. Accordingly, it is possible to distinguish stylistic expressive, stylistic non-occasional non-expressive, stylistic usual expressive, and neutral cases of using morphological forms.

Stylistic expressive grammatical forms are emotionally coloured due to their unusualness or uniqueness, practically independent of the type of speech and stylistic affiliation. Stylistic non-occasional non-expressive forms are morphological ones that have become typical for a certain style due to their frequency, which means that they have completely lost their expressive colouring. These cases of use can also be called stylistic, but it seems important to the authors to emphasize their non-expressiveness and familiarity in connection with the allocation of the third group of stylistically marked grammatical forms.

The authors consider stylistically usual expressive grammatical forms that acquire stylistic colouring only within the framework of a certain style, for which they become atypical and infrequent, but at the same time, they fully comply with the

language norm.

The stylistic potential of grammatical forms is due to several factors. On the one hand, there are grammatical synonyms in the language. In most cases, they are not absolute, that is, their meanings coincide only in individual senses. For example, in English, relative synonyms are simple and continuous forms of the verb, genitive forms with 's, and phrases with *of* for animate nouns.

In addition, there is also the so-called contextual synonymy, when, under the conditions of a certain context, forms become synonymous, which in the language paradigm do not have a common meaning, such as the forms of the present and past tenses, the forms of the subjunctive and imperative mood. Stylistic synonyms in speech can be morphologically distant language units, for example, verbal and verb-nominal constructions: *Birds were singing* – *Birds were in song*. On the other hand, any grammatical form can receive additional connotative meanings in speech and acquire stylistic colouring. The term “connotation” covers “all sorts of additional meanings that cannot be classified, which arise in the mind of the speaker in connection with the use of forms, the “impression” that the form produces” [8, p. 106]. Thus, the stylistic connotation of the grammatical form arises in speech as a result of a discrepancy between the denotative meaning and the context. This inconsistency occurs if a grammatical form is placed in a syntactic environment that is unusual for it. Expressiveness also arises due to “overcoming the incompatibility of the grammatical meaning of the form and the lexical meaning of the word acting in this form, so that instead of synthesizing grammatical and lexical meanings, a contradiction arises between the two” [8, p. 79].

Here we have the so-called adherent expressiveness, which occurs in a situational or linguistic context. In stylistics, the inherent expressiveness of language units is also distinguished, when stylistic colouring is inherent in them in all cases of use. In grammar, unlike vocabulary, cases of this kind of expressiveness are quite rare. The number of grammatical categories in any language is limited, therefore grammatical forms are universal and are used in various styles of speech. In modern English, the verb form of the third person singular, formed with the ending *-th*, has

inherent expressiveness. This verb form is considered archaic and is extremely rare in modern English, it is most often used to give the speech of the characters a certain artistic flavour. The same stylistic characteristic is shared by some alternative forms of strong past simple verbs (e.g. *spake* from *to speak*, *throve* from *to thrive*) and the second person singular present tense with *-st* ending, which are usually used with the obsolete pronoun *thou*: *Thou believest that there is one God; thou doest well: the devils also believe, and tremble. The General Epistle of James 2:19 (A. Rice "Pandora")*.

The authors in the article presented suggest considering grammatical forms that have adherent expressiveness, which is more characteristic of lively colloquial speech. Our study is devoted to the analysis of the stylistic peculiarities of the English verb as in English, the verb has the most developed system of form and word formation, and, therefore, it can be said with confidence that it has the greatest stylistic potential. The stylistic functions of the verb are manifested in the context of the interaction of the meaning of the grammatical form and its environment. Stylistic devices associated with the grammar of the verb can be divided into two groups: emphatic constructions and cases of transposition of verb forms.

The emphatic constructions in English include the forms of the imperative mood and the indefinite present and past tenses with the verb *to do* [5, p. 109]. The emphatic *do* has no lexical or grammatical meaning in sentences and performs only a stylistic function. It serves to reinforce the meaning, emphasizes the importance of this or that event, and makes the statement more categorical: *"We knew you'd be angry, Harry, we really don't blame you, but you've got to understand, we did try to persuade Dumbledore ..."* (J. K. Rowling *"Harry Potter and the Order of the Phoenix"*). *"I do worry," Armand Grangier said slowly. "I worry a lot about you, Professor"*. (S. Sheldon *"If Tomorrow Comes"*).

The semantic and stylistic diversity of the verb is largely due to the interaction within the verb system of the categories of aspect and tense. Many scholars believe that the specificity of English temporal forms is determined by the complexity of their grammatical meaning, which combines, along with the basic temporal

semantics, the correlation of the action and its aspectual character. As a result, in speech, there are ample opportunities for the functional transposition of verb forms and their metaphorical use. When transposing temporal forms, their denotative meaning contrasts with the temporal plan of the narrative. The collision of two temporary plans – grammatical and situational – has great stylistic potential. In the English language, the forms of the present tense are most often subjected to metaphorical rethinking, which can be transposed into the plan of emotional actualization of the past, the present with a subjective shift of perspective into the future and the sphere of the imperative mood [4, p. 67]. An example of this is the so-called preterite present or present historical, which conveys an action that happened in the past, but presents it as if it is happening at the moment. For example: *“His arms wrapped around me, Bob’s hand palms my head against the new tits sprouted on his barrel chest. – “It will be alright,” Bob says. “You cry now.” – From my knees to my forehead, I feel chemical reactions within Bob burning food and oxygen. (Chuck Palahniuk “Fight Club”).* This type of transposition of the present tense forms is typical of written and oral monologue speech and is very emotional. Since the recipient is involved by the writer/speaker in the events that have already taken place, he becomes their participant and eyewitness.

In the sphere of functioning of the future tense, the forms of the present tense of the continuous form are most often transposed. At the same time, in addition to the meaning of the future, they receive connotative meanings of the inevitability or necessity of action: *“But you’re telling people, aren’t you?” said Harry, ... “You’re letting people know he’s back?” (J. K. Rowling “Harry Potter and the Order of the Phoenix”).*

Another opposition-categorical pair of stylistic interest is epy continuous and indefinite forms of the verb. The stylistically neutral member of this pair are forms of the indefinite form, while the continued forms are more emotional. Being transferred to the contextual conditions typical for their counter-term, they take on its meanings of factuality, familiarity, and repetition of action, but at the same time retain their own meaning of action in development as a semantic background. As a result, due to

the open contradiction between the denotative meaning and the meaning acquired in the context, a strong expressive effect arises: “... *you know she wrote that you were collapsing all over the place and saying your scar was hurting and all that?* (J. K. Rowling “*Harry Potter and the Order of the Phoenix*”).

Stylistic synonyms can also be forms of the present tense and forms of the imperative, subjunctive and imperative, subjunctive and future tenses, and so on. The scope of the article does not allow considering all cases of transposition of verb forms in modern English. The main directions of research into the stylistic potential of grammatical forms have just been outlined.

Based on the examples considered, it can be concluded that grammatical categories that are abstract in nature play an important role in constructing the stylistic semantic background of an utterance. The mechanism for creating an expressive effect is based on the ratio of the denotative and connotative meanings of the morphological form. The strength of the expressive effect increases in speech, where in different contextual conditions there is a convergence of grammatical forms, their rethinking, and transposition. At the present stage, it seems necessary to study the peculiarities of the stylistic functioning of units of the grammatical level, taking into account the changing language norms.

LITERATURE

1. Bailey R. W., & Burton D. M. *English Stylistics: A Bibliography*. The MIT Press, 1968. 222 p.
2. Freeman D. C. *Linguistics and Literary Style*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1971. 491 p.
3. Fowler R. *Essays on Style in Language*. London: Routledge and Kegan Paul, 1966. 188 p.
4. Gibbons A., & Whiteley S. *Contemporary Stylistics: Language, Cognition, Interpretation*. Edinburgh University Press, 2018. 378 p.
5. Gregoriou Ch. *English Literary Stylistics (Perspectives on the English Language, 3)*. Red Globe Press, 2008. 224 p.

6. Jeffries L., & McIntyre D. *Stylistics*. Cambridge University Press, 2010. 242 p.
7. Leech G. N. *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman, 1969. 240 p.
8. Lehmann Ch. *Thoughts on grammaticalization*. (Classics in Linguistics 1). Berlin: Language Science Press, 2015. 231 p.
9. Sebeok T. A. *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960. 470 p.

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ
МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ**

Бурковська Оксана Йосипівна

к.філол.н, доцент

Мамедова Матанат Мушвіг кизи

Чанглі Катарина Михайлівна

Студенти

Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна

Анотація: Медицина, це наука, що постійно розвивається і поєднує традиційні та сучасні методи дослідження, оскільки в ній збережені всі сформовані у розвитку науки етапи пізнання. Стаття присвячена проблематиці перекладу англійської термінології, що постійно трансформується та оновлюється.

Ключові слова: медична термінологія, переклад термінів, класифікація медичного перекладу, аббревіатури та скорочення слів.

Особливість медицини у тому, що у ній поєднуються як традиційні, що мають багатовікову історію, способи пізнання, так і найсучасніші, точні методи дослідження. Це визначає постійну трансформацію та оновлення медичної термінології і є причиною уваги до розвитку мовного знака у медичному дискурсі. За класифікацією В. М. Васіної, медичний переклад, як і будь-який інший, поділяється на письмовий та усний. Усний переклад представлений професійною, напівпрофесійною та наївною мовами спілкування. Для стиля перекладу важливими є характер ситуації та рівень володіння спеціальною термінологією учасників. Наївний рівень представлений мовою повсякденного спілкування, оскільки учасники комунікації не мають відношення до медицини і представлений побутовими розмовами про самопочуття. Для професійного рівня характерне вживання певних лексичних одиниць та синтаксичних

конструкцій, характерних для письмового медичного перекладу. Це мова конференцій, консилиумів, презентацій, доповідей тощо. На напівпрофесійному рівні (спілкування лікаря з пацієнтом) ефективність комунікації знижена тим, що один із її учасників до медицини не належить, і відповідно встановлюються бар'єри для спілкування, серед яких: семантичний комунікативний, психологічний, культурний, стилістичний. [1, с. 19]

Письмовий переклад поділяється на переклад медичної документації, такий як історія хвороби, медична довідка, рецепт, амбулаторна карта, операційний журнал, процедурна карта, напрямок і т.п., та переклад наукових досліджень, тобто таких документів, як статті, рецензії, описи досліджень, випадків із практики у спеціалізованій літературі, звіти, навчальні посібники тощо. Йому характерні деперсоналізація, непрямий характер мовного висловлювання, відсутність емоційної особистісної оцінки і категоричність суджень. Проблеми, щодо морфології, синтаксису, стилістики, міжкультурних відмінностей переважно специфічні, їх набір і суть значно різняться залежно від мовних пар. Таким чином, «перекладач медичних текстів повинен брати до уваги особливості мовної системи вихідної мови та мови перекладу, звертаючи увагу на відповідності та трансформації, що стосуються всіх мовних рівнів». Зазначають, що деякі слова загальноживаної лексики в медичних текстах набувають додаткового значення і стають медичними термінами. Наприклад, іменник *reduction* поряд із загальноживаним значенням зменшення, в медичних текстах означає: вправлення (в травматології); *reduction treatment* - лікування наркоманів поступовим вилученням звичного наркотику; *reduction diet* - харчовий режим з малим вмістом жирів і речовин; *reduction in circulation* - ослаблення кровообігу. [2, с. 35]

Абревіатури та скорочення виявляють цілу низку граматичних особливостей. У зв'язку з особливою схильністю англійської мови до компресії, економії мовних засобів, спрощення граматичних конструкцій. З одного боку, це нескінченні можливості для створення нових абревіатур, їх якнайшвидшої адаптації в системі англійської мови, з іншого боку, це певні складнощі,

пов'язані з протиріччями в цій системі, з її недосконалістю. Насамперед, це проблеми перекладу аббревіатур. Точність і однозначність аббревіатури важлива в будь-якій галузі науки, але в медицині дана проблема видається життєво важливою, бо, на жаль, трапляються випадки завдання шкоди пацієнту, в результаті неправильної інтерпретації медичної аббревіатури. В англійській мові спостерігається тенденція до скорочення будь-якого терміну. Українська мова значно відстає в кількісному відношенні аббревіатур: те, що називається терміном в українській мові, в англійській мові перетворюється на аббревіатуру: *LK "left kidney"* – ліва нирка; *RK "right kidney"* - права нирка; *LN "liquid nitrogen"* - рідкий азот. [3, с. 135]

У сучасній науці кількість термінів швидко збільшується, в той же час переплітаються значення термінів різних мікросистем, що веде до протиріччя. Усе це викликає серйозні труднощі перекладу медичних термінів. Переклад термінів у медичному дискурсі настільки складний, деякі фахівці вважають, що краще взагалі не слід перекладати медичну термінологію, щоб лікарі розуміли медичні тексти, тобто зберегти спеціальну лексику мови. Зрозуміло, транскрипція, транслітерація та калькування є можливими способами перекладу термінології, але водночас описовий переклад, а також еквівалентний або переклад варіантної відповідності має свої переваги, оскільки такий переклад дозволяє зробити текст осмисленим і асоціативно багатим. Дуже шкідливим (і також поширеним) способом перекладу є переписування англійського терміна буквами українського алфавіту: обсесія, пул, патерн. Зазвичай це виправдовується тим, що неможливо передати всі відтінки сенсу, які містяться в терміні. А насправді перекладач погано знає вітчизняну та англійську термінологію, не розуміє справжній зміст слова і лише бажає, щоб текст мав модний закордонний вигляд. Відтінки сенсу передаються лише словами, глибоко укоріненими у мові, які викликають багаті асоціації, причому подібні у всіх носіїв мови. А які асоціації виникають в українській людини за слова обсесія? Людина зазвичай відчуває глибоке задоволення, читаючи текст, наповнений словами такого роду. Вона відчуває, що ця нова

інформація поповнює її знання, але це почуття оманливе. Насправді читач швидше втрачає те, що він знав про предмет під старою назвою [4, с. 40].

Висновок: таким чином, переклад медичної термінології є складним багатоступінчастим процесом через різноманіття, недостатню впорядкованість і структурність лексики, що утворює найскладнішу макротерміносистему медичного дискурсу, який у більшості випадків не зводиться до буквального перекладу або калькування, а водночас вимагає від перекладача глибоких лінгвістичних і предметних знань [5 с. 95].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васина В. М. Акцентное оформление терминологических словосочетаний в английском медицинском дискурсе [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.2014 / В. М. Васина. – Иваново, 2006. – 25 с.

2. Самойлов Д. В. О переводе медицинского текста [Электронный ресурс]. URL: <http://www.practica.ru/Articles/medical.htm>.

3. Виноградов В. С. Введения в перекладознавство (загальні та лексичні питання). – М. : Видавництво інституту загальної середньої освіти РАО, 2001., 224 с.

4. Кузнецова Н. А. Некоторые проблемы перевода медицинского текста [Электронный ресурс] / Н. А. Кузнецова, Т. А. Самойленко. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/ONG/Philologia/6_kuznecova%20n.a.%20samoylenko%20.doc.htm.

5. Швейцер А. Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты). – М.: Наука, 1988. – 216 с.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Зайченко Аліна Віталіївна
студентка

Яшкіна Вікторія Володимирівна
науковий керівник,
доцент кафедри англійської філології
Дніпровський національний університет ім. О. Гончара
м. Дніпро, Україна

Вступ. Лінгвостилістика – це складне та багатоаспектне поняття, яке займає істотну роль в процесі розвитку сучасної мовознавчої науки. Наразі вона набула поширення під час аналізу художньо-літературних творів задля глибшого розуміння соціально-культурного контексту творів.

Ціль роботи – виявити особливості лінгвостилістичного аналізу художнього тексту та дослідити його роль під час аналізу літературних творів.

Матеріали та методи. Для досягнення мети було опрацьовано матеріали новітніх літературних джерел, а також використано методи теоретичного узагальнення та аналізу.

Результати та обговорення. Активний розвиток та становлення лінгвостилістичних студій пов'язують з роботою Шарля Баллі «Трактат із французької стилістики» (1909 р.). Як окрема наукова дисципліна лінгвостилістика розглядається в працях Празького лінгвістичного гуртка. Традиційно вважають, що становлення лінгвостилістики відбулося в 20–30-ті роки ХХ ст., а її формування як окремої мовознавчої науки припадає на 50-60-ті роки. При цьому, розвиваючись в окрему науку, лінгвостилістика виявляла досить міцний зв'язок з історією мови, культурою мови, семасіологією, історією національної культури, а також із психологією, соціологією.

У 60–70-х роках ХХ ст. лінгвостилістика входить і в інші галузі мовознавства, зокрема лексикологію, граматику, історію літературної мови.

Цей процес пов'язаний із тим, що стилістична характеристика мовних явищ, що ґрунтувалася на лінгвостилістичному аналізі, доповнювала опис лексичної, граматичної системи літературної мови.

І. Чередниченко розрізняє загальну стилістику та часткові стилістики. Науковець висловлює думку про те, що загальна стилістика – це «вчення про виражальні мовні засоби і використання їх у різних стилях і стилістичних колоритах мови», а «призначені для висвітлення питань окремих стилів».

Теоретична лінгвостилістика займається вивченням сутності категоріальних понять «стильове» та «стилістичне» в мові.

Лінгвісти ХХ ст. приділяли велику увагу вивченню мови художньої літератури. Початок системного та лінгвістично орієнтованого вивчення тексту як результату втілення та реалізації ідейно-творчого задуму автора, як конкретно-історичного факту та як закономірної ланки у розвитку загальнолітературної мови було покладено академіком В. Виноградовим. Новий напрямок став надбанням лінгвістів та реалізувався у практиці викладання лінгвістичного аналізу тексту.

Значний акцент на зв'язку мови і думки, на специфіці сприймання реципієнтом висловленої думки робили дослідники у своїх особливо філологічних дослідженнях другої половини ХХ ст. У цей час коли лінгвокогнітивні методи вивчення текстів актуалізували проблему семантики мовного знака, декодування, інтерпретації, рецепції текстів.

Лінгвостилістика, як і будь-яка інша наука, представляє особливу галузь наукових знань, сферу дослідницької діяльності, спрямованої на пошук та реалізацію нових знань про функціональні стилі та стилістичні ресурси мови та мови. Лінгвостилістика досліджує питання формування стилів та зв'язку з історією літературної мови. Вона вивчає проблеми організації тексту, жанри спілкування, структуру мовних одиниць та мовленнєвих актів, їх прагматичну спрямованість. Лінгвостилістика вивчає мову в динаміці, а також досліджує аспект функціонування мови на різних рівнях.

Зважаючи на багатоаспектність поняття лінгвостилістики, складно дати

однозначне визначення, яке охоплювало б всі особливості цього мовознавчого явища. Однак, ґрунтуючись на трактуваннях мовознавців, доходимо висновку, що лінгвостилістика – це розділ мовознавства, що, з одного боку, вивчає стилі мовлення, а з іншого, розглядає експресивні, емоційно-оцінні властивості мовних одиниць як і парадигматичному (у системі мови), і у синтагматичному плані (у плані їх використання у різноманітних сферах та ситуаціях спілкування).

Окрім того, варто зазначити, що на відміну від літературознавчої стилістики, лінгвостилістика значну увагу приділяє всьому функціонально-стильовому розмаїттю стилістичних явищ.

Наукові дослідження, присвячені вивченню лінгвостилістики як розділу мовознавства, як правило, реалізуються в декількох основних напрямках. Зокрема, С. Богдан виділяє:

- власне функціонально-стильові студії,
- дослідження мовностилістичних ресурсів мови, що орієнтовані на вивчення всіх мовних рівнів щодо додаткових стилістичних значень елементів мовної системи,
- стилістику індивідуального мовлення, що орієнтується на вивченні своєрідності мови окремого індивіда, її особливих реалізаціях у різних функціональних.

З погляду сучасних уявлень про мовознавчу науку, стилістика включає лінгвістичну семантику, лінгвістичну прагматику, теорію мовного впливу та загальну теорію мовного варіювання. Звідси широкий спектр застосування стилістичних знань у нових напрямках лінгвістичного порядку: лінгвістичний аналіз тексту, лінгвістика тексту, стилістики тексту.

Лінгвостилістика тісно пов'язана з категоріями поетики та образності художнього тексту, зокрема з засобами художньої виразності тексту. Образність мови стилісти розглядають як особливу стильову рису, яка набуває найповнішого вираження у мові художніх творів. Потрапляючи в художній контекст, зчеплення денотат-референт включається до складної образної

системи твору та виконує будівельну функцію.

Вужче розуміння образності мови, на думку дослідників, ґрунтується на використанні слів у переносному значенні, зі зміненою семантикою. При цьому слова, що отримали образне навантаження, у художньому контексті певною мірою втрачають свою номінацію. Вивчення образного значення слова у цьому сенсі приводить до дослідження лексичних прийомів, що надають мовленню естетико-художнього значення.

Розвиток української лінгвостилістики дуже тісно пов'язується з постаттю Ю. Шевельова, який у своїх дослідницьких працях «з одного боку, зберіг засади української лінгвостилістики початку ХХ ст., розвинув і розповсюдив їх на вивчення широкого кола текстів, а з іншого, активно поглиблював зміст як усталених лінгвостилістичних категорій, так і інтегративні засади української словесності».

Початок формування основ лінгвостилістичного аналізу художнього тексту було закладено у роботах лінгвіста Л. Щерби. Науковець започаткував дослідження тексту, яке ґрунтувалося на пошуку смислових нюансів окремих компонентів художньої виразності поетичного чи прозового твору в їх тісному зв'язку зі змістом тексту. При цьому окремий художній твір виокремлювався дослідником із загального контексту літератури і розглядався у якості іманентного явища.

Для лінгвістичного розуміння тексту важливо враховувати специфіку взаємозумовлених структурно-семантичних засобів художньої виразності. Аналізуючи художній текст, не можна не зважати на системність і чітку структурованість мовних елементів, які зумовлюють його цілісність, а також формують комплекс внутрішньотекстових відношень.

Методика стилістичного аналізу, як зауважують дослідники, визначає способи та прийоми організації тексту, передбачає виявлення та опис кожної мікроструктури – сукупності мовних засобів відповідно до їх мовної реалізації в тексті. Виділення в мовному матеріалі художнього твору такої сукупності допомагає обґрунтувати та визначити індивідуальний стиль письменника.

Окрім того, такий аналіз може допомогти більш детально охарактеризувати окремі текстові одиниці твору в їх змістовій та структурній єдності, що дасть можливість визначити поетику художнього твору.

Лінгвістичну увагу в художньому тексті привертають мовні засоби, «особливості реалізації потенцій цих засобів у процесі функціонування в певних умовах і з певними цілями (у тому числі питання адекватності вибору мовних засобів, що виражається змістом), а також загальні тенденції вживання цих засобів та їх джерела».

Від літературознавчого аналізу тексту лінгвостилістичний аналіз відрізняється предметом дослідження. Якщо під час літературознавчого аналізу акцентується увага на образному та ідейно-тематичному планах тексту, визначається специфіка його зв'язків культурно-історичним і концептуальним контекстами, то предметом лінгвостилістичного аналізу тексту є мовна організація тексту, зв'язки одиниць різних рівнів, що в єдності виражають лінію естетичної та поетичної концепції твору.

Вивчення тексту з огляду на його лінгвостилістичні особливості передбачає використання певних методів дослідження. Під методами лінгвостилістичного аналізу розуміють комплекс різноманітних прийомів аналізу тексту (і його мовних засобів), на основі яких у стилістиці утворюються та реалізується знання про закони функціонування мови в різних галузях та ситуаціях спілкування; способи теоретичного освоєння, спостереженого і виявленого в процесі дослідження. Відповідно, поряд із використанням загальнолінгвістичних методів в стилістиці можливим є використання особливих, власних методів, відповідних предметові дослідження й меті аналізу.

Висновки. Лінгвостилістика є багатоаспектним поняттям, яке відіграє значну роль у сучасній мовознавчій науці. Беручи початок у ХХ ст., лінгвостилістика пройшла декілька етапів розвитку, а початок її досліджень тісно пов'язаний з Ю. Шевельовим. Лінгвостилістичний аналіз приділяє увагу функціонально-стильовому розмаїттю стилістичних явищ, використовуючи

різні методи аналізу текстів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. З історії термінології лінгвостилістики або читаймо Ю Шевельова. Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 129-139. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16281/1/%D1%82%D0%94%D0%A68-129-139.pdf>
2. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : методичні рекомендації для студентів-філологів. Луцьк, 2011. 28 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/800/1/Metody%20i%20metodyka%20lingwostylistycznyh%20doslidzen.pdf>
3. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика в контексті загального мовознавства. URL: https://movoznavstvo.org.ua/index.php?option=com_attachments&task=download&id=879
4. Єрмоленко С. Я. Українська лінгвостилістика: основні напрямки й методи дослідження. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/reg/1-1.pdf>
5. Ивченков В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченков. — Мн.: УП “Ред. науч.-метод. журн. “Пачатковая школа”, 2002. 112 с. URL: <https://cutt.ly/f1uHZl6>
6. Линтвар О. Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту як предмет наукового дослідження. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах), № 32, Київ 2015. С. 59-71. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/go/article/view/9581>
7. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ. Рік: 1962. 495 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОМОВНОГО СЛЕНГУ В ІГРОВОМУ ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ

Запорожець Галина Вікторівна,

доцент кафедри англійської мови
Інститут філології ЧНУ імені Петра Могили

Голобір Катерина Денисівна,

Студент
Миколаївський ліцей № 38 імені В. Д. Чайки
м. Миколаїв, Україна

Анотація У статті розглянуто особливості використання англomовного ігрового сленгу на матеріалі популярних мережових ігор, окреслено питання особливостей сленгу нової соціальної реальності у науковому дискурсі. Досліджено фактори, що впливають на появу сленгізмів в ігровому середовищі; розглянуті їх різновиди. Представлено авторську класифікацію сленгізмів геймерів за виникненням та функціонуванням сленгу, специфікою ігор, за «поколіннями».

Ключові слова: геймери, ігровий сленг, молодіжний сленг, медіапростір, соціальні мережі, Dota 2, CS:GO.

В світі стрімкого розвитку ігрових технологій геймери шукають спосіб швидкого та зручного спілкування, адже в одній мережовій грі можуть зустрічатися носії різних мов. Англійська у цій сфері є, безперечно, домінуючою. У Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів зазначено, що «сленг відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, існує не окремо, а на основі певної мови» [1, 222]. Стосовно ігрового сленгу онлайн-середовища можна сказати, що його базою є англійська мова.

Актуальність теми полягає в тому, що сленг постійно змінюється, з'являються нові ігри, а, відповідно, і нові слова та словосполучення; можна

стверджувати, що виокремлюються цілі «покоління» ігрового сленгу, ці процеси потребують фіксації та аналізу. Феномен сленгу вивчали вітчизняні та зарубіжні дослідники: М. Адамс, А. Азізулова, І. Балтейро, Д. Белла, В. Богуславська, В. Вілюман, І. Гальперін, Н. Глушук, О. Голуб, В. Гордієнко, М. Заботнова, Дж. Коулман, Е. Маттієлло, Г. Менкен, Е. Партрідж, Л. Тепеш, К. Лазоре, М. Матвійчук, С. Пиркало, У. Потятиник, О. Рижченко, С. Сапронова, А. Силка, Р. Синишин, Л. Ставицька, Е. Стрига, С. Стронг, С. Чемерикін, О. Шутова, Дж. Гелбрейта, М. Кастельса, М. Маклюєна, У. Мартіна, Й. Масуди, Є. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уєбстера та ін. Проте, дослідженням англomовного сленгу нової соціальної реальності, у тому числі і ігрового сленгу, займається невелика кількість вчених: І. О. Голубовська, І. О. Лобко, А. К. Павельєва, Л. В. Денисюк, Н. Р. Данілова. Слід зазначити, що повноцінне вивчення сленгу геймерів потребує тривалого занурення у процес гри. І не лише задля виокремлення та фіксації нових лексичних одиниць, а й для визначення їх функцій та факторів, що сприяють виникненню лексем. Дослідники визначили такі фактори, як необхідність стисло висловлювати думки, вихід емоцій, популярність; вважаємо що необхідно додати такі фактори, як соціалізація і психологічний комфорт.

Мета статті – окреслити особливості використання англomовного ігрового сленгу на матеріалі популярних мережевих ігор.

Слова і фрази, які використовують гравці для мобільної комунікації, зазвичай мають бути короткими та інформативними, адже під час гри перемога чи поразка визначаються секундами, а швидкий обмін інформацією стає важливою умовою перемоги.

Аналіз причин виникнення та функціонування ігрового сленгу дозволив класифікувати лексеми за «поколіннями», специфікою ігор, формою подання (чатові та усні), до того ж кожна гра має свій особливий сленг.

Розглянемо сленгові слова та вирази, які використовуються у таких популярних мережевих іграх, як Dota 2 та CS:GO:

- **Dota 2:** «Experience (EXP)» – досвід, що отримується за вбивство

кріпів

та героїв ворога; «Nuke» – активна здатність, основна мета якої – завдати шкоди противнику; «Manacost» – кількість мани, яка потрібна для заклинання, використання предмета; «Triple-Line» – ситуація, коли на лінії знаходяться три герої-союзники; «First blood» – перша кров, з'являється при першому вбивстві в грі; «TP (Teleportation)» – телепортація, «TP-out»: спосіб уникнути смерті - несподівана телепортація з бою;

- **CS:GO:** «FaceIt» – платформа для більш «продвинутої» гри в CS:GO, яка

відрізняється від офіційного режиму змагання; «tickrate» – частота, з якою сервер оновлює дані про гру; «Ace» (від англ. All Clan Elimination) – знищення усієї ворожої команди одним гравцем; «Flick» (буквально постріл з струсом) - метод стрільянини, при якому приціл різко відсмикується у бік ворога і відразу ж робиться постріл; «push» - штурмувати локацію; «B41» - послідовність натискання клавіш для швидкого придбання певного спорядження або зброї; «есо» – раунд, зазвичай у якому купують пістолет (іноді броню). З наведених прикладів бачимо, що кожна гра має свою мову: слова та вирази, що можуть бути використані і зрозумілі лише її учасниками, не залежно від їх рідної мови і рівня володіння англійською.

З наведених прикладів ми бачимо, що кожна гра має свій особистий словник.

Сленгізми можна поділити на «чатові» та «усні». У контексті нашої роботи під чатовим спілкуванням ми розуміємо процес обміну текстовими повідомленнями під час гри. Такій формі спілкування притаманні аббревіатури та скорочення, наприклад: «ty» – «thank you» – дякую; «bb» – «bye bye» – бувай; «Btw» – «both the way» – в обидві сторони, до речі; «DIY» – «Do it yourself» - зроби власноруч; «FAM» – сім'я. Бувають сленгізми, які містять декілька слів, наприклад, «uour» – «Уг»; «Ur» – твій, ваш.

Крім чатового, учасники гри широко застосовують і усне спілкування за допомогою підключених мікрофонів. В усному спілкуванні часто

використовуються повні форми, а у чатовому – скорочені, наприклад: «Ban» - тимчасове чи довічне відлучення адміністрацією гравця від гри; «heal» – лікувати, зцілювати; «loot box» – ящик для видобутку; «respawn» - відродження, відродитись; «shooter» – стрілок; «armor» - обладунки, броня. Отже ми спостерігаємо, що сленгізми для чату більш скороченні та займають менше часу для написання, а для усного спілкування здебільшого використовують повні форми.

Ігровий сленг не обмежується лише своїм середовищем. Останнім часом він інтегрується в медіапростір та повсякденне життя. Розглянемо такі приклади: «рофл» – жарт – слово, яке запозичене з англійської мови – слово «Rofl»; «бро» теж слово, яке запозичене та має «брата - близнюка» в англійській мові – «Bro»; «Голда» – валюта (золото) – слово, яке є похідним від англійського слова «Gold».

Ми класифікували сленгові слова за емоційною складовою (позитивні - негативні), за ступенем рівня гравців, за специфікою ігрових процесів:

– **ввічливі слова** (ty - thank you – дякую; Thx - thanks – дякую; gn - good night – на добраніч; bb - bye bye – бувай);

– **звертання** (U – you – ти; Yr – your – твій, ваш; Ur – your – твій, ваш);

– **емоційно забарвлені вигуки** (Omg - oh my god – боже мій; Btw - both

the way – в обидві сторони, до речі; Bro - respectful and friendly form of treatment – шанобливе та доброзичливе ставлення, дослівно друг або знайомий; Sup – how are you – як справи; WHATEVER - It doesn't matter – не має значення; Epic fail – failure – провал, невдача).

Позитивні емоції ілюструють сленгізми ROFL – rolling on the floor laughing – дослівно, кататися по підлозі від сміху або жарт; Awesome - дивовижно, круто; Swag – стильно, модно, круто; SAVAGE - брутально, круто; Sauce – впевнена в собі, успішна людина;

Zonked! – дивовижний; No worries – без проблем; Props or press F – вираження визнання та поваги; Stan – фанат, який буквально одержимий своїм кумиром; Slay – здивувати, вразити; GOAT – найкращий усіх часів; nvmd – never mind – не звертай уваги; Hf – have fun – веселись; W4U – wait for you – чекаємо тебе; ASAP – as soon as possible – якнайшвидше; Go Bananas – збожеволіти або дуже захоплюватися; Dig – підійматися, тащитися.

Негативні емоції передаються лексемами Kys – kill your self – вбити себе; Rage-quit – виходити з себе; Dispel – розвіяти; **Lol** – мем, що означає все кумедне; DISS – образливо і неповажно говорити з кимось; Dodgy – ненадійний; Trash – щось противне, погане, відстойне; Crap – дурниці;

– **скорочення, що пов'язані з побажаннями, емоціями** (Wp – well played – гарно зіграно; Gl – good luck – щастя; Gg – good game – хороша гра);

– **пов'язані з ігровими процесами та специфікою гри** (Hp – health points – поїнти здоров'я; «Асе» (від англ. All Clan Elimination) – знищення усієї ворожої команди одним гравцем; Afk – away from keyboard – відійшов від клавіатури; Pvp – player versus player – гравець проти гравця; Pve – player versus – гравець проти; War target – член ворожого клану/гільдії; **GvG** – гільдія проти гільдії, режим гри, що означає бої між союзами, расами чи фракціями; Go – йти, рухатися; Gold – золото, ігрова валюта у багатьох MMORPG, що купується за реальні гроші або здобувається у грі; **Grind** – найбільш «задротський» вид прокачування або фарма; **GS** – Гейм Сейдж, гравець, який надає добровільну допомогу проекту, а також допомагає нубам освоїтися у грі; **Dungeon** – окрема локація, населена мобами та босами або інстанс, призначений для командного проходження; **De-buff** – негативне заклинання, накладене на монстра або персонажа іншого гравця з метою послабити, завдати шкоди або просто познущатися; **Cast** – слово, що означає заклинання на персонажа гри; **Quest** – завдання, що зазвичай отримується від NPC, або місія, за проходження якої належить нагорода; **Crit** – критичний удар, здатний надати вирішальне значення у бою; CD (cooldown) – проміжок часу між використанням уміння/заклинання/предмета; **Lag** – проблеми з мережевим

з'єднанням під час ігрового процесу; Miner – рудокоп, персонаж, що спеціалізується на видобутку корисних копалин; **MP (mana point)** – магічна енергія, необхідна для використання заклинань та умінь; MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game) – масова розрахована на багато користувачів рольова онлайн-гра; MMOG (Massively Multiplayer Online Game) – масова розрахована на багато користувачів онлайн гра; MMOTPS (Massively multiplayer online third-person shooter) – масовий розрахований на багато користувачів онлайн-шутер від третьої особи; **Pack** – пов'язане стадо мобів, атака на будь-якого з яких відразу ополчає проти вас все стадо; BG – bad game – погана гра; DD – double damage or damage dealer – подвійне пошкодження; Gf – good fight – хороший бій; FB – first blood – перша кров; GLA – good luck to all – удачі всім; donat – пожертвування; Inviz – невидимий; loot box – ящик для видобутку; respawn – відродження, відродитись; heal - лікувати, зцілювати; shooter – стрілок; **armor** – обладунки, броня; **archer** – персонаж, ув'язнений на володіння луком або спеціалізується на дальньому бою; **Bind** – прив'язка конкретного предмета до певного гравця при надяганні. Після прив'язки предмет не може бути відв'язаний; Van – тимчасове чи довічне відлучення адміністрацією гравця від гри. Причиною бана може бути порушення правил: грубість, ботівництво, читерство тощо; Buff – термін, що означає тимчасове покращення певних характеристик ігрового персонажа чи ігрових предметів. Бафат можна себе або інших гравців; VBMMOG (Browser Based Massively Multiplayer Online Game) – браузерна розрахована на багато користувачів масова онлайн гра; BOSS – особливо сильний монстр у локації; Bot – заборонена у будь-якій нормальній грі програма, що імітує дії гравця; Istagib – instant giblets – гра зі зброєю, що вбиває з одного влучення, але довго перезаряджається, з необмеженим запасом патронів; Jj – join join, an invitation to enter the created room – запрошення увійти до створеної віртуальної кімнати; L2p – learn to play – вчитись грати; **Ability** – навик; IRL – в реальному житті; NPC – означає людина, не думає своєю головою, різновид мобу, що означає мешканця ігрового світу; Bug – якщо програмісти погано сконструювали якісь

деталі чи є якісь неточності у дизайні гри; **Beta** – використовується для позначення чогось не завершеного, того, що знаходиться в тестовому режимі; Speedrun – проходження комп'ютерних ігор на швидкість; Griefer - гравець, який завдає шкоди іншим; Level up – improving any skill, moving to a new level – вдосконалення будь-якої майстерності, перехід на новий рівень; Loot – extraction, valuable or not very – видобуток, цінний чи не дуже; Frag – murder or the number of people killed – вбивство або кількість вбитих людей; Mobs – enemy – ворога; Private – make your own – свій, приватний; Craft – create, make – створювати, робити; Default – as always – як завжди; Headshot - kill or severe injury with a headshot – вбивство або серйозне поранення пострілом у голову; Skill – the level (skill) of the game – рівень (навички) гри; Individual skill – trained individual technical, tactical and strategic skills of the game – тренуються індивідуальні технічні, тактичні та стратегічні навички гри; Hit - влучання в ціль; Oneshot – один постріл; Def – захист когось чи чогось; Cheese – нечесні стратегії або використання супер сильних ігрових предметів, які порушують баланс; Imba – imbalance – дисбаланс; Def – захист когось чи чогось; Jank and gank – використовується для опису ситуації, яка обертається проти гравця через баг або погано працюючу ігрову механіку);

Розглянемо приклади сленгізмів, що характеризують ступінь рівня гравців: Gosu – antipode of noob – антипод нуба, бог гри тобто дуже грано грає; Cheater – the person who not honestly play game – людина, яка не чесно грає в гру; Noob – людина яка не вмє грати; Toxic – Сьогодні це слово нерідко вживається як епітет людям дуже приємних, отруюють життя; Salt – багато геймерів не вміють приймати поразку і злитися, коли їх вбивають, обганяють, обводять навколо пальця — загалом так чи інакше перемагають; Smurf – «просунутих» гравців, які створюють альтернативний обліковий запис у мультиплеєрних іграх із системою ранкінгу, щоб грати проти новачків і «розносити» їх; Leerooy Jenkins – так говорять про гравців, які вважають себе куленепробивними суперменами і в будь-якій ситуації кидаються на переважаючі сили ворога та забувають про укриття і здоровий глузд; Scrub – гравці, які не вміють грати, але

вважають себе непереможними кіберспортсменами; Carebear – майже повна протилежність «задроту», гравець, який грає виключно заради задоволення і не женеться за левелами, статсами, скілами та ін; Camper – щур або досвідчений гравець, який знає всі «нички» на локації і вважає за краще ховатися, стріляти через укриття; ВАЕ – «перед ким-небудь іншим» (перед будь-ким ще), так називають свою кохану дівчину; LOOKALIKE – використовується для опису людини, яка дуже схожа на іншу людину або знаменитість.

Вивчення мови онлайн-гравців в умовах активного розвитку ігрової індустрії набуває дедалі більшої актуальності, тому що геймерський сленг є гнучкою лексичною системою, яка постійно змінюється та поповнюється новими одиницями, цей процес потребує аналізу, систематизації та класифікації.

Останнім часом мова геймерів активно інтегрується у повсякденне життя та у медіапростір, природність, з якою цей процес відбувається, підтверджує той факт, що онлайн-ігри стали невідомою частиною життя людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмоленко С., Бибик С. Тодор О. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 222 с.
2. Вілюман В. Г. Про способи утворення слів сленгу в сучасній англійській мові. ЛНУ. Львів. 2005. – 240 с.
3. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 3 (341), 2021, режим доступу: <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vphil/issue/view/25/28>
4. Голубовська І. О. Мова соціальних мереж як новітній лінгвістичний феномен. Мовні і концептуальні картини світу. Київ. 2015. Вип. 55, ч. 2. С. 49-56
5. Денисюк, Л. В., Данілова Н. Р. Англійський молодіжний сленг як засіб самовираження та відображення світогляду тінейджерів. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. Вип. 2. С. 205–208.

6. Павельєва А. К. Англомовний сленг гравців у комп'ютерні ігри. / А. К. Павельєва, І.О. Лобко //Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). - Старобільськ: ЛНУ, 2021. - Вип. 3 (341). - С. 67 – 75.

УДК 348.147:796]:811.111

ІНОЗЕМНА МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Федькова Інга Анатоліївна,
к. філол. н., старший викладач
кафедри іноземних мов
Кам'янець-Подільського національного університету
ім. Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Україна

Стаття присвячена особливостям підготовки фахівців у сфері фізичної культури та спорту через призму вивчення дисципліни «Іноземна мова». Акцентовано увагу на актуальності вивченні окресленої дисципліни, її ролі у системі підготовки фахівців, основних компетентностях здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: іноземна мова професійного спрямування, компетентність, фахівець фізичної культури та спорту, дидактика.

Величезне значення, яке зараз надається вивченню іноземних мов і, перш за все, англійської мови як панівної у світі мови міжнародного спілкування, пов'язане з євроінтеграційними та світоінтеграційними прагненнями нашої країни, що не можуть бути реалізованими, коли більшість її населення не володіє іншомовними мовленнєвими навичками та вміннями для вільної участі у міжнародній комунікації [3, с. 3]. Модернізація сфери фізичної культури та спорту, розвиток інформаційних технологій, розширення й активізація міжнародних зв'язків тощо вимагає формування свідомої національно-мовної особистості. Навчання іноземної мови є частиною загальної програми навчання, виховання й розвитку особистості майбутнього фахівця фізичної культури та спорту. Провідною метою освітньої сфери України є висока якість підготовки фахівців, відповідність до європейського ринку праці [1]. Вивчаючи іноземну

мову, здобувачі вищої освіти поглиблюють професійно значущі знання про спорт, особливості спортивного життя, засвоюють професійну лексику та термінологію, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки тощо.

Дисципліна «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», має інтегрований характер, тобто вона пов'язана з фаховими дисциплінами (вирішення фахових завдань засобами іноземної мови, інтеграція знань з фахових дисциплін і загального курсу іноземної мови). Під час укладання робочої навчальної програми, викладачі кафедри іноземних мов активно співпрацювали з викладачами провідних кафедр університету з метою максимального залучення актуальних тем задля підготовки конкурентоздатного фахівця.

Володіння іноземною мовою професійного спрямування має важливе значення для професійного становлення здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Тренер з видів спорту» спеціальності «017 Фізична культура і спорт».

Здобувачі вищої освіти, які навчаються у Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка беруть участь у спортивних змаганнях різного ґатунку під керівництвом кваліфікованих тренерів, що дає їм змогу брати участь у змаганнях регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів ще під час навчання у ЗВО та по його завершенню. Після закінчення університету здобувачі вищої освіти мають змогу укладати контракти та працювати не лише в Україні, а й за кордоном. Знання іноземної мови як засобу соціального спілкування є невід'ємною частиною освітнього розвитку на цьому етапі.

Випускник закладу вищої освіти повинен мати високий рівень іноземної мовленнєвої компетентності, зокрема, й у межах професійного спрямування.

Потреба у практичних навичках іноземної мови передбачена Програмою Міністерства науки і освіти України для випускників університетів. Це означає, що в період навчання студенти повинні оволодіти цілим комплексом

мовленнєвих навичок і вмінь як основи комунікативного рівня. Їх необхідно розвивати у всіх видах діяльності: аудіюванні, мовленні, читанні, письмі, а також перекладі фахових текстів [2].

Упродовж вивчення дисципліни «Іноземна мова» здобувачі вищої освіти отримують інтегральну компетентність - здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері фізичної культури і спорту або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів наук з фізичного виховання і спорту, та характеризується комплексністю та невизначеністю умов, а також загальні компетентності: здатність спілкуватися іноземною мовою, навички використання інформаційних і комунікаційних технологій, навички міжособистісної взаємодії.

У результаті засвоєння навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен: володіти іноземною мовою на рівні, достатньому для здійснення професійної діяльності; знати природу синтаксичних відношень, особливості граматичних розрядів, щоб дати можливість розпізнавати і продукувати інформацію в академічній та професійній сферах; мовні форми, властиві для офіційних та розмовних реєстрів академічного та професійного мовлення; широкий діапазон словникового запасу (у тому числі термінології), що є необхідним в академічній та професійній сферах; вміти застосовувати міжкультурне розуміння у процесі безпосереднього усного і писемного спілкування в академічному та професійному середовищі; належним чином поводити себе й реагувати у типових ситуаціях повсякденного життя; розуміти різні корпоративні культури в конкретних контекстах і те, як вони співвідносяться одна з одною [4].

Отже, дисципліна «Іноземна мова» є важливою складовою у комплексі підготовки кваліфікованих фахівців у галузі фізичної культури та спорту. У результаті вивчення окресленої дисципліни здобувачі вищої освіти оволодівають низкою компетентностей, які сприятимуть успішній професійній реалізації у майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. English for Specific Purposes (ESP) in Ukraine. A Baseline Study : Англійська мова спеціального вжитку в Україні. Допроєктне дослідження [Text] / Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнок [та інші] / Ministry of Education and Science of Ukraine. – Київ: Ленвіт. – 2004. – С. 30-43.
2. Ніконова Н. Т. Організація системи роботи з використанням активно-орієнтованого методу навчання // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі. Донецьк, 2003
3. Тарнопольський О. Б. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник / О. Б. Тарнопольський, М. Р. Кабанова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. – 256 с.
4. Робоча програма навчальної дисципліни ОКК 03 Іноземна мова. Режим доступу <https://kafinmov.kpnu.edu.ua/>

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 140.8

ФЕНОМЕН ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ДОБУ КІБЕРСУСПІЛЬСТВА

Долгий Андрій Іванович,

Студент

Харківський національний університет радіоелектроніки

м. Харків, Україна

Анотація: У розглянуто феномен темпоральності в добу кіберсуспільства та його вплив на перспективу розвитку особистості. Проаналізовано виклики та можливості складових категорій інформаційно-комунікативних технологій. Визначено вплив аналітичної кризи суспільства на формування деструктивної темпоральності та ізольованого часу особи. Оприаявлено перспективи трансцендуючої темпоральності за умов екзистенційної комунікації та трансцендуючої творчості в царині синкретизації емоційного та критичного мислення індивіда.

Ключові слова: темпоральний дисонанс, екзистенційна темпоральність, аналітична криза, синкретизація емоційного та критичного мислення, екзистенційна комунікація, трансцендуюча творчість.

У добу кіберсуспільства категорія часу форматує свідомість індивіда. Рівень темпорального усвідомлення визначає екзистенційні можливості в епоху управління технологіями. Перед людиною стоїть завдання реалізації активної екзистенційної комунікації в умовах інформаційного калейдоскопу.

Зазначимо, що внаслідок потужного знаннєвого тиску виникає інформаційна фрагментація свідомості індивіда. Це призводить до виникнення кліпового мислення.[1] Останнє викликає когнітивну проблему аналітичної

пасивності особи, що призводить до тотальної візуалізації перцептивного мислення. Так, людина сприймає лише готові візуальні образи, які не здатна та не бажає критично оцінювати. Варто підкреслити, що споживання готової інформації та аналітична деградація індивіда обумовлюють його екзистенційну та світоглядну байдужість.

Між тим, умовою розвитку та конкурентоспроможності індивіда в добу управління інформаційно-комунікативними технологіями виступає трансцендуюча культуротворчість. Остання міститься у подоланні досягнутого шляхом синкритизації критичного та емоційного мислення.

Зазначимо, що кожна історична епоха має свої виклики та духовні орієнтири. Так, індустріальна доба ґрунтувалась на протестантській етиці та вимагала від людини дисциплінованої послідовності. [2, с. 135] Перехід до інформаційного виробництва сформував аксіологічну парадигму хакерської етики, що поставила задачу досягнення максимальної професійної майстерності індивіда. [3, с. 75] Наразі епоха управління технологіями створює трансцендентну етику. Остання обумовлює необхідність творчого трансцендування особистості.

Водночас, комунікативна складова сучасного технологічного виробництва потребує екзистенційної активності інтерсуб'єктності, критичного мислення та емпатії. Зазначимо, що проведений аналіз умов та викликів інформаційно-комунікативної доби виявив аналітичну стагнацію тотальної візуалізації та необхідність творчої динаміки людської свідомості. Дана діалектична проблема вирішується в царині екзистенційної темпоральності людини кіберсуспільства. Так, індивід існує в системі просторово-часових координат. Саме, останні активізують координати екзистенційного руху. Тож, сприйняття часу особою визначає її здатність організовувати екзистенційний простір, а також впливає на динаміку екзистенційного руху.

Так, стан байдужості індивіда, обумовлений споживанням готової інформаційної позиції, фактично виключає емоційну складову сприйняття. Внаслідок, у людини формується відчуття пустоти та надмірної протяжності

часу. Проте, інформаційний калейдоскоп екзистенційного простору сучасної людини є надмірно навантаженим. Однак, низький рівень критичного та емоційного сприйняття інформації, в умовах кліпового мислення та тотальної візуалізації, формують примарне уявлення вільного часу. Підкреслимо, що ізольований нарцисизм індивіда, викликаний гіперболізованою байдужістю та споживанням, сприяє відчуттю хроностазіса й замкненості часового сприйняття на індивідуалізованій самотності. [4] Зазначені проблеми викликають темпоральний дисонанс індивіда. Зовнішні ознаки останнього намагаються ліквідувати критичні технології тайм-менеджменту.

Між тим, темпоральний дисонанс особи слід вирішувати через відновлення емоційно-критичної сфери індивіда. Ключовими факторами відновлення екзистенційного часу мають стати екзистенційна комунікація та трансцендуюча творчість особистості. Підкреслимо, що емпатія комунікації та емоційне сприйняття творчого подолання досягнутого – дозволять спрямувати усвідомлену темпоральність в систему координат простору часу та руху.

Отже, проаналізовані умови та виклики кіберсуспільства дозволяють визначити ключовою проблемою епохи – темпоральний дисонанс, який обумовлений аналітичною кризою та беземоційно-байдужим сприйняттям дійсності. Наразі, подолання зазначеної проблеми та формування усвідомленої темпоральності має ґрунтуватись на комунікативній емпатії та творчій емоційності. Водночас, управління інформаційно-комунікативними технологіями також включає критичне мислення. Таким чином, продуктивність екзистенційного часу людини кіберсуспільства залежить від рівня синкретичності емоційно-критичного мислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соболева С. М. Кліпове мислення як соціально-психологічний феномен та його роль у навчально-пізнавальній діяльності студентів. URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/part_2/18.pdf (Дата звернення 02.12.2022)

2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
3. Кастельс М. Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Київ : Ваклер, 2006. 231 с.
4. Липовецки Ж. Эра пустоты. URL: <https://clck.ru/YMvrM> (Дата звернення - 01.12.2022)

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТВОРЧОСТІ: МІМЕЗИС – ВИРАЖЕННЯ – ПРИВЛАСНЕННЯ

Звягіна Аліса

Студентка

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: Принцип творчості є одним із основоположних не лише у естетичному напрямку досліджень, але і у історії розвитку людської думки взагалі. Аналізуючи його трансформації, ми аналізуємо безпосереднє рецесіювання дійсності минулими та сучасними поколіннями, що дозволяє краще зрозуміти певний історично-культурний контекст та зробити висновки про характер видозмін людської свідомості.

Ключові слова: творчість, мімезис, вираження, привласнення, образ, рефлексія, твір.

Протягом багатьох століть головною запорукою розвитку людської історії було не що інше як наша здатність до створення. З одного боку, її можна розглядати як можливість відтворення тлінних благ, які “зникли б зовсім, якби постійно на місце втрачених не з'являвся нові” [1]. Але з іншого боку, можна поглянути глибше і звернутися до прикладів витворів унікальних, які здаються безсумнівним підтвердженням відбитка божественного, що стверджує людину у вічності. Питання феномена творчості незмінно привертає увагу мислителів, ще з найдавніших часів, знаходячи своє відображення у концепціях представників різноманітних напрямків, та залишається актуальним донині. Відстежуючи історію еволюції принципу творчості, то вірно починати з далеких часів, ще передуючих нашій ері. Не дивлячись на те, що він властивий усім культурам, найчастіше, розмірковуючи про численні грані прояву творчого елемента, мова заходить саме про приклад античності, в якій цей

принцип втілюється у філософській концептуальній систематизації. Цікаво, що незважаючи на це, у давньогрецькій мові не існувало слова “творчість” і воно працювало в межах принципу “мімезису”, що походить від грецького μιμέοι - наслідувати і розглядається як наслідування явищ дійсності. Хоча вперше теорія мімезису формулюється Платоном як власне проблема можливості мистецтва пізнати справжнє буття, однак філософ все ж доволі скептично ставився до почуттєвої сфери і більш детально принцип мімезису був досліджений Арістотелем. Для учня Платона, “наслідування” становить основу кожного витвору мистецтва. Наприклад, серце трагедії становить фабула, яка є “наслідуванням дії” і “викликаючи жаль і страх, спричинює катарсис (очищення)” [2, с. 168] від афектів, убезпечуючи людину від болісного переживання у реальному житті. Арістотель стверджує, що люди мають вроджений “нахил до наслідування” і усі “знаходять задоволення в наслідуванні” [2, с. 168]. Митець реалізує дещо вже існуюче у його душі завдяки вмінню знаходити відповідну матерію. Люди ж, сприймаючи витвір, відчують приємність, бо при цьому вчаться і замислюються над тим, чим є кожна картина і хто на ній зображений. Таким чином, художник допомагає людям наблизитись до істини. Іншою цінною можливістю мистецтва є опис того, що лише могло б статися. Арістотель приводить приклад з поетом, визначаючи його основне завдання у тому щоб “говорити...про можливе, яке впливає з імовірності або необхідності” [2, с. 170]. Тому, поезія має більш філософський і серйозний характер, адже говорить більше про загальне”. Отже, мімезис Арістотеля послугував певним засновком для подальшого розвитку теорії мистецтва, як способу стимулювання людського пізнання, що супроводжується почуттям задоволення та активізацією уяви. Пізніше цю властивість використали як своєрідний зв'язок для введення образно символічної концепції у Середні віки”. У Середньовіччі відбувається трансформація поглядів на питання творчості, “повільно визрівало нове уявлення про гідність мистецтва і знаходив значимість принцип поетичного вимислу” [3, с. 65]. З одного боку, існувала “схоластична теорія”, що сприймала

поезію як “*infima doctrina*” (нижче вчення), аргументуючи це неспроможністю розуму зрозуміти сутність поетичних висловлювань, бо вони, згідно Аквінату, “оповідають про речі не існуючі”. Однак, паралельно, утверджується позиція передгуманістів, яка обґрунтовує феномен творчого як “низхідний з небес, божественний дар” [3, с. 66]. Також, знаходить сворідний відгук Платонівська концепція пригадування ідеї як взірця для художника і складається поняття фанатазії. Однак, уява спрацьовує більше як інструмент пошуку, а не творення, який допомагає “спрямовувати погляд на реальність, яку слід відтворити аж до ототожнення з нею” [3, с. 66]. Таким чином, Середньовіччя, одночасно, слугує як епохою самостійного образу художника “покликаного до смиренного служіння громаді і вірі” [3, с. 70], так і підґрунтям для формування митця майбутніх часів, передусім - “сповненого гордовитого почуття власної неповторності” [3, с. 70] митця Відродження. Епоха Ренесансу розвинула та утвердила в поглядах гуманізму людину як найвищу цінність та її творче вираження як відбиток божественного початку. Ця тенденція впевнено знаходила свій прояв у культурі, а яскравим підтвердженням є виникнення “завдяки зміцненню поняття людської індивідуальності і новому образотворчого коду, який назвуть реалізмом” [4, с. 89] портрета у XIV ст. Також, у Пізньому Середньовіччі, виникає принцип куртуазної любові та образ прекрасної дами серця, які впливають на спосіб трактування творчого виображення як відсилання до світу пристрастей і переживань, що передує естетичній чутливості Нового часу.

Підхоплюючи іскру зароджену в часи Середньовіччя, Новий час продовжив розвиток елементу фантазії як “провідної художньої здатності” [5]. Гегель визначає її як “дар и схильність до схоплення дійсності і її форм”, вродженою за своєю природою і яка зіставляє художній таланти. Однак, митець повинен “довести до повної віртуозності закладену у ньому здатність” [5], щоб через володіння технічною досконалістю знайти форму, яка відповідала б змісту. Тобто, стихію творчості зіставляє “дійсне зовнішнє формування” [5], але головна задача фантазії – “усвідомити внутрішню розумність в

конкретному вигляді і індивідуалізованій дійсності” [5]. Відповідно й елементи творчої активності, як натхнення та кінцева оригінальність, полягають у повній поглинутості совоїм предметом до поки рука майстра не додасть художній формі викарбуваний характер, та фінальній “одухотвореності розумністю істинного в самому собі змісту” [5]. Таким чином, можна спостерігати перехід до раціоналізму, ключовим моментом творчості якого постає осмислення сутності через форму, тому надважливе їх коректне взаємовираження одне через одного.

Подальші культурні течії підхопили прагнення вирішити питання творчості, однак методи зазнали різноманітних трансформацій. Період ХІХ-ХХ ст дає нам підставу говорити про феномен модернізму, який об'єднав безліч ідейно-художніх напрямів і течій (експресіонізм, кубізм, футуризм, конструктивізм, імажинізм, сюрреалізм, абстракціонізм, поп-арт тощо). У витоків абстракціонізму стояла визначна постать В. Кандинського. Його погляди на сутність творчості утверджують твір як “самостійну особистість, духовно дихаючий суб'єкт, який веде також і матеріально реальне життя; воно є істотою” [6, с. 99]. Певним чином, можна побачити ненав'язливий відгук ідей Гегеля, адже задача художника пристосування форми до змісту. Акцент зміщуються на внутрішню сутність твору, яку диктує душевна необхідність митця. Відношення своєрідної рефлексії внутрішнього світу художника та його твору підтримує інший напрям того часу – сюрреалізм. У його основі укладений Фрейдистський підхід до творчості, що висуває на передній план сферу підсвідомості, неконтрольовану розумом. Юнг, як вірний прихильник Фрейда, визначав таємницю творчого початку як “проблему трансцендентну, яку психологія може описати, але не вирішити” [7]. Автор починається сприймати виключно як творець, однак в його інструментальному розумінні. Його задача обмежується виключно створенням образу, а “тлумачення образу він повинен доручити іншим і майбутньому” [7]. Яскравими прикладами сюрреалістичного мистецтва є живопис іспанця Сальвадора Далі. За його словами, художник має опустити відро у своє підсвідоме і все, що він там

зачерпнув, виплеснути на полотно. Твори Далі були настільки витончені, що вони справляли враження, однак ніхто остаточно не розумів, що там намальовано, тому полотно перетворювалося на поле можливості безкінечної інтерпретації.

З часом, тенденція невілювання автором як творцем сенсу лише укріпилася. У творі “Смерть Автора” , Р. Барт підкреслює, що “нині текст створюється і читається таким чином, що автор на всіх його рівнях усувається” [8, с. 388]. Настає епоха, коли принцип творчості остаточно виражається через “привласнення”. Сучасна авторка Хейлі Роу описує явище, коли відокремлюючи певні образи від початкового контексту, що їх втілює, людина дозволяє їм набувати нових і різноманітних значень. Вона наводить приклад з Дюшаном як творцем концепції “readymade” : “Попросивши глядача розглянути об’єкт як мистецтво, Дюшан привласнював його. Для Дюшана робота художника полягала у виборі об’єкта” [9]. Р. Барт переконаний, що народження читача доводиться оплачувати ціною смерті автора і мистецтво потрібно тлумачити з позиції власного досвіду, не зв’язуючи твір з його автором. Публіка виступає головною не лише у сприйманні, але й наданні сенсу об’єкту мистецтва через суб’єктивну інтерпретацію. Однак, чи не стає тоді марним взагалі будь-яка спроба “розшифрування”? “Присвоїти тексту Автора - це значить як би зупинити текст, наділити його остаточною значенням” [8, с. 390], але що можна віднайти у творі, з якого постать автора “усунули”, а разом з цим і вкладений їм сенс? Це інша сторона питання принципу творчості у постмодерні. З одного боку, “очевидно, що суперечлива форма мистецтва тепер отримала визнання, гідне сучасної мистецької практики” [9]. Однак, з іншої сторони, воно починає нагадувати симулякр як пусту фому без зміста Ж. Бодрійяра, бо “ми знаходимося в світі, в якому стає все більше і більше інформації і все менше і менше сенсу ...” [10, с. 144]. Тому настає ситуація, коли “все доводиться розплутувати, але розшифровувати нічого” [10, с. 146]. Отже, на розглянутих прикладах можна переконатися, у багатому різноманітті ідей, які загалом створюють різнобарв’я історичної

естетичної картини. Принцип творчості зазнавав постійних змін, починаючи з висхідної сходинки мімезису, поступового перевтілення на явище авторського вираження та трансформації, яка триває й до сьогодні, у вигляді феномену привласнення. Тому, питання творчості можна розглядати з різноманітних позицій, однак невпинність спроб його осягнення завжди стверджуватиме його як необхідну складову існування людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фичино М. Комментарий на “Пир” платона, о любви”. – М., 1981. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.platonizm.ru/content/marsilio-fichino-kommentariy-na-pir-platona>
2. Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгії. А8І Про високе. Гораций. Про поетичне мистецтво / Упоряд. М. Борецький, В. Зварич. — К.: Грамота, 2007.
3. Eco U. Arte E Bellezza Nell'estetica Medievale — Milano: La nave di Teseo, 1997.— P.65-70.
4. Делюмо Ж. Цивилізація Возрождения. – Изд.: У-Фактория, 2008. Ч.3.
5. Гегель. Лекции по эстетике. Том 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://estetiks.ru/gl3-c-1-fantaziya-geniy-i-vdohnovenie.html>
6. Кандинский В. О духовном в искусстве. Ч. VIII. Произведение искусства и художник. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://znamlit.ru/publication.php?id=703>
7. Юнг К.Г. Психология и поэтическое творчество. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.peremeny.ru/blog/4430>
8. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994 – С.384-391
9. Hayley A. Rowe. Appropriation in Contemporary Art // Inquiries Journal. 2011, VOL. 3 NO. 06. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1661/appropriation-in-contemporary-art>
10. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. – М.: ПОСТУМ, 2017. – С.144

**AWAY FROM MOSCOW: «АЛЬФАБЕТИЗМ» ЯК ВИМОГА
ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО**

Корженко Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор

Козирєва Наталія Вікторівна

кандидат філософських наук, доцент

Харківський національний університет
міського господарства ім. О. М. Бекетова
м. Харків, Україна

Анотація. У статті аналізуються питання, що стосуються філософії вітаїзму (активного романтизму) українського письменника доби «Розстріляного Відродження» Миколи Хвильового, орієнтації його літературної творчості на «психологічну Європу» – «досвід багатьох поколінь», «грандіозну цивілізацію».

Ключові слова: «альфабетизм», памфлети, «волобуєвщина», «орієнтація на Європу», «хвильовизм», «Розстріляне Відродження».

Виклад основного матеріалу. Наступного року минає 130 років з дня народження талановитого українського митця, визнаного організатора літературного процесу в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. Миколи Григоровича Хвильового (1893–1933). Проте, ім'я Миколи Хвильового після його смерті на довгі роки зникає із сторінок будь-яких довідкових видань в УРСР. А якщо й з'являється, то лише в офіційному радянському літературознавстві, де його творчість представляється як прикрий негативний епізод, що належить до периферії і цілковитого забуття. Іноколи його ім'я згадується принагідно в зв'язку з тим чи іншим літературним або організаційним негативним, антирадянським вчинком чи подією. Зокрема, стверджується, що «Хвильовий остаточно визначився як націонал-ухильник, один з ідеологів войовничого буржуазного націоналізму,... дійшов до прямого вихваляння антирадянських

сил» [3, т. 1, с. 18].

Художній світ прози Миколу Хвильового, як вважають більшість фахівців, є складним, багатограним явищем. Проте, цей світ лише в кінці 80-х рр. ХХ ст. було розкрито широкому українському читачеві завдячуючи зусиллям Григорія Костюка (1902–2002) – українського вченого-літературознавця, письменника, історика, публіциста, громадського й політичного діяча української діаспори, члена Національної спілки письменників України, іноземного члена НАН України (1992). За його редакцією і з його коментарями було видано п'ятитомник творів М. Хвильового (Нью-Йорк; Балтимор; Торонто, 1978–1986 рр., т. 1–5), а перші два томи його творів побачили світ в Україні в 1990 р.

«Хвильовий романтик, лірик і естет слова, одночасно мав талант до теоретичного думання, до філософського узагальнення – аналізу і синтези - проблемних явищ людського буття. Цю особливість його таланту я назвав би, – зазначає Г. Костюк, – інтелектуалізацією почуттів» [там само, с. 50]. «Інтелектуалізація почуттів» – хіба це не про «філософію серця» як «філософію переживання» Г. Сковороди, проте не просто про «переживання» українців як сутнісну рису національного характеру. «Інтелектуалізації почуттів», розвинутого інтелекту українців-хліборобів вимагав домінуючий вид їх праці.

Отже, – продовжує Г. Костюк, – все це говорить за те, що М. Хвильовий своїми прозовими творами вніс радикальні зміни в українську пореволюційну прозу. Зруйнував традиційну сюжетну форму. Почав вводити в розповідну канву позасюжетні елементи: листи, історичні та філософські медитації, ліричні відступи, розмови з читачами про ідею чи суть розповіді, полеміку з критиками, сатиричні вставки тощо» [там само, с. 51].

Загалом, Микола Хвильовий прагне «піднести українську літературу на найвищі філософські ідейні висоти» [1]. Його «романтика вітаїзму» – це, передусім, філософська антропологія від М. Хвильового. Для нього, як і для М. Шелера та інших творців філософської антропології, «Vita» – реальне

людське життя в усій повноті «дуалізму людської природи»: трагічного і комічного, смішного і серйозного, романтизму і реалізму, оптимізму і песимізму, а окреме людське «Я» – живе творіння, що його митець ототожнює з психологічним фактором, і є, по суті, громадська людина.

Що стосується терміну «альфabetизм», то сьогодні цей термін вживається в наукових публікаціях, що досліджують досвід побудови загальної теорії абрeвіації на матеріалі французьких скорочень лексичних одиниць.

Не вдаючись до дискусії з мовознавцями, зазначимо, що нас цікавить змістовне наповнення слова «альфabetизм», а не теорія словоутворення.

У цьому зв'язку видається цікавим вживання термінів «альфabetизм» і «анальфabetизм», можливо, навіть вперше щодо наукового обігу, в дискусії між відомим українським літературознавцем, професором О. Дорошкевичем (1889-1946) і не менш відомим українським поетом-«неокласиком», літературним критиком, перекладачем античної поезії М. Зеровим (1890–1937) з приводу гостро поставлених письменником-новатором М. Хвильовим питань про дороговкази українських мистецьких спрямувань – про «Європу» та «Просвіту» (статті-листи до літературної молоді, памфлет «Камо грядеши» у щотижневику «Культура і побут», 1925 р., №№ 17, 20, 23).

Начебто нічого особливо нового, як зазначає М. Зеров, не пропонує М. Хвильовий, орієнтуючи українську літературну молодь на упровадження в її літературних доробках найкращі європейські традиції, адже «Європа – це досвід багатьох віків», Європа – це «грандіозна цивілізація». Дана ідея викликала шалену критику письменника, у тому числі й з боку О. Дорошкевича. М. Хвильового звинувачували в «попутництві», «олімпійстві», в прагненні до азійсько-пролетарського та африкансько-пролетарського ренесансу, в закликах успадковувати пролетарським митцям «загниваючу Європу».

Від цих забобонів, зазначає М. Зеров, «криком хочеться кричати про потребу вітру та сонця» [3, т. 5, с. 328]. «Хоч би й ці знамениті слова, - продовжує він свою думку, – про “розклад і загнивання Європи...” Хто

тільки не говорив про те і далеко доречніше, ніж у нас. Говорили слов'янофіли офіційної марки, як Погодін та Шевирьов, близький часом до тих думок бував Герцен, про “передсмертне спрощення” Європи писав Константин Леонтьєв, хоронив її Достоєвський. А Європа живе, росте, набуває сили, і – хто знає – чи підточені її життєві ресурси, чи виснажені її творчі сили, чи, може, ми стоїмо тільки перед кризою певної соціальної формації, перед внутрішнім вичерпанням Європи буржасної, що свою пору квітання мала наприкінці XVIII в.» [там само, с. 328–329].

Стаття М. Зерова «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни», а також окремі думки поета щодо статті О. Дорошкевича «Ще слово про Європу (До нової дискусії на стару тему)» (журнал «Життя й революції», 1925 р., № 6–7) змусили професора Дорошкевича, як він сам свідчить, «зміцнити свою позицію згідно з вимогами полемічної стратегії» до поглявів М. Зерова (О. К. Дорошкевич, стаття «Моя апологія альбо оборона» у журналі «Життя й революції», 1925 р., № 11).

О. Дорошкевич стає несподіваним опонентом, хоч до 1925 р. завжди був однодумцем і союзником М. Зерова у дискусіях. Він заявляє, що кілька суджень М. Хвильового видаються йому *анальфабетичними* [там само, с. 343]. «Справді бо, – пише Дорошкевич, – хто з людей, які ще не зсунулись з глузду, не пристане на думку М. Зерова: “Ми повинні широко й ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів...” і т. д. У такій загальній формі це є цілковитий, вибачте, *анальфабетизм* (це слово виділяє Дорошкевич. – Авт.), що його не відкидав жодний з опонентів» [там само].

Парируючи звинувачення О. Дорошкевича, М. Зеров рішучіше відкидає, як невластиво вжите, слово «анальфабетизм». «Що безграмотного в моїй пораді початкуючим письменникам “широко й ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити досвід” цих письменників... Додам ще, що в моїй статті, трохи нижче, зроблено спробу надати якнайбільшої виразності моїм, як Дорошкевич свідчить, занадто *загальним* формулам. Я кажу: “Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого

часу не тільки в останніх її вислідах, і в її *основах*, бо без розуміння основи ми лишимося “вічними учнями”, які ніколи не можуть з учителями зрівнятися... Я охоче погоджуюсь, що все це елементарно, навіть дуже елементарно, що це стоїть на межі того, що годиться лише говорити в підготовчому класі... але все таки що тут анальфабетичного? Це ж інші не знають алфавіту, а я мушу їм ту альфу-бету проказувати”» [3, т. 5, с. 344].

«Не могу я погодитись з Дорошкевичем, – продовжує свою аргументацію М. Зеров, посилаючись на В. Розанова («Итальянские впечатления», СПб, 1909, с. V), – і в його перебільшеній оцінці славетного турне трьох гартян по Європі... (йдеться про членів спілки українських пролетарських письменників «Гарт», організованої в 1923 р. – Авт.). В Європу можна їхати з порожнім серцем: тоді в ній нічого не побачиш. Ця сукупність ресторанів і вуличної юрби не становить нічого цікавого, як і в нас... Праця, задоволення і взагалі елементи людського життя – однакові скрізь під сонцем, відрізняючись лише в фарбах і розмірах. І не треба виїздити з батьківщини, щоб подивитися на це в Італії чи Німеччині» [там само, с. 345].

Отже, *анальфабетизм* (грец. *αναλφαβητισμός*, фр. *analphabétisme*, нім. *analphabetentum*, італ. *analfabetismo*) – *неграмотність*. З точки зору соціального пізнання під анальфабетизмом О. Дорошкевич і М. Зеров мають на увазі, *по-перше*, елементарне знання «для підготовчого класу» школи, *по-друге*, втечу від конкретики, виразності, пояснення будь-чого «загальними формулами». Навпаки, «знати альфа-бету», «показувати альфа-бету» (фр. *alphabétisme* - грамотність) – користуватися відомими, підтвердженими соціальними практиками знаннями, що як алфавіт, як азбука (грец. *αλφάβητο*, англ. *alphabet*, фр. *alphabet*, італ. *alfabeto*) не потребують ніяких доведень. «Ні для кого бо не тайна, – зазначає М. Зеров у своїй статті «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни» (журнал «Життя й революції», 1925 р., № 11, с. 67-75), - що та геніальність, якої вимагає Хвильовий, зветься просто “грамотність!”».

Окрім зазначеного, цікавий приклад нам надає Г. Сковорода. Одну із

своїх головних праць він називає «Розмова, названа алфавіт, або буквар світу». Його твір – це «розмова» про світ людини й цю «розмову названо «алфавіт» або «буквар». Чому ця розмова є «алфавітом» чи «букварем» український мислитель не пояснює, але вдумливого читачеві стає зрозумілою назва твору із змісту «розмови». «Алфавіт», або «буквар» – це вивірене соціальними практиками знання як аксіоми (незаперечні істини, що не потребують доведення, чи елементи абсолютного знання в об'єктивній істині), а також відповідність сутності й існування, природного (звичайного) призначення як єдності належного і суцього [2].

У «Розмові...» йдеться про «зріднену працю» (рідне діло, улюблену справу) людини. Не родовід, майнове багатство й чини, а «зрідненість» має визначати істинні виміри людини в суспільстві та суспільства в людині. Схильність людини до того чи іншого виду практичної діяльності (праці) передбачає наявність умов у суспільстві для реалізації можливості «вибирати себе» в свободі. Без цієї можливості немає «зрідненості». Людина як самоцінність, як «мікрокосм», її щастя, творчість (життя в режимі зрідненості)- однопорядкові виміри особистості й суспільства.

Надзвичайно цінним у поглядах українського філософа Г. Сковороди є розуміння сутності «зрідненості» як визначального чинника буття істинної людини, усвідомлення соціальної, культурної зумовленості людської особистості: люба (своя) праця людини є можливою лише в «зрідненому» (своєму) суспільстві. Отже, сенс буття людини пов'язаний із пошуком нею себе, а цивілізоване суспільство («ефективна держава») має бути влаштованим таким чином, щоб виконувати роль своєї «повитухи», що здатна забезпечити умови для становлення повноцінної, «душевно веселої», як сказав би Г. Сковорода, щасливої людини.

Памфлети Миколи Хвильового, в яких спростовуються імперські міфи північного сусіда України про культурну й мовну російську вищість, призвели, як відомо, до відродження століттями омріяної ідеї свободи і незалежності, до осмислення в «гарячих» дискусіях гасла – «Геть від Москви». Відтак,

літературна дискусія 1925–1927 рр. в Україні вийшла далеко за межі суто мистецьких міркувань. Памфлети митця перетворилися на політичні ідеї, що стосувалися не тільки культурної незалежності України, а й її державної незалежності.

«Словом Союз все таки залишиться Союзом, і Україна є самостійна одиниця... Бо й справді: Малоросія вже одійшла “в область преданія”... Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна...», – читаємо в «Апологетах писаризму» [3, т. 4, с. 315]. І далі: необхідно «...назавжди покінчити з контрреволюційною ідеєю будувати на Україні російську культуру. Бо всі ті розмови про рівноправність мов є не що інше, як приховане бажання культивувати те, що вже не воскресне. ... Від цього потрібно конче якнайшвидше відмовитися» [там само, с. 415].

У забороненому на той час памфлеті «Україна чи Малоросія?» (але який, безперечно, читав партійний функціонер Андрій Хвиля, про що свідчить його публікація «Від ухилу – у прірву»), Микола Хвильовий досить виразно висловлює свою думку: «...Ми є дійсно незалежною державою, котра входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І незалежна Україна не тому, що цього хочемо ми, ...а тому, що цього вимагає залізна і непереможна воля історичних законів, тому, що тільки таким чином ми прискоримо диференціацію в Україні. Якщо яка-небудь нація (про це вже не раз і давно писалося) виявляє свою волю протягом сторіч, щоб виявити себе, свій організм, як державну одиницю, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, ...вносять елемент хаосу в світовий загальноісторичний процес. ...Україна буде доти плацдармом для контрреволюції, доки не перейде той природний етап, який Західна Європа пройшла в часи оформлення національних держав...» [там само, с. 416].

На Миколу Хвильового падає цілий шквал партійної критики керівних осіб ЦК КП(б)У, починаючи з червня 1926 р., про що свідчать, зокрема, «Тези ЦК КП(б)У Про підсумки українізації» та «Тези пленуму ЦК та ЦКК КП(б)У Про підсумки українізації (червень 1926 р.)»

В обох тезах зазначається, що «кинуті в пресі гасла» орієнтації на Європу, «Геть від Москви» і т. ін., великою мірою є показними для М. Хвильового, хоч поки що вони стосуються лише питань культури й літератури. Але під орієнтацією на Європу, зазначається в тезах, безперечно розуміється орієнтація на Європу капіталістичну, тобто йдеться «про відмежування від фортеці міжнародної революції, столиці СРСР – Москви» [3, т. 5, с. 500, 507].

Така реакція ЦК КП(б)У на памфлети Хвильового цілком зрозуміла, адже 26 квітня 1926 р. «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» було відправлено листа від Й. Сталіна, в якому він, зокрема, пише: «В той час, коли західноєвропейські пролетарі та їх комуністичні партії повні симпатій до “Москви”... з захопленням дивляться на прапор, що майорить у Москві, український комуніст Хвильовий не має сказати на користь “Москви” нічого іншого, окрім як закликати українських діячів втікати від “Москви” “якнайшвидше” ...» [там само, с. 488].

Мабуть зміст цього листа Й. Сталіна партійному керівництву України не був відомий широкому загалу, можливо, й самому М. Хвильовому. Відтак, незважаючи на цей лист, митця потужно підтримав економіст Михайло Волобуєв. Він вважався на той час творцем «ворожої» соціалізму платформи «національного ухилу» в економіці, що отримав назву в комуністичній пресі «волобуєвщина» поряд з «хвильовизмом» (від прізвища українського письменника Миколи Хвильового).

Жорстку критику з боку владної системи викликала стаття М. Волобуєва у двох випусках головного партійного видання – журналу «Більшовик України»: «До проблеми української економіки», 1928 р., №№ 2–3. Основні ідеї статті:

– використовуючи наукові праці відомих істориків української економіки професорів М. Слабченка та О. Оглобліна, а також публікації економістів його сучасників Віктора Драгобаєва та Григорія Гринька, заперечує теорію єдності російської імперської економіки до жовтня 1917 р. «Ми намагалися довести, - пише М. Волобуєв, – що і з погляду історії, і з погляду аналізу

сучасного стану речей є всі дані вважати Україну за народне господарське ціле». Україна – не «провінція» Росії;

– доводить, що українське господарство було набагато краще за російське інтегрованим до європейської економіки;

– показує, що самотність української економіки XII–XVII ст. не викликає сумнівів у науковців, оскільки «господарча автономія» в ті часи була пов'язана з європейським хлібним ринком та територією міжнародного транзиту – чорноморські порти та ін.;

– вводить поняття «колонії європейського типу», суть якої полягає «...у відхиленні розвитку продуктивних сил на користь економіки метрополії»;

– одним із засобів експлуатації України вважає використання її в якості ринку збуту російської економіки (у той же час росіяни у будь-який спосіб закривали свої ринки для українських товарів);

– робить висновок про те, що українська економіка повинна гармонійно розвиватись у природних (звичайних) національно-економічних межах;

– доводить тезу про «колоніальну політику російського царизму щодо України» (третій підрозділ своєї статті);

– обгрунтовано показує, що спершу «так звана “зрада” Мазепи ...розв'язала руки петербурзьким властям щодо України взагалі...».

Звичайно, такої зухвалості в теоретичних висновках Михайла Волобуєва більшовицька влада не збиралася терпіти. Вже наступні номери «Більшовика України» «розвінчують теоретичні збочення Волобуєва» (статті «В багні націоналізму», «Платформа українського націоналізму» та ін.). М. Волобуєв змушений був каятись (Волобуєв М. Лист до редакції журналу «Більшовик України», 1928, № 6).

Керівництво СРСР назавжди усуне з радянської історіографії методологічні підходи до вивчення минулого українського господарства, як і ім'я Михайла Волобуєва.

Куди сьогодні йти? На кого орієнтуватись? «Орієнтація на Європу», «Геть від Москви» – так вважав і організатор літературного руху в Україні

(20-ті – перша третина 30-х рр. ХХ ст.) талановитий письменник і памфлетист Микола Хвильовий і речник помірковано-прогресивної течії, професор університету, корифей українського літературознавства Микола Зеров. Гасло Хвильового знайшло співчутливий відгук у колах тогочасної творчої інтелігенції – з доволі сумними наслідками для неї у прийдешні 1930-і роки, коли ця інтелігенція стала «Розстріляним Відродженням» (термін Юрія Лавріненка).

Разом з тим, сьогодні «Away from Moscow» – це вже не гасло, а аксіома, що не потребує доведення, «альфаетизм» або дороговказ для України від лідера «Розстріляного Відродження», митця європейського рівня, великого українця Миколи Хвильового (Николая Григорьевича Фитилёва). Якщо відомого українського філософа Григорія Сковороду «світ ловив та не впіймав», то життя Миколи Хвильового перервала куля з власної зброї 13 травня 1933 року. Отже, його «не зловила» більшовицька влада, як у свій час Григорія Сковороду, хоч і дуже хотіла та не встигла.

Григорій Костюк згадує рядок одного із віршів Миколи Хвильового, де він писав: «“Молимося тому, чого не знаємо, бо наша молитва – ж ага все - всепізнання”». Ота молитовна пристрасть всепізнання проймала всю його молоду поетичну істоту. Він шукав самого себе, притаманну тільки йому мистецьку форму самовияву. Саме тому, мабуть, уже року 1921-го, поруч з поезією він починає активно виявляти себе в прозових етюдах. Поволі ці етюди переходять у нові, наскрізь оригінальні щодо засобів і сюжетної конструкції новелі й оповідання» [3, т. 1, с. 44]. Напевно Микола Хвильовий пройшов складний світоглядно-ментальний шлях від «філософії серця» Г. Сковороди до власного дороговказу щодо «психологічної Європи».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корженко В. В., Козирєва Н. В. «To be or not to be ?» : філософія сучасного світу. The XXXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world», August 23 – 26, 2022,

Graz, Austria. P. 315–319. URL : file:///C:/Users/admin/Downloads/Trends-in-the-development-of-science-in-the-modern-world.pdf

2. Корженко В. В. «Алфаветизм» у ринкових трансформаціях суспільства / В. В. Корженко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. – № 2 (50). С. 10-16.

3. Хвильовий М. Твори в 5-ти т. / Микола Григорович Хвильовий; [заг. ред. Г. Костюка]. – Нью-Йорк – Балтимор – Торонто: Об'єднання Укр. Письменників «Слово»: Смолоскип, 1978–1986.

ECONOMIC SCIENCES

УДК 339

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІТ-ІНДУСТРІЇ

Галуцьких Наталія Андріївна,

к.е.н, доцент

Кошкарьова Єлизавета Леонідівна,

старший викладач

Абраменко Анастасія Сергіївна

студентка 2 курсу магістратури

Національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація: У статті аналізується податкова політика зарубіжних країн у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, інструменти, за допомогою яких вона реалізується, та її вплив на подальший розвиток цих країн.

Ключові слова: оподаткування, Інтернет, цифровізація, цифровий податок, ІТ-компанія.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні Інтернет залишається найшвидше зростаючим засобом. Обсяг ринку інформаційних технологій (ІТ) і послуг, зростає майже вдвічі кожні півроку [1]. Зараз склалася ситуація, коли надприбутки найбільших ІТ-компаній, отримані через різноманітні схеми ухилення від сплати податків, потребують певної бюджетної віддачі для держави. Адже, як правило, саме держава несе витрати на правове регулювання цієї сфери, а також створення та підтримку ІТ-інфраструктури (регулювання частот передачі інформації та навантажень на канали ІТ-інфраструктури, системи супутникового зв'язку, оптичні лінії та радіорелейні системи передачі даних, центри обробки та зберігання даних тощо).

Наразі не існує єдиного визначення поняття «цифровий податок» (англ. digital tax / data tax) або «податок на Інтернет» (англ. Internet tax / Google tax): перше поняття стосується обміну цифровими даних, друге – до процесів грошових взаєморозрахунків і стосується обороту електронної комерції (англ. e-commerce) [2].

Слід зазначити, що сам Інтернет є найбільшим винаходом людства, що створює унікальні можливості для спілкування людей, накопичення, зберігання, копіювання, аналізу та переміщення великих обсягів інформації тощо. З технічної точки зору Інтернет складається з багато тисяч корпоративних, наукових, урядових і домашніх комп'ютерних мереж різної архітектури, об'єднаних завдяки протоколу IP (англ. Internet Protocol) і принципу маршрутизації пакетів даних. Це співтовариство добровільно з'єднаних між собою мереж (звідки, власне, і пішла сама назва Інтернет, тобто єдина мережа), не належить ні одній країні світу, ні якомусь одному суб'єкту господарювання.

Тому сам Інтернет не може обкладатися будь-яким податком, але податком на Інтернет часто називають плату за користування Всесвітньою павутиною, податок на продаж товарів і послуг, що здійснюються за допомогою Інтернету, а в деяких країнах податок на телекомунікації. Так, в Угорщині цифровий податок, який намагалася ввести влада, передбачав оплату за кожен гігабайт трафіку, в Іспанії та Таїланді – оплату хмарних та інших інтернет-сервісів, у Франції – податок на прибуток компаній ІТ-сектору [3].

У 2014 році правляча партія Угорщини в рамках своєї економічної політики вирішила першою в світі ввести податок на інтернет-провайдерів у розмірі 150 форинтів (0,45 долара) за отриманий гігабайт. Передбачалося, що введення податку дозволить щорічно поповнювати бюджет на 20 млрд. форинтів (\$6 млн.), але наслідками введення податку були масові протести громадян, кількість яких досягла 100 тис. осіб. Протестувальники вважали законопроект спробою влади втрутитися в приватне життя громадян шляхом встановлення контролю над Мережею. Після міжнародної критики та

громадянських протестів уряд Угорщини оголосив про відкликання законопроекту [4].

На даний момент у світі немає єдиного кодифікованого законодавства, яке регулює правовідносини в Інтернеті. Існуючі нормативно-правові акти національного рівня регулюють окремі аспекти функціонування Мережі (наприклад, питання підключення до неї через провайдерів, надання відповідних ліній зв'язку та окремих послуг, зберігання та захисту персональних даних, інформаційної безпеки тощо). Правозастосовна практика у цій сфері недостатньо розвинена.

Тим не менш, існує низка міжнародних комерційних організацій, які регулюють роботу певних Інтернет-сервісів/протоколів (ICANN, ietf, w3c, WWW тощо), а також національні урядові установи (наприклад, Великий китайський брендмауер у Китаї), намагаючись реалізувати контроль за розвитком свого національного сегменту Інтернету через національні ІТ-компанії, однак вони не можуть виконувати функції моніторингу даних, які можуть бути використані в фіскальних інтересах. Існують цілком об'єктивні проблеми оподаткування суб'єктів цифрової економіки, які ще не вирішені в жодній країні світу [5].

По-перше, дуже складно визначити, які компанії мають сплачувати цифровий податок і де. Інтернетом користуються не лише ІТ-компанії. У цифровій економіці бізнес може бути як реальним, так і віртуальним (не фізичним).

По-друге, законодавство практично ніде не сформулювало чітких понять цифрових товарів і послуг. Тому незрозуміло, за що податок і як розраховується прибуток у бізнес-моделях, заснованих на використанні нематеріальних активів (наприклад, реклама в соціальних мережах, абонплата за доступ до цифрових сервісів, інтернет-магазинів тощо).

По-третє, існує висока ймовірність подвійного оподаткування суб'єктів

господарювання при порушенні відповідних двосторонніх міжнародних договорів.

Цифровізація економік європейських країн призвела до фундаментальних змін у діяльності компаній, що зумовило необхідність своєчасної адаптації податкових правил [6].

У 2016 році Європейська комісія запропонувала нові правила цифрового оподаткування для запровадження тимчасового податку, заснованого на тому факті, що прибутки цифрових організацій повинні реєструватися та оподатковуватися у випадках, коли підприємства мають значну взаємодію з користувачами через цифрові канали.

У березні 2019 року ця пропозиція була відхилена, оскільки Ірландія, Швеція та Данія (країни з відносно низьким оподаткуванням) заблокували її. Кошти цифрових гігантів найбільших ІТ-компаній ЄС переміщуються в ці країни в обхід їхніх національних податкових органів [7].

Проте після процедур погодження було вирішено ввести в дію з 1 липня 2020 року Європейську директиву про обов'язкове розкриття інформації про трансграничні операції, що містять ознаки агресивного податкового планування (Директива Ради ЄС 2018/822 або скорочено DAC6) [8].

Ця директива разом із Директивою ЄС про боротьбу з ухиленням від сплати податків (ATAD), ухваленою раніше в 2016 році, є частиною Пакету заходів щодо боротьби з ухиленням від сплати податків.

Проте це ще не повністю вирішує проблему оподаткування цифрових (ІТ) транснаціональних компаній у рамках спільної податкової політики ЄС.

Тому деякі європейські країни почали практику запровадження тимчасового цифрового податку на індивідуальній основі.

Нижче ми розглядаємо світовий досвід впровадження процедур адміністрування податків шляхом запровадження цифрового податку (табл.1).

Таблиця 1

Заходи щодо цифрового оподаткування, прийняті країнами

Країна	Вжиті заходи	Дата початку реалізації заходів	Стадія	Надходження до бюджету від цифрового оподаткування
Австрія	5% - податок на доходи від інтернет-реклами	Січень 2019	Запропоновано	30 млн. євро
Франція	3% - податок з обороту цифрових компаній	Квітень 2020	Запропоновано	500 млн. євро
Греція	2% - податок на рекламні послуги та послуги просування + 2% на вартість електронних пристроїв	2019	Законодавчо закріплено	
Угорщина	7,5% - податок на виручку від реклами	2014	Законодавчо закріплено	
Італія	3% - податок на електронні послуги	Січень 2021	Законодавчо закріплено	
Нідерланди	Утримання податку на дивіденди та виплати роялті дочірнім компаніям	2020/2021		
Нова Зеландія	3% - податок з обороту деяких цифрових компаній	2020	Запропоновано	18-47 млн. євро
Іспанія	3% - податок з обороту цифрових компаній	2019	Запропоновано	2 млрд. євро
Туреччина	15% - прибутковий податок з платежів, що здійснюються за транскордонні послуги онлайн-реклами	2019	Законодавчо закріплено	
Великобританія	2% - податок на цифрові послуги з внутрішніх доходів постачальників цифрових послуг	Квітень 2020	Законодавчо закріплено	443 млн. євро
Європейський союз	3% – ставка податку з обороту цифрової компанії	2018	Запропоновано	5 млрд. євро

Джерело: складено автором на основі даних ОЕСР. Інформація станом на січень 2021 р.

У липні 2019 року Франція стала першою країною в Європі, яка прийняла закон про місцевий податок на прибуток великих ІТ-компаній зі ставкою податку 3%. Однак Франція була змушена призупинити стягнення податку до кінця 2020 року з умовою, що якщо ОЕСР до кінця року не розробить єдиний

механізм оподаткування цифрової економіки європейських країн, то Франція скасує власний цифровий податок [9].

У 2019 році парламент Італії за прикладом Франції схвалив податок для міжнародних технологічних компаній, чий річний дохід перевищує 750 млн. євро на рік і/або обсяг цифрових послуг, що надаються в Італії, перевищує 5,5 млн. євро [10]. Податок було введено в січні 2020 року. Можливість уникнути сплати податків в Італії зумовлена кількома факторами. Перш за все транснаціональні компанії прагнуть пере направити доходи своїх італійських дочірніх компаній у країни з нижчими податковими ставками. Крім того, існує феномен об'єднання грошових коштів: італійські дочірні компанії передають частину своєї ліквідності іншим дочірнім компаніям, зазвичай у країнах із субсидованим оподаткуванням. Нарешті, в Італії немає певного податку на оборотний капітал, виведений за кордон у рамках міжнародних операцій купівлі-продажу.

У 2020 році уряд Японії оголосив про намір оподаткувати своїх громадян на Інтернет і використовувати виручені кошти для будівництва нової телекомунікаційної інфраструктури з метою забезпечення високошвидкісного доступу до Інтернету для всіх громадян країни. Міністерство адміністрування та комунікацій затвердило проект встановлення базових станцій та розповсюдження мережі п'ятого покоління - 5G [11].

Крім зазначених країн, до трансформації податкової політики в контексті формування глобального цифрового простору також долучилися Великобританія, Пакистан, Бутан, Чехія, Малайзія та Іспанія. З 1 березня 2020 року Туреччина почала стягувати цифровий податок за ставкою 7,5% [12]. Велика Британія з 1 квітня 2020 року - за ставкою 2%.

У 2020 році було введено податок на хмарні та інші цифрові послуги іноземних компаній і ухвалено відповідні законопроекти в Узбекистані, Таїланді та країнах Азії, які мають намір збільшити податкові надходження від прибутку міжнародних ІТ-компаній. В Республіці Узбекистан ставка ПДВ встановлена на рівні 15%. За підсумками першого кварталу 2020 року компанія

Google LLC сплатила до бюджету республіки 85 тисяч євро.

Канада, Китай, Республіка Колумбія, Ізраїль та інші країни висловили готовність підтримки цифрової податкової реформи на національному рівні.

Сьогодні економісти МВФ оцінюють потенційні втрати доходів держбюджету від несплати або часткової сплати корпоративного податку в 650 мільярдів доларів на рік. Найбільші цифрові американські компанії такі як Apple, Facebook, Google, YouTube, Amazon, китайські Alibaba, Aliexpress та інші подібні компанії, які ухиляються від податків у світі, значно недоплачують цифровий податок. Наприклад, в 2010-х роках Apple домоглася сплати податку на прибуток в Ірландії в розмірі 0,005% від чистого прибутку, а Дублін категорично відмовився підтримувати позов Єврокомісії проти компанії, щоб отримати 13 мільярдів євро компенсації. Віртуальний продаж споживчих товарів, ігрового та музичного контенту, освітніх та інших послуг має оподатковуватись цифровим податком у країнах, де вони отримують фактичний дохід, а не в офшорах, де вони зазвичай офіційно зареєстровані.

Запропонований США режим безпечної Гавані (safe harbor rules) залишає ІТ-гігантам право відмовитися від рішення, розробленого ОЕСР. Крім того, не виключено, що ухвалене ОЕСР рішення матиме не обов'язковий, а рекомендаційний характер для країн-учасниць цієї організації. Це дасть американським транснаціональним корпораціям широке поле для маневру в країнах, які віддадуть перевагу американським інвестиціям замість податкових відрахувань до бюджетів відповідних держав.

З метою просування та збереження комерційного та інформаційного потенціалу Інтернету в Сполучених Штатах прийнято Закон про свободу оподаткування Інтернету, який забороняє всім рівням влади (федеральному, штатному та місцевому) встановлювати податок на доступ до та використання Інтернет, включаючи обсяги завантаженої інформації та пропускну здатність, а також використання електронної пошти [13]. Закон також забороняє багаторазове оподаткування електронної комерції.

Закон США про свободу оподаткування Інтернету, який спочатку діяв на

три роки, неодноразово продовжувався різними адміністраціями США.

Таким чином, незважаючи на зусилля ООН, ОЕСР, ЄС та багатьох країн світу, досі не вироблено єдиного підходу до оподаткування суб'єктів цифрової економіки. Основні проблеми, з якими стикаються країни, які запровадили цифровий податок на законодавчому рівні, такі:

а) відсутність у законодавстві визначення «цифрового податку»;

б) неспроможність комплексно запровадити контроль прибутку, отриманого у сфері електронної комерції (особливо через анонімні платіжні системи), і тому можливості для ІТ-компаній ухилятися від цифрового податку поки що здаються безмежними;

в) переважання нематеріальних активів над матеріальними та їх транснаціональна мобільність створюють додаткові бар'єри;

г) не вирішено питання перегляду національного податкового законодавства та угод про уникнення подвійного оподаткування з метою усунення подвійного оподаткування ІТ-компаній;

д) і, нарешті, витік і, як наслідок, відсутність інформації про обсяги цифрових товарів і послуг, які надають і отримують іноземні компанії.

Найголовнішою складністю при запровадженні цифрового податку є чітке обґрунтування розрахунку прибутку транснаціональної ІТ-компанії, отриманого в тій чи іншій країні. Однак із появою технічних можливостей моніторингу надходжень ІТ-компаніями по всьому ланцюжку вартості цифровий податок стане не лише справжньою революцією в оподаткуванні, але й сприятиме подальшому науково-технічному прогресу.

Законодавчі та адміністративні ініціативи в податковій сфері мають стати відповіддю на виклики цифрової економіки. Системний процес цифровізації обмежений, насамперед, фрагментарністю ініціатив та необхідністю синхронізації заходів, які здійснюються в різних країнах світу. При цьому можна відзначити загальну тенденцію – автоматизацію процесів та підвищення їх прозорості [14].

Мабуть, основну увагу наразі слід приділити створенню та тестуванню

ефективних технологій, які дозволяють здійснювати моніторинг податкової бази суб'єктів цифрової економіки в режимі реального часу з урахуванням переміщення або транскордонного використання цифрових продуктів і послуг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гаджіаєва А. А. Основні проблеми оподаткування цифрової економіки// Євразійський юридичний журнал. - 2019. - № 1 (128). - С. 423-425.

2. International collaboration to end tax avoidance, OECD [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/> (дата звернення: 07.08.2020). Розділ 301 Investigation Report on Frances's Digital Services Tax створений в рамках Investigation під секцією 301 of Trade Act of 1974 — 2 December 2019, Office of United State Trade Representative (Електронний ресурс). - URL:https://ustr.gov/sites/default/files/Report_On_France%27s_Digital_Services_Tax.pdf (дата звернення: 05.10.2022).

3. Hungary to impose world's first internet tax, 22 October 2014, Financial times [Електронний ресурс]. - URL: <https://www.ft.com/content/2473beba-59f0-11e4-9787-00144feab7de> (дата звернення: 26.10.2022).

4. Єкімова К. В., Гордієнко М. С. Податкова політика розвинених країн у умовах цифровізації економіки // Бізнес. Право. Освіта. - 2019. - № 4 (49). С. 47-52.

5. https://www.mckinsey.com/~/_/media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Digital%20globalization%20The%20new%20era%20of%20global%20flows/MGI-Digital-globalization-Full-report.ashx

6. Digital taxation - overview, European Council. Council of the European Union [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/digital-taxation/> (дата звернення: 26.10.2022).

7. Програма роботи на розробці консенсусу рішення для Tax Challenges Arising from Digitalisation of the Economy, OECD/G20 inclusive framework on BEPS [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/programme->

of-work-to-develop-a-consensus-solution-to-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

8. LOI n° 2019-759 по 24 липня 2019 р. - URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPubliee.do?type=general&idDocument=JORFDOLE000038203221> (дата звернення: 15.10.2022).

9. <https://www.piiie.com/research/piie-charts/how-do-digital-services-taxes-work>

10. <https://www.piiie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/coronavirus-crisis-may-accelerate-japans-structural-reform>

11. Digital taxation — overview, European Council. Council of the European Union [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/digital-taxation/> (дата звернення: 26.10.2022).

12. <https://www.piiie.com/publications/policy-briefs/european-unions-proposed-digital-services-tax-de-facto-tariff>

13. Краус К. М. Цифровізація в умовах інституційної трансформації економіки: базові складові та інструменти цифрових технологій / К. М. Краус, Н. М. Краус // Інтелект ХХІ століття. – 2018. – № 1. – С. 213.

СОЦІАЛЬНІ КЛАСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ

Громова Ольга Євгеніївна

д.е.н., доцент

Кручініна Діана Сергіївна

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
м. Вінниця, Україна

На відміну від культурних цінностей, для зміни яких вимагаються роки, якщо не десятиліття, класові цінності можуть змінюватись швидше. Для маркетингу мало що дає традиційний поділ усього суспільства на два класи: робітників і селян і прошарок-інтелігенцію.

Такий підхід не ілюструє всього різноманіття соціального становища споживачів у суспільстві. У маркетингу соціальний клас відрізняє низка ознак: заняття, дохід, роль у громадській організації праці, відношення до засобів виробництва, добробут та ін. Проведення спеціальних маркетингових досліджень дозволяє виявити диференціацію споживачів за соціальним станом, що допомагає краще оцінювати вплив цього фактора на поведінку споживачів.

Метою даного дослідження є визначення основних аспектів впливу соціальних класів на поведінку споживачів.

Проблеми поведінки споживачів досліджені у ряді праць зарубіжних і вітчизняних науковців: Бардена Ф., Брусенко О.А., Девіса С., Джоббера Д., Зозульова О. В., Іванової Р. Х., Ільїна В. І., Канемана Д., Кенінга П., Кнутсона Б., Котлера Ф., Ламбена Ж., Писаренко Н. Л., Прокопенко О. В., Райса С., Сондерса Дж., Траута Дж., Троян М. Ю.

Поведінка споживачів – це дії людей під впливом факторів зовнішнього середовища та внутрішніх психологічних чи фізичних потреб, що виникають у процесі життєдіяльності та соціалізації і супроводжуються пошуком інформації, вибором, придбанням, використанням товарів або послуг і позбавленням від них.

У цьому визначенні, на відміну від існуючих, враховано вплив

різноманітних факторів і деталізовано дії людини під час прийняття рішення про купівлю. Також у ньому є вказівка на різні види потреб (фізіологічні, самозбереження, соціальні), а також на різні типи поведінки, такі, як звична, не зв'язана з процесом ухвалення рішення про покупку, і зв'язана з вибором лінії поведінки.

Соціальні класи – це відносно стабільні та великі групи людей, яких об'єднують спільні інтереси, поведінка і система цінностей [1, с. 89].

Належність до того або іншого соціального класу обумовлюється не одним якимось фактором, наприклад розміром прибутків, а поєднанням багатьох факторів: роду занять, рівня доходів, освіти, обсягу заощаджень та інших характеристик. У деяких суспільних системах члени кожного класу виконують певну соціальну роль і за жодних умов не можуть змінювати своє суспільне становище. В інших країнах між соціальними класами немає чітких і жорстких кордонів; кожний може перейти в більш високий клас або спуститися в один з нижчих. Маркетологи вивчають соціальні класи, тому що члени одного класу зазвичай демонструють однотипну споживчу поведінку [2, с. 15].

Вплив соціального класу можна спостерігати у рішеннях про купівлю таких товарів як одяг, предмети інтер'єру і проведення дозвілля. Люди часто усвідомлюють потребу купівлі одягу як засобу демонстрації своєї реальної соціально-класової належності (вищій і середній класи) чи бажаної (середній і нижчий класи). Відповідність одягу цим критеріям – один з основних критеріїв оцінки варіантів купівлі.

Тип, якість і стиль одягу тісно пов'язані з його соціальним класом. Одяг дає швидке візуальне свідчення про класову культуру носія. Одяг служить символом соціальної диференціації з причини своєї наочності, оглядності для оточуючих. Люди часто усвідомлюють необхідність купівлі одягу як засобу вираження своєї реальної соціально-класової приналежності.

Предмети інтер'єру у вищих соціальних класів, зазвичай, складаються з оригінальних, рідкісних і унікальних предметів. Середній клас чутливий до стилю, дизайну помешкання. Нижчі класи орієнтуються на функціональність

предметів побуту та їх ціну.

Споживачі надають перевагу типу дозвілля, який проводить свій чи близький соціальний клас. Вплив у освоєнні нового типу дозвілля іде від людей того ж чи вищого класу. Частина сімейного доходу, яка витрачається на дозвілля, може мало відрізняється у різних класів.

Час для вищого класу – критичний ресурс. У вищих керівників великих компаній може бути дуже мало вільного часу. Однак у менеджерів на ранг нижче вільний час є кожного дня. Багато з них в цей час займаються розважальними видами спорту, деякі малюють, грають на музичних інструментах чи читають книги. Керівники найвищого рангу схильні читати літературу, пов'язану з їх роботою, слухати музику. Члени нижчих соціальних класів схильні брати участь в командному спорті, тоді як вищі класи – в індивідуальному чи парному видах спорту.

Форми дозвілля, так як і споживча поведінка в цілому, носять відбиток не тільки належності до соціального класу, але і соціального класу сім'ї походження. В дитинстві і юності відбувається значна частина процесу формування особистості споживача [3, с. 89].

Таким чином, належність до певного соціального класу диктує загальні переваги у виборі різних товарів і торгових марок, включаючи одяг, домашні меблі, автомобілі і відпочинок.

Оскільки соціальні класи демонструють різні схеми споживання, вони складають природні ринкові сегменти. Крім того, їх відмінності в освіті, доходах, професійній діяльності і місці проживання є корисними орієнтирами для створення маркетингових стратегій вибору місця розташування роздрібного підприємства, ціноутворення і реклами.

Однак для опису характеристик різних прошарків населення і їх співставлення досить складно спиратись тільки на визначені кількісні показники, необхідно враховувати також і різні статусні ознаки, що відносяться до рівня і якості життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зебарна Е. М. Маркетинг: навч. посіб. Одеса : ОНТПУ, 2018 149 с.
2. Нивицька П. Р. Проблеми дослідження поведінки споживача на ринку. *Маркетолог*. 2019. №5. С. 13-16.
3. Прокопенко О. В. Поведінка споживачів: навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури». 2018. 176с.

САМОЗАЙНЯТІСТЬ НА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Гудзь Марина Вікторівна

проф., д.екон.н.

Поснік Марія Юріївна

магістр

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Проблема зв'язку між інституційними засадами та трансформаціями сучасного українського ринку праці є відносно новою і нерозвинутою. Як наслідок, спостерігається брак знань та комплексних емпіричних соціологічних досліджень з цього питання, на основі яких можна було б дати цілісну характеристику самозайнятості як виду економічної діяльності поведінки, а також виявити найбільш виражені поведінкові стратегії.

Ключові слова: самозайнятість, цифровізація, зайнятість, фріланс, вторинна зайнятість, економіка, інтернет-професія

Проблема зв'язку між інституційними засадами та трансформаціями сучасного українського ринку праці є відносно новою і нерозвинутою. Як наслідок, спостерігається брак знань та комплексних емпіричних соціологічних досліджень з цього питання, на основі яких можна було б дати цілісну характеристику самозайнятості як виду економічної діяльності.

Сучасний рівень розвитку економіки та виробничих відносин пропонує громадянам відносно широкий спектр можливостей для працевлаштування. При цьому основними видами зайнятості залишаються зайнятість за наймом, самозайнятість та індивідуальна трудова діяльність. Самозайнятість має значний вплив на трансформацію глобального ринку праці в останні роки.

Пандемія COVID19 та військові дії в нашій країні, наслідком яких стала економічна криза, безробіття та міграція населення значно сприяли

популяризації фрілансу, як виду самозайнятості.

Основи вивчення соціально-економічної поведінки було закладено в працях М. Вебера, М. Кондратьєва, Р. Мертона, Л. Мізеса, В.Парето та ін. Ці фахівці досить точно розуміють поступовий економічний зсув у бік індивідуальності трудової одиниці, її незалежність від роботодавця. Про це яскраво та образно розповідається у статті «Самозайнятість в інформаційній економіці: основні поняття та види» А. В. Шевчука [1]. Стаття була написана у 2008 році, але ідеї та визначення, які він дає: «самозайнята особа», «фрілансер», «незалежні підрядники» та «вільні агенти» набули поширення лише в останні роки.

Не можна оминати увагою питання самозайнятості в цифровій економіці, оскільки фріланс все ще залишається досить нетиповою формою трудових відносин. Самозайнята особа працює повністю самостійно і на себе. Пошук роботи та графік її виконання залежать виключно від неї. Саме тут постає проблема вироблення самодисципліни та навичок планування, оскільки людина, яка працює в цифровій сфері, зазвичай виконує замовлення за чітко узгодженими правилами та критеріями, одним з найважливіших з яких є час. Незважаючи на численну кількість плюсів у роботі самозайнятих цифрової та ІТ-сфери існує і багато негативних факторів. По-перше, це велика конкуренція, нестабільні доходи та повна відсутність соціального пакету. Враховуючи, що середній вік працівників у цьому секторі не перевищує 30 років, їм це не видається великою проблемою. Тут кожен обирає свої варіанти відповідно до власних уподобань. Адже самозайнятість - це свідомий вибір, і якщо людина не потребує відпустки та лікарняного, це його особисте рішення.

Цифрову економіку можна визначити, як новий етап розвитку економіки, заснований на інтеграції фізичних і цифрових об'єктів у виробництво та споживання, економіку та суспільство. В результаті цієї інтеграції відбувається розширення мережевих комунікацій, швидке з'єднання компаній, людей, процесів, даних та об'єктів, в той час як більша частина світу ще не з'єднані.

Самозайнятість в цифровій економіці - це робота, яка виконується поза

традиційним робочим місцем (офісом), де зв'язок підтримується сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями.

Ковальчук К. Ф., Бандоріна Л. М., Удачина К. О. [2, с. 186] визначають цифрову економіку як електронну економіку, та зазначають, що розвиток цифрової економіки залежить від цифровізації економіки і зародження унікальних видів господарської діяльності, що призводять до розвитку нових форм трудових відносин поза традиційними рамками.

Інші науковці вважають, що самозайняті працівники, особливо ті, які працюють у нових сферах інноваційної «економіці знань», розглядаються як новий соціокультурний феномен. Фрілансери - люди, які працюють не за наймом і мають право обирати, з якими людьми і проектами їм хотілося б працювати. Їхній заробіток безпосередньо залежить від їхнього бажання та кількості клієнтів. Це, мабуть, найкоротше і найповніше визначення само зайнятості в цифровій економіці, що дає можливість зрозуміти, хоча б частково, це нове соціально-економічне явище.

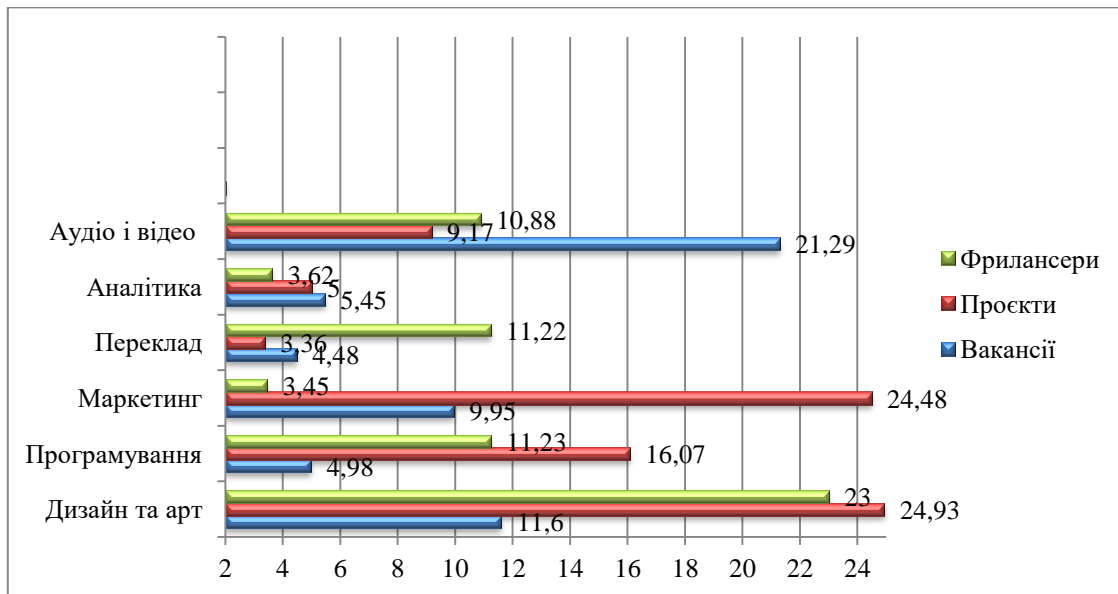
Завдяки цифровізації фріланс став потужним інструментом для людей, які не можуть жити і працювати у великих економічних центрах. Феномен самозайнятості в цифровій економіці характеризується, як багатовекторне явище. Спробуємо пояснити цю ідею більш детально. Фріланс - це перш за все самоініціатива та самостійність, як у виборі місця роботи, так і роботодавця. Залежно від ваших навичок, ви можете працювати над різними проектами в різних секторах економіки.

Дизайнери, перекладачі, маркетологи, фотографи, менеджери проектів, програмісти і люди інших професій мають можливість виконувати роботу для замовників зі всього світу.

На сайті freelancehunt.com представлені вакансії та проекти для розробки в різних сферах діяльності (рис. 1).

Бачимо, що найбільшим попитом користуються дизайнери (24,93% з усіх проектів), маркетологи (24,48 %) та програмісти (16,07%), за ними йдуть фахівці, які створюють аудіо ролики і озвучують тексти (14,5%). Найменше

роботи для аналітиків (5%) та перекладачів (3,36%). Основна частка пропозиції послуг на сайті freelancehunt.com припадає на сферу дизайну 23 % та програмування 11,23 % усіх фрілансерів відповідно. Частка фрілансерів, які пропонують переклад складає 11,22 %, фахівці які створюють аудіо ролики і озвучують тексти 10,88 %.

Рис. 1 Частка фрілансерів, проектів та вакансій (%), зареєстрованих на сайті freelancehunt.com за видами діяльності на грудень 2022 року

За даними сайту freelancehunt.com [3], з початком війни у 67,3% фрілансерів змінилося робоче навантаження - проектів поменшало. (33,78% дизайнерів, 18,31% копірайтерів, 15,72% програмістів). Не змінилася кількість проектів у 24,65% виконавців і, навпаки, збільшилася у 8,05%. 75,63% фрілансерів продовжують працювати за своєю спеціалізацією, 14,35% виконавців довелося її змінити через падіння попиту на послуги, а ще 10,02% - через недостатню кількість проектів у своїх категоріях.

Молодь, особливо студенти, вбачають у фрілансі значну перевагу над традиційними формами зайнятості. Її можна поєднувати з навчанням або іншою роботою. Можна змінити роботодавця та місце роботи в будь-який час без офіційної заяви. І людина не пов'язана ніякими зобов'язаннями.

Семикина Н. М., Іщенко М. А [4] вважають, що сама вторинна зайнятість,

це величезна користь для молоді, оскільки дозволяє їм набути професійну репутацію, а також необхідні навички та досвід. Водночас, це негативно позначається на навчальному процесі, оскільки дуже важко приділяти час і тому, і іншому, і студенти схильні йти на жертви саме в навчанні. Звичайно, вторинна зайнятість може бути цінною у майбутній кар'єрі молодого фахівця, але якщо робота пов'язана зі спеціальністю, обраною в навчальному закладі. В іншому випадку це матиме негативний вплив на якість освіти і, відповідно, на кваліфікацію випускників.

Для здобувачів освіти дуже важливо знати, чи існують якісь освітні програми, які дають хоча б мінімальні знання про фріланс для того, щоб вони мали можливість займатися інтернет-професією, яка їх цікавить (під фрілансом мається на увазі онлайн-робота професіоналів без укладення трудового договору). Науковці, проводячи моніторинг стандартів вищої освіти нового покоління, дійшли висновку, що освітніх таких програм небагато, до них відносяться: дизайн, педагогіка та прикладна інформатика.

До речі, студенти, які отримують вищезазначені професії, частіше обирають фріланс, як вторинну зайнятість саме з них, і навіть є одними з самих високооплачуваних фрілансерів. Можливості успішно реалізуватися як фрілансер після закінчення навчання, як правило, три:

- повний перехід на самозайнятість/фріланс;
- поєднання навчання та фрілансу;
- ведення бізнесу зі створенням юридичної особи.

Отже, ми живемо в епоху швидкої зміни пріоритетів і стрімкого розширення сфери онлайн-працевлаштування, а це означає, що все більше і більше людей будуть шукати роботу в Інтернеті, буде зростати потреба в кваліфікованому та досвідченому персоналі.

Провайдерами цих навичок мають бути не тільки приватні особи чи окремі компанії, а й спеціалізовані коледжі та університети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шевчук А. В. Самозайнятість в інформаційній економіці: основні поняття і типи // Економічна соціологія. 2008. №1. - с. 51-64. <https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/gwr0lzszy80/200883117.pdf>
2. Ковальчук К. Ф., Бандоріна Л. М. , Удачина К. О., Цифрова економіка економіка ХХІ століття. Цифрова економіка : зб. матеріалів Національної наук.-метод. конф., 4–5 жовтня 2018 р., м. Київ, : КНЕУ, 2018. С. 185-188.
3. Фріланс біржа - дистанційна в робота на дому в Україні [Електронний ресурс] <https://freelancehunt.com/ua> (Дата звернення 04.12.2022)
4. Семикина Н. М., Іщенко М. А. Мотивація ефективної зайнятості: вибір оптимальної стратегії. Монографія. КОД 2012

ПРОЕКТУВАННЯ ПАРКУ РОЗВАГ У МІСТІ ДНІПРО

Задоя Вячеслав Олександрович,

к.е.н., доцент

Кобзар Олександр Сергійович

студент

Український державний університет науки і технологій
м. Дніпро, Україна

Анотація: В роботі висвітлюється тема маркетингового управління побудови нового парку. Визначається важливість ефективної роботи розважальної індустрії в місті Дніпро. Аналізуються проблеми в м. Дніпро, а саме паркової території з подальшою пропозицією для її вирішення .

Ключові слова: Розважальні послуги, парк розваг

Місто Дніпро є одним з найбільш населених мість України. Перша асоціація з Дніпром – це індустріальне місто. Все це так, але є й інший бік міста на Дніпрі. Це прекрасні парки, сучасні проспекти і бульвари, велика кількість різноманітних музеїв і театрів. Проблема парку розваг у Дніпрі є актуальною і важливою. Розробка та реалізація нового парку в місті принесе хороший прибуток та додасть місту популярності не тільки серед місцевих, а й серед туристів. У м. Дніпро парки розваг заходяться у не найкращому стані і тому, правильний вибір розташування принесе нашому проекту успіх.

Результати проведеного аналізу ринку розважальних послуг, свідчать, що дана галузь знаходиться на етапі зростання і є актуальною. І як наслідок, попит на наступні роки прогнозується стабільним. З метою вирішення такої проблеми як відсутність мість, де можна розважитися та відпочити в місті а також занедбані існуючі парки, основним завданням проекту є створення гідного парку розваг у м. Дніпро.

Для нашого проекту обираємо парк 40-ка річчя визволення Дніпра як

місце, де буде проектуватися наш парк розваг. В розробці нового концептуального підходу до проекту передбачено врахування соціальних потреб самих мешканців міста, потреб суспільства, в якому мешканцям буде куди сходити на вихідних, а туристам буде куди сходити щоб скласти враження про місто.

До переваг проекту можна віднести те, що проект забезпечує культурний та емоційний розвиток дітей і підлітків .У проекті також врахований тісний зв'язок сфери розваг і економіки міста, а також вирішення проблеми обраного нами пустуючого парку. Для охоплення більшої цільової аудиторії потрібно встановити атракціони, орієнтовані на різну аудиторію, а територію парку поділити на зони. Також було розраховано створення рейкових атракціонів, батутів каруселів, автодромів, імпакторів, гойдалок та кімнати страху, також розраховано кількість працівників.

Концепція проекту – це попередній план впровадження бізнес-ідеї проекту, який надається керівнику потенційному інвестору з метою оцінки перспективності цієї бізнес-пропозиції Концепцією проекту обумовлено створення проекту та його реалізації парку розваг в м. Дніпро. Парк буде надавати послуги для широкого кола клієнтів: і для дітей дошкільного віку, і для школярів, і для студентів, і зони відпочинку для дорослих.

Місією (головною ціллю) даного проекту є задоволення потреб клієнтів за рахунок надання якісних розважальних послуг з , якість яких відповідає міжнародним стандартам. Стратегія проекту – центральна ланка у розробці напрямків дій з метою отримання позначених місією і системою цілей результатів проекту. Недостатня кількість розважальних місць у місті призводить до виникнення таких проблем як нездатність працювати з міжнародними партнерами, недостатня кількість місць для відпочинку, недостатня кількість робочих місць, відсутність можливості конкурувати з іншими, більш розвиненими містами .Техніка та обладнання повинні відповідати таким вимогам як якість, сучасність та надійність

Всі вимоги відображаються в контрактах з постачальниками відповідних

товарів та послуг. Відбір постачальників проводиться на основі тендеру. Границі проекту – це планові роботи та події, які є початком та кінцем проекту. Границі проекту: 1.11.2023-30.03.2024

Бізнес на парку розваг не вимагає оформлення спеціальних ліцензій і дозвільних документів, тому організація проекту проходить стандартним чином. Вартість проекту визначається сукупністю вартостей ресурсів проекту, вартостями і часом виконання робіт проекту. Оцінка всіх витрат за проектом еквівалентна оцінці загальної вартості проекту. Після проведення техніко-економічних досліджень складаються попередні бюджети, які мають переважно оціночний, ніж директивний характер. Такі бюджети зазнають погодження з усіма зацікавленими особами і в кінцевому підсумку затверджуються керівником проекту . Кошторис проекту становить 23 363 300 грн.

Після того, як бюджет набув офіційного статусу, він стає еталоном, по відношенню до якого відбувається порівняння фактичних результатів. У ході реалізації проекту виникають відхилення від раніше запланованих показників, що повинно своєчасно відобразитися в поточних бюджетах. Враховуючи масштаби проекту, управління конфігурацією і змінами, що реалізуються в проекті, виконуються на рівні документального узгодження з керівником проекту та інвестором проекту.

Основним критерієм успіху проекту створення парку розваг «Playland» є позитивна тенденція зростання надання послуг розваг за рахунок збільшення частки ринку, контрольованим центром в м. Дніпро, залучення нових клієнтів і поліпшення їх обслуговування.

Основними клієнтами фірми повинні стати споживачі таких вікових категорій: а саме школярі, студенти, сім'ї та підлітки.

Концепція проектного аналізу ґрунтується на з'ясуванні витрат на здійснення проекту та вивченні результатів з різнобічних позицій: інтересів акціонерів (або інших власників); економіки в цілому; організацій, які беруть

участь у здійсненні проекту; природного та соціального зовнішнього середовища, в якому здійснюватиметься проект.

Подібні методики спрямовані на те, щоб розроблений проект був доцільним з економічного та технічного поглядів, з урахуванням не тільки технологічних або суто технічних аспектів проекту, а й системи управління фінансуванням, а також загальну тривалість результатів проекту.

Концепція проектного аналізу дає системне уявлення про методи порівняння та оцінки проектів, способи і засоби залучення ресурсів для реалізації, а також механізм управління їх життєвим циклом.

Тобто проектний аналіз розглядається як складова управління проектом Розроблено основні параметри майбутнього парку розваг «Playland» до яких відносяться: Місцезнаходження – Запорізьке шосе, Дніпро, Дніпропетровська область, 49000, Робочий склад: 80% – працівники парку 20% – офісні працівники, склад атракціонів– рейки, батуту, каруселі, імпактори, автодром, гойдалки, кімната страху, тир для дітей і дорослих, кімната відпочинку для дорослих, якість інфраструктури – відповідає міжнародним стандартам, графік роботи 12.00-00.00, додаткові безкоштовні послуги – кінотеатр, дисконтна карта на розваги у м. Дніпро, кошторис проекту складає 37 330 000 гривень.

Розроблено фінансово-економічний аналіз проекту. Таким чином, навіть з урахуванням вартості коштів інвестора у часі можемо констатувати що проект демонструє досить високі показники окупності і можна з упевненістю розраховувати на вихід до точки беззбитковості вже через 12,2 місяці активної роботи парку.

Структура парку розваг згідно поставленим цілям і організаційній формі включає директора, бухгалтера, адміністратора і штат працівників парку. Поки парк не опанує фінансової стабільності та в цілях економії фонду заробітної плати функції адміністратора може виконувати директор.

До основних зацікавлених сторін проекту відносяться: керівник проекту, команда проекту, постачальники, підрядники, орендодавці, податкова служба України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рач В. А. Критерії визначення появи фази формалізації продукту проекту в проектах розвитку нерухомості [Текст] / В. А. Рач, О. С. Шарова // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2006. – №3 (19). С. 114-123.
2. Енергетична стратегія України на період до 2030 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. N 145-р зі змінами і доповненнями.
3. Бардиш Г. О. Проектний аналіз [Текст] : підручник / Г. О. Бардиш. К. : Знання, 2006. – 415 с. – ISBN 966-346-090-3.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Ісаєва Наталія Іллівна

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра Фінансів,
національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського

Анотація. Досліджено методичні рекомендації ЄС та Польщі щодо формування та оцінювання стратегічних документів. Обґрунтовано, що експертну оцінку якості структури стратегічних документів необхідно проводити ще на етапі розробки їх проектів, це дасть можливість виявити недоліки в структурному, змістовному, ресурсному плані та завчасно усунути їх, а також встановити актуальність та узгодженість пропонованих заходів. Розроблено методичний підхід експертного оцінювання якості стратегій соціально-економічного розвитку. Пропонований методичний підхід оцінювання якості стратегій рекомендується проводити за основними напрямками оцінки: структура, якість змісту. Завдяки практичному використанню розробленого методу оцінювання можна поліпшити якість стратегічного документу ще на етапі підготовки його проекту, а також використовувати в процесі реалізації стратегії, що вплине на ефективність управлінських рішень.

Ключові слова: стратегія, оцінка якості стратегій, стратегування, національна стратегія, експертне оцінювання стратегій.

Постановка проблеми. Діючі стратегії розвитку в Україні мають ряд суттєвих недоліків та вже призвели до негативних наслідків від їх стратегічних рішень. Така ситуація, на нашу думку, пов'язана не лише з відсутністю законодавчої бази та недосконалістю методичних рекомендацій щодо розробки

стратегій, а більше з відсутністю оцінки якості цих стратегій на всіх етапах їхньої розробки та реалізації. На сьогодні цілий ряд питань щодо оцінки якості стратегій соціально-економічного розвитку різних рівнів не вирішені як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Мета статті. Метою роботи є розвиток теоретичного, методологічного та методичного забезпечення організації експертного оцінювання якості стратегій.

Викладення основного матеріалу. Для того, щоб підвищити обґрунтованість рішень і врахувати численні фактори, що впливають на їх результати, необхідно використовувати різнобічний аналіз, заснований як на розрахунках, так і на аргументованих судженнях керівників і фахівців, знайомих зі станом справ і перспективами розвитку в різних областях практичної діяльності. За таких умов експертні оцінки знаходять широке практичне застосування [1].

Проводячи експертну оцінку якості ще на етапі розробки проекту стратегії можна виявити її недоліки в структурному, змістовному, ресурсному плані та усунути їх, а також виявити актуальність та адекватність стратегічних заходів. Таким чином, проблема оцінки якості стратегій різних рівнів в Україні стає вкрай актуальною в плані методичного забезпечення її проведення.

На початковому етапі вкрай необхідно закріпити базову структуру стратегії соціально-економічного розвитку, визначити вимоги щодо змістовного наповнення її елементів та їх взаємозв'язки.

Автором складено загальну універсальну структуру стратегії соціально-економічного розвитку, яка за структурними елементами та змістовним наповненням більшою мірою відповідає теоретичним аспектам процесу стратегування розвитку на національному та регіональному рівнях, містить основні елементи, що були визначені діючим законодавством, закріплені в методичних рекомендаціях та рекомендація ЄС для України, а також структурні елементи, які, на думку автора, повною мірою відповідають критеріям та принципам стратегічного управління з урахуванням досвіду формулювання стратегій розвинених країн (рис. 1) [2-7].

Базова модель і структура стратегії соціально-економічного розвитку на її основі визначають склад розділів, їх взаємозв'язок та відповідність концептуальним основам розвитку, спрямованість на вирішення визначених проблем, вимоги до їх змісту, форми подання, механізм реалізації, а також обсяги, джерела та строки фінансування.

Запропонована структура стратегії соціально-економічного розвитку визначає: логічну послідовність процедур формування стратегії, методи аналізу; системи управління її реалізацією; методи здійснення; критерії оцінки результатів.

Рис. 1. Загальна структура стратегії соціально-економічного розвитку [розроблено автором]

Універсальна структура стратегії соціально-економічного розвитку визначає необхідні узгоджені між собою структурні елементи стратегії, зміст цих елементів та форму подання, а визначені вимоги закріплюють базові правила складання стратегії. Використання розробленої структури стратегії при формулюванні Національної стратегії соціально-економічного розвитку, стратегій розвитку регіонів сприятиме підвищенню ефективності формування та впровадження інструментів стратегування на всіх рівнях та якості державного управління.

Автором досліджено досвід оцінювання стратегічних документів Польщі. Так, в Польщі кожний стратегічний документ національного, регіонального або місцевого рівня до його прийняття проходить експертну оцінку *ex-ante*. При цьому в країні діють єдині керівництва та правила, які закріплюють порядок, методику та процес проведення такої оцінки.

Мета оцінки *ex-ante* полягає в оптимізації розподілу ресурсів і підвищенні якості стратегічного документу, шляхом узгодженості його структурних елементів за довгостроковими стратегічними орієнтирами на всіх рівнях. Оцінка *ex-ante* - це інтерактивний процес, в ході якого експерти представляють свою оцінку та рекомендації щодо змісту документу установі, відповідальній за його розробку. Рекомендації експертів враховуються та підготовлюється нова версія окремих частин документу [6].

Таким чином, за результатами оцінки *ex-ante*, експерти мають знайти причинні зв'язки між виходом, результатами і наслідками та надати рекомендації, які допоможуть поліпшити якість стратегічного документу ще на етапі підготовки його проекту. Резюме оцінки із рекомендаціями та результатом їхнього впровадження є обов'язковим елементом стратегічного документу.

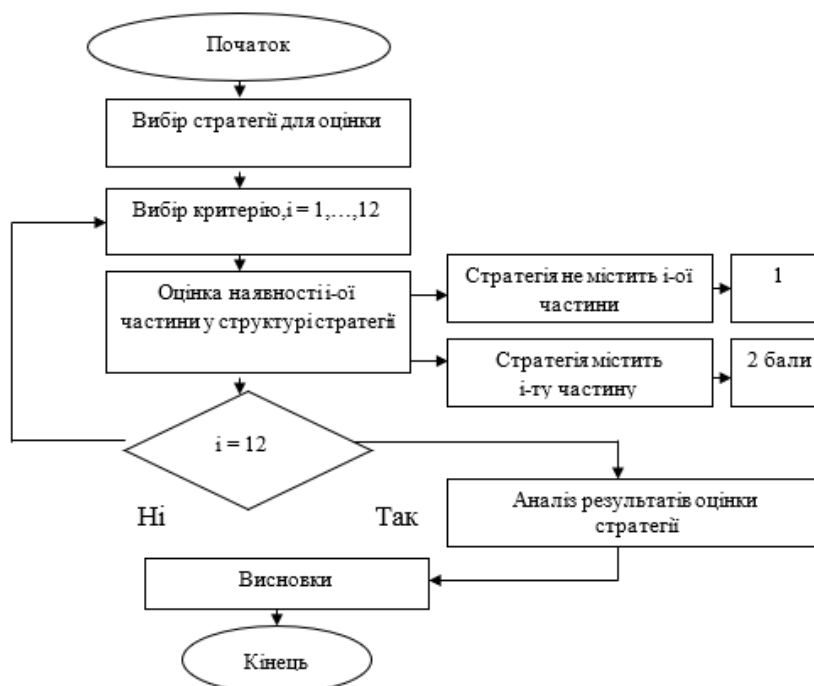
Відповідно розробленій структурі стратегії та визначеним вимогам щодо змісту її структурних елементів, а також враховуючи результати дослідження досвіду оцінювання стратегічних документів, методичних рекомендацій по виконанню оцінки *ex-ante* Польщі, та керівництв щодо складання та реалізації

стратегічних документів Польщі, країн СНД і України автором розроблено методичний підхід експертного оцінювання якості стратегій соціально-економічного розвитку.

Проведення оцінки якості структури стратегій пропонується здійснювати на основі застосування експертного методу «Дельфі», який орієнтований на швидкий пошук рішень та відбір кращого з них, виходячи з експертного оцінювання, виконаних групою фахівців.

Результати оцінки мають надати повну чітку картину якості стратегічного документу, що дозволить систематизувати результати та зробити загальний остаточний висновок по якості документу.

Експертам пропонується проводити експертизу стратегій соціально-економічного розвитку за критеріями, що відповідають розробленій загальній структурі стратегії соціально-економічного розвитку. Оцінка стратегій за структурою проводиться за наступним алгоритмом: i – кількість критеріїв оцінки стратегії за структурою (структурних елементів) (рис. 2).

Рис. 2. Алгоритм проведення оцінки стратегій соціально-економічного розвитку за структурою [розроблено автором]

Наступним етапом експертної оцінки стратегій соціально-економічного

розвитку є оцінка за якістю змісту. Критерії сформовані відповідно до теоретичних основ стратегування, стратегічного цілепокладання, концептуальних положень щодо розробки стратегій соціально-економічного розвитку, засад законодавства, принципів програмно-цільового методу та експертного оцінювання. Цей етап оцінювання є найбільш значимим з усіх етапів. На етапі оцінки стратегій за якістю змісту експертам пропонується оцінити зміст стратегії за критеріями, які відповідають наявним структурним елементам стратегії та, в свою чергу, містять базові пункти змістовної частини кожного елементу стратегії. Наступним кроком експертного оцінювання стратегій є безпосереднє проведення експертизи. Аналітична група проводить статистичну обробку отриманої від всіх експертів інформації. За результатами експертизи проводяться висновки та консультації щодо якості документу, напрямків його доопрацювання або переробки.

Висновки та пропозиції. Запропонований методичний підхід до оцінки якості стратегій соціально-економічного розвитку, заснований на концептуальних положеннях щодо структури та змісту стратегій, теоретичних основах стратегування, експертному оцінюванні, сучасних технологіях стратегічного аналізу, програмно-цільовому методі, законодавчій базі щодо стратегічного управління, досвіду провідних країн світу. Його впровадження в практику формування та реалізації стратегічних документів дозволить підвищити якість стратегій різних рівнів, та, в свою чергу, якість прийняття управлінських рішень, відповідно ефективність реалізації стратегічного управління в країні в цілому. Рекомендуємо застосувати розроблену методику оцінювання якості стратегій соціально-економічного розвитку на етапах складання та реалізації стратегій різних рівнів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. - К.:Ника-Центр, 1999. 300 с.; Основы менеджмента /М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; Пер. с англ. - М.:ДЕЛО. - 2000. - 431с.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. N 1186 "Про порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку". Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-п#Text>.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. N 1189 "Про порядок розроблення, моніторингу та оцінки результатів реалізації державної стратегії регіонального розвитку". Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244720165>.

4. Постанова КМУ від 11 листопада 2015 р. № 932 "Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів". Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-п>.

5. Постанова КМУ від 11 листопада 2015 р. № 931 "Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів". Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-п>.

6. Ocena rządowych dokumentów strategicznych przyjętych w latach 1989-2006, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Warszawa, lipiec 2007.

7. Указ Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" від 30 вересня 2019 року № 722/2019. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОТЕНЦІАЛУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Мазяр Богдан Юрійович

магістр

Львівського національного університету

імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація. Мале підприємництво – одна із складових національної економіки держави, тому для ефективного розвитку її малого бізнесу необхідно створити умови, що включають високий ресурсний, виробничо-технологічний, науковий та кадровий потенціал. Безперечно, що ефективне використання існуючого потенціалу малого підприємництва, є надійною опорою для економічного розвитку держави. Малі підприємства найтісніше пов'язані з місцевими ринками отож, вони охоплюють практично всі сфери виробництва товарів і послуг на регіональному та внутрішньому рівні, володіють високою адаптованістю і максимально зацікавлені в політиці ефективного державного регулювання й підтримки бізнесу, створення сприятливого підприємницького середовища.

Ключові слова: мале підприємництво, сектор малого бізнесу, інноваційний потенціал, розвиток національної економіки, конкурентно-спроможне середовище, ефективне державне регулювання, ринок товарів і послуг.

Формування та реалізація потенціалу малого бізнесу розглядались у багатьох працях як зарубіжних так і вітчизняних дослідників: З. Варналія, Г П'ятницької, М. Харченко, Л. Лебедевої, Ю. Долгорукова та ін. Однак, окремі аспекти дослідження цієї проблеми залишаються недостатньо вивченим та потребують подальшого аналізу.

На наш погляд, формування потенціалу малого підприємства — це

процес ідентифікації та створення спектру підприємницьких можливостей, його структуризації та побудови певних організаційних форм, з метою стабільного розвитку та ефективного відтворення. У країнах із розвинутою національною економікою малий бізнес істотно впливає на її розвиток, вирішення соціальних проблем, збільшення чисельності зайнятих працівників, сприяння розвитку конкуренції, поповнення споживчого ринку товарами та послугами [1, С. 202-207].

Отже, роль потенціалу малого бізнесу безпосередньо впливає на розвиток конкурентного середовища в економіці, забезпечує необхідну гнучкість та мобільність в умовах ринку, зайнятість населення, спроможність генерувати інноваційні ідеї тощо. Існуючі види економічного потенціалу малих підприємств дослідники аналізують за різними ознаками: виробничий потенціал, кадровий або трудовий потенціал, інноваційний потенціал тощо. В Україні актуальним постає перехід економіки на шлях інноваційних перетворень. Рушійною силою економічного зростання є використання трудових технологій – інновацій. Вважається, що забезпечення інноваційного розвитку можливе лише завдяки мобілізації усього технічного, соціально-економічного, гуманітарного і кадрового потенціалу [2]. Важливе місце у розвитку потенціалу посідає інфраструктурний, як можливість певного регіону створювати та забезпечувати умови для функціонування потенціалу сектору малого бізнесу. Вважаємо, що ключовими підходами до формування потенціалу малих підприємств є: системний, інноваційний, нормативний, маркетинговий, функціональний, відтворювальний, інтеграційний, комплексний, структурний, адміністративний та інші. Отже, потенціал малих підприємств розглядаємо як найважливішу динамічну характеристику діяльності, що водночас відображає стан малого бізнесу та використовується для оцінки його функціонування. Таким чином, беручи до уваги зазначене вище стверджуємо, що у сучасних умовах дефіциту фінансових, інвестиційних ресурсів використання потенціалу малих підприємств може дати позитивний ефект у підвищенні місцевих доходів, створенні нових робочих місць, розвитку

виробничої та соціальної інфраструктури, зростанні ділової активності населення та розвитку економіки загалом [3]. Важливо у розв'язанні питань підвищення використання потенціалу малого підприємництва в галузях промисловості, будівництва, сільського господарства зосередити увагу на активізації взаємодії малих, середніх і великих підприємств, тобто їх інтеграції та кооперації. Мале підприємництво є одним з перспективних напрямів економічного розвитку України. Для ефективного розвитку малого бізнесу необхідно створити умови для максимального використання його ресурсного, виробничо-технологічного, наукового та кадрового потенціалу. Дослідження потенційних можливостей малого бізнесу державної підтримки є актуальним з огляду на низьку ефективність управління його потенціалу. Ефективне використання наявного потенціалу малого підприємництва є стратегічним напрямом економічного розвитку держави.

Мета статті проаналізувати концептуальні засади функціонування малого бізнесу в Україні, напрямків його реалізації для забезпечення розвитку національної економіки загалом. В теорії і на практиці доведено, що малі підприємства найтісніше пов'язані з місцевими ринками, охоплюють практично всі сфери виробництва товарів і послуг на регіональному та внутрішньому рівні, володіють високою адаптованістю і максимально зацікавлені в політиці ефективного державного регулювання й підтримки, створення сприятливого підприємницького середовища. На відміну від великих і середніх підприємств, які співпрацюють між собою, малий бізнес хоч і є одним з основних елементів господарського комплексу функціонує достатньо окремо.

Формування потенціалу малого підприємництва — це процес ідентифікації та створення спектру підприємницьких можливостей, його структуризації та побудови певних організаційних форм, задля стабільного розвитку та ефективного відтворення. При його формуванні необхідно враховувати особливості сектору малого підприємництва як складної економічної системи національної економіки.

Дослідники виокремлюють загальні підходи, які належить враховувати у

процесі формуванні його потенціалу малого підприємництва:

- це складна система пересічних характеристик його елементів які можуть замінювати один одного, тобто бути альтернативними;
- формування потенціалу не можливе шляхом механічного додавання складових елементів, позаяк це-динамічне явище;
- на формування потенціалу підприємства діє закон синергії його складових елементів;
- здатність потенціалу підприємства самостійно трансформуватися з появою нових більш складних елементів;
- функціонуючі елементи потенціалу підприємства не можуть бути розкриті окремо, а лише у їх поєднанні, що потребує досягнення збалансованого оптимального співвідношення між цими елементами;
- усі елементи потенціалу об'єктивно пов'язані з функціонуванням і розвитком підприємства, тобто з одного боку вони підлягають фізичному та моральному старінню, а з іншого – є чутливі до досягнень науково-технічного прогресу. Традиційно, дослідники потенціалу підприємства поділяють його на: економічний, виробничий, кадровий, інноваційний, інтелектуальний, науково-технічний та інші. Це означає, що мале підприємництво є складовою соціально-економічної системи коди входять: інформаційний потенціал, фінансовий, інвестиційний, науково-технічний, маркетинговий, організаційно- управлінський та виробничий потенціали. Найважливішими напрямками реалізації потенціалу малого бізнесу є: соціальний, інноваційний, фінансовий, інвестиційний. Зарубіжний досвід свідчить, що у країнах із розвиненою економікою малий бізнес істотно впливає на розвиток національної економіки, вирішення соціальних проблем, збільшення чисельності зайнятих працівників, сприяння розвитку конкуренції, поповнення споживчого ринку товарами та послугами [4, С. 202-203]. Реалізація потенціалу малого бізнесу сприяє всебічному розвитку конкурентного економічного середовища, забезпечує необхідну гнучкість та мобільність в умовах ринку, наявність ресурсів, формує здатність генерувати інноваційні ідеї тощо [5, С. 39-42].

Визначальним є виробничий потенціал який дозволяє оптимізувати можливості малих підприємств залучати та використовувати обмежені фактори виробництва і випускати максимально можливий обсяг продукції чи послуг. Кадровий або трудовий потенціал дає змогу оцінити рівень використання потенційних можливостей як окремо працівника, так і сукупності працівників. Надзвичайно вагомим є інноваційний потенціал малих підприємств як сукупність інтелектуальних, технологічних, науково-виробничих ресурсів. Тому у Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» інноваційний потенціал повністю визначається як сукупність науково-технологічних, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіони, підприємства, тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку всієї національної економіки [6, С. 17-24]; [7].

Якщо, інфраструктурний потенціал створює сукупні можливості регіону для забезпечення умов функціонування сектору малого бізнесу, то екологічний потенціал підприємства – визначає його можливості здійснювати господарську діяльність та задовольняти потреби населення без шкоди для навколишнього середовища. Під підприємницьким потенціалом більшість науковців розуміють спроможність суб'єктів підприємництва випускати конкурентоспроможну продукцію або надавати послуги, які задовольняють наявні потреби споживачів та сприяння у розвитку виробництва за допомогою його організації [8]. Джерелом інформації, що характеризує стан та динаміку підприємницького потенціалу є “Глобальний моніторинг підприємництва” (Global Entrepreneurship Monitoring, GEM), який здійснюється за ініціативи Лондонської бізнес-школи та Бебсон коледжу (США) Асоціацією з досліджень глобального підприємництва [9]. На наш погляд, зазначений моніторинг є цінним критерієм для розвитку сектору малого бізнесу національної економіки України. Дослідження малих підприємств передбачає детальний аналіз потенціалу тих хто здатен організувати власний бізнес. У країнах з інноваційним характером економіки відсоток економічно активного населення, що розглядає можливість започаткування власного бізнесу суттєво коливається. У даний час Україна не

входить до числа дослідників Глобального моніторингу підприємництва, тому аналіз можемо здійснити лише за результатами різноманітних опитувань, зокрема тих що здійснюється фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України та центром "Соціальний моніторинг". Відповідно до них, рівень потенційної готовності займатися підприємницькою діяльністю серед економічно активного населення України, на відміну від країн ЄС доволі високий. [10, С. 25-33.] попри те, що існують обтяжливі чинники формування підприємницького середовища.

Основна складність аналізу формування потенціалу малих підприємств полягає у необхідності дослідження усіх компонентів їх взаємозв'язку та динаміці. Тому, закономірності формування і розвитку потенціалу можуть бути виявлені через дослідження його складових та комплексних зв'язків. А сам потенціал має набувати ознак: системності, інноваційності, нормативності, функціональності, відтворювальності, інтеграційності, комплексності та ін. На наш погляд, малі підприємства використовують свій потенціал як інструмент, завдяки якому вони у перспективі розвиватимуться відповідно до мінливого зовнішнього або внутрішнього економічного середовища. В сучасних умовах дефіциту фінансових, інвестиційних ресурсів використання потенціалу малих підприємств може мати позитивний ефект у підвищенні місцевих доходів, у створенні нових робочих місць, у розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, у зростанні ділової активності населення та розвитку економіки загалом. Продовженням дискусії аналізованої проблеми вбачаємо у вирішенні питань які постають перед дрібним підприємництвом – обмеженості ресурсів. Практика засвідчує, що обмеженість виникає внаслідок незбалансованості між постійно зростаючими потребами населення і обмеженими ресурсами малих підприємств, які ці потреби повинні задовольняти.

Перспектива ефективного функціонування в Україні потенціалу малого підприємництва здатна забезпечити постіндустріальний цивілізаційний розвитку, сформує надійну його науково-методологічну базу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Терещенко Е. Ю. Економічна сутність фінансового потенціалу./ Е. Ю. Терещенко [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/7_tereschenco.htm
2. Карпенко Н. В. Управління маркетингом на підприємствах малого та середнього бізнесу: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 363 с.
3. Сутність та складові економічного потенціалу підприємств. Інтернет ресурс: sutnist_skladovi_ekonomichnogo_potentsialu_pidpriyemstva
4. Березинець С. К. Потенціал малого бізнесу: формування та напрями реалізації / С. К. Березинець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. - 2013. - Вип. 2. - С. 202-207.
5. Крисак А. О. Аналіз формування економічного потенціалу малих підприємств / А. О. Крисак // Економіка та держава. - 2013. - № 4. - С. 39-42.
6. Закон України «Про інноваційну діяльність України » №40-IV від 04.07.2002 р. (із змінами внесеними згідно із Законами від 16.10.2012р, ВВР 2014) Урядовий кур'єр -2002-№143 7 серпня –С 17-24.
7. Гук О. В. Інноваційний потенціал підприємств як основа інноваційного розвитку України / О. В. Гук //Актуальні проблеми економіки та управління Збірник наукових праць молодих вчених КПІ, №11, (2017)
8. Булакіна О. Н., Горецкая Е. Н. Методические аспекты комплексной оценки предпринимательского потенциала муниципального образования. / О. Н. Булакіна., Е. Н Горецкая // Известия УрГЭУ. – 2009. – № 4 (26).
9. Global Entrepreneurship Monitoring 2008 Executive Report / N. Bosma, Z. J. Acs, E. Autio, A. Coduras, J. Levie. — Way of access : <http://www.gemconsortium.org>.
10. Краснокутська Н. С. Підприємницький потенціал України порівняно з країнами ЄС /. Н. С. Краснокутська // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – К. : Вид-во КНТЕУ. – 2010. – № 1. С. 25-33.

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ВИРОБНИЦТВА
КРУП'ЯНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ**

Нісходовська Олена Юріївна

к.е.н., доцент кафедри економіки,
підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
ЗВО «Подільський державний університет»
м. Кам'янець-Подільський, Україна

Анотація: за різних часів попит на круп'яні культури завжди був високим. Особливо високий зріст припадав в умовах певного ускладнення розвитку окремих соціально-економічних процесів та загострення кризових явищ у суспільстві. Масштабна пандемія коронавірусу та світова економічна криза і нині супроводжуються зростанням попиту на круп'яні культури, які стали страховим антикризовим продовольчим резервом для багатьох верств населення.

Ключові слова: круп'яні культури, економіка, виробництво, ефективність, попит.

Виробництво круп'яних культур має вагоме значення для формування збалансованого продовольчого ринку в Україні. Це пов'язано, на сам перед, з національними традиціями у культурі харчування населення і також із високими споживчими властивостями круп'яної продукції. Проте якщо підгрупа зернових культур вивчена всебічно у межах зернового господарства, то власне виробництву круп'яних культур: проса, гречки, рису уваги приділяється значно менше. Особливо це стосується фінансових аспектів функціонування виробництва круп'яних культур, яке має певні особливості.

Відзначимо, що будь яке виробництво супроводжується значними енерго- та матеріальними затратами. Це впливає на рівень виробничих витрат, собівартість продукції і, в кінцевому рахунку, на результуючі фінансові

показники галузі, її економічну ефективність. При цьому економічна ефективність круп'яного виробництва визначається співставленням отриманого ефекту (прибутку або доходу) до витрат виробництва чи до всього капіталу, що використовується для його одержання у розрахунку на 1 середньорічного працівника, 1 грн., основних виробничих та оборотних засобів.

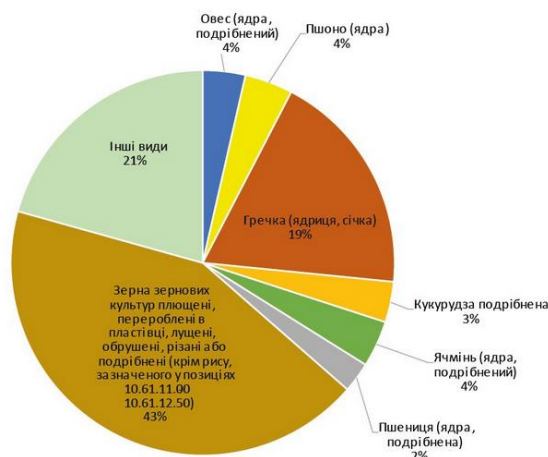
Варто зазначити, що на прибутковість галузі впливає сукупність різноманітних чинників. Для їх оцінки потрібна система показників та критеріїв, що віддзеркалюють такий вплив. Використання вказаного методичного підходу дозволяє прогнозувати та планувати фінансові результати виробництва круп'яних культур, раціонально розміщувати їх посіви, здійснювати забезпечення попиту, планувати процеси переробки і реалізації готової продукції. Також необхідно вказати, що визначення прибутковості галузі круп'яного виробництва ґрунтується на її оцінці на рівні окремих підприємств. Це пов'язано з можливостями або необхідністю страхових відшкодувань, пільгового кредитування, інноваційно-інвестиційного проектування виробництва, розвитку маркетингових стратегій формування ринку споживання круп'яної продукції.

Останніми роками, за даними аналізу інформації Держслужби статистики, щорічне виробництво усіх видів круп становило близько 380 тис. тонн. Основне їх виробництво було зосереджено на борошномельних переробних підприємствах, які розміщені здебільшого в зонах вирощування круп'яних культур, що дає змогу їм мати не лише стабільну сировинну базу, але й частково економити на додаткових виробничо-логістичних витратах.

До прикладу, на Черкащині на посіви гречки виділяють не багато посівних площ, поля, в основному, захопили кукурудза, соя та соняшник. Як відомо, кукурудза займає 30 відсотків у структурі посівних площ сільськогосподарських культур Черкащини. Донедавна гречку сіяли на порівняно невеликих площах лише поодинокі фермери й агропідприємства. Та є аграрії, віддані цій культурі, гречколюби. Вони, хоч і небагато, якийсь десяток-півтора гектарів засівають гречкою і роблять це щороку.

А деякі фермери – гречколюбви вирощують круп'яну культуру як унікальну медоносну (виробництво меду добре відоме в області), таким чином, гречка приносить великих доходів у плані рентабельності. Тому угіддя аграріїв завжди можуть похвалитися кількома ділянками посівів цієї рослини.

Щодо структури вітчизняного виробництва круп, то тут спостерігаються деякі зміни.

Рис. 1. Структура виробництва основних видів круп підприємствами України у 2020 році (у відсотках)

Джерело: складено за даними аналізу інформації Держслужби статистики.

Якщо раніше на першому місці була гречана крупа, яка має найбільший попит у населення, то нині її частка становить близько 19–20% у сумарному обсязі виробництва круп, тоді як найвищу питому вагу в цій структурі займають зерна зернових культур плющені, перероблені в пластівці, лущені, обрушені, різані або подрібнені. При цьому частка виробництва інших видів круп на основі вівса (ядра і подрібнені) у загальній їх структурі становила, відповідно, 4%, пшона (ядра) — 4 %, ячменю (ядра, подрібнений) — 4, кукурудзи подрібненої — 3 і пшениці (ядра, подрібнений) — 2%. Останнім часом значний попит також мають продукти типу «мюслі» на основі пластівців несмажених зернових культур та інші їх види (рис. 1).

Процес виробництва являє собою з одного боку, процес виробничого споживання засобів і предметів праці та робочої сили, а з

другого - виготовлення продукції. Реалізація виробленої продукції є завершальною стадією повного циклу кругообороту виробничих засобів підприємства, в процесі якої господарству повертаються у вартісному виразі всі кошти, витрачені на виробництво і збут. Результативним показником, що свідчить про підвищення ефективності зерновиробництва, є показник продуктивності праці, а саме – прямі витрати праці з розрахунку на 1 ц зерна, а також скільки вироблено та одержано з розрахунку на одного працівника зайнятого в зерновиробництві:

- зерна, тон;
- валової продукції в співставних цінах, тис. грн.;
- валового доходу, тис. грн.

В умовах ринкової економіки кінцевою метою будь-якого виробництва, в тому числі і сільськогосподарського, є одержання прибутку від реалізації товару (виконання робіт і надання послуг). Це необхідно для здійснення розширеного відтворення. Розмір одержаного від реалізації продукції прибутку залежить від слідуєчих факторів: а) кількості проданої продукції; б) середньої ціни реалізації 1 т зерна; в) собівартості 1 т проданого зерна. перші два фактори з результативним показником (масою прибутку або збитку) знаходяться у прямій залежності. Третій фактор впливає у протилежному напрямку – чим більша собівартість 1 т зерна, тим менше прибутку буде одержано. Коли на результативний показник впливає три чи більше факторів, з яких хоча б один знаходиться у оберненому зв'язку, то для визначення впливу факторів на зміну результативного показника доцільно визначити складний спосіб обчислення різниць. Слід відмітити, що при використанні цього способу додатково вводиться ще один показник – прибуток або збиток з розрахунку на 1 т продукції.

За даними першої половини 2021-2022 р. в Україні було вироблено 95,4 тис. т круп'яної продукції, а це за мінусом 2 % від показника минулого сезону. Ключові позиції у рейтингу належать Київській, Харківській, Вінницькій, Дніпропетровській та Хмельницькій областям, сумарна частка яких

у загальному виробництві становила 63%. [3]

Таблиця 1.

Показники ринку круп'яних культур в Україні за 2021 рік

№ з/п	Назва культури	Виробництво, тис. т	Імпорт, тис. т	Експорт, тис. т	Споживання на душу населення, кг/рік
1	Гречка	106	22	1,1	2,8
2	Овес	468	0,4	17	4,2
3	Просо	205	0,3	168	0,2

Отже, вирощений овес практично повністю використовується на внутрішньому ринку, лише незначна його частка експортується. За даними аналітиків, у 2021 р. середньостатистичний українець споживав найбільше вівса у різних його видах (пластівці, крупи, хлібобулочні вироби тощо) — близько 4,2 кг на рік. Потреба у цій круп'яній культурі повністю перекривається власним виробництвом. За результатами 2021 р. було засіяно 178 тис. га під вівсом, що дозволило зібрати 468 тис. т цієї культури.

Згідно даних 2020 р., виробництво вівсяної крупи дуже консолідоване з погляду регіонального розподілу. Загалом у трьох областях зосереджено 93% від загального обсягу виробництва. Найбільше у Київській та Чернігівській областях. Потужності в інших регіонах з урахуванням динаміки виробництва попередніх років не зможуть забезпечити обсяги переробки на рівні із підприємствами Київщини та Чернігівщини. За нашими оцінками, у 2020 р. виробництвом вівсяної крупи займалося лише 13 підприємств, з яких 5 розташовано у Київській та Чернігівській областях. У підсумку, з липня 2021 р. по лютий 2022 р., з України було експортовано більш ніж 12,5 тис. т вівса.

Рис. 2. Области, які вирощують овес [8]

Щодо вирощування гречки, то весь необхідний об'єм культури Україна забезпечує самостійно, поступово зменшуючи імпорт культури.

Рис. 3. Области, які вирощують гречку [8]

Згідно підрахунків передових агропромислових компаній України, рівень споживання гречки середньостатистичним українцем у 2021 р. становив 2,8 кг.

У 2021 р. гречку було вирощено на площі 92 тис. га, що дозволило зібрати 106 тис. т продукції. При цьому імпорт склав 22 тис. т. Посівну гречку важко оцінити щодо посівних площ під цією культурою, оскільки багато підприємств вносять зміни до своїх сівозмін. Щодо регіонального розміщення виробництва гречки, слід виділити такі регіони: Хмельницька, Харківська, Вінницька, Дніпропетровська, Тернопільська та Київська області (67 % загального виробництва від 56 компаній).

Що стосується імпорту гречки, то з серпня 2021 р. по лютий 2022р. було імпортовано 13,9 тис. т, але враховуючи обставини в країні подальший імпорт з тих країн неможливий, а завезення гречки із інших потребує багато часу.

Рис. 3. Области, які вирощують просо [8]

Більше всього серед круп'яних культур експортують просо, а саме у 2021 р. частка становила 82 % від загального об'єму виробництва. Українці їдять мало пшона, можна сказати, що це більш пов'язано із низькою

популярністю цієї культури, а ніж значним експортом. За результатами 2021 р. середньостатистичний українець споживав близько 0,2 кг пшона на рік. Зазначається, що виробництво проса досить консолідоване у трьох областях, де виробляється 77% цієї крупи. Лідерами з обсягів виробництва є Черкаська, Харківська та Дніпропетровська області.

За даними Міністерства аграрної політики, на кінець 2021р. Україна майже вийшла на залишки запасів: гречки — 11 тис. т, пшона — 48 тис. т, вівса — 176 тис. т. Цих обсягів достатньо для забезпечення внутрішнього ринку, оскільки тепер сировини досить у наявності, і переробні потужності виготовлення круп у таких обсягах є на достатньому рівні.

Але виробники круп висловлюють побоювання щодо майбутнього врожаю — посіють і чи зможуть виростити сільськогосподарські виробники достатню кількість необхідних для переробки культур. Адже в даній ситуації, що склалася, спрогнозувати остаточну кількість посівів круп'яних складно. Також неможливо оперативно відстежити динаміку виробництва за видами круп у регіоні. Найбільш проблемним сьогодні виглядає сегмент гречки, де є потреба в імпорті сировини чи готової продукції для забезпечення питомих показників виробництва на рівні попередніх сезонів. У решті сегментів виробництво цілком може бути переорієнтованим, але виникає питання забезпеченості сировиною для неї.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агробізнес сьогодні URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/17395-rynok-krupianykh-kultur-u-2020-rotsi-analytyka-ta-prohnozy.html>
2. Аналіз ринку круп України. 2019 рік. URL: <https://proconsulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-krup-ukrainy-2019-god>.
3. Головний елеваторий сайт України Elevatorist.com. URL: <https://elevatorist.com/blog/read/765-ukrayinski-krupi-vnutrishnye-spojivannya-ta-mojliivy-eksport>

4. Невлад, В. Ф., Невлад, В. І. Тенденції розвитку вітчизняного ринку круп'яної продукції в умовах євроінтеграційних процесів // Науковий вісник ХДУ, 2018. Вип. № 30. Ч.1. С. 54-58.
5. Площі посівів гречки в Україні за двадцять років скоротилася в 20 разів - до 60 тис. га // Укрінформ. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2813723-plosi-pid-greckou-v-ukraini-skorotilisa-v-20-raziv.html>.
6. Посівні площі під гречко скоротилися в Україні на 42,6% // Дзеркало тижня. 2018. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/posivni-ploschi-pid-grechkoju-v-ukrayini-skorotilisya-na-42-6-290573_.html.
7. Шилов І. Успішним може бути тільки підприємство, яке має 30-40% експорту. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ivan-silov-uspisnim-moze-buti-tilki-pidpriemstvo-ake-mae-30-40-eksportu>.
8. AgroPortal.ua URL: <https://agroportal.ua/ru/publishing/analitika/krup-yani-perspektivi-chi-zmozhemo-zakriti-popit-z-novogo-vrozhayu>

ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ АМАРТІЯ СЕНА: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Прушківський Володимир Геннадійович,

д.е.н., професор

Національний університет «Запорізька політехніка»

м.Запоріжжя, Україна

Прушківська Вікторія Володимирівна,

Студент

Національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: Стаття присвячена дослідженню добробуту в працях Амартія Сена. На основі структурно-функціонального аналізу розкрито сутність понять «добробут» та «суспільний добробут». Виокремлено роль А.Сена в теорії економічного доброту. За допомогою історико-генетичного методу відслідковано еволюцію поглядів вченого щодо суспільного добробуту. Обґрунтовано роль та практичну значущість індикаторів суспільного добробуту. Узагальнено, щодо необхідності використання теорії економічного добробуту А.Сена, при формуванні національної соціально-економічної політики.

Ключові слова: добробут, суспільний добробут, економічний добробут, Амартія Сен, рівень життя, якість життя, суспільний вибір, добробут нації.

Для розкриття предмету дослідження важливим є з'ясування сутності понять «добробут», оскільки багато дослідників ототожнюють із поняттями «рівень життя», «якість життя», «вартість життя» тощо. Значна когорта вчених розглядає добробут в широкому сенсі як комплексну соціально-економічну категорію, системне утворення, яке інтегрує в собі наступні поняття: «рівень життя», «якість життя», «вартість життя» [1]. На нашу думку, кожна з вищезначених категорій включається в структуру добробуту населення як певний зріз єдиного, але багатогранного і об'ємного суспільного організму, що

не виключає самостійної цінності кожної з них. Кожна з цих категорій характеризує певні сторони умов життєдіяльності людини, охоплюючи економічну, соціальну, духовну та екологічну сторони життєдіяльності індивіду відповідно до рівня розвитку його потреб, а підґрунтям яке об'єднує даний понятійно-категоріальний апарат є добробут.

Базуючись на працях зарубіжних та українських вчених виокремлено фактори, які впливають на добробут: реальний дохід (вплив на потенційне споживання), перспективи працевлаштування (безробіття значні витрати), задоволеність роботою (задоволення від роботи так само важливе, як дохід і заробітна плата), житло (дешеве житло, необхідне для економічного добробуту), освіта (можливість навчатися протягом життя, впливати на добробут), очікувана тривалість життя та якість життя (доступ до медичної допомоги так здоровий спосіб життя), рівні щастя (нормативні судження про те, чи щасливі люди), навколишнє середовище (економічне зростання може спричинити збільшення забруднення, що завдає шкоди здоров'ю та стандарту життя), дозвілля (висока заробітна плата через дуже довгу роботу знижує економічний добробут, тому дозвілля має економічну цінність). Узагальнимо, що суспільний добробут є комплексним поняттям, яке відображає забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними та нематеріальними благами. Масштаби і структура суспільного добробуту залежать від типу соціальної організації держави. Важливо зазначити, що в цьому контексті досліджував добробут й А. Сен.

Амартія Сен – видатний сучасний американський економіст індійського походження, автор понад десятка монографій і декількох десятків статей, присвячених проблемам економіки добробуту і теорії суспільного вибору. Він першим поєднав економічні ідеї з етичними проблемами, доводячи обмеженість підходу «егоїстичного індивіда» в реальному житті, оскільки індивіди діють, не завжди керуючись виключно власними інтересами. Вчений наголошував на необхідності міжособистісного порівняння добробуту індивідів, де визначальною ознакою не може виступати виключно корисність.

А. Сен першим висунув ідею про необхідність врахування, окрім економічних показників, показників освіти, охорони здоров'я, тривалості життя, екології під час оцінювання суспільного добробуту. Ці критерії були взяті до уваги під час побудови Організацією Об'єднаних Націй Індексу людського розвитку. Економіст здійснив побудову та аксіоматичне обґрунтування індексів суспільного добробуту та індексів бідності, які в подальшому використовуються міжнародними організаціями для зіставлення соціально-економічного рівнів розвитку різних країн світу.

Узагальнюючи наукові праці Амартія Сена виокремимо наступні етапи його наукової діяльності:

- теоретичні доробки А. Сена в рамках неокласичної проблематики планування та вибору шляху економічного зростання (середина 1950-х - середина 1960-х рр.);

- розвиток теорії суспільного вибору (середина 1960-х – середина 1970-х рр.);

- перехід до дослідження прикладних та теоретичних питань теорії суспільного добробуту, а саме взаємодія економіки та етики, соціальні проблеми бідності й голоду, утискання прав жінок, аналіз політичних режимів (середина 1970-х – початок 1990-х рр.);

- формування власної оригінальної концепції розвитку (1990-ті рр.). Розвиток А. Сен розуміє як процес розширення реальних прав і свобод, якими користуються члени суспільства. Його концепція базується на «потенційних можливостях індивіда», тобто на тому, чого він може досягти;

- поширення та популяризація ідей, що випливають із концепції розвитку. Теоретична оцінка причин і наслідків економічної кризи 2007–2008 рр. (кінець 1990-х рр. – сьогодні).

Ранні праці А. Сена присвячені переважно дослідженню можливості впровадження господарського механізму централізованого планування в Індії, такого як в країнах соціалістичного спрямування. Вчений пропонував частково відійти від чисто ринкових критеріїв вибору цін, технологій та обсягу випуску

продукції. В цей період дослідник також робить спроби побудувати свою модель економічного зростання в ринковій системі.

В першій половині наукового шляху Сена відслідковується критичний аналіз сформованих на той час теоретичних підходів до теорії суспільного вибору та теорії добробуту, а також формування своїх нових теоретичних підходів до визначення добробуту.

Головною проблемою теорії добробуту в умовах ринку, на думку А.Сена, стала проблема вибору альтернативних суспільних можливостей, тому розроблена ним «Теорія суспільного вибору» пояснює, як суспільний інтерес відображає інтереси його членів [2]. Зокрема, вчений вважав, що в майбутньому теорія добробуту повинна відступити від «всезагальної концепції визначення людського розвитку тільки у термінах задоволення потреб» [3].

Основною проблемою теорії добробуту в умовах ринку, на думку А. Сена, стала проблема вибору альтернативних суспільних можливостей. В результаті він розробляє свою теорію і пояснює, як суспільний інтерес відображає інтереси його членів.

Вчений також піддав критиці використання тільки одного критерія Парето (оптимальності) для аналізу справедливості суспільного добробуту. Оскільки стан суспільства може бути оптимальним за Парето, але при цьому одні можуть перебувати в зубожінні, а інші – мати великі статки, тобто злиденність одних не може бути пом'якшена без зниження рівня забезпеченості матеріальними благами багатих [4, с. 54].

Таким чином, вчений першим поєднав економічні ідеї з етичними проблемами, а також продемонстрував обмеженість підходу «егоїстичного індивіда» в реальному житті, оскільки особи діють, не завжди керуючись виключно власними інтересами. Сен наголошував на необхідності міжособистісного порівняння добробуту індивідів, де визначальною ознакою не може виступати виключно корисність [5, с. 134].

Протягом життєвого шляху наукові інтереси А.Сена модифікуються. Спостерігаємо, що з галузі чисто теоретичного аналізу проблем суспільного

вибору вчений в подальшому схиляється у дослідженнях більше до практичних аспектів цієї проблеми. Базуючись на праці інших вчених 1970-х рр., які досліджували соціально-економічні проблеми (економічної нерівності, вимірювання ступеня бідності, аналізу безробіття, базові права і свобода особистості, нерівноправність і дискримінація жінок) з точки зору кількісного аналізу, Сен використовує ці надбання в галузі теорії суспільного вибору. Зокрема, на базі методів економічного аналізу розробляє індекси добробуту та бідності. Тобто, вчений зробив теоретико-методичний внесок в аналіз реального національного доходу, проблем бідності та нерівності. Дослідження економіста в цій галузі були узагальнені в переважно в працях "Choice, welfare and measurement" (1997) [6] і "Resources, values and development" (1997) [7].

Наведемо приклади розрахунку індексів. Зокрема, «Індекс бідності»

А. Сен запропонував розраховувати за такими складовими:

$$P = [M + (1 - M)G]H$$

де **G** – індекс нерівності Джині,

M – числова міра між 0 і 1. Точніше $M = (1/qx_0) \sum_{i \in F} z_i$, де x_0 – дохід, який визначає межу бідності,

F – група індивідів, які перебувають за межею бідності,

q – число індивідів в цій категорії ($q = Hn$),

$z_i = x_0 - x_i$ – різниця між межею бідності і і-м доходом. А. Сен дав повний аксіоматичний опис цього індексу [6, с. 346].

В праці «Ресурси, цінності і розвиток» [7, с. 435]. А. Сен розробляє «Індекс добробуту», за допомогою якого можна порівнювати добробут різних країн.

$$J = E (1 - G)$$

де **E** – національний дохід на душу населення,

G – індекс Джині, а також дав аксіоматичний опис індексу **J**. Важливо зазначити, що ці індекси використовуються міжнародними організаціями, такими як Світовий Банк, Міжнародний Валютний Фонд, для порівняння соціально-економічного розвитку країн світу.

А. Сен не тільки науковець, він також долучається до практичної роботи. Наприклад, разом з лауреатами Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліцом та Ж.-П. Фітуссі очолили комісію, якій було доручено дізнатися, чи є ВВП надійним індикатором економічного і соціального прогресу. В процесі науково-практичного дослідження вчені дійшли висновку, що ВВП є показником, який вимірює виключно ринкове виробництво, тому не може використовуватись як індикатор суспільного добробуту [8, с. 71].

Узагальнюючи праці вчених та ґрунтовне дослідження А. Сена, слід підкреслити, що суспільний добробут виступає багатоаспектною категорією, тому для оцінювання його величини доцільно виділити основні індикатори, які характеризували б ту чи іншу складову суспільного добробуту. В колективні праці «Звіт Комісії з вимірювання економічної ефективності та соціального прогресу» [8, с. 101–109] економісти наводять такий перелік індикаторів суспільного добробуту, як індикатори матеріального рівня життя населення, охорони здоров'я, якості та забезпеченості освітою, особистісної активності, інституційного розвитку, соціальних зв'язків, стану навколишнього середовища, матеріальної та фізичної безпеки.

Провівши дослідження, ми можемо виділити основні рекомендації А.Сена щодо економічного та соціального розвитку, які доцільно використати при формуванні нової стратегії розвитку України на середньострокову перспективу, а також в період воєнного стану та відбудови національної економіки. Зокрема:

- варто перейти від надмірного регулювання «суспільних режимів», оскільки вони породжують корупцію і не сприяють формуванню суспільного добробуту;

- розвивати інституції, стимулювати бізнес, які підвищать економічну активність та призведуть до економічного розвитку;

- держава повинна виконувати координаційну роль, щодо створення робочих місць, рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, розбудови житлової інфраструктури тощо;

- розбудова системи охорони здоров'я та розвиток української освіти і науки;

- людиноцентриський підхід при формуванні національної стратегії розвитку;

- забезпечення національної та економічної безпеки держави.

Започаткований А. Сенном підхід щодо розуміння добробуту та формуванню соціально-економічної політики в контексті поєднання етики та економіки сьогодні є актуальним та потребує подальшого наукового дослідження задля розробки ефективної економічної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pettinger T. Economic Welfare//Economics Help, 2017
<https://www.economicshelp.org/blog/1041/economics/economic-welfare/>

2. Сен А. Можливість суспільного вибору.
URL:<http://nobel.org.ua/images/laureats/6/1998/sen.pdf>

3. Беляєв О. О., Комяков О. М., Кириленко В. І. Економіка добробуту : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2012. 460 с.

4. Sen A. On ethics and economics. Basil Blackwell Ltd. 108 Cowley Road, 1988. 162 p.

5. Sen A. Welfare Economics and the Real World. Acceptance paper for the Frank Seidman Distinguished Award in Political Economy, published by P. K. Seidman Foundation, Memphis, 1986. P. 123–187.

6. Sen A. Choice, Welfare and Measurement. First Harvard University Press Paperback Edition, 1997. 480 p.

7. Sen A. Resources, Values and Development. First Harvard University Press Paperback Edition, 1997. 560 p.

8. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. 2009. September, 14. 292 p

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ІНДИКАТОР ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Савченко Марина Василівна,

д.е.н., професор

Донецький національний університет імені Василя Стуса

м. Вінниця, Україна

Коцемир Олександр Анатолійович,

начальник відділу енергоінспекції

АТ «Хмельницькобленерго»

м. Хмельницький, Україна

Анотація: В роботі пропонується науково-методичний підхід до оцінки фінансового потенціалу підприємства, результатом якого є розрахунок бальної оцінки потенціалу на основі сукупності часткових показників потенціалів підприємства. Результати оцінки ідентифікують тип фінансового потенціалу.

Ключові слова: аналіз, оцінка, потенціал, фінансовий потенціал, методичний інструментарій, фінансова стійкість, рентабельність, ліквідність, майновий стан.

Вивчення питань аналізу фінансового потенціалу підприємства в умовах ринкової економіки потребує першочергової уваги, оскільки, від того, яким фінансовим потенціалом володіє підприємство, наскільки оптимальна його структура залежить напрями розробки фінансової стратегії підприємства. Тому аналіз фінансового потенціалу підприємства має виключно важливе значення.

Мета аналізу фінансового потенціалу полягає не тільки в тому, щоб встановити та оцінити обґрунтованість та економічну ефективність вкладення коштів в ті чи інші активи підприємства, а й також в тому, щоб оцінити ступінь впливу на фінансовий потенціал підприємства додатково залученого капіталу. Керівництво підприємства повинно постійно проводити роботу з ефективного використання наявного фінансового потенціалу.

Виходячи з існуючих методик аналізу фінансового потенціалу можна розробити свій підхід до нього (рис. 1).

Рис. 1. Методика аналізу фінансового потенціалу підприємства

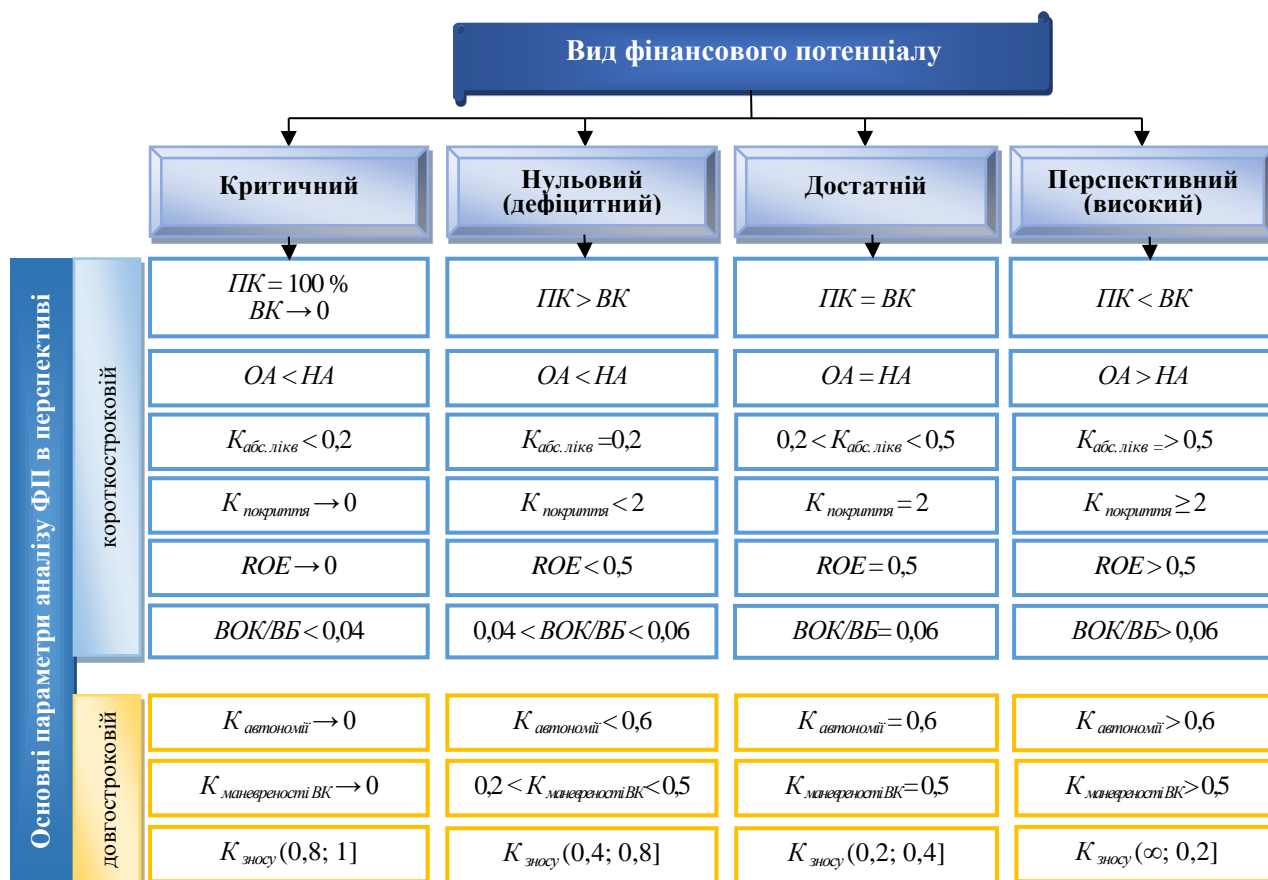
Джерело: побудовано авторами

Під предметом аналізу слід розуміти фінансові процеси, що відбуваються на підприємстві, економічну ефективність та кінцеві фінансові результати їхньої діяльності, якщо складаються під дією об'єктивних та суб'єктивних факторів, отримуючи відображення через систему економічної інформації.

Для оцінки фінансового потенціалу необхідно також оцінити тип фінансового потенціалу на основі спеціальних параметрів [1, 2, 3], схема яких розглянута на рис. 2.

Однак, у процесі оцінки фінансового потенціалу за системою обраних параметрів постає проблема, яка полягає в тому, що кожен параметр може піднімати значення що характеризують різні типи фінансових потенціалів. Тому можна запропонувати у процесі оцінки використовувати шкалу балів:

критичний фінансовий потенціал - 1 бал, нульовий фінансовий потенціал - 2 бали, середній фінансовий потенціал – 3 бали, високий фінансовий потенціал - 4 бали.

$ПК$ – позиковий капітал; BK – власний капітал; OA – оборотні активи;

HA - необоротні активи; ROE – рентабельність власного капіталу;

$ВOK$ - власний оборотний капітал; $ВБ$ – валюта балансу

Рис. 2. Основні параметри, що характеризують фінансовий потенціал

Джерело: побудовано на основі [1]

Оскільки кожен параметр може мати різну бальну оцінку за шкалою, для загальної оцінки типу фінансового потенціалу необхідно розраховувати середній бал, за формулою:

$$\frac{\sum_{i=1}^n B_i}{n}, \quad (1)$$

де B_i – бал оцінки i -го параметру;

n – кількість параметрів оцінки типу фінансового потенціалу.

На основі системи оцінки фінансового потенціалу Л. Ф Рентхай, Р. Г. Брейлі, Ю. Брігхем [2, 3] дамо оцінку типу фінансового потенціалу АТ «Хмельницькобленерго». Систематизуємо результати оцінки у табл. 1.

Таблиця 1

Оцінка типу фінансового потенціалу АТ «Хмельницькобленерго» в 2019-2021 рр.

Найменування показника	2019	2020	2021
Структура капіталу	4 бали	4 бали	4 бали
Структура активів	1 бал	1 бал	1 бал
Власні оборотні кошти	1бал	1 бал	1 бал
Коефіцієнт поточної ліквідності	2 бали	2 бали	2 бали
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	3 бали	2 бали	1 бал
Рентабельність власного капіталу	2 бали	2 бали	2 бали
Маневреність власного капіталу	1 бал	1 бал	1 бал
Коефіцієнт автономії	4 бали	4 бали	4 бали
Коефіцієнт зносу основних засобів	3 бали	3 бали	3 бали
Загальна кількість балів по всім параметрам оцінки	21	20	19
Кількість параметрів оцінки типу фінансового потенціалу	9	9	9
Середній бал оцінки фінансового потенціалу	2,33	2,22	2,11
Тип фінансового потенціалу	Нульовий	Нульовий	Нульовий

На основі даних таблиці 1 можна зробити наступний висновок: середній бал фінансового потенціалу АТ «Хмельницькобленерго» протягом аналізованого періоду зменшився на 0,22 пункти і в 2021 р. становив 2,11, тобто підприємство мало нульовий фінансовий потенціал з наступними характеристиками:

– у довгостроковому періоді фінансовий потенціал АТ «Хмельницькобленерго» може класифікуватись як фінансово стійкий, вищий за середній, незалежний від впливу зовнішніх кредиторів;

– структуру вкладення фінансових ресурсів (тобто активів) АТ «Хмельницькобленерго» можна охарактеризувати як оптимальну: співвідношення власного та позичкового капіталу коливалося 1,8-2,27. Проте

негативна тенденція збільшення позичкового потенціалу більш ніж на 40% за рахунок поточної заборгованості спричинили зменшення даного співвідношення на 0,5 пункти;

– у короткостроковому періоді АТ «Хмельницькобленерго» в 2021 р. взагалі не мало достатнього фінансового потенціалу, бо розміру оборотних коштів не достатньо для погашення короткострокових зобов'язань, хоча б і з можливим порушенням строків сплати, встановлених кредиторами. Значення коефіцієнту ліквідності дає підстави стверджувати, що після сплати усіх короткострокових зобов'язань у АТ «Хмельницькобленерго» не залишаться коштів для продовження своєї діяльності.

Дуже низьке значення коефіцієнту швидкої та абсолютної ліквідності свідчить про поточну неплатоспроможність, тобто має труднощі з високоліквідними активами (грошовими коштами).

Висновки. Отже, у короткостроковому періоді фінансовий потенціал – не є мобільним та оптимальним, та має дуже обмежені фінансові можливості. У результаті аналізу, за більшістю економічних показників помітна позитивна динаміка, на основі наведеного аналізу рентабельності власного капіталу можемо сказати, що фінансовий потенціал збільшився.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Савченко М. В., Філіпчук О. С. Методичний інструментарій аналізу і оцінки фінансового потенціалу підприємств паливно-енергетичного комплексу. *Бізнес Інформ.* 2021. № 6. С. 265-275. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2021&abstract=2021_6_0_265_275.
2. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. М.: Олимпбизнес, 1997. 210 с.
3. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент. в 2-х томах. М.: Эк. школа, 2004. 278 с.

**МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Слободяник Ірина Миколаївна,

д.е.н., професор

Назіна Анастасія Анатоліївна,

Бичкова Софія Юріївна,

Студентки

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Повномасштабне вторгнення росії в Україну значною мірою негативно впливає на економіку нашої держави. Стрімке падіння ВВП на третину у 2022 році за прогнозом НБУ неминуче призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету. В цих складних умовах можливими є лише два варіанти наповнення державного бюджету: отримання допомоги від інших держав та посилена емісія грошей. Варіант додаткового випуску гривні спричиняє такий процес, як інфляція, яка негативно впливає на всі сфери життя нашої нації. Саме тому важливим та актуальним залишається налагодження співпраці з іншими державами задля залучення грошової допомоги від країн-донорів у достатньому обсязі.

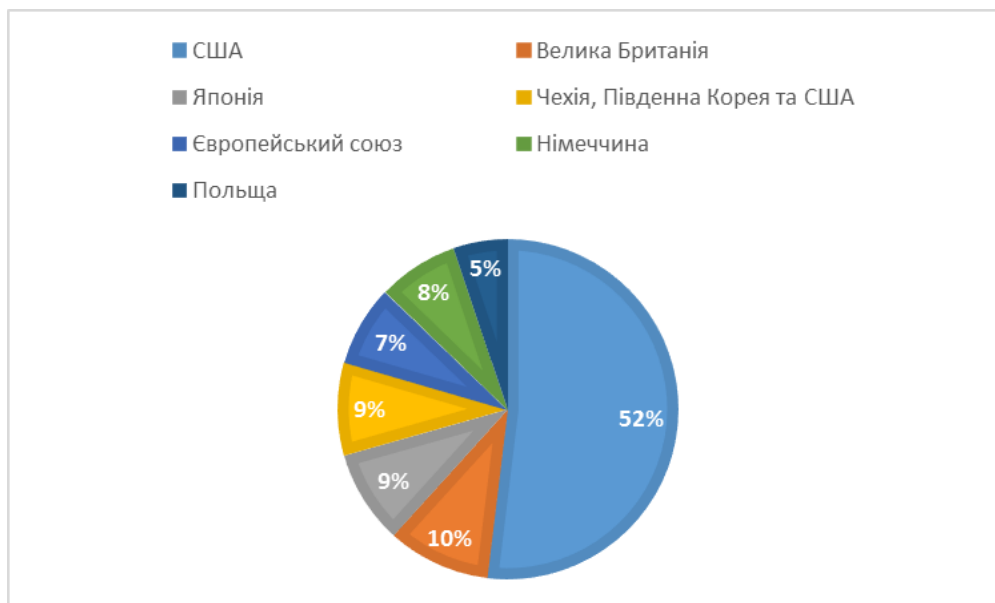
Ключові слова: міжнародна підтримка, військова допомога, грошові виплати, державний бюджет, санкції, озброєння української армії.

Агресія рф проти України не деморалізувала світ, а підштовхнула допомагати Україні та її громадянам за різними напрямками — безперешкодно перетинати кордон ЄС для жінок та дітей, надавати грошові кошти, зброю, задовольняти гуманітарні потреби. За шість місяців ЄС та уряди іноземних країн надали грошову суму, що дорівнює пів бюджету України (станом на 13 вересня). З 24 лютого 2022 року Україна отримала фінансову допомогу від міжнародних організацій, ЄС та урядів іноземних країн обсягом більше

542 млрд грн. Про це повідомила заступниця міністра фінансів Ольга Зикова. Вказані кошти надійшли у вигляді позик, кредитів, грантів та були спрямовані до загального фонду Державного бюджету України на фінансування першочергових видатків [1].

Варто відмітити, які ж саме країни сприяють пришвидшенню нашої перемоги найбільше. Топ-7 країн за розміром наданої Україні військової допомоги станом на 25 жовтня 2022 (рис.1) [2]:

1. США – 17,5 млрд. дол.;
2. Велика Британія – 3,3 млрд. дол.;
3. Японія – 3 млрд. дол.;
4. Чехія, Південна Корея та США (спільно) – 3 млрд. дол.;
5. Європейський союз – 2,58 млрд. дол.;
6. Німеччина – 2,58 млрд. дол.;
7. Польща – 1,75 млрд. дол.

Рис. 1. Топ-7 країн за розміром наданої Україні військової допомоги

Також військову підтримку надавали Латвія (300 млн дол.), Австралія (285 млн. дол.), Естонія (258 млн. дол.), Норвегія (206 млн. дол.), Литва (123 млн. дол.), Фінляндія (95 млн. дол.). Україні допомагала Іспанія, але

офіційної заяви про вартість військової допомоги чи конкретики щодо її складу, за якою можна було б визначити вартість, немає. За непрямыми даними військова допомога цієї країни могла сягнути 1 млрд євро [2].

З березня 2022 року у рамках Цільового фонду Комплексної програми допомоги Україні, НАТО запровадило низку проєктів, за якими надано сприяння у різноманітних галузях таких, як:

- бойові пайки;
- паливні матеріали (включаючи авіаційне пальне);
- армійське взуття;
- предмети медичного призначення (включаючи аптечки і фармацевтичні препарати);
- військове навчальне обладнання й обладнання для знешкодження вибухонебезпечних предметів.

Інші проєкти, включаючи надання Україні додаткової підтримки у галузі «С4» (командування, управління, зв'язок і комп'ютеризація), нині знаходяться на різних стадіях розробки і виконання [3].

Весною 2022 року міжнародна дослідницька компанія Ipsos проводила опитування у 27 країнах щодо їхнього сприйняття війни в Україні, серед питань про Україну були не лише твердження щодо допомоги нашій державі, а й загалом щодо сприйняття Росії. Країни, які підтримують Україну, це переважно Європа, держави Північної Америки, Велика Британія, Польща, Швеція, Канада, Нідерланди, Австралія – вони виступають за санкції і не дуже прагнуть дружби з РФ, також до них у цій тенденції приєднуються розвинені азійські країни: Південна Корея, Японія, але не Малайзія. Країни Латинської Америки не підтримують санкції, але і відносини з РФ для них не так важливі.

Серед країн, які хочуть продовжувати відносини з Росією та не хочуть псувати їх санкціями – можна віднести Туреччину, а також Ізраїль. Схожу думку має Індія та Саудівська Аравія, яким теж відносно важливі зв'язки з РФ.

Ситуація подвійного стандарту – у мешканців Франції, Німеччини та Італії [4]. Цікавим є також прихильність до надання зброї Україні. Знову ж, мешканці Європи та держав Північної Америки підтримують надання озброєння й фінансування української армії, але найбільше просідають у цьому питанні все та ж Угорщина й дещо Італія. Важливо, що в цілому суспільства є більш лояльними до прямого надання озброєння українській армії, аніж до спонсорування українських військ через вливання коштів. Хоча для деяких країн, таких як Південна Корея та Японія, більш актуальним є саме фінансування ЗСУ, ніж пряме надання озброєння. У військовому контексті найменший рівень підтримки має теза про відправку власних збройних сил до України. Але наприклад, попри загалом не надто високу підтримку економічних аспектів допомоги Україні серед індійського населення, бажання відправити власні війська в Україну є дуже високим порівняно з іншими країнами. Також саме Індія перебуває серед тих країн, які найбільше вважають, що війна в Україні має певні ризики негативних наслідків особисто для них [4]. Військова допомога Україні від різних країн представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Військова допомога Україні

Дата	Назва країни та допомога, яку вона надала
16 листопада 2022	Швеція оголосила про надання Україні систем ППО
16 листопада 2022	Україна отримає 14 вертольотів Мі-8 від Хорватії
16 листопада 2022	Німеччина передала Україні снаряди для РСЗВ MARS II
18 листопада 2022	Україна отримала від Словаччини сьому САУ Zuzana 2
19 листопада 2022	Велика Британія надасть Україні 125 зенітних гармат та засоби боротьби з БПЛА
20 листопада 2022	Франція передала Україні зенітні ракетні системи Crotale
21 листопада 2022	Люксембург передасть Україні позашляховики Humvee
23 листопада 2022	Велика Британія вперше передала Україні гелікоптери

Продовження таблиці 1

24 листопада 2022	У Литві зібрали кошти на три морські дрони для України
25 листопада 2022	Норвегія передасть Україні новий пакет військової допомоги
26 листопада 2022	Члени НАТО збільшили виробництво боєприпасів радянського зразка для України
26 листопада 2022	Бельгія передасть Україні підводні безпілотники і мобільні лабораторії
27 листопада 2022	Німеччина передала Україні танкові тягачі Oshkosh та 53 броневих автомобілі
27 листопада 2022	Велика Британія надала Україні високоточні ракети Brimstone 2
29 листопада 2022	Україна отримала від Словаччини 30 машин БМП-1
29 листопада 2022	Україна отримала від Франції нову систему залпового вогню LRU
30 листопада 2022	Іспанія передасть Україні додаткові системи протиповітряної оборони
1 грудня 2022	Литва передасть Україні 25 тис. комплектів зимової форми для ЗСУ
1 грудня 2022	Пентагон уклав контракт на закупівлю для України шести комплексів NASAMS
2 грудня 2022	В Україну надійшли перші ЗРК Hawk від Іспанії
3 грудня 2022	Литва доставила в Україну дві відремонтовані гаубиці і передала боєприпаси

Складено авторами на основі [5].

Підтримувати необхідно не лише економіку всієї країни загалом, а й намагатися допомагати окремо кожному українцю, який є соціально незахищеним та постраждалим через повномасштабну війну.

Особи, що постраждали від російської агресії, мають право на отримання:

- державної допомоги;
- допомоги від волонтерів;
- допомоги від міжнародних організацій.

Обов'язковою умовою для отримання переселенцями допомоги від міжнародних організацій є статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО).

За даними Мінсоцполітики, в результаті співпраці відомства з

міжнародними організаціями, понад 1,1 мільйона людей отримали додаткові до державних грошові виплати [6].

Перелік міжнародних можливостей представлений у таблиці 2.

Таблиця 2

Міжнародні можливості отримання допомоги для українців

Назва організації	Умови отримання	Обсяг виплат на 1 особу, грн
Комітет Червоного Хреста	Людина не повинна звертатися з окремими заявами – виплати нараховуватимуться разом з державною допомогою. Пріоритет надається особам, переміщеним з громад, які постраждали від бойових дій.	2500
Програма від ЮНІСЕФ «Спільно»	Сім'ї (незалежно від наявності реєстрації як ВПО) можуть отримати грошову підтримку (але не більше 5 осіб в сім'ї), якщо вони: <ul style="list-style-type: none"> • мають троє і більше дітей до 18 років, з яких принаймні одна дитина не досягла двох років; • мають двоє і більше дітей до 18 років, з яких принаймні одна дитина з інвалідністю. Прийомні батьки/батьки вихователі також можуть подавати заявку на отримання допомоги.	2200
Агентства ООН у справах біженців	Тримісячна допомога для осіб, які перемістилися на територію Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей та зареєстровані як ВПО.	2200
Всесвітня продовольча програма ООН	Для зареєстрованих ВПО, які тимчасово проживають у Рівненській та Вінницькій областях.	2220 (максимум 6600 на 1 сім'ю з 3 осіб)
Міжнародна організація міграції (МОМ)	Для зареєстрованих ВПО, Закарпаття та Вінниччини. Пріоритет надається: вагітним жінкам, самотнім батькам, які виховують дітей, сім'ям з двома дітьми і більше, домогосподарствам. де є люди з інвалідністю, людям похилого віку (65+років).	2200

Складено авторами на основі [6].

Важливе уточнення: отримати допомогу можна лише за однією з програм.

Одні з найбільших фінансових донорів України, зокрема Євросоюз та Сполучені Штати, надають різні формати допомоги: з боку США допомога є на 90% грантовою, а обіцяні кошти ЄС – кредитні, хоч і за пільговими умовами. При цьому міжнародної підтримки наразі не достатньо: вона покриває лише трошки більше половини (52%) потреб державного бюджету з 24 лютого. Низькі надходження фінансування у квітні, травні та першій половині червня змусили НБУ профінансувати дефіцит бюджету на 170 млрд. гривень.

В останні дні червня та перші дні липня до України надійшло декілька мільярдів доларів допомоги, що дещо стабілізувало ситуацію, але є сумніви щодо того, що фінансування надалі буде достатнім.

Отже, міжнародна підтримка є дуже важливою для України в наш складний час. Війна дуже негативно впливає на економіку країни, зменшуються податкові надходження, збільшуються військові витрати. Багато підприємств у зв'язку із запровадженням воєнного стану були вимушені повністю або частково призупинити роботу й оголосити про зупинку, це спричинило до втрати робочих місць та викликало погіршення соціального становища сімей. Через перераховані чинники наповнення державного бюджету почало зменшуватися і лише за допомогою емісії грошей та допомоги від інших держав можна його підтримати.

Позитивним є те, що багато країн підтримують Україну та виділяють фінансову допомогу для українських біженців, які постраждали від бойових дій. Багато країн підтримали санкції проти РФ та надають допомогу армії України у вигляді озброєння чи її фінансування.

Але варто докладати якомога більше зусиль, аби іноземне фінансування було ще більшим та стабільнішим. Лише за умови нарощення обсягів фінансової допомоги від інших держав можна уникнути неконтрольованого друку грошей та подальшої гіперінфляції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міжнародна підтримка України під час війни: цифра вражає. URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/mizhnarodna-pidtrimka-ukrajini-pid-chas-vijni-tsifra-vrazhaje-874930.html> (дата звернення: 01.12.2022)
2. Країни за розміром наданої Україні військової допомоги рейтинг. *Економіка України*. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/vijskova-dopomoga-ukrayini-vid-riznih-krayin-rejting> (дата звернення: 03.12.2022)
3. Відносини з Україною. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm (дата звернення: 02.12.2022)
4. Підтримка України у світі: які країни схвалюють надання зброї та санкції проти РФ. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/20/7141506/> (дата звернення: 02.12.2022)
5. Військова допомога Україні. URL: https://zaxid.net/viyskova_dopomoga_tag52540/ (дата звернення: 03.12.2022)
6. Виплати під час війни. Яку міжнародну допомогу можуть отримати українці. *Твоє місто: медіа, якому довіряють*. URL: https://tvoemisto.tv/news/vyplaty_pid_chas_viyny_yaku_mizhnarodnu_dopomogu_mozhut_otrymaty_ukraintsi_135594.html (дата звернення: 01.12.2022)

СУЧАСНА СВІТОВА ЕНЕРГЕТИЧНА ПАРАДИГМА ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Татарінов Роман Володимирович

кандидат юридичних наук,

магістрант програми

«Бізнес-адміністрування»

Навчально-наукового інституту

бізнес-освіти Київського національного
економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Анотація В ХХІ ст., особливо останніми роками у світовій енергетиці спостерігається багато змін, які обумовили появу нових тенденцій розвитку світової енергетичної галузі і справляють значний вплив на енергетичну політику країн світу, щоб можна було говорити про формування нової енергетичної парадигми.

Ключові слова: енергетика, криза, парадигма, відновлювальні джерела

Сучасною специфікою глобального енергетичного ринку є тісні взаємозв'язки між його сегментами, які відображають формування енергетичного балансу у світовому масштабі. Збільшення обсягів виробництва та споживання одного виду енергоресурсу призводить до скорочення генерації і споживання іншого виду у певних пропорціях. Зростання чи зниження макроекономічних показників країн-експортерів і країн-імпортерів енергетичних ресурсів супроводжується зміною у паливно-енергетичному балансі та відповідною зміною стану сегментів світового ринку енергоресурсів.

Наразі глобальний ринок енергоресурсів стикнувся з найбільшою невизначеністю, що в першу пов'язується із високою волатильністю цін на енергоресурси, яка визначається багатьма факторами: як ринковими, так і геополітичними, інституційними та технологічними. Через це, сьогодні особливо гостро стоїть питання формування ціни на світовому ринку енергоресурсів, оскільки такий фундаментальний фактор, як співвідношення

попиту та пропозиції, відходить на другий план, і замість нього посилюється фактор невизначеності, виражений не лише розв'язуванням торгових воєн та введенням санкційних обмежень, а й найчастіше змінами глобальної політики та економіки.

Введення санкцій і розв'язування торгових воєн чинять руйнівний вплив на економіку і є на сьогоднішній день політичною зброєю, спрямованою на просування власних інтересів країн неринковими, протекціоністськими способами. Подібні зрушення у світовій економіці впливають на зниження попиту на нафту та енергоресурси в цілому, що змушує енергетичні компанії та уряди країн докладати спільних зусиль для пошуку відповіді на ці виклики [2].

Сучасною парадигмою енергетичного ринку є поступове зменшення використання викопних енергетичних ресурсів та перехід на відновлювальні джерела енергії. Сьогодні людство усвідомило проблеми, пов'язані з використанням традиційних джерел енергії, тому, зважаючи на задоволення зростаючих потреб населення, планує перехід до «зеленої» енергетики. Паралельно відбувається зміна технологій як у сфері виробництва енергії, так і в сфері її споживання. Під впливом розвитку новітніх технологій останнім часом можна спостерігати реструктуризацію використання традиційних енергоресурсів, з одночасним масштабним залученням нових (відновлюваних) таких як сонячна енергія, енергія вітру, морських припливів, біопалива. Спостерігається прискорення впровадження інновацій великими міжнародними компаніями та міжнародними організаціями у сфері екологічно чистої енергії задля задоволення зростаючого глобального попиту на енергетичні послуги без шкідливого впливу на довкілля.

Ключовими напрямками розвитку світового ринку енергоресурсів є розширення використання відновлюваних джерел енергії та запровадження сучасних технологій у існуючі технології виробництва та переробки енергетичних ресурсів. Основною перевагою відновлюваних джерел енергії є їх екологічна чистота та невичерпність ресурсної бази. Проте вони поки, що нездатні замінити традиційні джерела енергії. Не дивлячись на бурхливе

зростання зеленої енергетики, її питома вага залишається поки незначною. Тому одночасно з диверсифікацією нових джерел енергії відбувається технологічна диверсифікація. Її основними напрямками є: використання новітніх технологій генерування енергоносіїв; застосування новітніх технологій енергозбереження; використання новітніх технологій переробки енергоносіїв. Використання новітніх технологій переробки енергоносіїв на енергетичному ринку пояснюється тим, що при спалюванні традиційних енергоносіїв, таких як нафта, газ, вугілля втрати енергії можуть становити до 80-90%. Тому сьогодні активно розробляються новітні технології перетворення вуглеводнів у енергію, які зменшують їх втрати і є більш екологічними. Причому зміни у номенклатурі та структурі використовуваних енергетичних ресурсів взаємопов'язані із одночасним запровадженням інноваційних технологій не лише в енергетичному, але й у промисловому секторах [3].

Пандемія COVID-19 мала значний вплив на розвиток світового енергетичного ринку. Введення практично усіма країнами світу карантинних заходів зумовило скорочення виробництва й активності населення, що суттєво знизило рівень енергоспоживання, в результаті чого утворився надлишок енергетичних ресурсів. Це в свою чергу спричинило утворення спадного тренду у ціноутворенні на них. Скорочення промислового виробництва зумовило зменшення викидів парникових газів. Також спостерігалось масове відкладення чи взагалі відмова від реалізації капіталомістких проектів в енергетичній сфері.

Пришвидженню енергетичного переходу до відновлювальних джерел енергії сприяє електрифікація транспортного і промислового секторів економіки, а також плани нафтових та газових компаній щодо збільшення участі в ланцюжку вартості електроенергії. Економічний розвиток, зростання населення у країнах, що розвиваються, в найближчому майбутньому збільшать споживання енергії, що призведе до зростання світового попиту на енергію до 2040 року [4]. Очікується, що Китай та Індія будуть забезпечувати приблизно половину цього зростання. Тому ці країни будуть шукати нові та вдосконалювати існуючі технології виробництва та переробки енергетичних

ресурсів, їх приведення до економічно ефективного рівня і розширення сфер використання з метою посилення власної енергетичної безпеки.

У 2022 році значний вплив на розвиток енергетичного ринку має розв'язання повномасштабної війни в Україні. Внаслідок цього на ринку спостерігається зростання цін на енергоресурси. Потенційна відмова європейських країн, яка наразі обговорюється, від російських енергоносіїв спричинить суттєве підвищення ціни на світовому енергетичному ринку, які вже сьогодні піднялися в декілька разів порівняно з 2021 роком. Це у свою чергу може стимулювати розвиток зеленої енергетики. Крім того, в результаті подій в Україні зросте актуальність будівництва офшорних вітроелектростанцій і гібридних систем, як незалежних об'єктів від енергетичної мережі. Буде розвиватися розподілена енергогенерація, тобто участь населення в енергетичному переході, наприклад, за рахунок встановлення сонячних систем на дахах будинків. Розподілена енергогенерація дозволить зменшити навантаження на електромережі і зробити її приватних споживачів більш енергетично незалежними [1]. Через санкції та вихід багатьох технологічних і енергетичних компаній з російського ринку відбудеться переформатування ринків з виробництва енергетичного обладнання.

Починаючи з жовтня 2022 року, Росія завдає ракетних ударів по українській енергетичній інфраструктурі. Основними цілями були українські теплоелектростанції, лінії електропередач, теплоелектроцентралі й інші енергетичні об'єкти. Ці атаки загострили і без того складну ситуацію в енергетичному секторі України. За офіційними даними зруйновано близько 50% енергетичної інфраструктури. В Україні почалися масові відключення споживачів електроенергії. 23 листопада було призупинено на день роботу усіх атомних станцій. Україна була змушена припинити експорт електроенергії за кордон. По всій країні ведуться авральні роботи по відновленню постачання електрики та тепла в оселі українців, в той час як усі завмерли в тривожному очікуванні чергового ракетного удару.

З такою великою часткою пошкоджень генеруючої потужності єдиною

причиною, чому в Україні вдається зберегти електромережі, є низький попит. Сьогодні біля 20% території України знаходяться в тимчасовій окупації, біля семи мільйонів українців виїхали за межі України, величезна кількість будинків та промислових об'єктів перетворилася на руїни і тому не споживають електроенергію. Це в цілому зменшило споживання електроенергії в країні десь на 35%, тому в поточній ситуації все ще вдається забезпечити подачу електроенергії. Непроста ситуація і з газом, наразі ДЕК «Нафтогаз» заявляє, що в сховищах акумульовано менше 14 млрд куб. м. природного газу, що значно нижче від необхідних для проходження повного опалювального сезону (18-19 млрд куб. м.).

В таких умовах складно говорити про якісь чіткі перспективи розвитку паливно-енергетичного сектору України. Все буде залежати від дій агресора, ситуації на полях боїв. Але можна прогнозувати, відновлення енергетичної інфраструктури до довоєнного стану, може потребувати не те що місяців, але років. Важливе місце тут може зайняти відновлювальна енергетика. Крім того, уряду та населенню країни необхідно вжити заходів по скороченню споживання енергетичних ресурсів. Це покращення термоізоляції житлових та нежитлових приміщень з метою зменшення енерговитрат на опалення, зменшення споживання електроенергії (наприклад заміна традиційних електричних ламп діодними тощо). Таким чином, сьогодні спостерігається важливі зміни в існуючій енергетичній парадигмі розвитку світового господарства. Головними напрямками такої зміни є зростання використання відновлювальних джерел енергії та запровадженні новітніх технологій в існуючих процесах добутку та переробки традиційних вуглеводнів. Додатковим чинником впливу на сучасний енергетичний ринок є фактор глобалізації, наприклад, пандемія COVID-19 та війна в Україні суттєво змінили ситуацію на ринку в плані ціноутворення, логістики.

В Україні наразі енергетична криза набула найбільшої гостроти, що спричинено руйнацією енергетичної інфраструктури внаслідок російських ракетних ударів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Прогноз на 2022 рік: збільшити ВДЕ-генерацію в світі на 120 ТВт-год. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/prohnoz-na-2022-rik-zbilshyty-vde-heneratsiiu-v-sviti-na-120-tvt-hod>
2. Сердюк О.С. Енергетична парадигма як фундаментальний фактор економічного розвитку. О.С. Сердюк. Вісник економічної науки України. 2018. № 1 (34). С. 150-159.
3. The 2021 Global Energy Innovation Index. URL: <https://itif.org/publications/2021/10/18/2021-global-energy-innovation-index-national-contributions-global-clean>
4. Five Market Trends Driving Energy Transition URL: <https://www.forbes.com/sites/feliciajackson/2021/01/25/five-market-trends-driving-energy-transition/?sh=5a62078d5077>

РОЗВИТОК ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ В УКРАЇНІ

Фостяк Віра Володимирівна,

к.е.н., доцент

Єдноралюк Анастасія Миколаївна,

Студент

Львівський національний університет

імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація: Узагальнено науково-теоретичні засади впливу інтернет-банкінгу на функціонування фінансової системи країни та сучасну економіку загалом. Визначено, що розвиток інтернет-банкінгу в Україні може забезпечити конкурентні переваги комерційних банків та має базуватися на організації можливостей дистанційного обслуговування клієнтів.

Ключові слова: Інтернет-банкінг, банк, платіжна система, електронні платежі, фінансова система

Сучасний інтернет-банкінг є невід'ємною частиною діяльності будь-якої банківської установи. Інтернет-банкінг допомагає банкам зменшити свої операційні витрати за рахунок скорочення територіальних мереж відділень. Адже послуги інтернет-банку є віртуальними та не потребують відкриття додаткових банківських представництв. Разом з тим послуги банку в Інтернеті стимулюють зростання чисельності залучених потенційних клієнтів. Надання послуг інтернет-банкінгу стало стратегічним компонентом будь-якої банківської установи, яка прагне вдосконалитись. У сучасних умовах мобільний телефон є необхідністю, тому, разом із розвитком безготівкового грошового обороту (операцій з використанням пластикових карт), мобільний телефон виступає в якості драйвера розвитку електронної комерції в Україні. Тому тема дослідження особливостей розвитку інтернет-банкінгу в Україні є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Поява Інтернету, розширення доступу до нього, поява мобільних технологій, істотне зниження вартості доступу до глобальної мережі стали справжньою інформаційною (цифровою) революцією, яка змінила життя людини у цілому і світову економіку зокрема та економіку усіх країн загалом. За умов розвитку економіки нового типу важливою запорукою стабільного функціонування фінансової системи країни та її економіки загалом виступають ефективно функціонуючі платіжні системи, які останнім часом отримали стрімкий розвиток і в нашій країні. Послуги інтернет-банкінгу відіграють одну з найважливіших ролей у сучасній економіці. Вони надають суб'єктам господарювання можливість здійснювати платежі за зобов'язаннями, що виникають у процесі господарської діяльності. Крім того, вони надають громадянам можливість миттєво оплачувати товари, послуги та робити необхідні інші перерахунки, значно полегшуючи життя.

Інтернет-банкінг – один із видів дистанційного банківською обслуговування, завдяки якому доступ до рахунків та операцій за рахунками забезпечується в будь-який час і з будь-якого комп'ютера, який підключений до Інтернету, а також який має стандартний браузер [1]. Метою надання фінансових послуг у сфері інтернет-банкінгу є забезпечення потреб споживачів у здійсненні оплати за отримані товари, роботи, послуги через використання мережі Інтернет. Послуги інтернет-банкінгу відіграють одну з найважливіших ролей у сучасній економіці. Вони надають суб'єктам господарювання можливість здійснювати платежі за зобов'язаннями, що виникають у процесі господарської діяльності. Крім того, послуги інтернет-банкінгу надають громадянам можливість миттєво оплачувати товари, послуги та робити необхідні інші перерахунки, що значно полегшує їх життя [2, с. 49].

За травень 2022 року кількість операцій (безготівкових та отримання готівки) з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, в Україні та за її межами становила 637 млн, а їхня сума – 573,7 млрд грн. Якщо порівняти з довоєнним січнем 2022 року, кількість операцій зменшилася несуттєво (на 3,4%), водночас їхня сума зросла майже на третину (на 31,5%).

Через війну кількість активних POS-терміналів у торговельній та сервісній мережах у травні порівняно з січнем зменшилася на 13,7% (до 331,5 тис. шт.), а кількість банкоматів – на 16,6% (до 15,3 тис. шт.). Також скоротилася кількість пунктів продажу та надання послуг, які приймають платіжні картки, до 273,2 тис. – на 13%, якщо порівнювати травень із січнем 2022 року [3].

Водночас для компенсації скорочення мережі POS-терміналів та зменшення витрат бізнесу на їхнє встановлення банки, платіжні системи та небанківські фінансові установи сьогодні пропонують низку технологічних рішень, що дають можливість приймати безготівкові платежі з використанням платіжних карток навіть без використання фізичних POS-терміналів. Це, зокрема, такі сервіси, як: POS PHONE – від Visa; «QR-код», «NFC-мітка», застосунок «Термінал» – від АТ КБ ПРИВАТБАНК; RaiPos – від АТ Райффайзен Банк; Smart Оплата – від АТ ПУМБ; STARKASA – від Київстар; ЖАБКА – від Mastercard; ОщадPAY – від АТ ОЩАДБАНК; ПОРТМОНЕ – від ТОВ ФК МБК [3].

Альтернативна стратегія розвитку інтернет-банкінгу в Україні може забезпечити конкурентні переваги комерційних банків та має базуватися на організації можливостей дистанційного обслуговування клієнтів. На сьогодні послуга доступу банку та клієнтської взаємодії можлива в системі «клієнт - банк». Деякі банки, працюючи на перспективу, пропонують он-лайн версію «клієнт-банк», яка використовує для обміну інформацією Інтернет. Однак, такий підхід має свої недоліки, оскільки вимагає встановлення на комп'ютері користувача спеціального програмного забезпечення для забезпечення функцій клієнтського інтерфейсу, шифрування, передачі та отримання інформації. Тому можна сказати, що система «клієнт – банк» не повністю вирішує питання незалежності користувача від його географічного розташування. Електронний банкінг включає такі сфери, як інформаційний онлайн-сервіс, емісія цифрових грошей, електронні платежі та розрахунки, а також депозитно-кредитні операції, валютні та фондові операції, що здійснюються в електронному вигляді. Синтез інтегрованих технологій

управління фінансами банку має передбачати узгодженість показників, що використовуються в рамках цих технологій. Для цього вони мають відображати стратегічні цілі та бути взаємопов'язаними, щоб можна було простежити, як зміни одних показників впливають на інші. Це означає, що в процесі впровадження інтегрованих технологій управління фінансами банку пріоритет слід віддавати найбільш значущим показникам забезпечення розвитку інтернет-банкінгу в Україні.

Отже, інтернет-банкінг – це фінансова послуга, яка розробляється банками, надає швидкі та зручні послуги в режимі реального часу. Інтернет-банкінг є важливим елементом дистанційного обслуговування та альтернативним каналом взаємодії банку та клієнта. У перспективі вітчизняні банківські установи планують розвивати дистанційні банківські послуги у мережі Інтернет для задоволення потреб кожного потенційного клієнта, стабілізації свого фінансового стану та підвищення соціально-економічної ситуації в Україні загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Радько Є. Б., Мешко Н. П. Сучасний стан Інтернет-банкінгу як явища: перспективи, переваги та недоліки. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL : www.ekonomy.nauka.com.ua (дата звернення: 16.11.2022).
2. Бахарєва Я. В. Інтернет-банкінг як перспективний напрям розвитку банківських інформаційних систем. Агросвіт. 2018. № 11. С. 48-54.
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/paupal-wise-i-revolut-kakie-poslableniya-sdelali-dlya-ukraincev-platezhnye-sistemy/> (дата звернення: 24.11.2022)

**ФРАНЧАЙЗИНГ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ УКРАЇНИ:
МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ**

Чекановська Леся Богданівна,
здобувач вищої освіти відділення сфери послуг
Муха Роксолана Андріївна
к. е. н., викладач відділення сфери послуг
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
м. Тернопіль, Україна

Анотація: Розглянуто можливості та проблеми розвитку франчайзингу у готельно-ресторанному бізнесі України. Визначено сильні сторони франчайзингу та виявлено основні фактори, що стримують його піднесення. Прослідковано позитивну динаміку його зростання та визначено перспективи його здійснення у післявоєнний період.

Ключові слова: підприємництво, франчайзинг, франшиза, готельно-ресторанний бізнес, сучасні тенденції, післявоєнний період.

Розвиток підприємництва в Україні ставить перед власниками компаній різноманітні завдання, а також спонукає їх до впровадження прогресивних методів залучення інвестицій. Одним із таких методів є франчайзинг.

Поняття “франчайзинг” у широкому сенсі розуміється як надання технологій, методів ведення бізнесу та торгових марок для використання іншим суб’єктом господарювання з метою розширення торговельної мережі та прибутку від неї [4].

Франшиза – це право на роботу в мережі під певною торговою маркою, яка включає такі поняття: знак для товарів і послуг; фірмове найменування; послуги і виробництва товарів; технологічний процес; спеціалізоване обладнання [4].

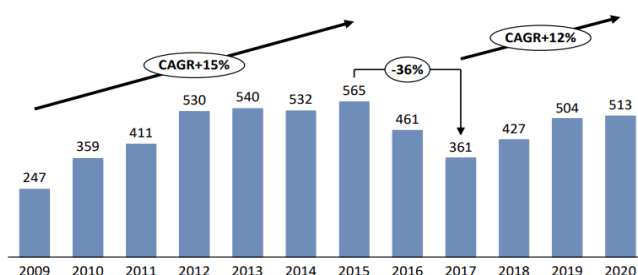
Франчайзинг дедалі частіше використовується як стратегія виходу на

ринок, особливою у секторі споживчих товарів [2].

Сучасні тенденції української економіки та туризму показують, що ринок громадського харчування та готельних послуг є перспективним і в нього варто інвестувати через застосування механізму франчайзингу.

Успіх у сфері готельно-ресторанного бізнесу залежить від концепції ресторану чи готелю, грамотного менеджменту, цінової політики, бездоганного обслуговування, сучасної кухні чи новітніх готельних номерів тощо. Створити даного типу прибутковий бізнес в конкурентних умовах дуже важко. Тому франчайзингові мережі почали дедалі частіше використовувати [1].

На сьогодні франчайзинг є одним із найперспективніших видів бізнесу, що процвітає в Україні [7]. Яскравим прикладом франчайзингу у сфері ресторанного бізнесу є мережі «Два гуся», «Домашня кухня», «Картопляна хата», які ефективно працюють на ринку послуг та постійно розширюють свій бізнес. Лідером міжнародних франчайзингових ресторанних мереж є фірма MC Donalds, представництва якої працюють у 16 містах України. У готельній сфері, на ринку успішно працюють такі франшизи - готельні колективи як: Radisson, Hyatt [5]. Незважаючи на те, що розвиток франчайзингу в Україні гальмується багатьма факторами, основними з яких є: недосконалість законодавчої бази, відсутність у вітчизняних підприємців досвіду роботи в рамках франчайзингу, несумлінне виконання договірних зобов'язань та знання права власності, низькі рівні банківських кредитів на розвиток тощо [7]. Аналізуючи звіт «FRANCHISE GROUP» про динаміку кількості франчайзерів в Україні протягом 2009-2020 рр., слід відзначити зростання їх кількості (Рис.1) [7].

Рис.1. Динаміка зростання кількості франчайзерів в Україні, 2009-2020 рр. [7]

Якщо 5 років тому здавалося, що таких проектів в нашій країні значно побільшало, то зараз можна сказати, що це лише початок. Адже українські підприємці ще не до кінця усвідомлюють усі можливості франчайзингу, а багатьох представників малого бізнесу називати суб'єктами господарювання зарано. Зростання франчайзингу можливе лише тоді, коли економіка і традиційний бізнес стабільно розвиваються [7].

Франчайзинг має багато сильних сторін, а саме:

1. Робота з вже розвинутих та успішним брендом;
2. Перевірені постачальники;
3. Налагоджені бізнес-процеси;
4. Вигідна франшиза;
5. Готова рекламна компанія;
6. Низька конкуренція всередині однієї мереж, тощо [3].

Проте, незважаючи на поширеність розвитку франчайзингу в Україні, було б перебільшенням стверджувати, що в нашій країні створені всі необхідні умови для розвитку франчайзингових відносин. Існує багато факторів, які стримують стрімкий розвиток франчайзингу в Україні. Однією з них є недостатня наукова база формування та реалізації франчайзингових відносин підприємства у вітчизняних комерційних умовах, що зумовлює актуальність дослідження у формулюванні проблемних напрямків [6].

Очевидно, що COVID-19 і повномасштабна війна в Україні внесли корективи в цьому напрямку. Міжнародний досвід показує, що коли виникають кризи, франшизи зростають, тому, що найкращі франчайзери – це топ-менеджери, які з певних на те причин пішли з ринку і готові вкладати накопичені інвестиційні ресурси у свій бізнес. Саме ця тенденція може прослідковуватися в перспективі після перемоги України у російсько-українській війні. А ті науковці та підприємці, хто займаються дослідженням перспективних напрямків розвитку економіки, розуміють, що франчайзинг – найкраща можливість для зростання [7].

Загалом, дослідивши проблематику франчайзингу в Україні у сфері

готельно-ресторанного бізнесу, можна зробити висновки, що після кризи та завершення війни даний напрям відновить свій ріст до періоду 2020 р., а в перспективі зросте ще вище та займе передову нішу на ринку. Загалом проблеми розвитку франчайзингу у післявоєнний період є ваговою та актуальною проблематикою для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль О. В Франчайзинг як ефективний метод інвестування у ресторанному бізнесі. Інноваційні технології в готельно-ресторанному бізнесі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22-23 березня 2017 р. К. : НУХТ, 2017 С. 152-153. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jsru/handle/123456789/25312> (дата звернення: 14.11.2022)
2. Козинець Н. Пріоритети господарського розвитку регіонів України та їх вплив на формування зовнішньоекономічних зв'язків. URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/23245> (дата звернення: 14.11.2022)
3. Склярів І. Сильні сторони франчайзингу. URL: <https://franchise.ua/publikacii/silnye-storony-franchaizinga.html> (дата звернення: 14.11.2022).
4. Тонюк М. О. Франчайзинг як особлива форма організації та функціонування бізнесу в Україні. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/34691> (дата звернення: 19.11.2022)
5. Шатайло О. А., Черномазюк А. Г. Франчайзинг у сфері готельно-ресторанного бізнесу. Матеріали за X Міжнародна научна практична конференція «Динамика та на сьвременната наука-2014» (Софія, 17-25.07.2014) Софія: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2014. Т.2: Икономики. С.17-20.
6. Яремчук С., науковий керівник – доц. Литвин Л.М. Франчайзинг як спосіб організації бізнесу. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13036/1/Yaremchuk.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).
7. FRANCHISE GROUP. Про франчайзинг. URL: <https://franchisegroup.com.ua/about-company/franchising/> (дата звернення: 18.11.2022).

УДК 330.322.2:631.1

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Шкурат Марія Євгенівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин

Михайленко Анастасія Максимівна

Донецький національний університет
імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Анотація: У цій роботі описані основні проблеми та ідеї покращення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки України. Розглянуто стан капітальних інвестицій у сільському господарстві та його динаміку впродовж останніх десяти років. Також проведено аналіз основних джерел фінансування та шляхи залучення інвесторів.

Ключові слова: інвестування, капітальні інвестиції, аграрний сектор, фінансування, агробізнес, Агропромисловий комплекс.

Сільське господарство України сьогодні постає одним із визначальних видів економічної діяльності, який формує базис національної економіки, її експортного потенціалу та забезпечення продовольчої безпеки країни. Забезпечення економічного розвитку і зростання аграрного виробництва за сучасних умов неможливе без належного фінансування, провідне місце у якому мають інвестиції.

Рівень інвестиційної активності бізнес-суб'єктів аграрного сектору є тим доміантним чинником, який зумовлює потенціал інноваційного розвитку і конкурентоспроможності агробізнесу, можливості виходу на світовий аграрний ринок, вирішення питання підвищення рівня добробуту населення країни та відродження сільських територій.

Сучасний стан розвитку інвестиційної діяльності характеризується

вітчизняними вченими як незадовільний, обсяги інвестиційних потоків, орієнтованих на аграрну сферу, – недостатніми, а інвестиційний клімат галузі - нестабільним та несприятливим [1]. Незважаючи на найвищі показники результативності сільського господарства в порівнянні з іншими видами економічної діяльності, сучасний агробізнес функціонує в умовах нестачі залучених фінансових ресурсів, зокрема, інвестицій. Збереження за Україною статусу однієї з найбільш потужних аграрних держав світу вимагає визначення ключових пріоритетів подальшого розвитку інвестиційної діяльності та пошуку джерел залучення інвестиційних потоків у вітчизняний аграрний сектор.

Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці України забезпечуючи виробництво 95% товарів масового вжитку. Протягом останніх п'яти років аграрний сектор економіки України підтримує тенденцію до зростання. Частка у валовій доданій вартості країни становить 13%, при використанні основних засобів вартістю понад 100 млрд. грн. Галузь є одною з основних бюджетоутворюючих сфер економіки та займає друге місце у товарній структурі експорту (близько 40%) (Рис. 1). Аграрна продукція залишається найбільшою експортною групою, яка традиційно включає найбільше зернові культури.[2]

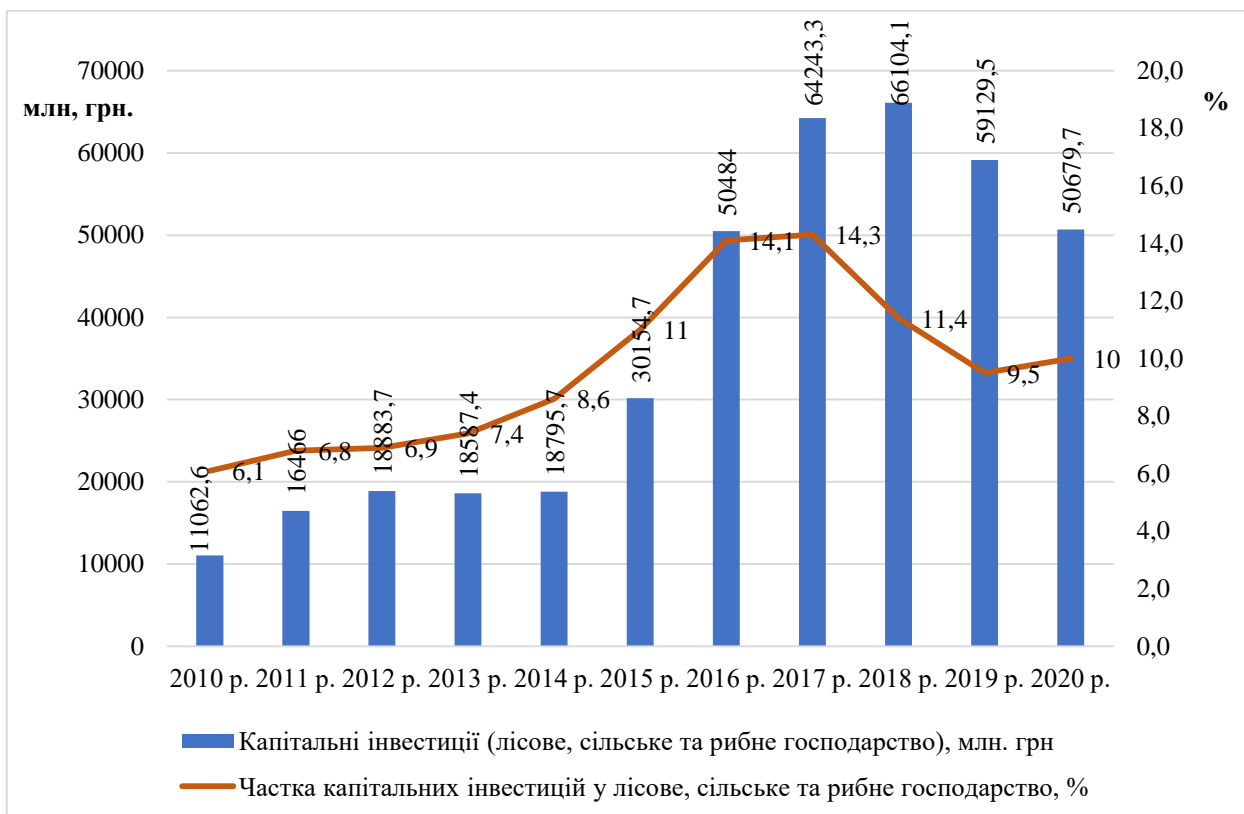
Рис. 1. Структура експорту України (співвідношення експортних доходів основних галузей, %)

Найбільшу частку в українському експорті продукції Агропромислового комплексу (далі АПК) займає продукція рослинництва. В 2021 році на неї припадає 15,6 млрд \$ або ж 56% загального експорту продукції АПК. Такого показника вдалося досягти за рахунок торгівлі зерновими культурами.

Далі слідують жири і олії рослинного та тваринного походження, які були експортовані на загальну суму 7,1 млрд \$ і становлять 25% українського експорту продукції АПК в 2021 році. В даному сегменті найбільше було експортовано соняшникової олії.

Світовий досвід свідчить про те, що сфера агробізнесу завжди приваблива для інвестицій, адже на продукцію аграрної сфери завжди буде існувати стійкий попит, який не має тенденції до зниження. Однак на галузь припадає всього 10% від усіх інвестицій в економіку країни (рис. 2). Найбільша частка капіталовкладень в аграрне виробництво спостерігалось у 2017 році – 14,3%.

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій у сільське господарство 2010-2020 рр. [3]

Проаналізувавши рис. 2 можна помітити незначні коливання частки інвестицій в аграрному секторі на 3,9%, що пов'язано в першу чергу з

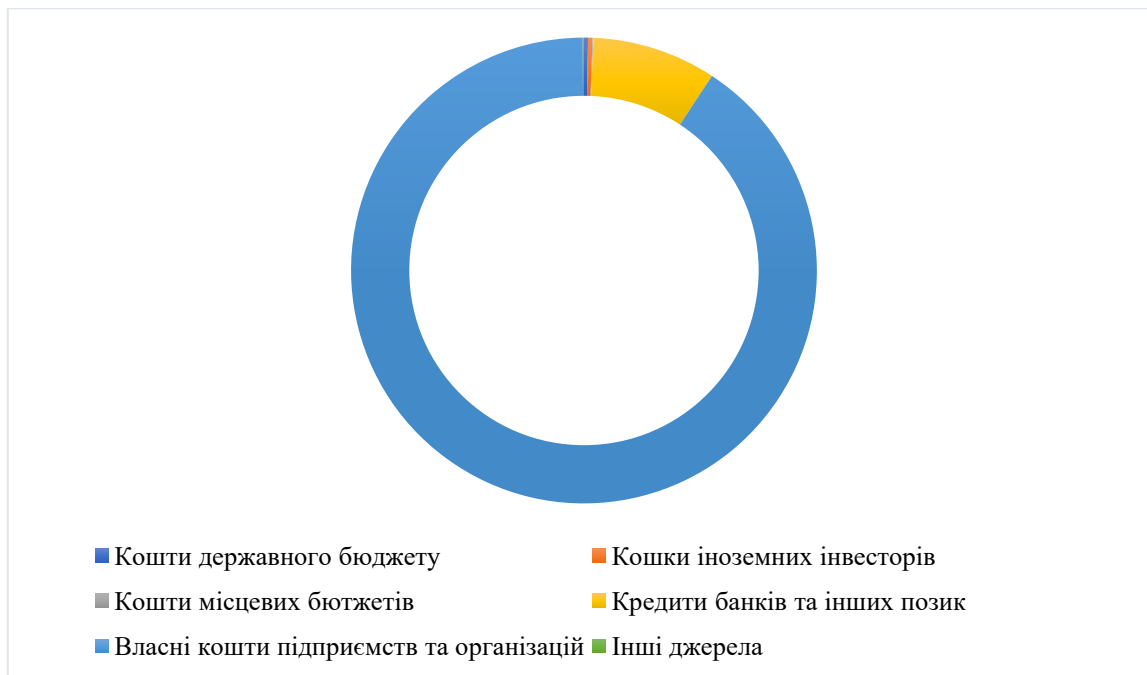
недосконалою системою управління інвестиційною діяльністю. Порівнюючи з 2018 роком, у 2019 році в Україні відбулось скорочення обсягів інвестицій на 14,4%. За останні роки інвестиційна привабливість аграрного сектору економіки знизилась, тим самим запроваджуючи потребу в успішній реалізації масштабних інвестиційних проектів.

На основі цього, у 2019 році уряд схвалив «Стратегію сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року», а згодом – «Стратегію розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року» [4], [5].

Одним із важливих питань для агробізнесу є фінансування, а саме джерела капіталовкладень (Рис.3).

Найбільш доступними джерелами в Україні є:

- прями інвестиції (Інвестиція, внаслідок якої в інвестора виникає можливість контролювати діяльність української агрокомпанії).
- банківські кредити (Агрокомпанії, які ще не мають серйозної кредитної історії, здебільшого можуть отримати кредит рівно в такому розмірі, наскільки вони його покривають різними видами забезпечення).
- лізинг (Агрокомпанія отримує в користування необхідну техніку та здійснює регулярні платежі за неї протягом періоду, визначеного лізинговим договором).
- векселі (Забезпечує відстрочення платежу на обумовлений у векселі строк).
- аграрні розписки (Кошти за договором, який забезпечується, можна отримати не тільки від банку, але і від будь-кого).
- випуск цінних паперів (Залучення інвестицій на фінансових ринках шляхом розміщення цінних паперів потребує прискіпливого структурування активу, залучення радників).

Рис. 3. Джерела фінансування в аграрне виробництво України за 2020 р. [2]

Досліджуючи Рис. 3, можна дійти висновку, що серед джерел фінансування пріоритетне місце займають власні кошти підприємств та організацій – 90,65%. Також лідирує частка банківських кредитів у загальній сумі інвестування в сільське господарство. Усі інші джерела незначні – до 0,31%. Це є підтвердження того, що інвестиційна діяльність в аграрному секторі економіки України досить слабо розвинена. [5]

Отже, розвиток аграрного сектору відіграє важливу роль в сучасному світі для будь якої країни, адже сільське господарство являє собою головною продовольчою галуззю, а для успішного розвитку потрібно залучати значні інвестиційні ресурси, яких, нажаль, наразі недостатньо.

Проаналізувавши усі проблеми капіталовкладення, можна дійти висновку, що формування сприятливого інвестиційного клімату в галузі сьогодні неможливе без належного розподілу надходжень.

Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіці України не була такою позитивною, як динаміка капітальних інвестицій впродовж 2010-2020, тому це є показником необхідності залучення іноземних інвесторів та покращення інвестиційної привабливості аграрного сектору країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Красноруцький О. О., Зайцев Ю. О. Адаптивні механізми в системах управління конкурентоспроможністю продукції аграрних підприємств. Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/>
2. Аграрне інформаційне агентство стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/strategi-eksportu-akij-plan-minapk-mae-dla-rozvitku-torgivli>
3. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. «Стратегія сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80#Text>
5. «Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року» . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>

LEGAL SCIENCES

UDK 346.5

LIQUIDATION OF THE BANK AT THE INITIATIVE OF THE OWNERS

Helych Alla Oleksandrivna,

Candidate of Law, Associate Professor
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Helych Yuliia Oleksandrivna

Candidate of Law, Associate Professor
National Transport University
Kyiv, Ukraine

Annotation: The purpose of this paper is to establish the grounds and conditions for the termination of banking activities in Ukraine. This legislative approach has its drawbacks, because “entry and exit” from the banking market is carried out under the control of the NBU. Such “radicalism” of the banking legislation regarding the single consequence of the liquidation procedure makes certain legal uncertainty impossible, in particular, cases of recognizing illegal grounds for liquidation, but does not allow a legal entity to terminate the status of a bank. The legislation does not establish the possibility of terminating the licensed activity while maintaining the status of a legal entity, so the existence of a financial institution is possible only within the relevant market.

Keywords: banking activity, bank, termination of banking activity, banking license, bank liquidation.

The financial services market, particularly banking services, always reacts to economic ups and downs. Among the most key problems of the banking sector is the reliability of deposits, which affects the liquidity of banks and their bankruptcy. That

is why one of the pressing problems in society is the legal regulation of the deposit guarantee system of individuals. At the same time, next to the existence of “crisis” legislation, the issue of bank liquidation and termination of banking activity without signs of insolvency or problems should not be left aside.

The legal regulation of the structure of the banking system, the economic, organizational and legal principles of the creation, operation, reorganization and liquidation of banks is carried out by the Law of Ukraine “On Banks and Banking Activities” (further – Law No. 2121) (Part 1, Article 1). Functions of banking regulation and supervision on an individual and consolidated basis over the activities of banks and banking groups within the limits and procedure provided by the legislation of Ukraine are carried out by the National Bank of Ukraine (further - NBU) (Part 2 of Article 55 of the Law of Ukraine “On the National Bank of Ukraine”, further – Law No. 679). In addition, the Law of Ukraine “On the Individual Deposit Guarantee System” (hereinafter – Law No. 4452) establishes the legal, financial and organizational principles of the functioning of the Individual Deposit Guarantee System, the powers of the Individual Deposit Guarantee Fund (further - the Fund), the procedure for the payment of Fund compensation on deposits, as well as regulate relations between the Fund, banks, and the NBU, determine the powers and functions of the Fund regarding the withdrawal of insolvent banks from the market and the liquidation of banks.

The system of legislative regulation generally forms the following features of the status of the bank and the regulation of banking activity: a) the obligation for the bank of the established Part 1 Art. 6 of Law No. 2121 on the organizational and legal form (joint-stock company or cooperative bank); b) mandatory submission of documents to the NBU within a year from the date of state registration of a legal entity for obtaining a banking license (Part 1 Article 19 of Law No. 2121); c) actually “dual” regulation of the NBU and Fund banking activity in accordance with Law No. 679 and Law No. 4452.

On the basis of Law No. 2121 in the event of a conflict between the provisions of this Law and the provisions of other legislative acts (including codes), the

provisions of this Law shall prevail (Part 4 Article 6). Another feature is that, compared to other types of economic activity, a legal entity does not have the opportunity to exist outside the banking market, that is, in fact, it should be argued about the possibility of understanding the bank as a separate organizational and legal form of management of a distinct organizational and legal form of legal entities

The Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Banking Regulation Mechanisms” on 13.05.2020 No. 590-IX (further – Law No. 590) prescribes Art. 77 of Law No. 2121 was supplemented by a rule according to which “the initiated procedure for the liquidation of a bank cannot be stopped/terminated, including in the case of recognition of unlawful (illegal) and cancellation of individual acts of the National Bank of Ukraine and/or the Deposit Guarantee Fund of natural persons, which were the basis for its beginning” (Part 6).

Therefore, even in the case of illegality of the actions of the NBU or Fund regarding the initiation of the bank liquidation procedure, there is no consequence of stopping the initiated procedure.

Liquidation of the bank at the initiative of the owners is also carried out under the control of the NBU, because on the basis of Art. 78 of Law No. 2121, liquidation of a bank as a legal entity is generally possible if, after receiving the decision of the owners to liquidate the bank, the NBU has not identified any signs by which this bank can be classified as problematic or insolvent (part 1), as the result provided consent and subject to the revocation of the banking license (Part 2).

Accordingly, if a bank that is being liquidated at the initiative of the owners is categorized by the NBU as problematic or insolvent, the NBU and the Federal Financial Supervisory Service shall take measures against it, provided for by Law No. 2121 and Law No. 4452.

In fact, a legal entity that has a banking license does not have the opportunity to continue its activity in another field of economic activity. This legislative approach has its drawbacks, because “entry and exit” from the banking market is carried out under the control of the NBU. In addition, the implementation of banking activities,

banking operations or other financial services activities without acquiring the status of a financial institution or without a special permit (license), if the law provides for the acquisition of the status of a financial institution or obtaining a special permit (license) for the implementation of the specified types of activities, or violation of the procedure for providing financial services by legal entities that are not financial institutions by their legal status, but provide separate financial services, entails administrative responsibility established by Art. 166-8 of the Code of Ukraine on administrative delicts.

Such banking legislation regarding the only consequence of the liquidation procedure creates a certain legal uncertainty, in particular, cases of recognition of illegal grounds for liquidation, but does not allow a legal entity to terminate the status of a bank.

The Grand Chamber of the Supreme Court in its decision on 10.12.2019 in case No. 925/698/16 [2] established that “there is a gap in Ukrainian legislation regarding the legal regulation of the resumption of banking activities after the revocation of a banking license by the NBU, based on the cancellation of the relevant decision of the NBU by the court through legal and organizational violations of its acceptance by the NBU, including under the conditions of further actual non-compliance of the problem bank with the requirements of banking legislation, and the fulfillment of which is a prerequisite for the bank to have the specified license. At the same time, the legislation also does not establish that the cancellation of the decision of the authorized state body on the introduction of a temporary administration in a troubled bank or the expiration of the period of validity of this administration without further actions of the NBU and the Fund in relation to this bank, provided for by the banking legislation, means the termination of the temporary administration in such a troubled bank. cancellation of implementation by the NBU and the Fund of further mandatory procedures provided for by banking legislation” (paragraph 174).

So, Law No. 2121 establishes only the possibility to reorganize the bank in the manner established by Art. 26 – by merger, merger, division, separation,

transformation, and under the conditions established by Art. 27 – subject to the provision of the NBU’s prior permission for bank reorganization and the NBU’s approval of the bank’s reorganization plan.

Therefore, the grounds for terminating the bank are: a) the decision of the bank’s owners to terminate the legal entity; b) revocation of a banking license by the National Bank of Ukraine on its own initiative or at the proposal of the Deposit Guarantee Fund of individuals. The legislation does not establish the possibility of terminating the licensed activity while maintaining the status of a legal entity, so the existence of a financial institution is possible only within the relevant market. We believe that it is necessary to establish a legal possibility to terminate banking activities while preserving the existence of a legal entity, which will allow to reduce the number of administrative procedures for the creation of a new legal entity, and will also leave an opportunity to protect the rights and interests of its counterparties.

LIST OF REFERENCES

1. Кочин В. В. Види юридичних осіб та їх співвідношення з видами господарської діяльності. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць. Випуск 4. За ред.: Беяневич О. А. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 84–103.

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.12.2019 у справі №925/698/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87393947> (дата звернення: 15.11.2022).

УДК 341.171

**COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION:
THE ROLE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT RESOLUTION**

Hudik Vasilisa Gennadiyivna

4th year law student

Karazin National University

Kharhiv, Ukraine

Annotation. With the rapid development of the level of civil society, such a category as the responsibilities of man and citizen is evolving and adapting to the needs of the times. The problem of fulfilling responsibilities is especially acute in Ukraine, as the institution is currently actively developing the institution of civil society, combined with attempts to consolidate the humanistic orientation of law and combat the low level of legal culture. With the development of civil society, the place of partnership between Ukraine and the European Union is increasingly attracting the attention of the legal community. process of cooperation with Ukraine and find possible solutions to the problem.

Key words: cooperation, Ukraine, European Union, diplomacy, perspectives.

The task of every politician is to achieve full membership of Ukraine in the European Union (hereinafter - EU), despite the fact that the course of European integration was set in 1991, during 30 years of independence our country has undergone many tests to prove that Ukraine is truly a European country. The citizens of our country aspire to be members of the European family - a space where human rights are truly protected, where there is social justice and the rule of law. Our country's domestic political goals are no different from the EU's main goals, namely to promote peace and adhere to the EU's core values. Led by the European Parliament and other equally important institutions, the EU has been building Europeanism for years, which has also been influenced by many external and internal factors, so they are working to protect their values. Accordingly, it is very important for Ukrainian

politicians to take into account the criticism and remarks of these institutions in order to achieve the goal of European integration.

Significant contribution to the development of research on the place of relations Ukraine and the EU in the legal system have the works of scholars such as O. Martinov, D. Judge, S. Hicks, B. Hoyland, F. Jacobs and R. Corbett and others. Also, despite the high degree of attention of the legal community to the issue of legal problems in diplomacy between Ukraine and the EU, it still remains insufficiently substantiated.

To achieve the goal of the study at different stages of the work will involve general scientific methods, in particular: observation, description, analytical-synthetic, comparative, classification, inductive and deductive.

The history of the EU as an actor in international relations is relatively short: 25 years of experience in pursuing a common foreign and security policy (hereinafter CFSP) and almost half a century of cooperation between member states in coordinating national foreign policy strategies. All this time there have been lively academic and political discussions about the role of a united Europe in the world. Different views have been formed on the essence of the EU's international acting and the degree of influence it has in the world. For some, the EU is a dependent or inferior actor, unable to pursue an effective foreign policy; others see it as an independent and significant subject of international relations.

From the very beginning, the idea of a united Europe, expressed by Jean Monnet, provided for a comprehensive approach to European integration, which is developing in all directions and has the ultimate goal of creating a political union in Europe. Consistency in EU foreign policy is ensured by Art. 3 and Art. 13 of the Treaty on European Union. In Art. Article 3 states that the European Union must ensure coherence in its action in the international arena, and that the Commission and the EU Council of Ministers (Council) must work together to ensure such coherence [2]. St. 13 stipulates that the Council shall ensure the unity, coherence and effectiveness of the Union's actions [2]. It is a legal procedural obligation that gives rise to political action. Actors in the field of EU foreign policy, acting in the general

field, are obliged to coordinate their disparate actions to ensure the necessary consistency [5, p. 23]. It is worth adding that another important EU institution, namely the EP, is the supranational legislative institution that has become the prototype of a bicameral parliament in the EU. The Maastricht Treaty and the Lisbon Treaty have a special place, as these documents have helped to evolve and equalize the rights of the European Parliament and the European Council (hereinafter the EP) and no decision is made without parliamentary participation. the right to form commissions of inquiry.

It will be expedient to consider the establishment of the institution of parliamentarians both in the world and in Ukraine. Parliamentary is not only a parliament but also a holistic system of public administration. Parliament plays a major role in tackling economic, social, environmental, and other challenges. It can be a stabilizing element and soften the revolutionary mood in the country. In general, it is difficult to imagine an effective public policy without such a body.

It is safe to say that the emergence of parliament is a great achievement of mankind. Useful European experience, where a great search for mechanisms for cooperation with categories of citizens. It was not superfluous to use this experience in the formation of the modern Ukrainian parliament. The legislative body of Ukraine was influenced by many other factors. The revolutions of 2004 and 2014 left a significant mark, and this event provided a powerful path for the restructuring of the social sector, defense security reforms, and even changes in the country's political course. We must mention the support of the United States Agency for International Development, which aims to establish an appropriate, accountable and democratic representative body - the Parliament of Ukraine.

In an era of global change, it is difficult to imagine a world without international organizations, as they not only regulate interstate relations, but also address environmental issues, migration, as well as humanitarian issues during armed conflicts and more. Therefore, a special and important place in the development of parliamentary is occupied by the Inter-Parliamentary Union (hereinafter MES). For Ukraine, this union is a solid foundation and an example of forming strong principles

and traditions of parliamentary. The IPU also includes associate members, including the European Parliament. The platform based on the IPU is one of the places where it is possible to find consensus in solving such problematic issues as the COVID-19 pandemic, military situation, cybercrime, etc.

Ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union and consolidation of the strategic course towards it in the basic law of the country, demonstrates to the European community the intention of the Ukrainian people [6]. The signing of the Memorandum of Understanding between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Parliament on a common framework of parliamentary support and institutional capacity building has formed a new roadmap for reforming the Ukrainian Parliament [4].

In 2021, the European Parliament adopted a resolution on Ukraine's implementation of the Association Agreement with the EU. It notes the success of Ukraine in implementing the Agreement and provides a number of critical remarks [1].

It is important for Ukrainians that the European Parliament recognizes that Ukraine has a European perspective, but that there are mandatory criteria for compliance, namely respect for fundamental freedoms, human rights and the rule of law.

We remember that labor and trade union rights are an integral part of fundamental human rights and freedoms, such as the right to join unions, bargain collectively, strike, receive fair wages, favorable working conditions, rest, and so on. We can clearly see the concerns of MEPs in the field of labor law, namely that it is vague and imperfect and, as a result, trade unions are unable to fully exercise their rights. In order to carry out effective labor reform, the servants of the people need to bring labor standards up to the EU level and thus improve them. The European Parliament emphasizes the need for the government to ratify and fully implement all ILO conventions. In my opinion, the government needs to hold effective consultations with the public and trade unions, and it will not be superfluous to use the experience of the ILO.

It is worth noting the social dialogue, the government established the National Tripartite Socio-Economic Council in 2005 - an advisory body with representatives of the Cabinet of Ministers of Ukraine under the President of Ukraine, but this body monitors staff shortages and is inefficient and ineffective. for social dialogue. The European Parliament calls on the European Commission (also the EC) to provide technical assistance to regional employment centers to address the problems. To prevent the lack of socio - economic opportunities, it is necessary to invest in youth and youth programs, especially young people from rural areas. The way of learning qualification education and learning different curricula and the results of this process in the labor market is effective, it is possible to see some success. In our country there is an opportunity to participate in various EU educational programs, such as Creative Europe and Erasmus, it is certainly a useful experience for our students and teachers, so cooperation should be expanded in this direction. All these actions reduce the labor migration of our citizens to other countries in search of better working conditions. The European Parliament noted in the resolution that the number of employed Ukrainian citizens in the EU increased by 3%.

In the text of the resolution we also clearly see that the independence of anti-corruption institutions and judicial reform are a prerequisite for further European integration movement [1]. One can look for pros and cons for a long time, for example in judicial reform, but this process was started after the revolution of dignity and not so long ago this process was restarted. It is safe to say that the judiciary needs to be reformed, as Ukrainians have less than 2% confidence in it. The power of our country is divided into three branches - legislative, judicial, and executive, and the direction of reform of the justice system is aimed at depoliticizing this system and proof of this is that the Verkhovna Rada of Ukraine was deprived so that this branch of government is not biased.

Conclusions. The essence of the above is that the resolution adopted by the European Parliament demonstrates the European Union's deep awareness of the reform processes in Ukraine and the fact that there is currently no significant progress in key reforms and, moreover, attempts to block or even allow regression. The

resolution does not oblige the government to do anything and does not bear any responsibility, but our country has ratified the Association Agreement between Ukraine and the EU and here we have a sufficient number of commitments and the remarks expressed in the resolution are clear and reasoned. In this regard, the people's deputies have no right to sabotage or ignore the remarks of the leading institution of the European Union. The mechanism in the form of a resolution acts as a litmus test, where we clearly see the reaction to the activity or inaction in the process of implementing the agreement. Therefore, it is necessary to introduce public control during the implementation of reforms to make the process as transparent as possible. It will not be superfluous to use the already forgotten principles of proportionality and balancing in order to achieve the national goal.

LIST OF REFERENCES

1. European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). European Parliament, 2021. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.html (дата звернення 01.12.2022).

2. Договір про Європейський Союз. Офіційний вебпортал парламенту України, 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення 01.12.2022).

3. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2022).

4. МЕМОРАНДУМ про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності. Офіційний вебпортал парламенту України, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15#Text> (дата звернення 01.12.2022).

5. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу. Н. Мусис; пер. з англ. Київ. К.І.С., 2005. С. 23.

6. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вебпортал парламенту України, 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 01.12.2022).

ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ)

Вольвак Олександр Миколайович
старший викладач, адвокат
м. Київ, Україні

Право на перехресний допит закріплене у підпункті «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, положення якої за змістом ч. 2 ст. 1 КПК України є нормами кримінального процесуального законодавства України як міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Згідно з підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право, щонайменше, допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту здійснює збирання доказів шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому статтею 220 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 1, 9 ст. 224 КПК України визначено, зокрема, що кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків; слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального

провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту. Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань.

На підставі рішень ЄСПЛ у справах «Жуковський проти України» «Кескін проти Нідерландів» та виходячи з принципу *favor defensionis* (сприяння захисту), під час досудового розслідування, слідчий та прокурор, слідчий суддя повинні забезпечувати реалізацію права сторони захисту на перехресний допит, а в протилежному випадку відмова у проведенні перехресного допиту є порушенням ст. 6 Конвенції

Механізм реалізації права на перехресний допит на стадії досудового розслідування через застосування норми ч.6 ст.223 КПК дозволяє стороні захисту ефективно реалізувати право на перехресний допит на досудовому розслідуванні шляхом подачі клопотань про допит певних (в т.ч. раніше допитаних) осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
- 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- 3 Рішення ЄСПЛ «Жуковський проти України» // <https://hudoc.echr.coe.int>.
- 4 Рішення ЄСПЛ «Кескін проти Нідерландів» // <https://hudoc.echr.coe.int>.

**АКТУАЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ НЕЗАКОННОГО
ВИВЕЗЕННЯ НЕОБРОБЛЕНИХ ЛІСОМАТЕРІАЛІВ**

Дубчак Олеся Еміліанівна
студентка 3 курсу юридичного факультету
Науковий керівник:
Шевчук Андрій Васильович
к. ю.н., доц. кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича

Анотація: У статті підкреслено, що актуальність обговорення та дослідження такого злочину, як незаконної порубки і контрабанди лісу зумовлено кримінально-правовою характеристикою та поширеністю проблеми. Встановлено, що основними елементами незаконної порубки і контрабанди лісу є місце, час, предмет й інші умови. Слід вказати, що обстановка вчинення злочину перебуває у відповідній залежності з таким елементом криміналістичної характеристики досліджуваних кримінальних правопорушень як предмет посягання. Зазначено, що обстановка незаконної порубки і контрабанди лісу безпосередньо залежить від особливостей ведення лісового господарства та нормативно-правового врегулювання охорони лісів як складової екосистеми України, земельних відносин під час використання земель лісгосподарського призначення та діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів. З'ясовано, що час вчинення незаконної порубки і контрабанди лісу зумовлюється сезонністю досліджуваної протиправної діяльності. Зазначено, що найбільша частка незаконних рубок лісу припадає на осінньо-зимній період (75,47 %), а менша – весінньо-літній (24,53 %).

Ключові слова: предмет, контрабанда, злочин, необроблені лісоматеріали, судова практика

На сьогоднішній день контрабанда доволі поширене кримінальне правопорушення, а контрабанда деревини, тим паче. Згідно досліджень Earthsight, український ліс рубають і вивозять такими темпами, що за чотири роки його експорт до країн ЄС зріс на 75%, перетнувши позначку в 1 млрд євро у 2017 р. Відповідно до цього масштаби вивезення деревини зумовили криміналізацію цього діяння. Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини у сфері державного регулювання переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України й внесення до бюджету мита та інших платежів. Предметом вважаються лісоматеріали або пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріали необроблених, а також інші лісоматеріали, заборонених до вивозу за межі митної території України. У прийнятому Верховною Радою Законі України №2860-IV від 8.09.2005р., яким передбачено особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, яка пов'язана з вивезенням (експортом) і подальшою реалізацією лісоматеріалів, встановлено поняття цінних, а також рідкісних видів дерев. Відповідно до першої статті вищевказаного Закону до них відносять каштан, акацію, береку, черешню, грушу, горіх, тис ягідний, вишню, ясен і ялівець. Об'єктивну сторону злочину складають такі дії, як переміщення лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України або з приховуванням від митного контролю предметів контрабанди. Слід вказати, що злочин вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України. Щодо суб'єктивної сторони цього злочину, то має місце прямий умисел. Суб'єктом вищезазначеного злочину вважається особа, яка досягла 16-річного віку, а за ч. 2, ст. 201-1 – службова особа.

Якщо детальніше розглядати предмет контрабанди лісу слід звернутись до судової практики. Проте попри те, що дана стаття існує вже 3 роки, досі немає вироків стосовно справ, де ключовим питанням було б тлумачення щодо предмету здійснення контрабанди лісу. Це досить негативний досвід, адже з

цього впливає, що кримінальні провадження стосовно даних справ порушувались неодноразово, проте до вироків стан справи не доходив. Такий досвід може свідчити лише про незацікавленість правоохоронних органів та суддів навести лад у даному питанні. Принципова різниця між лісоматеріалами або пиломатеріалами цінних та рідкісних порід дерев, а також лісоматеріалами необробленими, з одного боку, та лісоматеріалами, експорт яких здійснюється за відсутності належного сертифікату, наявності підробленого сертифікату або неналежним суб'єктом, – з іншого, полягає у такому: з огляду на цінність перших, їх експорт для держави апріорі вважається шкідливим принаймні у реаліях сьогодення, а тому взагалі за жодних умов не дозволений. Натомість щодо експорту других держава загалом «не заперечує», вимагаючи при цьому дотримання встановленого порядку [1, с. 144].

Віднедавна законодавець криміналізував відповідальність за вчинення вищевказаного злочину. Відтак, з 2018 року Верховна Рада внесла зміни до Кримінального кодексу, де за вчинення переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивезення за межі митної території України передбачається кримінальна відповідальність. У першій частині статті, яка розглядається, передбачена відповідальність за переміщення, в тому числі перевіз, через українську митний кордон з приховуванням від митного контролю або без проходження даного виду контролю пиломатеріалів або будь-яких лісоматеріалів, що відносяться до рідкісних або цінних порід дерев. Сюди також відносять переміщення лісоматеріалів в необробленому вигляді або інших видів заборонених до вивезення лісових матеріалів.

Задля досконалого розуміння проблеми слід вказати предмет вчиненого злочину. У цьому контексті варто навести твердження Панова М. М. з приводу того, що без з'ясування суті предмета злочину важко, а то й неможливо, правильно встановити всі ті суспільні відносини, на які спрямовано

кримінальне протиправне посягання. Отже, у ст. 201-1 КК йдеться відразу про три категорії предметів: 1) лісоматеріали або пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев; 2) лісоматеріали необроблені; 3) інші лісоматеріали, заборонені до вивозу за межі митної території України. Така конкретизація безпосередньо спричинена бажанням парламентарів якомога точніше описати предмет злочину, що мало б сприяти уніфікованому тлумаченню його ознак у правозастосуванні, проте на практиці ми отримуємо протилежне. При цьому в п.1 Примітки до вказаної статті закону про кримінальну відповідальність зазначається, що під цінними та рідкісними породами дерев у цій статті слід розуміти роди дерев, передбачені ст. 1 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів», а саме – акацію, береку, вишню, грушу, горіх, каштан, тис ягідний, черешню, явір, ялівець [2]. У зв'язку із запровадженням ст. 2-1 закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» мораторію на експорт лісу зростає кількість такого вивозу на тіньовому ринку [3]. Проте, проаналізувавши останнє поняття, а це «інші лісоматеріали» законодавець по суті звів нанівець усю зрозумілість та конкретність.

Слід також вказати, певну статистику стосовно предмету злочину за ст. 201-1 Кримінального кодексу України. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень стосовно вчинених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-1 КК України, в 98,11 % випадків предметом злочину були дерева, а 1,89 % – чагарники. При цьому основна масова частка припадає на твердолистяні дерева (59,43 %) порід дуб, бук, береза, ясен, вільха, і значно менша на хвойні дерева (38,7 %) порід сосна, смерека, ялиця [4, с. 344].

Більше того, проаналізувавши судову практику у сфері вчинених злочинів не було знайдено кваліфікації за новою статтею за попередні роки. Це свідчить про низький моніторинг правоохоронних органів за перевезеннями лісоматеріалів через митний кордон. З 2019 року у Єдиному реєстрі судових

рішень було знайдено лише 4 ухвали дотичні до незаконного вивезення необроблених лісоматеріалі. Це досить низькі показники і вони вказують на те, що кримінальні провадження стосовно даних злочинів не відкривають. Більше того, не знайдено жодної Постанови Верховного Суду України стосовно тлумачення предмету вищевказаного злочину у контексті здійснення правопорушення. Це вказує лише на непрозорість даної сфери та високий рівень контрабанди та нерозкритих корупційних схем.

Отже, на основі вищевикладеного слід зробити певні висновки. Визначення предмету злочину за ст. 201-1 ККУ є основоположною дією при кваліфікації. Проте проаналізувавши відповідну статтю очевидно ми прийшли до висновку, що тлумачення предмету даної статті немає. Це досить нагальна проблема, так як з цього випливає, що стаття цілком неефективна та не містить сенсу. Більше того, ухвал стосовно винесення вироків при здійсненні переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивезення за межі митної території України, а статистика свідчить про протилежне - про збільшення відсотку вчиненого кримінально-протиправного діяння.

З цього випливає, що правового нагляду з боку вищестоячих органів за цією статтею немає. На нашу думку, при конкретизації предмету вищезазначеного злочину можна буде дійти вирішення стосовно багатьох питань, а більше того забезпечити належне покарання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудоров О. О. кримінально-правова заборона щодо контрабанди деревини: сучасний стан і перспективи / Юридичний науковий електронний журнал. 2021. №2. С. 142-147
2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів: закон України від 08.09.2005 № 2860 - IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2 –3. Ст. 34.

4. Новицький А. О. Предмет незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою / Наукове видання «Юридична наука» №7 (109) / 2020, с. 339-346.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Зардов Ростислав Рустамович,
здобувач вищої освіти
ННІ права та інноваційної освіти
Науковий керівник:
Сенько Вікторія Вікторівна,
викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

На сьогодні, банківська таємниця має близький зв'язок із конфіденційною інформацією. Вони мають бути захищеними та врегульованими на державному рівні. Але на жаль, існує багато випадків щодо порушень правил збереження банківської таємниці або використання її у власних потребах працівниками банку, які отримують цю інформацію незаконним шляхом. Всі ці неправомірні дії караються притягненням особи до кримінальної відповідальності, які чітко закріплені в Кримінальному Кодексу України (далі – ККУ).

На початку, ознайомимось з терміном «банківська таємниця».

Ст. 60 Закону України (далі – ЗУ) «Про банки та банківську діяльність» каже, що банківською таємницею, є: 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) фінансово-економічний стан клієнтів; 4) системи охорони банку та клієнтів; 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності; 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проєкту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації

[1].

Співробітники банку при вступі на посаду підписують зобов'язання про збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банку зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм під час виконання своїх службових обов'язків [2].

Так, особа яка використовує банківську таємницю не належним чином, розкриває її іншим третім особам або для використання її щодо власних потреб карається притягненням до кримінальної відповідальності.

В Кримінальному Кодексі України в ст. 231 та ст. 232 чітко прописана відповідальність особи за порушення банківської таємниці.

Ст. 231. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, - караються штрафом від трьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ст. 232. Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках. Умисне розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, - карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [3].

Так, в практиці Святошинського районного суду м. Києва був випадок, коли особа вчинила незаконні дії з платіжними картками клієнтів ПАТ

«УніКредитБанк», які виразились у придбанні, зберіганні та використанні неправомірно випущених платіжних карток, вчинених повторно, а також у незаконному збиранні з метою використання і використанні відомостей, що становлять банківську таємницю. Особу було визнано винуватою у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 200, ч. 2 ст. 200, ст. 231 КК України, та було призначено покарання: штраф, арешт на кошти та стягнення з особи грошей на користь держави [4].

Отже, підсумовуючи усе вище сказане можна сказати, що банківська таємниця чітко прописана в Законі України «Про банки та банківську діяльність» та інших нормативно-правових актах України. Порушення правил зберігання або використання банківської таємниці несе за собою кримінальну відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III: станом на 1 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

2. Деякі питання діяльності акціонерного товариства "Державний ощадний банк України": Постанова Каб. Міністрів України від 25.02.2003 р. № 261: станом на 1 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2003-п#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.12.2022).

4. Судове рішення проти миру та людства. Категорія справи № 761/7661/15-к.: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52535721>

МІЖНАРОДНІ ВИБОРЧІ СТАНДАРТИ

Зелена Ольга Андріївна

Студентка

Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: у статті розглянуто основні підходи до визначення поняття міжнародні виборчі стандарти, а також джерела їхнього походження; досліджено національний механізм імплементації норм міжнародного права та його складові; визначено і досліджено систему органів, відповідальних за реалізацію впровадження цих стандартів: Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, Центральна виборча комісія та національна правозастосовна практика.

Ключові слова: міжнародні виборчі стандарти, європейські виборчі стандарти, імплементація норм міжнародного права, демократичні вибори, міжнародний досвід, міжнародно-правове співробітництво.

Ступінь гуманізму й демократичності сучасних держави і суспільства визначається багатьма факторами. Серед них провідне місце займає характер взаємин між державою і громадянином, проблема забезпечення та захисту прав і свобод особи. Головним призначенням держави є служіння суспільству, створення нормальних умов для життя і діяльності всіх її членів. Звідси виникає й вимагає свого обґрунтування роль держави щодо забезпечення реалізації політичних прав громадян, більша частина з яких реалізується в процесі різних виборів. Вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування стають найважливішим політичним і правовим дійством, в якій об'єктивно відображається пошук соціально-політичних та юридичних рішень

зміцнення правової демократичної держави, розширення представницької демократії, забезпечення політичної участі на основі масової громадянської залученості.

Становлення демократичної правової державності є неможливим без оновлення представницьких органів публічної влади, проведення регулярних періодичних виборів з метою оновлення депутатського складу парламенту та органів місцевого самоврядування, а також виборів відповідних посадових осіб (голови держави та голів органів місцевого самоврядування).

Вважаю доцільним розпочати з переліку джерел, звідки походять міжнародні стандарти і де вони закріплені. Перші міжнародні виборчі стандарти були сформовані у міжнародно-правових актах, присвячених правам людини: ст. 21 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 3 Протоколу №1 1952 р. до Європейської конвенції з прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Вказані акти ратифіковані Верховною Радою, у зв'язку з чим вони стали складовою національного законодавства України.

Серед міжнародних виборчих стандартів виділяють таку регіональну групу, як європейські виборчі стандарти. У зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата у члени Європейського Союзу імплементація цих принципів у національне законодавство є первинним завданням органів державної влади України.

У найбільш систематизованому вигляді європейські стандарти демократичних виборів викладено у Кодексі належної практики у виборчих справах, прийнятому Венеціанською комісією у 2002 р. і визнаному «еталонним документом Ради Європи». У цьому документі закріплено положення про те, що вибори, які відповідають спільним для європейської спадщини принципам демократичного суспільства, мають спиратися на п'ять засад виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність; крім того, вибори мають проводитись регулярно.[1, с. 34]. У юридичній літературі можна знайти різні підходи до визначення поняття

міжнародні виборчі стандарти.

Міжнародний виборчий стандарт — це певний принцип об'єктивного виборчого права, сформульований у міжнародно-правовому акті зобов'язального або авторитетного характеру, разом із загальновизнаним викладом його змісту, а також зразки заходів («належної практики»), що застосовуються різними державами, з метою якнайповнішої реалізації цього принципу у виборчому законодавстві та практиці проведення виборів (Юрій Ключковський) [2, с. 36].

Міжнародні виборчі стандарти є сукупністю визнаних спочатку на міжнародному, а потім і на внутрішньодержавному (національному) рівнях правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних (технічних)) і нормативних вимог, що мають різну правову силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні), в яких узагальнений накопичений світовим співтовариством держав досвід нормативно-правової регламентації і регулювання суспільних відносин у сфері організації і проведення виборів в органи державної влади і місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення одноманітного розуміння і застосування принципів і норм виборчого законодавства. (Б. Кофман) [3, с. 67].

Стандарти виборів являють собою багаторівневу систему політико-правових принципів і вимог щодо належної підготовки, проведення виборів та визначення їх результатів (С. Серьогіна) [4, с. 39].

Можна зробити висновок, що міжнародні виборчі стандарти виступають як нормативна основа правозастосовної практики держав і їхніх органів і одночасно як один із правових засобів процесу реалізації норм виборчого законодавства.

Важливу роль у дотриманні міжнародних виборчих стандартів у національному законодавстві України відіграє так званий національний механізм імплементації норм міжнародного права, що складається з трьох складових його елементів: а) закріпленій у національному законодавстві організаційно-правовий механізм забезпечення реалізації міжнародних

зобов'язань; б) система органів публічної влади, уповноважених на реалізацію цих зобов'язань; в) національна правозастосовна практика.

Систему державних органів, уповноважених на реалізацію міжнародних зобов'язань, зокрема міжнародних виборчих стандартів, очолює Кабінет Міністрів України, який відповідно до ст. 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, а також інші органи виконавчої влади [5]. У нашому разі це Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України, Центральна виборча комісія України та ін.

Міністерство закордонних справ України відповідно до покладених на нього функціональних завдань забезпечує розвиток міжнародно-правової бази співробітництва України з членами міжнародного співтовариства. З цією метою МЗС України бере участь у приведенні законодавства України у відповідність до її міжнародних зобов'язань і міжнародно-правових норм, узгоджує проекти законів, інших нормативно-правових актів з питань зовнішньополітичної діяльності, міжнародних відносин, що надходять на узгодження від інших органів, вносить Президентові України чи Кабінету Міністрів України, разом з іншими центральними органами виконавчої влади, пропозиції щодо укладення, припинення чи призупинення дії міжнародних договорів України, а також узгоджує подання зазначеними органами таких пропозицій.

Міністерство юстиції України здійснює міжнародно-правове співробітництво, забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України із правових питань.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про Центральну виборчу комісію України» від 30 червня 2004 р. Комісія: 1) забезпечує реалізацію і захист виборчих прав громадян України і права на участь у референдумах; 2) забезпечує дотримання передбачених Конституцією і законами України принципів і основ виборчого процесу і процесу референдуму; 3) здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства України про вибори і референдуми; 4) забезпечує однакове застосування законодавства України про вибори і референдуми на всій території України [6].

Слід зазначити, що складовою національного механізму імплементації міжнародних виборчих стандартів є національна правозастосовна практика. Вона забезпечується в основному рішеннями судів, у тому числі й Конституційного Суду України, в яких містяться правові позиції з питань виборчого права і виборчого процесу в контексті міжнародних виборчих стандартів. Конституційний Суд України здійснює роз'яснення основних положень міжнародних актів у відповідності до Конституції України та законів України, які стосуються виборчих питань. Свій внесок у національну правозастосовну практику в досліджуваній сфері вносять суди загальної і спеціальної юрисдикції (зокрема, адміністративні суди), до компетенції яких входить розгляд питань дотримання виборчого законодавства і здійснюється вирішення виборчих суперечок.

Висновок: На сьогодні Україна зробила істотні кроки у реалізації європейських стандартів демократичних виборів шляхом імплементації відповідних норм у вітчизняне виборче законодавство, хоча є підстави стверджувати про незавершеність цього процесу. Вибори є ключовим елементом демократії, тому для входження України до спільноти європейських демократичних держав набуває великого значення приведення всього українського виборчого законодавства та практики проведення виборів у відповідність до європейських стандартів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стешенко Т. В., Стешенко Л. С. Міжнародні виборчі стандарти, їх реалізація у виборчому законодавстві України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 32-42
URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10122/1/Steshenko_32-42.pdf
(дата звернення: 03.12.2022)
2. Ключковський Ю. Правова природа та зміст міжнародних виборчих стандартів. *Український часопис конституційного права*. 2018. №2. С. 27-41
URL:<https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-2/pdfs/2-yurii->

kliuchkovskiy-pravova-pryroda-zmist-mizhnarodnykh-vyborchikh-standartiv.pdf

(дата звернення: 03.12.2022)

3. Кофман Б., Міжнародні виборчі стандарти: питання сприйняття та імплементації в національне законодавство України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. №3 (9). С. 74–80.

4. Серьогіна, С. Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. №1 (7) С. 38-44 URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14315/1/Serohina_3844.pdf (дата звернення: 03.12.2022)

УДК 347.211

**ПЕРЕКЛАДАЧ ЯК ОСОБА, ЯКА СПРИЯЄ НОТАРІУСУ У ЗДІЙСНЕННІ
НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ УЧАСТІ**

Матвійчук Артем Романович,
Студент 3 курсу Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: у даній роботі розкривається та висвітлюється проблематика правового статусу перекладача, а також основні аспекти його участі у нотаріальному процесі. Публікація містить огляд прав та обов'язків перекладача та його основні функції.

Ключові слова: особи, які сприяють нотаріусу в здійсненні нотаріального процесу, правовий статус перекладача, участь перекладача, участь сурдоперекладача, нотаріальний процес.

Важливою групою осіб як таких, що є суб'єктами нотаріально-процесуальних відносин, є група осіб, які сприяють нотаріусу у здійсненні нотаріального процесу. До них належать зокрема свідки, експерт, спеціаліст, перекладач. Проте такий перелік є, очевидно, невичерпним, адже при визначенні групи суб'єктів нотаріально-процесуальних відносин варто виходити із ознак, якими наділений такий суб'єкт.

Проблемним є віднесення до такого переліку зберігачів, опікунів та інших осіб, яким передано на збереження спадкове майно. На думку С. Я. Фурси, ці особи, за загальним правилом, належать до групи довірчих представників, хоча й мають місце відносини недовірчого характеру, наприклад, коли виконавець заповіту призначається судом або його функції виконує сам спадкоємець; вони здійснюють свою діяльність на довірчих засадах.

Вважаю, що слід погодитися із цією думкою, адже факт наділення особи відповідним майном для зберігання вже порушує концепцію неупередженості у нотаріальному процесі розглядуваних у цій публікації суб'єктів. Тому що така особа буде змушена спрямовувати свою увагу на вчинення дій щодо збереження та унеможливлення знищення або пошкодження певного майна, хоча за своєю правовою природою повинна сприяти нотаріусу. А отже, правовий статус такої особи, на прикладі зберігача майна, дещо суперечить особливостям групи осіб, які сприяють нотаріусу у здійсненні нотаріального процесу.

До основних ознак осіб, які сприяють нотаріусу у здійсненні нотаріального процесу, необхідно віднести наступні, а саме:

1) відсутність матеріально-технічного інтересу щодо суті вчинюваного правочину, тобто відсутність юридичного інтересу;

2) неупередженість.

За відсутності хоча б однієї ознаки порушується баланс та суть нотаріального процесу, зокрема важливість участі таких осіб при сприянні нотаріусу.

Участь цих суб'єктів у нотаріальному провадженні підвищує доказове значення нотаріальних дій, тим самим забезпечуючи можливість, у разі виникнення спору, підтвердження фактичних обставин, за яких воно вчинялося [4].

На сьогодні правовий статус таких осіб, як: свідки, експерт, спеціаліст, перекладач – є незакріпленим, а тому вбачається доцільним внесення змін у профільний Закон України «Про нотаріат» та фіксування відповідного статусу, функцій та специфіки участі вищезазначених осіб у нотаріальному процесі.

Пропоную детальніше зупинитися на аналізі правового статусу перекладача та сурдоперекладача.

Перекладач як суб'єкт третьої групи є необхідним при вчиненні нотаріальної дії за участю іноземців або глухонімих через засвідчення справжності підпису перекладача, переклад юридично значимих роз'яснень

нотаріуса щодо прав та обов'язків осіб, які звернулися за вчинення нотаріального провадження, сурдопереклад.

Цікавим є момент, що перекладач разом з документом, що встановлює його особу, повинен надати документ, який підтверджує його кваліфікацію. Наприклад, це може бути диплом філолога або офіційний сертифікат про підтвердження рівня володіння мови. Основною метою є підтвердження належного рівня знань мови для надання кваліфікованого та юридично правильного перекладу. Прикладним є аспект розуміння перекладачем юридичних конструкцій та різниці між ними для якісного перекладу.

Якщо документи, що встановлюють особу громадянина чи правоздатність та дієздатність юридичної особи, кваліфікацію перекладача, уже записувалися в Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, нотаріус, оглянувши такі документи, може посилається на відповідний запис, указавши номер за Реєстром та дату запису [1, с. 415].

Порівнюючи участь перекладача в нотаріальному процесі з кримінальним та цивільним судочинством, слід відзначити суттєві розбіжності, які мають місце в цих процесах. Як у Кримінально-процесуальному, так і в Цивільному процесуальному кодексах детально регламентується процесуальне становище перекладачів, їхні процесуальні права й обов'язки, а також обов'язок суддів та слідчих щодо необхідності попередження їх про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого перекладу і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків. Так підкреслюється важливість цих питань для захисту прав особи і можливість застосування певних санкцій до перекладачів за неналежне виконання ними своїх функціональних обов'язків. Слід також відрізнити підстави участі перекладача у судочинстві, які ґрунтуються на цивільно-правовій угоді між перекладачем та особою, від більш відповідальної, коли фактично органами слідства або суду перекладач допускається до участі у процесі через відповідну процедуру попередження про кримінальну відповідальність [4].

Говорячи про питання відповідальності, то у цьому випадку виникає

цивільно-правова відповідальність. Нотаріус має попереджати перекладача про можливу шкоду, яка буде завдана на підставі неправильного перекладу відповідно до ст. 1166 ЦК України. На думку С.Я. Фурси, для перекладачів незнання чи погане знання юридичної термінології, а для юристів, які взялися за переклад, - погане знання іноземної мови не повинно бути підставою для звільнення від відповідальності.

Варто погодитися з цією думкою, адже за таких обставин неналежне виконання своїх обов'язків буде спричинене не об'єктивними обставинами, наприклад форс-мажор, а навпаки – суб'єктивними, а отже, такими, що залежать напряду від особи.

Проблематикою щодо відповідальності є відсутність кримінальної відповідальності перекладача, адже нотаріус не наділений владними повноваженнями, а отже, не може попереджати про застосування таких несприятливих наслідків з наступних підстав:

- 1) відсутність складу кримінального правопорушення у Кримінальному кодексі України;
- 2) відсутність механізмів процесуального впливу у нотаріуса в порівнянні із суддею.

Таким чином, нагальним є питання нормативного закріплення вимог до перекладача, а також питання відповідальності за свідомо здійснений неправильний переклад шляхом внесення змін до кримінального законодавства.

Що стосується практичного аспекту участі перекладача у нотаріальному процесі, то виникає декілька варіантів відповідно до ст. 79 Закону України «Про нотаріат», зокрема:

- 1) Якщо нотаріус особисто робить переклад, то він має посвідчувати його правильність. Це положення має покласти на нього обов'язок нести відповідальність за правильність перекладу. У цьому випадку перекладач не бере участі в нотаріальному процесі.

- 2) Якщо він не знає відповідної мови, то переклад документа може бути зроблений перекладачем. Нотаріус же в даному випадку не несе

відповідальності за неправильно зроблений переклад, а тільки засвідчує справжність підпису перекладача на документі. Цей варіант участі перекладача і становить науково-дослідницький інтерес.

Тому перекладач в нотаріальному процесі має супроводжувати особу і робити синхронний переклад роз'яснень нотаріуса і тим самим сприяти громадянам у вчиненні нотаріального процесу та захисті їхніх прав.

Підставою для такої участі має бути цивільно-правова угода між клієнтом та перекладачем про надання послуг або між нотаріальною конторою (приватним нотаріусом) та бюро перекладів чи перекладачем. Це зумовлено правом особи на відвід перекладача та необхідністю відшкодування йому витрат на проїзд, виплату винагороди за переклад, а також можливою необхідністю відшкодування збитків завданих неправильним перекладом.

Згідно з п. 3.1. Глави 8 Розділу 2 Порядку про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України якщо при вчиненні нотаріальної дії (посвідчення правочину, засвідчення вірності копії тощо) одночасно вчинюється й переклад на іншу мову, то переклад вміщується поруч з текстом документа на одній сторінці, розділеній вертикальною рисою таким чином, щоб оригінальний текст розташовувався з лівого боку, а переклад - з правого.

Переклад може бути оформлений на окремому від оригіналу або копії аркуші. Тоді переклад прикріплюється до оригіналу, прошнуровується і скріплюється підписом нотаріуса і його печаткою. Під час запису в реєстр зазначаються основні реквізити і короткий зміст перекладеного документа, а також відомості про його легалізацію [2, 604].

Щодо оплати вчинення нотаріальної дії як засвідчення вірності перекладу документа з однієї мови на іншу (за сторінку) – 0,3 неоподаткованого мінімуму доходів громадян; засвідчення справжності кожного підпису на документах, зокрема справжності підпису перекладача (за кожний документ) - 0,02 неоподаткованого мінімуму доходів громадян [2, с. 425].

Одним із різновидів перекладача є сурдоперекладач, який володіє мовою жестів. Це спеціаліст, який здійснює передачу для глухих, німих, глухонімих

усної мови за допомогою рухів пальців та рук відповідно до спеціально розробленої системи.

Його участь зумовлена тим, що наприклад, заповідачем може бути глухоніма дієздатна фізична особа, яка в силу фізичних вад не може прочитати текст заповіту вголос, як це передбачено п.п. 1.7 п. 1 гл. 3 Порядку [5]. На думку О. О. Первомайського, інформація про текст заповіту має бути до нього доведена за допомогою послуг сурдоперекладача. Причому суб'єктом надання такої інформації має бути не лише нотаріус, а й не менше двох свідків, тобто сурдопереклад має бути здійснений не менше як двічі.

Щодо процесуального становища сурдоперекладача, відповідальності й вимог, які до нього мають пред'являтися, то вони повинні бути аналогічними статусу перекладача. Однак знову ж таки потребують нормативного урегулювання.

Отже, проаналізувавши правовий статус перекладача у нотаріальному процесі, можна стверджувати, що є різка необхідність щодо закріплення на нормативному рівні прав та обов'язків, вимог та відповідальності такого учасника нотаріально-процесуальних відносин. Потреба в реалізації зумовлена не тільки проблематикою правової визначеності та чіткої юридичної техніки законодавства, але й глобальним курсом розвитку нотаріату в Україні та міжнародної співпраці в межах Міжнародного нотаріату та нотаріату іноземних держав-партнерів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Долинська М. С. Проблеми нотаріального процесу : підручник. Львів : ЛьвДУВС. 2022. 744 с.
2. Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 652 с.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 25 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 04.12.2022).

4. Теорія нотаріального процесу - Фурса С. Я. - 4.5.5. Процесуальне становище перекладача, його процесуальні права, обов'язки відповідальність. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/69731-455-protseualne-stanovische-perekladacha-yogo-protseualn-prava-obovyazki-vidpovdalnst.html> (дата звернення: 04.12.2022).

5. Теорія нотаріального процесу - Фурса С.Я. - 4.5.6. Сурдоперекладач у нотаріальному процесі. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/69732-456-surdoperekkladach-u-notaralnomu-protses.html> (дата звернення: 04.12.2022).

ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ

Мирза Світлана Степанівна
кандидат юридичних наук, доцент
Самох Микола Юрійович
аспірант
Одеський державний університет
внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

Анотація. У статті проведено аналіз фраздаторних правочинів, визначено їх зміст та надана характеристика критеріїв (ознак), відповідність яким відносить правочини до фраздаторних.

Ключові слова: фраздаторний правочин, юридична характеристика, шкода, кредитор, боржник.

В юридичній практиці доволі часто складалась ситуація, за якої виникають судові спори між кредиторами та боржниками, протягом розгляду яких боржник, розуміючи заздалегідь, що спір буде ним програний, здійснював відчуження належного йому майна та активів. У свою чергу, коли судом приймалось рішення не на користь боржника, яке у подальшому набирало законної сили, виконати таке судове рішення вже не було реальної можливості, оскільки у боржника не було жодних активів, на які можна було би звернути стягнення. Такі обставини призводили до фактичного невиконання судових рішень, а кредитор залишався лише з законним та обґрунтованим судовим рішенням, яке ніяким чином не відновлювало його права та інтереси, оскільки не було виконаним.

У зв'язку із запровадженням у практиці розгляду судових спорів такого поняття як «фраздаторний правочин» ситуація докорінно змінилася. Так, станом на сьогоднішній день суди все більше схиляються до того, що у випадку вчинення боржником будь-яких дій та вчинення правочинів на шкоду

кредитору, такі правочини слід визнавати недійсними з метою забезпечення захисту прав та інтересів кредитора, що зумовлюється реальним виконанням судових рішень.

Слід відзначити, що поняття «франдаторний правочин» не визначене національним законодавством, хоча на практиці франдаторні правочини визнаються недійсними судами вже близько чотирьох років. У свою чергу, поняття «франдаторність» було сформовано ще у римському праві, а далі при розвитку та становленні права як такого, певною мірою, було удосконалено.

Так, *fraus creditorum* (на шкоду кредиторам – з латинської) – це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів. Слово «*fraud*» у перекладі з англійської означає шахрайство, афера, підробка.

У юридичній науці існує думка, що *fraus creditorum* є одним із найважливіших деліктів, необхідність в якому виникла через те, що заходи проти боржника почали виражатись не в особистих обмеженнях, а в зверненні стягнення на майно. Відповідно, виникла небезпека вступу боржника у правовідносини щодо дарування, кредитні та інших подібні дії з метою зменшення обсягу примусових платежів, доступних його початковим кредиторам.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка судді В. І. Крата, який зазначає, що франдаторність – це недійсність зі знаком «плюс», яка має позитивний вплив на цивільний обіг: дозволяє забезпечувати виконання судових рішень та виконання боржниками своїх зобов'язань, а також дозволяє кредитору отримати грошовий еквівалент стягнення, на яке він міг розраховувати, укладаючи договір з боржником [1; 2].

У судових рішеннях, зокрема, протягом 2020 року все частіше з'являлися висновки про те, що не виключається можливість визнання договору недійсним, спрямованого на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства.

У відповідності із вищезазначеним суди почали застосовувати складену

юридичну конструкцію, спрямовану на захист прав кредитора. Спершу подібні правочини кваліфікуються як зловживання правом і визнаються недійсними на підставі загальних принципів цивільного права, насамперед добросовісності, що закріплена пунктом 6 статті 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), а потім посилаються на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним [3].

Велика Палата Верховного Суду, кваліфікуючи правочини, як фраздаторні, що вчинені боржником на шкоду кредиторам, зробила такий правовий висновок: «Однією з основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) і дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними», тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Згідно із частинами другою та третьою статті 13 ЦК України при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Цивільно-правовий договір не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення коштів, що набрало законної сили. Як наслідок, не виключається визнання договору недійсним, направленою на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (частина 3 статті 13 Цивільного кодексу України)» [4].

Отже, договір, який укладений з метою уникнути виконання договору та зобов'язання зі сплати боргу, є зловживанням правом на укладання договору та розпорядження власністю, оскільки унеможливорює виконання зобов'язання і завдає шкоди кредиторю. Відповідно такий договір може вважатися фраздаторним та може бути визнаний судом недійсним за позовом особи, право

якої порушено, тобто кредитора.

Стосовно фраздаторного правочину як зловживання правом, то намір заподіяти зло є неодмінним і єдиним надійним критерієм.

Фраздаторні угоди – це угоди, що завдали шкоди боржнику. Мета такого правочину в момент його укладання є прихованою, але проявляється через дії або бездіяльність, що вчиняються боржником як до, так і після настання строку виконання зобов'язання цілеспрямовано на ухилення від виконання обов'язку [5].

Слід звернути увагу на те, що фраздаторним правочином може бути як оплатний (договір купівлі-продажу), так і безоплатний договір (договір дарування), а також може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин. Формулювання критеріїв фраздаторності правочину залежить від того, який правочин на шкоду кредитору використовує боржник для уникнення задоволення їх вимог.

Так, у постанові Верховного Суду від 07.10.2020 року по справі № 755/17944/18 визначені основні ознаки фраздаторності правочину:

- момент укладання договору, коли боржник усвідомлює, що на майно буде звернуто стягнення для задоволення кредиторських вимог;
- характеристика контрагента, з яким боржник укладає договір, що оскаржується (родичі боржника, пов'язані або афілійовані юридичні особи);
- ціна (ринкова, неринкова ціна), а також загалом наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника [6].

Таким чином, дослідження теми фраздаторних правочинів зумовлено новими кроками судової практики в Україні вперед щодо захисту прав кредиторів та необхідністю направлення національного законодавства на удосконалення у цьому напрямку та, у тому числі, запобігання зловживанню правом як зі сторони боржників, так і зі сторони недобросовісних кредиторів.

Поряд із цим якісний та всебічний аналіз фраздаторних правочинів в теоретичних та практичних напрямках та подальший розвиток цього напрямку дослідження із його відображенням в чинному законодавстві безсумнівно

сприятиме захисту прав кредиторів від недобросовісних дій (бездіяльності) боржників та порушення прав, а також швидкому та правильному відновленню вже порушених прав та інтересів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Крат В. І. Фраудаторні конструкції не вичерпуються фраудаторними правочинами. 2021. URL: <https://advokatpost.com/fraudatorni-konstruktsii-ne-vycherpuiutsia-fraudatornomyu-pravochynamy-suddia-vasyl-krat/>.
2. Крат В. І. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1167934/>.
3. Хоменко С. С. Визнання недійсним фраудаторного правочину як спосіб захисту прав кредиторів. 2022. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22925/Khomenko_Vyznanni_a_nediisnym_fraudatornoho_pravochynu_yak_sposib_zakhystu_prav_kredytoriv.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 року по справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786>.
5. Морозов Є. Вчиненням боржником фраудаторного правочину для приховання активів. 2022. URL: <https://advokatpost.com/vchynenniam-borzhnykom-fraudatornoho-pravochynu-dlia-rykhovannia-aktyviv/>.
6. Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 року по справі № 755/17944/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178>.

**ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Опішняк Світлана Олегівна
магістрант
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У статті досліджено особливості інституту окремого провадження. Встановлено проблеми теорії, а також визначено недоліки в нормативному регулюванні, які не було подолано після новелізації цивільного процесуального законодавства. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства.

Ключові слова: окреме провадження, новелізація, проблеми, спір про факт.

Остання новелізація цивільного процесуального законодавства України, датована 3 жовтня 2017 р., зачепила майже всі інститути цивільного процесуального права, певних змін зазнав, зокрема, й інститут окремого провадження. Однак законодавець так і не спромігся усунути всі проблеми, з якими стикаються у процесі застосування права. Серед проблем, які потребують вирішення, найважливішою є віднайдення відповіді на цілу низку загальнотеоретичних і практичних питань, пов'язаних із необхідністю правильного тлумачення і правозастосування окремих новел цього процесуального інституту.

Окреме провадження як вид цивільного судочинства, точніше його процесуальна форма, характеризується певною специфікою, що зумовлено:

1) відсутністю спору про право, що водночас не виключає наявності спору про факт, що полягає в неочевидності його існування;

2) особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом (законний) інтерес як потреба і прагнення до користування конкретним матеріальним і (або) нематеріальним благом, що може як опосередковуватися, так і не опосередковуватися певним суб'єктивним правом. Охоронюваний законом (законний) інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має тієї ж, що й останнє, правової можливості, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Його захист у справах окремого провадження здійснюється шляхом підтвердження судом наявності чи відсутності певного юридичного факту як підстави виникнення, зміни чи припинення неоспорюваних суб'єктивних прав;

3) спеціальною метою – підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов реалізації нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [1, с. 148-149].

З ознак окремого провадження впливає одна з головних теоретичних проблем, що стосується вказаного інституту цивільного процесу. Так, найважливішою особливістю справ окремого провадження є відсутність у них спору про право. Однак відсутність спору ще не означає абсолютної безспірності справи. Сама необхідність установлення факту, який через це не є очевидним, підтверджує можливість існування спору про факт. Крім того, сама особа, відповідно до якої розглядається справа, може оспорити подану в суд заяву, тобто «спорити по суті справи» (З, с. 20). Можна сказати, що в справах окремого провадження спору немає взагалі або він існує між конкретною особою і всіма іншими суб'єктами цивільних правовідносин, які не визнають факт, для визнання якого ця особа звернулася до суду.

У процесуальній науці протягом багатьох років точиться дискусія, яку можна охарактеризувати такими питаннями: чи можливий в окремому провадженні спір про факт і чи завжди спір про факт тягне за собою спір про право? З цього приводу сформувалися дві основних думки. Представниками першої є А. О. Мельніков, І. А. Жеруоліс, П. П. Єлісейкін, які стверджували, що

спір про факт завжди тягне за собою спір про право, а тому він не припустимий в окремому провадженні. Крім того, І. А. Жеруоліс вважав, що незалежно від того, який виникає спір - підвідомчий суду чи не підвідомчий суду - завжди при спорі про факт необхідно залишати заяву без розгляду. Водночас представники іншого напрямку, як-от С. Н. Абрамов, Р. Ф. Каллістратова, Д. М. Чечот, вважали, що спір про факт не завжди пов'язаний зі спором про право, а в окремому провадженні має місце «спірність позовних фактів і обставин».

Більш обґрунтованим є підхід, згідно з яким, у справах окремого провадження можливий спір про факт, що буде вимагати судового підтвердження, тому що не завжди факти, які встановлює суд, є для нього очевидними і можуть викликати сумніви щодо їх існування. Таким чином, спір про факти в окремому провадженні можливий, а наявність чи відсутність факту має бути встановлена судом, якщо спір про факт не перейшов у спір про право. «Спір про право» і «спір про факт» подібні, але не тотожні явища [2, с. 66-67]. Під «спором про право» варто розуміти правову девіацію, що виникає внаслідок виникнення правової невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках кількох суб'єктів. Він має внутрішню форму, яка відображається у його структурі й утворений із предмету, підстави та змісту. Предметом завжди виступають суб'єктивні права, свободи чи інтереси, визнані в національному законодавстві, що знаходяться в стані правової невизначеності, подолання якої є визначальним для розуміння їхнього змісту, поновлення та реалізації. Підставами є обставини, що потягли за собою виникнення такого стану [3, с. 68].

У той же час під «спором про факт» пропонують розуміти стан правової невизначеності юридичного факту, тобто неочевидність його існування в правовій дійсності, яка може з'ясуватися лише після дослідження та оцінки судом відповідних доказів [4, с. 38]. П.Ф. Єлісейкін вважає, що спір про право у справах окремого провадження виникає: 1) якщо зацікавлена сторона заявить про порушення спору про право; 2) під час визначення судом, що в даній справі встановлення факту пов'язане з вирішенням спору про право; 3) як наступне за

ухваленням рішення, вирішення спору про право [5, с. 67]. Це дає можливість називати окреме провадження безспірним, оскільки в ньому не розглядається матеріально-правовий спір, а можуть встановлюватися тільки факти та стани, які мають юридичне значення, а також підтверджуватися наявність чи відсутність неоспорюваних прав.

З цього можливо зробити висновок, що суд повинен у разі виникнення спору про факт може вирішувати таку справу у порядку окремого провадження. Як зазначає Т. В. Сахнова, в порядку окремого провадження факти встановлюються за наявності таких умов: факт, про встановлення якого просить заявник, породжує правові наслідки, заявник не має іншої можливості отримати чи відновити належні документи для підтвердження цього факту, встановлення факту не пов'язано зі спором про право, підвідомчого суду [2, с.63].

Юридична природа окремого провадження має досліджуватися у межах загальної проблеми на судовий захист і предметної характеристики правосуддя та його функцій. Це свідчить про те, що розгляд справ окремого провадження судом пов'язаний зі здійсненням, так би мовити, «судового управління» у разі, коли законодавець покладає на суд не притаманну йому функцію встановлення тих чи інших обставин без розв'язання спору про право. При цьому законодавець виходить із доцільності такого рішення, покладаючи встановлення юридичних фактів на суддю, який має особливий правовий статус суб'єкта судової влади, та поширюючи на процедуру розгляду цих справ форму цивільного судочинства. Таким чином, окреме провадження є унікальним явищем у правовій регламентації встановлення юридичних фактів і, по суті, сурогатом судового провадження. Встановлення фактів, які мають юридичне значення, як юридична діяльність за своєю спрямованістю є управлінською, а не правосудною, тому діяльність суду в окремому провадженні більшою мірою тяжіє до діяльності адміністративних органів. Правосудна діяльність покликана не лише встановлювати ті чи інші факти, а й на основі встановлених фактів вирішувати питання права та його захисту.

У зв'язку з таким визначенням природи окремого провадження виникає

питання про правомірність віднесення законодавством деяких справ до даного провадження. Мова йде про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи. У цих справах є дві сторони - заявник та фізична особа, щодо якого відкрито провадження у справі. У цих справах має місце спір про право, який потребує не безспірної процесуальної форми, а позовної, яка забезпечує достатні гарантії захисту прав [2, с. 64].

Окрім теоретичних проблем, наявні також проблеми законодавчого регулювання окремого провадження. Зокрема, Сьогодні у ч. 2 ст. 293 ЦПК України перелічено 12 категорій цивільних справ, які розглядаються у порядку окремого провадження, а в главах 2–13 розділу IV ЦПК України вказано особливості порядку розгляду вже 13 категорій відповідних справ. Такими є справи про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною і поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; про видачу і продовження обмежувального припису.

Вказані розбіжності у розрахунках законодавця зумовлені прогалиною в юридичній техніці. Ухваливши 7 грудня 2017 р. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким розділ IV ЦПК України було доповнено главою 13 «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису», законодавець «забув» внести відповідні зміни до правової норми, що міститься у ч. 2 ст. 293 ЦПК України. При цьому варто звернути увагу на те, що після цього до вказаної статті

вносились зміни та до переліку справ, що розглядаються в порядку позовного провадження було додано «Обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх».

Повертаючись до переліку справ, які розглядаються у порядку окремого провадження, слід зауважити, що відповідно до ч. 3 ст. 293 ЦПК України у такому порядку розглядаються також справи про: надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі; встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом. Крім того, нормами матеріального права, зокрема, положеннями Сімейного кодексу України (далі – СК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), передбачені й інші категорії справ, які розглядаються у порядку зазначеного виду цивільного судочинства. Такими є справи про: встановлення факту батьківства (материнства) (статті 130–132 СК України); визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України); повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України); звільнення опікуна або піклувальника (ст. 251 СК України, ст. 75 ЦК України) тощо.

Також потребують детального врегулювання в спеціальній главі Розділу IV ЦПК процесуальні положення (підсудності, змісту заяви, особливостей розгляду справи та рішення суду) щодо справ, що виникають із сімейних правовідносин, але можуть розглядатися в порядку окремого провадження згідно ч. 3 ст. 293 ЦПК України, так як відсутній процесуальний механізм і це може призводити до плутанини та затягування розгляду справи.

Окремого розгляду потребує проблема залучення присяжних до розгляду окремих справ окремого провадження. Згідно із ст. 294 ЦПК присяжні залучаються до розгляду справ обмеження цивільної дієздатності фізичної

особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу [6]. В останніх двох згаданих справах, що розглядаються в межах окремого провадження, цивільне процесуальне законодавство передбачає доволі обмежені процесуальні строки для розгляду справи (24 години), однак при цьому відповідно до ст. 67 закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя суд надсилає присяжному не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання [7]. Така неузгодженість по суті не дозволяє дотриматись тих строків розгляду справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, а також про надання особі психіатричної допомоги, що визначені законом, що є серйозним порушенням прав особи.

Далі пропоную детальніше розглянути проблеми окремих видів справ, що розглядаються в межах окремого провадження.

Строковість дії законної сили судового рішення, – це ще одна новела інституту окремого провадження. Як закріплено у частинах 6–9 ст. 300 ЦПК України, строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. Клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною має право подати опікун, представник органу опіки та піклування не пізніше ніж за 15 днів до закінчення строку, вказаного ч. 6 ст. 300 ЦПК України. Клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи. Суд зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною до закінчення строку його дії в порядку, встановленому ст. 299 ЦПК України.

На нашу думку, законодавцеві доцільно повернутися до попередньої редакції цієї норми, відповідно до якої законна сила рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною мала безстроковий характер, виходячи з таких аргументів.

По-перше, виникає питання щодо правочинів, укладених такою особою після спливу строку дії відповідного рішення суду у випадку, якщо, наприклад, опікун, представник органу опіки та піклування з різних причин не подадуть до суду клопотання про продовження строку дії рішення. Відповідно до норм ЦК України (ст. 225) такі правочини можуть бути визнані недійсними за рішенням суду як такі, що укладені особою, яка в момент їх вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

По-друге, клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтвержені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи. Водночас, як вказано у ч. 3 ст. 102 ЦПК України, висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. У зв'язку із цим виникає запитання: як за відсутності відкритого провадження у справі особа, яка звертається до суду із клопотанням про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною, може підтвердити обставини, викладені у клопотанні, висновком судово-психіатричної експертизи [1, с. 155-156]?

Також наявні певні проблеми у встановленому процесі розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. У попередній редакції ЦПК було передбачено обов'язкову участь прокурора у вказаних справах. Основними завданнями прокурора у розгляді таких справ зазначеної категорії було забезпечення додержання закону всіма учасниками судового процесу, оскільки йдеться про застосування заходів, які стосуються медичного втручання у здоров'я людини і, відповідно, її конституційні права і свободи, це

сприятиме постановленню законних, обґрунтованих і вмотивованих рішень судом. З цією метою прокурор перевіряв наявність підстав для поміщення особи до психіатричного закладу в примусовому порядку, проаналізувати зібрані докази, надати суду правовий висновок щодо надання особі психіатричної допомоги без її усвідомленої згоди та у разі потреби процесуальними засобами реагувати на будь-які порушення. Хоча ст. 341 ЦПК передбачає обов'язкову участь прокурора у вказаних справа, закон України «Про прокуратуру» не передбачає відповідних повноважень прокурора, тому вбачається неузгодженість норм цих нормативно-правових актів.

У разі якщо госпіталізація особи до психіатричного закладу в примусовому порядку визнається доцільною, представник психіатричного закладу упродовж 24 годин направляє до суду за місцем знаходження закладу заяву про госпіталізацію особи в примусовому порядку та висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування необхідності такої госпіталізації. Така заява розглядається судом за місцем знаходження психіатричного закладу протягом 24 годин з дня її надходження (ст. 22 Закону).

Водночас на практиці мають місце випадки, коли суд не має змоги розглянути заяву про госпіталізацію особи протягом 24 годин. Як зазначає Д. Гудима, в Україні порушення національними судами визначеного ч. 1 ст. 341 ЦПК України 24-годинного строку розгляду заяви про примусову госпіталізацію з дня її надходження до суду стало тотальним, зокрема, через неможливість організувати судовий розгляд справи із залученням двох присяжних у такий стислий строк [5, с. 93]. Окрім того, ще однією з причин такого стану, на нашу думку, є неналежна підготовка відповідними заявниками матеріалів, що подаються до суду, а це, у свою чергу, унеможлиблює прийняття рішення судом у визначений законом строк. Аналіз норм цивільно-процесуального права свідчить, що законодавець передбачив можливість відкладення судового розгляду, надавши суду право відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК України, з метою з'ясування обставин справи, за власною ініціативою витребувати необхідні докази, однак конкретний граничний строк,

на який можна відкласти справу, а також статус госпіталізованої особи не визначено. У зв'язку з цим виникає питання щодо правомірності знаходження у психіатричному закладі особи і її статусу, якщо у визначений строк судом не прийнято відповідного рішення. Зокрема, доцільно у ч. 1 ст. 341 ЦПК України передбачити норму, якою надати можливість суду прийняти остаточне рішення продовжити строк перебування особи у психіатричному закладі до 10 діб; після чого у разі не прийняття судом рішення по суті така особа повинна бути негайно звільнена з психіатричного закладу, оскільки порушення національного Закону щодо процедури обмеження свободи психічно хворого не сумісне з положенням ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8, с. 215].

Таким чином, у правовому регулюванні інституту окремого провадження наявні проблеми, які потребують удосконалення, шляхом внесення змін до чинного законодавства та досягнення єдності судової практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чурпіта Г. Новели окремого провадження. Право України. № 10. 2018. С. 147-159. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/1176.pdf>
2. Мамницький В.Ю. Процесуальні аспекти розгляду та вирішення справ окремого провадження. Право і суспільство. №3. Частина 2/2018. С. 61-66. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/3_2018/part_2/12.pdf
3. Сакара Н. Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 46. 2017. С. 63-68.
4. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Київ. Алерта. 2016. 434 с.
5. Елисейкин П. Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение. Москва. 1973. 67 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#Text>

7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#Text>

8. Сказко І. Судовий розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. С. 213-221.

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ
НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ ТА НОТАРІАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ**

Орехова Анастасія Дмитрівна

Студент 3 курсу Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: у даній роботі розкривається та висвітлюється питання юридичної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії та провадження у сільській місцевості у зв'язку з відсутністю нотаріусів. Публікація містить огляд основних видів юридичної відповідальності, яка може застосовуватись до таких посадових осіб.

Ключові слова: посадові особи органів місцевого самоврядування, нотаріальні дії та провадження, юридична відповідальність, штраф, нотаріус, суд.

Вчинення нотаріальних дій та проваджень-це необхідний механізм захисту безспірних прав фізичних і юридичних осіб незалежно від місця їх проживання або перебування (реєстрації). Такий перманентний захист здійснюють державні та приватні нотаріуси, а у разі їх відсутності-посадові особи, яким було такі повноваження делеговано державою. Групу цих суб'єктів називають органами квазнотаріату, і до них відносять:

- 1) посадових осіб консульських установ та дипломатичних представництв України;
- 2) **посадових осіб органів місцевого самоврядування;**
- 3) посадових осіб, що передбачені ст. 40 Закону «Про нотаріат», які посвідчують заповіти і довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених;

4) начальників установ виконання покарань, що засвідчують справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі [1, с.243].

Так, **посадова особа органу місцевого самоврядування**-це особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження у здійсненні організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету. До таких осіб відносять: голову громади, секретаря ради громади, старосту, керуючого справами громади та інший технічний персонал, повний перелік яких постійно розширюється [2].

Покладення на посадових осіб ОМС повноважень нотаріусів пов'язано із відсутністю приватних чи державних нотаріусів у сільській місцевості та необхідністю обслуговування громадян, які у такій місцевості проживають. За статистикою 31.1 % українців проживає у селах, що складає приблизно 13 мільйонів від загального населення Україна на 2019 рік [3].

Посадові особи органів місцевого самоврядування не прирівнюються до нотаріусів, адже комплекс їхніх процесуальних прав та обов'язків порівняно із нотаріусом є дещо урізаним, оскільки виконання нотаріальної функції не є їх основним напрямом діяльності. Так, вони не можуть призначати експертизу, застосовувати норми іноземного права [4]. Але, відповідно до статті 37 Закону України «Про нотаріат» цей орган квазінотаріату може вчиняти такі нотаріальні дії та провадження:

- 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) посвідчують заповіти (крім секретних);
- 3) видають дублікати посвідчених ними документів;
- 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 5) засвідчують справжність підпису на документах;
- 6) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

Обмежений перелік «дозволенних» нотаріальних дій для посадових осіб

ОМС пов'язаний із відсутністю належної правової кваліфікації посадовців, складністю нотаріальних процесуальних правовідносин та проваджень, а також із браком чіткого законодавчого регулювання цих процесів. Незважаючи на законодавчо врегульований Порядок проходження уповноваженими посадовими особами органу місцевого самоврядування стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса з питань оформлення спадкових прав, [5] отримати ці знання можуть лише посадові особи ОМС із вищою юридичною освітою та досвідом роботи у галузі права понад 3 роки, і використовувати їх (знання) для вчинення нотаріальних дій щодо видачі свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Таким чином, інші нотаріальні дії, передбачені в статті 37 Закону України «Про нотаріат» можуть вчиняти посадові особи органів місцевого самоврядування і без проходження спеціального стажування в органах нотаріату, що викликає багато сумнівів щодо правильності вчинення таких дій та відсутності потенційної шкоди, яка може бути завдана фізичним особам-мешканцям сільської місцевості, які звернулись за захистом або підтвердженням своїх безспірних прав.

Відповідно до викладеного вище матеріалу виникає проблема притягнення посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчинили певну нотаріальну дію із переліку статті 37 Закону України «Про нотаріат» до юридичної відповідальності: дисциплінарної, цивільної, адміністративної або навіть кримінальної.

Загалом, юридична відповідальність за вчинення незаконних або недбалих дій під час вчинення нотаріальної дії або провадження полягає у відшкодуванні шкоди, яка завдається державним або приватним нотаріусом, особі, яка звернулась за вчиненням нотаріальної дії, що зазначається у статтях 21 та 27 Закону України «Про нотаріат». Але як я зазначала вище, неможливо зіставити у правовому становищі нотаріусів та посадових осіб органів місцевого самоврядування, яким делеговано державою право на вчинення нотаріальних дій.

Законодавством про місцеве самоврядування, а ст.77 саме Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається, що *«шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування - за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом»* [2]. Така шкода розраховується судом після звернення особи, чиї права та інтереси було порушено.

Але іноді шкода, заподіяна фізичним особам, які звернулись за вчиненням нотаріальних дій до посадових осіб ОМС не пов'язана із умислом, а спричинена недостатньою кваліфікацією таких осіб та складністю вчинюваних нотаріальних дій та проваджень. Порядок відшкодування завданої шкода та притягнення винних осіб до відповідальності у такому випадку законодавством не передбачений. Вирішити цю проблему можливо за допомогою звернення до різноманітних нормативно-правових актів, які регулюють це питання.

Наприклад, помилки та описки в заповітах та свідоцтвах про право на спадщину можуть бути пов'язані із незнанням юридичної термінології та заміною галузевих норм русизмами. Відповідно застосування не встановлених на законодавчому рівні формулювань та словосполучень може визнаватись протиправним та утворювати склад правопорушення певного виду, зокрема: адміністративного правопорушення, склад якого передбачено статтею 188⁵² «порушення закону щодо функціонування і застосування української мови як державної» **Кодексу України про адміністративні правопорушення** і тягне за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або попередження, якщо порушення вчинене вперше. Цей приклад є проявом адміністративної відповідальності у вигляді штрафу та дисциплінарної відповідальності у вигляді попередження або догани.

Також, якщо посадовою особою ОМС було не повністю вжито заходів щодо охорони спадкового майна і його частину було втрачено: викрадено, знищено, пошкоджено, тоді шкода, заподіяна спадкоємцям буде

відшкодовуватись відповідно до статті 22 **Цивільного кодексу** в судовому порядку, а саме шляхом розрахування збитків, які спадкоємець поніс «у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки)».

Цей різновид юридичної відповідальності є цивільно-правовим.

На рахунок кримінальної відповідальності посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії та провадження у зв'язку із делегуванням їм такої функції державою, то такий різновид юридичної відповідальності щодо них не застосовується, що пов'язано із малозначністю потенційного правопорушення та відсутністю відповідного складу кримінального правопорушення.

У підсумку хочу зазначити що посадові особи органів місцевого самоврядування під час вчинення нотаріальних дій та проваджень можуть нести юридичну відповідальність за вчинення умисних та необережних протиправних діянь. Притягнення до юридичної відповідальності за умисні протиправні дії здійснюється шляхом накладення штрафу, який визначається судом.

Щодо відповідальності за вчинення протиправних дій з необережності, у цьому випадку можна говорити про дисциплінарну відповідальність у вигляді догани або попередження та притягнення до цивільно- та адміністративно-правової відповідальності, яка також полягає у накладенні штрафу, який розраховується судом, але такий штраф буде складати меншу суму, ніж покарання за умисні дії посадової особи ОМС.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 652 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР : станом на 19 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

3. Ukrinform. Сільське населення України за 10 років скоротилося на 16% - експерт. Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2736219-silске-naselenna-ukraini-za-10-rokiv-skorotilosa-na-16-ekspert.html> (дата звернення: 03.12.2022).

4. Теорія нотаріального процесу - Фурса С.Я.-4.1. Особи, які вчиняють нотаріальні провадження, їх поняття, склад та процесуальні права та обов'язки. Бібліотека українських підручників. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/69715-41-osobi-yak-vchinyayut-notaraln-provadjennya-h-ponyattya-sklad-ta-protseualn-prava-ta-obovyazki.html> (дата звернення: 03.12.2022).

5. Про затвердження Порядку проходження уповноваженими посадовими особами органу місцевого самоврядування стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса з питань оформлення спадкових прав : Наказ М-ва юстиції України від 25.05.2015 р. № 779/5 : станом на 10 лют. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0602-15#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

6. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII : станом на 25 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 03.12.2022).

ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ ЯК ЗАГРОЗА КОЛЕКТИВНІЙ БЕЗПЕЦІ

Поліщук Маргарита Романівна

студентка, 2 курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 281 Публічне управління та
адміністрування
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна

Анотація: У статті проаналізовано історичні передумови формування поняття «агресія», його розвиток впродовж ХХ століття та міжнародні акти, у яких закріплено це поняття. Було зазначено важливість створення Міжнародного кримінального суду та розкрито його юрисдикцію щодо злочинів агресії. Висвітлено вплив злочинів агресії та агресії в цілому на міжнародну безпеку та мир.

Ключові слова: агресія, злочини агресії, Міжнародний кримінальний суд, міжнародна безпека, Організація Об'єднаних Націй.

У сьогоденних реаліях держави все частіше стикаються з агресією з боку однієї країни по відношенню до іншої, тому існування колективної безпеки, особливо на міжнародному рівні, є дуже важливим.

«Агресія», як поняття, почало формуватися ще напочатку ХХ століття, тобто до Другої світової війни, а тим паче до Нюрнберзького та Токійського трибуналів. Головним показником цього є тринадцять Гаазьких конвенцій про закони та звичаї війни 1907 року, Статут Ліги Націй 1919 року, Женевський протокол про мирне вирішення міжнародних спорів 1924 року та інші міжнародні акти.

Зазначені міжнародні документи є важливими, проте найбільшу увагу до себе привертають положення багатостороннього Паризького пакту, тобто Пакт Бріана-Келлога, про відмову від війни як знаряддя національної політики

1928 року. Цей Пакт заборонив агресію як засіб урегулювання міжнародних спорів між державами [1].

Також не можна не згадати Конвенцію про визначення агресії 1933 року. Вона містила в собі перше розгорнуте поняття агресора. Під ним розумілась держава, «яка перша скоїть одну з таких дій: оголошення війни; вторгнення власних збройних сил, без оголошення війни, на територію іншої держави; напад своїми сухопутними, морськими або повітряними силами на територію, на морські або на повітряні судна іншої держави; морську блокаду берегів або портів; підтримку, надану озброєним бандам, які вторгнуться на територію іншої держави, або відказ, незважаючи на вимогу держави, на яку здійснено напад, прийняти на власній території усі залежні від неї заходи задля позбавлення таких банд усілякої допомоги» [2].

Слід зазначити, що найбільший вагомий вплив на розвиток концепції «агресії» мало створення та функціонування Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу. У Статут Нюрнберзького трибуналу увійшли норми, які стосуються тяжких міжнародних злочинів – злочинів агресії, військові злочини та злочини геноциду. Концепція «злочини проти людства» була розсудливим компромісом на шляху до визнання прав людини. До прийняття Статуту Нюрнберзького трибуналу агресія визнавалась лише порушенням норм міжнародного права, але саме Нюрнберзький процес притягнув фізичних осіб до кримінальної відповідальності за підготовку, планування та розв'язання або ведення агресії.

Після подій Другої світової війни, Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів, поняття «агресія» знайшло своє місце у міжнародній спільноті та почало розцінюватися як значна загроза миру та безпеці світового суспільства.

Уперше Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН у 1974 було сформовано чітке поняття агресії. Відповідно до статті 1 Резолюції, під агресією розуміється застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої

держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це зазначено в цьому визначені [3].

Наголошуючи на тому, що агресія та злочини агресії є грубим порушенням верховенства права як на міжнародному, так і на національному рівнях, а також загрожує безпеці та миру не лише окремої держави, а й міжнародної спільноти взагалі, було вирішено створити спеціалізований орган, який би розглядав такі справи.

У 1998 році у Римі було скликано Дипломатичну конференцію представників під егідою ООН із створення нового органу, який би мав розглядати випадки порушення норм міжнародного кримінального права, у тому числі у випадках агресії. Таким органом став Міжнародний кримінальний суд.

Міжнародне суспільство мало на меті досягнення миру та збереження міжнародної безпеки, тому досягло єдиної згоди підписавши Римський статут - правову основу для створення Міжнародного кримінального суду. Офіційно Римський статут було прийнято 17 липня 1998 року, але фактично він набрав чинності лише 1 липня 2002 року, коли його було ратифіковано 60 державами.

Метою прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду є, насамперед, створення універсального механізму міжнародної кримінальної юстиції, покликаною замінити існуючу практику міжнародних трибуналів *ad hoc*.

Відповідно до статей 1 та 4 Статуту, Міжнародний кримінальний суд має міжнародну правосуб'єктність та таким об'ємом правоздатності, яка є надає йому змогу здійснювати власні повноваження. Він також має право укладати договори, набувати та відчужувати нерухоме та рухоме майно, а також брати участь у процесуальних діях [4].

Щодо юрисдикції Міжнародного кримінального суду, вона включає в себе такі групи злочинів:

— злочини геноциду (тобто такі злочини, які вчиняються з наміром

знищити яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку);

— злочини проти людяності (тобто такі злочини, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб. Такі напади повинно бути здійснено свідомо);

— військові злочини (грубе порушення військових законів, звичаїв ведення війни, які регулюють поведінку військових груп під час війни, захист цивільних осіб, військовополонених та інше);

— злочини агресії.

Частина перша статті 8 bis Римського Статуту дає визначення злочину агресії. Тобто під ним розуміється планування, підготовка, ініціювання або виконання особою, яка уповноважена фактично здійснювати контроль або керування над політичними або військовими діями держави, акту агресії, який за своїм характером, серйозністю та масштабом є явним порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй [4].

У свою чергу, частина друга цієї ж статті повторює статті 1 і 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 1974 року, що містять у собі визначення агресії та які дії мають бути віднесені до актів агресії. До агресивних дій віднесено: 1) вторгнення збройних сил однієї держави на територію іншої; 2) військову окупацію, якою б тимчасовою вона не була; 3) анексію всієї території іншої держави або її частини; 4) бомбардування; 5) блокада портів або берегів іншої держави збройними силами третьої держави; 6) дії держави, що дозволяють, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави; 7) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави та інше.

Хоча міжнародна спільнота продовжує оцінювати агресію як один з найтяжчих міжнародних злочинів, який засуджується усім суспільством, з огляду на трансформацію поняття та удосконалення упродовж часу, закріплення дефініції у Статуті МКС, наразі й досі існують суперечки щодо

універсального юридичного визначення агресії.

З усіх злочинів, які віднесено до компетенції Міжнародного кримінального суду, злочини агресії є найбільш винятковими, оскільки залишається важким для визначення. Відповідно до статті 39 Статуту ООН, Рада Безпеки має виняткову компетенцію визначати факт здійснення акту агресії [5].

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що агресія та злочини агресії чинять дуже великі ризики задля збереження міжнародної безпеки та миру. Прояв агресії є одними з найжорстокіших дій по відношенню до держави. Саме тому колективна безпека є незамінною основою світового порядку. Вона створює сприятливе політичне середовище, в якому країни можуть співпрацювати для вирішення нерозв'язних глобальних проблем, таких як громадянські війни, затяжні конфлікти, контроль над озброєннями тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Договір про заборону війни як засобу національної політики (пакт Бріана-Келлога) від 1928 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text (дата звернення: 04.12.2022).

2. Конвенція про визначення агресії 1933 р. URL: <http://heninen.net/sopimus/1933.htm> (дата звернення: 04.12.2022).

3. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 04.12.2022).

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 2011 р. Міжнародний кримінальний суд. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/Documents/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 04.12.2022).

5. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 04.12.2022).

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ

Середенко Валерія Вячеславівна

Студентка

Чернівецький національний університет

м. Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

Анотація: У статті досліджується практика функціонування конституційних судів різних країн світу. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду використання права особи на оскарження та конституційної скарги як механізму захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: конституційна скарга, право на конституційне оскарження, конституційна процедура захисту прав людини, Конституційний Суд України, зарубіжні країни, інститут конституційної скарги.

Конституційна скарга є відносно новим явищем у сфері конституційної юстиції України, проте доволі давно та ефективно функціонує у багатьох країнах Європи, Америки, Азії тощо. Цей демократичний інститут є важливим механізмом захисту конституційних прав і свобод громадянина і представляє собою право громадянина звернутись в органи судового конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, які порушують, на його думку, певне його конституційне право. Сьогодні наявність такого інституту є невід'ємною умовою для існування правової держави.

У різних країнах інститут конституційної скарги має свої специфічні риси. В деяких із них захисту шляхом подання конституційної скарги підлягають всі конституційні права і свободи, в інших – їх певний перелік, який включає зазвичай громадянські і політичні права. Так, згідно з п. 1 ст. 127

Конституції Словацької Республіки Конституційний Суд приймає рішення по скаргах фізичних або юридичних осіб на порушення їх основних прав і свобод, які випливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою республікою і обнародованого в порядку, встановленому законом, якщо рішення про захист цих прав і свобод не приймає інший суд [1]. Відповідно до п. 4-а ч. 1 ст. 93 Основного Закону ФРН, який був введений в дію Законом від 29 січня 1969 р. конституційна скарга може бути подана будь-якою особою, яка стверджує, що державна влада порушила одне із основних прав або одне з прав, вказаних в абз. 4 ст. 20, ст.ст. 33, 38, 101, 103 і 104. Сюди відносяться всі визнані Основним Законом ФРН громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права, права державних службовців, принцип рівності [2]. В той же час ч. 2 ст. 53 Конституції Іспанії до повноважень Конституційного Суду відносить захист основних прав і публічних свобод, визначених в ст.ст. 14-29 Конституції, а також захист при відмові від військової служби з мотивів переконань, тобто захист не всіх основних, а лише громадянських і політичних прав, принципу рівності всіх перед законом. Відповідно до п. 3 ст. 110 Конституції Республіки Македонія Конституційний Суд Республіки Македонія захищає свободи і права людини і громадянина, які стосуються свободи переконань, совісті, думки і публічного висловлювання думок, створення і діяльності політичних організацій і дискримінації громадян на підставі статі, расової, релігійної, національної, соціальної і політичної приналежності.

Правом звернення з конституційною скаргою, як правило, наділяються фізичні особи, які вважають, що мало місце порушення їх конституційного права чи свободи. Однак, цим правом можуть володіти і юридичні особи, що має місце в ряді країн: Австрії, Німеччині, Іспанії, Швейцарії, Словаччині. Часто право на звернення з конституційною скаргою в конституційний суд здійснюється через народного омбудсмена, народного захисника або прокурора (наприклад, в Іспанії, Словенії, Португалії). Так, відповідно до п. б ст. 162 Конституції Іспанії закон надає право подання скарг на порушення конституційних прав і свобод будь-якій фізичній чи юридичній особі, яка

посилається на законні інтереси, а також Захиснику народу і прокуратурі [3]. В Грузії таке право належить народному захиснику Грузії, фізичним особам Грузії і інших держав (ст. 89 Конституції Грузії).

В різних країнах по-різному визначаються види актів і дій, які можуть оскаржуватись по конституційній скарзі. В Німеччині особа може оскаржити у Федеральний Конституційний Суд будь-які акти державної влади, які порушують, як вона вважає, її основні права, – закони, інші нормативні акти, правозастосовчі (індивідуальні) адміністративні акти і судові рішення; в Чехії, Іспанії – розпорядження, правові акти і дії публічних властей, включаючи суд; в Австрії – рішення органів управління, в Швейцарії – лише акти кантонів; в Бельгії, Угорщині – нормативні акти; в Албанії – акти і дії судових органів (п. 8 ст. 131 Конституції Республіки Албанія) і т.д.

В деяких зарубіжних країнах органи конституційної юстиції наділяються досить широкими повноваженнями щодо усунення негативних наслідків неконституційних актів та дій органів державної влади та їх посадових осіб, які призвели до порушення прав і свобод людини і громадянина. Так, відповідно до ч. 2 і 3 ст. 127 Конституції Словацької Республіки якщо Конституційний Суд задовольнить скаргу і у своєму рішенні постановить, що рішенням, актом, які вступили в силу або шляхом іншого втручання були порушені права і свободи, він відмінює таке рішення, акт чи втручання. Якщо порушення прав або свобод виникло в результаті бездіяльності, Конституційний Суд може видати наказ, щоб той, хто такі права або свободи порушив, здійснив заходи по їх усуненню. Конституційний Суд може також повернути справу на подальший розгляд, заборонити продовжувати порушення основних прав і свобод або прав людини і основних свобод, які випливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою і обнародованого в порядку, встановленому в законі, або, якщо це можливо, віддати наказ, щоб той, хто порушив права або свободи, відновив попередній стан. Конституційний Суд може своїм рішенням, яким він задовольнив скаргу, визнати за особою, права якої були порушені, право на відповідне фінансове відшкодування. Подібні положення містить і Конституція

Республіки Кіпр. Будь-яка особа, інтересам якої була спричинена шкода певним рішенням, актом або їх відсутністю, які були анульовані Конституційним Судом, має право у випадку, якщо її претензії не були задоволені даним органом, владою або особою, вимагати через суд відшкодування шкоди або іншого задоволення своїх інтересів шляхом відшкодування, призначеного судом, або надання йому іншої справедливої і логічної компенсації, яку має право надати Суд (п. 6 ст. 146) [4, с. 134].

В зарубіжних країнах інститут конституційної скарги є дієвим засобом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Так, на сьогоднішній день близько 95 % всіх справ у німецькому конституційному суді пов'язані з індивідуальними скаргами.

Протягом року Федеральний Конституційний Суд розглядає приблизно 4800 конституційних скарг громадян, які поступають з різних регіонів Німеччини. Звичайно, це не означає, що всі скарги задовольняються. Як зазначає голова Федерального Конституційного Суду Ютта Лімбах, лише 2,7% всіх звернень до конституційного суду мають успіх.

При чому ця цифра залишається практично незмінною протягом півстоліття існування суду. Законодавством ФРН створені умови, які дозволяють уникнути перевантаження суду і визначити правомірність і обґрунтованість подання конституційної скарги. По-перше, Федеральний Конституційний Суд Німеччини складається з двох сенатів, в кожен з яких входять по вісім суддів.

Один із сенатів займається переважно спорами і конфліктами, які стосуються прав і свобод громадян і тому іменується в побуті «сенатом основних прав». По-друге, встановлена спеціальна процедура досудового розгляду скарг. Приблизно три чверті скарг, перш ніж потрапити на розгляд сенату Федерального Конституційного Суду, розглядаються спеціальним «комітетом по попередній перевірці скарг» і частіше всього далі не йдуть.

Протягом року приймаються рішення лише у 120 справах. Однак існує категорія справ, які підлягають розгляду в обов'язковому порядку. Це справи за

скаргами з приводу ув'язнення та справи з приводу халатної судової практики. У таких випадках навіть у незначних справах приймається рішення. В Німеччині вважають, що позитивно вплинути на судову практику і змусити органи державної влади з повагою ставитись до конституційних прав і свобод громадян вдалось багато в чому саме завдяки інституту конституційної скарги. Рішення Федерального Конституційного Суду стали ефективним засобом контролю за діяльністю органів державної влади [5, с. 64-65].

Отже, інститут конституційної скарги є невід'ємним механізмом захисту конституційних прав і свобод громадянина для існування правової держави.

На прикладі багатьох країн, ми можемо відзначити, що функціонування та подальший розвиток такого інституту в Україні здійснить позитивний вплив на всю правозастосовну діяльність, спрямовуючи її в конституційне русло, сприятиме утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності, адже це – справжня гарантія прав громадян від свавілля влади і реалізації індивідом можливості участі в процесі управління державою і суспільством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція Словацької Республіки / 156 ст. – Режим доступу до ресурсу: https://www.slovlex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127.
2. Основний Закон ФРН – Режим доступу до ресурсу: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&trefferanzeige=&suchmodus=&suchbegriff=&t=&l=de
3. Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. – Режим доступу до ресурсу: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf

4. Окунькова Л. А. Конституції держав Європи: в 3 т. / Л. А. Окунькова., 2001. – 824 с.

5. Деркач А. Л. Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в зарубіжних країнах / А. Л. Деркач. // Актуальні проблеми політики. 2018. – С. 64–65.

**РОЗСЛІДУВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ
ВЧИНЯЮТЬСЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ**

Сиводєд Іван Сергійович

к.ю.н, доцент кафедри
правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інституту права ім. Князя
Володимира Великого МАУП, докторант, начальник
відділу Спеціалізованої прокуратури у військовій та
оборонній сфері Офісу Генерального прокурора
України

Анотація: З початку широкомасштабного вторгнення та військової агресії російської федерації проти України починаючи з 24 лютого 2022 року військовослужбовцями російської федерації вчинено безліч кримінальних правопорушень як проти України, так і проти її громадян. Вчинення майнових правопорушень на тимчасово окупованих територіях України військовим російської федерації ми вирішили виділити в окрему категорію, оскільки розслідування та розкриття цих злочинів має свою специфіку та особливості.

Ключові слова: розслідування, майнові правопорушення, мародерство, окуповані території України.

З березня до грудня 2022 року, після початку повномасштабних військових дій українські слідчі встановили щонайменше 18 російських військових, які грабували будинки українців у Бучанському районі Київщини, а потім відправляли викрадене до Росії з поштового відділення у білоруському місті Мозир. Ми проведемо деякі приклади масового пограбування мирного населення окупованої частини України, згідно двох судових рішень про заочний арешт чотирьох підозрюваних.

Згідно з матеріалами кримінального провадження, один із нацгвардійців відправив в російське місто Бірабіджан посилку вагою 60 кілограмів. У

"комплект" входили шліфувальна машина, бензопила, пароочисник, ноутбук, блендер, набір каструль, шість вудок та два спінінги. Другий російський нацгвардієць відправив до Москви 20-кілограмовий пакет. У ньому були: електрошліфувальна машина, шліфувальна машина, електродріль, планшет, електропила, генератор, дві бензопили, одяг, косметика, двоспальний матрац, ноутбук. Боєць 46-го кулеметно-артилерійського полку відправив посылку вагою 3,8 кілограма в місто Рубцовськ Алтайського краю. У ній були металошукач, бензопила, планшет, машинка для стрижки, автомобільний телевізор та точилка для інструментів.

Військовослужбовець 56-го гвардійського десантно-штурмового козачого полку відправив до Рубцовська Алтайського краю найбільшу посылку – вона важила 150 кілограмів і містила: планшет, материнську плату комп'ютера, відеокарту комп'ютера, материнська плата, комп'ютерний блок живлення, процесор, ігрова приставка та її контролери, лампа для нігтів, вулична музична колонка, машинка для стрижки волосся, шліфувальна машина, набір інструментів, шуруповерт акумуляторний, зварювальний апарат, хутро натуральної дублянки, два побутові газові циліндри, інструменти для заточування інструментів, багатофункціональний інструмент.

Ці речі російські військові викрали з домівок жителів села Блиставиця Бучанського району Київської області. За підрахунками слідства у травні, під час війни в Україні російська кур'єрська служба доставки SDEK відправила з пунктів відправлення поблизу українського кордону щонайменше 58 тон посилок. Їх відправляли люди у військовій формі – російські військові або бойовики на сході України.

Пік перевезень припав на початок квітня, коли російські війська відступали з Київської області та півночі України. Всіх цих російських військових оголошено міжнародний розшук. Їм інкримінують порушення законів та звичаїв війни за ч. 1 ст. 438 КК України. Поліцейські ідентифікували близько 168 тисяч загарбників. Загалом співробітники Національної поліції розпочали понад 42 тис. кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів

росіян.

Відмежування мародерства від інших майнових правопорушень.

Ми звикли називати мародерством таємне або відкрите викрадення чужого майна будь-якою особою під час воєнного стану. Та відповідно до закону, обкрадання цивільних осіб, їх приватних приміщень, будинків, транспортних засобів, здійснення пограбування магазинів, торгових центрів мародерством не є [1-3]. По-перше, Кримінальний кодекс України відносить мародерство до військових кримінальних правопорушень (розділ XIX КК), тобто кримінальних правопорушень, що можуть бути скоєні лише військовослужбовцями [4]. По-друге, відповідно до офіційного визначення (ст. 432 КК), мародерством є викрадення речей на полі бою, що знаходяться при вбитих чи поранених. Це означає, що викрадення речей поза межами бойових дій створює склад іншого майнового злочину, наприклад, крадіжки.

Таким чином, щоб майновий злочин кваліфікувався як мародерство, необхідно, щоб він був здійснений 1) військовослужбовцем, 2) на полі бою, 3) щодо речей убитих чи поранених [5, с.87]. Вороже озброєння, техніка та інше військове майно після його захоплення особами, що беруть участь у воєнних діях, є **«військовим трофеєм»**, тому їх захоплення не вважається мародерством. Водночас варто пам'ятати, що такі трофеї є власністю держави, а не військовослужбовця, і після закінчення війни всю захоплену зброю та знаряддя необхідно буде повернути державі. Якщо ж воєнне майно було знайдене цивільною особою, вона зобов'язана віддати його правоохоронним органам. Наразі покарання за утримання боєприпасів немає, але найближчим часом законодавець може розробити відповідні норми.

Чи відрізняється відповідальність за мародерство та інші злочини, скоєні військовими країни-агресора? Як відомо, в Росії майнові злочини проти українців декриміналізовано ще в попередньому Кримінальному кодексі. У новому РФ жодної згадки про мародерство немає. З телефонних розмов, перехоплених СБУ, можна зрозуміти, що окупанти використовують війну як спосіб збагачення. Так, «спецоперація з зачистки будинків» стала чи не

головним гаслом російських військових.

Тим не менш, відповідно до ст.6 КК, всі особи незалежно від громадянства, які вчинили злочини на території України, підлягають відповідальності, передбаченій кримінальним законодавством України (принцип територіальності) [3, с.122; 6, с.305]. Оскільки будь-яких уточнень щодо належності до тієї чи іншої армії законодавство не містить, якщо окупанта будуть притягувати до відповідальності на території України, вирок буде оголошений у рамках існуючої в Україні відповідальності за скоєний злочин.

Які є шанси притягти до відповідальності тих російських військовослужбовців, які покинули територію України? Притягнення осіб до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні відбувається через Міжнародний кримінальний суд (МКС). Відповідно до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, під воєнним злочином розуміється незаконне, беззмістовне і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликано військовою необхідністю. МКС може призначати строки позбавлення волі залежно від тяжкості майнового злочину, а також визначати розмір та зобов'язувати відшкодувати шкоду потерпілим від злочинів.

Тим не менш, слід звернути увагу на те, що станом на квітень 2022 р. ні Росія, ні Україна не є країнами-членами МКС. Тобто реальне притягнення російських військовослужбовців до відповідальності навіть після ухвалення рішення МКС можливе лише після перехоплення їх на території однієї з 123 країн-членів МКС.

Чи можна здійснювати самосуд над крадіями чи мародерами? Крім цього ми радимо утримуватись від самосуду над громадянами України, які здійснюють майнові злочини, оскільки самосуд може кваліфікуватись як окремий вид злочину — самоправство (ст. 356 КК України). Покаранням за самоправство є штраф, виправні роботи або арешт.

Водночас за Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» №2114-IX від 03.03.2022 р. цивільним особам дозволено брати

участь у стримуванні збройної агресії Росії, використовуючи власну зброю та бойові припаси. Ст. 5 Закону №2114-ІХ передбачає: цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Тож від самосуду варто утриматися, а виправданий самозахист законом не заборонений.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адбул С. В. Кримінально-правові та криміналістичні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення майнових злочинів. Південноукр. Правн. Часопис. : наук. журн. Одеса. 2018. №1. С.23.
2. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : нац. торг. ун-т, 2016. 744 с.
3. Дрозд В. Г., Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В., Петков С. В. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії Росії в Україні 2014-2022. К. : ВД «Професіонал», 2022. 280 с.
4. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
5. Туркот М. С., Столітній А. В. Шмален С. В. Військові кримінальні правопорушення: Розділ 19 Кримінального кодексу України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини, Верховного суду України, апеляційних і місцевих судів. Київ: Норма права, 2022. 512 с.
6. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: У 2-х ч. Х.: Консум, 2001. Ч.2. 528 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Сузанська Дар'я Андріївна,
студентка 2 курс ОР «Бакалавр»
Навчально-науковий інститут права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: У роботі проаналізовано цивільно-правову та кримінально-правову відповідальність за порушення тих норм законодавства, які стосуються процедури проведення виборів в Україні. Звертається увага на важливість регулювання процедури виборчого процесу засобами державно-владного примусу. Проаналізовано окремі положення кодифікованих законів і окреслено основні підстави для настання кримінально-правової та цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, виборче законодавство, виборчий процес, фальсифікація, недостовірна інформація.

Розвиток сучасної України як демократичної та правової держави не можливий без вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють виборчий процес. Від якості проведення виборів, їх прозорості та справедливості залежить, чи буде реалізована воля народу в повній мірі. Держава може впливати на це, зокрема, вводячи інститут юридичної відповідальності.

Як відомо з теорії права, юридична відповідальність – це вид і міра зазнання для особи обмежень за вчинене правопорушення, які забезпечуються державою [1, с. 431]. Дані обмеження можуть бути майнового, організаційного,

особистого характеру. Виходячи з цього, ми можемо виокремити декілька різновидів юридичної відповідальності: конституційна, матеріальна, кримінальна, цивільна, адміністративна, дисциплінарна [1, с. 436-438]. Але якщо ми говоримо саме про відповідальність за порушення процедури проведення виборів і виборчого законодавства в цілому, то тут доцільно виділити конституційно-правову, адміністративну, дисциплінарну, кримінальну та цивільно-правову. Оскільки саме останні два різновиди відповідальності є найбільш поширеними, вбачаємо доцільним зупинитися на їхній характеристиці.

Криміналізація деяких правопорушень необхідна в силу їх особливої небезпеки для суспільства. Найбільш важливим етапом виборчого процесу є голосування, оскільки саме тоді остаточно вирішується, кому з кандидатів виборці делегували право управління державними справами і справами місцевого самоврядування. Втручання кримінального закону в порядок проведення голосування зумовлено тим, що від достовірності результатів голосування залежить рівень реалізації волевиявлення громадян.

Стаття 158-3 Кримінального Кодексу України (далі - ККУ) передбачає відповідальність за фальсифікацію виборчої документації [2]. Це положення стосується тієї документації, яка була складена після проведення голосування - протоколів, звітів, а також фальсифікації самих бюлетенів. Суб'єктом фальсифікації може бути особа, яка є членом виборчої комісії, наприклад, її голова, заступник голови, секретар.

Щоб говорити про суб'єктивну сторону даного кримінального правопорушення, варто провести відмежування між матеріальною і інтелектуальною фальсифікацією. При матеріальній підробці створений документ не відповідає оригінальній формі, а при інтелектуальній відбувається заміна сенсу та фактів виборчого документа, внесення до нього неправдивих відомостей. Отже, коли кримінальне правопорушення полягає в матеріальній фальсифікації, заміні або підробці виборчої документації, то такі дії можуть бути вчинені лише з прямим умислом. Скажімо, умисел точно має місце тоді,

коли особа хоче просунути по службі або досягти для себе фінансової вигоди. Прямий умисел має місце і при інтелектуальній фальсифікації. Проте непоодинокі випадки, коли дане діяння може бути вчинене і з необережності, наприклад, внаслідок неуважності працівника виборчої комісії.

Матеріальна фальсифікація виборчих документів буде мати місце тоді, коли особа виймає бюлетень з виборчої скриньки, а після цього вносить до нього поправки або замінює на підроблений. У ч.2 ст.158-3 ККУ встановлює санкції для осіб, які займаються виготовленням, використанням та зберіганням незаконно виготовленої та підробленої виборчої документації. Відповідно, особи, які вчинили дані кримінальні правопорушення, будуть нести покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років [2].

Наступним видом юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства є цивільно-правова. Її застосування можна розглядати в двох аспектах. По-перше, як основний спосіб впливу на правопорушника. Наприклад, розглянемо таке правопорушення як поширення в ЗМІ недостовірної інформації про кандидата. Партія або кандидат в депутати можуть подати до суду позов про спростування недостовірної інформації. Він буде розглянутий у порядку цивільного провадження у місцевому загальному суді. Нормативним підтвердження цього є частина 1 статті 15 Цивільного процесуального кодексу України, яка до цивільної юрисдикції відносить справи, “пов’язані з захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин” [3]. Конкретизують ці положення статті 257-277 Цивільного кодексу України, що закріплюють спростування недостовірної інформації як способу захисту цивільного права [4].

По-друге, якщо особу вже притягнуто до певного виду публічно-правової відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної), то цивільно-правова відповідальність може виступати додатковим заходом. Це

відбувається, коли порушенням виборчого законодавства завдана шкода як публічним, так і приватним інтересам. Цивільно-правова відповідальність у цьому контексті полягає у відшкодуванні порушником моральної та матеріальної шкоди.

Зважаючи на наведені вище факти, можна дійти до висновку, що цивільне та кримінальне законодавство України містить в собі норми, які передбачають настання юридичної відповідальності для осіб, які порушують порядок проведення виборчої процедури. Цими нормами визначені підстави настання відповідальності і передбачені конкретні санкції для таких осіб. Проте інститути кримінально-правової та цивільної відповідальності потребують свого подальшого удосконалення на законодавчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави та права [Електронний ресурс] / Ольга Федорівна Скакун // «Консум». – 2000. – URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1237>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Цивільний кодекс України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВВЕДЕННЯ ІНСТИТУТУ
ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Цимбаліст Анастасія Денисівна,
студентка 2 курс ОР «Бакалавр»
Навчально-науковий інститут права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: у роботі ґрунтовно охарактеризовано особливості такого інституту як «відновне правосуддя», проаналізовано актуальність розгляду запровадження його у кримінальне судочинство цивілізованих країн, зокрема, України; розглянуто пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» та перспективи його розвитку у національній системі кримінального судочинства.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, кримінальне судочинство, посередник, кримінальне правопорушення.

Розвиток сучасної концепції захисту прав та свобод людини і громадянина базується на утвердженні ідеї заміни каральної протидії злочинам на виховне, або ж актуальний термін, — відновне правосуддя. Європейська спільнота, зокрема, займається впровадженням механізму такого правосуддя у свою практику вже достатньо довгий період часу. Обґрунтувати таку позитивно налаштовану позицію з приводу даного питання можна з точки зору впливу на тенденцію вчинення кримінальних правопорушень, вважаючи, що таким чином у майбутньому людська спільнота зможе зменшити їхню кількість. Уряди таких розвинутих країн як Канада або США, використовують даний метод у відповідь

на невдоволення старою системою кримінального правосуддя, адже як вже зазначалось вище, вона жодним чином не впливає на зменшення кількості злочинів і ніяк не може забезпечити психологічну реабілітацію злочинця та жертви.

Останнім часом до актуальних проблем кримінального судочинства привернута особлива увага, тому все більше країн та міждержавних організацій приймають низку нормативно-правових документів, що мають як внутрішньодержавний характер, так і міждержавний. Одним з таких основоположних актів можна назвати Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві», яке прийняте у 2001 році. Зокрема, статтею десятою кожна країна-учасниця повинна намагатись поширювати та сприяти методу медіації в кримінальних справах, де це є доречним та дозволеним законодавством. Також зазначається, що кожна угода досягнута між жертвою та правопорушником, досягнута завдяки медіації у кримінальній справі, може бути прийнята до уваги [1].

Використовуючи світову, а головне — вдалу, практику, Україна також вчинила спробу запровадити інститут відного правосуддя у своїй національній системі кримінального судочинства. Це було запроваджено створенням пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», закріпленого наказом Міністерства юстиції від 21.01.2019 року. Цим же наказом було затверджено і порядок реалізації цього проєкту по всій території України. Пункт третій зазначає: «Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, вчинені неповнолітніми, і включає в себе скоординовану організацію ефективної комунікації між такими неповнолітніми і потерпілими від вчинених ними кримінальних правопорушень з метою забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимально раннього виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу з обов'язковим ужиттям узгоджених заходів для їх ресоціалізації та запобігання повторним

кримінальним правопорушенням» [2].

Отже, відновне правосуддя розуміємо як примирення неповнолітнього правопорушника з потерпілим та відновлення його соціальних зв'язків із суспільством, яке в рівному обсязі забезпечує права як потерпілої особи, так і неповнолітньої особи, що скоїла кримінальне правопорушення за допомогою особи посередника.

Увесь процес відбувається за сприянням та регуляцією посередника - адвокатом, який включений до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, який пройшов навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення [2]. Для того щоб процес можна було б розпочати, необхідна наявність наступних умов. По-перше, є потерпіла сторона, якій внаслідок вчинення кримінального правопорушення була завдана моральна, майнова або фізична шкода. По-друге, неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення або проступок, що визначається законодавством як нетяжкий, а також визнає факт його вчинення. По-третє, і жертва, і неповнолітній дали свою згоду на використання такого методу судочинства [3].

Між неповнолітнім та потерпілим укладається медіаційна угода. Далі неповнолітній працює з психологом і обов'язково проходить призначені ресоціалізаційні заходи — це і є особливістю пілотного проекту. Якщо неповнолітній відшкодує шкоду і примириться з потерпілим, успішно пройде етап ресоціалізації — має шанс бути звільненим від кримінальної відповідальності. Така дитина не отримає «клеймо» злочинця [3].

Ця програма дозволяє дитині не зіпсувати та не заплямити все своє життя вчиненням необачного правопорушення, вчинення якого могло статися з різних обставин: починаючи психологічною незрілістю, закінчуючи тяжким сімейним становищем, що може привести його до в'язниці.

Таким чином, закріплення інституту відновного правосуддя має багато позитивних аспектів для системи кримінального судочинства. Це дозволить у майбутній перспективі повпливати на кількість рецидивів кримінальних

правопорушень. Світова спільнота стоїть на правильному шляху, замінюючи каранне судочинство на нові методи, зокрема, медіацію у формі відновного правосуддя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Текст Рамкового рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» 2001 рік.

2. Наказ Міністерства юстиції про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» від 24 січня 2019 р.:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

3. Офіційна стаття Міністерства юстиції: «Відновне правосуддя - новий підхід реагування на злочин, вчинений неповнолітнім»
<https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-na-zlochyn-vchineniy-nepovnolitnimi>